

ISSN: 1302-6879

2018

Sayı/Issue: 40

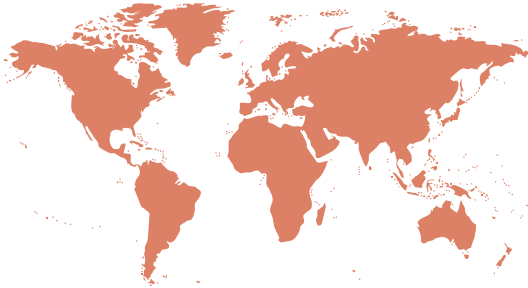

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

SBED

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute

Uluslararası
Hakemli Dergi

40

VAN YYÜ SBED

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal Of Social Sciences Institute

**VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
*THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
INSTITUTE***

ISSN: 1302-6879

DERGİMİZ

SÖBIAD

DergiPark
AKADEMİK
Tübitak DergiPark

Google
akademik

TARAFINDAN TARANMAKTADIR

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİDİR

YIL/YEAR: 2018 SAYI/ISSUE: 40

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal Of Social Sciences Institute

Hakemli Dergi, Yıl 2018 Sayı:40
Peer-Reviewed Journal, Year:2018 Issue: 40

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Sahibi/Owner

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Doç. Dr. Bekir KOÇLAR

Editörler/Editors

Doç. Dr. Bekir KOÇLAR
Dr. Öğr. Üyesi Abdulaziz KARDAŞ (Baş Editör)
Dr. Öğr. Üyesi Ercan ÇALIŞ
Arş. Gör. Kemal TEMİZER

Tercüme ve Dil Editörleri/Translation and Language Editors

Prof. Dr. M. Şirin ÇIKAR (Arapça)
Doç. Dr. Aydın GÖRMEZ (İngilizce)
Doç. Dr. Cavid QASIMOV (Rusça)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SOLMAZ (Fransızca)
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ERATALAY (Almanca)
Dr. Öğr. Üyesi Zeki EDİS (İngilizce)

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Abed Elrahim Azzam Mohammad MARASHDEH,
Jadara Üniversitesi, Ürdün
Prof. Dr. Ali J. Al-ALLAQ, el-Ain Üniversitesi, Birleşik Arap Emirlikleri
Prof. Dr. Alfina SİBGATULLİNA- Russian Academy of Sciences- Rusya
Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram KODAMAN-Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Faruq MAWASİ, Al Qasimi Academy, Filistin.
Prof. Dr. Ivan BALTA-University of Osije- Hırvatistan
Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK-Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Medhat Saad Mohamed ELGAYAAR, Zagazig Üniversitesi, Mısır
Prof. Dr. M. Şirin ÇIKAR- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Munjid Mustafa BAHJAT, International Islamic University, Malaysia.
Prof. Dr. Necmettin ALKAN-Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ-Balkan Tarihi Araştırmaları Merkezi-Kosova
Prof. Dr. Öztürk EMİROĞLU-Varşova Yunus Emre Enstitüsü-Polonya
Prof. Dr. Recai KARAHAN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Salim CÖHCE, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Sami Alı JABBAR, Basra Üniversitesi-Irak
Prof. Dr. Serbo RASTODER-University of Montenegro-Karadağ
Prof. Dr. Süleyman Turduyevič KAYIPOV-Sincan Pedagoji Üniversitesi-Çin
Doç. Dr. Bekir KOÇLAR- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Tamer BALCI - The University of Texas-ABD
Doç. Dr. Vitaliy POZNAHİREV, Russian Academy of Sciences- Rusya
Dr. Öğr. Üyesi Abdulaziz KARDAŞ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ercan ÇALIŞ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul ÇAVDAR, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Salih Ahmad ABDULVEHHAB-Ezher Üniversitesi-Mısır

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Alfina SİBGAŦULLİNA
Prof. Dr. Ali Fuat DOĞU
Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ
Prof. Dr. Bayram KODAMAN
Prof. Dr. Cesur PEVLEVAN
Prof. Dr. Hasan BABACAN
Prof. Dr. Ivan BALTA
Prof. Dr. Metin AYYİŐİĐI
Prof. Dr. Mehmet AYGÜN
Prof. Dr. Necdet HAYTA
Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ
Prof. Dr. Rafet ÇAVUŐOĐLU
Prof. Dr. Reha SAYDAN
Prof. Dr. S. Cem ŞAKTANLI
Prof. Dr. Salim CÖHCE
Prof. Dr. Serbo RASTODER
Prof. Dr. Süleyman Turduyeviç KAYIPOV
Prof. Dr. Tuncay ÖĞÜN
Prof. Dr. Zeki TAŞTAN
Doç. Dr. A. Menaf TURAN
Doç. Dr. B. Cercis TANRITANIR
Doç. Dr. M. Akif ARVAS
Doç. Dr. Suvat PARİN
Doç. Dr. Tamer BALCI
Doç. Dr. Zafer KANBEROĞLU

Sekreteryas/Secretary

Ahmet KÖKLÜ
Murat ÇABAZ

Dizgi-Baskı/Print-Composition

Baranoğlu Ofset Matbaacılık: (0432) 215 94 06 VAN
baranogluofset@hotmail.com

YazıŐma Adresi/Correspondence Address

Dr. Öğr. Üyesi Abdulaziz KARDASŐ
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/VAN
Tel: 0432 225 11 17- 0432 225 10 24 /2002- Fax:0432 225 10 52
İleti Adresi: sbedergisi@yyu.edu.tr

Baskı Yılı/Date of Publication

2018

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARKEOLOJİ / ARCHAEOLOGY

- Öğr. Gör. İsmail COŞKUN**
Hitit İmparatorluk Dönemi Krallık Asası
Kingdom Scepter During The Hittite Imperial Period 9

DİL VE EDEBİYAT / LANGUAGE AND LITERATURE

- Prof. Dr. Melik BÜLBÜL**
“Effi Briest” Romanı Örneğinde Yazınsal Metinlerde Anlam Sorunu
Bedeutung Als Problem In Den Literarischen Texten Im Beispiel Vom Roman
“Effi Briest” 27

- Doç. Dr. Aydın GÖRMEZ**
Fatma KARAMAN
Chilcot Raporu ve *Stuff Happens* Eserinde
"Tarihin Metinselliği ve Metnin Tarihselliği"
'Textuality of History and Historicity of Text'
Through The Chilcot Report and Stuff Happens 41

- Doç. Dr. Mehmet Can DOĞAN**
Sanatı ve Sanatçıyı Gösteren Bir Dergi: “Hürriyet Gösteri”
A Magazine That Shows Art And Artist: “Hürriyet Gösteri” 51

- Dr. Öğr. Üyesi Deniz KÜZECİ**
Paul Éluard'ın “Umudun Gücü” Üzerine
Şiirsel Bir İnceleme ve Şiir Üzerine Düşüncesi
A Poetic Analysis On The Power Of The Espoir"
Of Paul Éluard And His Thought On Poetry 77

- Öğr. Gör. Murad KAFİ**
Prof. Dr. Mehmet Şirin ÇIKAR
Ses Taklit Teorisi ve Arapça'dan Başka Dil Konuşanların Eğitimindeki Etkisi
Theory Of Sound Imitation And The Influence Of Education
On Speakers Other Than Arabic 91

- Öğr. Gör. Mehmet Murat OTO**
Küllerinden Doğacak Kayıp Bir Değer: Mıtrıp Fayık (Faik Erener)
A Lost Value To Be Born Out Of Ashes: Mıtrıp Fayık (Faik Erener) 107

- M. Şahin YAVUZER**
Canan Tan'ın *Yüreğim Seni Çok Sevdi* Adlı Romanına
Popüler Roman Açısından Bir Yaklaşım
A Popular Novel Approach to the Novel Yüreğim Seni Çok Sevdi By Canan Tan 125

FELSEFE / PHILOSOPHY

- Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK**
Tek Yönlü Kültürleşme Olarak Küreselleşme
Globalization As One-Sided Acculturation 145

- Prof. Dr. Hasan Hüseyin BİRCAN**
Eğitim ve Felsefe - Eğitimin Doğal/İnsanî, Toplumsal ve Felsefî Temeli-
Education And Philosophy - Natural/Humanitarian, Social And Philosophical
Fundamentals Of Education- 157

Dr. Öğr. Üyesi Fırat İLİM

Tonalite-Atonalite Karşıtlığı Açısından A. Schönberg'in Müzik Estetiği
*A. Schoenberg's Musical Aesthetics In Regard To The Tonality-Atonality
Opposition*

173

GÜZEL SANATLAR / FINE ARTS

Dr. Öğr. Üyesi Rahşan Fatma AKGÜL

Grafik Tasarımı Bağlamında Sanatçı Kitapları
Artists' Books In The Context Of Graphic Design

187

**İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER / ECONOMIC AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES**

Doç. Dr. Rasim AKPINAR

Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan KESKİN

Zafer Kalkınma Ajansı'nın Manisa Ekonomisine Katkısı

Contribution Of Zafer Development Agency To Economy In Manisa Territory

207

Dr. Öğr. Üyesi Aysel AKÇAY

Prof. Dr. Abdulkadir BİLEN

Denetim Kalitesi ve Göstergeleri

Audit Quality And Its Indicators

227

Erdem GENÇ

Dr. Öğr. Üyesi İstemi ÇÖMLEKÇİ

Fama-French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin Geçerliliği:

Borsa İstanbul Üzerine Bir Araştırma

*The Validity Of Fama And French Three Factor Asset Pricing Model:
A Study On Stock Exchange In Istanbul*

257

İLAHİYAT / THEOLOGIE

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ÖZMEN

Hudeybiye Barış Antlaşması ve Hadislerin Anlaşılmasında Hâdiselerin

Arka Planını Okumanın Sunacağı İmkanlar Üzerine Bir Deneme

*On The Hudeybiyyah Peace Treaty And Consideration Of Opportunities
By Reading The Background Of The Events In Understanding Hadiths*

277

MİMARLIK-ŞEHİRCİLİK / ARCHITECTURE - URBANIZATION

Dr. Öğr. Üyesi Binali TERCAN

Koruma Politikaları: Tarihi, Kültür ve

Doğa Varlıklarının Afetlere Karşı Korunması

*Conservation Policies: Protecting Historical, Cultural And
Natural Assets Against Disasters*

299

SANAT TARİHİ / HISTORY ART

Uzm. Eda ERİŞ KIZGIN

Van Yedikilise Manastırı (Varagavank) Saint Croix Kilisesi Haçkar Örnekleri

*Khachkar Examples Of Saint Croix Church Of Van Yedikilise Monastery
(Varagavank)*

319

SOSYOLOJİ / SOCIOLOGY

Öğr. Gör. Esra ÜNSAL OCAK

Akrabalık Kurumuna Betimsel Bir Bakış: Türkiye Örneği

A Descriptive Overview Of Kinship Organizations: The Case Of Turkey

349

TARİH / HISTORY

Prof. Dr. Hüseyin KARADAĞ

Çarlık ve Sovyet Dönemlerinde Kırgızistan'da Hayvancılık

Livestock In Kyrgyzstan During Tsarist Russia And Soviet Time

369

Doç. Dr. M. Salih MERCAN

Yunan Mezalimine Dair Milletlere Çekilen Protesto

The Greek Persecution and Protest Against the Nations

391

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÖZGÜL

Dr. Ersin KIRCA

Bayezid Mutasarrıfı Mahmut Paşa'nın Merkezle İlişkileri Hakkında Bir Değerlendirme

An Evaluation On Beyazid's Tenant Mahmut Pasha and Central Government Relations

413

Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

429

Publication Principles And Spelling Rules

435

40. SAYI HAKEMLERİ / REVIEWERS OF THE 40 TH ISSUE

- Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK
Prof. Dr. Mehmet AYGÜN
Prof. Dr. Süleyman Cem ŞAKTANLI
Doç. Dr. Abdulhadi TİMURTAŞ
Doç. Dr. Abdulmenaf TURAN
Doç. Dr. Ahmet EYİM
Doç. Dr. Bekir KOÇLAR
Doç. Dr. Cavid QASIMOV
Doç. Dr. Mehmet PINAR
Doç. Dr. Melih ERZEN
Doç. Dr. Moustafa AL BAKOUR
Doç. Dr. Mustafa KURT
Doç. Dr. Sadık TÜRKOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman ÇALIK
Dr. Öğr. Üyesi Arif GEZER
Dr. Öğr. Üyesi Aynur İNCEKIRIK
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ERTUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Bilcan GÖKÇE
Dr. Öğr. Üyesi Bora YILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Bülent ALAN
Dr. Öğr. Üyesi Cemil KÜÇÜK
Dr. Öğr. Üyesi Ercüment TOPUZ
Dr. Öğr. Üyesi Esra Çağrı MUTLU
Dr. Öğr. Üyesi Fırat YILDIZ
Dr. Öğr. Üyesi Güler YILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Hakan HEMŞİNLİ
Dr. Öğr. Üyesi Handan TUNÇ
Dr. Öğr. Üyesi İlyas ÖZDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi İsmail BAŞARAN
Dr. Öğr. Üyesi Mazhar TUNÇ
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Bakır ŞENGÜL
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZALPER
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TOP
Dr. Öğr. Üyesi Metin EREN
Dr. Öğr. Üyesi Meryem NAKİBOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Meyrem DEVECİ
Dr. Öğr. Üyesi Osman AYTEKİN
Dr. Öğr. Üyesi Sabahattin ERDOĞAN
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ERATALAY
Dr. Öğr. Üyesi Tahsin KORKUT
Dr. Öğr. Üyesi Uğur YÖNTEN
Dr. Öğr. Üyesi Zeki EDİS
Dr. Ferit YÜCEBAŞ
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Artvin Çoruh Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Hakkari Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Mardin Artuklu Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Hakkari Üniversitesi
Bitlis Eren Üniversitesi
Muş Alparslan Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dicle Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 40 – Sayfa / Page:9-26
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 15.04.2018 Kabul/Accepted: 23.06.2018

HİTİT İMPARATORLUK DÖNEMİ KRALLIK ASASI

KINGDOM SCEPTER DURING THE HITTITE IMPERIAL PERIOD

Öğr. Gör. İsmail COŞKUN
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü
ismailcoskun@yyu.edu.tr

Öz

Anadolu'nun ilk büyük devletini kuran Hititler, yaşadıkları dönemde birçok askeri, siyasi ve sanatsal başarı sağlamıştır. Hititler ile ilgili yapılan çalışmalar sayesinde her geçen gün, büyük bir imparatorluk kurmuş olan bu uygarlık daha iyi tanınmaktadır. Hititler üzerinde birçok araştırma makale ve kitap olmasına rağmen, bu uygarlıkla ilgili hala bilinmeyen konular vardır. Latince bir kelime olan lituus, ucu kıvrık asadır. Alacahöyük'te bulunan asa başı olduğu düşünülen nesnelere ve bir Frig Tümülsüsü'nde bulunan eğri asaların dışında Hitit İmparatorluk Dönemi'ne ait lituusun kendisi bulunamamıştır. Anadolu'da MÖ 2. binin başından itibaren görülen lituuslar, Hitit tasvirli eserleri ve yazılı belgelerinden anlaşıldığı üzere genellikle krallar ve bazı tanrısallıkların ellerinde görülmektedir. Bu çalışmada Hitit öncesi ve çağdaşı komşu uygarlıklarda kullanılan lituuslar incelenmiş ve Hititlerde kullanılan lituusun kökeni açıklanmaya çalışılmıştır. Lituusun Anadolu'da ortaya çıkışı, dönemler bazında gelişimi ve değişimi ele alınmıştır. Hitit İmparatorluk Dönemi sanat eserleri ve Hitit yazılı belgeleri incelenerek Hitit krallarının kullandığı lituusların kullanım amaçları ile ne şekilde kullanıldıkları araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hititler, Lituus, Eğri Asa, Hitit Kralları, Hitit Kral Kıyafetleri.

Abstract

Hittites founded the first great state of Anatolia and provided many military, political and artistic achievements in the period they lived. Thanks to the studies made about the Hittites, this civilization which has formed a great empire now has known better. Although there are many research articles and books on the Hittites, there are still unknown topics about this civilization. Lituus is a Latin word, stands for curved staff. Apart from the objects that thought as staff head found in Alacahöyük and curved staffs found in a Frig Tumulus, lituus wasn't found in Hittite Empire Period. In Anatolia, Lituuses were seen since starting second thousand B.C. usually in kings and some divine's hands as it was understood from depictions work of art and Hittite writing documents. In this study, the lituuses used before Hittites and by the contemporary neighboring civilizations with Hittite are evaluated and the origin of lituus used by Hittites is tried to be explained. The emergence of Lituus in Anatolia, development, and change of Lituus on the basis of the periods are discussed. Hittite art in Hittite Empire Period and Hittite written documents are investigated to find out the purposes and in what way Lituuses were used by the Hittite kings.

Keywords: Hittites, Lituus, Curved Staff, Hittite Kings, Hittite King Costumes.

1-Giriş

Hititçesi ^{Glš}kalmuş olan Hitit krallık asaları, eğri asa ya da lituus¹ olarak adlandırılmaktadır. Hitit kralları ayak bileklerine kadar inen özel bir cübbe ve uçları yukarı kalkık ayakkabı ile başlık giyerlerdi (Gurney, 1990: 62). Hilal kabzalı kılıç ve ellerinde krallık alameti olan lituus taşırıldarı (Alp, 1948: 10).

Bilinen ilk eğri asa Yakınoğu'da İsrail'de Judah Çölü'nde bulunmuştur (Bar-Adon, 1980: 248). Küçük ve bakırdan yapılmış olarak bulunan bu asa, Mısır Firavunlarınca kullanılanlara benzemektedir. Beraberinde bulunan nesnelere birlikte tarihlendirildiğinde MÖ 4. binin ortalarına tarihlenmektedir (Bar-Adon, 1980: 248).

¹ Hititlerde bazı tanrısalıkların ve kralların simgesi olan, kökeni tam olarak açığa çıkmamış lituus, Latince bir kelimedir. Latince lituusun üç farklı anlamı vardır, uğurlu çubuk, trompet ve son olarak mecazi bir anlamı da işi düzenleyen, sinyal verendir. Yunanca'da kaygan taş, keten, mihrap, istemek, dua etmek, yalvarmak ve sadelik anlamları vardır. Klasik Dünya'da özellikle Antik Roma'da bir rahip memur olan Augurlar tarafından tutulan lituusların (Collon, 1983: 253); esas rolü kuşların uçuşunu araştırarak tanrıların isteklerini yorumlamaktı (Saltuk, 1990: 35, 113) ve yine Roma'da, Romulus lituusla ve kırmızı bakır at arabasıyla Roma'nın çevresel sınırını çizmiştir. Keltlerde eski Bröton papazlarının vasıfları arasında Lituus isimlendirilmekteydi. Etruri'de Derebeyi şefler kullanırlardı. Baltelerde lituus geyik boynuzudur ve keskin bir tırpandır. Esthanie'de kutsal biri tarafından takdis edilmiş tahta bir çoban sopasıdır ve sopanın üzerinde tasavvuf işaretleri bulunmaktadır (Smith & D.C.L., 1875: 709).

Eğri asanın ilk tasviri ise Mısır'da MÖ 4. binin sonlarına tarihlenen fildişinden bir bıçak üzerinde görülmektedir (Hayes, 1953: fig.21). Frizde, erkek figürlerin bazılarının, omuzları üzerinde eğri asa yer alır. Mısır'da eğri asanın kendisi ve tasvirleri erken dönemlerden beri görülmektedir. Özellikle MÖ 3. bin ve 2. binde eğri asa kullanımı artmaktadır (Lumsden, 1992: 107). Mısır'da Tanrı Osiris'in (resim 1) atribütü olan eğri asanın, erken dönemlerde kabile reislerince, daha sonra Osiris'in yaşayan kişilikleri de olan firavunlarca taşındığı görülür (Hayes, 1953: fig.117).

Resim 1: Tanrı Osiris (Robins, 1997: fig. 31).

Güney Mezopotamya'da MÖ 4. binin sonları ve Eski Babil (MÖ 2000-1595) Dönemi gliptik sanatında da eğri asa kullanılmıştır (Lumsden, 1992: 107). Akadça'da gamlu olarak adlandırılan eğri asa (Lumsden, 1992: 107), genellikle Babilli Tanrı Amurru (çizim 1) ile birlikte görülmektedir (Black & Green, 2003: 130). Ayrıca Eski Babil Dönemi'nde gamlu, Tanrı Amurru 'nun dışında krallar ve belirli rahiplerle de bağlantılıdır (Lumsden, 1992: 107).

Çizim 1: Tanrı Amurru.(Black & Green, 2003: 130/106).

Suriye Sanatı'nda eğri asa yaklaşık olarak Asur Ticaret Kolonileri Çağı ve biraz sonrasına denk gelen Eski Suriye Dönemi'yle (MÖ 1850-1620) sınırlıdır (Lumsden, 1992: 107). Suriye, bu çağlarda, Kuzey Mezopotamya şehirleriyle, Babil ve Anadolu ile ticari, politik ve sosyal ilişkiler içindeydi. Eski Suriye Dönemi Mühürleri'nde kanatlı güneş kursu ve anka gibi Mısırlı motiflerin bulunması Suriye'nin Mısır ile olan ilişkileri ile ilgilidir (Collon, 1983: 253).

Anadolu'da ilk defa MÖ 3. binin sonuna tarihlenen Alacahöyük Kral Mezarları'nda, lituusların bir parçası olduğu düşünülen, üç tane hilal şeklinde, 18.2, 4.6, 3.9 cm ölçülerinde içi boş asa sapı bulunmuştur (Koşay, 1951: 72). Ayrıca Frig Dönemi'ne ait Gordion Tümüls III'te de eğri asaların kendisi ele geçmiştir (Körte, Körte, & Kobert, 1904: 53, fig.14).

Anadolu'daki sanat eserlerinde ise en erken eğri asa örneği Karum/Kaniş II'de bulunan silindir mühürlerdeki, Anadolu üslubunda Av Tanrısı veya Kırkların Koruyucu Tanrısı ^DLAMA ile birlikte görülmektedir (Leinwand, 1984: pl. 14, 49; N. Özgüç, 1965: 24, lev. XXII64). Ayrıca Karum/Kaniş Ib ve Konya Karahöyük'te Eski Suriye Üslubu Mühürler üzerinde eğri asalar görülmektedir, bu eğri asaları Erkanal (1993: 121) silah, Alp (1994: 118) lituus olarak yorumlamıştır.

Hititlerde eğri asa kullanımını, hem tasvirli sanat eserleri hem de yazılı belgeler sayesinde bilmekteyiz. Sedat Alp 1947 ve 1948 yıllarında yazılı metinlere göre Hitit Krallık Asası ile ilgili çalışmalar yapmıştır (Alp, 1947: 164-175; 1948: 320-324). Çalışma yazılı metinler üzerinden krallık asasının Hititçe kelime anlamı üzerinedir.

Bu çalışmada Hitit İmparatorluk Dönemi sanat eserleri ve Hitit yazılı belgeleri incelenerek Hitit krallarının kullandığı lituusların kullanım amaçları ile ne şekilde kullanıldıkları araştırılmıştır.

2-Hitit İmparatorluk Dönemi Krallık Asası

Hititler'de Lituus, Erken Hitit Dönemi'nde tasvir edilmeye başlamış, imparatorluk ve Hititler'in yıkımından sonra kurulan Geç Hitit Şehir Devletleri'nde de görülmeye devam etmiştir. Alp (1947: 164-175) ucu kıvrık asanın yani lituusun Hitit metinlerindeki adının ^{GIŞ}kalmuş olduğunu söylemiştir. Alp (1948: 302) metinlere göre ^{GIŞ}kalmuş'un bir krallık alameti olduğunu ve sadece krallar tarafından kullanıldığını söylemektedir. Ayrıca gene metinlerde ^{GIŞ}PA ile ifade edilen ideogram da tanrı esasıdır (Alp, 1948: 302).

Krallık esası olan ^{GIŞ}kalmuş sadece bayram ritüellerinden ANTAHŞUM ve KI-LAM festivallerinde geçmektedir² (Haas, 1994: 203). Törenlerde ^{GIŞ}kalmuş'un büyük bir alet olduğu anlaşılmaktadır. Alp (2005: 53), Alacahöyük'te bulunmuş olan madeni lituus parçalarını tartmış ve bunların yarım kilogramdan fazla olduğunu söylemiştir. Ayrıca Alp'e göre (1948: 302) krallar, seyahat ederken ve tahta otururken bu aleti taşımamaktadır.

Yazılı belgeler incelendiğinde ^{GIŞ}kalmuş yalnızca kralın kullandığı bir çeşit asa olarak görülmektedir.

Metinlerde kral helantuva evinden geldiğinde, kral tanrılara içki sunduktan sonra, kral ekme kırarak tanrıya kurban ettikten sonra Saraylı Ağasının krala ^{GIŞ}kalmuş'u verdiği yazmaktadır (KUB XXVIII 9 1 IV; KUB XXXIV 130 II; KUB X 21 I).

Ayrıca kral tahta geldikten sonra ^{GIŞ}kalmuş'u tahtın üzerine koyduğu söylenmektedir. "Kral (ile) Kraliçe oturunca, kral ^{GIŞ}kalmuş'u (tah)ta koyar." (KUB II 10 III 9; benzerleri KBO IV9 III 29, KUB X 3 122, I 7 II 9, XX69, 3, XXV 16 16). Benzer bir metinde de "Kral ve Kraliçe tahta otururlar. Mabeyinci (silahtar) altın kargının gümüşten kınını ve ^{GIŞ}kalmuş'u içeri getirir ve altın kargının gümüşten kınını krala verir. ^{GIŞ}kalmuş'u ise kralın sağına tahtın üzerine koyar." (Ünal, 2003: 96). Buradan da kral ve kraliçenin mabette oturdukları zaman, silahtar tarafından ^{GIŞ}kalmuş'un tahtın üzerine veya kralın sağ tarafına konulduğu görülmektedir.

² ANTAHŞUM ya da çiğdem şenliği Arinna ve Hatti ülkesi tanrıları ve Güneş Tanrıçası için yapılan iki önemli ilkbahar şenliğinden biridir (Bryce, 2002: 211; Ünal, 2003: 95). Şenlik 38 gün sürer ve ayinleri Hattuşaş'la ülkenin diğer önemli dini merkezlerinde gerçekleştirilirdi (Bryce, 2002: 211; Ünal, 2003: 95). Bu bayram karların eriyip, kırlarda ilkbaharın müjdecisi çiğdem çiçekleri açmaya başladığında kutlanırdı (Ünal, 2003: 95). KI-LAM şenliği "Pazaryeri?" sadece üç gün sürerdi ve tamamen başkent ve yakın çevresiyle sınırlıydı (Bryce, 2002: 212; Ünal, 2003: 98). Fırtına Tanrısı'nın ön plana çıkartılarak heykelinin tapınağından alınıp öküz arabasıyla kentte dolaştırılması ile tören devam ederdi (Bryce, 2002: 213). Ancak otuzdan fazla diğer ilahlar da şenlikte onurlandırılırdı (Bryce, 2002: 213).

Metinlerde geçen saray görevlilerinden birinin asa taşımayla ilgili bir görevi olduğu anlaşılmaktadır. Saray görevlisi kralın demir mızrağı, ^{GIS}kalmuş ve kamçısını taşır, bazen kral ve kraliçe otururken, saray görevlisi ^{GIS}kalmuşu tahtın yanındaki platforma koyar (Güterbock & Hoffner, 1980: 183; KUB 182 183 ii 181-188).

^{GIS}kalmuşun dışında metinlerde tanrılık asası olarak geçen ^{GIS}PA bazı özel rahipler dışında tanrılar tarafından kullanılmaktadır (Alp, 1948: dipnot 5; Baltacıoğlu, 1995: 44). ^{GIS}PA yazılı belgelere göre genellikle ağaç(Ünal, 2003: 96) çok az da altın, gümüş ve tunçtan yapılmıştır (Baltacıoğlu, 1995: 44).

Metinlerden öğrenildiğine göre bu asayı Fırtına Tanrısı ZABABA, Hilaşsi, Zali(ia)nu, Katahziuuri, Şuualiat gibi tanrılar ve Tanrıça Iaiya (yaya) kullanmaktadır(Alp, 1948: 310; Baltacıoğlu, 1995: 44, KBO II 41 I 40,31, KUB XX 80 III 16, KUB XX 80 III 17, KUB X 11 III 12 IV 16, KUB X 68-47, KUB XXX III 96 113, KUB XXXIII 102). ^{GIS}PA'nın Büyük Krallar tarafından kullanıldığına dair herhangi bir belge bulunamamıştır.

Hişuwa³ bayramında geçen törenlerden birinde ^{GIS}PA ile kralın sırtına vurulmaktadır ve daha sonra kral dayak yediği bu asayı öpmektedir (Ünal, 2003: 98). Ünal'a göre (2003: 98), burada kral, tanrının gücünü ve otoritesini kabul etmektedir.

Hitit sanat eserlerinde lituus tasvirleri Erken Hitit Dönemi'nden dört kabartmalı vazo ve iki silindir mühür üzerinde görülür. Tyskiewicz ve Aydın mühürlerinde de bulunan lituus tasvirleri (Alp, 1999: 44, 49), Suriye kökenli mühürlerde görülen eğri asaların bele konuluş biçimine benzemektedir (Erkanal, 1993: Ib/05, Ib/05). Erken Hitit Dönemi'nde vazolar üzerindeki lituus tutan figürlerin kimlikleri tam olarak bilinmemektedir. Fakat Hüseyinded'e bulunan iki vazo (Sipahi, 2001: 108; Yıldırım, 2005: 761, 762), Bitik (T. Özgüç, 1958: 2) ve İnandık Vazoları'nda (T. Özgüç, 2004: 25) görülen figürler, Hitit yazılı belgelerinde anlatılan bayram törenlerindeki asa taşıyıcılarını anımsatmaktadır.

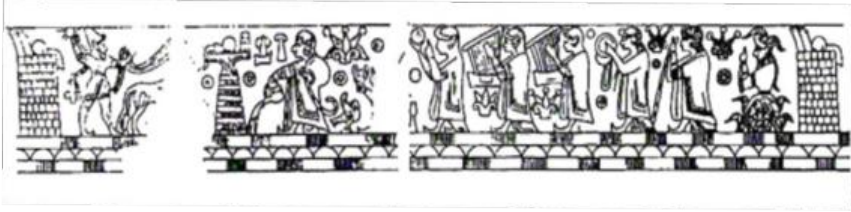
Hitit İmparatorluk Dönemi ve Geç Hitit Dönemi'ndeki lituus tasvirleri, Hitit yazılı belgelerinde okunduğu biçimde, kralların ya da tanrısallıkların ellerinde görülmektedir.

Hitit İmparatorluk Dönemi'nde, lituusun kullanımında gözle görülür biçimde bir artış meydana gelmiş ve Büyük Kral genellikle lituusla birlikte gösterilmiştir. Hitit İmparatorluk Dönemi kral tasvirli sanat eserlerinden Boston Güzel Sanatlar Müzesi'nde bulunan Yumruk Biçimli Törensel İçki Kabı, Sirkeli Kaya Anıtı, Yazılıkaya 64 no'lu

³ İlkbaharda kutlanan Hurri - Kizzuwatna kökenli bir bayramdır (Ünal, 2003: 98).

Kabartma, Yazılıkaya 81 no'lu Kabartma, Alacahöyük Sfenksli Kapıyı Ait Tapınma Tasviri, Alacahöyük Kent Duvarı Kapısının Solundaki Kabartmalı Orthostat, Bir Küp Üzerindeki Hitit Silindir Mühür Baskısı, II.Muvatalli'nin (1295-1272) mühür baskıları ve III. Muşili'nin (1272-1267) Mühür Baskısı'nda, kralların tuttuğu lituusların hepsinde ucu kıvrık kısmı aşağıya bakmaktadır⁴.

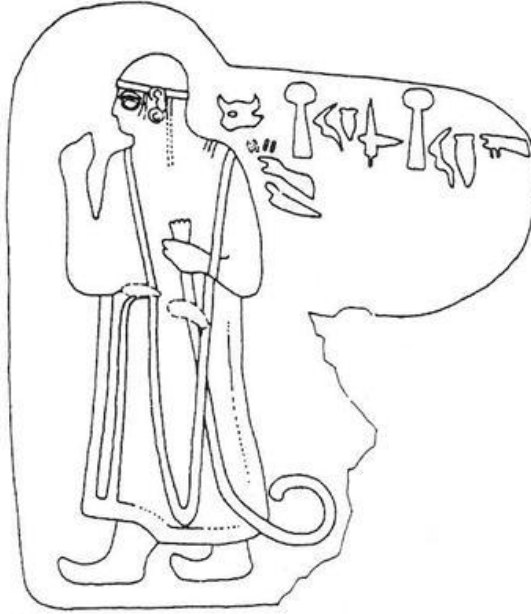
Yumruk biçimli törensel içki kabında (Çizim 2) tanrıya libasyon yapan, yüzü sunağa doğru dönük sol elinde lituus tutan bir kral figürü bulunur (Güterbock & Kendall, 1995: 56). Figürün başının hemen üzerinde, sol tarafında "Büyük Kral Tuthalya" hiyeroglif yazısı yer alır (Güterbock & Kendall, 1995: 56). En arkadaki figür, Kendall'a göre (1995: 54) bir bitki tanrısıdır. Alp'e göre (1999: 29) ise bu figür, herhangi bir tanrı değil Tuthalya'nın hayvan maskeli halidir.

Çizim2: Yumruk Biçimli Törensel İçki Kabı (Güterbock & Kendall, 1995: fig. 3.7).

Adana'da Sirkeli yakınlarında bulunan Sirkeli Kaya Anıtı'nda (Çizim 3), Kral Muvatalli betimlenmiştir (Akurgal, 1995: şek.64; Bittel, Naumann, & Otto, 1967: 25; Darga, 1992: res. 178). Kral yuvarlak başlıklı, uzun mantolu, ucu kıvrık ayakkabılıdır ve sağ elini dua jesti şeklinde yukarı kaldırırken sol eliyle de lituus tutmaktadır. Anıtın, Kral II. Muvatalli'nin Kadeş Savaşı'nda yaralanıp Adana Sirkeli yakınlarında öldükten sonra yapılmış olabileceği de düşünülmektedir (Ünal, 2002: 80). Sirkeli kaya kabartmasında yer alan yazıt, "Muvatalli Büyük Kral, Kahraman, Ha(tuşi)li Büyük Kral, Kahraman" şeklinde okunmuştur (Güterbock, 1997: 104).

⁴ Bu eserlerin dışında, Yazılıkaya 34 no'lu Kabartma, Boğazköy Güneykaled 2 no'lu Tonozlu Odanın Arka Duvarındaki Kabartma, Karkamış'tan Altın Heykelcik, Katip Lat-Kur'un Mühür Baskısı, Yale Babylonian Koleksiyonundaki Silindir Mühür, Fitzwilliam Müzesindeki Silindir Mühür, İni-Teşup'un Silindir Mührü, Pihaziti'nin Silindir Mührü, Sharunawa'nın Silindir Mühür Baskısı, Ugarit'ten Silindir Mühür Baskısı, Megiddo Levhacıği üzerinde lituus tutan figürler bulunur. Bunların kral veya tanrı oldukları tartışıldığı için kral figürlerinin içinde incelenmemiştir. Tartışılan bu eserlerdeki figürlerin hepsinde lituusun kıvrık ucu aşağıya bakacak şekilde gösterilmektedir. Tartışmalar için bknz, (Beckman, 1981: 132; Börker-Klahn & Börker, 1975: 26 vd.; Ensert, 2005b: 38 vd.; Güterbock, 1993: 226; Lumsden, 1992: 104 vd.).

Çizim 3: Sirkeli Kaya Anıtı (Akurgal, 1995: şek.64; Bittel et al., 1967: 25; Darga, 1992: res. 178).

Yazılıkaya 64 no'lu Kabartma'da (çizim 4) Yazılıkaya A odası büyük galeride, ana odanın giriş kısmının sağında tanrı alayı kabartmasının karşısında yer alır. Kabartma üzerinde bir erkek figürü bulunur (Bittel et al., 1967: 64; Darga, 1992: 164). Figürün sağ elinde yer alan kartuşunda Büyük Kral Tuthalya yazmaktadır (Bittel et al., 1967: 93). Kral yarım daire biçiminde bir başlık takmaktadır. Yumruk biçimindeki sağ eli elinin başparmağı ileri uzatılmış biçimdedir. Kral sol eliyle lituus tutar. Lituusun kabzası avucunun üst kısmından taşar şekilde gösterilmektedir. Kral, eski yakın doğuda yaygın olan pullu iki dağın üzerine basar şekilde ayakta durmaktadır (Bittel et al., 1967: 93). Bu kral figürü galerinin en büyük kabartmasıdır (Akurgal, 1995: şek.45). Kral IV. Tuthalya'nın (1237-1209) buradaki tasvirinin öldükten sonra mı ya da ölmeden önce mi yapıldığı tartışmalıdır. Kral burada öldükten sonra tanrılaştırmış olarak tanımlanmıştır (Alp, 1948: 308; Bossert, 1957: 97-98). Ancak Ensert (2005b: 33), IV. Tuthalya'yı Yazılıkaya 34 numaralı figür gibi Güneş Tanrısı ünvanlı hüküm süren kral olarak yorumlamıştır.

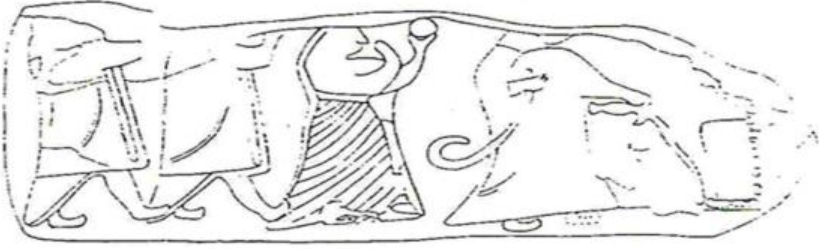
Çizim 4: Yazılıkaya 64 no'lu Kabartma (Bittel et al., 1967: 64; Darga, 1992: 164).

Yazılıkaya 81 no'lu kabartma (çizim 5) tanrının kralı kucaklama sahnesinden oluşur (Bittel et al., 1967: 25; Darga, 1992: 167). Kabartmadaki kral ve tanrı kartuşlarına göre tanrı, Şarumma; kral, Tuthalya'dır (Bittel et al., 1967: 25). Kralın sağ kolunun koltuk altında, aynı tanrınıninki gibi, kılıcının hilal kabzası görülür. IV. Tuthalya sol eliyle lituus tutmaktadır ve yuvarlak başlıklı, uzun mantoludur.

Çizim 5: Yazılıkaya 81 no'lu Kabartma (Bittel et al., 1967: 25; Darga, 1992: 167)

Alacahöyük Sfenksli Kapıya Ait Tapınma Tasviri'nde (çizim 6) oldukça hasar görmüş orthostat üzerinde kral ve kraliçenin iki görevli eşliğinde tahtında oturan bir tanrıçaya tapınmaları anlatılmıştır (Baltacıoğlu, 1995: 1). Tanrıçanın karşısında başı tahrip olmuş, uzun elbise giyen kral figürü, sağ elinde lituus tutar (Baltacıoğlu, 1995: 1). Bu figürün uzattığı diğer elinde tuttuğu testiyle de tanrıçanın önüne libasyon yapmaktadır.

Çizim 6: Alacahöyük Sfenksli Kapıya Ait Tapınma Tasviri (Baltacıoğlu, 1995: res. 2).

Alacahöyük Kent Duvarı Kapısının Solundaki Kabartmalı Orthostat (çizim 7), boğa biçimli bir tanrıya tapınan kral ve kraliçe tasvirinden oluşur (Macqueen, 2001: 159). Kral yuvarlak başlıklı, uzun mantolu ve ucu kıvrık ayakkabılı gösterilmiştir. Hitit Kralı elini kaldırmakla dua ya da tapma jestinde bulunurken, sağ eliyle de lituus tutmaktadır (Alp, 1999: 14).

Çizim 7: Alacahöyük Kent Duvarı Kapısının Solundaki Kabartmalı Orthostat (Baltacıoğlu, 1995: res. 1.1).

Bir Küp Üzerindeki Hitit Silindir Mühür Baskısı, iki sahneden oluşur (çizim 8). Soldaki sahnede bir Hitit Kralı elindeki gaga ağızlı testiyle hava tanrısının önünde libasyon yapmaktadır (Uzunoğlu, 1979: 180). Sağda ise bir tanrının önünde diz çökmüş küçük bir adamın tapma sahnesi yer alır (Uzunoğlu, 1979: 180). Sol başta libasyon yapan kral tören giysisi ile ayakta durmaktadır. Figür bol ve uzun bir manto giyer ve mantonun altında gizlenmiş olan sağ elinde lituus tutar (Uzunoğlu, 1979: 180). Lituusun ucu alışıageldiği gibi dışa değil, içe doğru kıvrılmıştır (Uzunoğlu, 1979: 180). Bunun sebebi, mührü yapan zanaatkârın lituusta yaptığı bir mantık hatası olmalıdır.

Çizim 8: Bir Küp Üzerindeki Hitit Silindir Mühür Baskısı (Uzunoğlu, 1979: abb 2).

II. Muvatalli'nin (1295-1272) günümüze kalan yedi mühür baskısı birbirine oldukça benzemektedir. Baskılarda kralın adıyla unvanı olan, "Büyük Kral Muvatalli" yazısı yer alır (Gonnet, 1990: 9).

II. Muvatalli⁵ (çizim 9) ve kralın oğlu olan III. Murşili⁶ (çizim 10) damga mühür baskıları birbirine oldukça benzemektedir. İki mühür baskısında da tanrı uzun boynuzlu, konik başlıklı ve kısa eteklidir. Kral uzun elbiselidir ve sol eli ile fırtına tanrısını tutarken, sağ eliyle de lituus tutmaktadır (Alp, 2000: 174; Gonnet, 1990: 9.) Baskıların üzerinde tanrı ve kralların isimleri yazmaktadır (Alp, 2000: 174; Gonnet, 1990: 9).

Çizim 9: II. Muvatalli'nin Mühür Baskısı (Beran, 1967: Taf. 12, 250a)

Çizim 10: III. Murşilili'nin Mühür Baskısı (Alp, 2000: 174)

Değerlendirme ve Sonuç

Lituusun, Mısır, Babil ve Hititler'de bazı tanrısalılıklarca kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunlar, Babil'de Amurru, Mısırdaki Osiris ve Hititler'de ^DLAMA, ayrıca metinlerden de öğrenildiğine göre Fırtına Tanrısı ZABABA, Hilaşşi, Zali(ia)nu, Katahziuri, Şuualiiat gibi tanrılar ve Tanrıça İaiya (yaya) da lituus kullanmıştır (Alp, 1948: 310; Baltacıoğlu, 1995: 44).

⁵ II. Muvatalli'nin günümüze kalan yedi mühür baskısı bulunur (Gonnet, 1990: 9). Bu tasvirli baskılar birbirlerine oldukça benzer. Baskıların sol kısmında kralın adıyla unvanı olan, "Büyük Kral Muvatalli" yazısı yer alır (Gonnet, 1990: 9). Mühür baskılarından en iyi korunmuş olanı incelenmektedir. Mühürün çivi yazılı dış halkasında "Güneş Tanrısının ve Hellipi Fırtına Tanrısının, Tanrı Sarruma'nın ve Koruyucu Tanrının sevgilisi, Kahraman Büyük Kral Mursili'nin oğlu, Kahraman Büyük Kral Muvatalli'nin mührü." sözleri yazmaktadır (Alp, 2000: 172).

⁶ Mühür baskısının dış halkalarında yer alan çivi yazısında "Hatti Ülkesinin Kralı Kahraman Suppiluliuma'nın torununun çocuğu, Hatti Ülkesinin Kralı Kahraman Mursili'nin torunu, Hatti Ülkesinin Kralı Kahraman Büyük Kral Muvatalli'nin oğlu, Hatti Ülkesinin Kralı Kahraman Büyük Kral Majeste Mursili'nin mührü." sözleri yazmaktadır (Alp, 2000: 174).

Lituus kullanımı, tanrıların dışında özellikle krallarda görülür. Lituus, Mısır'da ilk hükümdar olarak gösterilen Tanrı Osiris'in, yeryüzündeki temsilcileri varsayılan, yaşarken tanrı olan firavunlar tarafından taşınır (Freeman, 2003: 39). Babil'de lituus, krallar ve bazı rahiplerle bağlantılıdır (Lumsden, 1992: 107).

Hititler'de Kralın birçok unvanı bulunur. Eski Krallık Dönemi'nde Hatti kralına tabarna/labarna unvanı verilir. I. Arnuvanda Dönemi'nden başlayarak ve sonra da daha sık olarak İmparatorluk Dönemi'nde Hitit kralı ^DUTU^{Şİ} tam olarak "Güneşim" sanıyla belirtilirdi (Bossert, 1957: 102).

Hitit kralı, ayrıca çağdaşları diğer Yakındoğu hükümdarları gibi "Büyük Kral" olarak da tanımlanmıştı (Martino, 2003: 77). MÖ II. Bin'de, Babil kralı, Mitanni kralı, Asur kralı gibi Yakındoğu'nun bağımsız olan tüm hükümdarları kendilerini hem ulusal hem de uluslararası belgelerde "Büyük Kral" olarak adlandırıyorlardı, böylece yerel hükümdarlara göre üstünlüklerini vurgulamak istiyorlardı (Martino, 2003: 77).

Hitit kralları, genellikle uzun bir manto, uçları yukarı kıvrık ayakkabı giymekte; takke, küpe takmakta; ellerinde hilal kabızlı kılıç kuşanmakta ve ellerinde krallık alameti lituus taşımaktadır (Alp, 1948: 315). Kıvrık ucu aşağıya bakan lituus tutan kral figürlerinin hepsi törensel kıyafet giymiştir⁷. Geç Hitit Dönemi krallarında da bu özellik devam etmektedir⁸.

Lituusların, ANTAHŞUM ve KI-LAM Festivalleri'nde krallar tarafından taşındığı, yazılı belgelerde geçmektedir. Bu festivallerde kral tarafından kullanıldığı, merasim alaylarında muhtemelen elde taşındığı, kral tahta oturduğu zaman sağ tarafına ya da tahtın üzerine konduğu, tahttan indikten sonra da kendisine takdim edildiği ve ekmek kutsamada kullanıldığı anlaşılmaktadır.

⁷ Fraktin Kaya Anıtı'nda Tanrı ve kralın yüzleri birbirine dönüktür, kıyafetleri ve başlıkları birbirinin aynısıdır. Kısa etekli savaşçı kıyafetleriyle Hattuşili (1267-1237), karşısındaki tanrıya libasyon yapmaktadır. Fırtına Tanrısı sağ eliyle sağ omzuna dayadığı lituus taşır. Tanrının öne uzattığı diğer eli üzerinde iyilik sağlık anlamına gelen üçgen bir objenin üzerindeki hiyeroglif yazıtı Meriggi (1975: 309), Fırtına Tanrısı (tarhunt) olarak okumuştur. Karşısındaki erkek figürünün üzerindeki yazıtı ise Güterbock (1978: 130), "Büyük Kral Hattuşili Büyük Kral" olarak okumuştur ve böylece bu figürün III. Hattuşili olduğu anlaşılmıştır.

⁸ İspekçür Steli (Hawkins, 2000: 301; Orthmann, 1971: 481-482), Malatya B Kabartması (Delaporte, 1940: 28, XIX.21; Hawkins, 2000: 310; Orthmann, 1971: 520, lev. 539d), Malatya C Kabartması (Akurgal, 1995: şek 66, lev 87 a; Delaporte, 1940: 28, XIX.2; Hawkins, 2000: 311; Orthmann, 1971: 520 lev 39e), Malatya G Kabartması (Akurgal, 1995: 88 a; Delaporte, 1940: 30, XXII. 1; Hawkins, 2000: 306; Orthmann, 1971: 521 lev. 41b), Malatya K Kabartması (Delaporte, 1940: 29, XXIV. 1; Hawkins, 2000: 309; Orthman, 1971: 521-22 lev. 41f).

Hitit İmparatorluk Dönemi'nde lituuslar, kral figürlerinin ellerinde kıvrık ucu aşağı ve arkaya bakacak şekilde tasvir edilmiştir. Sadece bir küp üzerindeki Hitit silindir mühür baskısında Lituusun ucu alışıageldiği gibi dışa değil; içe doğru kıvrılmıştır. Bunun sebebi, mühür yapan ustanın, baskının düz çıkması için mühür üzerine aksını işlediği figürler arasındaki lituusda yaptığı bir mantık hatası olmalıdır.

Kralların elinde tuttuğu ^{GIŞ}kalmuş'u, Alp (1948: 310) bir krallık alameti olarak açıklamaktadır. Bossert (1957: 104) lituus bir tavşan sopası olarak düşünmekte, bugün dahi çiftçilerce kullanıldığını söylemektedir. Haas (1994: 203) zafer dolu ve güçlü asadan ziyade, daha yüksek değerinde bir anlama sahip olduğunu düşünmektedir. Bryce'a göre (2002: 204) ise lituus, kralın Güneş Tanrısı adına kullandığı yargı gücünü simgelemektedir.

Bittel (1967: 124) lituus'un krali bir sembol olmasının yanında, tanrısallıkla taşıyan arasındaki bağı kuran, kutsal bir sembol olduğunu belirtmektedir.

Hitit krallarının tanrısallıklarının olduğu bazı yazıtlardan da anlaşılabilir. Emirgazi yazıtlarında "Bana, Güneşim Büyük Kral Labarna Tuthalya'ya dokunulmamış yerde içki sunsun (libasyon yapsın) ..." sözlerini van den Hout (1996: 547), kralın kendisini bir kült eyleminin nesnesi yaptığı şeklinde yorumlamaktadır. III. Hattuşili'ye (1267-1237) ait başka bir metinde geçen, "Tanrıça, kraliçem daima benim elimden tuttu, tanrısallıklarına sahip olduğum için tanrıların katında yürüdüm ve insan neslinin işlediği kötülüklerin hiçbirini işlemedim." yazısına bakarak Gurney (1990: 62), kralın Hitit İmparatorluk Dönemi'nde de, doğu uygarlıkları gibi insanüstü güçlerle donatıldığını düşünmektedir.

Hitit krallarının ölmeden önce, yaşarken de tanrılaştıkları ve Yazılıkaya 34 ile 64 no'lu kabartmalarda olduğu şekilde tasvir edildikleri Ensert (2005a: 297) tarafından ileri sürülmektedir.

Sonuç olarak lituusun Mısırdan, Mezopotamya ve Suriye yoluyla Anadolu'ya geldiği anlaşılmaktadır. Hititlerde farklı isimlendirilen lituus, krallar ve bazı tanrısallıklarca kullanılmıştır. Hititlerin Mısır'la olan ilişkilerinin arttığı imparatorluk döneminde Hitit kralları, yaşarken de tanrı olan Mısır kralları gibi lituus kullanmışlardır. Lituus, krallara tanrısallık bir güç vermiş olabilir. Ayrıca sadece egemen kralların kullandığı lituus, özellikle imparatorluk döneminde kendilerini diğer tüm yerel krallardan ayırarak merkezi tek güç olduklarını vurgulamak istemeleri olarak yorumlanabilir.

Kaynakça

- Akurgal, E. (1995). *Hatti ve Hitit uygarlıkları*: Net Turistik Yayınlar Sanayi ve Ticaret AŞ.
- Alp, S. (1947). La désignation du Lituus en Hittite. *Journal of Cuneiform studies*, 164-175.
- Alp, S. (1948). kalmu" Lituus" and HUB. BI" Earring" in the Hittite Texts. *Belleten*, 12, 320-324.
- Alp, S. (1994). *Konya civarında Karahöyük kazılarında bulunan silindir ve damga mühürleri*: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Alp, S. (1999). *Hititlerde sarki, müzik ve dans: Hitit çağında Anadolu'da üzüm ve şarap*: Kavaklıdere Kültür Yayınları.
- Alp, S. (2000). *Hitit Çağında Anadolu: Çiviyazılı ve Hieorglif Yazılı Kaynaklar*. İstanbul: Tübitak.
- Alp, S. (2005). *Hitit Güneşi*: TÜBİTAK.
- Baltacıoğlu, H. (1995). Alaca Höyük Sfenksli Kapı'ya Ait Tanrıçaya Tapınma Konulu Kabartmaya İlişkin Gözlemler. In: Ankara.
- Bar-Adon, P. (1980). *The Cave of the Treasure: The Finds from the Caves in Naḥal Mishmar*: Israel Exploration Society.
- Beckman, G. (1981). A Hittite Cylinder Seal in the Yale Babylonian Collection. *Anatolian Studies*, 31, 129-135.
- Beran, T. (1967). *Die hethitische Glyptik von Bogazköy*: Gebr. Mann.
- Bittel, K., Naumann, R., & Otto, H. (1967). *Yazılıkaya Architektur, Felsbilder Inschriften und Kleinfunde*. Osnabrück: JC Hinrichs.
- Black, J., & Green, A. (2003). *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia: An Illustrated Dictionary*. London: British Museum Press.
- Bossert, H. T. (1957). Meine Sonne. *Orientalia*, 26(2), 97-126.
- Börker-Klahn, J., & Börker, C. (1975). Eflatun Pınar. Zur Rekonstruktion, Deutung und Datierung. *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, 90, 1-41.
- Bryce, T. (2002). *Life and Society in the Hittite World*. Oxford: Oxford University Press.
- Collon, D. (1983). *Krummstab Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie 1980-1983.*, 6.
- Darga, M. (1992). *Hitit sanatı*: na.
- Delaporte, L. (1940). *Malatya, Arslantepe I*. Paris.
- Ensert, H. K. (2005a). Is „The Figure No. 34 at Yazılıkaya" the Sungod or a King. *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, 65(1168), 293-302.
- Ensert, H. K. (2005b). M. Ö İkinci Binde Kanatlı Güneş Kursu ile Taçlandırılmış Anadolu Hitit Figürleri. *Anadolu/Anatolia*, 28, 25-47.

- Erkanal, A. (1993). *Anadolu'da bulunan Suriye kökenli mühürler ve mühür baskıları*: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Freeman, C. (2003). Mısır, Yunan ve Roma. Çev. Suat Kemal Angı, Ankara: Dost Kitabevi.
- Gurney, O. (1990). The Hittites, rev ed. *Baltimore, 1*, 62.
- Güterbock, H. G. (1993). Sungod or King. *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbours. Studies in Honor of Nimet Özgüç*, 225-226.
- Güterbock, H. G. (1997). Zum Felsrelief des Muwatalli am Sirkeli Höyük. *IM*, 47, 104.
- Güterbock, H. G., & Hoffner, H. A. (1980). *The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CHD)*: Oriental Institute of the University of Chicago.
- Güterbock, H. G., & Kendall, T. (1995). *A Hittite silver vessel in the form of a fist*: na.
- Haas, V. (1994). *Handbuch der Orientalistik: The Near and Middle East. Der Nahe und Mittlere Osten. Geschichte der hethitischen Religion* (Vol. 15): Brill.
- Hawkins, J. D. (2000). *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions Vol. I, Inscription of the Iron Age, Part 3: Plates*: Walter de Gruyter.
- Hayes, W. C. (1953). *The Scepter of Egypt Part I: From the earliest times to the end of the Middle Kingdom*.
- Koşay, H. Z. (1951). *Alaca Höyük kazısı: 1937-1939 daki çalışmaları ve keşiflere ait ilk rapor*: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Körte, G., Körte, A., & Kobert, R. (1904). *Gordion: Ergebnisse der Ausgrabung im Jahre 1900* (Vol. 5): G. Reimer.
- Leinwand, N. W. (1984). *A study of Anatolian weathergods of the Old Assyrian Colony period*: University Microfilms International [Publisher].
- Lumsden, S. P. (1992). Symbols of power: Hittite royal iconography in seals.
- Macqueen, J. G. (2001). Hititler ve Hitit Çağında Anadolu, çev. Esra Davutoğlu, Ankara: Arkadaş Yayıncılık.
- Martino, S. d. (2003). *Annali e Res Gestae antico ittiti*.
- Orthmann, W. (1971). *Untersuchungen zur späthethitischen Kunst*: Habelt.
- Özgüç, N. (1965). *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu: The Anatolian Group of Cylinder Seal Impressions from Kültepe*. Nimet Özgüç. ; Türk tarih kurumu basımevi.
- Özgüç, T. (1958). Bitik Vazosu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 16(1-2).

- Özgüç, T. (2004). İnandıktepe. *Arkeo-Atlas Dergisi*, 3, 25.
- Robins, G. (1997). The Art of Ancient Egypt. In: London.
- Saltuk, S. (1990). *Arkeoloji sözlüğü*: İnkılâb Kitabevi.
- Sipahi, T. (2001). New Evidence From Anatolia Regarding Bull Leaping Scenes in the Art of the Aegean and the Near East. *Anatolica*, 27, 107-125.
- Smith, W., & D.C.L., L. D. (1875). *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities* (Vol. London): John Murray.
- Uzunoğlu, E. (1979). Küp Üzerine Bir Hitit Silindir Mühür Baskısı. *Anadolu Araştırmaları*(6), 179-196.
- Ünal, A. (2002). *Hititler Devrinde Anadolu I: Arkeoloji ve Sanat Yayınları*.
- Ünal, A. (2003). Hititler Devrinde Anadolu II. In: İstanbul.
- van den Hout, T. P. (1996). Tuthalija 4. und die Ikonographie hethitischer Grosskonige des 13. Jhs. *Bibliotheca Orientalis*, 52, 545-573.
- Yıldırım, T. (2005). Hüseyindedede Tepesinde Bulunan Yeni Bir Kült Vazosu. *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, 02-08.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 40 – Sayfa / Page: 27-40
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 13.04.2018 Kabul/Accepted: 27.05.2018

**“EFFI BRIEST” ROMANI ÖRNEĞİNDE
YAZINSAL METİNLERDE ANLAM SORUNU**

***BEDEUTUNG ALS PROBLEM IN DEN LITERARISCHEN
TEXTEN IM BEISPIEL VOM ROMAN “EFFI BRIEST”***

Prof. Dr. Melik BÜLBÜL¹

Atatürk Üniversitesi
Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi
Yabancı Diller Eğitimi Bölümü
Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı
bulbulm@atauni.edu.tr

Öz

Yazınsal metinlerle sürdürülen iletişim süreçleri, anlam çözümlemeleri süreçlerine paralel olarak pek çok sorunu da beraberinde getirmektedir. Anlamın sorunsal anatomisine eleştirel bakış, öteden beri yazınsal faaliyetlerin en önemli uğrasıdır denebilir. Yazınsal metinlerde içkin anlam ve bunun dış dünyanın parametrelerine dönük yan anlam katmanları okur için içinden çıkılmaz bir sorun yumağı olarak varlığını bugün bile korumaktadır. Metinsel anlamın uzantısı olarak, içinde bulunulan ortamın koşullarına uygun anlam halkalarını tespit etmek ve metnin, pratik hayatta yer alan güncel ilişkilerini saptamak, okur için en sıkıntılı süreçtir. Anlamın zamansal değeri, geçmişte ortaya çıktığı dönemin verileri ışığındaki biçimi, okur algısına ve dönemselleşmeye bağlı olarak gelişen yeni yorumlama süreçlerindeki bağlamsal uzantıları hep birden anlam olgusu üzerinde yeni boyutlar yaratmaktadırlar. Bu çalışma, bir sorun olarak anlamın genel anatomisine okur ve metin ilişkileri bağlamında yazınsal bir tür olarak roman üzerinden somut verilere dayalı değerlendirmeler içermektedir. Çalışmada izlenen yöntem, okur odaklı okuma süreçlerinden, metin üzerinden elde edilen

¹ Lehrkraft in der deutschen Abteilung der Erziehungswissenschaftlichen Fakultät an der Universität Atatürk.
bulbulm@atauni.edu.tr.

çağrışım halkalarından, okuma ve metin-analiz yaklaşımlarından yararlanma adımlarından oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yazınsal metin, Okuma, Çözümleme, Anlam, Eleştirel bakış.

MEANING AS A PROBLEM IN LITERARY TEXTS

Abstract

Communication process maintaining with literary texts bring together the many problems in parallel to the semantic analysis. It can be said that critical view to a problematic anatomy of meaning has long been the most important occupation of literary activities. Immanent meaning in literary texts and its connotation layers facing external world parameters exist as an inextricable problem even today. As a continuation of textual meaning, identify the meaning of appropriate conditions of environment and determine the current relationship of the text in practical life is the most troublesome process for readers. Time wise value of meaning, its form in the light of the data that emerged in the past time, contextual continuation in the new interpretive process developing depending on reader perception and periodical perception create all at once a new dimension on the phenomenon of meaning. This study includes evaluations based on concrete data through the novel as a kind of literary texts in the context of reader and text relations. The method used in this study consist of steps of benefits from the reader oriented reading process, connotations obtained from the texts and reading and text-analyze approaches.

Keywords: Literary texts, Reading, Analyze, Meaning, Critical view

Einleitung

Wie es von jeher klar ist, ist heutzutage die Bedeutung im literarischen Text noch nicht als ein ernsthaftes Problem zu überwältigen. Der Grund dafür ist, dass das Problem, das sich auf die textliche Tiefenstruktur im Sinnzusammenhang bezieht, in der Welt der Sprache aufgetreten ist, die all die Sprachgebräuche als ein Wunder ins menschliche Leben einführt. Seit sich der Mensch existiert, beginnt das Problem mit der Bedeutung, die in den historischen Funden, in den religiösen Texten und in anderen Gebrauchstexten oder Kunstschriften verankert immanent ist. Was das Problem noch umstritten und problematisch macht, liegt darin, dass sich die Zeit verändert und all die Sachverhalte und Vorgänge mir der Zeit von neuem neue Dimensionen gewinnen. Das führt die Menschen in Paradoxie, weil die Bedeutung auch mit den zeitlichen Veränderungen neue Sinnzusammenhänge mitbringt, die bei den Lesern, die talentiert sind, neue Assoziationen wachrufen. Auf diese Weise ist die Frage einfach aufzutreten: wie kann man eigentlich die echte Bedeutung feststellen? Wenn es um die

literarischen Texte geht, dann ist die Frage nach der Bedeutung noch mehr kompliziert.

Wie Iser die Aufmerksamkeiten darauf lenkt, das Forschungsinteresse auf drei basale Probleme zu richten: wie werden die Texte aufgenommen? Wie sehen die Strukturen aus, die die Verarbeitung der Texte im Rezipienten lenken? Was ist die Funktion literarischer Texte in ihrem Kontext? (1990, Vorwort). Wie man sieht, rücken die oben angeführten Fragen die Rolle des fähigen Lesers in den Mittelpunkt. Das bedingt die Interaktion zwischen Text, Kontext und dem Leser. Die Bedeutung, die im literarischen Text verankert, eingesiedelt ist, ist normalerweise in jeder Zeit(Spalte) der Interpretation (Deutung) offen. Der Literarischen Text ist eben daher zu diesem Zweck niedergeschrieben. Das Problem, das vorliegt, ist, dass es im Laufe des Zeitlebens des Menschen immer noch seine gegenwärtige Wirkung dauert. Jede Zeit hat ihren eigenen Parameter zur Kommunikation Art. Jede Zeit hat eigenen Geist und Lebensgefühl. Der Zeitmensch kann sich nicht davon frei machen und noch dazu er muss seine eigene Sehweise nach diesem Parameter präzisieren. Auf dieser Ebene kommen uns die verschiedenen Perspektive aus gleichem Text(Gefüge) entgegen, die bei der Interpretation des Textes von großer Bedeutung ist. Man benimmt sich gegenüber dem literarischen Text so, als wäre der Sinn darin versteckt ist, oder wäre die Bedeutung im Text verborgen und der Leser soll diese(n) so mysteriös an den Tag bringen. Das macht den Leser und darüber hinaus den literarischen Text unlebendige Sache, also wie eine leblose Materie, was Jauss ablehnt und streng kritisiert:

Das literarische Werk ist kein für sich bestehendes Objekt, das jedem Betrachter zu jeder Zeit den gleichen Anblick darbietet. Es gibt kein Monument, das monologisch sein zeitloses Wesen offenbart. Es ist vielmehr wie eine Partitur auf die immer erneuerte Resonanz der Lektüre angelegt, die den Text aus der Materie der Worte erlöst und ihn zu aktuellem Dasein bringt. (Jauss, 1988, 129).

Wie es sich herausstellt, wird auf den Leser, offen gestanden auf den professionellen Leser / idealen Leser einen großen Wert gelegt. In diesem Sinne ist gemeint damit, der erfahrene Leser, welcher über fundierte literarische Erfahrung und Wissen verfügt und damit im Stande ist, die im Text angelegten Signale (Bedeutungszusammenhänge) und Querverweise zu erkennen. D.h. von nun an ist die Bedeutung des literarischen Textes je nach der Lesererfahrung und Zeitgeist in neue Sinnschichten einzuführen. Das heißt nicht aber, dass die Bedeutung

ihren originellen Wert und ihr Sinnpotenzial verliert, sondern dadurch gewinnt die Bedeutung nämlich von neuem Leseakt eine verbreitete und all zeitliche Sinnzusammenhänge in sich eingeschlossene Dimensionen:

Laing geht von der Beobachtung aus, dass im Akt zwischenmenschlicher Wahrnehmung die wechselseitigen Reaktionen nicht nur durch das bedingt sind, was der einzelne Partner vom anderen will, sondern noch einmal durch das Bild, das er sich vom Partner gemacht hat und das folglich die eigenen Reaktionen in nicht unerheblichem Masse steuert. Solche Bilder indes sind nicht mehr als ‚reine‘ Wahrnehmungen zu qualifizieren; sie sind Resultate von Interpretation. Dese Interpretationsnotwendigkeit entspringt der Struktur zwischenmenschlicher Erfahrung. Wir haben Erfahrung voneinander, sofern wir unser jeweiliges Verhalten kennen. Wir haben jedoch keine Erfahrung davon, wie wir uns wechselseitig erfahren bzw. von welcher Art die Erfahrung ist, durch die mich der andere kennt. (1966, 4).

Die Sprache bedeutet, wenn sie, anstatt den Gedanken zu kopieren, sich durch diesen auflösen und wieder herstellen lässt. Wenn die Gedanken unverändert bleiben, dann d.h. braucht man keinen anderen im Leben das zu lesen und zu interpretieren, weil dieses Unveränderliche als eine vom Himmel hinabgefallene fixe Realität dem Menschen fertig gestellt ist. Wenn es so wäre, was würde man eigentlich mit dem Leben, mit dem anderen Menschen, mit der Produktivität und Kreativität tun. Was bedeutet Tag und Nacht? Was bringen diese Zeitspalten ins menschliche Leben? Was sagt uns die Zeit selbst? Warum sagt man wie ein Motto: Unstabile ist nur stabil? Also dynamische Zustände sind untrennbare Realitäten im menschlichen Leben, was unsere Denkungsarten entwickelt und das Leben sinnvoll macht.

Literarische Texte und die Wand der Wirklichkeit

Die Literatur ist eigentlich mit der Philosophie ineinander. Welche Kraft die beiden so nah zusammenbringt, ist, dass die beiden sich so intensiv mit der Sprache oder offen gestanden mit den sprachlichen Elementen beschäftigen. Literatur bricht auf diese Weise die Normen der Sprache in einem Sprachgebrauch; dagegen die Philosophie macht das Gleiche mit dem Denken. Also sie bricht die Normen des Denkens (Normbrechung). Die beiden haben so ungefähr

gleiche Wege zur Deutung der Welt und der Gedanken in menschlicher Denkungswelt. Die Tiefenstruktur in der Sprache und im Denken kommt den Literaten und Denkern so mysteriös vor, dass sie sich dessen nicht so einfach enthalten können, ihre eigenen Überlegungen über die innerliche und äußerliche Welt auszudrücken und sie zu interpretieren. Also was bringt die Literatur und Philosophie zusammen? Die Antwort darauf ist: die Wirklichkeit. Die fiktive Wirklichkeit, womit sich Literatur als ein literarisches Material beschäftigt und das Wirkliche, das die Philosophen seit Thales bis Desasters und Nietzsche tiefgründend beschäftigt. Auf dieser Ebene ist das Wirkliche und Fiktion und sogar auch Traum ineinander gegangen. Deswegen kommt uns das Wirkliche sowohl in Literatur als auch in Philosophie als ein Wasserwirbel entgegen.

Die Entdeckung der Bedeutung in den literarischen Texten heißt, dass man sich philosophisch auf den Weg macht, um den Grundgedanken hervorzubringen. Das heißt, man muss ein sprachlicher Kontakt mit dem Text haben. Dabei erwartet man vom talentierten Leser, neue Gedanken zu produzieren, indem er seine Erwartungen im betreffenden Text begründen soll. Wie es bekannt ist, der literarische Text ist besonders nach rezeptionsästhetischen Ansichten nicht ein stabiles Gefüge. Der literarische Text ist eben daher eine dynamische Formulierung. Es steht am Leser diese aufzuschlüsseln. Also eine Dekodierung zu verwirklichen. Deswegen einen Text verstehen heißt ihn nach bestimmten Maßstäben deschiffrieren. Der Leser löst auf diese Weise die Kodes der textlichen Fiktion. Es ist nicht zu vergessen, diese Kodes sind zum anderen die des Lebens. Das bedeutet, dass der Leser einerseits den literarischen Text aufschlüsselt und andererseits den Sinn des Lebens. Das aber ist nicht so leicht wie man denkt. Was problematisch ist, ist daher diese Situation, also die Aufschlüsselung der Kodes des Lebens, die im Text versteckt sind. Da der Schriftsteller die Wirklichkeit in seiner imaginären Welt von neuem rekonstruiert, ist die für jede gültige Wirklichkeit diesmal als eine fiktive Wirklichkeit im Text hergestellt werden. Nämlich als eine Innen-Wirklichkeit oder Über-Wirklichkeit. Die Einstellung des Schriftstellers ist hier wie die eines Philosophen.

Hier ist eine Brücke zwischen der äußeren und inneren Wirklichkeit geschlagen. Was den Text literarisch macht, ist eben daher diese fiktive Wirklichkeit. Das ist ein Lauf, der von Objektivität in die Subjektivität läuft. Diese subjektive Wirklichkeit hat in der fiktiven Welt des Schriftstellers eine neue Form gefunden, indem er seine textliche Wirklichkeit durch seinen eigenen Eingriff herstellt. Für den Leser ist das sehr schwierige Tätigkeit, diese fiktive Wirklichkeit im

Text aufzuschlüsseln. Der Umgang mit dem literarischen Text ist auf dieser Ebene unlösbare Problematik, die nur durch Produktivität und Kreativität des talentierten Lesers zu lösen ist. Das ist eine Wand dem Leser gegenüber, die schwer zu bewältigen ist. Hier ist der Lesevorgang von besonderer Bedeutung. Da die Dekodierung des Textes erst durch den Leseakt möglich ist, ist dem Leser eine aktive Teilnahme/Mitarbeit am Text zu überlassen. Was der Umgang für den Leser sehr schwer macht, ist es, dass auch die literarischen Figuren als rhetorische Struktur im Text neben der Fiktion einen besonderen Platz nehmen. Das macht den Text noch mehr kompliziert, weil der Text durch Wortkunst neue Dimensionen (Sinnschichten) und dadurch eine neue Tiefe in Bedeutung gewinnt. Das aber macht den Grundgedanken noch mehr mysteriös und geheimnisvoll. Dem Leser kommt es so vor, als der Sinn im Text versteckt wäre. Er solle den versteckten Sinn herausfinden und darüber neue Gedanken machen (Vgl. Naumann, u. a. 1973, 359). Das ist, wie man weiß, nicht die Aufgabe der Literatur, nach einer fixen Bedeutung zu folgen und den Sinn als eine eingeschlossene/abgekapselte Tatsache zu beobachten. Wie kann der talentierte Leser diese Schwierigkeit überschreiten? Nach Iser zitiert:

Gewiss ist der Text eine strukturierte Vorgabe für seine Leser; doch wie soll man sich die ‚Hinnahme‘ dieser Vorgabe denken? Ist sie mehr als nur eine Form direkter ‚Internalisierung‘ durch den Leser? Texttheorien solcher Art legen immer wieder die Vermutung nahe, als ob die Kommunikation nur als eine Einbahnstraße vom Text zum Leser vorstellbar wäre. Aus diesem Grunde erscheint es geboten, das Lesen als Prozess einer dynamischen Wechselwirkung vom Text und Leser beschreibbar zu machen. Denn die Sprachzeichen des Textes bzw. seine Strukturen gewinnen dadurch ihre Finalität, dass sie Akte auszulösen vermögen, in deren Entwicklung eine Übersetzbarkeit des Textes in das Bewusstsein des Lesers erfolgt. Damit ist zugleich gesagt, dass sich diese vom Text ausgelösten Akte einer totalen Steuerbarkeit durch den Text entziehen. Diese Kluft indes begründet erst die Kreativität der Rezeption. (Iser, 1990, 175-176).

Nun steht die Frage uns gegenüber: Warum geht der Schriftsteller eigentlich durch den Umweg, wenn er dem Leser seine Mitteilung über den Text vermitteln will? Sein Ziel ist, seine Botschaft zu vermitteln und den Leser mit der Bedeutung zusammenzutreffen, indem er den

Leser mit Leseprozessen ermüdet. Man hat oben von dem talentierten Leser erwähnt. Das aber geht über Alphabetisierung hinaus. Talentierter Leser heißt, dass er mit all Sprachfähigkeiten neben dem Sprachgefühl und Sprachanziehungskraft versehen sein soll. Damit ist gezielt, den Sinn der menschlichen Existenz mit dem menschlichen Leben zusammenzubringen. Dieses Ziel zu erreichen, ist erst möglich, durch den Text beim Leser eine dauerhafte Wirkung zu schaffen. Das sind sowohl für den Leser als auch für den Denker eine heilige Aufgabe und ein himmlisches Gefühl, eine dauerhafte Wirkung beim Leser zu erwecken. Der Gedanke, dass die Dichter Vertreter des Gottes auf der Welt ist, kommt vermutlich von diesem Glauben her. Diese bringen das Wort vom Innern heraus. Das Wort kommt von der Seele in den Gedanken hinein und findet hier eine gedankliche Gestalt. Vom Herzen aufs Papier gekommen fließen die Worte als magische Kraft und Wunder. Das dauert immer wieder wie ein Kreislauf in der Laufbahn der Gedanken bis zur Ewigkeit. Das ist eine neue Dimension, die vor der Tiefe des Textes in den Vordergrund rückt und hier eine alltägliche Bedeutung findet, die aktualisiert ist.

In diesem Zusammenhang machen wir uns auf den Weg, die textliche Bedeutung im Rahmen eines Werkes zu entwickeln, indem wir eine gedankliche Reise in die fiktive Wirklichkeit- Welt machen. Folgen wir nach den Spuren der Bedeutung im Roman *Effi Briest* (1894) von Theodor Fontane (1818-1898). Es sehr auffällig und bemerkenswert, was Fontane selbst für seinen Roman sagt:

Ja, Effi! Alle Leute sympathisieren mit ihr, und einige gehen so weit, im Gegensatz dazu, den Mann als einen ‚alten Ekel‘ zu bezeichnen. Das amüsiert mich natürlich, gibt mir aber auch zu denken, weil es wieder beweist, wie wenig den Menschen an der sogenannten ‚Moral‘ liegt und wie die lebenswürdigen Naturen dem Menschenherzen sympathischer sind. (Schafarschik, 1991, 148).

Der Roman *Effi Briest* hatte in seiner Zeit ein großes Echo und Ansehen erweckt. Wenn man die gesellschaftlichen Situationen und den Zeitgeist vor Auge hat, dann sieht man den Stellenwert des Romans noch klarer. Der Roman reflektiert die zwischenmenschlichen Beziehungen so kritisch und macht eine scharfe Kritik durch die Figuren über die Zeit und Zeitmenschen. Die thematischen Grundlinien sind Tradition, Sozialnormen, Werturteile, Ehre, Menschenwürde, Ansehen der Autorität, Ehe und Ehebruch, Verführung, Einsamkeit, psychologische Zustände, Kind, Schicksal, Moral, Angst, Religion, Frauenproblematik, Todproblematik, Eifersüchtigkeit, Langweile,

Briefmotiv, verbotene Verhältnisse, Karriere, Duell als ein Ehrenmotiv, Familie, Selbstmord, Liebschaften und Untergangskrise.

Wie wir oben von der Bedeutung in den literarischen Texten als ein problematisches Potential erzählt haben, sind im Roman *Effi Briest* hintergründige Situationen, die sich auf Grund- Bedeutung beziehen und im Hintergrund des Romans eine Menge von Neben-Bedeutungen enthält. Die Beziehung zwischen Hintergrund und Vordergrund macht das Verstehen und darüber hinaus Interpretation des Textes noch mehr problematischer. Der Leser ist auf dem ersten Blick schockiert beim Umgang mit dem Text (Roman). Er versucht verschiedene Überlegungen über den Roman zu machen und stufenweise den Grundgedanken zu erreichen, als wäre im Roman ein versteckter Sinn angelegt. Es ist gewiss nicht zu übersehen, dass der Roman nicht eine einfache Liebesgeschichte ist. Wenn man ihn so sieht und auswertet, dann hat man falsche Ergebnisse aus dem Roman zu ziehen. Hinterstehende Bedeutung im Roman ist sehr kompliziert und ist nicht so, wie er scheint, als ein Liebesroman. Neben den thematischen Abschnitten findet man sogar Liebschaften. Aber die denotativen Sachverhalte beziehen sich noch mehr auf konnotative Vorgänge, die den Hintergrund des Romans strukturiert. Hinter den anscheinenden Vorgängen gehen die zeitlichen kritischen Situationen hervor, die den Zeitmenschen sogar auch innerlich gestaltet. Der Roman enthält deswegen auch psychoanalytische Zustände, die die Charaktere im Roman bloßstellen. Der Roman ist charakteristisch nach seinen Zeit Kriterien ein Ehebruchroman (Verführungsroman), worin auch etliche soziale Konflikte vorhanden sind.

Der 38-jährige Baron von Innstetten, ein früherer naher Verehrer von Effis Mutter, hält zu Beginn des Romans um die Hand des 17-jährigen Mädchens (Effi) an und zieht mit sie, nach der Heirat und anschließenden Hochzeitsreise durch Italien, nach Kessin in Hinterpommern. Effi wird dort nie richtig glücklich und leidet unter ihrer Angst vor einem angeblichen Spuk im geräumigen landrätlichen Haus (als Angstmotiv): Sie ist davon überzeugt, dass in manchen Nächten ein Chinese erscheine, der einst in Kessin gelebt und ein sonderbares Ende gefunden haben soll. In dieser Angst wird Effi bestärkt von Innstettens Haushälterin Johanna. Trost und Schutz findet Effi nur bei Rollo, Innstettens Hund (als Zufluchtsort), der sie auf ihren einsamen Spaziergängen begleitet. *Arme Effi! So nennen sie ihr eigener Vater und ihr Autor und so nennt sie auch ein früher Rezensent von Effi.* (Grawe, 1991, 217).

Freundschaft schließt Effi auch mit dem Apotheker Alonzo Gieshübler, der sie versteht und verehrt und ihr Halt gibt. Sie erhält von

ihm täglich sorgsam präparierte Zeitungen und kleine Aufmerksamkeiten, die ihr ereignisloses Leben bereichern sollen, ein Bedürfnis, das durch die formellen Landpartien und Anstandsbesuche, an denen sie mit ihrem Mann teilnimmt, kaum befriedigt wird. Im Gegenteil: die junge Dame langweilt sich in den steifen Adelskreisen zu Tode (E. B. 98)².

Ostseedüne bei Swinemünde, dessen Szenerie laut Fontane für das literarische Kessin Pate stand. Neun Monate nach der Hochzeit bekommt Effi eine Tochter, die auf den Namen Annie getauft wird. Während ihrer Schwangerschaft traf Effi auf einem ihrer Spaziergänge das katholische Hausmädchen Roswitha, das sie nun als Kindermädchen einstellt. Ungefähr zur gleichen Zeit taucht Major von Crampas in Kessin auf. Er hat zusammen mit Innstetten beim Militär gedient, ist aber charakterlich dessen ganzes Gegenteil: ein spontaner, leichtlebiger und erfahrener „Damenmann“. Verheiratet mit einer eifersüchtigen, „immer verstimmt, beinahe melancholischen“ Frau (E. B. 101), begeistert er sich für Effis jugendliche Natürlichkeit und ermuntert sie zu Abwechslung und Leichtsinn. Anfangs widersteht Effi seinem Charme, dann jedoch, als Effi immer wieder von Innstetten allein gelassen wird und sich in ihrem eigenen Hause ängstigt und einsam fühlt, bahnt sich eine heimliche Affäre an, die Effi in immer bedrängendere Gewissenskonflikte stürzen wird: Effi lässt sich zunächst von Crampas dazu überreden, zum Zeitvertreib der langen Winterabende ein gemeinsames Theaterspiel mit dem bezeichnenden Titel „Ein Schritt vom Wege“ einzustudieren und in der Kessiner Ressource aufzuführen.

Diese Situation, vom Wege abgehen, ist in der Zeit (Realismus) ein Skandal erweckendes Ereignis, das all die Ansehen der Umgebung aus sich lenkt und für Unanständigkeit hält (Grawe, 1991, 221). Kurz vor Weihnachten kommt es unter der Regie von Major Crampas zu einer überaus erfolgreichen Vorstellung, und Effi wird als weibliche Heldin gefeiert – von den Herren bewundert, von den Damen beneidet. Eine Woche später begeben sich die Kessiner Honoratioren auf eine traditionelle Schlittenpartie zur Oberförsterei. Als man, schon etwas angeheitert, zu nächtlicher Stunde den Heimweg antritt, streiken unterwegs plötzlich die Pferde am sogenannten Schloon, einem unterirdischen Wasserlauf, der den Strand unpassierbar gemacht hat. Um zu vermeiden, dass die Schlitten im heimtückischen Sand versinken, muss man einen Umweg durch den finsternen Uferwald nehmen und „mitten durch die dichte Waldmasse“ (E. B. 156) fahren.

---

² Die Zitate sind nach 5. Auflage des Romans Effi Briest 1894 gegeben.

Crampas, der mit Effi im letzten Schlitten Platz genommen hat, nutzt den Schutz der Dunkelheit aus:

Effi fürchtete sich und war doch zugleich wie in einem Zauberbann und wollte auch nicht heraus. – „Effi“, klang es jetzt leis an ihr Ohr, und sie hörte, dass seine Stimme zitterte. Dann nahm er ihre Hand und löste die Finger, die sie noch immer geschlossen hielt, und überdeckte sie mit heißen Küssen. Es war ihr, als wandle sie eine Ohnmacht an.“ (E. B. 157)

Wenn man den Roman thematisch ausführlich eingeht, sieht man so einfach, dass das Werk in sich vielschichtig ist. Die Bedeutungszusammenhänge als tiefenstrukturelle Beziehungen tragen sogar auch zeitanalytische Abschnitte, die über zwischenmenschliche Beziehungen der Zeit informiert. Daher erzählt der Roman nicht nur von einer bitterlichen Liebesgeschichte, sondern von einer kritischen Zeitanalyse. Aber die meisten Rezensenten der Neuerscheinung erkannten auch schon, dass es sich hier nicht lediglich um eine ergreifende Geschichte handelt, sondern dass in Effi Briest menschliche Rührung, kritische Zeitanalyse und dichterische Gestaltung eine in der Literatur seltene vollendete Verschmelzung eingegangen sind; und die intensive Beschäftigung der Forschung mit dem Buch Effi Briest ist nicht nur beliebteste, sondern auch der am meisten diskutierte Roman Fontanes hat diesen ursprünglichen Eindruck eher verstärkt. Heute ist Effi Briests Ruhm als Fontanes vollkommenstes Prosawerk, als einer der größten Romane Deutschlands und als einer der repräsentativen europäischen Gesellschaftsromane des 19. Jahrhunderts unbestritten.

Vielschichtigkeit als Bündel von Bedeutung

Das Verstehen des literarischen Textes war und ist als ein Problem, das sich auf die Interpretation des Textes als ein Kunstwerk bezieht, das für den fähigen Leser erst eine große Bedeutung trägt. Wieso denn wurde auf den Leser einen großen Wert gelegt? Die Antwort steht darin, dass der Text eine Geschichte hat und in dieser Vergangenheit die zeitlichen Vorgänge in den Text eingeführt sind. Die Rezeptionsästhetik bricht mit diesen Interpretationsansätzen – indes nicht vollständig. Sie drängt Fragen nach dem Werk zurück gegenüber Fragen nach der Wahrnehmung, die es auslöst, und sie öffnet sich damit Fragen nach dem Prozess, in dem die Wahrnehmung geschieht, nach den Informationen, die in sie einfließen, auch nach Verständnishorizonten, die das Kunstwerk stillschweigend oder in offenen Anspielungen voraussetzt. Die Rückkehr zur Frage, nach dem,

was der Autor sagen wollte, ist damit ausgeschlossen – diese Frage ist allenfalls ein Teil der Wirkung, die der Text entfaltet. Die Frage danach, wie der Text funktioniert, wie er wirkt, was ihn spannend macht, was ihm Reiz gibt, was er mit dem Leser tut, steht dagegen wie in den textimmanenten Interpretationen, jedoch nun viel klarer, im Zentrum. Skepsis bleibt hier gegenüber dem empirisch nachweisbaren Leser (Vgl. Iser, 1988, 253). Der talentierte/fähige Leser ist hier in der Position eines aktiven Teilnehmers am Lesevorgang. Er ist selber Produktiver und Sinnhersteller. Es steht an ihm, die oberflächliche und tiefenstrukturelle Bedeutungszusammenhänge ans Licht zu bringen, indem er die zeitlichen Einflüsse im Text dekodiert. Ingarden stellte daher dem Schichtenaufbau des literarischen Werks die Weisen seiner Konkretisation gegenüber: *Daraus ließe sich folgern: das literarische Werk besitzt zwei Pole, die man den künstlerischen und den ästhetischen Pol nennen könnte. Wobei der künstlerische den vom Autor geschaffenen Text und der ästhetische die vom Leser geleistete Konkretisation bezeichnet.* (ebenda, 253).

Dem Leser, der mit dem Roman *Effi Briest* auf den ersten Blick begegnet, kommt es sehr schwierig, ihn zu verstehen. Besonders die hinterstehenden Sinnschichten zu interpretieren fällt nicht so leicht, wie man denkt. Wie man oben erwähnt wurde, ist der Roman nicht nur auf einer thematischen Sicht aufgebaut. Wenn man nur aus der Perspektive Liebesroman bewertet, dann hat man es so einfach schwer, ihn zu kommentieren, weil im Hintergrund des Romans viele problematische Zeit- und Individuum bezügliche Konflikte angelegt sind. Soziale Normen und Mensch, gesellschaftliche Unterdrückungen und die Frau, Werturteile und Familie ... usw. bilden zusammen die menschlichen Lebensabschnitte, die als Zeit- und Gesellschaftskritik aufgetreten sind. Effi, als Frau/Mädchen zwischen zwei Männern (Innstetten und Crampas), spielt im Roman die Rolle des Individuums, das unter dem Einfluss der Werturteile nicht zu heilende Schmerzen in der Tiefe ihres Herzens fühlt. Das Geschehene, als eine große Schuld in der Gesellschaft zu halten, zwischen Effi und Crampas entstand, ist zu vergessen, weil Effi darunter stark gelitten hat. Effi schreibt in einem Brief all ihre Schuldgefühle mit einer großen Reue:

Ich reise morgen mit dem Schiff, und dies sind Abschiedszeilen. Innstetten erwartet mich in wenig Tagen zurück, aber ich komme *nicht* wieder... Warum ich wiederkomme, Sie wissen es... Es wäre das Beste gewesen, ich hätte dies Stück Erde nie gesehen. Ich beschwöre Sie, dies nicht als einen Vorwurf zu fassen; alle Schuld ist bei mir. Blick ich

auf Ihr Haus..., *Ihr* Tun mag entschuldbar sein, nicht das meine. Meine Schuld ist sehr schwer. Aber vielleicht kann ich noch heraus. Dass wir hier abberufen werden, ist mir wie ein Zeichen, dass ich noch zu Gnaden angenommen werden kann. Vergessen Sie das Geschehene, vergessen Sie mich. Ihre Effi. (E. B. 177).

Wie man aus den Aussagen von Effi sieht, ist das Verhältnis zwischen Effi und Crampas nicht nur eine einfache zwischenmenschliche Beziehung, sondern eine Beziehung, die in der Zeit von der Gesellschaft nicht für entschuldbar zu halten ist. Das führt Effi als ein Individuum, als ein Stück dieser betreffenden Gesellschaft zum Selbsttod. Diese Situation im Roman macht die Erzählung/Geschichte ganz unterschiedlicher als eine normale Liebesgeschichte. Man versteht sich eindeutig, dass das Briefmotiv im Roman eine besondere Rolle spielt. Dadurch ist das Geheimnis, die verbotene Beziehung zwischen Effi und Crampas preisgegeben, weswegen Innstetten sich dazu gezwungen gefühlt hat, mit Crampas ein Duell zu führen und somit seine Ehre vor der Gesellschaft säubern. Weil das Motiv Ehre in der Gesellschaft einen moralischen Stellenwert hat. Wenn das abgebrochen ist, dann ist man vom Ganzen ausgestoßen. Die Aussagen von Innstetten über das Ganze und Ehre kommen auffällig zur Sprache: *Die Gesellschaft verachtet uns, und zuletzt tun wir es selbst können es nicht aushalten und jagen uns die Kugel durch den Kopf.* (E. B. 220). Die Gespräche, die Wüllersdorf mit Innstetten geführt hat, klären die Unterdrückung der Gesellschaft über den Einzelnen auf. Der Einzelne kann sich nicht des Druckes des Ganzen enthalten und fühlt sich daher darin abgekapselt. Der Roman widerspiegelt so scharf die Konturen der gesellschaftlichen Sanktionen über den Einzelnen. Sogar hält man diese gesellschaftliche Kraft für einen Götzen, dessen Wirkung das menschliche Leben gründlich umschließt. *Ich quäle Sie nicht länger mit meinem „muss es sein“. Die Welt ist einmal, wie sie ist, und die Dinge verlaufen nicht, wie wir wollen, sondern wie die anderen wollen. Das mit dem ‚Gottesgericht‘, wie manche hochtrabend versichern, ist freilich ein Unsinn, nichts davon, umgekehrt, unser Ehrenkultus ist ein Götzendienst, aber wir müssen uns ihm unterwerfen, solange der Götze gilt.* (E. B. 221). Wie es sich herausstellte, dass der Roman über einen Liebesroman hinausgeht und sagt mehr als das, was Liebesgeschichten üblicherweise zur Sprache bringen. In diesem Zusammenhang kommt unsere These ans Licht, dass die Bedeutung in literarischen Texten nicht nur eine oberflächliche Struktur hat, sondern die Bedeutung in denen vielschichtig und mehrdeutig ist. Der Leser soll diese Wirklichkeit mir

eigenen Fähigkeiten herausfinden und über das Werk durch begründete Interpretationen machen. Das bedarf, wie man weiß, etlicher Begabungen, die für Kommentierung notwendig sind. Die zeit- und gesellschaftskritischen Annäherungen auf einen Zug zu erfassen, kommt nicht immer leicht. Man muss mit den historischen, kulturellen und dazu sprachlichen Komponenten und Kompetenzen versehen sein. Sonst ist die Bedeutung umstritten. Man versteht unter dem Roman *Effi Briest* eine gemeine Liebschaft wachrufende Geschichte, die nicht richtig kommt und den Leser auf falsche Wege führt. Der Roman mit seinen inhaltlichen Komponenten ist mehr als das. Ohnehin sagte Effi, dass sie sich gesteht: *dass ich ihn nicht liebte* (E. B. 313)

Effi Briest gehört in den europäischen Kontext des für diese Epoche so typischen Ehebruchsromans. Da die Gesetze, die Tugendideale und die Konventionen der bürgerlichen Gesellschaft dieser Zeit die intakte Ehe als die sakrosankte Bastion von Ordnung und Anstand begriffen, enthüllten sich im Verständnis der damaligen Menschen an den Verletzungen dieser zentralen Institutionen die moralischen Gefährdungen des Individuums und die sozialen Gefahren, die für die Gesellschaft von der Überschreitung der sexuellen Tabus ausgingen. Es ist heute kaum noch vorstellbar, mit welcher Obsession die ‚viktorianische‘ Gesellschaft in der zweiten Hälfte des 19. Jhs. Die Kanalisierung der Sexualität in die monogame Ehe betrieb. Das Thema Sexualität selbst umgab in kaum einer anderen Zeit ein strikteres Tabu und Effi Briest ist ein Beispiel dafür. (Vgl. Grawe, 220).

Zum Schluss

Die Bedeutung in den literarischen Texten zu entdecken, kommt nicht immer so leicht zu fassen, wie man meist denkt. Es bedarf deswegen etlicher Fertigkeiten des talentierten Lesers. Was macht die Bedeutung im Text problematisch, ist es, dass sich die Bedeutung im literarischen Text auf Vielschichtigkeit der Sinnzusammenhänge stürzt. Eben daher ist die Bedeutung in solchen fiktiven Texten mehrdeutig und trägt konnotative Beziehungen zum wirklichen Leben, was den Leser so einfach in Diskrepanz auf richtige Bedeutung führt. Geschehen als solches bestimmt sich durch seine Offenheit, die den Leser zu einer kontinuierlichen Konsistenzbildung nötigt, weil erst dadurch Fremdes erfassbar gemacht und Situationen geschlossen werden können. Daraus entspringt das Verstricktsein des Lesers in die von ihm hervorgebrachte Textgestalt. Der Leser ist im Lesevorgang in die literaturkritische Diskussion mit dem Text getrübt. Es ist aber nicht zu leugnen, dass im Akt der Lektüre eine Form der Beteiligung entsteht. Das zieht den Leser in den Text. Man weiß üblicherweise, dass literarische Texte in sich

Leerstellen, Unbestimmtheiten und Unaussprechlichen tragen. Der Schriftsteller macht das alles im Text absichtlich, damit der Umgang, offen gestanden, Dialog mit dem Text für den Leser einen Raum zur Kommunikation schafft. Erst dadurch kann der Leser diese Unbestimmtheiten erfüllen und der Text ist nun durch diesen Dialog ein lebendiges Wesen. An diesem Punkt beginnen die Schwierigkeiten. Ob der Sinn im Text versteckt ist, kommt als ein Problem vor. Wenn ja, wie kann man dieses Hindernis bewältigen? Daher soll literarischer Text auch hintergründig interpretiert werden, weil das Gemeinte mit seinen ausdrücklichen Komponenten im Hintergrund aufgebaut sind. In dieser Arbeit wird die problematische Seite der Bedeutung im Rahmen eines Romans als eines literarischen Textes vor Auge gestellt, welche Strategien und Paradigmen bei der Interpretation eines literarischen Textes zum Gebrauch gemacht werden müssen.

Quellenverzeichnis

- Fontane, Th. (1991). *Effi Breist*, Erläuterungen und Dokumente hrsg. Von Schafarschick, W. Reclam: Stuttgart.
- Fontane, Th. (1984). *Effi Breist*, W. G. Verlag: München.
https://de.wikipedia.org/wiki/Effi_Briest, Zugang: 10.04.2016
- Interpretationen, Fontanes Novellen und Romane, Hrsg. Von Grawe, Ch. (1991). Reclam: Stuttgart.
- Iser, W. (1990). *der Akt des Lesens*, Fink Verlag: München.
- Iser, W. (1988). Der Lesevorgang, eine phänomenologische Perspektive, in: R. Warning (Hrsg.): *Rezeptionsästhetik*. 4. Auflage: München.
- Jauss, H. R. (1988). Literaturgeschichte als Provokation der Literaturgeschichte, in: R. Warning (Hrsg.): *Rezeptionsästhetik*. 4. Auflage: München.
- Laing, R. D. (1966). *Interpersonal Perception*, in: Iser, W. der Akt des Lesens, (1990), Fink Verlag: München.
- Naumann M. u. a. (1973). *Gesellschaft, Literatur-Lesen, Literaturrezeption in theoretischer Sicht*: Berlin und Weimar.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 40 – Sayfa / Page: 41-50
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 19.04.2018 Kabul/Accepted: 23.05.2018

**CHILCOT RAPORU VE *STUFF HAPPENS* ESERİNDE
"TARİHİN METİNSELLİĞİ VE METNİN TARİHSELLİĞİ"**

**'TEXTUALITY OF HISTORY AND HISTORICITY OF TEXT'
THROUGH THE CHILCOT REPORT AND *STUFF HAPPENS***

Doç. Dr. Aydın GÖRMEZ
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
İngiliz Dili ve Edebiyatı
aydingormez@hotmail.com

Fatma KARAMAN
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İngiliz Dili ve Edebiyatı ABD
Yüksek Lisans Öğrencisi
karaman.fatma@hotmail.com

Öz

2003 yılında başlayan ve 2011 yılına dek süren ve etkileri hala devam eden Irak savaşından sonra, devletin üst kademelerinde bulunmuş olan Sir John Anthony Chilcot tarafından 2009-2016 yılları arasında Irak Soruşturması olarak da bilinen Chilcot Raporu adı altında geniş bir araştırma yürütülmüştür. Bu rapor Birleşik Krallığın Irak savaşında yer almasının sebeplerini ve sonuçlarını, savaşın gerçek ve acı yüzünü, ayrıca hükümetin bu kararının birçok farklı yönünü ortaya çıkarmaktadır. Öte taraftan ünlü İngiliz oyun yazarı David Hare *Stuff Happens* adlı bir oyun yazarak bu tarihi olayı odağa alır, bu savaş ile ilgili önemli ancak çok bilinmeyen noktalara işaret eder ve İngiltere ile Amerika'yı eleştirir. Bu açıdan, Chilcot Raporu savaşın değerlendirildiği kurgusal olmayan yazın türü olarak ele alınabilecek iken *Stuff Happens* kurgusal bir eser olarak nitelendirilebilir. Bu makalenin amacı bu iki metni tarihselci bir bakış açısı ile ele alarak Yeni Tarihselcilik kuramını ortaya atan Stephen Greenblatt tarafından kavramsallaştırılmış olan "tarihin metinselliği ve metnin tarihselliği" çerçevesinde değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Tarihselcilik, Irak Savaşı, Metin, Chilcot Raporu, *Stuff Happens*.

Abstract

After the Iraq war that began in 2003 and lasted until 2011 but the influences of which still continues, an extensive research was done by Sir John Chilcot, one of the former statesmen, between 2009 and 2016 under the name of Chilcot Report which is also known as the Iraq Inquiry. This report aims to put forward and reveal the reasons of the participation of United Kingdom in the Iraq war, its consequences, the real and severe face of the war and many other sides of the decision of the government. Likewise, a well-known English playwright David Hare stages *Stuff Happens*, by which he focuses on the war, points out important yet unknown issues about the event, and criticizes the United Kingdom government and the US. In that respect the Chilcot Report might be handled as a non-fictional text which evaluates the war while *Stuff Happens* as a fictional one. The aim of this paper is to analyse these two texts from a new historicist perspective and asses them within the context of “textuality of history and historicity of the text” conceptualized by Stephen Greenblatt who coined the theory New Historicism.

Keywords: New Historicism, Iraq War, Text, The Chilcot Report, *Stuff Happens*.

Introduction

“The past happened; the historian discovers it and writes it down” (250) Kathleen Weiler states in his article. However, this is a traditional and old approach to the history. New historicism, as a new theory on the interpretation of the text, comes out as a rejection of these old ideas on history and literature. It was theorized by Stephen Greenblatt and Louis Montrose in the 1980s. As a matter of fact, the attempts on the conceptualization of New Historicism have failed because there is not a manifesto-like text of new historicism (Hohendahl, 91). Greenblatt defines it as a “practice” instead of “a unified theory” (qtd. in Iyengar, 900). This new criticism puts forward a critical and historical approach to literature. Obviously, New Historicism rejects to privilege literature over history and it evaluates the text as a whole with co-texts (Iyengar, 900). In fact, New Historians provide a combination of fictional and non-fictional texts in order to be able to interpret the historical events. Stephen Greenblatt defines the text as “the work of art” and the context as the text’s “historical environment” (qtd. In Hohendahl, 92). In that respect, *Stuff Happens*, a historical and a political play, by David Hare will scrutinized. In *Stuff Happens* David Hare criticizes the United Kingdom government, its deeds and the US through verbatim theatre technique. Hare unearths official debates on the decision of the attack on Iraq behind the closed

doors as if he were an audience in these meetings. On the other hand, there is a report of these debates and the military operations of the Iraq War. After the war, an extensive research was conducted by Sir John Chilcot between 2009 and 2016 named Chilcot Report which is also known as the Iraq Inquiry. This report aims to put forward and unfold the reasons of the participation of United Kingdom in the Iraq war, its results, the real and severe face of the war and many other stimuli of the decision of the government. From the point of new historicism, Chilcot Report might be regarded a non-fictional text which evaluates the war while *Stuff Happens* (2004) by David Hare a fictional text. This paper seeks to conduct a research on the meaning of new historicism and its views on official history and literary texts via Chilcot Report and *Stuff Happens*. In addition, they are studied from a new historicist point of view and in terms of “textuality of history and historicity of text” coined by Stephen Greenblatt, one of the pioneers of new historicism.

(Old) Historicism and New-Historicism

Old Historicism was theorized and developed by such famous scholars as Immanuel Kant (1724-1804) and Friedrich Schleiermacher (1768-1834). The main idea of Old Historicism comes from the belief that history is the production of the destiny of mankind and the grand-narrative figure, the God (Dean, 262). Accordingly Old Historicism has limitations because there are grand-narratives, facts and truths decided by the powers in societies. Furthermore, Historicism has been defined in several ways and one of the finest one that of Morris R. Cohen: “a faith that history is the main road to wisdom in human affairs” (qtd. in Lee and Beck, 569). As might be deduced from both of these definitions, the main aim is to put the accepted facts on a linear structure. On the other hand, New Historicism denies the idea that a text is a mere and simple reflection. Moreover, the text loses its significance after a while since it is accepted as an entity with all the surroundings, culture, social events, politics, wars and so on. However, it cannot be claimed that there is a clear cut definition of New Historicism for “...the New Historian, typically does not produce a one-dimensional narrative, or even a set of narratives that parallel each other” (Hohendahl, 95-96). It is obvious that New Historicism has formed an important argument with its new approach to a literary text and its criticism (Hohendahl, 102). To illustrate the definition of history and the effects of historian on the historical texts Rousseau states that “the facts described in history never give an exact picture of what actually happened. They change form in the historian’s head. They get molded by his interests and take on the hue of his prejudices” (qtd. in Weiler, 247). Therefore

it is possible to assume that history gives the truth as it is; however, this procedure is not that simple and clear. In fact, a historian relies on some proof, and creates a story which has an influence on the reader who takes it as truth. That does not mean a historian is only a writer or the history is nothing more than an imaginary piece of writing. The reality is that an event occurs in the old times and this event is narrated by an author who is called historian, yet the surroundings and the external influences affecting this narration cannot be underestimated. The subjectivity of the mind and the creativity in the interpretation provides an acceptable explanation of “hi-s-tory”. Indeed, the historian can add and/or eliminate some facts or fictions and specify or extend the limits of the events which affect the factuality of the historical event (Weiler, 252). New historicists believe that it needs to be carved into the minds that “... history is a human creation moulded by the interests and prejudices of the historian...” (Weiler, 247). Therefore, one cannot speak of objectivity because the process begins and ends with the interpretation of the texts surrounded by co-texts.

On Stuff Happens by David Hare

David Hare has a crucial change in his ideology while writing his plays which are created and developed under the boundaries of political theatre. The most important feature behind this change in his writing is his talent of observation through which he becomes a social observer. As an observer he tackles the political issues and their effects on the people; then, he criticizes the government in his plays through the characters, their acts and speeches (Reinelt 303). One of his plays is *Stuff Happens* in which both of the American and British governments have been severely criticized because of their participation in the war in Iraq. In this play Hare applies to verbatim theatre’s elements; for instance, he uses the language to taunt the real speeches of the authorities which are hidden behind closed doors and he makes use of the public records. The authorities can be listed as Tony Blair and George W. Bush who are the main characters of the play, Colin Powell, Condi Rice, Hans Blix and Paul Wolfowitz. Moreover, their conversations in the play are the main objects of the argument of the play. Furthermore, the dullness of the actors, who act as the presidents of two countries, make the spectators laugh while showing them the real aims of the power-holders in the war in Iraq. According to Janelle Reinelt, David Hare uses Colin Powell as a spokesman who tries to show the unfair acts of both of the presidents (305). In addition, it becomes possible to see that the main aim of the presidents is to be the most powerful one by means of Powell’s stance against and

noncommittal speeches. In that respect, it can be claimed that Powell gains sympathy of the audience as a balancing figure on the stage. However, his resistance against the unacceptable steps of American and British governments remains inconclusive. In addition to that Janelle Reinelt declares her ideas on the importance of the writing of the play in these words “*Stuff Happens* creates an extended balancing act of humor and pathos, using epic realism to get at the sociopolitical implications of both events and personalities.” (306). As it is stated, it can be inferred that *Stuff Happens* is a specific example of the union of the verbatim theatre and political theatre. The observer of the social events and the playwright David Hare’s significant political play is praised by Reinelt in these sentences “The play and its production provide a thoughtful, nuanced account of recent history, seen through the lens of a writer who understands the enormity of what has happened.” (306). It can be interpreted that the current events have been examined through a professional observation and this theatrical writing can be accepted as a kind of historical document and also it can be claimed that this play creates an awareness via its strong supporting ideas.

‘Textuality of History and Historicity of Text’ through The Chilcot Report and *Stuff Happens*

The Iraq Inquiry report puts forward a serious survey consisting of the first steps of the United Kingdom in the probability of the war and the drawing back the soldiers from Iraq between 2001 and 2009. This survey is a comprehensive one dealing with almost every part of life in Iraq which has been severely affected by the Iraq war (Chilcot Report 4). In 2003, the Cabinet of the United Kingdom has discussed and decided, only in two days, to join the attack on Iraq. Until 28 June 2004, the United Kingdom army has been a balancing and protecting power in Iraq because after the war a number of problems about the regime and the government has come out. Even today, the results of Iraq war have been seen in Iraq, the Middle East and the United Kingdom. Unfortunately, a huge number of people has been killed, wounded and affected psychologically and physically because of the war. Therefore, whether the war brings happiness or collapses the lives of innocent people remains unanswered. After a dictatorship, these innocent people had some hopes about future but they soon realized that they had to postpone their dreams for some time. Above all, joining a war is a very serious event with its causes and effects. The main reason for the Iraq war was that Iraq secretly manufactured chemical, biological and nuclear weapons and planned to use them against other

countries. Nevertheless, these rumours were seen to be groundless. However during this process on one hand the inhuman regime in Iraq was overthrown but on the other hand all the war caused a destruction of every king and a civil disorder which slowed the economic, political and social upheaval (Chilcot Report 4). Joining the attack should have been the last decision for the United Kingdom and eventually Tony Blair was forced to step aside as prime minister in 2007 in the centre of the criticisms (Cook, 43).

A notice dated 7th of December 2002 was issued by the UN to the Iraq regime before the war, yet the warning had no effect on Saddam Hussein's regime and the war was declared on Iraq in 2003. Almost all details of the military actions were determined by the US army. Tony Blair was seen reluctant to be involved in such a war in which all rules were determined by the US and wanted to give Iraq another chance before the military intervention. Nevertheless, France, Germany and Russia were against a second chance and they were on the side of the US in this point (Chilcot Report 5). As a result there seemed no option for Tony Blair other than involving his country into the war (Chilcot Report 6). Then, this decision rendered him a notorious and a manipulated leadership (Cook 44). On February 2001, another decision was taken as to an attempt was indispensable that not only Iraq but also the Middle East need a change (Chilcot 9). In one of his speeches President Bush reported that "States like these [North Korea, Iran and Iraq], and their terrorist allies, constitute an axis of evil, arming to threaten the peace of the world. By seeking the weapons of mass destruction these regimes pose a grave and growing danger." (qtd. in Chilcot Report 12). These sentences are nothing more than the self-justification of a President who wanted to control all the resources of the region. In another meeting, on the 5th and 6th of April at Crawford, Tony Blair tried to persuade President Bush turn Saddam Hussein from the idea of production of nuclear weapons (Chilcot Report 13). Backing by the parliament, Tony Blair asked and answered three questions; Why Saddam Hussein? Why at that moment? and Why should the United Kingdom concern about Iraq issue? For the first question Tony Blair expressed that Saddam Hussein has killed a huge number of people who were of his own countrymen and no one could guarantee that he would not use nuclear and chemical weapons on other nations. As an answer for the second question, he continued saying:

I agree I cannot say that this month or next, even this year or next, Saddam will use his weapons. But I can say that if the international community, having made the call for his disarmament, now, at this moment, at

the point of decision, shrugs its shoulders and walks away, he will draw the conclusion dictators faced with a weakening will always draw: that the international community will talk but not act, will use diplomacy but not force. We know, again from our history, that diplomacy not backed by the threat of force has never worked with dictators and never will. (Chilcot Report 18)

It can be inferred from this speech that as a result of Saddam Hussein's deeds, Tony Blair thought that he could use its so called nuclear power against the United Kingdom and this fear explained why the United Kingdom needed to have concerns about Iraq issue.

Tony Blair's misleading decisions in Iraq war are criticized by David Hare, the famous British playwright. Actually, Hare's inspiration of his theatre career is the life itself (Gaston, 214). In an interview he restates that "I believe history has a great effect on who you are and how you think." (Gaston, 217). Moreover, David Hare claims that English theatre needs to handle political issues on the stages (Gaston, 218). And naturally this is the reason why he deals with this Iraq war issue in *Stuff Happens*. In addition, Hare identifies the theatre as one and the only way of telling the truth which is not more than the words produced by human being on the stage (Gaston, 225). Above all, Hare's main aim in writing *Stuff Happens* is to reveal the background of the Iraq war beside how and why this decision is taken by the power holders just for the sake of their utilities in bureaucracy and diplomacy. At the beginning of the play the then American Secretary of Defence, Donald Rumsfeld states that "...free people are free to make mistakes and commit crimes and do all bad things" (3). This quotation might be interpreted in the way that the freedom which is to be brought by the US is not an ordinary freedom so that it will be called as a limited freedom. Indeed, there are some politicians like Colin Powell who claims that the soldiers bear the results of the decisions of the politicians and war should be the last thing to apply (Hare, 4-5). Another essential point in the play is that W. George Bush is portrayed as a narcissist and egoist: "My faith frees me" / "...God wants me to run for President" / "I'm the commander- see, I don't need to explain. I don't need to explain why I say things." (9). These quotations are created on purpose by Hare to help the audience understand the aim of the US. Furthermore, another character in the play and as then the Secretary of State, Condoleezza Rice reports that the President knows the wealth of the area, and it should be under the control of the power holders (Hare, 10). Her statement is a known American way of controlling anything

all over the world as one of the main strategies of the country. Bush starts their meetings with a prayer (18) which is used deliberately to criticize America and its affairs by turning the issue into a holy deed. In a scene of the play the politicians examine and accept a photo of dirty factories in Iraq as the places where nuclear weapons are produced. Whereas, Powell argues this cannot be accepted as a proof that Iraq produces chemical weapons (13). On an Iraqi channel, a spokesman is shown to criticize the US because of the destructions in Iraq: “the American Cowboy is reaping the fruits of his crimes against humanity” (17). In fact, this statement demonstrates that the Iraq war is nothing but using the conflicts of the country for the sake America’s aims. At the beginning of the conflicts in Iraq, Tony Blair claims that the United Kingdom and US are together in their steps in Iraq and the aim of America is, undoubtedly, standing against the terrorism and creating a world which is free and democratic (17). However, with the speech of the then president of World Bank Group Paul Dundes Wolfowitz, it is made clear what is meant by this insist in the idea of “democracy”:

We’re talking a corrupt dictatorship, run by a man who oppresses his own people and thumbs his nose at American power. We are talking about going and establishing democracy. This is a country which is now very brittle. It will break very easily. It’s sitting there waiting to fall. This is something we can do with very little effort. For a minimum expenditure of effort, we can get maximum result. Take out Saddam and we blow fresh air into the Middle East. (20)

In the seventh scene of the play, Rumsfeld carries the issue a step further: “I could eat a baby through the bars of a crib” (22). Hare deliberately makes Rumsfeld speak out of greediness and cruelty of the US in the Middle East. Colin Powell, succeeded by Rice, threatens the rest of the world: “Who we go against is going to decide who goes with us” (24). Additionally, Rumsfeld defends the necessity of the war and he restates that they will fight under any conditions even it is Ramadan or winter (27). In tenth scene Tony Blair tries to persuade Bush to take the support of the UN because of the possibility of facing opposition of Britain politicians and public (39). Since he knows that only a speculation cannot be shown as a reason for a military action. As it is asked by Sir John Chilcot in the Chilcot Report, a Palestinian Academic asks “Why Iraq?” and “Why now?” and answers that the main aim is the oil (57). A disappointment follows the Iraq war and it is an inevitable end as De Villepin puts: “War is always the sanction of failure.” (107). When an interviewer asks about the misrepresenting of

the US on the chemical weapons claimed to be produced in Iraq, the then Vice President Dick Cheney declares that “Yeah, I did misspeak. We never had any evidence that Hussein had acquired a nuclear weapon” (115). We are also shown contradictions when Rumsfeld reports that “the worse can happen but have not been” whereas Powell accepts they are wrong (116). Nevertheless, when an interviewer asks whether he will make an apology for his misleading in this military action decision, he restates that “I didn’t mislead the world. You can’t mislead somebody when you are presenting what you believe to be the facts” (118).

Conclusion

As a result it can be claimed that a piece of writing is not a being only by itself but it is an entity with its background and co-texts. These co-texts cannot be limited only to the written works because public records, speeches, wars, surveys, statistics, witnesses and many other information sources need to be recognized as the co-texts which provide the data. In that point, all the events, deaths and loses occur throughout the Iraq war are illustrated in a literary text as *Stuff Happens*. More importantly, this literary work cannot be handled by itself because it has a meaning only taking its co-texts into account. For instance, the public records can be seen as co-text and the main material of Hare’s play. On the other hand, the Chilcot Report or Iraq Inquiry can be identified as an official text distinguished as a non-fictional work. For example, all the graphics, statistics and the official data are needed to be applied to create this non-fictional work. Both of these texts outlines the process of the Iraq war from different points but integrates the rights and wrongs of this war process throughout the play script and the survey results. Namely, the history which is proposed in the *Stuff Happens* is textualized by David Hare while the Chilcot Report is historicized by Sir John Chilcot as a text. The story demonstrated in these texts cannot be regarded as the mere truth but they cannot be denied either. Particularly, the historian or the playwright can add and/or eliminate some facts or fictions and specify or extend the limits of the events which affect the factuality of the historical event. Therefore, the objectivity is rendered obscure and blurred as a consequence of the interpretation of the texts surrounded by co-texts.

Work Cited

- Chilcot, J. (2016). *Iraq Inquiry: Executive Summary*. Internet resource.
Cook, J. (2013). Tony Blair’s Tangled Web: The Quartet Representative and the Peace Process. *Journal of Palestine*

- Studies*, vol. 42, no. 2, pp. 43–60. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/10.1525/jps.2013.42.2.43.
- Dean, W. (1986). The Challenge of the New Historicism. *The Journal of Religion*, vol. 66, no. 3, pp. 261–281. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/1203510.
- Gaston, G. (1993). Interview: David Hare. *Theatre Journal*, vol. 45, no. 2, pp. 213–225. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/3208924.
- Hare, D. (2008). *Stuff Happens*. Place of publication not identified: Faber & Faber, Print.
- Hohendahl, P. U. (1992). A Return to History? The New Historicism and Its Agenda. *New German Critique*, no. 55, pp. 87–104. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/488291.
- Iyengar, S. (2002). The Sixteenth Century Journal. *The Sixteenth Century Journal*, vol. 33, no. 3, pp. 900–901. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/4144088.
- Lee, D. E., and Robert N. B. (1954). The Meaning of ‘Historicism.’ *The American Historical Review*, vol. 59, no. 3, pp. 568–577. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/1844717.
- Reinelt, J. (2005). Theatre Journal. *Theatre Journal*, vol. 57, no. 2, pp. 303–306. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/25069639.
- Weiler, K. (2011). What Happens in the Historian’s Head?. *History of Education Quarterly*, vol. 51, no. 2, pp. 247–253. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/41303873.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 40 – Sayfa / Page: 51-76
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 11.05.2018 Kabul/Accepted: 10.06.2018

SANATI VE SANATÇIYI GÖSTEREN BİR DERGİ: “HÜRRİYET GÖSTERİ”

A MAGAZINE THAT SHOWS ART AND ARTIST: “HÜRRİYET GÖSTERİ”

Doç. Dr. Mehmet Can DOĞAN
Gazi Üniversitesi
mehmetcandogan@yahoo.com

Öz

Aralık 1980’de “Sanat-Edebiyat” sunumuyla yayın dünyasına giren “Hürriyet Gösteri” dergisi, kırk yıla yaklaşan yayın sürecinde, sanat ve edebiyat dergiciliğini dönüştüren bir işlev üstlenmiştir. 12 Eylül 1980’de yapılan askerî darbeden kısa bir süre sonra yayımlanmaya başlanan dergi, farklı kuşaktan şair ve yazarları bir araya getirmiştir. Bu yönüyle temsil gücü yüksek bir yayın organıdır. “Hürriyet Gösteri”nin 1970’li yıllarda yükselen “toplumcu” sanat anlayışı nedeniyle ötelenen İkinci Yeni Şiiri’nin güncellenmesinde önemli bir etkisi vardır. Bunun yanı sıra “1980 Kuşağı” olarak adlandırılan dönemin genç şairlerinin öne çıkarılmasında da dergi, önemli bir işlev görmüştür. Türk edebiyatına yeni şair ve hikâyeciler kazandırması da derginin önemini belirginleştirir. “Hürriyet Gösteri”, Türkiye’de sanat ve edebiyat dergiciliğine 1980’lerde sermayenin el atmasını da örnekleyen ilk dergidir. Bu yönüyle de hem ardılarını hazırlamış hem de sanat ve edebiyat dergiciliğinde bir çita belirlemiştir. Adının da işaret ettiği gibi, “Hürriyet Gösteri”, görsel malzemenin kullanımında örnek bir yayıncılık sergilemiştir. Edebiyatı merkeze almakla birlikte sanatın bütün dallarına yer açan dergi, görsel bakımdan hayli yetkin ve zengindir. Yaptığı dosyalar, verdiği ekler, yayımladığı dizi yazılar, “Hürriyet Gösteri”yi, kendine gelene kadarki sanat ve edebiyat dergilerinden ayıran önemli özelliklerdir. Şubat 2018’de 324. sayısı yayımlanan derginin sağladığı birikim, bugüne kadar değerlendirilmemiştir. Bu makalede, derginin 324 sayısı incelenerek, “Hürriyet Gösteri”nin sanat ve edebiyat dünyamıza sağladığı katkılar saptanacak ve onun sanat ve edebiyat dergiciliğindeki yeri belirginleştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sanat ve edebiyat dergiciliği, Hürriyet Gösteri, İkinci Yeni, 1980 Kuşağı.

Abstract

The “Hürriyet Gösteri” magazine that entered the world of publication in December 1980 by a presentation of “Art-Literature”, undertook a role that transformed art and literary magazine publishing within the nearly 40 years of its publication period. The magazine that started being published shortly after the 12 September 1980 coup d’état, brought together poets and writers from different generations. In this regard, it is a media that has a high power of representation. “Hürriyet Gösteri” has an important effect on the updating of the poetry of the Second New that was deferred due to the socialist sense of art that arose in the 1970s. Besides, the magazine had also an important function in putting forward the young poets of the time named as the “1980 Generation”. The fact that it brought in new poets and short story writers to Turkish literature crystallizes the importance of the magazine. “Hürriyet Gösteri” is the first magazine in Turkey that epitomises the capitalists’ stepping in the world of art and literary magazine publishing. In this sense, it both prepared its successors and set a standard in art and literary magazine publishing. As its name also indicates, “Hürriyet Gösteri” displayed an exemplary publishing in terms of the use of visual material. Although it placed literature at its centre, the magazine that made room for all the branches of art is visually quite competent and rich. The files it put forth, extras it provided, and serials it published were important features that distinguished “Hürriyet Gösteri” from the art and literary magazines until it got over. The accumulation provided by the Magazine whose 324. issue was published in February 2018, has not been evaluated so far. In this article, Hürriyet Gösteri’s contributions to the Turkish art and literary world will be determined and its place in the art and literary magazine publishing will be made explicit by analyzing the 324 issues of the Magazine.

Keywords: Art and literary magazine publishing, Hürriyet Gösteri, Second New, the 1980 Generation.

Giriş

12 Eylül 1980’de yapılan askerî darbe sonrasında, 1970’li yıllarda baskın olan toplumcu edebiyat söylemi gerilediği gibi bu söylemle öne çıkan *Sanat Emeği* ve *Edebiyat Cephesi* dergileri de kapanır. Darbe sonrasındaki kültürel ortamda, ne siyasi bir tavrın ne de böyle bir tavra eklemlenen edebiyat söyleminin varlık bulması söz konusudur. Bununla birlikte, dönemin yazarları, siyasetten uzak bir alan gibi görülen kültür, sanat ve edebiyat dergilerinde bir araya gelmiştir. Ancak bu, 1970’li yıllarda olduğu gibi, siyasi görüşlerin değil kültür, sanat ve edebiyatın toparlayıcılığı biçiminde gerçekleşmiştir. Darbeden iki ay sonra Kasım 1980’de

yayımlanmaya başlanan *Yazko Edebiyat* dergisi, yazarlar tarafından kurulmuş “Sınırlı Sorumlu Yazar ve Çevirmenler Yayın Üretim Kooperatifi”nin yayın organı olması ve kooperatif üyelerinin metinlerini yayımlama amacı taşımasıyla bu toparlayıcılığın örgütlü yayın organı durumundadır. Ama anılan kooperatif, 13 Mart 1980’de kurulmuş ve dergi çıkarma düşüncesi de darbeden önce şekillenmiştir (Toy, 2007). Darbe öncesinde planlanan bir dergi olan *Yazko Edebiyat*, darbe sonrasındaki ağır baskıcı ortamda, özellikle toplumcu söylemi benimseyen şair ve yazarların mevzii hâline gelmiştir. Bununla birlikte, *Yazko Edebiyat*’ta, *Sanat Emeği* ve *Edebiyat Cephesi*’nde olduğu gibi, politik tutum değil, edebiyat yönlendiricidir. Politik tutumu, öncelleri kadar keskin olmasa da Ocak 1981’de yayımlanmaya başlanan *Bilim ve Sanat* dergisi benimser. Bu dergilerin hepsi, maddi anlamda, şair ve yazarların çabasıyla varlık bulmuş ve kültür, sanat, edebiyat dergiciliğinde öteden beri var olan ortaklaşalık ve dayanışma kültürü ile yayımlanmıştır. 1980’in son ayında yayın dünyasına giren *Hürriyet Gösteri* dergisi, yayın anlayışı ve mülkiyet durumuyla sanat-edebiyat dergiciliğinde yeni bir dönem açmıştır. *Hürriyet Gösteri*, yayın anlayışı yönünden “toplumcu” söylemi dışlamaz ama ona mesafeli durur. Uğur Kökden, “*Gösteri*, 1980 yılı güz ürünü bir dergi. Doğum tarihi, aralık ayı! Ama, daha önemlisi, dramatik bir dönemin tepkisi ya da tanığı bir ses niteliğinde. 12 Eylül’ün karşıtı, ama o koşullarda yaşayan, yaşayacak olan bir karşı-ses!” (Kökden, 2001, 234) sözleriyle mesafenin dönemin ruhundan kaynaklandığını belirtir.

Hürriyet Gösteri ile büyük sermaye, önceki dönemlerde görülmedik bir girişimde bulunarak sanat ve edebiyat dergiciliğine yatırım yapmış; böylece, bu dergilerin dönüşmesini sağlamıştır. *Gösteri*’den bir ay sonra yayın dünyasına giren *Sanat Olayı* dergisi, *Gösteri*’nin açtığı kanalı kullanmıştır. Bu gelişmeler, 1980 sonrasında sanat-edebiyat dergilerinin de renkli, resimli ve fotoğraflı olacağını haber vermektedir. Büyük sermayenin sanat-edebiyat dergiciliğine yatırım yapmasının nedenlerini, *Gösteri*’nin açtığı yolu izleyerek çıkarılan *Gergedan* (İlk sayı, Mart 1987) ve *Argos* (ilk sayı, Eylül 1988) dergilerinin yayın yönetmenliğini yapan Enis Batur, şu sözlerle açıklamıştır:

“O gelişmeler, uluslararası zeminde teknoloji ticaretinin gelişmelerinden ve bizim gibi ülkelerde egemen olan teknoloji fetişizminin doğurduğu transferlerden soyutlanmamalı. Sermaye sahipleri asıl işleri için makinalar aldılar, yan işlerle de bu yatırımlarını rantabilize etme çabasına düştüler. Dergi enflasyonu bundan başladı ve başka bir alana, reklamcılığa yeni soluk alma

alanları açıldı. Renkli sanat dergileri bu süreçte, zurnanın son deliği olmuşlardır.” (Doğan, 1997, 190)

“Renkli sanat dergileri” olgusunu, ilk on beş sayısı *Gösteri*, sonraki sayıları *Hürriyet Gösteri* adıyla yayımlanan dergi başlatmıştır. Onunla birlikte sanat-edebiyat dergiciliğinde “profesyonel” bir yaklaşım belirmiştir. Hem ilk hem de uzun ömürlü olması, *Hürriyet Gösteri*’yi özel kılmakta; ayrıca uzun ömrü sayesinde Türk edebiyatına katkılarıyla öne çıkarmaktadır. Bu önemli dergiyle ilgili olarak Erdal Doğan tarafından *Hürriyet Gösteri 1980-2000 Yazıları* (2001) adıyla küçük bir antoloji hazırlanmış; müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Bugüne kadar hem sanat-edebiyat dergiciliğimiz hem de söz konusu derginin Türk edebiyatına katkılarını belirginleştirecek bir çalışma yapılmamış olması, bu makalenin hareket noktasıdır.

Hürriyet Gösteri Dergisi

Gösteri, Egemen Bostancı tarafından “şov dünyası ve kendi müzikalleri” hakkında bilgi vermek amacıyla yayımlanmakta olan *Gösteri* dergisi dönüştürülerek “Sanat-edebiyat” sunumuyla Aralık 1980’de yayın dünyasına girmiştir (Doğan, 1997, 185). 16. sayıdan sonra *Hürriyet Gösteri* adıyla yayımlanan dergi, Şubat 2018’de 324. sayıya ulaşmıştır. İlk beş sayının “künye”sinde derginin sahibi “Uluslararası Sanat Gösterileri A.Ş. adına Egemen Bostancı” olarak görünür; altıncı sayıda, “Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik A. Ş. adına sahibi Sedat Simavi” olur; daha sonra ise dergi, Aralık 1994 (S. 169) tarihinden itibaren Aydın Doğan’ın sahipliğinde yayımlanır. İlk sayıdan son sayıya kadar Doğan Hızlan “Genel Yayın Danışmanı” ve “Genel Yayın Müdürü” sıfatlarıyla *Gösteri*’yi yönetir. “Yazı İşleri Müdürü” yıllar içinde değişirken Doğan Hızlan, bir ara bu görevi de üstlenir. İlk dönemde Ergil Tezerdi, sonraki dönemlerde ise Adnan Çelik (Özyalçınar) ve Hami B. Çağdaş (S. 68, Temmuz 1986’dan bugüne) derginin “Sorumlu Yazı İşleri Müdürü” olarak “künye”de yer alır. *Gösteri*’nin “grafik düzen” ve “fotoğraf danışmanı” bilgilerinin de künyede belirtilmesi, “profesyonellik”in işareti olarak yorumlanabilir. Grafik düzenlemesini farklı dönemlerde farklı isimlerin yaptığı derginin fotoğraf danışmanı, başlangıçtan bugüne kadar Ara Güler’dir.

1980’den bugüne kadar *Gösteri*’nin biçimi, iki kez değişmiştir. Başlangıçta normal dergi boyutunda yayımlanan *Gösteri*, Mayıs 1997 tarihli 197. sayıda boyut değiştirilerek büyütülmüş; 291. sayıda (Eylül 2007) ise hem boyutu ilk hâline

döndürülmüş hem de periyodu değiştirilerek “mevsimlik” periyotla yayımlanmaya başlamıştır. Her iki değişiklikte de derginin periyodunun aksadığı görülmektedir. İlkindeki bir aylık aksama bir yana, ikincisindeki aksama, derginin işlevindeki değişimi gösterir.

***Hürriyet Gösteri*'nin Çıkış Amacı**

Gösteri'nin ilk sayısında yayın ilkelerinin, amaçlarının, hedeflerinin vs. açıklandığı bir yazı yer almaz. “İçindekiler”in “Edebiyat”, “Resim”, “Tiyatro”, Müzik”, “Sinema”, “Televizyon”, “Müzikal” ve “Karikatür” başlıklarıyla ayrılması, derginin hangi alanlara ilgi gösterdiğinin ve göstereceğinin işaretidir. Bu başlıklara sonraki sayılarda “Soruşturma”, “Fotoğraf”, “Okurdan Yayıncıya”, “İnceleme”, “Deneme”, “Grafik”, “Plastik Sanatlar”, “Bale”, “Opera”, “Dün/Bugün”, “Aydın Kitapları” ve derginin alâmet-i farikası olarak değerlendirilebilecek “Aydın Dosyası” da eklenir. Başlıkların söylediği şey, dergide belli bir bütünlük gözetildiği ve gözetileceğidir. Bu başlık zenginliğine rağmen *Gösteri*'de edebiyat daima ilk sırada yer almıştır.

Derginin “100. Sayı Özel Eki”nde (Mart 1989), bu sayıya kadar yapılanların özeti yer alır. “100 Sayının Ardından...” başlıklı ilk yazı ile Doğan Hızlan'la yapılan söyleşiden derginin duruşuna ilişkin bilgiler edinmek mümkündür. İmzasız ilk yazıda, *Gösteri*'nin yayın dünyasına girdiği 1980 yılının getirdikleri gözetilerek, bu yılın “Türkiye tarihinin önemli dönemeçlerinden biri” olduğu, “sanat ve edebiyat üzerinde, aydınlar üzerinde yoğun baskılar yaşandığı” ve “çeşitli yasaklar[ın] sanat-edebiyat şemsiyesi altına sığınabildiği” belirtilir. Anlaşılacağı üzere *Gösteri*, bir “sığınak” olarak değerlendirilir. Yazının ilerleyen paragraflarında, derginin 100 sayı boyunca hangi ilkelerle yayımlandığı şu cümlelerle vurgulanır: “Dergi olarak hiçbir zaman ‘angaje’ olmadık. Hiçbir siyasi tavra ödün vermedik, kimsenin, hiçbir grubun etkisinde kalmadık. Sanat edebiyat dünyasının bütün zenginliklerini bulmaya, değerlendirmeye çalıştık.”

Doğan Hızlan'la yapılan söyleşide Hızlan, yukarıdakine benzer bir açıklamada bulunur ve *Gösteri*'de benimsenen tavrı/yayın ilkelerini, “Sanatta baskının her türlüsüne karşıyım. Sanatın kendi kuralları içinde değerlendirilmesine yargılanmasına inanırım. *Gösteri* bu ilkeyi unutmadı.” cümleleriyle özetler. Hızlan'ın şu açıklamaları ise, derginin hem ilkelerini hem de kültür dünyamıza katkılarını belirginleştirir:

“*Hürriyet Gösteri* 100 sayıdır, edebiyatta, sanatın her türünde klikleşmeyi kırdı, sınırlı beğenilerin kemikleşmesine aracılık

etmedi. Ayrıca hangi inançta, hangi eğilimde olursa olsun, kaliteli bir ürünün *Hürriyet Gösteri*'de yer alacağı ilkesini sanat dünyası kabul etti. İlkesizlikle yantutmazlığı ayırt etmeye çalıştık.” (Hızlan, 1989, 86)

Hürriyet Gösteri'nin sanat-edebiyat dergiciliğine getirdiği yeniliği, Türk edebiyatına katkılarını ve uzun yayın sürecinde içerik yönünden değişimini, sunduğu göstergelerle on yıllık aralıklar içinde değerlendireceğiz.

1980'lerde *Hürriyet Gösteri*

Hürriyet Gösteri'nin her sayıda hacminin yarısından fazlasını edebiyat kaplar. 1980'lerin sonlarına kadar dergide “Garip” hareketiyle edebiyat dünyasına giren Melih Cevdet Anday ve Oktay Rifat'ın, “1940 Kuşağı” toplumcu şairlerinden Hasan İzzettin Dinamo, Şükran Kurdakul, Rıfat Ilgaz, Mehmed Kemal, “Mavi” çıkışını hazırlayan Attilâ İlhan ve aynı çıkış içinde yer alan Ahmet Oktay ve başkalarının, “İkinci Yeni” şairlerinden İlhan Berk, Edip Cansever, Turgut Uyar, Cemal Süreya ve Ece Ayhan'ın, 1940'lardan bu yana çıkışlar ve akımlarla mesafelerini hep korumuş olan Fazıl Hüsni Dağlarca, Salâh Birsal, Sabahattin Kudret Aksal, Behçet Necatigil, Necati Cumalı, Özdemir Asaf, Can Yücel, Metin Eloğlu, Cahit Külebi, Gülten Akın'ın, İkinci Yeni'ye getirdikleri eleştirilerle belirginleşen *Şiir Sanatı*, *Yeni A*, *Halkın Dostları* ve *Militan* dergilerinde yeni bir toplumcu şiir poetikasını öne süren Kemal Özer, Hilmi Yavuz, İsmet Özel, Ataol Behramoğlu, Süreyya Berfe'nin, *Yordam* dergisinde temayüz eden Güven Turan'ın, “1970 Kuşağı”nın, Enis Batur'un ve 12 Eylül 1980 sonrası kendilerine alan açmaya çalışan şairlerin şiirleri yer alır. 1940 ve 1950'li yıllarda edebiyat dünyasına giren şairlerin, derginin ilk altı yılında ağırlıklı bir yeri olduğu görülürken, 1960'lı ve 1970'li yıllarda yazmaya başlayanlar da dergide çokça şiir yayımlamıştır. Bu durum hikâye, deneme ve eleştiri türlerindeki metinler için de geçerlidir.

Hürriyet Gösteri dergisi, usta şairlerin yanı sıra gençlerin metinlerine de çokça sayfa ayırır. 1990'larda, o yılların “genç şairleri” dergide ağırlıklı olarak görünür. Tuğrul Tanyol, Ahmet Erhan, Sina Akyol, Murathan Mungan, Haydar Ergülen, Adnan Özer, Hulki Aktunç, Yıldırım Türker ve Orhan Alkaya bu bağlamda anılabilir. Bunlardan Mungan, Ergülen ve Alkaya'nın *Gösteri*'nin açtığı şiir yarışmasında aldıkları ödüllerle öne çıkmaları ise ayrıca dikkate değerdir. İkinci yılının başında “Şiirimizde Gençler Olgusu” başlığıyla sunulan dosyası (S. 13) ve ortalarında, “şiir yarışması” yapıldıktan sonra, *Gösteri*'nin sayfalarında gençlerin şiirlerine daha

fazla yer verilmeye başlandığı gözlenir. İsmail Uyaroğlu, Tarık Günersel, Sina Akyol, Adnan Azar, Ahmet Erhan, Ahmet Telli 1970'lerin ortalarından başlayarak şiir yayımlayan ve o yılların “genç” olarak görülen şairlerindedir.

1987’de *Gösteri*, “gençler”e daha fazla yer açmaya başlar. Bunda, önceki iki yılda derginin şiir yönünden zayıf kalmasının etkisi olduğu söylenebilir. 1990'lara gelirken ve 1990'larda *Gösteri*'de, genç kuşaktan İsmail Uyaroğlu, Tuğrul Tanyol ve Murathan Mungan'ın şiirleri sürekli yayımlanır. Osman Hakan A., Cezmi Ersöz, Seyhan Erözçelik, Kemal Kale, Hüseyin Alemdar, Kubilay Köseoğlu, Metin Cengiz, Atilla Birkiye, Tarık Günersel, Metin Celâl, Sunay Akın, Orhan Kahyaoğlu, V. Bahadır Bayrıl, İrfan Yıldız, İrfan Çiftçi'nin şiirleri de 1991'e gelene kadar dergide yer bulur. Edebiyat dünyasına şiirle girmeye çalışan yeni isimlerle yapılan söyleşiler de dergide yer almaya başlar. “Kültür ve Sanatta Bir Yıl” eklerindeki yılın şiir değerlendirmelerini, Tuğrul Tanyol (1986-1988), Haydar Ergülen (1987), Metin Celâl (1989)'in yazmış olması da “gençler”in kendi alanlarını genişletme çabası olarak yorumlanabilir.

Derginin ilk yıllarında “Edebiyat” bölümü, bir şairin şiirleri ve onunla yapılmış bir söyleşiyle açılır. Ardından bir hikâyeci veya romancının türünü ve söyleşisi gelir. Bu, *Gösteri*'nin edebî metne verdiği önemin ve önceliğin işaretidir. Derginin 36. sayısında bu düzenleme değişir ve ilk sayfalar, “açık oturumlar”a ayrılır. İlk açık oturumda “Ansiklopedi Yayıncılığı”, sonrakilerde “Çeviri Sorunları” (S. 37), “Mimarlık” dolayımında “konut sorunu” (S. 39) tartışılır. Sonraki sayılarda da açık oturumlar yapılır. Bunlardan biri, Ahmet Altan, Latife Tekin ve Mehmet Eroğlu'nun katıldığı ve Hasan Bülent Kahraman'ın yönettiği “Genç Romancılarımız”dır (S. 64). Açık oturumların edebî metin ve söyleşinin yerini alması uzun sürmez ve edebiyat yine ilk sırayı alır ama önceki sayılardaki “metin ve söyleşi” düzenine de dönülmez. “Edebiyat” bölümündeki diğer sayfalar deneme, eleştiri, araştırma, inceleme, anı veya günlük türündeki yazılara ayrılır.

Derginin “Edebiyat” bölümünde hikâyeleri yayımlanan yazarlar da 1940'lardan beri edebiyat dünyasının içinde yer almış olan isimlerdir. Şiirdeki yeni imzaların fazlalığına hikâyede rastlanmaz. Samim Kocagöz, Oktay Akbal, Salim Şengil, Nezihe Meriç, Tahsin Yücel, Tarık Dursun K., Talip Apaydın, Füzuzan, Sevim Burak, Zeyyat Selimoğlu, Bilge Karasu, Demir Özlü, Adalet Ağaoğlu, Bekir Yıldız, Erol Toy, Nedim Gürsel, Necati Tosuner, Nazlı Eray, Nursel Duruel, 1980'e gelirken Türk hikâyeciliğinde

kendilerini kabul ettirmiş olan yazarlardır. Çetin Öner, Sevda Kaynar, Yasemin Okan, Cengiz Öndersever hikâyede adları yeni duyulan kimselerdir. Bunların son üçü, 1981’de *Gösteri*’nin “Öykü Ödülü”nde birinci, ikinci, üçüncü olmuştur ama sonraki yıllarda, hikâyede varlık gösterememiştir. *Gösteri*’nin hikâyeciler için bir ortam oluşu veya bazı isimleri öne çıkarması için 1980’lerin sonu ile 1990’ların başını beklemek gerekecektir. 1990’larda adı edebiyat dünyasında çokça geçen Kürşat Başar, hikâyeleriyle *Gösteri*’de görünecek ve dergi tarafından sunulup tutunması sağlanacaktır. Mahir Öztaş da hikâyeleriyle *Gösteri*’de öne çıkar.

Hürriyet Gösteri, ilk on yılında, içerik yönünden referans değeri taşıyan dizi yazılar, hazırlanan dosyalar, verilen ekler, düzenlenen yarışmalar; biçim yönünden ise görsel zenginlikle belirginleşir. Bütün bu özellikleri, derginin ilgi görmesi ve tutunmasında önemli etkenlerdir. Dolayısıyla derginin ilk on yılındaki bu göstergelerin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir.

Dizi Yazılar

Gösteri’nin ilk on yılında kaynak değeri taşıyan “dizi yazılar” yayımlanmıştır. 4. sayıda başlayıp 9. sayıda sona eren “Edebiyat Evleri”nde, edebiyatın konuşulduğu ve her biri neredeyse “okul” veya edebiyat mahfili hâline gelen “evler” değerlendirilir. Sanatın farklı dalları, yukarıda anılan her bir bölümdeki yazılarla *Gösteri*’ye taşınırken dizi yazılarla da sanat dallarının birikimine ışık tutulur. “Atölyelerin İçinden” dizisinde ressamlar atölyelerinde fotoğraflanır; onlarla konuşulur; resimlerinden örnekler sunulur.

Rauf Mutluay, 14. sayıda “Edebiyat Sohbetleri”ne başlar. Bu sohbetlerin özgün tarafı, bir şiirin veya belli bir temada birleştirilen dizelerin çıkış noktası olarak belirlenmesi ve konunun şiirin temasıyla açıklanıp yorumlanmasıdır. Ayrıca yazıların edebiyat dünyasında gözlenen kimi sorunların tutanağı olarak düşünüldüğünü de belirtmek gerekir. Dergiye 18. sayıda eklenen “Anı” bölümünde Oktay Akbal’ın günlüğünden bölümlere ve “İnsanlara ve Acılara Dair” ana başlığıyla Fethi Naci’nin anılarına yer açılır.

23. sayıda başlayıp 36. sayıda biten “Yaşayan Eleştirmenlerimiz” başlıklı dizi yazıda, sanatın farklı dallarında eleştirmen olarak öne çıkmış şahsiyetlerin kısa biyografilerinin ardından onlarla yapılmış söyleşiler yayımlanır.

Gündüz Artam, üç sayı süren “Hangi Takma Adla Yazdılar?” başlıklı yazılarında (S. 28-29-31) sanat ve edebiyat dünyasındaki müstearlara dikkat çeker; Necati Güngör, “Can

Taşları” başlığı altında, mezar taşlarında edebiyatçıların izini sürer. Leylâ Pamir, “Kandinsky-Schönberg Mektupları”nı iki sanat dalının verileriyle yorumlar.

39. sayıdan başlayarak aralıklı olarak süren “Sevdikleri Köşeler” başlıklı dizi yazıda Sabahattin Kudret Aksal, Oktay Akbal, Vedat Türkali, İlhan Berk, Şükran Kurdakul, Metin Eloğlu, Hasan İzzettin Dinamo, özel mekânlarını anlatır. “Çocukları Anlatıyor” başlıklı dizi yazıda (S. 39-44) Orhan Kemal, Behçet Necatigil, Ceyhun Atuf Kansu, Mahmut Yesari, Özdemir Asaf çocuklarının gözlerinden ve onlarda kalan izlenimlerle aktarılır. Atilla Özkırımlı “‘İçimizdeki Şeytan’ Olayı”nda (S. 47-48-49-50) Sabahattin Ali’nin romanının yarattığı tepkileri değerlendirir. Ece Ayhan, “Bir kent Kütüğü Denemesi: Beyoğlu” başlıklı yazısını beş sayı sürdürür. Cahit Tanyol, “Yahya Kemal’in Beğendiği Dizeler”i anılarından yola çıkarak üç sayı aktarır. Dergide, edebiyat dışındaki diğer sanat dallarıyla ilgili dizi yazılar da yer alır.

Dosyalar

Edebî metin yayınında *Gösteri*, ilk yıllarda bütün çevrelere açık olduğu izlenimi vermez. “Ayın Dosyası” bölümünde ise - dosyanın konusuna göre- her çevreden görüşe açık bir dergi manzarası sergiler. Derginin “alâmet-i farikası” olan dosyalar, konuyla ilgili birikimi kuşatmak niyetiyle hazırlanır. Bugün her biri bir kaynak durumundaki dosyalardan, 1980’lerde tartışılan sanat ve edebiyat sorunlarının neler olduğu veya nelerin gündeme getirildiği izlenebilir. Dosyalarda, önce belirlenen konu hakkında makale ve denemelere yer verilir; ardından da ele alınan sorunun sanatçılardaki yansımaları ve onların konuyla ilgili görüşleri “soruşturma”yla yansıtılır.

Gösteri’nin ilk sayısında 1980 Nobel Edebiyat Ödülü’ne değer görülen Czeslaw Milosz’a sayfalar açılır; ardından da edebiyat ödülleri sorun edilerek tartışılır ve yazarlara yöneltilen iki sorunun cevaplarına yer verilir. İkinci sayının “bir yılın sanat edebiyat olaylarının dökümü ve soruşturma” dosyası da “Edebiyat” bölümünün içindedir. Sonraki yıllarda “ek”e dönüşecek bu dosyada, 1980’de roman, hikâye, şiir, deneme, tiyatro, sinema, resim ve müzik değerlendirilir. Üçüncü sayıdan itibaren “dosya” ve “soruşturma”, ayrı bir bölüm olarak sunulur. Bu sayının soruşturma konusu, “Atatürk Ödülleri” ile “Eurovision”; dosya konusu ise, “Dışarıya açılan Türk sanatı ve edebiyatı”dır. Bu dosyada yazı ve görüşlerine yer verilen sanatçı ve yazarların “dışarıya açılan” isimlerden oluşu, durumun değerlendirilmesinde deneyimin öne

çıkarılmaya çalışıldığını düşündürür. 5. ve 6. sayılarda, “eleştirmenler, romancılar yüzyılın başından bugüne Türk Romanını tartışıyor” başlıklı dosya yer alır. *Gösteri*’nin 6. sayısının ilk 36 sayfası, “Atatürk’ün 100. Doğum Yıldönümünde Sanat, Edebiyat ve Kültürümüz” dosyasına ayrılmıştır.

Gösteri’nin bazı dosyalarında, gündem oluşturma ve var olan bir duruma dikkat çekme kaygısı belirleyicidir. 9. sayıdaki “Reklâmcılık ve Sanat” dosyası, reklam sektörünün gelişimiyle sanatın sektör karşısındaki yerini gündeme getirir. Gündem oluşturan dosyalardan birinde de “Türk Klasikleri Var mıdır?” (S. 12, Kasım 1981) sorusunun cevabı aranır. Bu dosya, Türk entelektüelinin sorunu nasıl kavradığını görmek bakımından önemlidir. 17. sayının “Yüzyılların Ötesinden Divan Edebiyatı...” konulu dosyası, “Türk Klasikleri Var mıdır?” sorusuna birkaç ay sonra verilen başka bir cevap olarak yorumlanabilir. 13. sayının dosyasında “Şiirimizde Gençler”i, Melih Cevdet Anday, Attilâ İlhan, Kemal Özer, Hilmi Yavuz, Memet Fuat ve Ataol Behramoğlu değerlendirir. O yılların yirmi bir genç şairi de derginin yönelttiği üç soruya cevap verir.

1982 Ocak’ında yayımlanan 14. sayının “1981’in Getirdikleri... Götürdükleri” konulu dosyası “ayın” değil “yılın”dır. Önceki yılın dosyasına oranla daha bir genişleyip çeşitlenen bu dosyada, farklı türlerde eser veren yazarlar, “yılın şairini, öykücüsünü, romancısını, denemecisini” seçerler. Sonraki sayının Vecdi Sayar tarafından hazırlanan dosyasında, “Sinemamız Edebiyatımıza Bakıyor” konusu işlenir. “Okumanın İlk Basamağı ‘Hafif Romanlar’” (S. 19) konulu dosyada, “hafif romanlar”ın okuma alışkanlığına katkısı ve okumada yaratabileceği hasarlar gündeme getirilir. Bu dosya, popüler edebiyatın roman türü üzerinden yaygınlaştığının sergilenmesi bakımından dikkat çekicidir.

Yukarıda anılanlardan başka *Gösteri*’de dosya olarak şu konular da değerlendirilmiştir: “Türkçe’de ‘Dil’ Olayı” (S. 20), “Nasıl Yaşıyorlar, Nasıl Yaratıyorlar” (S. 21), “Folklor Unutuldu mu?” (S. 23), “Türkoloji Deyince” (S. 24), “Sanat-Edebiyatı Yeni Akımlar” (27), “Sanayi-i Nefise Yüz Yaşında” (S. 28), “İletişim Araçları ve Sanat” (S. 29), “Feminizm Nedir, Ne Değildir?” (S. 32)”, “Cumhuriyet Dönemi Sanat Dergileri” (S. 35), “Devlet Kültür-Sanat İlişkisi” (S. 36), “Almanya’da Yaşayan Türk Yazarları” (S. 37), “Romanımızda Aydın Kavramı ve Tipler” (S. 38), “Nasıl Yazar Oldular” (S. 40), “Özel Sektör ve Sanat: Müdahale mi, Yardım mı?” (S. 42), “Üçüncü Dünyada Sanat-Edebiyat” (S. 43), “Öyküde Yeni Adlar” (S. 44-45), “Türkiye’de Kitap ve Okur İlişkileri” (S. 48),

“Yahya Kemal’in Yüzüncü Yaşı: Gelenek mi, Gelecek mi?” (S. 49), “Sanat-Edebiyat Takviminde 1984” (S. 50), “Eleştirinin Eleştirisi” (S. 54), “Edebiyatımızın Unutulanları” (S. 56), “Çağdaş Doğu Edebiyatları ve Edebiyatımız” (S. 57), “Eğitimimiz ve Kitaplar” (S. 59), “Best Seller’lerimiz” (S. 60), “Yeni Bir Anlatım Aracı: Çizgi Roman” (S. 61), “Münevver mi, Aydın mı, Entelektüel mi?” (S. 63), “Siyasal Partiler, Kültür ve Sanatımıza Nasıl Bakıyor?” (S. 68), “Resmimizde Gençler” (S. 69), “Çeviri ve Sorunları” (S. 72), “Sanatçı Akşamları” (S. 75), “Arkeoloji” (s. 78), “Kitap Kurtları” (S. 81), “Gençlik Edebiyatı” (S. 85).

Ekler

Gösteri’yi dönemindeki dergilerden ayıran en önemli özelliklerinden biri, verdiği eklerdir. Derginin dosyalarında işlenen konulardan “Anadolu Medeniyeti”, 30. sayının eki olarak verilir. 1. hamur kâğıda basılı 32 sayfalık bu ilk ekte konuyla ilgili uzmanların ve yazarların yazılarıyla birlikte bir de soruşturma vardır. 47. sayıda verilmeye başlanan “Haber”, “Program” ve “Cumhuriyet’ten Bu Yana Türk Edebiyatı” eklerinin ilk ikisi, günceli izlemek; diğeri ise, Türk edebiyatının tarihinden ana hatlarıyla haberdar olmak isteyenlere hitap etmektedir. Derginin “belgesel” değer taşıyan asıl ekleri sonraki yıllarda gelecektir. Bir yılın sanat ve edebiyatta dökümü yapılan ve Ocak aylarında verilen “Sanat ve Edebiyat” eklerini, *Gösteri* bir “gelenek” hâline getirmiştir. Bu eklerin ilki, 1986 Ocak’ında verilmiş; sonraları da o yılın toplamını sunma niyetiyle hazırlanan ekler, yine yılın ilk ayında dergiyle birlikte okuyucuya ulaştırılmıştır. Yine 62. sayıda verilmeye başlanıp 68. sayıda son bulan “Çağdaş Türk Şiiri Kaseti” ekleri, bir ilk olduğu kadar, şairlerin şiirlerinin kendi seslerinden kayda alındığı bir antoloji olması bakımından da arşiv değeri taşır. Bu eklerde, bazı şiirler, tiyatro sanatçıları tarafından seslendirilmiştir. Atilla Dorsay ile Turhan Gürkan’ın hazırladığı “Sinema Ansiklopedisi” eki de derginin önemli bir hizmetidir.

Mart 1988 tarihli 88. sayının eki, 800. anma yılı münasebetiyle “Mimar Sinan” için hazırlanır. Prof. Dr. Fahir İz’in 77. doğum yılı nedeniyle hazırlanan 91. sayının eki, “onun şahsına ve emek ürünlerine duyulan saygının bir göstergesi” olarak sunulur. Aynı yılın Aralık’ında (S. 97) *Gösteri* iki ek birden verir: “Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal”, “Necip Mahfuz”. 1989 yılından itibaren dergide ekler artmaya başlar. Bunda, dosyaların kaldırılmasının belirleyici ve yönlendirici olduğu hatta dosyaların “ek”e dönüştürüldüğü bile söylenebilir. 1989’da şu ekler verilir:

“100. Sayı Özel Eki”, “Yakup Kadri Karaosmanoğlu” (S. 101), “Fransız Devriminin Türk Kültürüne Etkileri” (S. 104), “Cemil Meriç” ve “Ateşten Doğan Çiçek: Çini” (S. 106), “2. İstanbul Bienali”, “Reşat Nuri Güntekin” (S. 109).

Yarışmalar-Ödüller

Gösteri, ilk yıllarında açtığı yarışmalar ve verdiği ödüllerle gençleri kazanmaya çalışan bir dergi olmuştur. Derginin daha ilk yılında, “Gösteri Genç Kuşağı Ödüllere Çağırıyor...” duyurusuyla şiir ve hikâye yarışması ilan edilir. “Genç yazar ve şairleri gün ışığına çıkarmak” amacı ve konu sınırlamasıyla (yarışma konusu “Yaz” olarak belirlenir) düzenlenen yarışmaların sonuçları, derginin ilk yılı tamamlanmadan Ekim 1981’de açıklanır. Şiirde Murathan Mungan birinciliğe, Haydar Ergülen ikinciliğe, Hamdi Topçu üçüncülüğe değer görülür. Hikâyedeki sıralama ise şöyledir: Sevda Kaynar birinci, Yasemin Okan ikinci, Cengiz Öndersever üçüncü. *Gösteri*’nin yarışması, şiirde bazı isimlerin öne çıkmasını hazırlamış olsa da hikâye için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Şiirde adı geçenlerden Hamdi Topçu ve Adnan Dovan dışındakiler, 1980’li yılların öne çıkan şairleri arasındadır.

Derginin 19. sayısında, “deneme türünün yeni ustalarla beslenmesi” ve “sanat röportajcılığının öncelikle bir tür olarak benimsenmesi ve gelişmesi amacıyla” *Gösteri*’nin deneme ve sanat röportajı dallarında ödül vereceği duyurulur. Konu sınırlaması olmayan ve Ekim 1982’de sonuçları açıklanan yarışmanın deneme dalında Mehmet Ergüven birinci, Dr. Üstün Alsaç ikinci, Dr. Gürhan Tümer üçüncü seçilmiş; sanat röportajı dalında ise, Reha Öz, Neyyire Özkan Yılmaz ve Oben Güney 1., 2. ve 3. olmuştur.

Dergi üçüncü yılının sonlarına doğru, “amatör fotoğrafçıları ödüle çağırıyoruz” duyurusuyla “siyah-beyaz dalda bir fotoğraf” yarışması ile “genç şairleri desteklemek, Türk edebiyatına yeni değerler kazandırmak amacıyla 1950 doğumlular ve daha genç şairler için bir şiir ödülü” daha düzenler. Temmuz 1983’te duyurulan yarışmaların sonuçları, Ekim 1983 tarihli 35. sayıda açıklanır. Fotoğrafta Çağatay Çizmeçi, Ömer Güngör, Orhan Alptürk; aynı sıralama ile şiirde Ozan Telli, Turgay Kantürk ve Orhan Alkaya birinci, ikinci ve üçüncü olur.

38. sayıda, “genç ressamaları desteklemek, yapıtlarının günışığına çıkmasını ve resim sanatına katkıda bulunmak amacıyla 1950 ve daha sonraki doğumlular arasında bir” resim yarışması düzenlenir. Mayıs 1983’te, üniversite ve lise öğrencilerinin katılabileceği bir “deneme yarışması”nın açıldığı duyurusu yapılır.

1985, “Dünya Gençlik Yılı” olarak belirlendiğinde *Gösteri* de “genç okurlar için” “Kültür ve sanat kavramından ne anlıyoruz?” konulu bir yarışma düzenler. Yarışma sonucunda, Kemal Gündüzalp birinciliğe değer bulunurken, Selçuk Yeleş ikinci, Tuncay Birkan üçüncü olur.

Dergi 93. sayısında, “100. Sayı Ödülleri”ni duyurmaya başlar ve “Türkiye’de Sanat Dergiciliği İnceleme Ödülü” ile “100. Sayı Kapak Ödülü” vereceğini açıklar. İnceleme ödülünün akibetine ilişkin bir bilgiye sahip değiliz ama “Kapak Ödülü”ne 134 eserin katıldığını, “100. Sayı Özel Eki”nden öğrenmekteyiz. Yarışmaya katılanlardan Bekir Susam birincilik ödülüne değer bulunurken, ikinciliği Murat Lafçı, üçüncülüğü de Savaş Çekiç ile Şahin Aynergen kazanmış; bunların çalışmaları, anılan özel ekin dış ve iç kapaklarını süslemiştir.

Görsellik

Gösteri, görsellik yönünden hayli zengin bir dergidir. Sanatçı ve mekân fotoğraflarının yanı sıra film kareleri, şiir ve hikâyeleri tematik yönden de gözetilen desenlerle dergi, hem rahat okunur hâle getirilmiş hem de edebiyat-görsellik ilişkisi yönünden dikkate değer bir açılım sağlamıştır. Edebî metinle bir arada yayımlanan şair-yazar fotoğraflarının dergide ürün yayımlama konusunda istek uyandırdığı söylenebilir. *Gösteri*’nin ilk yıllarında edebî metinler için Gürbüz Doğan Ekşioğlu, İsmet Doğan, Ertuğrul Ateş, Yetkiner Ulukılıç, Necati Abacı, İbrahim Niyazioğlu, Semih Poroy, Gülsün Karamustafa, Sadık Karamustafa gibi ressam ve çizerler tarafından çizilen desenler, zaman zaman metni boğsa da, çağrışımlarıyla onları zenginleştirmiştir. Metin Eloğlu ile Oktay Rifat’ın kendi şiirlerini destekleyen desenlerini de, şiir-resim ilişkisini gözeterek, ayrıca anmak gerekmektedir. Dergide resim ve karikatür de hem dosya konusu olarak işlendiğinde hem bir ressama veya çizere yoğunlaşıldığında çokça yer bulur. 100. sayıyla birlikte, metinleri gözetilen ve süsleyen desenler daha az kullanılmaya başlanır. Resim ve karikatür de bir ressam, çizer veya etkinlik münasebetiyle derginin sayfalarında yer bulur. 1990’ların sonlarından başlayarak fotoğraf, *Gösteri*’de görsel malzeme olarak ağırlıklı biçimde öne geçer/çıkar; 2000’lerde ise görselliği bütünüyle ele geçirir.

1990’larda Hürriyet Gösteri

1990’da *Gösteri*’nin yazar ve şair kadrosunda pek bir değişiklik olmaz. İlhan Berk ile Sabahattin Kudret Aksal, hemen her

sayıda derginin ilk sayfalarında şiirleriyle dönüşümlü olarak yer alır. Hasan Bülent Kahraman yazılarını yoğunlaştırarak sürdürür. Zehra İpşiroğlu, derginin 1989 ve 1990 yıllarındaki “metin okuma” üzerine yazdığı yazılarına bu yıl yenilerini ekler. Önceki yıllarda roman eleştirileriyle seyrek de olsa dergide görünen Berna Moran, 1991’de “Feminist Eleştiri I-II” (S. 123-124) ve “Üst Kurmaca Olarak ‘Kara Kitap’” (S. 126) başlıklı yazılarını yayımlar. Beral Marda, sanat üzerine yazdığı yazılarını, “Modern’den Postmodern’e” (S. 125-126-127) başlıklı bir dizi yazıyla genişletir. Ünsal Oskay da “Ortaçağ Nasıl Yaşandı?” başlıklı yazısını beş sayı sürdürür (S. 129-133). Tarık Dursun K. “Ben Unutmadan”da anılarını anlatır. Şiirleriyle Hilmi Yavuz, Hüseyin Yurttaş, Sennur Sezer, Özdemir İnce, Ali Püsküllüoğlu, Sait Maden, Arif Damar, Ebubekir Eroğlu, Ercüment Uçarı çokça görünür. Kemal Özer’in “fotoğraflara bakan” şiirleri, bir bütünlük içerisinde dergide yer bulur. Seksen bir şairin birbirinden habersiz olarak yazdıkları dizelerden Orhan Alkaya ile Refik Durbaş tarafından birleştirilerek oluşturulan “Barış İçin Dizeler” adlı şiir, 124. sayıda yayımlanır.

“1980 Kuşağı” şairleri; şiirleri, söyleşileri ve gerek kendilerinin gerek başkalarının yazdıkları yazılarla *Gösteri*’de belirginleşmeye başlar. Bu bağlamda Güven Turan’ın “Şiirin Çoksesliliği” (S. 122), Metin Cengiz’in “Sözcüklerin Dünyası ve Genç Şair” (S. 127) başlıklı yazıları; Safa Kaplan (S. 123), Tuğrul Tanyol (S. 125), Ahmet Ada (S. 128), Haydar Ergülen, Seyhan Erözçelik ve Lale Müldür’e yöneltilen sorularla oluşan ve “Şairlerin Konuşma Halleri” (S. 125) başlığıyla sunulan söyleşiler anılabilir. Enver Ercan’ın 1990’ın değerlendirildiği ektaki şiire ilişkin yazısının “Şiirde Gençler Çoğunlukta” başlığı, gençlerin öne çıkarıldığını sezdirir.

Mario Levi, Ayşe Kilimci, Zeyyat Selimoğlu, Tansu Bele ve Yıldırım Keskin dergiyi hikâyeleriyle edebî metin yönünden çeşitlendiren isimlerdir.

Kasım 1990 tarihli 120. sayıda Tahsin Yücel’in “Kara Kitap” üzerine yazıp yayımladığı bir eleştiri yazısı, Orhan Pamuk’un anılan romanı ile ilgili bir tartışma başlatır. Enis Batur’un (S. 121) yazısıyla 1990’ın son ayında başlayan tartışma, 1991’de Haluk Şahin (S. 122), Ali Özçelebi (S. 123), Fatma Erkman Akerson (S. 124), Jale Baysal (S. 127) ve Sevda Şener’in (S. 128) yazılarıyla yeni boyutlar kazanır.

Derginin 1990’da yayımlanan her sayısında bir hikâye yer alır. Neşe Çehiz, Adnan Özyalçın, Burak Mikail Uçar, Osman Şahin, A. Didem Uslu, Ferit Edgü, Necati Mert, Faik Baysal, Sulhi

Dölek, Ahmet Parman, Kemal Ateş, Cihat Burak hikâyeleri yayımlanan isimlerdir. Söyleşilerde; Ahmet Oktay (S. 135), Özdemir İnce (S. 138), Tahsin Yücel (139), Aziz Çalışlar (S. 140), Füreya (S. 142), İlhan Berk (143), Yaşar Kemal (S. 144), Yılmaz Karakoyunlu (145) adları öne çıkar.

Dergide bu yıl dizi yazılar dikkati çeker. Dizi olarak yayımlananlardan anılması gerekenler şunlardır: Ahmet Cemal, “Roman Gerekli mi?” (S. 140-141-142); Ebubekir Eroğlu, “Şiirimizde Yüzyılın Son Çeyreği: Karmaşa ve Sancı” (S. 143-144-145).

1990’da dergi, ek yönünden, önceki yıla oranla fakirdir. “Sanat-Edebiyat 1989” (S. 110), “Cemal Süreya” (S. 111), “Osman Hamdi” (S. 119), “Postmodernizm” (S. 120), başlığı altında hazırlanan ekler, önceki yıllardakine göre çeşitlilik yönünden de sınırlıdır. 1991’de *Gösteri*’nin ek zengini olduğu rahatlıkla söylenebilir. Yıl içinde verilen eklerden dikkati çekenler şunlardır: “Sanat-Edebiyat 1990” (S. 122), “Friedrich Dürrenmatt” (123), “I. Uluslararası Şiir Forumu-Poesium” (126), “Max Frisch” (130), “Melih Cevdet Anday”-“Arthur Rimbaud” (S. 132), “Joseph Beuys” (S. 133).

Geçen yılı dosya zengini olarak geçiren *Gösteri*’de 1991’in kültür, sanat birikimi üç sayıda ek olarak sunulmuştur. “Almanya’da Yazan Türkler” (S. 144) de edebiyatın gözetildiği diğer ek olarak anılmalıdır.

Derginin tasarımı, Aralık 1992 tarihli 145. sayıda değişir. Yılın en önemli değişimi eklerin kaldırılarak, bazı konuların “dosya” şeklinde işlenmesidir. 151. sayıda verilen “20. Uluslararası İstanbul Festivali” derginin tek ekidir. Dosyalarda ele alınan konulardan bazıları şunlardır: “Sanat ve Edebiyatta Bir Yıl” (146), “Yaşar Kemal” (S. 151), “Edebiyatımızın Sönmüş Yıldızları” (S. 152), “Sivas Olayları” (S. 153).

1993 yılı, *Gösteri*’de şiirin 1980’lerin gençleriyle temsil edildiği bir görünüm sergiler. Farklı sayılarda Sait Maden’in dört, İlhan Berk’le Nihat Ziyalan’ın iki şiiri yayımlanırken Ahmet Oktay’ın tek sayıda altı şiiri yer alır. Murathan Mungan, İsmail Uyaroğlu, Ali Cengizkan ve Haydar Ergülen başta olmak üzere gençlerin şiirleri derginin sayfalarını doldurur. Şiir eleştirisinde de gençlerin kitapları üzerine yoğunlaştığı görülür. Hikâyede önceki yıllarda olduğu gibi tutumlu tavrı sürer ve Vüs’at O. Bener, Tarık Dursun K., Gül Abus Semerci, Erhan Bener, Ayşe Önal, Başar Başarır, Özen Yula, Fatma Bölek Gürel, Erendiz Atasü’den birer hikâye yayımlanır.

1994'te de dergide gençlerin şiirleri ve yazıları baskındır. Hikâyede Orhan Duru ismi öne çıkar; Semra Topal, Jale Sancak, Şükran Yücel dergide hikâyeleri yer alan diğer isimlerdir. Melih Nâsır'la Serdar Rifat arasında "Parodi Yaşamlar" üzerinden gelişen tartışma (S. 165-167-168-169-171), romanıyla Serdar Rifat'ın öne çıkmasını sağlar. Söyleşilerde Oktay Akbal, Seyit Nezir (S. 158), İlhan Berk, (S. 159), Ahmet Oktay (S. 160), Nedim Gürsel, Orhan Alkaya (S. 165), Cezmi Ersöz (S. 167) görünür.

Dergi, 1994'te zayıflar ve hareketsiz bir görünüm sergiler. *Gösteri*'ye 1995'te, "1980 Kuşağı"nın kendi aralarında giriştikleri şiir tartışması, hareket kazandırır. Yıl boyunca süren tartışmadaki yazılardan bazıları şunlardır: Haydar Ergülen "Ne Olacak Bu Şairlerin Hâli" (S. 170), "İstikbal Şiirdedir" (S. 178), "Şairlerden Kurtulmanın Yolları" (S. 179), "Şairseniz Üzülmeğin Geçer" (S. 181), Metin Celâl "Büyük Şiir Ne Zaman Çok Satar?" (S. 171), Lâle Müldür "Işığın Yüksek Salonlarında", Şavkar Altinel "Düz Dünya Cemiyeti'ne Mektup" (S. 172), Roni Margulies "Kitap Tanıtmama Yazıları" (S. 174), İbrahim Oluklu "Durumumuzdan Şairler Hoşnut mu?" (S. 176). Tartışmaya ek olarak şairler ve eleştirmenlerle yapılan söyleşiler de "1980 Kuşağı"nın şiirini pekiştirir.

Kuşak içi tartışma, 1996'da da sürer. 1995'te şairlerin kuşaktaşlarıyla yapmaya başladıkları söyleşiler, bu yıl yoğunlaşır. Sait Maden ve İlhan Berk, dergide en çok şiir yayımlayan şairlerdir. Her ikisinin de minimalist şiire yöneldiği görülür. Hikâyede de Türker Armaner, Mehmet Semih, Murat Yalçın ve Ege Görgün yeni isimler olarak görünür. Yaşar Kemal (S. 187) ve Sivas Olaylarına (S. 188) sayfalar ayrılan dergide, ekler yeniden görünmeye başlar. "Kültür ve Sanatta 1995", yılın ilk üç sayısında değerlendirilir.

Gösteri'nin boyutu, Mayıs 1997 tarihli 197. sayıda değiştirilir. Derginin, boyut değiştirilmeden önce ilk yıllardaki içerik akışına ve düzenine döndürülmeye çalışıldığı görülür. İlk sayfaları her ne kadar "Geçen Aydan Bu Aya" başlığı altındaki kültür ve sanat haberleri doldursa da bir yazar veya şairle yapılan söyleşi ve ardından onun bir metnin yayımlanması, derginin ilk yıllardaki yayın akışı ile düzenini hatırlatır. "Ek"ler Mart 1997 tarihli 196. sayıdan sonra kaldırılır ve "dosya"lar dergiye geri döner. *Gösteri*'nin yeni boyutlu Mayıs 1997 tarihli 197. sayısı, "Tahirîlerin Dönüşü mü?" başlığıyla sunulan tarihî roman dosyasıyla dikkati çeker. Ekim-Kasım 1997 tarihli 201. sayı, "90'lı yılların Şiiri" dosyasıyla dikkati çeker. 1980'lerde o yılların "genç şairleri"ni belirlemeye girişen dergi, bu dosya ile de 1990'ların "gençleri"ni sunmak ister.

Aralık-Ocak 1998 tarihli 202. sayı, “Kültür ve Sanatta Bir Yıl” dosyasıyla özel sayı görünümündedir. Önceki yıllarda *Gösteri*’nin sadece “eki” olabilecek bu sayı, dergideki içeriğin zayıfladığını gösterdiği kadar, ele alınan konuların derinlemesine değil, yüzeysel olarak değerlendirildiğini de haber verir. Ele alınan konular, çözümleyici ve yorumlayıcı yazılardan çok, “soruşturmalar”la *geçştirilir*. 1998’deki dosyalar için şunlar söylenebilir: 203. sayının dosya konusu, “Yeşil Bahçede Kültür” başlığıyla “İslâmî inançtan kaynaklanan, o doğrultuda geliştirilen kültür”e ayrılır. 205. sayıda, güncelden hareketle “türkü”, “Müziğin Yükselen Değeri” belirlenmesiyle dosyalanır.

Gösteri 1999’da, önceki yıllarda olduğu gibi, bazı aylar birleştirildiği için ancak sekiz sayı çıkar. 1998’in ilk sayısına benzer şekilde bu yılın ilk sayısı da (208, Ocak-Şubat), “Yıllık Özel Sayı” olarak yayımlanır. 1999’un ilk dosya konusu, edebiyat dünyasında “Unutulanlar ve Unutturulanlar”dır. Pek çok yazar, belirlenen konu doğrultusunda farklı bir isme dikkat çeker. Sonraki sayıda (210) “Özel Bir Dünya” başlığı altında “kadın yazarlarımız” bir sempozyum aracılığıyla değerlendirilir. *Gösteri*’nin 211. sayısında “Genç Edebiyatımız Genç mi?” dosyası yer alır. Bu sayıda, doğumunun 250. yılı münasebetiyle Goethe’ye sayfalar ayrılır. Derginin 1999’daki en önemli ve en dolgun sayısı, “İki Cihan Arasında Osmanlı İmparatorluğu” (S. 212, Temmuz-Ağustos) başlığıyla sunulan özel sayıdır. *Gösteri*, 216. sayısında da iki dosya ile göz doldurur. Bunların ilki olan ve Mehmed Siyahkalem’in resimleriyle süslenen “Bir Uygarlığın Tanığı Dede Korkut”ta Yaşar Kemal, Louis Bazin ve Ahmet Gökalp’in yazıları yer alır. “Dilci Romancı Kavgasında Son Raunt” başlıklı diğer dosyada ise Bahriye Çeri ile Rengin Binyol’un yazıları öne çıkar. 1999’un son dosyası “Edebiyat ve Hayat: Sırdökümü”nde (S. 215), edebî eserde yazarın varlığı sorunu, geniş bir şair yazar katılımı ile değerlendirilir.

2000’lerde Hürriyet Gösteri

Gösteri’nin Ocak-Şubat 2000 tarihli 216. sayısı, yine “Geçen Aydan Bu Aya” başlıklı haber sayfalarıyla açılır. Kırk iki kişi tarafından yazılan “Binyıl Şiiri”, dikkati çeker.

2000’de, Fethi Naci “Okurken” ana başlığı altında, okuduklarının izlenimlerini aktarır (S. 216-217-218-220); Turgay Gönenç, “Değirmeler”ine devam eder; İskender Pala, Divan şiirini geniş bir okur kitlesine ulaştırmak niyetiyle yazdığı yazılarını *Gösteri*’ye de taşır (S. 216-219). Yücel Kayıran, “felsefî şiir” poetikasının ilk denemelerini yayımlamaya başlar (S. 216-224). Bâki

Asiltürk, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın yıllar önce yazdığı bir dizi yazıya göndermede bulunarak "Son Yirmi Beş Yılın Şiirleri"ni isim ve temalarla sekiz sayı izler (S. 217-224).

Dergi 2000'lerde akademik eleştiriye yakın duracağının işaretlerini akademisyenlerin yazılarına sayfalarını açarak göstermeye başlar. Esat Çetin'in Mehmet Rauf hakkında yapılan akademik çalışmalarda "intihal kokusu"na dikkat çektiği yazısı, Rahim Tarım, Mehmet Törenek ve A. Cüneyt İssı'nın cevabını hazırlar (S. 221-222-223-224). Oğuz Karakartal'ın "Edebiyatımızda Türk-İtalyan Aşkları" (S. 222), "3 Yazar 3 Roman 3 Venedikli Köle" başlıklı yazıları (S. 224) dikkat çekicidir.

Hikâye, *Gösteri*'de bu yıl da yer bulamaz; şiir ise, önceki yıla oranla daha fazla görünür. 1980'lerin gençlerine oranla 1990'ların sonlarında edebiyat dünyasına girenlerin dergide daha çok şiir yayımlaması da kaydedilmesi gereken bir durumdur. *Gösteri*'de müzik, tiyatro, resim ve plastik sanatlar üzerine söyleşilerin yanı sıra değerlendirme yazılarının arttığı gözden kaçmaz.

2000, *Gösteri*'nin ilk sayısına, önceki yılın kültür sanat bilançosunun taşınmadığı yıllardan ilkidir. Derginin yıl içinde dikkati çeken dosyası, "Mektup yaz ki mektupsuz kalmayasın"dır (S. 221). 223. sayıdaki "Aşk-ı Memnu 100 Yaşında" başlıklı dosya da tatmin edici olmamakla birlikte anılmalıdır.

Derginin Temmuz 2001 tarihli 229. sayısında yeni bir düzenlemeye gidilerek, sanat haberleri kısaltılır ve son sayfalara aktarılır; yeni kitapların kısaca tanıtıldığı "Gösteri Kitaplığı" diye bir bölüm açılır ve dergiye bulmaca sayfası eklenir. *Gösteri*'nin 2001'de çıkan sayılarındaki özel bölümlerde Selim Turan (S. 225) ve Vedat Günyol (S. 227) değerlendirilir. Haluk Oral'ın yılın son sayısında (234) başlayan "Bir İmzanın Peşinden" üst başlıklı dizi yazısı, yılın dikkat çekici metinlerindedir.

Gösteri'nin 2002'deki yayın anlayışı ve içerik düzenlemesi önceki yılın aynı olmakla birlikte dosyalar ve özel sayılar, dergiye canlılık kazandırdığı gibi, kalıcılık da sağlar. Ocak 2002 tarihli 234. sayıda, "Kültür Sanat" dosyası bir yıl aradan sonra yerini alır. Sonraki sayı (235), bütünüyle Nâzım Hikmet'e ayrılır ve "onu bugüne getiren şairliği mi, komünistliği mi?" sorusuna cevap aranırken, Nâzım Hikmet pek çok yönden değerlendirilir. 236. sayının dosyalarından biri Ahmed Arif'e ayrılır. "İlk Kitap, İlk Adım" başlıklı dosyada (S. 237), şiir, hikâye ve romana ilk kitaplarıyla adım atanlara dikkat çekilir.

Turgut Gögebakan, Yılmaz Karakoyunlu'nun tartışılan romanı "Salkım Hanım'ın Taneleri"ni 234. sayıda değerlendirir. Abdullah Uçman'ın "Tanpınar Üzerine Değerlendirmeler" (S. 236), İbrahim Ersaraç'ın "Zahir Güvemli" (S. 237), İlhan Alemdar'ın "İntihalle İştigal ya da Yakup Kadri Karaosmanoğlu 'Biyografisi' (!)" (S. 239), Yücel Feyzioğlu'nun "Folklor Şiire Düşman mı?" (S. 240) ve Turan Alptekin'in "Ahmet Hamdi Tanpınar ve Romanları" (S. 242) başlıklı yazıları, inceleme-eleştiri birikimi bakımından önemlidir.

2003'te derginin "Edebiyat" bölümünde Turan Alptekin "Ahmet Hamdi Tanpınar Hakkında Bir Tartışmaya Son Nokta"da (S. 253), Tanpınar'ın "Antalyalı Genç Kıza Mektup"u kime yazdığını açıklar. Filolog Mustafa Durak, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Ahmet Oktay'ın (S. 246-247) şiirini değerlendirir. Bahriye Çeri, Olcay Öneroy ve Hasan Akay, akademik yaklaşımı dergiye taşır. Dergide, deneme ile eleştiri arasında kalan yazılar, bu yıl belirgin biçimde artmaya başlar. Yılın ilk dosyasında Melih Cevdet Anday vardır. 246. sayıdaki "Felsefî Şiir Olabilir mi?" konulu dosyada şairler, soruya cevap ararlar. "Doğumunun 120. Yılında 'İnanmış Şair' Mehmet Âkif Ersoy" (S. 247), "Öyküde İlk Adımlar" (S. 248), "Romanda 'Yeni' Bereketi" (S. 249), "50. Yılında 'İnce Memed' " (S. 254), derginin diğer dosyalarından bazılarıdır

2004'te *Gösteri*'de şiirle ilgili deneme ve eleştiri yazıları belirgin biçimde artar. Ali Günvar, Yücel Kayıran, Yavuz Özdem denemeleriyle şiir ortamını, dergiye taşır. Osman Hakan A. istatistikî yöntemle Yahya Kemal'in şiirine yaklaşır; Fahrettin Koyuncu, Ahmet Necdet'in şiirlerini inceler.

258. sayıda "Le Poète Travaille Tartışması" başlığı altında Doğan Hızlan'ın üç yazısı ile Turgay Fişekçi, Gülseli İnal ve Tuğrul Tanyol'un Hızlan'a gönderdikleri konuyla ilgili yazılar yer alır. "Şiir Eleştirisinde 'Beş N Bir K'" (S. 264) başlıklı dosyada, eleştirmenlere şiir eleştirisiyle ilgili sorular yöneltilir. Dosya, hem çok sayıda eleştirmenin görüşünü içermesi hem de sonraki yıl da sürecek bir tartışmayı başlatması bakımından önemlidir.

2005'te söyleşiler derginin çoğu sayfasını kaplamaya başlar. Bu, gündemdeki şair ve yazarlara ilgi gösterildiğini düşündürdüğü kadar, derginin işlevinde 2000'lerde görülmeye başlanan değişimi de onaylar. *Gösteri*'nin dosya yönünden en zayıf olduğu yıl 2005'tir. Dergide Selçuk Baran ve Tefvik Fikret'e (S. 273), ölümü üzerine Attilâ İlhan'a (S. 275) özel bölüm açılır.

2006'nın ilk sayısı (277), Turgut Gögebakan'ın "Kar" romanının yankıları etrafındaki yazısıyla açılır. Aynı sayıda Metin

Cengiz “Aynanın Arkasında” başlığı altında şairlere ve şiire; dair yazılarını sürdürür. Turgay Gönenç’in “Değirmeler” köşesinde “tarihsiz günlükleri” yer alır. Hami Çağdaş, sanat ve edebiyatın “Manzara”sını dergi sayfalarına taşır. 2006’da söyleşi yapılan yazar ve şairler arasında; Sema Topal, Edhem Eldem, (S. 277), Abdülkadir Budak, Elif Şafak (S. 278), Pınar Kür, Yaman Koray, Fatih Ergüven, İnci Aral (S. 279), Ahmet Ümit, Sema Kaygusuz, (S. 280), Murat Yalçın, Turgay Fişekçi, (S. 281), Mehmet Yaşın (S. 283), Tahsin Yücel, Kürşat Başar (S. 284), Mehmet Eroğlu (S. 285) vardır.

Tarihinde ilk kez “dosya”sız bir yıl geçiren *Gösteri*’de, Nedim Gürsel’in “edebiyattaki yolculuğunun 40 yılı” (S. 277), Adalet Ağaoğlu’nun Fransa seyahati (S. 281), Orhan Pamuk’a Nobel Edebiyat Ödülü verilmesi (S. 285), münasebetiyle yazarlara sayfalar ayrılır.

Ocak 2007 tarihli 286. sayıda “19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi” üzerine Abdullah Uçman’la yapılan söyleşi ile Ahmet Hamdi Tanpınar öne çıkarılır. Alâattin Karaca’nın “İkinci Yeni ve Sait Faik”, Betül Tarıman’ın “Erotizmin Sınırlarında Dolaşan Şair: Cemal Süreya” ve Hasan Akay’ın üç sayı süren “Behçet Necatigil’in Merdiven Şiirlerine Holografik Bir Bakış” başlıklı yazısı dikkat çekicidir. Abdülbaki Çetin’in ifşa ettiği “Bir İntihal Örneği” de ibret vericidir.

Hüseyin Atabaş, Osman Şahin, Cemal Kafadar, (S. 286), Enis Batur, Burhan Günel, (S. 287), Haydar Ergülen, Hüseyinbala Mirelemov (S. 288), Mustafa Öneş, Murat Gülsoy, Feride Çiçekoğlu (S. 290), Özdemir İnce, Filiz Özdem, (S. 291) bu yılın söyleşi yapılan şair ve yazarları arasındadır.

Gösteri’nin 287. sayısında Cevdet Kudret, doğumunun 100. yılı gözetilerek geniş bir dosya ile anılır. “10. Uluslararası İstanbul Bienali”ne özel bir yer açılır (S. 291). Mehmed Rauf’un Seval Şahin tarafından dikkatlere sunulan “İki Ebe Bir Gebe” adlı tiyatro eseri, yılın kazancı olarak kaydedilmelidir (S. 290).

2000’lerin son iki yılında Hâle Seval, Fatih Yalçın, Onur Bilge Kula, Alâattin Karaca, Hasan Akay, Turgut Göğebakan, Saba Kırer, Mukadder Erkan, Nezire Erbay, Yaşar Güneş, Ersun Çıplak, Cenk Gündoğdu, Betül Tarıman, Mustafa Durak, Hayri K. Yetik ve Ahmet Bozkurt roman, hikâye ve şiire ilişkin çözümleme yazılarıyla dikkati çeker. Gülşen Karakadıoğlu’nun “80 Yaşında Bir Kültür Evi-Remzi Kitabevi”, Abdullah Şevki’nin “Dışardalık ve İçerdelik Yaklaşımı Açısından Kahve ve Ev” (S. 293), Kemal Tekin’in “Peyami Safa’nın Eserlerindeki İmgelerin Dönemin Resmiyle İlişkisi”, Metin Kaygalak’ın “1990’lı Yılların Poetik Zemini Üzerine

Notlar - Varlık ve Şiir” (S. 294), İsmail Yelaldı’nın “ ‘Huzur’ Romanındaki İhsan Yalnızca Bir Roman Kahramanı mıdır?” (S. 296), İlhan Başgöz’ün “Divan Edebiyatı Tartışmaları Üzerine” (S. 296), Özdemir İnce’nin “Çağdaş Yaşamın Olmazsa Olmazları – Cumhuriyet, Demokrasi Laiklik”, Kamuran Gödelek’in “Kierkegaard’ın Estetiği ve *İssız Adam*” (S. 297) başlıklı yazıları da anılmalıdır.

Kurgusal metin yönünden sınırlı ve zayıf görünen *Gösteri*’de 2008 ve 2009’da sadece şiire yer verilir. Bu yıllarda sadece bir konu için dosya hazırlanır; “Türk Edebiyatında Korku” konulu dosya, kaynak değeri taşımaktadır. Semih Gümüş (S. 293), Mahmut Makal, (S. 294), Kemal Özer, Füzûzan (S. 295), Erol Üyepazarcı, Hasan Akay (S. 296), Metin Cengiz (S. 297), Cevat Çapan (S. 299) ile yapılmış uzun söyleşiler de dikkati çeker.

2010’larda Hürriyet Gösteri

Aralık 2007’de boyutu değiştirilen ve periyodu, aylıktan mevsimliğe dönüştürülen *Gösteri*, sayfalarında, edebî metinden çok araştırma, inceleme, çözümleme ve eleştiri yazılarına ağırlık vermeye başlamıştır. Bu değişimi, Doğan Hızlan on yıl önce 1997’de Erdal Doğan’ın bir sorusuna verdiği cevaptaki “benim istediğim uzun incelemelerin yer aldığı üç ayda bir çıkan kalın dergiler. (...) Ben üç aylık incelemeye daha çok yer veren, derinlemesine araştırmalar yapabilen dergiler üstünde duruyorum.” (Doğan, 1997, 187) sözleriyle haber vermiştir. Dergi, on yıl sonra Hızlan’ın istediği biçimde değişmiş; bu değişim, 2010’larda daha da belirginleşmiş ve anılan türlerdeki yazılar, derginin 1980’lerde ve 1990’lardaki ağırlığını yitirmesine yol açmıştır. Süreçte, derginin belirlenen periyodu da zaman zaman aksamıştır.

2010’lu yıllara dört aylık gecikme ile giren *Gösteri*’nin Nisan-Mayıs-Haziran 2010 tarihli 300. sayısına yazdığı sunuş yazısında Genel Yayın Müdürü Doğan Hızlan, “Yıllar boyunca kültür ve sanatımızın her alanından sizleri haberdar etmeye çalıştık. Yeni yazarlar, sanatçılarla tanışmanıza aracı olduk. Birçok yazar ve sanatçının adını ilk kez dergimizin sayfalarında gördünüz...” (s. 1) der. Hızlan’ın söyledikleri, 1980’ler ve 1990’larda *Gösteri*’nin işlevini belirginleştirir ama 2000’lerde derginin okuyucuları “yeni yazarlar, sanatçılarla” tanıştırdığını söylemek mümkün değildir. Dergi, 2000’lerde olduğu gibi, 2010’larda da yeni yazar ve sanatçıları sayfalarında bir araya getirmekten çok birikimi değerlendiren bir yayın organı olarak işlev görür. 2010’un ilk sayısında, “Nâzım Hikmet (...) Hâlâ” başlığıyla sunulan dosya

dikkati çeker. Sonraki sayılarda da Ece Ayhan (S. 302) ve Hüseyin Rahmi Gürpınar (S. 314) konulu iki dosya hazırlanır.

2010'lu yıllarda, Mustafa Şerif Onaran, Baki Ayhan T., Gültekin Emre, Kemal Ateş, önceki yıllarda belirlenen başlıklar altında yazmayı sürdürür. Yavuz Özdem, "Rüzgâr Odası"; Adil İzci "Yaz Kırılıncı Olsam" başlığı altında şiir merkezli yazılar yayımlar. Yücel Kayıran, "Acaba Öyle mi?" başlığı altında daha çok şiiri merkeze alan eleştirel denemeler yazar; Feridun Andaç, "Zaman Dönencesinde Denemeler"de klasik kurmacaları ve klasikleşmiş veya bu yolda olan yazarları değerlendirir. Ersin Antep, Erhan Karaesmen, Mustafa İri, Melisa Gürpınar, Yaşar İlsavaş Ahmet Eken, Emre Karacaoğlu, Hikmet Temel Akarsu, Sıtkı Yavuz Angınbaş, Aslı Daldal, Meral Bostancı ve Necmi Karkın tarih, müzik, sinema, tiyatro, resim konulu yazılarıyla *Gösteri*'nin bütün sanat dallarını izleyen bir dergi olduğu izlenimini canlı tutar. Yazılarında birikimin olduğu kadar gündemin ve güncelin belirleyiciliği de fark edilen bu yazarlar, gündemdeki konuları olduğu kadar sanat dallarında kabul gören sanatçıları da gözeterek inceleme ve eleştiri yazıları yazarlar.

Akademik bakış ve yaklaşımla biçimlenen ve çoğu akademisyenler tarafından yazılan inceleme, çözümleme ve eleştiri yazıları, derginin bu son döneminde de ağırlığını korur. Onur Bilge Kula, Hayri K. Yetik, Birsen Karaca, Gürsel Aytaç, Nezahat Özcan, Betül Tarıman, Mustafa Durak, Yıldız Cıbroğlu, Yusuf Alper, Abdullah Şevki, Alâattin Karaca, Yalçın Sadak, Z. Betül Yazıcı, Fatih Demir, Müesser Yeniay, İnci Kınran, Hâle Seval, Hasan Efe, Muharrem Kaya, Osman Hakan A. ve Yaşar Güneş, özellikle şiir ve romana yoğunlaşarak metin çözümlemesine yönelir. Ayrıca, yine şiir ve roman merkezli bazı sorunlar hakkında kuşatıcı yazılar yazarlar.

Yukarıda anılan yazarların inceleme, çözümleme ve eleştiri nesnesi kitap, şiir ve yazarlar arasında "Masumiyet Müzesi" romanıyla Orhan Pamuk, "Düş Kırınları" romanıyla Mehmet Eroğlu "Nihilist" romanıyla Hikmet Temel Akarsu, "Gölgemi Bıraktım Lâle Bahçelerinde" romanıyla Gül İrepoğlu, "Attar" şiir kitabıyla Mehmet Can Doğan, "Sonradan Yaşamak" romanıyla Önay Sözer, "Çöplüğün Generali" romanıyla Oya Baydar, "Gölgesizler" romanıyla Hasan Ali Toptaş, "Kritiğin Toprağında" adlı eleştiri kitabıyla Yücel Kayıran, "Serenad" romanıyla Zülfü Livaneli, "Mahur Beste" romanıyla Ahmet Hamdi Tanpınar, "Puslu Kıtalar Atlası" romanıyla İhsan Oktay Anar, "Kuzgun" şiiriyle Edgar Allen Poe, "Bu Yalan Tango" romanıyla Selim İleri, "Ustam ve Ben" romanıyla Elif Şafak, "Kalan" adlı anlatısıyla Leyla Erbil,

“Sevgili Arsız Ölüm”üyle Latife Tekin vardır. Bilge Karasu, Yaşar Kemal, Birhan Keskin ve küçük İskender de hakkında yazı yazılan şair ve yazarlar arasındadır.

Son sekiz yıllık yayın sürecinde sadece üç dosya ile şair ve yazarları derinliğine inceleyebilen *Gösteri*'de bu açık veya önceki dönemler gözetilerek söylenirse kayıp, hem akademik nitelik taşıyan yazıların yoğunluğu hem de kaynak değeri taşıyan yazılarla kapatılmak istenmiş gibidir. Akademik nitelik taşıyan yazılara ve bunların yazarlarına yukarıda dikkat çekmiştik. Kaynak değeri taşıyan veya gündemi, derinlikli bir bakış ve tarihsel bir yaklaşımla değerlendiren yazılar arasında Necati Güngör'ün “Diziler Romanın Edebî Değerini Gözetiyor mu?” (S. 301), İsmail Yelaldı'nın “Reşat Nuri Güntekin'in İki Kez Yazdığı İlk Romanı *Gizli El*” (S. 303), Abdullah Şevki'nin “Elektronik Şiir Tarihsel Gelişimi ve Türleri” ile “Karşı-Şiirin Poetik Özellikleri” (S. 303-324), Erol Çankaya'nın “Bizim Köy'ün 60. Yılında Kökenleri Açısından Köy Edebiyatı ve Etkileri” (S. 303-304-305), Turgut Göğebakan'ın “Tarihsel Roman Tarih ve Kurmaca” (S. 303), Osman Günay'ın “Mehmet Seyda'nın Yapıtlarında Zonguldak” (S. 304), Burç İdem Dinçel'in “Antigone Yaşıyor, Peki Kreon” (S. 306), Gürsel Aytaç'ın “Max Frisch'in Yazarlık Serüveni: Günceler” (S. 308), Hikmet Temel Akarsu'nun “Türk Romanında Tarihselliğe Yaklaşım” (S. 309), Şener Öztop'un “Resim Sanatına Âşık Bir Şair Ahmet Muhip Dıranas” (S. 311), Z. Betül Yazıcı'nın “'80 Kuşağı Şairi ya da İdeolojinin Yerine Estetiği Geçirme Meselesi” (S. 315-316-317), Yusuf Alper'in “Psikodinamik Açıdan Edip Cansever ve Şiiri” (S. 317), Arife Kalender'in “Şiirimizde Dışıl Dil” (S. 318), Yalçın Sadak'ın “Can Alkor'un Sekseninci Yaşına Armağan-Gerçek Bir Şairi Selamlamak”, Uğur Dolgun'un “Edebiyat Sosyolojisinin İmkan(sızlığı)” (S. 320), Halim Şafak'ın “Ahmet Oktay'ın Şiirinde Bellek ve Bilinç”, Sinan Bakır'ın “Gaiplerden Gelen Şair Mehmet Erte” (S. 323) başlıklı yazısı dikkati çeker.

2010'lu yıllarda *Gösteri*'de şiir dışında kurgusal metin yoktur. Arif Damar, Erol Çankaya, Hüseyin Atabaş, Metin Cengiz, İrfan Yıldız, Sina Akyol, Ahmet Ada, Arife Kalender, Ahmet Bozkurt, İsmail Uyaroğlu, Yusuf Alper, Tarık Günersel, Gülseli İnal, Oya Uysal, Sadık Yaşar, Fuat Çiftçi, Cenk Gündoğdu dergide şiirleriyle çokça görünen isimler arasındadır. Bu isimlerden sadece İsmail Uyaroğlu, sürekliliğiyle *Gösteri*'nin şairi gibi görünür. Andığımız isimlerle beraber dergide, “1980 Kuşağı” şairlerinin yanı sıra edebiyat dünyasına 2000'lerde ve 2010'larda girenlerin de metinleri yayımlanmıştır.

Gösteri'de şair, yazar ve sanatçının söyleşilerle sunulmasına dönük tutum, son dönemde de sürdürülür. Gültekin Emre (S. 300), Yücel Kayıran (301-318), Orhan Okay (S. 302), Mehmet Özbek, Nedim Gürsel, Baki Ayhan T. (S. 303-309-315), Sina Akyol, Mehmet Yalçın (S. 305), Haydar Ergülen (S. 306-324), Ahmet Ada, Hüseyin Peker (S. 306), Selim İleri (S. 307), Gündüz Vassaf (S. 309), Tahir Abacı (S. 310-318), Şeref Bilsel (S. 310-317), Ozan Sağdıç, Enver Ercan, (S. 312), Feridun Andaç (S. 314), Orhan Pamuk, Veysel Çolak (S. 315-320), Salih Bolat (S. 318) ile yapılmış söyleşiler yayımlanır. Ayrıca "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkçede Polisiye Yayın Dizisi" ile ilgili söyleşiler de (S. 309) bu bağlamda anılmalıdır.

Sonuç

Sanat ve edebiyat dergiciliğinde *Gösteri* bir değişimin işaretini verir. Onunla birlikte özellikle edebiyata "sermaye" el atmış olur. Sonraki yıllarda çokça kullanılan "sermaye dergileri" veya "renkli sanat dergileri" tabiri, *Hürriyet Gösteri*'nin varlığıyla vücut bulmuştur. *Gösteri*, 1981'de yayımlanacak olan *Sanat Olayı*'nın, ilk sayısı Mart 1987'de çıkan *Gergedan*'ın ve Eylül 1988'de yayın dünyasında görünen *Argos*'un habercisi ve öncüsüdür. "Haberci" ve "öncü" oluş, sermaye ile sanat-edebiyat ilişkisini gözettiği kadar geniş açılım, edebî metnin görsel öge ile sunulması ve sanat-edebiyat sorunlarının dosya boyutunda değerlendirilmesi yönlerini de içermektedir.

Hürriyet Gösteri'nin Türk edebiyatına katkısı gözetilerek, 12 Eylül darbesi sonrasında "İkinci Yeni"nin güncellenmesinde, çok büyük katkısı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Dergi, "1980 Kuşağı" diye tabir edilen şairler için çıkış noktasında "üs" olmasa da özellikle 1990'larda onların şiirlerinin yaygınlaşıp yerleşmesinde önemli bir yayın organı işlevi görmüştür. 1990'larda edebiyat dünyasına giren şairler için, her ne kadar ürünlerine sayfalarını açsa da, *Gösteri*'nin böyle bir işlevi olduğu söylenemez. Bu, hem derginin edebiyat dünyasındaki etkisinden hem edebiyat dergiciliğindeki yeni atılımlardan hem de şairlerin tutumundan kaynaklanan bir durumdur. Böyle yaklaşıldığında aynı kulvarda değerlendirilebilecek *Argos* ve *Kitaplık*'ın 1990'larda edebiyat dünyasında görünmeye başlayan şairlere daha büyük yararı olduğu söylenebilir. Şiirde yeni isimlere imkân yaratıp alan açan veya bir biçimde onları destekleyip görünür kılan dergi, aynı etkinliği hikâyede gösterememiştir.

Hürriyet Gösteri, ilk on yılki yayın sürecinde, yazı dizileri, hazırlanan dosyalar, verilen ekler, düzenlenen yarışmalarla kendini dönemdeki dergilerden ayırtmış ve ilgi çekmiştir. 1997'e gelene kadarki süreçte edebî metni önceleyen dergi, bu tarihten sonra araştırma, inceleme ve eleştiri yazılarıyla edebiyat birikimini değerlendirmeye yönelmiştir. Bu, Türkiye'de yayıncılığın gelişmesi ve dergi maliyetinin düşmesiyle birlikte *Gösteri*'nin açtığı yoldan ilerleyen pek çok derginin çıkması sonucunda gelişen bir durumdur. Başlangıcından geldiği noktaya kadarki yayın sürecinde *Hürriyet Gösteri*, Türk edebiyatı için kaynak değeri taşıyan uzun ömürlü bir dergi olarak belirginleşmiştir.

Kaynakça

- Doğan, E. (1997). *Edebiyatımızda Dergiler*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Doğan, E. (2001). *Hürriyet Gösteri 1980-2000 Yazıları*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Hızlan, D. (1989). 100 Sayının Ardından. *Hürriyet Gösteri*, 100/3, 86.
- Kökden, U. (2001). Kültür Barışı'nın Dergisi. *Kitaplık*, 50/11, 234.
- Toy, E. (2007). *Yazko'nun Öyküsü*. İstanbul: Yaz Yayınları.
- Hürriyet Gösteri* dergisinin 324 sayılı tam koleksiyonu.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 40 – Sayfa / Page: 77-90
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 06.04.2018 Kabul/Accepted: 12.05.2018

**PAUL ELUARD'IN "UMUDUN GÜCÜ" ÜZERİNE ŞİİRSEL
BİR İNCELEME VE ŞİİR ÜZERİNE DÜŞÜNCESİ**

***A POETICAL ANALYSIS ON "THE POWER OF THE ESPOIR"
BY PAUL ÉLUARD AND HIS THOUGHT ON POETRY***

***UNE ANALYSE POÉTIQUE SUR "LA PUISSANCE DE
L'ESPOIR" DE PAUL ÉLUARD ET SA PENSÉE SUR LA
POÉSIE***

Dr. Öğr. Üyesi Deniz KÜZECİ
Atatürk Üniversitesi
Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi
Yabancı Diller Eğitimi Bölümü
Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı
dkuzeci@atauni.edu.tr

Öz

Paul Éluard 1895 tarihinde Paris yakınlarında Saint-Denis'de doğdu. Geçim sıkıntısı olan bir aile içerisinde yaşadı. Birinci dünya savaşını yaşadı. Savaşın yıkımlarının yakın tanığı oldu. Bizzat savaşın acılarını yaşadı. 1912 yılında Gala isimli bir rus kızı ile tanışır ve ileride hayatını birleştireceği bu kadına gönülden bağlanır. 1914 de Rusya'ya gider. Birinci Dünya Savaşı dolayısıyla geri dönmek zorunda kalır. Savaş dolayısıyla eğitimi yarıda bırakır. İlk şiirlerinde Gala'ya olan duygularını yansıtır. İçi sevgi doludur. Tüm insanları sevmek ister. Tüm dünyanın mutlu olmasını arzu eder. Herkesin kardeşçe yaşadığı bir dünya düşler. Yaşamı çok iyi değerlidir ve yaşadığı dönem acılarıyla doludur. Ümitsizliğe kapılmaz ve daima geleceğin güzel olmasını ister. Umut doludur. Geçmiş tenkit eder, şimdinin kıymetini bilir ve geleceğin daima güzel olmasını umar. Sade ve açık bir dille insanlığa hitap eder ve mısraları ahlak dersi verir. İnsanlık için, barış için şiirler yazdı. Bu makalede forme ve içerik açısından incelediğimiz şiiri « Umudun Gücü » geçmişten kaçış ve geleceğe yelken açış olarak yazarın umutların sonsuzluğunu yansıtır. Açık, anlaşılır bir dille yazmış olduğu şiirinde geçmişin kara bulutları arkasına saklanmış güneşin gelecekte bulutların arasından çıkıp dünyaya gülen yüzünü göstereceğini ve dünyanın herşeye rağmen yaşanılır güzelliklerinin olduğu,

yaşamının güzel olduğunu betimler. İsterki herkes dost arkadaş olsun şiirin son mısrasında.

Anahtar Kelimeler: Eluard, Şiir, Umudun gücü, Umut şiiri.

Abstract

Paul Éluard was born in Saint-Denis, near Paris in 1895. He lived in a family who had hardships. He experienced the First World War. He was a witness to the destruction of war on people. He personally suffered the wrath of the war and its troubles. In 1912, he met a Russian girl named Gala, and was heartily connected to this girl, whom he would unite in the future. He went to Russia in 1914 but forced to return because of the First World War. Because of the war, he left his education. In his first poems he reflects the feelings of his love to Gala. He is full by love. He wants to love all people. He wants the whole world to be happy. He dreams of a world where everybody lives in peace. His life is not very good in his past and the period he lived is full of pains. He doesn't want to be hopeless and always the world to be beautiful in the future. He is a hopeful person. He criticizes the past, knows the value of the present, and hopes that the future will always be more beautiful. He speaks to mankind with a plain and clear language and teaches moral lessons in his native language. He writes poetry for peace and for humanity. In this article, the poem "The Power of Hope" is examined in terms of form and content that reflects the eternity of the author's hopes as an escape from the past and a sailing to the future. In this poem, written in a clear and understandable language, the sun hid behind the black clouds of the past reveals that the future will come out of these clouds and reveal the face of the world, and that the world is beautiful and liveable despite everything. He wants everyone to be friends in the last verse of this poem.

Keywords: Eluard, Poetry, Poem, the power of the hope, the poetry of hope.

1. Introduction

« La Puissance de l'espoir » est l'une des poèmes de Paul Éluard écrit sur les sentiments de l'espoir du poète. Paul Éluard est un poète qui traite l'avenir dans ses poèmes. L'avenir du poète est les espoirs du poète. D'après lui, aimer la vie et c'est d'avoir des espoirs pour l'avenir. Ainsi avoir des espoirs c'est d'aimer la vie. Étant un poète qui aime la vie, Éluard nourrisse ses espoirs pour l'avenir. Ainsi l'espoir est devient une source d'inspiration pour écrire des poèmes pour Éluard. Ainsi écrit-il son poème intitulé « la Puissance de l'espoir ». La puissance de l'espoir du poète dérive de son passé. Son passé n'est pas aussi un passé désirable. Éluard forme ses espoirs sur les méchancetés du passé. Dans ses poèmes écrits par une langue simple et claire se poussent ses espoirs.

2. Méthode

Dans cet article de recherche, on a utilisé la méthode de collection de littérature et de l'analyse des documents. En analysant des données consternantes sur la poésie d'Éluard et sur lui-même, on a formé cet article selon des documents et des données écrits sur la poésie d'Éluard.

3. Résultats

Ce qui forme la source poétique du poète c'est son passé et son milieu où il a vécu. Son passé avait influencé ses inspirations de son art poétique. Il doit la plupart de ses poèmes à son passé. Son passé le pousse à son avenir. Il forme son avenir dans ses réflexions. Il utilise ses espoirs dans ses poèmes. Il est clair qu'il aime la vie et les hommes. Il cherche le bonheur humain dans ses espoirs. Il juge le passé qui est la source des peines humaines. Il utilise une langue pour être mieux comprendre.

4. La Puissance de L'espoir

Il faut d'abord commencer à analyser le titre du poème parce que sa titre cache et contient l'essence de tout le poème. Quand on regarde un coup d'œil sur la titre du poème on voit un complément de nom de deux mots. Ce sont "la puissance" et "l'espoir". La puissance est l'achevant du mot "l'espoir". L'espoir est le mot achevé. Le titre du poème est composé de deux mots poétiques et importants. Il vaut mieux traiter le titre sur la base de mot en analysant le second; l'espoir.

4.1. L'espoir: l'espoir montre un état où une personne se trouve. Celui qui espère se trouve dans une position malheureuse. Celui qui se trouve dans une position malheureuse se trouve à la fois dans une position d'espérance. Autrement dit celui qui se trouve dans la misère espère toujours qu'il va sortir de la misère qu'il vit et qu'il va entrer dans le bonheur. Si la personne veut être heureuse dans l'avenir, cela veut dire qu'il espère pour lui même. L'espoir veut s'éloigner d'un état malheureux. C'est l'escapade d'une personne de sa position malheureuse au bonheur qu'il veut. C'est une sorte de port par l'intermédiaire duquel une personne espère passer d'un environnement négatif à celui positif qu'il veut se trouver dans l'avenir.

Le passé est le temps perdu dans un environnement malheureux pour celui qu'il espère. La personne qui se trouve dans sa misère n'est pas désespéré grâce à son espoir qu'elle porte physiologiquement dans sa tête. L'avenir est l'environnement heureux pour celui qui prend espoir. Celui qui pense à être heureux dans son avenir, c'est une personne qui est plein d'espoir. L'espoir est un bouclier qui empêche la

personne de tomber dans un découragement ou dans une démoralisation. Dans ses poèmes, « Si le poète pourchasse impitoyablement la « mauvaise mémoire », il glorifie par ailleurs une mémoire qu'il ouvre d'adjectifs de louange : « nouvelle », « future » ou immense », la mémoire peut devenir une véritable source énergétique. » (Jacques, 1957 :35) On peut dire que Éluard fonde son espoir sur le passé. Les espoirs du poète se fleurissent dans l'avenir mais les racines de ses espoirs nourrissent dans le passé. Éluard qui est le poète des espoirs construit une relation intime entre le passé, le présent et l'avenir. Il n'y a rien à faire pour le passé. On peut le critiquer, on peut l'avoir de la nostalgie, on peut vouloir l'oublier pour effacer les traces méchantes mais on peut organiser, au commencement et avant, le présent et l'avenir. « C'est l'être qui, délibérément, mobilise son passé pour mieux vivre son aujourd'hui et préparer son lendemain. » (Jacques, 1957:36)

« Il faut croire qu' « aujourd'hui est le fils d'hier et le père de demain » (Jacques, 1957:38), pour voir les petits fils il faut diriger vers l'avenir. Il faut vivre et être heureux en pensant que l'avenir porte le bonheur. Paul Éluard est un poète qui aime la vie et il pense que l'avenir apporte le bonheur. Il l'orne de l'espoir parce qu'il aime vivre. Vivre et espérer c'est dire l'avenir pour Éluard. Qui veut mettre tout son espoir sur l'avenir ? C'est surtout celui qui est dépouillé et dépossédé. Dans « La Puissance de L'espoir » de Paul Éluard on voit clairement un être humain qui est d'abord dépouillé de tout et qui espère ensuite.

Ainsi la source de la poésie d'Éluard doit à deux mots ; l'espoir et le désespoir. Dans la plupart des poèmes d'Éluard celui-là remplace celui-ci comme si l'aube remplace la nuit.

4.2. La Puissance : L'état d'efficacité d'une chose. C'est de pouvoir, d'être en sûreté, ou d'être sur. Le mot « la puissance » augmente l'efficacité de l'espoir et il exprime la force de l'espoir. Une personne vit heureux complètement grâce à la puissance d'espoir. On peut parvenir au niveau plein d'espoir d'un état de désespérance. Si l'on possède de l'espoir puissant, ce la veut dire que l'on a une grande résistance contre les misères de la vie comme le poète de ce poème qu'il est « un des poètes de la Résistance. » (Petit Larousse Illustré, 1974:1314) Si l'on n'en possède pas assez, il est facile de dire que l'on peut entrer dans la démoralisation et le découragement devant des difficultés dans la vie. Ainsi la puissance et la force de l'espoir montre le degré du courage et de la morale d'une personne. L'espoir est de vouloir vivre malgré tout ce qui n'est pas demandé durant la vie. Selon une personne qui est riche d'espoir spirituel veut vivre heureusement au jour le jour. Vivre est très important. Il faut vraiment vivre la vie. Pour Éluard, le temps, c'est le

temps de vivre. C'est le temps de mettre à la voile à l'avenir. L'espoir est le temps de tenter sa chance dans l'avenir. « Éluard aime le présent parce qu'il y voit le temps de l'aventure, le temps de l'avenir, le temps d'un autre temps. » (Jacques, 1957:37)

Éluard a écrit la plupart de ses poèmes sur les champs de bataille. « Par l'influence d'un idéal politique qui soutient l'amour et la confiance, sous la pression des événements, qu'il se sent pour les hommes, la poésie Éluardienne passe d'un rêve clos à l'espoir ouvert. » (Éluard, 1992 :15) Sa nuit porte un espoir de l'aube. Ce poème est un poème qui passe du désespoir à l'espoir, du pessimisme à l'optimisme. C'est pourquoi il est possible d'analyser le poème d'Éluard intitulé « la Puissance de l'Espoir » en deux parties. Dans la première partie nous voyons des impressions de désespérances du poète et dans la deuxième partie, le poète du poème passe du milieu de désespérance à celui de l'espoir. Le désespoir du poète domine jusqu'au moyen de la troisième strophe. Les trois derniers vers du poème qui sont plein des espoirs du poète forment le contenu et l'essence du poème.

4.3.1. La Première Strophe

Autant parler pour avouer mon sort :
Je n'ai rien mien, on m'a dépossédé
Et les chemins où je finirai mort
Je les parcours en esclave courbé ;
Seule ma peine est ma propriété :
Larmes, sueurs et le plus dur effort.
Je ne suis plus qu'un objet de pitié
Sinon de honte aux yeux d'un monde fort.

4.3.2. La forme de la Première Strophe

Dans l'analyse d'un poème il faut étudier un poème à l'égard de la forme et du font. Il faut étudier d'abord le poème suivant la forme poétique que le poète avait préférée.

Dans « la Puissance de l'Espoir », on voit nettement que le poète du poème avait préféré une forme dont le dernier est composé de célibataire vers, les trois autres premières strophes sont composés de huit vers. A l'égard de la forme nous voyons d'une abondance de vers dans ce poème du poète. Les bouts des vers de la première strophe sont rimes par les mots qui est terminé par sort, mort, effort, fort, et par dépossédé, courbé, propriété et pitié.

Les vers enjambent l'un l'autre pour créer la rime à la fin des strophes. Dans cette strophe, les mots de rien, mien, chemin, et peine qui sont placés avant les bouts des vers donnent une harmonie au

poème. Les mots comme autant, rien, courbé, seule, le plus dur, ne...que, annoncent un tel excès qui montre le point le plus profonde du désespoir du poète. En outre, ces mots augment, à l'égard du fond et de la forme, la puissance poétique du poète. Il ne faut pas oublier la valeur acoustique de ces mots. Dans cette strophe, il n'y a qu'un je. C'est l'isolement d'un homme blessé et ulcéré de la vie. Ce « je » est le symbole de l'homme universel sur la Terre.

Le style du poète est simple soit à l'égard des mots qu'il avait utilisés, soit à l'égard des phrases ou des groupes de mots dans ses vers. Éluard est un poète qui préfère surtout d'utiliser un style simple et claire. Il est possible de voir sa clarté dans tous ses poèmes. « Cette réconciliation du secret et de la simplicité marque désormais toute l'œuvre d'Éluard. » (Lagard et Michard, 1963 :351)

4.3.3. Le Fond de la Premier Strophe

Le poème commence par un vers de se confier. Le mot clef est « le sort ». Ce vers dirige l'homme en lisant ce poème vers le passé du poète. C'est un épanouissement d'un cœur. Dans la deuxième vers, Éluard est pessimiste. Dans ce vers se manifeste le fatalisme de l'écrivain. Par qui il est dépossédé ? Il est notamment dépossédé par le sort. C'est son destin. Il est involontairement dépossédé par le monde des forts et des méchants. Il y a quelques uns qui dépossèdent des autres dans le monde. Dans le troisième et le quatrième vers il s'agit ouvertement la soumission au destin. Il se résigne au sort. Le sort du poète le pousse derrière l'obscurité du monde. « Comme il a produit ses œuvres, Éluard parlera au nom de cet espoir intime qui précise son volonté et au nom de la vérité qui se mêle avec la poésie et au nom de la lumière qui pénètre parmi des ombres c'est-à-dire au nom de la poésie. » (Eluard, 1992 :29) Dans le monde où des guerres et des violences se déroulent parmi les êtres humains, il y a toujours des ombres et des nuages noirs mais il y a aussi des rayons du soleil qui attendent derrière de ces nuages pour verser complètement sur ceux qui les attendent pour les éclairer. Ainsi les espoirs du poète se fleurissent toujours derrière des ombres et des nuages qui envahissent le monde entier. Ses plaintes dans les deux premiers vers se transforment en une soumission les deux vers suivants. Dans le cinquième et le sixième vers se voit le monde douloureux du poète qui reste de son passé et de sa vie. Dans les deux derniers vers il s'agit de la réapparition du fatalisme du poète et la réification d'un homme qui ne sert à rien dans le monde humain.

4.4.1. La Deuxième Strophe

J'ai de manger et de boire l'envie
Autant qu'un autre à en perdre la tête :
J'ai de dormir l'ardente nostalgie :
Dans la chaleur, sans fin, comme une bête.
Je dors trop peu, ne fais jamais la fête,
Jamais ne baise une femme jolie ;
Pourtant mon cœur, vide, point ne s'arrête,
Malgré douleur mon cœur point ne dévie.

4.4.2. La Forme de la Deuxième Strophe

Quand on jette un coup d'œil sur la forme de deuxième strophe, on voit nettement qu'il y a une ressemblance avec la première strophe. Cette strophe du poète est aussi composée de huit vers qui sont propres au poète. C'est-à-dire il tente de créer un style personnelle comme la forme qui est composé des vers abondants.

Les bouts des vers de la deuxième strophe sont rimes par les mots qui sont terminés par envie, nostalgie, jolie, dévie, et par tête, bête, fête et arrête. Les rimes faites aux bouts des vers ajoutent une beauté de la forme et augment l'efficacité du poème. Le sujet de la deuxième strophe est «je» comme la première strophe. Ce « je » exprime le poète lui-même. Cela veut dire que celui qui parle c'est le poète lui-même. Autrement dit, les fictions personnelles du poète sont précisées par le pronom personnel « je ». Éluard exprime l'état du présent et il veut sauter une autre position dans la vie. Il veut s'élever sur les racines du passé que ses espoirs fleurissent. On peut voir clairement que «la Langue est simple, toute de spontanéité, de naturel et de fraîcheur. Sa poésie chante à la fois la sensualité inaltérablement innocente et le sentiment de l'amour dans toute sa pureté.»(Encyclopédie Grolier,1974:164)

4.4.3. Le Fond de la Deuxième Strophe

Les premiers vers de cette strophe commencent par les désirs physiologiques et par les désirs d'animaux. C'est la manifestation de la nostalgie pour une vie désirable et l'animalisation de l'homme pour les besoins simples. Manger, boire et dormir ; ces trois actions humains peuvent être simples mais elles sont tout à fait nécessaires ou obligatoires pour la vie. Dans ces vers le poète proclame non pas des besoins luxueux de l'homme mais ceux qui sont complètement nécessaires parce qu'ils sont des éléments vitaux pour pouvoir mener la vie. Pour l'homme, ce qui est le plus important c'est de pouvoir mener sa vie. Il doit chercher les moyens de vivre heureux même s'il est

dépouillé de tous dans sa vie passée jusqu'à ce qu'il trouve le bonheur. Malgré tout la vie continue.

Ces troisième et quatrième vers de deuxième strophe nous évoquent le passé douloureux et l'avenir nostalgique du poète. Un homme, sans valeur dépouillé de tout dans les champs de bataille en Europe de son temps du poète, qui désire devenir un chien qui dort librement sous la chaleur du soleil. Comme Claudel « La Grande Guerre est une nouvelle source d'inspiration » (Francofoni, 2016 : 7) de produire des vers pour Paul Éluard. C'est le milieu de guerre qui crée un milieu d'inspiration d'écrire un poème. On voit nettement que l'être humain n'a pas d'importance dans la période de la deuxième guerre mondiale en Europe. Il s'agit d'un Europe où les gens sont sans valeurs. Il s'agit d'un Europe où les principaux besoins humains comme le manger, le boire et le dormir, ne se trouvent pas partout. Il s'agit d'un Europe qui emmène l'homme à devenir un chien de la rue libre. C'est le délaissement de l'homme dans le monde. C'est le tropisme interne de l'homme européen qui a faim et soif et qui n'a pas de lieu où il peut dormir. Jusqu'ici, il s'agit de même une réification d'un homme parce qu'il s'agit d'un être humain qui n'a pas de valeur humaine et qui désire devenir un animal simple comme le chien de rue. C'est le problème moral de l'Europe qui est dépouillé de toutes ses valeurs morales et humaines. Les quatre derniers vers de cette strophe commencent par une plainte à son destin à cause de son passé. La nostalgie de l'amour du poète se manifeste dans les trois vers de cette strophe. C'est sa nostalgie amoureuse parce qu'il n'a pas de la chance de vivre un amour normal dans les conditions de cette période. « Il est vrai qu'Éluard partage avec les épicuriens l'amour de la de la jubilation immédiate. » (Jacques, 1957:37) Pour Éluard, vivre, c'est d'aimer et d'être aimé. C'est par la femme que l'homme découvre le monde et c'est par elle qu'il découvre aussi son amour dans son cœur. Ainsi la femme et par l'intermédiaire d'elle l'amour remplace dans le premier rang dans la vie. Et ainsi la femme devient le cœur du monde pour Éluard. A propos de l'amour, Éluard dit que « j'aime donc je suis. » (Jacques, 1957:40) Et il ajoute ; « pas de je suis sans un nous deux, mais aussi, pas de nous de sans un nous tous. » (Jacques, 1957:40) Éluard ne vit que sur le mode de l'expansion sentimentale et sur un monde où les sentiments humains dominent l'homme.

Il vit malgré tout. Les espoirs immenses l'entraîne à trouver des moyens pour vivre jusqu'au bout de sa vie et il veut créer des sous prétextes minimales pour être heureux. Cette strophe change de direction par l'adverbe « pourtant ». Ses plaintes et son pessimisme se transforment en espoir par cet adverbe. Les mots « ardente », « sans

fin », « trop peu » et « jamais » sont des mots qui montrent l'intensité de la douleur. Par contre, les mots « pourtant », « vide », « point » et « malgré » montrent l'intensité de l'espoir. C'est le désir de vivre du poète parce qu'il s'agit de la puissance de l'espoir. Et on peut dire que ses espoirs sont puissants et condensés à vivre malgré tout. L'air pessimiste de la première strophe se transforme en une telle nostalgie et enfin se manifeste une résistance de vivre contre les méchancetés et les inconvenances de ce monde sordide. C'est grâce à la puissance de l'espoir qu'il montre une résistance de vie contre les négativités de la vie.

Le fait qu'il veut dormir sous la chaleur du soleil repose sur deux raisons principales humaines : la première, c'est qu'un homme ne peut dormir dans un domaine assez chaud. C'est dire que l'homme a besoin de la chaleur pour pouvoir dormir du moins comme un chien qui a besoin de dormir aisément sous la chaleur du soleil. Ou bien l'homme a besoin de la chaleur d'une femme dans sa vie. Il ne peut être heureux que par la chaleur d'une femme dans le lit et il ne peut se sentir heureux toujours que par les regards chaudes et belles d'une femme. Cela veut dire que le corps de l'homme a besoin de la chaleur physiquement mais il a besoin de la chaleur d'une femme sentimentalement dans la vie. La deuxième désigne la liberté qu'un homme a besoin toujours pour la continuation dans le bonheur. L'homme ne peut dormir que dans un lieu où il peut se sentir libre. Même cela est obligatoire pour dormir comme l'existence du pain pour manger. Ainsi le poète cherche le bonheur minuscule par l'intermédiaire des besoins banals et simples.

4.5.1. La Troisième Strophe

J'aurais pu rire, ivre de mon caprice,
L'aurore en moi pouvait creuser son nid
Et rayonner, subtile et protectrice,
Sur mes semblables qui auraient fleuri.
N'ayez pitié, si vous avez choisi
D'être bornés et d'être sans justice ;
Un jour viendra où je serais parmi
Les constructeurs d'un vivant édifice,

4.5.2. La Forme de la Troisième Strophe

Quand on jette un coup d'œil sur la forme de troisième strophe, on frappe à l'œil tout d'abord qu'il y a une ressemblance avec les deux premières strophes à l'égard de la forme. Cette strophe est aussi composée de huit vers qui sont propres au poète comme les autres

strophes ci-dessus. La différence de la strophe à l'égard du nombre des vers habituels.

Des vers de la troisième strophe se terminent par des mots qui se terminent pareil, pour faire la rime, par les mots « caprice », « protectrice », « justice », « édifice », et par « nid », « fleuri », « choisi » et « parmi ». Grace à des rimes faites aux bouts des vers multiple la beauté de la forme et augment l'efficacité des sentiments du poème. Le sujet de la deuxième strophe est aussi « je » comme les premières strophes. Le sujet « je » est le poète du poème lui-même. C'est le poète lui-même qui domine tout le poème du début jusqu'à la fin. Les mots qu'il choisi dans cette strophe expriment qu'il veut ouvrir la voile vers l'avenir où il veut être heureux et tout le monde peut vivre dans le bonheur tous ensemble.

4.5.3. Le Fond de la Troisième Strophe

Dans la troisième strophe la nostalgie du bonheur apparaît comme une telle plainte. La nostalgie d'un visage de bonheur et des signes d'une vie heureuse montre l'état général de la société du temps où Éluard a vécu des peines comme tout Europe qui se trouvait dans ce temps là. Il dirige vers un avenir qu'il veut être heureux. Il désire de rire un peu parce que sa vie passé est assez sombre et dans l'obscurité politique où personne ne sait jamais ce qu'elle fera dans un milieu plein des ombres. Comme tout le monde Éluard est loin de rire mais il porte des espoirs à propos de l'avenir du monde. Rire comme le symbole du bonheur, c'est le désir d'un homme sans sommeil, sans une nuit sur un lit sur lequel il se couche. C'est le sort douloureux d'un homme isolé et dépouillé de tout. Une personnification importante frappe à notre œil. L'aurore devient un être qui caresse et protège. Le mot « ivre » désigne ce que le monde des forts fait. Éluard fait des plaintes pour ceux qui possèdent tout. L'aurore tombe sur ceux qui ont une maison, un foyer ou un nid où ils dorment. C'est dire que l'aurore existe si l'homme a la possibilité de dormir librement dans son lit chaud du soir jusqu'au matin. Il s'agit d'un être humain dépourvu d'un bon sommeil. Le foyer de l'aurore est l'être qui dort. Ceux qui n'ont pas de possibilité de dormir n'ont point une aurore qui les embrasse. Le verbe « rayonner » a une valeur équivalente à l'aurore. Par contre les hommes se transforment en plante par le verbe « fleurir ». Au commencement du cinquième vers, il se révolte contre tous ceux qui sont injustes, contre le monde des forts et contre toutes les méchancetés du monde. L'emploi de la deuxième personne plurielle « vous » dans ce vers se voit comme un dialogue. Ce « vous » est le monde fort devant lequel l'homme devient un objet de pitié et de honte dans la première strophe. Dans la

dernière strophe, se voit une révolte contre ce monde fort par l'apparence des signes de l'espoir. Le poète fait une belle métaphore concernant ses espoirs sur l'avenir. « les constructeurs » sont ceux qui créent un nouveau monde et ceux qui forment leur bonheur dans l'avenir en nourrissant des espoirs hauts pour la continuation de leur vie. Cet édifice symbolise un nouveau monde heureux. Éluard ne veut pas être un objet de pitié et de honte dans ce monde. C'est le retour en lui du poète. Il prend conscience qu'il est un être humain. Ver la fin du poème, les sentiments d'espoir du poète commence à se manifester.

4.6.1. La Quatrième Strophe

La foule immense où l'homme est un ami.

4.6.2. La Forme de la Quatrième Strophe

Dernière strophe du poème contient un seul vers. Le poète du poème a su remplacer un vers qui explique tout ce qu'il veut exprimer. Il laisse ce vers isolé parce qu'il a chargé une grande importance sur ce vers. Ce vers isole est comme le résumé du poème et comme le résumé qu'il veut exprimer tout. Cette strophe qui est consiste d'un seul vers est frappante à l'égard d'être unique mais elle est chargée de tout que l'ensemble du poème exprime et contient.

4.6.3. Le Fond de la Quatrième Strophe

Dans cette strophe il s'agit d'un monde idéal où Éluard veut vivre heureux. Cette petite strophe montre clairement que le passé du monde n'est pas un milieu désirable pour vivre dans le bonheur. Il veut éloigner de ce monde indésirable en ouvrant la voile vers un avenir désirable et heureux. Il veut construire un monde nouveau où tout le monde s'aime et tous sont amis. Il veut construire un monde où la haine, l'hostilité et toutes les méchancetés n'existent plus. C'est la nostalgie et l'espoir du poète dans le dernier vers du poète dans ce poème. Ici l'importance de l'avenir réapparaît une fois et dernière fois aussi dans le dernier vers du poème. C'est « L'amitié, selon la définition de Cicéron, est un parfait accord de sentiments sur les choses divines et humaines, joint à une bienveillance et à une tendresse réciproques. » (Grevisse, 1973 :201) Son amitié est pour tout le monde. Il veut que tout le monde s'aime.

On peut dire qu'Éluard forme ses espérances sur l'avenir. Quant aux thèmes surréalistes : il vaut mieux de commencer par une question. N'est-il pas venu le temps d'inventer et de construire un monde nouveau ? Si, il est le temps de le construire pour Éluard et pour les surréalistes. Pour eux « changer la vie », c'est d'abord, pour le

surréaliste, changer l'homme, cet homme qui vit si médiocrement en dessous de ses moyens. En lui s'étendent de vastes territoires incultes qu'il est urgent de cultiver ; le champ sensoriel, l'univers nocturne du rêve et le royaume de l'inconscient. » (Jacques, 1957 :8) Ce sont des territoires incultes en l'homme. En ce sens, le poète de « La Puissance de l'espoir » qui est un poète pour vivre dans ce poème, surtout dans la dernière strophe, mérite bien l'épithète de surréaliste. Selon les surréalistes, ce dont-il s'agit dans la poésie, c'est de mûrir dans l'imagination et c'est de pouvoir rester là. D'après eux, l'imagination est la création sans raison. L'imagination ne dérive que non pas d'une comparaison, mais d'une approche de deux réalités qui sont loin, plus au moins, l'une de l'autre. Le fait que ces réalités approchées soient très loin désigne la force du poème, le réalisme poétique et la force émotionnelle. Dans les cinq premiers vers de la première strophe ; « Autant qu'un autre a en perdre la tête », « j'ai de dormir l'ardente nostalgie », et dans strophe ; « j'aurais pu rire, ivre de mon caprice », « sur mes semblables qui auraient fleuri ».

Le conditionnel désigne l'irréel ou être très loin. Les désirs sont des desseins difficiles à se réaliser. Et dans les trois derniers vers se manifestent les espoirs du poète. C'est le victoire de l'espérance combative sur le fanatisme désespéré. Il prend de conscience et de confiance pour que se construise demain un monde nouveau. Après les années 1947, le dynamisme du poète montre une sensibilité qui sait passer de l'horizon d'un homme à l'horizon de tous et de la tentation d'un désespoir égoïstement stérile au désir ouvert sur un universel bonheur. Même la mort de son aimée a été pour lui une source de richesse par l'intermédiaire de laquelle il donne un sens raisonnable au mal. C'est dire qu'il prend conscience avec elle que le mal n'est pas un concept et que la misère n'arrive pas qu'aux autres. L'homme doit être prêt à tout possible. Ainsi le poète veut créer un monde nouveau, cherche partout des amis et d'amies de vie et un bonheur par un espoir incessant.

Le poète qui aime la vie et les hommes propose que l'homme libre peut être heureux. A cause de cela, il accorde de l'importance à la liberté humaine. Elle est une porte ouverte à tous ceux qui s'opposent à l'injustice. Éluard se révolte aussi contre les injustes dans le cinquième et le sixième vers. « N'ayez pitié, si vous avez choisi, d'être bornés et d'être sans justice ». Il ne se soumet pas aux injustes. Il considère ces injustes comme l'obstacle devant la liberté et le bonheur de l'humanité. Par l'influence d'un idéal politique qui soutient l'amour et la confiance, sous la pression des événements, qu'il se sent pour les hommes, la poésie éluardienne passe d'un rêve singulier et clos à l'espoir ouvert

et commun. La solitude éluardienne contient toujours un désir d'une réunion, d'une collectivité et d'une totalité. C'est-à-dire, il passe du bonheur de l'individu au bonheur de l'homme et de l'humanité. Il nous force à nous allier avec tous ceux qui nous entourent. Pour cette raison, il est clair que lui, étant représentant de l'humanité, il ne pourra se contenter de son bonheur. Il passe de l'obscurité à la clarté en passant du pessimisme à l'optimisme. Pour cette raison le mot « l'aurore » nous frappe dans la plupart de ses poèmes. Et les rayons du soleil succèdent à l'aube. Le poète ferme parfois ses yeux pour trouver un monde nouveau quand il les ouvre. Ce monde n'est créé que par un matériel que produit le cœur humain. Il offre seulement le rêve et le désir à l'univers. Autrement dit, sa poésie porte son lyrisme efficace.

Nous rencontrons le mot « je » presque dans tous ses poèmes. Mais ce n'est pas une manifestation de son égoïsme. Au contraire, ce « je » parle complètement au nom de l'humanité et au nom de tout le monde. Par l'influence d'unanimisme qu'il est influencé dans sa jeunesse, il considère l'idée collective comme point de départ à propos du bonheur de l'homme. Il propose que chaque mouvement dirige l'homme vers le monde sauf la solitude et le désespoir. Ceux-ci empêchent cette orientation ou bien ils les anéantissent complètement.

Le concept de l'amour porte un sens différent dans la poésie éluardienne. L'amour est un élément qui approche l'homme des autres. Quand on vainc la solitude, tout ce qui est méchant auparavant se transforme en bon, tout ce qui apporte le désespoir apporte l'espoir. Éluard dit : « Le surréalisme cherche à montrer que tout le monde a la possibilité de penser. Il cherche à réduire les différences entre les hommes. Pour cette raison, il s'oppose à l'inégalité, à la bassesse, à la ruse et à l'hypocrisie. Il y a un mot qui m'enthousiasme, je tremble dès que je l'entends, il est un grand espoir, il est le plus grand des espoirs. Il est l'espoir de vaincre les forces destructrices et la mort qui écrase les hommes. C'est la fraternité. » Dans le dernier vers de « la Puissance de l'espoir » se manifestent les pensées surréalistes du poète. « La foule immense où l'homme est un ami. » C'est la Fraternité que le poète adore.

Dans la poésie éluardienne, le temps est aussi dans une modification. Même cette modification est chargée des valeurs différentes. La conception du temps éluardien devient l'art de vivre. Chaque matin l'être doit s'émerveiller. Son temps n'est pas un temps statique à force d'être répétitif. Ce n'est pas le temps de l'horloge. C'est le temps de l'aurore, le temps de conquête, d'invention et d'avenir ininterrompu. Le Temps éluardien est le temps de fraîcheur et de jouvence. Ainsi il mobilise son temps pour mieux vivre. Le maintenant

est très important. Aujourd'hui prépare son demain, et son lendemain. Dans « la Puissance de l'espoir » le passé est le temps des désespoirs. « On m'a dépossédé. » La première strophe désigne le passé. La deuxième strophe, le poète emploie le présent parce qu'il l'aime car le présent est le temps de la vie et s'ouvre sur le futur. Le futur est le temps d'Éluard. Il aime le futur et la vie. Le poète entre dans la dernière strophe par un dessein conditionnel qui désigne irréel et les attentes. « J'aurais pu rire ». Le futur désigne l'espoir et la vie. C'est un passage du désespoir à l'espoir. Dans le dernier vers isolé, le présent désigne aujourd'hui et la vie.

5. Conclusion

Dans cet article on a travaillé sur le poème de Paul Éluard intitulé « La Puissance de l'espoir » et sur sa poésie. On a fait une analyse de ce poème à l'égard de la forme et du fond poétique. On a montré que la poésie éluardienne est une forme propre à son poète. Le nombre des vers dans une strophe est doublé dans trois strophes et la dernière strophe contient un seul vers qui a un sens chargé du fond du poème. Éluard nous frappe un poète qui aime vivre et les autres. Il aime tout le monde. Il veut un monde heureux pour tout le monde. Il veut toutes les beautés pour tout le monde. Il espère que tout le monde soit heureux. C'est sa leçon morale pour l'Europe qu'il se plaint sans cesse.

Références

- Éluard, P. (1992). *Seçme Şiirler*. Yön Edition, Traduit par A. Kadir et A. Bezirci.
- Encyclopédie Grolier (1974). *Le Livre des Connaissances*, Préface de Pierre Emmanuel, Edition. Grolier, Montréal.
- Francofoni, R. (2016). *d'études et de Recherches Francophones*, No:29.
- Grevisse, M. (1973). *Dictées Françaises*, Editions J. Duculot, Gembloux.
- Jacques, J. P. (1957). *Poésies Éluard*, Haitier.
- Lagard A., Michard L. (1963). *XX e Siècle: Les Grands Auteurs Français*, Bordas, Paris.
- Petit Larousse Illustré (1974). *Dictionnaire encyclopédique pour tous*, Librairie Larousse, Paris.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 40 – Sayfa / Page: 91-106
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 23.04.2018 Kabul/Accepted: 29.05.2018

SES TAKLİT TEORİSİ VE ARAPÇA'DAN BAŞKA DİL KONUŞANLARIN EĞİTİMİNDEKİ ETKİSİ

THEORY OF SOUND IMITATION AND THE INFLUENCE OF EDUCATION ON SPEAKERS OTHER THAN ARABIC

Öğr. Gör. Murad KAFİ
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri ABD
Arap Dili ve Belagatı
muradhasankafi@gmail.com

Prof. Dr. Mehmet Şirin ÇIKAR
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri ABD
Arap Dili ve Belagatı
msirin@yyu.edu.tr

Öz

Anadili Arapça olmayanların eğitimi alanında yapı ve içerik düzeyinde gözle görülür gelişmelere şahit olmakta ve eğitim-öğretim etkinliğinde meyve vermesi için yeni yöntemlerin icadına yönelik –bireysel ve toplu- faaliyetler birbirleriyle yarışmaktadır. Bu meyanda biz de, seslerin taklidi/simülasyonu fikri ile anlamlarını eğitim yetisini kolaylaştıran ve yücelten bir odak noktası olarak yeni bir yöntem üzerinde durmak istiyoruz. Zira kelimedeki ses ve anlam ilişkisi, kelimenin anlamını zihinlerde yerleşmesine yardımcı olmaktadır. Bu tebliğ, lafzın, harflerdeki ses ritmiyle karşılaştırılmasından sonra, öğreticiye, yeni kelimelerin kazanımında büyük ufuklar açan ses taklid teorisini ele almaktadır. Bundan dolayı da araştırmamızda, önce ses taklid düşüncesinin tanımını yapıp daha sonra elde edilen verileri, lafız ile anlamı arasında gözlemlenen sessel denge yeteneğini geliştirmek için anadili dili Arapça olmayanların eğitiminde uygulama düzeyine geçirmeye çalışacağız.

Bize göre bu durum öğretene kişinin işini, yeni kelimelerin öğrenmesi ve bu etkinlikte ses taklidi değerinin somutlaştığı, kelimelerin hatırlanmasında işini kolaylaştıracaktır. Çalışmamızda bu iki merhaleye değindikten sonra konuyla ilgili sonuç ve önerileri özetleyerek bu konunun Arapça eğitimindeki görevini de ortaya koyamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Ses taklidi, Eğitim öğretim araçları, Ses, Yöntem, Lafız, Anlam.

Abstract

We are witnessing visible developments in the level of structure and content in the field of education of non-native Arabic people, and individual and collective activities compete with each other for inventing new methods for fruitful education. We also want to focus on a new method by taking the focal point / simulation of sounds and their meanings with a focal point that facilitates and elevates the ability of education. Then the relationship between voice and meaning in the word helps to settle the meaning of the word in minds. This manifesto, after comparing the text with the rhythm of the letters in the letters, discusses the theory of sound imitation which opens up great horizons in the acquisition of new words to the teacher. Therefore, in our research, we will first try to make the definition of the sound imitation mind and then apply it to the level of practice in the education of the native speakers of the Arabic language in order to improve the voice equilibrium ability observed between the words and the meaning.

In our view, this will facilitate the work of the teacher, the learning of new words, and the remembrance of the voice-imitation value embodied in this activity. We will try to summarize the conclusions and suggestions related to this topic after mentioning these two steps in our work so as to reveal the task of this subject in Arabic education.

Keywords: Sound imitation, Education tools, Sound, Method, Word, Meaning.

نظرية المحاكاة الصوتية وفعاليتها في تعليم اللغة العربية للناطقين بغيرها

مراد كافي¹

محمد شيرين تشكار²

ملخص البحث:

يشهد مجال تعلم اللغة العربية وتعليمها للناطقين بغيرها تطورًا ملحوظًا على مستويي الشكل والمضمون، وتتسابق الجهود- الفردية والجماعية- نحو ابتكار وإبداع طرائق جديدة

¹ أستاذ محاضر في قسم اللغة العربية وبلاغتها في كلية الآليات بجامعة وان يوزونجو بيل

² أستاذ دكتور في قسم اللغة العربية وبلاغتها في كلية الآليات بجامعة وان يوزونجو بيل

ناجعة من شأنها أن تثمر في عمليتي التعلّم والتعليم. ونحن إذ نقدم طريقة جديدة في هذا الصدد، والتي تتخذ من فكرة محاكاة الأصوات لمعانيها محورًا تنطلق منه نحو تسهيل وتعزيز ملكة التعلّم؛ لأن المناسبة الصوتية الموجودة بين الكلمة ومعناها يسهم في تمكين معنى المفردة في الأذهان. يتناول البحث نظرية المحاكاة الصوتية من حيث كونها تهيئ للمتعلّم أفقًا واسعًا في اكتساب مفردات جديدة، وذلك بعد مقارنة اللفظة المنطوقة بالإيحاء الصوتي لحروفها؛ ولأجل هذا البحث أولًا إلى التعريف بمعطيات فكرة المحاكاة الصوتية، ثم ثانيًا إسقاط هذه المعطيات على واقع تعليم العربية للناطقين بغيرها، من زاوية تنمية مهارة الموازنة الصوتية الملحوظة بين اللفظة ومدلولها، مع تقديم نماذج وأمثلة للتقرير والتأكيد على نجاعة الهدف الذي نروم إثباته؛ الأمر الذي يخلق سهولة ويسرًا لدى المتعلم في مرحلتين اثنتين: الأولى هي مرحلة تعلم الكلمات الجديدة، والثانية هي مرحلة التذكر، والتي تتجسد فيها قيمة المحاكاة الصوتية في هذه العملية. كما في نهاية البحث إلى جملة من النتائج والتوصيات، والتي يمكن توظيفها في حقل تعليم العربية للناطقين بغيرها.

الكلمات المفتاحية: المحاكاة الصوتية، اللغة العربية، وسائل تعليم، تعلّم، الصوت، تقنيات، طرائق، اللفظ، الدلالة، الإيحاء، المشاكلة.

مقدمة:

تسعى هذه الدراسة إلى عرض نظرية المحاكاة الصوتية³ كوسيلة من وسائل تعليم اللغة العربية للناطقين بغيرها؛ لما يظهر في حروف العربية من سمات أهمها: الخصائص الهيجانية والإيحائية بأصواتها. وبداية يمكن تعريف مفردة (المحاكاة) بأنها كمصطلح كلمة عربية، تأتي بمعنى التقليد أو التشبيه، وفي شرح مادة (حكي) في لسان العرب لابن منظور (ت. 714هـ) وردت بمعنى المشابهة {ابن منظور، 2000}، أما في معناها المعاصر فهي تدل على المشابهة أو (simülasyon) في اللغة اللاتينية، ومعناها في اللاتينية مأخوذ من كلمة التقليد (simulare). لم تكتسب هذه الكلمة صبغة تقنية (اصطلاحية) حتى القرن العشرين. تُستخدم هذه الكلمة في اللغات الغربية في يومنا المعاصر بالمعنيين الاصطلاحي واللغوي، حيث يُفهم معناها حسب موقعها في الجملة ضمن السياق الواردة فيه.

³ ينظر مراد كافي، "نظرية المحاكاة وأثرها في نشوء اللغة العربية وإغنائها - دراسة صوتية دلالية في القرآن الكريم-" رسالة الماجستير، (المشرف أ.د. محمد شيرين تشكار)، معهد العلوم الاجتماعية، جامعة يوزونجو بيل وان، 2017.

أما المحاكاة كنظرية من نظريات نشوء اللغة، فهي وثيقة الصلة بفكرة الربط بين اللغة والغريزة، والتي تتادي بوجود غريزة خاصة- هي ملكة - رُوِّد بها جميع أفراد الجنس البشري، وإليها يؤول الفضل في نشأة اللغة عامة؛ حيث كانت تحمل كل فرد علة التعبير عن أي مدرك حسي، أو معنوي، أو انفعالي عفوي باستخدام أصوات، أو حركات، أو إيماءات خاصة. ولكن بعد نشأة اللغة الإنسانية لم يستخدم الإنسان هذه الغريزة، مما جعلها تسقط - أي لغة الحركة- أمام تمخُّص بوادر ظهور اللغة المنطوقة المستقلة، الأمر الذي جعلها تزول شيئاً فشيئاً {أنيس، 1366:15}.

ويرى الباحث {عباس، 1988:19} ومابعدهما أن الحروف العربية تتميز بأن خصائصها ومعانيها مشحونة بشتى الأحاسيس والمشاعر الإنسانية مما لا تمتلكه حروف اللغات الأخرى؛ مما جعل الكلمة العربية بهذه الطاقة الذاتية تتخصَّص الأحداث والمسميات والحالات الوجدانية في مخيلات سامعيها وأذهانهم دون أدنى جهد لمواءمة الصوت والمدلول.

الإنسان والمحاكاة:

مرَّ الإنسان بأدوار مختلفة محاولاً محاكاة واقعه الذي بدا غريباً عنه وهو يستكشف خفاياه، ففي الدور التقليدي، قَدَّ الإنسان ظواهر الأشياء الحركية والصوتية التي يريد ترجمتها والتعبير عنها، فالأخرس إذا ما أراد أن يعبر عن الفرس فإنه يعتمد الوقوف على يديه ورجليه معاً؛ تقليداً لهذا الحيوان في مشيته وتناسق حركة أطرافه، وأحياناً كان يلجأ الى استصدار أصوات خاصة للدلالة على بعض أنواع الحيوانات، فقد يصعب عليه تنسيق حركاته وهو يقصد الإشارة إلى حيوان دون سواه، وهنا لا تسعفه لغة الجسد؛ فتأخذه فطرته إلى تقليد الصوت، حاله كحال الطفل عندما يرى كلباً ويسمع نباحه، ثم يُطلب منه أن يعبر عما رأى وسمع، فيقلد صوت النباح وهكذا أي حيوان. وما يدفعه إلى هذه المحاكاة هو جهله اسم هذا الحيوان أو غيره من الحيوانات مما يقلد أصواته إذا ما أراد التعبير عنها.

ففي فترة من فترات الإنسان الأول كان لزاماً عليه معاشتها؛ إذ إنها كانت تشكل جزءاً رئيساً وحيوياً من مجتمعه البسيط آنذاك. وبمقاربة صورة الإنسان الأول وصورة الطفل تتعزز فكرة الفطرة؛ فالطفل لو تُرك - دون تأثير خارجي - لفطرته لدلَّ على كل حيوان بتقليد صوته أو حركته، ولكانت حركة صوت الأدوات بما تحدثه من فونيمات صوتية سبيلاً وحيداً إلى التعبير عن المسميات، وقد يجد نفسه يستعين بالإشارات، ولكنه لا يقف عند حدود تسمية الموجودات من حوله بلغة الحركات والأصوات؛ لأنه لا يلبث أن يتعلم لغة من حوله ويتناسى مع الزمن لغة الجسد والصوت الفطرية الطبيعة.

وهكذا كان الإنسان في باكورة أدوار وجوده- حالها كحال الطفل المولود حديثاً- يسمع ولكن لا يرى ولا يتكلم، والمحيط الذي يسكنه عبارة عن خليط من الغرابة والإبهام، تسعفه في هذا الدور لغة الحركات والإشارات، ولباقة حركة يديه {الراجحي، 1979: 90-91}، كما أن حسن أدائه هذه اللغة مرهون بإجادته عملية الربط والتنسيق بين الأطراف وسائر أعضاء جسده، وقد يُقرن لغة الإشارة بالمحاكاة الصوتية، عندها يكون قد أبدع في ترجمة ما يريد التعبير عنه.

معطيات نظرية المحاكاة الصوتية:

اعتمد أكثر القائلين بهذه النظرية على مبدأ (الثنائية) في تفسير نشأة اللغة الإنسانية، وذلك بمحاكاة الأصوات الطبيعية كمحاولات الإنسان تقليد أصوات الحيوانات، وأصوات مظاهر الطبيعة، أو تعبيره عن انفعالاته الخاصة، أو محاولته الترجمة الصوتية لأصوات الأفعال عند حدوثها، فالكلم وضعت في أول أمرها على هجاء واحد، متحرك فساكن؛ محاكاةً لأصوات الطبيعة، وبتوالي المراحل الزمنية المتعاقبة، وجرياً على ناموس الارتقاء العام، زيد فيها حرف أو أكثر في القلب أو الصدر أو الطرف، فتصرف بها المتصرفون تصرفاً اتَّسم بسمة الاختلاف، وذلك تبعاً لاختلاف البيئات والمجمعات والقبائل والأهوية. {الصالح، 1970: 148}.

ونعرج سريعاً على عرض بعض من معطيات هذه النظرية، للوقوف عند الصورة التي تمظهرت فيها في الدرس اللغوي القديم، فنجد ابن جني (ت.392هـ) قد أعجب بها، وتطرق إليها في مواضع عدة من كتابه، وزاد على ذلك بأن خصَّص باباً مستقلاً أطلق عليه اسم "باب في إمساس الألفاظ أشباه المعاني" تناول فيه مجموعة من الظواهر اللغوية الصوتية والتي خلَّص من دراستها إلى نتائج عظيمة جميعها تؤكد عنوان بابه، فاللفظة عنده صوت من أصوات الطبيعة قد يكون أحادياً أو مركباً، ومما جاء في هذا الباب: "قال الخليل: كأنهم توهموا في صوت الجندب استطالة فقالوا صرصر. وقال سيبويه عن صوت الثور خوار والحمار صوته نهيق، كما قال في المصادر التي جاءت على الفعلان: أنها تأتي للاضطراب و الحركة نحو الرجفان و النقران والغليان والغثيان والفوران، فقابلوا بتوالي حركات المثال توالي حركات الأفعال. ووجدت أنا من هذا الحديث أشياء كثيرة على سمت ما حداه ومنهاج ما مثله، وذلك أنك تجد المصادر الرباعية المضاعفة تأتي للتكرير نحو الزعزعة، والقلقلة، والصلصلة، والققعقة، والصصعة، والجرجرة، والقرقرة. ومن أمثلة ذلك تسميتهم الخاباز لصوته، والبط لصوته وغاق الغراب لصوته، وقولهم: بسملت وهيلت، وحوقلت، كل ذلك إنما يرجع في اشتقاقه

إلى الأصوات والأمر أوسع" {ابن جني، 152/2، الفراهيدي، 2003م، مادة صرر، سيبويه، 1988:360-372/1}.

وفي معجم المقاييس لابن فارس (ت.395هـ) نماذج كثيرة من المواد اللغوية، التي لم يتوان عن إرجاعها إلى جذور ثنائية بسيطة تحاكي مسموعاتها⁴، وكان يشير دائماً إلى ذلك، ولكن يلاحظ أنه لم يتخذ من حكاية صوت المقطع صوتاً يقاس عليه، ومثال ذلك ما جاء في عرضه لمادة (وَلْ)، حيث عقب عليها بالكلام الآتي: "ول: الواو واللام: الولولة: الإعوال و أصوات النساء بالبكاء". {ابن فارس، 1366هـ، مادة (ول)}.

ومن لغويي العصر الحديث نذكر جرجي زيدان الذي تناول فكرة حكاية الصوت في عملية توليد المفردات، ورأى فيها مذهباً مقبولاً في عملية توليد الألفاظ، إضافة إلى جعلها مأخذاً طبعاً في مسألة تفسير أسباب نشوء كثير من مفردات العربية. وهو عبر طرحه مجموعة من الأمثلة لبعض من المقاطع الصوتية، عكف على النهوض بفكرة حكاية الصوت لكي يفسر بها تلك المناسبة الطبيعية بين اللفظ ومدلوله، فمثلاً الأصل اللغوي (قَطُّ): صوت يتكون من مقطع أحادي يحاكي صوت القطع، ثم يذكر بعضاً من المقاطع الثلاثية والتي يحتوي كل منها حرفاً مزيداً على المقطع الأصلي من مثل: (قَطَّ، قَطَع، قَطَم، قَطَع، قَطَل)، وجميعها تتضمن معنى القطع، إلا أن كل واحد منها بما يحمله من درجات القطع و حدته قد استعمل لتتبع من تنوعاته؛ فالمقطع (قَطُّ) بزيادة التضعيف أو زيادة الباء في آخره يتضمن مع القطع معنى الجمع، و زيادة الميم في (قَطَم) تفيد العَضَّ واللام في (قَطَل) أفادت شدة الحدث، وكما يلاحظ فإن المقطع الأم (قَطُّ) يجمع هذه المواد اللفظية على تنوع دلالاتها.

ويرى زيدان أن هذه المقاطع فيها من الدلالات والمعاني ما يفوق المئات عدداً، من مثل المقطع (قَصُّ)، وكلها تُرد بالاستقراء إلى أصل واحد تنضوي تحت دلالة حروفه طائفة من الكلمات التي تشترك في معانيها، حيث يجمعها هذا الأصل الذي هو حكاية الصوت. وكذلك أورد المقطع (تَقُّ)، وهو من الأصوات التي ينطق بها الإنسان بشكل غريزي وعفوي في المواقف التي تستلزم منه إبداء شعور القرف والاستياء، سواء المادي أو المعنوي، ومنه: (التَقَّ، التقت): وسخ الأظافر، ويدخل في هذا المعنى قولهم: (تقيء، تفت): بصق و جميعها يشترك بالمقطع (تَقُّ)، وبالزيادة أصبح يقال: (التفنن): أي الوسخ، (تفه): قَلَّ وخَسَّ، ومنه يقال لمعدوم الأخلاق و ساذج التفكير: إنسان تافه، والمصدر هو التفاهة/زيدان، 1969: 136}.

توظيف نظرية المحاكاة الصوتية في حقل تعليم العربية للناطقين بغيرها:

بداية يمكن القول إن متعلّمي اللغة العربية من الناطقين بغيرها يميلون صوب المفردات التي تحاكي معانيها صدى أصوات حروفها، فنحن عندما نلقن الطالب كلمات جديدة ما سبق له أن سمع بها من مثل: أصوات الحيوانات، كصوت القطّة (مواء)، نجده يستسهل عملية تخزين هذه المفردة في ذاكرته بصورتها الصوتية والبصرية بعد ربطهما بالمدلول (صورة حسية مجردة). كما أنه لن يجد أدنى صعوبة وهو يستذكرها إذا ما أراد استحضارها لفظاً ومعنى؛ بالاعتماد على محاكاة صوت المدلول (القطّة كصورة بصرية) مع صوت موائها (صورة صوتية) وقس على ذلك من أصوات الحيوانات كالغواء والنعيق... إلخ. وذلك لأن " السبيل الأوحى للوصول إلى معنى اللفظ هو أن نرى الأشياء التي ينطبق عليها، فالمعنى هو ما صدّق اللفظ". {خليفي، 2010: 41}

وبالعودة إلى الحقل التجريبي والعملي نجد أنفسنا أمام اختبار صريح وجدّي يتحدّى مدى صدق وفاعلية هذا المنهج الجديد، من حيث كونه منهجاً يقوم على البعد الصوتي للمفردة والذي يخلق فضاء دلاليًا في مخيلة المتعلم؛ لأنه يحثه على استحضار مسمى ما عن طريق استحضار الصورة الصوتية الخاصة به. فمثلاً يمكن توظيف هذا المنهج التعليمي في تلقين الطلاب مجموعة كبيرة من أسماء الحيوانات، وأسماء الآلات، وأسماء الأفعال وما يشتق منها كذلك من معاني تنشّط عنها، وذلك باعتماد منهج المحاكاة الصوتية. لنأخذ مثلاً الفعل (رنّ) المنسوب عادة إلى فاعل متنوع بتنوع آله: كالهاتف والجرس وغيرهما، إذ نلاحظ جلياً المسافة المعدومة بين الدال والمدلول من حيث الصورة الحسية الصوتية (رن رن) والصورة المجردة الدلالية (رنّ الفعل، رنين المصدر....). وفي العربية متسع طيب ومساحات واسعة من المفردات بمختلف اشتقاقاتها، يمكن سحبها إلى هذا الحقل التعليمي المعتمد على الربط الصوتي والصوري للفظة. وبقصد الكشف عن توجه المنهج هذا نأتي بمثال جديد يخص أسماء الأفعال، فمثلاً (أفّ) هو اسم فعل مضارع بمعنى أتضجّر، وله حكاية صوت الزفير الاغتصابي الصادر من الفم في مقام التذمر والتضجر والاستكراه والاستقذار، ونحن عندما نعلّم الطالب عملية المواءمة بين صوت اسم الفعل هذا وبين معانيه السياقية نجد القبول والتسليم تجاه الشرح المقدم له في تفسير معنى المفردة.

والأمر نفسه ينسحب على لفظة الفعل (تفّ) إذا ما استحضرنّا للطالب مدلولها المرتبط بصوت الفعل أثناء القيام به، ويمكن بعد ذلك عرض جملة من المعاني المجازية والحقيقية لمدلولات هذه المفردة عن طريق القلب، والتحوير، والاشتقاق، وزيادة حروف على صدر الكلمة أو وسطها أو عجزها، مثل (تقلّ بمعنى بصق). وما قيل في (أفّ، تقلّ) يقال

كذلك في أصوات الآلات؛ كصوت الرصاص (أزيز)، وأصوات الضرب والقطع الصادرة عن آلاتها. وهناك أصوات الطبيعة، كصوت المياه (خرير) الناتج عن جريانه والمحاكي لأصوات حروفه. و مثل ذلك الأصوات الإنسانية كصوت النفخ من (نف)، ومنه تتأتى المفردات: (نفخ، نفث...)، وصوت اللولة والندبة من (ول) ومنه كلمة (ويل)، والفعل (غصّ) المتولد عن حكاية صوت كل من يغصّ بماء أو طعام في بلعومه، و كذلك صوت الوسوسة وفعلها (وسوس) من الصوت (وس وس)، وصوت الساعة (تلك تلك) ومن الفعل تلكك يتككك تكتيكا، وصوت طرق الباب (طق طق) ومنه طرق الباب.....إلخ.

دراسة تطبيقية في بعض المقاطع الصوتية الحديثة:

في هذا الجزء من البحث مجموعة من الأمثلة التطبيقية، و التي من شأنها أن تدعم ما جاء في منته؛ لتعزيز الاقتناع بنظرية المحاكاة كوسيلة ناجعة في تعلم العربية وتعليمها. وهذه الأمثلة ما هي إلا براهين حسية سئدرس كدليل على سلامة معطيات هذه النظرية، ومن أجل الأخذ بمعطيات هذه النظرية؛ لاستخراج عناصر اللغة الأولية من أسماء الأصوات، ودعاء الحيوانات وزجرها، وبعض أسماء الأفعال والأصوات الغريزية الانفعالية.

المقطع (هَمْ): ومنه الهمهمة: وهي حكاية صوت الزفير الذي يطلقه الإنسان اليائس المهموم، ويتعاقب الأزمان تولّد منها الفعل (هَمْ)، وتبعته صيغ اشتقاقية مختلفة من مثل: (مهموم، هموم...)، فالأصل هو المقطع البسيط (هَمْ).

المقطع (وَيْ): ينطق به الإنسان للتأوه بموجب فطرته، وتحديداً في أوضاع التألم النفسي أو العذاب الجسدي، وقد تلزمها لام الجر في آخرها فتصبح (وَيْل)، ويُدلّ بها على التوجّع أو حلول الشر، " وبتوالي الأزمان صرفوها و اشتقوا منها و زادوا عليها فقالوا: وَيْلٌ، تَوَيْلٌ، تَوَايِلٌ. " (انظر: زيدان، 1969م، 117).

كما استعملت (وَيْلٌ) اسماً لوادى في جهنم، فالخالق سبحانه وتعالى عليّ بمخلوقه الناطق بما فطر عليه، حيث يعلم أن الإنسان إذا ما تعذب فسینطق بلفظة (وَيْ)؛ تعبيراً منه عن شدة ألمه، ولذا أراد أن ينبّه عباده إلى العذاب الذي ينتظر الكافر منهم، فجاءت لفظة (وَيْلٌ) لتجعل الإنسان يتخيل صور العذاب في الآخرة عند سماعه له، وفي القرآن مواضع كثيرة وردت فيها هذه الكلمة من مثل قوله تعالى: "وَيْلٌ للمصلين" (الماعون: 4:7)، وكذلك: "وَيْلٌ للمطففين" (المطففين: 1:36).

فالهمهمة ولفظة (وَيْ) تدخلان في تصنيف الأصوات التعجبية الانفعالية، وقد ذكر الباحث صالح الفاخري هذه التسمية في كتابه، وأطلق عليها: نظرية الأصوات التعجبية

العاطفية، والتي تعزو نشأة اللغة إلى أصوات الحيوانات، وأصوات الإنسان التي يصدرها بداعي الغضب أو الفرح أو الحسرة وما شابهها، وذلك بحكم غريزته الهيكلية (انظر: الفاخري، بدون تاريخ، 36 وما بعدها). وسيؤتى على دراسة هذه الألفاظ في الفصل الثالث. وفي مقام آخر نجد الفاخري يستخدم عبارة: " نظرية الاستجابة للحركات العضلية" (انظر: الفاخري، بدون تاريخ، 37 وما بعدها). وتُرجع إلى الأصوات التي تصدر عن الإنسان الأول، وهو يقوم بعمل عضلي مجهد، كقطع شجرة، أو نحت صخرة، أو حمل متاع، فالجهد المبذول جسدياً يعبر عنه هذا الإنسان بمقاطع صوتية، تتراقق وحركات العمل الذي يؤديه.

وقد تأتي (وَي) اسم فعل بمعنى (أعجب)، من ذلك قول عنتره في ديوانه:

لقد شفى نفسي وأبرأ سقمها قيل الفوارس: وَيك عنتره أقدم

ومن (وَي) زُكيت فيما بعد عدة كلمات منها: وَيْح، وَيْب، وهذه الأخيرة ربما كان أصلها (وَي+أَب)، ولفظة (أَب) وردت للاستغاثة به، وتجاوز أن تأتي (وَي) حرف تنبيه وزجر، فتقال للرجوع عن المكروه و المحذور من مثل: (وَيْحك). (الإريلي، 1991م، 513).

المقطع (أَف): وهو حكاية صوت الاستكراه والازدراء الذي ينطق به الانسان عندما يستاء أو يئزعج، ويصلح أن يكون حكاية صوت التذمر أيضاً.

ومن لفظة (أَف) اشتق فيما بعد: (أَفّ، يُؤفّ، أفا) بمعنى تضجّر، ومنها (أَفّاف: كثير التضجّر)، (الآفة): ومن بعض معانيها المذكورة في معجم القاموس المحيط للفيروز آبادي(ت.817هـ): الجبان و المعدم والرجل القذر والمرض. والمواد اللفظية السابقة هي معان متنوعة تعود للمعنى الأصلي المتمثل بالمقطع (أَف). (انظر: الفيروز آبادي، 1987م، مادة: أفف).

المقطع (وا): يفيد التفجع والندبة، ولما كان من الندبة تشهير المصيبة وإعلانها بقصد إسماع الآخرين ودعوتهم إلى مشاركة المُصاب؛ فإنها اقتضت على المعلوم دون المجهول، فلا يُقال: وا رجلاه، ويُكر عند بعضهم أن (وا) تقع اسم فعل بمعنى التعجب، ومنه قول الشاعر:

وا بأبي أنت و فوك الأثنب كأنما ذرّ عليه الزرنب" (الإريلي، 1991م، 286-287).

المقطع (اه): وهو حكاية صوت التوجع، ومنها اشتق: (اه، يأوه، أوها) أي: شكى وتوجع، ومنها يُقال أيضاً: تأوه تأوهاً. وقد دَعوا قديما داء الحصبة (أهة)، والجدي (مأهة)، وكل ذلك لوجود تناسب ملموس ما بين اللفظ والمعنى، وهذا التناسب يرتبط بلغة الإشارات التي استخدمها الانسان قديما، حيث كان يجانس بين صورتَي اللفظ، البصرية والسمعية للتعبير عن المعنى بتقليد صفة من صفاته، أو يقوم بتشخيص حادثة ملازمة له بعد أن تقع في نفسه

و يستشعرها بحواسه وحده، فلفظة " (أهة) جاءت عندهم تشخيصاً لما يرافق ذلك الداء من أصوات تأوه المريض". (زيدان، 1969م، 148).

المقطع (تَفْ): وهو حكاية صوت البصق، ومنه اشتقوا: (تَقَلَّ: بصَق) فمن دواعي قيام الإنسان بهذا الفعل الاستخفاف بالأمر، أو الاستهانة بشيء مادي أو معنوي؛ لذلك جاؤوا بالفعل (تَفَه): حَسَّ أو قَلَّ، ومنه التافه (زيدان، 1969م، 148-150).

ولما كان (التَفَّ) يحدث أحياناً عن استكراه بعض الأطعمة؛ جيء بالمصدر (التفاهة) في الطعام أي عدم الطعم، ومن ذلك: (طعام تفه) أي لا طعم له ولا مذاق يستطاب. وفي حالات الغضب تُستخدم لفظة (التَفَّ)؛ لذلك قالوا: (تفيء: احتد وغضب). (انظر: الفيروز آبادي، 1987م، مادة: تفه).

"وإذا كان صوت (التَفَّ) يُسمع عند محاولة إخماد النار استعملوا مادة (طَفِء) بالإبدال" (زيدان، 1969م، 149)، حيث أُبدلت الطاء بالتاء؛ انطلاقاً من تجانس مخرجهما الصوتي؛ بقصد إكثار المعاني وإغناء الدلالات، والفعل طَفِء يدل على عملية إخماد النار، وسيرد تحليل هذه المادة في الفصل الثالث.

ومن السمات الصوتية لحرف الفاء اختصاصه بحدث النفخ، فالإنسان عندما ينفخ يخرج صوتاً حكايته المقطع (أَفْ)، ويعد ذلك اشتقوا منه الفعل الصريح (نفخ). وبمقارنة المقطع الصوتي للفعل (نفخ) مع ما يقابله في اللغة الإنجليزية (puff)، وفي الفرنسية (Soufflé)، (gonfler، enfler) نجد جميعها تقييد معنى النفخ، مع وجود ما يشير إلى حكاية صوت الفعل وهو حرف الفاء.

المقطع (قط): وهو حكاية صوت القطع، ومنه جاء الفعل قطع، ونظيره في الإنجليزية (cut)، وفي الفرنسية (coupe)، وفي التركية (kesmek)، ويبدو جلياً - بعد مقارنة المواد الصوتية لهذا الفعل كما ورد في اللغات السابقة- أن حكاية صوت الفعل هي سبب مقنع في اشتقاقه، فحرف الكاف في الإنجليزية والفرنسية والتركية يقابل حرف القاف في العربية، والمقابلة ذاتها واضحة بين حرفين الطاء والتاء.

المقطع (هَه): وهي حكاية صوت الزفير الاغتصابي، وهو يوحي بإخراج النفس حاراً من الصدر دلالة على الاحتراق أو التتهدد، وقديماً كان المصريون يعبرون عن النار بقولهم (هَه). وفي اللغة العبرانية (أَفْ): تأتي بمعنى الأنف، وهي حكاية صوت الزفير إذا خرج عن طريق الأنف، وبما أن الإنسان الغاضب يقوم بإخراج زفرات قوية من أنفه استعملوا (أَفْ) بمعنى: غضب أو سخط. (انظر: زيدان، 1969م، 149 وما بعدها).

الأمثلة السابقة مضافاً إليها ما ذُكر عند الحديث عن النظرية الثنائية التاريخية، تعزّز شعور الاقتناع بنظرية المحاكاة؛ حيث إن المواد اللغوية التي دُرست أمكن إرجاعها إلى أصل نشأتها الأولى المحاكية لصوت المقطع البسيط، هذا المقطع تعود إليه اللغة في ولادتها وتطورها.

ومن أجل دعم توجهات هذه النظرية يستعرض البحث مجموعة جديدة من الأمثلة، وهي حديثة على صعيديّ اللفظ والمعنى، لم تكن موجودة أو مستعملة في سابق العهود، وإنما فرضتها تطورات الحياة، وتقدم الحضارة البشرية، وتوجه الإنسان نحو الابتكار والتصنيع؛ بهدف سدّ حاجاته المتولدة جيلاً بعد جيل، وهذه الأمثلة عبارة عن محاكاة لأصوات المسموعات المتمثلة في مقطع ثنائي بسيط يحاكي صوت آلات جديدة، ومخترعات حديثة لم تكن موجودة قديماً، وقد يكون السامع قد اهتمدى إلى تجانس الصوت مع الدلالة فاتخذ من المحاكاة سبيلاً إلى التسمية، مع ملاحظة عدم وجود اتفاق بين دلالة المقطع البسيط قديماً وحديثاً؛ بحكم الرئيّ الفكري، والتطور العلميّ والعملّي.

ويمكن للقارئ أن يعود إلى معاجم: ابن فارس، والفيروز آبادي، وغيرها للاستزادة فيما يخص دلالات الجذر الثلاثي المتأني من المقطع الثنائي الذي فيه حكاية الصوت. المقطع (عَنْ): مقطع يحاكي صوت المحرك الآلي عند تشغيله، ولربما يكون السامع قد فطن إلى هذا الصوت فجاء بالفعل (عَنْ، يَعْنُ)، وزيادات لاحقة أو سابقة على هذا الأصل الثنائي اشتقّ اسم الآلة (عَنْفة)، وما تولد بعد ذلك من صيغ اشتقاقية يمكن ربطها بالمقطع (عَنْ) من مثل: (عُنْف) إشارة إلى أي عمل أو سلوك يتمّ بصورة قوية، ويلزمه جهد مبذول، كما يمكن أن تطلق كلمة عنيف كصفة للإنسان القاسي في طبعه. و العامة تقول: (عَنْ الولد): أي بكى بكاء قويا بصورة مستمرة، و بصوت عالٍ دون انقطاع، كما هو الحال في صوت العنفة المتمثل بالمقطع (عَنْ)، حيث يحدث هذا الصوت بإيقاع قوي وحالة مستمرة أثناء عمل هذه الآلة.

المقطع (تَكْ): حكاية صوت عقرب الساعة الذي يسير في مجال دائري، وبصورة منتظمة دقيقة وحركات ثابتة، ولا غرابة أن تكون الكلمات (تَكَكْ، تَكَتِك) مشتقة من هذا المقطع، فاللغة الحديثة تستخدم التركيب: (تَكَكْ الرجل) أي: تمهّل في عمله كي يتقنه وينجزه بصورة دقيقة وسليمة لا خطأ فيها، ومنه قيل: (تَقْنِيَة، تَقْنِي، تقنين، إتقان) وجميعها تحمل معاني الدقة والضبط والتنظيم.

وفي اللغة الإنجليزية يقال: (Technical:Technology)، وفي الفرنسية (Technologique).

المقطع (أز): وهو حكاية صوت الرصاص بعد خروجه من فوهة السلاح، بحركة لولبية، وبسرعة كبيرة، ف قيل إن صوت الرصاص هو الأريز، وقد ورد هذا المقطع في مقاييس ابن فارس يفيد أكثر من معنى منها: التحرك السريع الشديد، الإزعاج. (انظر: ابن فارس، 1366هـ، مادة: أزر). وهنا نلفت النظر إلى أن معنى هذه المادة لم يرد في شرح ابن فارس؛ لأن آلة هذه المادة لم تكن قد اخترعت بعد.

المقطع (وَشْ): بالقياس على طريقة التسمية من مبدأ المحاكاة، يمكن أن تُردَ لفظة (الشاشة) شاشة التلفاز إلى حكاية صوت هذه الآلة عند تشغيلها، إذ يصدر منها الصوت (وَشْ) الذي يفيد معنى الغموض، وعدم الوضوح في المعالم، والعامّة نقول: (فلان به وَشْة)؛ أي تصرفاته غير مفهومة.

المقطع (حَشْ): وهو حكاية صوت حشّ الحشائش، وبالاشتقاق تمّ توليد الفعل (حَشْ)، واسم الآلة حشاشة.

المقطع (غصْ): وهو حكاية مجموعة من الأصوات من مثل: صوت الغرق، صوت الاختناق، ومنه تم توليد كثير من الألفاظ منها: (غص، غاص، الغوص)، ولكن الملاحظ هنا أن اسم الآلة (غَوَاصَة) قد يكون اشتق من هذا المقطع؛ حيث يُلاحظ وجود علاقة مناسبة طبيعية بين هذه الآلة وصوت نزولها في الماء. المقطع (رَن): وهو حكاية صوت رنين الهاتف، ومنه قيل: رنّ الهاتف، وأي صوت فيه رنين يُقال عنه (رَنان)، ومنه رنة العود.

المقطع (بُم): وهو حكاية صوت انفجار القنبلة، حيث الباء حرف انفجاري في أصل مخرجه، والعامّة نقول للقنبلة (بومبا) كما في مصر. والهاتف والقنبلة والغوَاصَة و الحشاشة وغيرها، هي مسميات تُعدّ حديثة الولادة، حالها كحال كثير من أسماء الأدوات والآلات والمخترعات، مما لا نجد لها حضوراً في متون معاجم الأقدمين؛ لذلك لم نأت على استقراء معانيها في القواميس القديمة.

هناك كثير من المسميات الجديدة تحاكي صوت حدوثها، ومن هذا الصوت تم توليد مواد لغوية جديدة، اكتفى البحث بذكر بعض منها على سبيل التمثيل، وليس على سبيل الحصر والإحصاء؛ من أجل تأكيد صحة نظرية المحاكاة في اعتمادها كطريقة

صحيحة وفعالة عند محاولة تسمية كل ما يظهر في حياة الإنسان.

ولأن عملية التعلم هي عملية تجاوب بين المرسل والمرسل إليه، ويدخلها عنصرًا التأثير والتأثير، فإنه يكفي أن نلقن المتعلم آلية تطبيق هذه الطريقة عبر الممارسة والتدريب، بحيث يصل المتعلم بعد فترة إلى مرحلة استقراء مفردات العربية مما يلمس فيها محاكاة بين الصوت والمعنى؛ ليؤزل بناء عليها لفظة مسمى ما من خلال صوت حدوثه في الوسط المنتمي إليه. ربما هذه النتيجة هي أعظم فائدة ترجى من منهج التعليم بالمحاكاة الصوتية، إضافة إلى فوائد أخرى يمكن تلخيصها كالآتي:

. تذليل الصعوبات المرافقة لعملية شرح المفردة ومدلولاتها المجازية

والحقيقية.

. تحفيز المتعلم على التفكير في موجودات محيطه وبيئته ومجمعه

ليبحث فيها عن مسمى ما تتوافق دلالاته وأصوات حروفه، ومعينه في ذلك حدسه وحواسه والمعاجم.

. تنمية مهارة الاستماع والمحادثة؛ لأن طريقة التعليم بالمحاكاة تعتمد

على الاستماع لأصوات المسميات ومن ثم نطقها، ومن بعدها تنمية القدرة على اشتقاق المعاني المتولدة عنها.

. خلق فضاء واسع أمام المتعلم كي يبدع وينجز بعيدا عن معلمه؛ لأنه

يستطيع أن يعتمد على نفسه في اكتشاف ما في العربية من ألفاظ فيها مناسبة ما بين صورها الصوتية والبصرية، فيقدمها لمعلمه على شكل بحث أو ورقة عمل مدعومة بتقنية الفيديو المرئي والمسموع.

وإن المقام ليطول في سرد الأمثلة التي تزخر بها العربية مما يتوافق فيها

الصوت والمدلول، وما عُرض من أمثلة كان من باب التمثيل لا الحصر؛ بغية استقصاء بعض من النتائج الإيجابية الملموسة لمدى نجاح أو فشل هذه الطريقة في حال أدخلت ضمن مناهج تعليم العربية للناطقين بغيرها. وإن كانت ثمة مشكلة تواجه هذا المنهج الجديد في تعليم العربية للناطقين بغيرها فإنها تكمن في فرز مناهج تعليمي جديد وخاص، يدخل سلسلة المناهج التعليمية التي تدرس العربية للناطقين بغيرها، هذا المنهج له مؤلفاته ولوازمه وتقنياته البصرية والصوتية، وله أجزاء ومراحل ومستويات؛ الأمر الذي يتطلب جهودا مادية ومعنوية يرتقي إلى حجم الفائدة المرجوة في تسهيل تعليم وتعلم العربية للناطقين بغيرها؛ لأن النفور من تعلم لغة ما له مسببات وعوامل ولعل أهمها طرائق التدريس، وطبيعة الوسائل التعليمية

المستخدمة، والتقنيات المرافقة لعملية التعليم والتعلم، والأهداف القريبة والبعيدة لكل منهاج بعينه، هذا على المستوى المادي. أما على المستوى المعنوي والنفسي فإن الآثار التعليمية والتعلمية للمناهج المدرّسة، مقترنة بوسائلها وتقنياتها من شأنها أن تخلق في نفوس المتعلمين من غير العرب إقبالا أو نفورا من اللغة العربية.

ونحن إذ نرى في فكرة تقديم المفردة للمتعلم استنادا إلى جوهر المحاكاة الصوتية يسرا وسلاسة سنتجلى في سير العملية التعليمية؛ مما سيؤدي إلى استجلاب الشعور بسهولة اللغة العربية لدى المتعلم، وعليه سيشاع عن العربية أنها لغة سهلة التعلم، بسيطة المنال، في تعلمها فائدة وتسليية وحيوية؛ مما سيسقطب المزيد من أعداد الراغبين بتعلمها بغض النظر عن دوافع تعلمهم إياها. أضف إل ذلك أن تعريف مادة لغوية مزعم تقديمها للطالب يتمثل في ضبط الماهية بتوضيح المعرف؛ "لأن التعريف هو الصياغة اللفظية التي من خلالها ندرك ماهية الموضوع الذي نتوخى معرفته من خلال فكرة مجردة وعامة وقابلة للتعميم" {مهراّن: 189}. فتعريف أي لفظة في اللغة العربية مما يتوافق ومعطيات طريقة المحاكاة الصوتية يمكن أن يسمح للمتعلم بتعميم هذه التجربة أو المنهج-إن صح التعبير- على مزيد من الألفاظ ليقرر هو بنفسه بعد ذلك ما يمكن أن يستجيب أو لا يستجيب.

المصادر والمراجع:

- القرآن الكريم.
- ابن جنّي، أبو الفتح عثمان، الخصائص، عدد الأجزاء: 3، تحقيق: محمد علي النجار، ط2، دار الهدى للطباعة و النشر، بيروت، بدون تاريخ طبع.
- ابن فارس، أبو الحسين أحمد (ت.395هـ)، معجم مقاييس اللغة، تحقيق: عبد السلام محمد هارون، ط1، دار إحياء الكتب العربية، القاهرة، 1366هـ.
- ابن منظور، جمال الدين محمد بن مكرم، (ت.714هـ)، لسان العرب، ط1، دار صادر، بيروت، 2000م.
- الإريلي، علاء الدين بن علي، جواهر الأدب في معرفة كلام العرب، صنعة د. إميل يعقوب، ط1، دار النفائس، بيروت، 1991 م.
- أنيس، د. إبراهيم، الأصوات اللغوية، ط1، مكتبة نهضة مصر، القاهرة، 1366

- **خليفة بشير** ، الفلسفة وقضايا اللغة، ط2، الدار العربية للعلوم ناشرون، بيروت، 2010م.
- **الراجحي، د.عبد، فقه اللغة في الكتب العربية**، بدون رقم طبعة، دار النهضة، بيروت، 1979م.
- **زيدان، جرجي، الفلسفة اللغوية والألفاظ العربية**، راجعها: د.مراد كامل، طبعة جديدة، دار الهلال، القاهرة، 1969م.
- **سيبويه، عمرو بن عثمان بن قنبر (ت.180هـ)**، الكتاب، تحقيق: عبد السلام هارون، ط2، الناشر: مكتبة الخانجي، القاهرة، 1182م.
- **الصالح، د. صبحي، دراسات في فقه اللغة**، ط4، دار المعارف، القاهرة، 1970م.
- **عباس، أحمد حسن، خصائص الحروف العربية ومعانيها**، بدون رقم طبعة، منشورات اتحاد الكتاب العرب، دمشق، 1988م.
- **الفاخري، صالح سليم عبد القادر، الدلالة الصوتية في اللغة العربية**، بدون رقم طبعة، الناشر: المكتب العربي الحديث، الإسكندرية، بدون تاريخ طبع
- **الفراهيدي: الخليل بن أحمد (ت.174هـ)**، العين، تحقيق: عبد الحميد هنداوي، ط1، دار الكتب العلمية، بيروت، ط1، دار الكتب العلمية، بيروت، 2003م.
- **الفيروز آبادي، مجد الدين محمد بن يعقوب، القاموس المحيط**، ط2، دار الريان للتراث، بيروت، 1987م.
- **مهران، محمد، مدخل إلى المنطق السوري**، دار الثقافة للنشر والتوزيع، بدون تاريخ.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 40 – Sayfa / Page:107-124
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 09.05.2018 Kabul/Accepted: 27.05.2018

**KÜLLERİNDEN DOĞACAK KAYIP BİR DEĞER:
MITRİP FAYIK (FAİK ERENER)**

***A LOST VALUE TO BE BORN OUT OF ASHES:
MITRİP FAYIK (FAİK ERENER)***

Öğr. Gör. Mehmet Murat OTO

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Ziraat
Fakültesi
Zootekni Bölümü
mmuratoto@hotmail.com

Öz

Van halk müziği kültürüne emek veren en önemli kişilerden biri Faik Erener'dir. Van Nüfus Müdürlüğü kayıtlarına göre Faik Erener 1893 yılında doğmuş, 1971 yılında vefat etmiştir. Günümüzde öne çıkan birçok Van türküsünün bestecisi, kaynak kişisi ya da aktarıcısı olan Faik Erener, daha önce çaldığı kabak kemane çalgısı gibi keman çalgısını dizine koyarak çalması ile ünlenmiştir. Yaşadığı dönemde sesinin güzelliğinden dolayı "Van Bülbülü" olarak da anılan Faik Erener halk arasında "Mıtrıp Fayık" lakabıyla tanınmaktadır.

Bu araştırmada, ağırlıklı olarak TRT kurumunun Van türkü derlemeleri arşiv kayıtlarından yararlanılmıştır. Ayrıca bu çalışma Van'da Faik Erener hakkında bilgi sahibi kişilerin görüşleri yanında ulaşılabilen akrabalarından derlenen bilgilerin de bir araya getirilmesiyle hazırlanmıştır. Van'da yüzyıllardır yerleşik olarak yaşayan Mıtrıplar'ın Van halk kültürüne özelde ise müzik kültürüne çok büyük hizmetleri olmuştur. Bu araştırmanın amacı ve hedefi; Anadolu'nun emekçi ve çilekeş bir toplumsal grubu olan Mıtrıplar'ın Van müzik kültürüne katkısının ne kadar derin ve önemli olduğunu Faik Erener'in kimliği ve yaşantısı özelinde ortaya koymaktır. Diğer yandan unutulmuş bir değer olan Faik Erener'in yeniden yaşayan bir değer hâline dönüşmesini sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mıtrıp, Kemançe, Keman, Türkü.

Abstract

Van Faik Erener is one of the most important people who contributed to the folk music culture. Based on Van Population Directorate records, Faik Erener was born in 1893 and died in 1971. He, who is the composer, publisher or transporter of many Van folkloric songs today, is renowned for playing the violinist by putting it on his knee as if he had previously played the kabuki armband. His nick name was "Van Bülbülü (Nightingale of Van) " because of his touchy voice. In addition he was also known in Public as "Mıtrıp Fayık" during his life.

In this research, archive records of TRT's Van folk music collections were utilized. In addition, this study was prepared by bringing together the information gathered from the relatives of Faik Erener in Van as well as the views of the informed persons. Van, as a living city for centuries, has had great service to Van popular culture, especially music culture. The aim and objective of this research is; The deep and important contribution of Gypsies, a working and social group of Anatolia, to the music culture of Van is to reveal particularly Faik Erener's identity and experience. Furthermore, another aim is to make the forgotten value of Faik Erener remembered as a living value again.

Keywords: Gypsy, Kemanca, Violin, Folk Music.

Giriş

2003 yılında başlayan ve günümüze kadar yapılan Van türküleri araştırmalarında öncelikle TRT, Kültür Bakanlığı ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri gibi kurumların arşivlerine ulaşılmıştır. Daha sonra Van içinde ya da dışında yaşayan bu konuda birikimi olan kişilerle kamera çekimli görüşmeler yapıp bu kişilerin bilgileri derlenmiştir. Araştırma sonuçlarının bir kısmı türküler notaya alınarak "Van Türküleri-1 (Sözlü Kırık Havalar)" adlı eserde 2013 yılında yayınlamıştır (Oto 2013).

Bu araştırmaların ortaya çıkardığı önemli sonuçlardan biri geçmişte Van müzik kültürüne ciddi emekler vermiş ancak günümüzde unutulmuş bazı kişilerin yaşadıkları dönemlerdeki bilgilerinin derlenmiş olmasıdır. Bu çalışmalar esnasında an çok Faik Erener adı dikkat çekmiştir. Arşiv, sözlü ve yazılı kaynaklarda sürekli olarak Faik Erener'e atıfta bulunmaktadır. Bu nedenle Faik Erener ile ilgili müstakil bir araştırma yapılması gerektiği görülmüştür.

Bu makale, arşiv ve güncel, ulaşılabilen tüm verilerin değerlendirilmesiyle hazırlanmıştır. Arşiv bilgileri içinde en önemli yeri 1967 TRT derleme kayıtları almaktadır. Faik Erener hakkında bilgi sahibi olan kişilerle yapılan sözlü görüşmelerden elde edilen bilgiler bu araştırmanın ikinci kaynağını oluşturmaktadır. Ayrıca Van Nüfus Müdürlüğü kayıtlarına da başvurulmuştur.

Faik Erener, halk arasında Mıtrıp Fayık olarak tanınmaktadır. Adının Faik mi Fayık mı olduğu net değildir. Hakkında bilgi sahibi olan

yakınları ya da kendisini tanıyan Vanlılar Fayık demektedir. Mezar taşında da Fayık yazmaktadır. Ancak resmi nüfus kayıtlarında adı Faik olarak geçmektedir. Bu nedenle çalışmada Faik adının kullanılması tercih edilmiştir.

Faik Erener, Van kültürünün unutulmuş bir değeridir. Faik Erener'in Van müzik kültürüne geçmişte yapmış olduğu önemli hizmetler, günümüzde unutulmaya yüz tutmuştur. Bu makale, Faik Erener ve mensubu olduğu topluluğun emek ve hizmetlerinin ne kadar değerli olduğunu, aslında Vanlılık kimliğinin oluşmasında çok büyük rol oynadıklarını ortaya koymaktadır. Bir anlamda küllerinden yeniden doğacak olan unutulmuş bir değer olan Faik Erener'in, Van türkü kültürünün tarihten günümüze gelen köprüsünün kilit taşı olduğu gerçeğini gün yüzüne çıkarmaktadır.

Mıtrıplar ve Van Kültürü

Van'ın müzik kültüründeki en önemli kişilerinden biri olan Faik Erener hakkında bilgilere geçmeden önce "Mıtrıp" ifadesi ile ilgili çok kısa bazı açıklamalar yapmak yerinde olacaktır.

Mıtrıp ya da Mıtırıp, Osmanlıcada bulunan "*Mutrîb*" kelimesinden gelmektedir. Kelimenin kökeni Arapçadır. Osmanlıcada hanende (söyleyici-söyleyenler) ve sazende (çalıcı-çalgıcı) kelimelerinin yerine kullanıldığı gibi Mevlevihanelerde okuyan ve çalan dervişlerin heyet-i umumiyesine verilen addır (Öztuna, 2000: 277). Bugünkü ifadeyle orkestra, koro ya da solistlerin bütünü ya da her biri için kullanılmakta olup tüm topluluk için "Mutrîb Heyeti" ifadesi de kullanılmaktadır.

Osmanlıca *Mutrîb* kelimesi Van'da yöresel ağız olarak Mıtrıp ya da Mıtırıp olarak kullanılmaktadır. Bu topluluk ya da halk kendisini "Beyler" ya da "Beyzadeler" olarak tanımlamaktadır.

Mıtırıplar, özellikle Sünni toplumların eğlence müziğine mesafeli duruşlarından kaynaklı oluşan kültürel boşluğu doldurmada en önemli unsur olmuşlardır. Van'da ise sözlü kaynaklar, Mıtırıplar'ı sevecen, esprili, neş'eli özelliklerinin yanında iyi dostluklarıyla anmakta, Van'ın ekonomik ve sosyal yaşantısında yerli bir unsur olarak hep olumlu ve pozitif ifadelerle tanımlamaktadırlar.

Faik Erener'in Özgeçmişi

TRT kurumunun 1967 yılında gerçekleştirdiği "1. Folklor Derlemesi" kapsamında Van'a gelen Türkiye'nin önemli müzik insanlarından olan Muammer Sun ve Cenan Akın, Faik Erener ile dört makara band kaydı almışlardır. Kendisi hakkında en sağlıklı bilgiler de bu kayıtlarda bulunmaktadır. Van'da 1950 yılında yapılan derleme

çalışması kapsamında Van'a gelen Muzaffer Sarısözen ve Halil Bedii Yönetken tarafından da ses kayıtları alınmıştır. Ancak 1950 derlemelerinde türkü kaydı dışında konuşmalar bulunmamaktadır. Yine TRT adına 1961 yılında Van'a gelen Mustafa Geceyatmaz da Faik Erener'den kayıtlar almış ancak bu kayıtlara ulaşamamıştır.

Fotoğraf 1: Faik Erener (1893-1971).

Faik Erener, 1967 derleme kayıtlarında kendisini tanımlarken “Bize beyler derler” demektedir. Doğma büyüme Vanlı olduğunu, kökenlerinin de Van olduğunu, 65 yaşında ve 1309 doğumlu olduğunu belirtmektedir. 65 yaşında ise 1902 doğumlu olması gerekir. Ancak 1309 hicri ya da rumi takvimi miladiye çevirdiğimizde doğum yılı 1891-1894 yılları arasında çıkmaktadır. Mezar taşında ise doğum tarihi 1317 olarak yazılmıştır. Bu tarih doğru kabul edilirse 1900-1902 yılları arasında doğmuştur. Ancak Van Nüfus Müdürlüğü kayıtlarında 01.07.1893 doğumlu olduğu görünmektedir. Yine Van Nüfus Müdürlüğü kayıtlarında Halılağa Mahallesi'ne kayıtlı, baba adının Şakir, anne adının ise Dudi olduğu ve Mümine adlı bir bayanla 1950 yılında evlendiği bilgileri mevcuttur. Dört evlilik yapmış ve evliliklerinden çocuğu olmamıştır. Erkek kardeşi yoktur. Kız kardeşinin torunları günümüzde Van'da yaşamaktadırlar.

Faik Erener 1967 kayıtlarında 1915 Ermeni isyanları ve Rus işgali sonucu ailesi ile birlikte Musul'a muhacir olarak gitmek zorunda kaldığını belirtmektedir. Van valisinin askerleri de toplayıp Van'dan

kaçtığını, bunun üzerine savunmasız kaldıkları için Van'dan kaçtıklarını belirten Faik Erener, o günlerde yaşadıkları sıkıntıları da anlatmaktadır. Önceleri Ermeniler ile çok iyi dost olduklarını ancak Ermenilerin büyüklerinin (ileri gelenlerini kastediyor) bu kavgayı başlattığını belirtmektedir. Rahandin Bey (kayıt kötü olduğu için telafuz net anlaşılmıyor) adlı bir alay komutanından bahsetmektedir. Mücadele etmenin imkansızlığını anlayınca Van'dan kaçmak zorunda kaldıklarını ve uzun kervan ya da kafilelerle Van'dan kaçarken Van-Bitlis il sınırında bulunan "Kuskunkıran" mevkiine geldiklerinde Rus ve Ermeni birliklerinin top atışları ile kafilenin ikiye bölündüğünü, kendisinin de içinde bulunduğu kitlenin top atışlarının öbür tarafında kaldıkları için kurtulduklarını belirtmektedir. Kafilenin geride kalanlarının akıbetini bilmediklerini belirtmiştir (TRT 1967).

Savaş bittikten sonra Ermenilerin sürüldüğünü (*tehcir*) öğrendiklerini ve gelen emir üzerine Van'a geri döndüklerini belirten Faik Erener, döndükten sonra askerliğe başladığını belirtmektedir. Muhacirlikten döndükten sonra Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın başarılarından bahseden Faik Erener, Ermeni isyanları ile ilgili olarak önce Ermenilerin olayları başlattığını ifade etmektedir. "Allah razı olsun" diyerek bahsettiği Vali Haydar Bey'in kalan bir kısım Ermeni aileyi de gelen emir üzerine Van'dan gönderdiğini, Ermenilerin para ve altınlarını Erivan'a götürdüklerini sadece mallarının kaldığını belirtmektedir (TRT 1967).

Faik Erener'in mezar taşında 1970 yılında öldüğü yazılmaktadır. Ancak Van Nüfus Müdürlüğü kayıtlarında ölüm tarihi olarak 11.06.1971 olarak belirtilmektedir. Mezarı Van Kalesi'nin yakınında bulunan Abdurahman Gazi türbesinin arkasındadır.

Fotoğraf-2. Faik Erener'in Mezarı: Van Kalesi yakınında bulunan Abdurahman Gazi Türbesi mezarlığı (Fotoğraf: M. Murat OTO, Şubat 2018).

Van Müzik Kültüründe Faik Erener'in Yeri ve Önemi

1967 kayıtlarında okunan türküler yanında müzik ve sosyal hayat ile ilgili bilgiler de yer almaktadır. Faik Erener, sorulara verdiği cevaplarda yaşadığı dönemdeki Van'ın müzik kültürü, müzisyenler ve müzisyenlerin kullandığı çalgılar hakkında da bilgi vermektedir.

TRT'nin Van'da derleme yapmasından yıllar önce Faik Erener'in aktif müzik yaşamını bıraktığı anlaşılmaktadır. Kayıtlarda hem kendisi hem de diğer kaynak kişiler bu hususu belirtmektedirler. Kayıtlarda, yaşlandığı için uzun süredir müziği bıraktığını, "hatır üzerine" bu kayda geldiğini kendisi ifade etmektedir. Aynı kayıtlarda Van halk oyunları emektarı meşhur Tosun Özister (1935-2015) de Faik Erener'in 10 yıldan fazladır müziği bıraktığını ifade etmiştir. Gerek keman icrasında gerekse türkü okumalarında bu ara vermenin ve yaşlılığının olumsuz etkileri kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Faik Erener, kemanı kabak kemane gibi dizine koyarak çalmaktadır. Aslında "Kemançe" (kendi telaffuzu) çaldığını, keman alınca da kemanın bir telini eksik takıp kemançe gibi çaldığını belirtmektedir. Kemançenin kendilerinde geçmişte de yaygın olduğunu, ailesinde daha önce de kemançe çalanların olduğunu ifade etmektedir. Kemançenin ne olduğu sorulduğunda kabak kemaneyi tarif etmektedir (TRT 1967).

Faik Erener kemanında, *kemançe* dediği çalgının akordunu kullandığını belirtmiştir. (kayıtlarda kemanın boş telleri inceden kalına la, mi, si (batı) dörtlü aralıklar duyulmaktadır). Eşlik ettiği çalgı ya da solistin durumuna göre aralık aynı kalmak koşuluyla akordu değiştirdiğini; segâh, saba, hicaz, kürdi gibi makamlarda türkü okuduklarını da sözlerine ilave etmiştir. O yıllarda makam bilgisine sahip müzisyenlerin varlığı Van müzik tarihi açısından dikkate değer bir durumdur. Kemanının tellerinin (ya da kemançesinin tellerinin) önceleri bağirsaktan yapıldığını, bulabilirlerse hazır tel aldığını, ama çoğunlukla telgraf-telefon tellerini keserek yaptığını ifade etmiştir (TRT 1967).

O dönemin müzik gruplarında kanun, keman, kaval, def ve darbuka gibi çalgıların bulunduğunu, davul ve zurnanın ise köylerde olduğunu, şehirde ise sadece düğünlerde kullanıldığını, özel eğlencelerde davul zurna olmadığını ifade eden Erener, bağlama çalan müzisyenlere pek rastlanılmadığını, yalnızca Mahir adlı bir kişinin "muhacirlik" zamanı Konya ve Adana tarafında bağlama öğrendiğini aktarmıştır. Darbuka çalmadıklarını, darbukayı hiç kullanmadıklarını sadece def kullandıklarını, kemanın eskiden olmadığını, asıl kemançe çaldıklarını belirtmiştir (TRT 1967).

Türkü söylemekte usta olan aynı zamanda kanun çalan Necip adlı birinin, muhacirlik olarak adlandırılan yıllarda Adana'ya hicret ettiğini ve orada öldüğü bilgisini vermiştir. Emin adlı bir şahsın da çok iyi kaval ve mey çaldığını ifade etmiştir (TRT 1967). Yine 1967 kayıtlarından amcası Salman'ın kendisinden çok meşhur olduğunu, ustasının da Salman olduğunu öğrenmekteyiz (TRT 1967).

Kayıtlardan o yıllarda “düzine” adını verdikleri 12 kişilik müzik gruplarının varlığını da öğrenmekteyiz. Bu kişilerden altısı çalgı çalarken, üçü eserleri sözlü olarak icra etmekte, diğer üç kişinin de bir yandan eserleri okurken diğer yandan da oyun oynadığını belirtmektedir. Bu gruplarda yukarıda belirttiği çalgıların yanında klarnet de (Kırlante olarak telafuz etmektedir) vardır. Erener, cümbüşün hiçbir zaman çalgıları arasında yer almadığını söylemiştir (TRT 1967).

Van'ın müzik ve eğlence geçmişine ilişkin hatıraları olan Erener, Ermenilerde de 12 kişiden oluşan müzik gruplarının olduğu bilgisini vermiştir. Çok iyi müzik yapan Ermenilerin müziklerinin Türk müziği ile önemli ölçüde benzerlik gösterdiğini belirtmiştir. Erener'te bir Ermeni gazinosunun olduğunu, Ermenilerin cumartesi oturup pazar akşamına kadar bu gazinoda rakı ve şarap içip müzik yaptıklarını, kendisinin de gençlik yıllarında bu gazinoya çok sık gittiğini ifade etmiştir (TRT 1967).

Faik Erener sadece keman çalmadaki yeteneği ile değil, ses sanatçısı yönüyle de tanınan bir isim olmuştur. Sözlü kaynakların aktardıklarına göre Celal Güzelses'in birkaç defa Van'a Faik Erener'den türküler almak için geldiği birçok kişi tarafından bildirilmiştir. Diyarbakır, Erzurum ve Şanlıurfa'dan mahalli sanatçıların Faik Erener'i ziyarete gelip türkü öğrendikleri de anlatılmaktadır. Bu ziyaretlerde bazen o anda besteler yapıp gelen konuğa ezberletip öğrettiği de anlatılanlar arasındadır. Ölmeden kısa süre önce kendi el yazması türkü notlarını Celal Güzelses'in Van'a gelip kendisinden aldığı söylenmektedir.

Mehmet Bağdatlı, Faik Erener'in kardeşinin torunu olan Enver Gencer'den Faik Erener'in Celal Güzelses'e çok türkü verdiği bilgisini almıştır.

2008 yılında yapılan röportajda Nazif Çilingir (1916-), 1950-1954 yılları arasında Diyarbakır'da THY müdürlüğü yaptığını ve Celal Güzelses ile müzik ortamlarında bulunduğunu beyan etmiştir. Nazif Çilingir, bu ortamlarda Celal Güzelses'in “Fayık”ın türkülerini okuduğunu ifade etmektedir. Celal Güzelses'ten dinlediği türkülerin Faik Erener'e ait oluşunu şu şekilde gerekçelendirmiştir: “Çünkü Faik, Celal Güzelses'ten yaşlıydı. Celal Güzelses türkülerini 1950'lerde söyledi ama Faik ise 1926-27'lerde bu türkülerini söylerdi.”

Sözlü kaynakların aktardıklarına göre Faik Erener, darbuka çalan Gop Cemal ve Defçi Yasin adlı iki akrabası ile müzik yapmaktadır. Bu müzik gruplarına daha sonra da katılan Defçi İzzet adlı müzisyene de atfedilmekle beraber çoğu kişinin Faik Erener'in olduğunu ifade ettikleri bir hikâyeye göre:

Kadınların kendi aralarında yaptığı eğlencelerde genellikle kadın türkücüler çağırılırdı. Bu kadın türkücülerin en meşhuru Möhöbbet Eze'ydi. Möhöbbet Eze tef çalar ve söylerdi. Kadınların kına, nişan vb. eğlence ortamlarında eğer kadın müzisyen bulunamaz ise erkek müzisyen çağırılır ancak kadınların rahat eğlenebilmesi için müzisyenler ile kadınlar arasına bir perde gerilirdi. Böylece erkek müzisyenler eğlenen kadınları, kadınlarda erkek müzisyenleri görmeyizlerdi. Bu eğlencelere çok giden Defçi İzo lakaplı türkücü perdenin arkasından istek yapan kadınların sadece topuk bölgesini görebilirdi. Sonra çarşı pazarda o kadını görünce topuğundan tanır kim olduğunu anladığı için kızdığı birine "Ben senin ananı topuklarından tanırım" diye naif bir küfür ederdi (Fevzi Levendoğlu 2005).

Bu naif küfür Van'da halen kullanılan bir deyim gibi yaşamaktadır.

2008 yılında İstanbul'da kamera kayıtlı yaptığımız görüşmede Kubilay Altaylı (1937-) ve Nazif Çilingir (1916-) Van'ın geleneksel oturma-eğlenti gecelerinin uygun bir kişinin "tarma"sında (ahır odasında) hemen her hafta yapıldığını, eğlenildiğini, yenilip içildiğini ve usulünce dağıldığını belirtmektedirler. Bu gecelere kemancı Faik Erener'in ekibiyle mutlaka geldiğini ve bu ekipte bulunan "Zılıto" lakaplı kişinin de komiklik ve köçeklik yaptığını belirtmektedirler.

Fotoğraf-3. Faik Erener'in Kemanı. Fotoğraf: Çetin Ebeperi, Şubat 2018.

Van eşrafından Çetin Ebeperi'nin aktardığına göre, Çetin Ebeperi'nin dedesi Hacı Kasap Halil, oğlu Mustafa Ebeperi'ye (D. 1925) Faik Erener'den keman dersi aldırmıştır. Küçük yaşta kemanda çok başarılı olan Mustafa Ebeperi'yi çok seven Faik Erener kendi kemanını Mustafa Ebeperi'ye hediye etmiştir. Mustafa Ebeperi vefat edince bu keman oğlu Çetin Ebeperi'ye intikal etmiş olup Faik Erener'in kemanı halen Çetin Ebeperi tarafından muhafaza edilmektedir.

Faik Erener'in Adıyla Anılan Van Türküleri

1967 yılında oldukça yaşlı olan ve müziği de uzun zaman önce bıraktığı sözlü kaynaklardaki verilerden anlaşılın Erener'in icra ettiği türkülerde sürekli unutmaların varlığı olağan karşılanmalıdır. Bu bağlamda söz ve ezgilerde kopuklukların olması bu bağlamda değerlendirilmelidir.

1. Yeni Hamamın Üstüem: Faik Erener'e nisbet edilen en önemli türküdür. 1967 kayıtlarında bu türkünün amcası Salman'a ait olduğunu, kendisinin de bu türküyü ondan aldığını, türküye kendi yorumlarını katarak yeniden düzenlediğini ifade etmiştir. 1961 yılında Van'a gelen Mustafa Geceyatmaz'ın bu türkünün Van türküsi olmadığını iddiasını şiddetle reddeden Erener, bu hususu Mustafa Geceyatmaz'a da söylediğini belirtmiştir (TRT 1967).

TRT'de bu türkünün notaya alınmış iki farklı şekli bulunmaktadır. Meyanlı olan notada yöre olarak Doğu Anadolu belirtilmekte, kaynak kişi Nizamettin Ariç, derleyen bant kaydı, derleme tarihi 1989, notaya alan ise Yücel Paşmakçı olarak yazılmıştır. İkinci notada ise meyan bulunmamakta olup yöre Van, kaynak kişi Faik Erener, derleyen TRT, derleme tarihi 1967, notaya alan Erkan Sürmen 1978 olarak belirtilmektedir.

Bu türkü 1950 yılı Muzaffer Sarısözen kayıtlarına göre de Van'dan derlenmiş olarak kayıtlıdır. Bu kayıtların tutanaklarında meyan kısmı yazı ile yazılmış olmasına karşın ses kaydında meyan kısmı bulunmamaktadır. 1967 kaydında ise Faik Erener uzunca süre meyan kısmına girmemekte, hatta arada bazı açıklamalar yapmakta ve sonlara doğru meyanı okumaktadır. Bu nedenle olsa gerektir ki; 1967 kayıtlarını dinleyen kişinin kaydın sonunu beklemediği ve türkünün bu kadar olduğu düşüncesine kapılıp meyansız olarak notaya aldığı düşünülmektedir. Diğer yandan bu kayıta Faik Erener'in okuduğu meyan kısmı günümüzde bilinen meyanla örtüşmemektedir. Sözler bilinen biçimde olup müziği seğâh geçkili tam bir Kerkük tavrı taşımaktadır. Muhacirlikte Musul'a gitmiş olmalarının etkisi olabilir mi sorusu akla gelmektedir.

2. Sıtma Köprüsü (Arabaya Bindim Ağrıda Başım): 2005 yılında Van türküleri konusunda kendisi ile kamera çekimli röportaj yaptığımız Abbas Güven (1926-2012) Faik Erener hakkında birçok bilgi vermiştir. Bu görüşmeler sırasında Abbas Güven ısrarla “oy Mahmut emmi” adlı bir türküden bahsetmekteydi. Yaşı dolayısıyla hatırlayamamasına rağmen Faik’in türküsü olduğunu, çok önemli bir türkü olduğunu belirtiyordu. Abbas Güven ile tarafımızca yapılan görüşmelerimizden bir süre sonra TRT 1967 kayıtları elimize geçtiğinde Abbas Güven vefat etmişti. Bu nedenle Abbas Güven’in bahsettiği türkünün bu ses kaydındaki türkü olup olmadığını teyit edemedik.

Faik Erener bu türküyü, 1910 yılında Yüzbaşı İbrahim Beyin oğlunun Akköprü Mahallesi’ndeki Akköprü Deresi’nin üzerinde bulunan Sıtma Köprüsü üzerinde Ermeniler tarafından öldürülmesinden sonra bestelediğini belirtmiştir. Ermeniler’in, çocuğu mektepte kandırıp önce kiliseye götürdüklerini, sonra ise Sıtma Köprüsü’nde öldürdüklerini, bir akşam üzeri bu olaydan haberdar olduktan sonra cenaze için İbrahim Bey’in evine gittiklerini anlatmaktadır. Aynı zamanda komşuları olan öldürülen çocuğun annesinin, “Allah rızası için benim çocuğuma bir türkü söyle” demesi üzerine bu türküyü yaktığını aktarmıştır (TRT 1967). Ancak kayıtlardaki konuşmalarda annenin bu arzusunun olayın gerçekleştiği tarihlerde mi, sonraki yıllarda mı olduğu belli değildir.

Uzun hava ağıt biçiminde okuduğu biçimiyle türkünün sözleri şu şekildedir:

Arabaya bindim belim büküldi,
Zalım Abdo vurdi kanım tökildi, yar aman aman

Yar aman aman, dost aman aman,
Aradım bulamadım derdime derman, başıma ferman

Atımı çektiler binek taşına
Elim yetişmiyor eyer kaşına, vah aman aman

Yar aman aman, dost aman aman,
Aradım bulamadım derdime derman, başıma ferman

Aman Hakkı emi galdırım beni
Hiç yok mudur sizde er kişi şanı, vay aman aman

Yar aman aman, dost aman aman,

Aradım bulamadım derdime derman, başıma ferman (TRT 1967)

Abbas Güven ile 2005 yılında yapılan görüşmede, bu türküyü Faik öldükten sonra kimsenin söylemediğini ve bu nedenle unutulduğunu, türkünün Van'a ait olduğunu belirttikten sonra hikâyesini anlatmıştır. “Bir Ermeni ile bir Türk arkadaş oluyorlar, Ermeni'nin adı Mori, Türk'ün adı Mustafa'dır. Bu iki arkadaş Şahbağı'nın oradaki Delikli Taş'ın yanında şarap içmeye giderler. O ortamda olan başka biri Mustafa'nın Mori'nin eşine tecavüz ettiği iftirasını Mori'ye söyler. Mori'de içmeye gittikleri bu yerde beklemediği bir anda Mustafa'yı sırtından bıçaklar. Yere düşen Mustafa yoldan geçen Mahmut Emi adlı şahısa seslenir” (Abbas Güven 2005).

Arabaya bindim (atımı bağladım ?)

Ağrıdı başım

Şahbağı'na gelmeden

Serildi leşim oy aman

Oy Mahmut emmi, can Mahmut emmi

Kaldırın meni, kaldırın meni

Sizlerde yoh mudur erkeklik şani oy aman aman

Sürerim sürerim

Gitmedi gadana

Düşmanın kurşunu

Değmez adama

Faik Erener'in 1967 yılında söylediği biçimle Abbas Güven'in 2005 yılında söylediği biçim arasında hem söz hem müzik olarak benzerlikler varsa da türküler bire bir örtüşmemektedir. Ayrı iki olay ve ayrı iki türküden mi söz edildiği yoksa Abbas Güven'den kaynaklı bir varyantlaşma mı olduğu açık değildir.

3. Ali Paşa Ağıdı: “Ali Paşa Ağıdı” ile ilgili kaynak kişi Abdurahman Ceberut (1918-1996), derleyen Muzaffer Sarısözen, derleme yılı 1950 olarak kayıtlara geçmiştir. 1950 yılı derlemelerinde de Abdurahman Ceberut'un ses kaydı elimizde mevcuttur. Ancak bu türkünün bestecisinin Abdurahman Ceberut olup olmadığı hakkında bir bilgi mevcut değildir. Bu türkünün 1907 yılında Ermeni militanlar tarafından Batum limanında katledilen Van Valisi Ali Paşa için yazıldığı bilinmektedir. Bu durumda bu türkünün geçmişinin çok eski olmadığı düşünüldüğünde anonim kaynaklı olmadığı, 1907'den sonraları bestelendiği kesindir. Abdurahman Ceberut'un 1918 doğumlu olduğu dikkate alındığında, bu türkünün hem söz yazarının hem de

bestecisinin Faik Erener'in olma olasılığının yüksek olduğu düşünülebilir. Ancak bu konuda kesin bir bilgi elimizde mevcut değildir.

1967 kayıtlarında Faik Erener bu türküyü, bilinen ezgi ve bilinen sözleri ile okumuştur. Ancak meyan kısmının müziği bilinenden farklıdır.

2008 yılında kendisiyle röportaj yaptığımız Kubilay Altaylı (1937), bu türkünün Faik Erener'e ait olduğunu belediye başkanlığı yapan abisinden öğrendiğini ifade etmiştir.

1967 TRT kayıtlarında Amik (Yeşilsu) köyünden Hamza Bitiktaş (1884-1971), Seferberlikten 5-6 sene evvel Ali Paşa'nın Van'a vali yapıldığını, İskele Köyündeki "kör kehriz"ın suyunu Ermenilere vermemesinden dolayı faytonla giderken bir "dığa"nın (Ermenice erkek çocuk) Ali Paşayı takip edip Kars'ta vurduğunu, bu olay üzerine Faik Erener'in bu türküyü çıkardığını belirtmektedir.

1967 TRT kayıtlarında Hamza Bitiktaş bu türküyü bilinen ezgisi ile okumaktadır ancak türkünün sözlerinde bilinenden farklı sözler kullanmaktadır. Farklı okuduğu sözler şu şekildedir:

Vara vara geldim yola
Rast geldim ben garagola
Dedim beki asker ola
Devriyeler beni bula

Karavanaya vurdular
Binbaşılar darıldılar
Darılmayın binbaşılar
Can cigerden ayırdılar

4. Kevenk Yolu Bu mudur: Bu türkü TRT repertuarındaki kayıtlara göre 1946 ve 1952 yılında Elazığ'dan derlenmiştir. Muzaffer Sarısözen tarafından Vasfi Akyol'dan derlenmiş olup Kevenk ve Kögenk olarak söylenen iki biçimi vardır. Ancak 1967 kayıtlarında birden fazla kişi bu türkünün Van türküsü olduğunu iddia etmektedir. Kayıtlarda olan kişilerin yanında 1967 derlemesini yapan Muammer Sun'un da bu iddiaları hem 1967 raporlarında hem de 2008 yılında yaptığımız görüşmede tekrarlaması dikkate değerdir.

Muammer Sun, 1967 yılında TRT'ye sundukları raporda şu ifadeleri kullanmıştır:

"Ermeni mezaliminden sonra Vanlılar çeşitli şehirlere dağılmışlar. Folklor derlemesinde bir şeyin dikkate alınması gerekiyor. Hani her tarafta bu ya, adamın mümkünse 3-5 göbek geriden oraya

nereden geldiğini tespit etme meselesi. Umarım ki Saygun'un Elazığ'dan derlediği (Kevenk) türküsü Van'dan gelmiş olanlardan derlemiş olduğudur. Belki de değildir. Bilmiyorum. Yani tahmin olarak söylüyorum."

2008 yılında Muammer Sun ile Ankara'da yaptığımız kamera çekimli röportajda da bu türkü hakkındaki düşünceleri tekrar sorulmuştur. Şu an Elazığ repertuarında kayıtlı görünen "Kevenk yolu bu mudur" adlı türkünün Van türküsü olduğuna inandığını belirtmiştir. Buna gerekçe olarak da 1967 yılında Van'ın dört farklı yerinde dört farklı kişiden ikisi Kürtçe ikisi Türkçe olarak kaydetmesini göstermiştir. Van'ın o yıllarda göç almadığını, ayrıca bu türkünün Elazığ'dan Van'a gelse bile Kürtçeye dönüşmeyeceğini belirttikten sonra şu ifadeleri kullanmıştır:

"Folklor araştırmalarında varyant denen bir şey vardır. Yani bir türkü şurada şöyle söylenir, burada böyle söylenir diye. Hiç biri de yanlış değildir. Van'da böyle varyant olan türküler de aldık yalnız Van'da şunu gördüm; Elazığ türkülerine yakın parçalar vardı. Yani Elazığ ile akraba bir müzik kültürü vardı Van'da. Mesela Saygun'un çok seslendirdiği Eğin türküsü olan kevenk türküsü sizde de vardı yalnız sizdekinin ölçüsü farklıydı. Seslerinde küçük farklılıklar vardı. Yani başka bir varyantıydı. Aynı kültürün başka bir coğrafyada biraz farklılaşmış şekliydi." (Muammer Sun, 2008).

1967 kayıtlarında Hasan Soyluoğlu'na (1908-?) bu türkü sorulunca bilinen ezgiyi "Sarı Papuç Toz Eder" sözleri ile okuduktan sonra "aha işte bu odur" diyor. Buradan mı Elazığ'a gitti yoksa oradan mı buraya geldi sorusuna emin bir ifade ile "hayır buradan oraya gitti" şeklinde cevap veriyor. Muhacirlikte Elazığ Kesrik'e göçtüklerini, bir yıl orada kaldıklarını, Elazığ'a çok Vanlının hicret ettiğini, halen bir çok akrabasının Elazığ'da kaldığını belirtmektedir. Döndükten sonra meclislerde çalan Faik Erener'i tanıdığını belirtmektedir. Kendisinin mektepte piyano ve klarnet öğrendiğini, Faik Erener'in ise mektepten yetişme olmadığını belirtmektedir. Ayrıca konuşmalarda bu türküyü Faik Erener'den öğrendiği anlamına gelecek ifadeler kullanmaktadır.

Faik Erener 1967 kayıtlarında bilinen ezgi ama sözlerde biraz farklılıklarla bu türküyü okumaktadır. Bu türkünün nereye ait olduğu sorusuna emin bir biçimde "buraya aittir" demektedir. Elazığ'dan mı öğrendiniz sorusuna karşılık "hayır, daha önce Mustafa Geceyatmaz da geldiğinde bu Elazığ'ındır dedi. Vallahi öyle değil, ben bunu kendi memleketimden almışsam, onlar gandırıyorlar bizi, hakikati demiyorlar" şeklinde cevap vermektedir. Kevenk nedir sorusuna ise

“güvenk oyundur, kadın erkek el ele tutuşup oynamalarına güvenk denir” şeklinde cevap vermektedir.

Bu konuşmalardan anlaşılan Van’da “güvenk” kelimesi halay tutmanın karşılığı olan anlamda kullanıldığı, güvenk yolu ile de halay tutanların oyundaki istikametini kastettiği anlaşılmaktadır.

5. Burdan Bir Yol Gider Tebriz’i Tehran’a (Edremit Nanayı-Ağır Bar): Fevzi Levendoğlu (1927-2012) ile 2005 yılında yapılan görüşmelerde Edremit Nanayı adlı oyunun müziğini söylemekteydi, ancak sözlerini kopuk kopuk hatırlayabilmekteydi. 1967 kayıtları elimize geçince, bütünlük içinde Faik Erener çalıp okuması bu güzel türkü kayıtlara geçmiş oldu. 1967 kayıtlarında Faik Erener eski insanların bu türkü ile kızları oynattıklarını belirtmektedir. Bu türkünün notası “Van Türküleri-1 (Sözlü Kırık Havalar)” adlı kitapta bulunmaktadır.

6. İki Keklik Bir Derede Ötüyor: Zeybek formundaki bir varyantının Balıkesir repertuarına kayıtlı olmasına karşın söylendiği biçimiyle bu türkü Elazığ repertuarına kayıtlıdır. Kast edilen biçimin icrasının en popüler olan kaydı Erkan Oğur’un icrasındadır. Ancak Van’da birçok yazılı kaynak ve sözlü anlatımlarda bu türkünün Van’da da söylendiğini iddia edilmektedir:

Bu kaynaklardan en eski ve en önemlisi Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu adına 1948 yılında Van’a gelen Ahmet Caferoğlu’nun Türk Dil Kurumu Yayını olarak 1951 yılında yayınladığı “Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler” adlı kitapta, Abdurahman Ceberut’tan alınan Van türküsü olarak bildirilmiştir. Bu çalışma halk ağzlarını inceleyen bir çalışma olup türkünün müziğinin kast edilen türkü ile aynı olup olmadığı belli değildir. Ancak söz unsurundaki büyük benzerlik aynı türküyü kastettiği düşüncesini güçlendirmektedir. Bu kaynakta aktarılan sözler şu şekildedir.

İki de keklik bi derede imanımda öti
Ötme keklik benim derdim arti
Emine hanım şarap içmiş imanımda yati

Yazması oyali gundurasi boyali
Al meni imanım da sar meni

Harmanlılar saman satar imanımda harmannan
Emine hanım yeni çıkmış hamamnan

1967 kayıtlarında, o yıllarda önemli kültür hizmetleri olan Bahattin Özel (1931-1986) bu türküyü bilinen söz ve müzikle okumakta

ve “Elazığ kendisine mal ediyor ama bu Van türküsüdür” diye emin cümlelerle Van’a ait olduğunu belirtmektedir (TRT 1967)

2005 yılında kamera kayıtlı yaptığımız roportajda Fevzi Levendoğlu (1927-2012) bu türküyü okumaktadır. Van’a ait olup olmadığı konusunda emin değil ancak eskilerde Van’da çok söylendiğini belirtmektedir. Aynı kayıтта Mustafa Solmaz (1929-) ve Alaattin Şen’de bu türküyü eski yıllarda Faik Erener’den çok dinlediklerini ve Faik Erener’e ait olduğunu belirtmektedirler. Fevzi Levendoğlu’un Van Kültür ve Dayanışma Vakfı 2 nolu yayını olarak 1993’de basılan “Van’ımız ve Folklorumuz” adlı kitabının Van Türküleri başlığında bu türkü de bilinen sözlerle yer almaktadır.

1967 yılı kayıtlarında Faik Erener bu türkünün Van türküsü olduğunu iddia etmekte ve kemanıyla çalarak okumaktadır.

1967 Kayıtlarında Okunan Diğer Türküler:

7. İskele’den Çıktı Devenin Ucu (U.H.)
8. Kömür Gözlüm Bakışından Doyamam (U.H.)
9. Bu Handan Bu Handan (U.H.)
10. Zalım Bu Dağlar (U.H.)
11. Nasıl İdim Havar Nasıl İdim (U.H.)
12. Bu Gece Uymamışım, Ser Yere Goymamışım
13. Muş’un Arkasında Fesli Gezerim
14. Burdan Bir yol Gider Tebriz-i Tehran’a (Edremit Nanayı)

Adı geçen türküler arşiv kayıtlarında Faik Erener’e ait olduğu söylenen türkülerdir. Bunlar dışında sözlü derlemelerde daha birçok türkü için Faik Erener’e atf yapılmaktadır.

Sonuç

Osmanlı Devletinin son yıllarındaki yaşanan siyasi ve ekonomik sorunların yanında Birinci Dünya Savaşı sırasında Van’ın Rus’lar tarafından işgal edilmesi ve Ermeni isyanları sonucu Müslüman nüfusun katliamlardan kaçması (muhacirlik) ve savaş bitiminde Ermeni nüfusun sürgünü (tehcir) Van müzik kültürünün de göç vermesine neden olmuştur. Bu olaylar sonucunda Van’ın geçmişi ile bağları kopmuş, bir anlamda hafızasını yitirmiştir.

Cumhuriyetin kurulmasıyla kendini toparlamaya ve aldığı derin hasarları onarmaya çaba sarf etmiştir. 1932 yılında kurulan Van Halk Evi ve ilçelerde kurulan “Halk Odaları” çalışmaları ile diğer sanatsal alanlarda olduğu gibi müzik alanında da önemli çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmaların ürünleri 1960’lardan sonra kendini göstermeye başlamıştır. 1970’lerden sonra eğitim kurumları ve diğer

sivil oluşumların çalışmaları sonucunda birçok önemli kişi tarih sahnesinde ortaya çıkmaya başlamış, Van müzik kültürü çeşitlenmiş ve daha geniş kitlelerin uğraşı haline gelmiştir.

Van'ın Osmanlı'nın çöküş döneminden başlayıp 1950-60'lara kadar süren sıkıntılı geçiş süreçlerinde Van türkü geleneğinin yaşatılması ve günümüze aktarılmasındaki en önemli kişilerden biri Faik Erener ve mensup olduğu topluluk olmuştur.

Faik Erener'in müzik yaşantısı incelendiğinde Van'ın geçmiş yıllarındaki müzik kültürü hakkında önemli bilgilere ulaşılmaktadır. Bu bilgilerin en önemlisi makam bilgisinin çok eskilerde bilindiğini, türkülerin makamlara göre icra edildiğidir. Bunun yanında nota bilgisinin günümüz akademik seviyesinde olmasa da kullanıldığını ortaya koymaktadır. Müzik konusunda akademik eğitimi olmayan hatta normal eğitimi bile olmadığı bilinen Faik Erener ve mensup olduğu toplumun nota ve makam bilgisini kullanması Van'ın müzik kültürünün derinliğini ölçmede önemli ipuçları sunmaktadır.

Faik Erener'in müzik yaşantısının incelenmesinden çıkan bir diğer önemli bilgi ise Cumhuriyet öncesinde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında keman, kanun, kabak kemane, kaval, mey ve çeşitli ritim aletlerinin Van'da kullanıldığdır. Diğer yandan bu çalgıları kullananların müzik grupları oluşturduğunu, çalan, söyleyen ve oynayanlar olarak görev dağılımının olduğu da önemli bir bilgidir. Bu bağlamda kırık hava olarak tasnif edilen türkülerin yanında halk oyunlarının da bu müzik grupları aracılığıyla günümüze taşındığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Sonuç olarak bu araştırma ortaya konyaktadır ki: Faik Erener, unutulmuş, hatırlanması gereken ve Van'ın müzik kültüründeki en önemli emektarları arasında yeniden anılması gereken büyük bir değerdir. Saygı ve rahmetle...

Kaynakça

- Öztuna, Y. (2000). *Türk Musikisi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*. Ankara. Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 245. ISBN: 975-16-1501-1.
- Oto, M. M. (2013). *Geçmişten Geleceğe Van Türküleri-1 (Sözlü Kırık Havalarda)*. ISBN: 978-975-978-605-85807. İstanbul: Mavi Fikirler Yayınevi.
- Oto, M. M. (2016). Van Müzik Kültürü. Yılmaz ÖNAY, Davut TATLI (Editörler). *Van Kültür ve Turizm Envanteri III. Halk Kültürü-I. (Dil ve Anlatım-Halk Edebiyatı-Müzik Kültürü)*. Van: Van Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü yayınları. S. 243-372. ISBN: 978-605-149-804-1.

Caferoğlu, A. (1995). Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler. İlk basım 1951. Ankara: Atatürk Kùltür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları Sayı: 591. ISBN: 975-16-0699-3.

Levendoğlu, F. (1993). *Van'ımız Folklorumuz*. Van: Van Kùltür ve Dayanışma Vakfı yayınları.

Kurum İçi Basılı Olmayan Kaynaklar

Sun, Muammer., Akın, Cenani (1967). Türkiye Radyo Televizyon Kurumu 1. Folklor Derlemesi Tutanakları. Ankara.

TRT Arşivi Bant Kayıtları (1967). Türkiye Radyo Televizyon Kurumu 1. Folklor Derlemesi Van Derlemesi Bant Kayıtları. Kayıtlar: Muammer Sun, Cenani Akın. Van. TRT Arşivi Bant Kayıtları (1950). Konservatuar Derlemeleri. Kayıt: Muzaffer Sarısözen, Halil Bedii Yönetken. Van.

Sözlü Görüşmeler-Kaynak Kişiler

Abbas GÜVEN (2005). Van. Doğum: 1926, Ölüm: 2012.

Çetin EBEPERİ (2018). Van. Doğum: 1955

Fevzi LEVENDOĞLU (2005). Van. Doğum: 1927, Ölüm: 2012.

Kubilay ALTAYLI (2008). İstanbul. Doğum: 1937. Yaşıyor.

Muammer SUN (2008). Ankara. Yaşıyor.

Mustafa SOLMAZ (2005). Van. Doğum: 1929. Yaşıyor.

Nazif ÇİLİNGİR (2008). İstanbul. Doğum: 1916. Yaşıyor.

Mehmet BAĞDATLI (2005). Van. Doğum: 1950. Yaşıyor.

Suvaroğlu Ailesi (2018)

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 40 – Sayfa / Page:125-144
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 03.04.2018 Kabul/Accepted: 17.05.2018

**CANAN TAN'IN YÜREGİM SENİ ÇOK SEVDİ
ADLI ROMANINA POPÜLER ROMAN AÇISINDAN
BİR YAKLAŞIM**

***A POPULAR NOVEL APPROACH TO THE NOVEL
YÜREGİM SENİ ÇOK SEVDİ BY CANAN TAN***

M. Şahin YAVUZER
yavuzsahin853@gmail.com

Öz

Popüler roman; çok okunma, çok satma, medya, reklam ve pazarlama, cinsellik, merak gibi amaçlarla örülü bir türdür. Kitlelerin geneline hitap eden bu roman türü, yazın tarihinde görüldüğünden beri her dönem var olmuştur. Edebiyat dünyasında görmezden gelinen popüler roman, toplumun hayat alışkanlıklarını değiştirmektedir. Ancak estetik kaygıdan uzak olan popüler romanlar, kendi tarihi çerçevesinde tutunabilmişlerdir. Edebi açıdan bir değer atfedilmeyen ve sınırlı sayıda kişi tarafından incelenen bu tür, kitleleri ve yaşam tarzlarını etkilediğinden metodolojik anlamda üzerinde durulması gerekmektedir. Özellikle Cumhuriyet döneminde bu tür romanlar, büyük bir popülerlik kazanmıştır. Kitleler, tefrika olan bu romanları büyük bir ilgiyle takip etmiştir. Cumhuriyet döneminde yayımlanan romanların çoğu sinemaya uyarlanmıştır. Popüler roman, Cumhuriyet dönemiyle ivme kazanmış günümüzde de etkisini sürdürmektedir. Günümüz popüler roman yazarlarının önde gelen bir ismi de Canan Tan'dır. Tan, 2002'de yazdığı "*Piraye*" romanıyla ün kazanmış ve geniş bir kitle tarafından okunmaya başlamıştır. Biz de onun en çok okunan ve beğenilen romanlarından biri olan "*Yüreğim Seni Çok Sevdî*" adlı eserini popüler roman türünün özellikleri açısından inceleyeceğiz. Bu çalışmanın bize günümüz popüler roman yaklaşımıyla ilgili ışık tutacağı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Popüler Roman, Canan Tan, Popüler Kültür, Yüreğim Seni Çok Sevdî

Abstract

Populer novel is a kind of novel that is written with the purposes such as being read and sold a lot. It also aims to be attractive for media, advertisement and marketing, sexuality and curiosity. The popular novel which targets all the people has existed at every period of time. Populer novel which is ignored by literature world has changed the habits of people. However the populer novels which don't take into consideration the aesthetic concerns have survived in their own historical framework. From the literary perspective, the populer novel do not have much importance and it has been analysed by a few people. But it affects a lot of people and their lifestyles. Because of that it should be emphasized in methodology. Populer novels gained a big popularity especially at the Republic Period. Thousands of people followed those novels that became serial. Most of the novels published at the Republic Period have also been adopted to cinema. Populer novel's spreading was accelerated at the Republic time especially. In today's world we can see its effects. One of the most recent populer novelists is Canan Tan. She became popular with her book "Piraye" which she wrote in 2002. We will study one of her widely read and liked novel "Yüreğim Seni Çok Sevdi" in terms of the characteristics of populer novel. We believe that this novel will give us information about the contemporary populer novel approach.

Keywords: Populer novel, Canan Tan, Populer culture, "Yüreğim Seni Çok Sevdi"

Giriş

Popüler roman, popüler kavramının etrafında şekillenmiş bir türdür. Popüler romanda estetik kaygılara rastlamak zordur. Romanlarda akışkan bir olay örgüsü vardır. Ancak bu olay örgüsü kimi yerde durağanlaşır, kimi yerde duygu açısından çok yükseğe çıkarak inişli çıkışlı bir grafik izlenimi verir. Tamamen okuyucuya yönelik bir türdür. Bu tür metinlerde tek boyutlu bir bakış açısı vardır. Dil, basit, anlaşılır, günlük bir dildir. Gerçek bazen abartılır, bu abartı ilgi çekicidir. Bu tür, gündelik yaşayan insanı kendine bağlayan olaylar silsilesinden oluşur. Bu türdeki romanları, orta sınıf çok rahatlıkla alabilir, zira bu romanlar ucuzdur.

Popüler romanlarda önemli olan sanat yapmak değil zevk vermektir. Okur zevk aldığı ve kitap çok satıldığında romanlar popülerlik kazanır. Eserdeki zaman ve mekânlar, okuyucuyla özdeşleşmiştir. Mekân ya okuyucunun hayal ettiği ya da içinde bulunduğu mekândır. Romanlarda edebi açıdan teknik bir zenginlik bulunmaz. En çok kullanılan teknikler: geriye dönüş, diyalog ve monologdur. Anlatıcı ve bakış açısına çok dikkat edilmez. Birey, her

zaman ön plandadır, kitle içinde yaşamaktadır ancak yalnızdır.¹ Popüler roman günlük insan hallerini bütün çıplaklığıyla ortaya serer. Roman dilinde bir özveri ve ustalık görülmez. Ancak bu durum, yazarın usta olmadığı anlamına gelmez. Popüler roman yazarları kitaplarını genellikle tanınmak, maddi kazanç sağlamak, *arkası yarın* amaçlı yazdıkları için bunlara *tüketim romanları* da diyebiliriz. Bu tür romanlar orta sınıf için psikolojik bir doyum aracıdır. Kitle nasıl alışveriş, yemek, cinsellik gibi fizyolojik doyumdan zevk alıyorsa; popüler romanı da zihinsel bir doyum aracı olarak kullanır. Nitekim popüler roman argümanları da yukarıda saydığımız fiziksel ihtiyaçların neticesinde oluşur.

Türk edebiyatında, popüler roman türü Tanzimatla başlar, Cumhuriyet döneminde tefrika romanlarıyla beraber hızla gelişir. Tefrikalar arz talep ışığı altında yaygınlaşır. İnsanlar günümüzde olduğu gibi fiziksel ve manevi eksikliklerini romanda gidermeye çalışır. Bu eksikliği iyi okuyanlardan biri de günümüz popüler romancılarından Canan Tan'dır. Biz de günümüz popüler roman anlayışını ortaya çıkarmak için Canan Tan'ın *Yüreğim Seni Çok Sevdi* adlı romanını popüler romanın özellikleri açısından inceleyeceğiz.

1. Canan Tan ve *Yüreğim Seni Çok Sevdi* Romanı

Canan Tan, Ankara doğumlu olup ilk ve orta öğrenimini Ankara'da tamamlar. Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesini bitirir. Kendisi değişik edebiyat türlerindeki yarışmalarda dereceye girer ve birçok ödül alır. *Yeni Asır (İzmir) Gazetesi'nde* köşe yazarlığı yapar. Milliyet Pazar'da, güncel olayları esprili bir dille yorumlayan yazılar yayımlayan Tan, *Mimoza* dergisinde Çuvaldız, *Kazete* adlı kadın gazetesinde *Kazete-Mazete* adlı köşelerde yazılar yazar (Gökçe, 2010). 2018'e kadar 15 kitabı yayımlanır. Romanlarını kronolojik olarak şöyle sıralayabiliriz. *Sokaklardan Bir Ali (1998)*, *Çikolata Kaplı Hüzünler (2002)*, *Piraye (2003)*, *Eroinle Dans (2005)*, *En Son Yüreklere Ölür (2005)*, *Yüreğim Seni Çok Sevdi (2007)*, *Söylenmemiş Şarkılar (2008)*, *Aşkın Sanal Halleri (2010)*, *İz (2011)*, *Issız Erkekler Korosu (2012)*, *Hasret (2013)*, *Pembe ile Yusuf (2014)*, *Ah Benim Karım! Ah Benim Kocam! (2015)*, *Kelepeç (2016)*, *Başı Bozuk Sevdalar (2017)*.

Tan'ın romanlarının konusu çok farklıdır. Onun romanlarının bir kısmı güncel toplumsal konuları barındırır. Bunlardan en çok ilgi çekenler arasında; *Eroin ile Dans* adlı kitap, eroinin pençesine düşmüş,

¹ Bu değerlendirmeler, Ahmet Oktay'ın ; Esat Mahmut Karakurt' un *Kadın Severse*, Duygu Asena'nın *Kadının Adı Yok*, Kerime Nadir'in *Hıçkırık*, Peyami Safa'nın *Fatih Harbiye* adlı romanlarının incelemelerinde çıkardığımız sonuçlar ve S. Dilek Yalçın'ın Popüler Romanla ilgili yazdığı ansiklopedik madde ışığında aktarılmıştır.

sonunda intihar etmiş bir genç kızın hayatını konu edinir. *Yusuf ile Pembe* adlı romanda iki kardeş arasındaki bağ ve törenin onlar üzerinde oluşturduğu psikolojik şiddetten söz edilmektedir. *En Son Yüreklar Ölüür'* ün konusu organ naklidir. Yukarıda saydığımız bu romanlardan okuyucu tarafından en çok ilgi çeken *Yüreğim Seni Çok Sevdi* adlı aşk romanıdır.

1.1. Popüler Romanın *Yüreğim Seni Çok Sevdi* Romanı Üzerindeki Yansımaları

Canan Tan, toplumun nabzını çok iyi tutan bir yazardır. Onun romanları Popüler romanın karakteristik özelliklerini barındırır. O, gündemi ve günceli yakından takip eder ve bunları eserlerine yansıtır. Tan'ın romanları popüler romanların da bir gereği olarak, orta sınıf dediğimiz zümreye hitap eder. Kitleler, onun romanlarını ilgi ve merakla okur. Yazar da insanlara istediklerini vererek yoğun bir eser çalışması içerisine girer. Nitekim neredeyse her yıl yazarın bir romanı yayımlanmaktadır.

Tan'ın romanları estetik kaygı güden ve edebi yönü ağır basan romanlardan daha çok okunmaktadır. Bu da yine popüler romanın karakteristik bir özelliğidir. Ancak bu durum, yazar tarafından kabul edilmemektedir. Tan bir röportajında Sabahattin Ali'nin *Kürk Mantolu Madonna* eserinin en çok satan kitaplar arasında olduğunu dile getirir. O, *Kürk Mantolu Maddona*'yla ilgili "*Çok satan kitapların da edebi değeri vardır. Bu tür tartışmaların anlamsız olduğunu*" (Üstün, 2014) ifade eder. Tan, bu söylemlerle kendi romanlarının edebi değer taşıdığını temellendirmeye çalışır.

Cumhuriyet döneminde popüler romanlarıyla tanınan Muazzez Tahsin Berkand (1899-1984), Peride Celal (1916- 2013), Kerime Nadir (1917- 1984), Esat Mahmut Karakurt (1902-1977) gibi yazarlar, nasıl ön plandaysa şu an da Canan Tan gibi yazarlar ön plandadır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Canan Tan'ın roman konuları çoğunlukla birbirinden farklıdır. Yazar, özellikle halkın gündeminde olan, toplumu dejenere etmiş, tramvaya uğratmış konular üzerinde daha çok durur. Şaban Sağlık, Esat Mahmut Karakurt için "*O devirde (1902-1977) sinemada starlar vardı. Karakurt da bu devrin roman starları arasında yer almıştır. Yine o dönemde estetik değeri yüksek sanat eserleri vücuda getiren pek çok sanatkar, bir köşede sefalet içinde yaşarken ve adeta unutulmuşken, Esat Mahmut ve daha pek çok popüler romancı, para, ün ve servet içinde yürümüştür.*"(Sağlık, 2010:23) ifadelerini kullanır. Bu sözler her ne kadar popüler için acımasız görünse de reel dünyada karşılığı olan ifadelerdir.

Esat Mahmut Karakurt' un sürprizlerle dolu bir aşk romanı olan *Kadın Severse*' de romanın ana karakterleri olan Nevin ve annesi Leyla'nın hazin bir aşk öyküsü aktarılır. Nevin ve annesi Leyla birbirlerinden habersiz Doktor Ferit'e aşık olmuşlardır. Yasak ilişkilerle örülü bu aşk hikâyesinde Leyla aradan çekilmek isteyip intihar eder (Sağlık, 2010: 53). Yine popüler roman yazarlarından Kerime Nadir'in *Hıçkırık* eserinde romanın başkişisi Kenan, sevgilisinin kızı Handan ile evlenir (Oktay, 2002:159). Popüler romanın bu özelliği aşk konulu çoğu romanda görülür. Ayrıca bu tür, sürprizlerle örülüdür. Popüler romanın en önemli karakteristik özelliği; sıra dışı aşkların, yasak ilişkilerin, imkânsız aşkların olay örgüleriyle sarmalanmasıdır. Kerime Nadir bu konuyla ilgili "*İnsan kafasıyla olduğu kadar kalbiyle de yaşadığından, katı gerçeklerden bıkar. Roman demek, gündelik yaşamın bir kopyası demek değildir. Roman tam tersine günlük yaşamın dışında bize mesaj getiren bir vasıta. Ona olan ihtiyacımızın nedeni de içinde yaşadığımız gerçeklere sihirli bir ayna tutmasından, onları bize daha çekici, daha başka, daha ilginç bir biçimde yansıtmasındandır.*"(Oktay, 2002:159) diyecektir.

Yukarıda bahsettiğimiz romanlar yasak ilişkilere dayalı aşkları konu edinirken bazı romanlar da platonik aşkı konu alır. Peride Celal'in *Sönen Alev* adlı romanında Seza, aşk arayışı içinde olup birçok yanlış karar verir ve hayatını çekilmez hale getirir (Zorkul, 2006: 55.) Bu konuların hepsi gündelik hayatla ilişkisi olup gerçekleşme ihtimali zor olan olaylardır.

Aşkın farklı yaşantılarını barındıran popüler romanların bazıları da imkânsız aşkları konu alır. Canan Tan'ın *Yüreğim Seni Çok Sevdi* romanı da imkânsız aşkı konu alan güncel romanlardan biridir. Aşk, sürekli insanı cezbeden ve insanoğlunun arketipinde olan bir duygudur. Her insan sevmeyi ve sevilmeyi istediği için bu duygusunu aşk romanlarında bulur. Tutkulu bir aşk her gencin idealinde olduğu izlenebilir. Popüler roman yazarları, bu duyguların farkında olduğundan aşkı olabildiğince sıradanlıktan çıkarıp insanları içine alan bir eser yaratma çabası içindedirler. Yazarın bu romanı, geleneksel aşk romanı kategorisine girer. Yazar, cinselliği değil romantizmi barındıran bir roman kaleme almıştır. Tan, son dönem popüler roman yazarlarından olan Ahmet Altan, Duygu Asena, Halim Bahadır gibi cinselliği barındıran aşk romanları yerine Kürşat Başer, Tuna Kiremitçi gibi cinsel unsuru barındırmayan romantizme dayalı aşk konusunu ele alır (Uğur, 1980: 422).

Tan'ın romanları, 2003'te yazdığı *Piraye* ile beraber sürekli en çok satanlar arasında bulunmaktadır. Yazarın yirmi bir yaşında evlenip Diyarbakır'a yerleşmesi ve on iki yıl orada kalması bazı eserlerini

kaleme almasında ilham kaynağı olmuştur. Kendi hayat görüşü ve yaşantısı, ister istemez eserlerinde de yer bulmuştur. Lise ve üniversite yıllarında Nazım Hikmet'i okumasının etkisi, romanları üzerindeki etkisi kendisini hissettirir. Nitekim *Piraye* romanı Nazım Hikmet'in eşinden yola çıkılarak yazılmıştır. Nazım Hikmet'in her kesimden büyük ilgi görmesi Tan'ın romanının popülerliğini artırır. *Yüreğim Seni Çok Sevdi* romanında da Nazım Hikmet'e sıkça rastlamak mümkündür. Bu ve bunun gibi argümanlara yer vermesi, onun popülerliğini sürekli zirvede tutmasını sağlar.

1.2. *Yüreğim Seni Çok Sevdi* Romanı

Konusunu aşktan alan bu roman ilk baskısını 2007 yılında yapar. Tan, bu kitabı için "*O kitap bana Kütüphaneciler Derneğinden 2010 yılında yılın en çok okunan kitabı ödülünü getirdi.*" ifadelerini kullanır.

Yazarın bu romanı; aşk, merak, güncellik açısından popüler romanın karakteristik özelliklerini barındırır. Biz de bu romana tematik bir açıdan yaklaşacağız.

Yüreğim Seni Çok Sevdi romanı geriye dönüş tekniğiyle kurulu bir olay örgüsüne sahiptir. Bu yönüyle bir *anı* olarak değerlendirilebilir. Eser, romanın başkişisi olan Aslı ile ona aşık olan Murat arasında geçen imkânsız bir aşkı konu edinir.

1.2.1. Birbirine Geçen Olaylar Sarmalı

Romanda olaylar bir dizi şeklindedir. Sürekli merak uyandıran zikzaklı olaylar dizisi, okurda heyecan uyandırır. Metnin olay örgüsünün odak noktasında, Aslı adlı genç bir kız vardır. Aslı, İstanbul Teknik Üniversitesi İşletme Bölümünü kazanmıştır. Aslı'nın babası da aynı üniversiteden mezunu olduğundan, kayıt sırasında sürekli babasının üniversiteyle ilgili maceraları ve öğütleri sıralanır. Aynı bölüme Aslı'nın ilkokul arkadaşı olan Ferda da yerleşmiştir. Ferda, Aslı'nın biricik arkadaşı ve can yoldaşısıdır. Olayın ana iskeleti üniversitede gelişir. Aslı üniversitede sürekli Ferda, Ferda'nın erkek arkadaşı Bursalı Emre ile vakit geçirir. Emre, Murat'ın Bursa'dan arkadaşıdır. Ferda ile Emre, Aslı ile Murat'ı birbirlerine çok yakıştırır. Aslı'ya sürekli Murat ile ilgili olumlu şeyler anlatırlar. Ancak Aslı zenginlikten ve paranın esareti olmaktan korktuğu için Murat'la arkadaşlık yapmaya hiç yanaşmaz. Aslı ile Murat birbirlerini gördüklerinde Murat Aslı'ya aşık olur. Her ne kadar Aslı ona ilgi duymasa da yavaş yavaş Murat'tan hoşlanmaya başlar.

Murat, Bursalı bir holding sahibinin oğludur. Ancak mütevazı kişiliğinden dolayı maddi olanaklarını hiçbir zaman dile getirmez. O,

bir yıl sonra Aslı'ya ilanı aşk eder. Bunu da Nazım Hikmet'in şiiriyle yapar. Murat, edebi anlamda kendisini yetiştirmiş biridir. Fuzuli'den Pablo Neruda'ya kadar bir çok ismin eserlerini okumuş, özellikle Nazım Hikmet'le özdeşleşmiş bir gençtir. Aslı'ya her fırsatta aşkını tazelemek için bir şiir verir. Zamanın ilerlemesiyle Murat ile Emre sınıf arkadaşlarından oluşan bir grupla Bursa'ya gezi düzenlerler. Murat burada Aslı'yı ailesiyle de tanışır. Murat'ın ailesi oğullarının gelecekle ilgili planlarını anlattığında Aslı'nın olumsuz ifadeleriyle karşılaşır. Bu yüzden Murat'ın ailesi kesin bir tavırla Aslı'yı istememektedirler. Çünkü onlar kendileriyle beraber kalacak bir gelin, Murat'ın evin tek oğlu olarak holdingi yöneten bir erkeğe bakacak bir kadın istemektedirler. Bu durum da Aslı'nın yaşantısına ters düşmektedir. Aslı, Murat'ın ailesi ve kendisiyle ilgili arada kalmaması için Murat'ı kendisinden soğutmak istemektedir. Bu yüzden, mastır için Amerika'ya gitme planları yapar.

Aslı Amerika'da mastır yapmak için başvuruda bulunur ve başvurusu kabul edilir. Orada Murat'tan uzak kaldığında Murat'ın onu unutacağını düşünerek Amerika'ya gider. Ancak Murat ondan vazgeçemez. Ferda, Aslı'yı Emre ile olan düğünlerine çağırır. Aslı düğüne gittiğinde Murat ondan vazgeçemediğini söyler. Aslı da Murat'a Amerika'da evlendiğini söyler. Murat büyük bir yıkıma uğrar. Aslı bunu sahici kılmak için Amerika'ya döndüğünde evlenir. Aradan zaman geçtiğinde Murat da evlenir. Aslı ile Murat yıllar sonra bir iş projesi için karşılaşır. Murat ona bir kızı olduğunu söyler. Aslı'yı en çok duygulandıran Murat'ın kızının ismini Aslı koymasıdır.

Romanın olay örgüsü aşkla süslenmiştir. Bu, zengin genç bir erkek ile sıradan bir hayatı isteyen bir kızın aşkıdır. Bu genç de holding sahibinin oğludur. Burada popüler romanın karakteristik unsurları devreye girer. Mutlaka biri zengin olacaktır. Hayatlarının parayla sınanması da yine popüler romanın bir özelliğidir.

1.2.2. Yüreğim Seni Çok Sevdi Romanında Yapı

Tan, bu romanda kendini gerçekleştirmek isteyen genç bir kızı ele alır. Ancak bu ele alış, çoğu kadın yazar gibi feminist bir anlayışla değerlendirmez. Romanın başkişisi Aslı, çok güçlü bir karakterdir. Çağdaş bir genç kızdır. Bu genç kız, hayatını kendisi yönlendirmek ister. O, erkeğin kendisine tabi olmasını ister. Romanda iki yapı söz konusudur. Birincisi imkânsız bir aşk girdabında olan iki gencin aşk serüveni; bir diğeri ise Aslı'nın bireysel özgürlük tutkusudur.

1.2.2.1. Çatışmalar İçindeki İmkânsız Aşk

Romantikler ve sürrealistler, kadını çok farklı bir yerde tutar. Onlar için kadın ulaşılmaz, sevilir ve vazgeçilmezdir. Aşık olunan kadın, en çok sevilendir, onun kutsal bir yeri vardır. Novalis "*Aşk, dünya tarihinin son gayesidir, evrenin sonu*" (Hutch, 1650: 67; Oktay, 2002: 152) şeklindeki ifadesiyle kadının kutsiyetini dile getirir. Andre Breton ise "*Gerçeküstücülükte kadının en yüce söz veriş gibi sevilmesi ve kutsanması gerekmektedir.*" (Breton, 1962: 16; Oktay, 2002: 151) sözleriyle bir sürrealist bakışı ortaya koyar.

Popüler roman, yukarıda bahsettiğimiz anlayışa terstir. Kadın popüler romanda bir metadır. Ulaşılamaya çalışılır ve elde edildiği zaman sıradanlaşır. Ancak bu türde kadının özgürlüğü savunulur, kadın burada ön plandadır (Oktay, 2002:152.) Kadın erkekten eksik bir varlık değildir. Ancak bu kadın prototipi, Cumhuriyet kadınına yansıtılmaz. Çünkü Cumhuriyet kadını sadece bireysel bir özgürlüğe ulaşmanın dışında sanatta, sporda, siyasette ve hayatın birçok alanında öncü ve liderdir. Popüler kültür altyapısı oluşan ülkemizde de kadına genel yaklaşım; dış görünüş, cinsellik ve bir meta algılayışı odaklıdır. Kadın iyi bir anne, iyi bir eş algısının dışına çıkmış, onunla cinsel doyum sağlanacak bir varlık olması anlayışı yayılmıştır. Bu düşünce kapitalist sistemin beslediği popüler kültürün bir ürünü olarak değerlendirilebilir. Özellikle orta sınıf algılayışı da bu doğrultudadır.

Cumhuriyet döneminden 1970'li yıllara kadar olan popüler romanlarda yasak ilişkilerle örülü karşılıklı aşklar konu edilmiştir. Kişilerden biri ya acısından hastalanıp ölür ya da intihar eder. Aşk konusu bizim gibi kapalı toplumlarda yasaktır. Kadın ikinci plandadır. Toplum, gelenekten ve dinden aldığı anlayışla kadın aşkına karşıdır. Bunun bedeli de özellikle kadın için ağır olabilmektedir. Bu durum romanlarda da işlenir. Toplum, yapamadıklarını romanlarda okur ve bu olay örgüsünden keyif alır. 1980'li yıllardan sonra Batı kültürünün yayılmasıyla kadın ülkede daha rahat hareket edebilir bir konuma gelir. Popüler romanda bu, zamanla konusunu trajik hikâyeler yerine reel olan aşk ve olayları konu edinir. İşte Canan Tan'ın *Yüreğim Seni Çok Sevdi* romanı da böyle bir aşkı ele alır.

Bu romandaki aşk konusu üniversite öğrencilerinin başına gelebilecek sıradan bir olaydır. Ancak işin popülist yönü; kişiler, mekânlar ve anlatım tarzıdır. Bu romandaki aşkın çatışmaları, romanda merak unsurunun ön plana çıkmasına sebep olur. Romanı gerçeklikten ayıran bir başka unsur da bu aşk çatışmasıdır. Sürekli bir araya gelmeler ve kopmalar yer alır. Aslı'nın Murat'la her bir araya gelmesinde olayın merak unsuru zirveye çıkar. Aslı'nın inatçı tutumu yüzünden arada kopma olur ve olay durağanlaşır.

Bu iki gencin arasındaki, imkânsız bir aşktır. Birbirlerini sevip kavuşamayan aşıkların arasında üçüncü şahıslar yoktur. Bu aşkın kavuşmayla neticelenmemesinin önündeki engeller Murat'ın ailesine bağlılığı ve Aslı'nın özgürlüğüne düşkün olmasıyla ilgilidir. Tan bir röportajında aşk ile ilgili "*Aşk... üç harfli kısacık bir sözcük gibi görünse de, tüm yaşamı etkileyecek mutlulukla mutsuzluk arasındaki yol ayrımında söz sahibi olabilecek güçte büyüü bir kavram. Duyguların en güzeli, en etkileyicisi, en vazgeçilmez olanı... ama aynı zamanda en çok acı vereni en gururlusu... İmkânsızlıklarla besleniyor; özlemlerle kara sevdaya dönüşüyor.*" (Atılğan, 2010). Yazar kendi hissettiği aşk ile duygularını romana aktarır. Röportajı yapan Şebnem Atılğan yazara, neden bunun bir imkânsız aşk olduğu "*Ne dersiniz, mutlu bir aşk yaşamak için bir yol bulamazlar mıydı?*" sorusuna Tan şöyle cevap verir: "*Bütün aşklar mutlu sonla bitseydi, dünya edebiyatında aşk romanı ya da tutkulu aşk şiirleri olabilir miydi? Evet, Aslı ile Murat'ın aşkı imkânsız; onun için de benim romanımda yer edinebildiler.*"(Atılğan, 2010).

İmkânsız aşkın anlatımında bir plan söz konusudur. Aslı ile Murat'ın birbirlerine aşık olacağı aslında romanın başında sezdirilir. Romanın ilk yirmi beş sayfası Murat ile Aslı'nın tanışacağı ana hazırlık aşamasıdır. Günümüz popüler dizi senaryoları da aynı bu şekilde oluşturulmaktadır. Aslı ile Murat tanıştıktan sonra bir çatışma hali başlar, bu çatışma roman boyunca devam eder. İki sevgilinin ilk tanıştığı anda "*Gönülsüzce uzattığım elimi sıkarken, gözlerinin içine kadar gülüyor. Gülen insanları hep sevmişimdir ama, bu kez durum farklı. Gülüşünün içtenliği hakkında kuşkularım var çünkü. Alaycı tavrının dışa yansımaları olabileceğini düşünmek, öfkemi daha da arttırıyor. Elimden geldiğince doğal davranmaya, aldırılmaz görünmeye çabalasam da başaramıyorum galiba.*" (Tan, 2014: 27) şeklindeki çatışmaları görebiliriz. Romanın ilerleyen aşamalarında her ne kadar yakınlaşmalar olduysa da bu yerini tartışma ve çatışmalara bırakır. Çatışmalar romandaki harareti ve merakı yükselttiğinden okur tarafından tüketilmeye değer bulunur.

1.2.2.2. Aslı'nın Özgürlük Tutkusu

Popüler romanın önemli unsurlarından biri de "kadın ve özgürlük" konusudur. Kadın; kişisel, ekonomik imkânların her türlüüne sahiptir. Ancak ikili ilişkilerde erkeğin kontrolü altındadır. *Yüreğim Seni Çok Sevdi* romanındaki Aslı, erkeğe bağlı bir kadın değildir. Erkek, baskısına asla tahammül edemeyen biridir. Bir erkekten vazgeçmesi çok zor olmaz. Aslı, duygusal ancak akıllı bir kadın

prototipini temsil eder. Bir erkeğin hegemonyasına girmek Aslı'nın yapısına aykırıdır.

Aslı, Murat ve arkadaşları Bursa'ya gittiklerinde eğlenmek için müzikli bir mekâna giderler. Aslı hem modern dans hem de halk oyunlarında aktif bir karakterdir. Aslı'nın arkadaşları ona oynaması yönünde ısrar ettiklerinde "*Birileri istedi, diye kalkıp oynamam ben! Doğru, her türüne tutkunum dansın. Evde tek başıma bile dans ederim. Ya da kafama uyan diğer ortamlarda. Ama zorlamayla olmaz bu iş içinden gelmeli. Başkası değil ben istemeliyim.*" (Tan, 2014:124). Aslı bu ifadeleri kullanarak olguları kendi yönetmek istediğini ortaya koyar. Tan, romanlarında kadın taraftarı bir tavır takınan yazar değildir. Onun Aslı'da çizdiği profil Leyla Erbil, Ayşe Kulin veya adını saymadığımız birçok kadın yazar gibi feminist bir yaklaşımı barındırmaz. O, kapitalist sistemin çarkları arasında dönen kadının kendisi olması gerektiğini okura yansıtır. Popüler roman okurunun sevdiği karakter de budur. Erkeği seven, nazlı, güçlü, güzel bir kadın karakter, her erkeğin sempatisini kazanabilecek bir kadın modelidir. İşte Tan, okura böyle bir kadın prototipi sunar.

Tan'ın *Yüreğim Seni Çok Sevdi* romanının da başkişisi Aslı'nın cesur yapısı, popüler romanlardaki kadınlarla benzerlik gösterir. Örneğin Güzide Sabri Aygün'ün 1905 yılında tefrika edilen, *Ölmüş Bir Kadının Evrak-ı Metrukesi* romanında eserin başkişisi Fikret, Nejad' a karşı şiddetli bir aşk beslemesine rağmen onun evlilik teklifini reddeder (Aygün, 2010: 21). Cumhuriyet dönemi popüler romanların diğer romanlardan ayrılan yanı, kadın kahramanların vurgulu biçimde olduğu görülmektedir. O romanların kadın başkişileri fedakâr, cesur, iffet sahibi, namuslu ve özgür kişiliklerdir (Yalçın,2011:381). Popüler romandaki kadın başkişiler çok ağır sorunlarla karşılaşır ancak bu problemleri çözmekte de güçlüdürler. Aslı ise her ne kadar aşkı istemişse de onun özgürlüğünü kısıtlayabileceğinden Murat'ı terk etmiştir. O, popüler kültürün ürünü bir karakter değildir. Ancak popüler romana malzeme olacak bir kişidir. Onun özgürlük tutkusu özellikle lise ve üniversite gençliği için özenilecek bir pozisyonu işaret etmektedir.

1.2.3. Romandaki Kişiler

Şaban Sağlık, Popüler roman kişilerini üç kategoride değerlendirir. a) Birinci derecede işlevsel kişiler b) İkinci derecede yardımcı kişiler c) Üçüncü derecede figüran kişiler (Sağlık, 2010: 85). Biz de *Yüreğim Seni Çok Sevdi* romanını bu kişiler kategorisinde değerlendireceğiz.

Romanın birinci derecede kişileri Aslı ile Murat'tır. Romanın anlatıcısı ve başkişisi olan Aslı; azimli, hırslı, özgür ve hayat dolu ve güzel bir kızdır. "*Akıllı ve mantığı kendisinden bir adım önde giden, yüreğini duygularının sesine kapatmış, yalnızca özgürlüğüne aşık; hayat dolu, cıvıl cıvıl, bir o kadar da uçarı*" (Tan, 2014:10) biridir. Romanın başkişisi, sempati ve ilgi duyulacak bir karaktere sahiptir. Bütün popüler aşk romanlarında olduğu gibi bu romanda da başkişi sürekli ilgi odağındadır. Her şey onun etrafında döner. Çevresindekiler sürekli onun mutlu olmasını ister. Ancak mutlaka onu üzecek birileri de vardır. Yine bu romanın başkişisi, popüler romanın bütün özelliklerini üzerinde barındırır.

Romanın bir diğer işlevsel kişisi de Murat'tır. Murat, mütevazı ve hoşgörülü bir gençtir. Holding sahibi bir ailenin çocuğudur. "*Murat... Gülünce, kömür karası gözlerinde bin bir kıvılcım çakan; sevecen, güzel yüzlü, güzel sözlü, delikanlı Murat...*" (Tan, 2014: 11). O, herkes tarafından sevilen biridir. Hiç bir zaman maddi imkânlarından dolayı kendisini büyük görmez. Onun tek derdi: Aslı'dır. Aslı onun için ulaşılmaz ve vazgeçilmezdir. Popüler aşk romanlarının değişmez bir diğer özelliği de birbirlerine aşık olan karakterlerden kadının çok güzel, erkeğince yakışıklı olmasıdır. Aslı Murat'ı ilk gördüğünde şöyle tanıtır: "*Tam tersi, alabildiğine sevecen ve sıcakkanlı. İtiraf etmeliyim ki çok da yakışıklı. Atletik bedeni, diri duruşu, düzenli olarak spor yaptığını düşünüyor. Gülerken sağ yanağında beliriveren minik gamze, düzgün ve sert yüz hatlarını yumuşatmak, suratındaki ciddi ifadeyi dengelemek için orada sanki. Kömür karası gözleri, teninin üzerinde iki ateş parçası gibi yanıyor.*" (Tan, 2014:28). Popüler aşk romanlarında her zaman erkek veya kızdan biri daha çok sever ve her şeyi göze alır. Burada bu pozisyondaki kişi de Murat'tır. Murat'ın zengin olması, özellikle holding varisi olması, popüler romanın karakteristik özelliklerinden birini oluşturur. Emre, Murat'ın hazırlık sınıfı okumasıyla ilgili olan konuşmasında "*Bizim gibi hazırlık okuyacak değil ya, Murat Sultan o! Alkanlı Holdingin biricik veliahdı.*" (Tan, 2014:22) ifadesini kullanır.

Popüler romanın bir diğer kişi kategorisi yardımcı kişilerdir. Yardımcı kişiler sürekli işlevsel karakterlerin etrafındadırlar. Mekân olarak ayrı yerlerde olsalar da işlevsel karakterlerle iletişim halindedirler. Popüler romanlardaki yardımcı kişiler (ikinci dereceden) ya işlevsel kişilerin hayatlarını zorlaştırmaya çalışırlar ya da destek olup onlara yardımcı olurlar. Bu romdaki yardımcı kişilerin çoğu, Aslı ve Murat'ın hayatını kolaylaştırırlar.

Romanın ikinci dereceden yardımcı kişileri; Ferda, Emre, Aslı'nın annesi ve babası, Amerika'daki arkadaşı Özden ve Amerika'da

evlendiği Profesör Robin Coleman'dır. Yazar, bu karakterlere dair fiziksel veya ruhsal betimlemelere neredeyse hiç yer vermez. Sadece ilk bahsettiğinde kısa bir tanıtımda bulunur. Yazar, Aslı'nın İstanbul Üniversitesine kayıt olacağı zaman diliminde, Aslı'nın arkadaşı Ferda'yı babanın dili ile tanıtır. "*Gireceğim çevrede yalnız sayılmam zaten. Ferda yanımda olacak ya... O başka! Ferda senin ilkokuldan bu yana beraber olduğun can yoldaşın, dostun.*" (Tan, 2014:19). Murat'ın arkadaşı, Ferda'nın sevgilisi ve romanın olay örgüsünde yine Murat ve Aslı'dan sonra bir diğer kişi olan Emre ise " *...yapışık siyam ikizleri gibi bir aradayız Ferda'yla. Aslında, 'yapışık üçüzler' demek daha doğru olacak. Yanımızda Bursa'dan kalkıp buralara okumaya gelmiş bir de Emre'miz var çünkü. Ferda'nın derslane arkadaşı.*" (Tan, 2014: 21). Bu yardımcı karakterlerle ilgili herhangi bir ruhsal ya da fiziksel ayrıntıya yer verilmemiştir. Bu durum popüler roman anlayışına çok uygundur. Çünkü popüler romanlarda yardımcı karakterlerin hiçbir önemi yoktur. Onlar romanın işlevsel karakterlerini taşıyan kişilerdir.

Üçüncü derecedeki kişiler de figürandırlar. Bu kişiler genellikle olay örgüsünün uzatılması ve renklenmesinde rol oynarlar.

1.2.4 Zaman

Yüreğim Seni Çok Sevdi romanında genel zaman dilimi net olarak verilmez. Ancak bunun yaklaşık on yıl olduğu tahmin edilebilir. Romana başlama zamanı, Aslı'nın üniversiteye başladığı zamandır. Bu konuda yazar net bir tarih vermez. Ancak Aslı'nın on yedi- on sekiz yaşlarında olduğu tahmin edilebilir. Yazar genel zaman diliminde zaman atlama tekniğini kullanır. Bu romanda genel olarak iki zaman dilimi olduğu görülür. Bir geçmiş zaman dilimi, bir de şimdiki zaman dilimi. Şimdiki zaman dilimi yaklaşık bir kaç haftayı; geçmiş zaman dilimi ise yukarıda da belirttiğimiz gibi yaklaşık on beş yılı kapsar. Yazar, yer yer spesifik zaman ifadelerini de kullanır: "beş yıl", "yedi haziran", "bu yaz", "bu ara tatilde" gibi. Bu romanda olduğu gibi popüler romanlarda zaman mefhumu diğer roman türleriyle paralellik gösterir.

Romanın ilk sayfalarında Aslı, romandaki zaman kavramını açıklayarak olay örgüsüyle ilgili okura ipucu verir: "*Zaman kavramını tümüyle yitirmiştim. Dün ile bugün kol kola girmişler, beni şaşırtmak için tüm hünerlerini sergiliyorlardı sanki. Kâh neşe içinde uyumla dans ediyorlar; kâh amansız bir savaşın dövüşçüleri olup kıyasıya hırpalıyorlardı birbirlerini. Sonunda dün, bugünün önüne geçti; yaşlı bedeniyle onun diri görüntüsünü örterken, eskimişliğine ve yıpranmışlığına inat, olağanüstü bir güçle beni kendisine çekiverdi...*" (Tan, 2014:9). Romanın başkışisi Aslı üniversite yıllarındaki tutkulu

aşkı Murat'ı unutamamış aradan geçen yaklaşık on beş yıl sonra zaman mefhumunu yukarıdaki gibi izah eder.

Yazar, bazı yerlerde zaman kavramını mevsim, gün, ay olarak da yansıtır. Aslı üniversitede geleneksel hale gelmiş kutlamaları şu ifadelerle aktarır. "*Mayıs ayında yapılması gelenek haline gelmiş bahar şenliğimizi de burada gerçekleştiriyoruz... Pazartesi sabahı, derse girmeden önce orta bahçede arkadaşlarla sohbet ediyoruz. Gündemdeki konu, cumartesi günkü bahar şenliği.*" (Tan, 2014: 49). Bu tür zaman ifadeleri romanın genelinde kullanılmıştır. Yazarın romanında, zamanı işlevsel olarak değerlendireceğimiz bir yönü bulunmamaktadır. Ancak zaman romandaki aşk konusuyla paralellik gösterir. Zamanda mevsimsel olarak genellikle bahar ve yaz ayı kullanılmıştır. Bahar ve yaz ayları aşkla özdeş mevsimlerdir. Bu zaman anlayışı popüler aşk romanlarındaki zaman işleyişiyle paralellik gösterir.

1.2.5 Mekân

Popüler romanlarda genellikle yurtiçi ve yurtdışı mekânlar bulunmaktadır. Yurtiçi mekânların da vazgeçilmeyen şehri İstanbul'dur. İstanbul; Ahmet Mithat Efendi'den Peride Celal'e, Esat Mahmut Karakurt'tan Kerime Nadir'e kadar bütün popüler romancıların roman boyunca ana mekânını oluşturmaktadır. Canan Tan'ın bu romanında da İstanbul ana mekândır. Bunun dışında kaçış ve dinlenme için bir de yurtdışı mekânı karşımıza çıkar. Tan bu romanda yurtdışı mekânı olarak Amerika'yı belirlemiştir. Kapalı mekân olarak da genellikle üniversitede ders gördüğü bina, kafe ve kantinlere; ev olarak da genellikle villalara yer verilmiştir.

1.2.5.1. Açık Mekânlar

Popüler romanlarda olduğu gibi *Yüreğim Seni Çok Sevdi* romanında da mekân çeşitlidir. Burada açık mekân olarak şehirler ön plandadır. Bursa- İstanbul- Hartford (Amerika'nın bir şehri) arasında geçen olaylar dizisi, kitabın mekân olgusunu oluşturur. Romanın başkişisi Aslı, İstanbul'a hayrandır, onsuz yaşayamaz. Aslı evinden çok İstanbul'dan söz eder. İstanbul Popüler romanın vazgeçilmez mekânıdır.

Yazar Aslı'nın duygularını mekânla özdeşleştirmiştir. İstanbul, Aslı'da büyük bir heyecan uyandırırken, Bursa Murat'tan ve ailesinden dolayı açık hava hapishanesi izlenimi oluşturmaktadır. Aslı her ne kadar Bursa'nın tarihi ve kültürel güzelliklerini sevse de Murat'ın gelecekle ilgili planları Aslı'yı Bursa'dan soğutmuştur. Amerika'nın Hartford şehri ve Bodrum da bir huzur ve sığınma yeri olarak

görülmektedir. Bunların dışında kapalı mekân olarak üniversite kantini ve Aslı'nın evi, Hartforddaki odası, yazar tarafından ilgiyle aktarılmamıştır.

1.2.5.2. Kapalı Mekânlar

Yazar mekânın fiziksel görünümü ile ilgili çok fazla betimleme yapmaz. Mekânın kişinin üzerinde bıraktığı izlenimler eserde görülür. Yazar kapalı mekâna dair izlenimlerini kişinin karakteri ile paralel olacak şekilde aktarır. Romanın başkışisi olan Aslı hayata pozitif bakan bir kız olduğu için kısa bir şekilde betimlediği mekânları da olumlu bir bakışla yansıtır. İTÜ'deki kulüp odasını "*Tarif etmek gerekirse, Maçka'da İşletme Fakültesi'nin Maçka Yokuşu tarafında kalan kapıdan girdiğinizde, sola dönünce İMK kulüp odamızı görebilirsiniz... Ferda'yla beraber ilk kez kulüp odasına girerken, hafiften bir ürkeklik var üzerimizde. Ama bizi öylesine sıcak karşılıyorlar ki, üzerimizdeki tutukluk gömleğini kapının eşiğinde bırakıp oradaki herkesle yılların arkadaşlarıymışız gibi, çarçabuk kaynaşveriyoruz. Sonrasında da, kantinin yan tarafındaki bu oda, günün her saatinde bizlere kucak açan buluşma noktamız oluyor.*" (Tan, 2014: 20) şeklinde tarif eder. Mekân, başkışinin karakteri ile özdeşleşmiştir. Ancak mekânın işlevsel olmadığı görülmektedir. Başkışinin hayatı üzerinde etki bırakacak bir anlatımla aktarılmaz.

1.2.6. Anlatım Teknikleri

Yüreğim Seni Çok Sevdi romanında en çok kullanılan anlatım tekniği *geriye dönüş*tür. Yazar, bugünde geçmişi anlatır. Satır aralarında bugüne döner. Bunun dışında yoğun olarak diyalog ve iç monolog teknikleri kullanılır. Diyalog ve monologların yoğunluğu neredeyse bütün popüler romanlarda karşımıza çıkar. Yazarın özellikle şiir alıntılarında kullandığı montaj tekniği de eserde göze çarpan tekniklerden biridir.

1.2.6.1. Montaj Tekniği

Bir eserde tarihsel, psikolojik, felsefi, sosyolojik, pedagojik, antropolojik hatta ahlaki bilgilere yer verilebilir. Romancı da kendi kurgu dünyasında bu dallardan faydalanma yoluna gider. Bunun için montaj tekniğinden de faydalanır. Montaj tekniği, yazarın genel kültür bağlamında bir değer ifade eden anonim, bireysel ve hatta ilahi nitelikli bir metni belirli bir amaç için eserine katması demektir.

Tan, bu romanında özellikle Nazım Hikmet'in şiirlerinden alıntı yapmıştır. Murat, Aslı'ya *Şiir Bahçesi* diye adlandırdığı defterini okuması için ödünç verir. Bu şiirler genellikle Nazım Hikmet'in

şiiirlerinden oluşmaktadır. Aslı şiiir defterini ilk açtığında aşağıdaki şiiiri okur. Bu montaj tekniğine romanın genelinde rastlamak mümkündür.

"Ölçü

Sevdiğin müddetçe

ve sevebildiğin kadar,

sevdiğine her şeyini verdiğin müddetçe

ve verebildiğin kadar gençsin." (Tan, 2014: 42)

Montaj tekniği romana bir beğeni katmaktadır. *Yüreğim Seni Çok Sevdi* romanında özellikle herkes tarafından beğenilen şiiirler montaj edilmiştir. Nazım Hikmet, özellikle hem yazar hem de geniş kitleler tarafından beğenildiğinden romanın okuyucu sayısını da arttırdığı yorumu yapılabilir.

1.2.6.2. İç Monolog

İç monolog tekniği, Tan'ın bu romanında sıklıkla başvurduğu bir tekniktir. Geriye dönüş tekniğiyle oluşan iç monolog romanı daha akıcı hale getirir. Okuyucuda, sona dair merakı uyandırmada rol oynar. Romanın başkişisi olan Aslı kendisini iç monolog tekniğiyle: "*Sen de Murat... Farkında mısın bilmem ama sen de bana güzel bir yaşam dersi verdin. Ne yazık ki bu konuda iyi ve başarılı bir öğrenci olabileceğinden emin değilim. Burnunun dikine gitmeyi alışkanlık haline getirmiş bir Aslı, işine geldiği kadarıyla algılar söylediklerini. Gene de sağ ol. Kulaklarımdan beynime akan her bir sözcük, orada yer edinmeyi ve gerektiğinde çıkarılıp tekrar tekrar anımsanmayı hak ediyor."* (Tan, 2014: 41). Yazar, bu teknikle başkişiyeye duygularını bir itiraf yöntemi olarak kullanır.

1.2.6.3 Kamera Tekniği

Bu anlatım tekniğinde yazarın görünenleri olduğu gibi aktarmasıdır. Gözlemci bu tekniği kullanırken bazen geniş betimlere yer verebilir. Anlatıcının gözlemleri oldukça önemlidir. Anlatıcı bir perspektiften bakar ve gördüklerini aktarır. Tan'ın bu romanında kamera tekniği yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Romanın başkişisi olan Aslı, Murat'ın evine gidip ailesiyle tanışma esnasında "*Herkesin gözü üzerimde; halimi hatırımı sorarken, inceden inceye süzüyorlar beni. En ufak bir ayrıntıyı bile kaçırmamak ister gibi, kulakları ağızımdan çıkacak sözcüklere odaklanmış, duydukları her cümlemin ardından sessizce buluşturdıkları bakışlarıyla, ne anlama geldiğini kavrayamadığım gizli yorumları paylaşan bir salon dolusu yabancı..."* (Tan, 2014:134) gördüğü ortamı kamera tekniğiyle aktarmıştır.

1.2.6.4 Geriye Dönüş Tekniği

Geriye dönüş tekniği, esere renk katan ve monotonluktan kurtaran bir tekniktir. Aslında *Yüreğim Seni Çok Sevdi* romanında zamanlar arası geçiş söz konusudur. Yazar geriye dönüş tekniğini kullanarak kurguya zenginlik katar. Geriye dönüş tekniği okura romanla ilgili bazı ipuçları verir. Bu durum okuru daha da meraklı hale getirir. Popüler romanın temel argümanlarından biri de merak oluşturmaktır. Yazar, merak algısını iç monolog ve geriye dönüş tekniğiyle aktarır. Tan, romana başlarken şimdiki zamanla başlar, ikinci bölümle beraber geriye dönüş tekniğini kullanır ve yer yer iç monolog tekniğiyle şimdiki konuştugu anlaşılır.

1.2.6.5 Betimleme

Betimleme tekniği *Yüreğim Seni Çok Sevdi* romanında çok sık kullanılan bir tekniktir. Özellikle mekân ve kişilerin ilk izlenimlerinde başvurulan bir yöntemdir. Ancak Tan'ın betimlemeleri çok ayrıntılı ve zengin değildir. Yazar betimlemelerinde basit bir dil kullanır. Onun betimlemelerinde bir soyutluk yoktur. Direkt yapılan betimlemeler herkesin kolayca anlayabileceği bir niteliktedir. Yazar, Aslı'nın eşi olan Robin Coleman'ın evini "*Robin'in evi, hafif eğimli bir yamacın üzerine kurulmuş, Adamslarınkı kadar olmasa da görkemli bir villa. Yemyeşil çimlerle kaplı bir bahçenin ortasında, verandanın hemen önünde, büyük bir yüzme havuzu var.*" (Tan, 2014:345) şeklinde tasvir eder.

Bu romanda kişilere yönelik betimlemeler, estetik yönden yoksun yüzeyseldir. Yazar, Murat'ın yakın dostu olan Cihan Amca'yı "*Turistik eşya satan bir dükkana ters düşecek kadar düzgün giyimli; kahverengi takım elbisesi aynı tonda çizgili kravatu, kol düğmeli beyaz gömleği ve görmüş geçirmiş haliyle tam bir İstanbul beyefendisi.*" (Tan, 2014: 99) şeklinde betimler. Bu betimleme anlayışı popüler roman geleneğinde olan bir yaklaşımdır. Örneğin postmodern romanda bu sıradanlık yoktur.² Postmodern ve estetik romanlarda zengin bir

² Postmodern romandaki betimleme ile popüler romandaki betimlemeyi kıyasladığımızda, postmodern romandaki betimleme zengin tasvirleri barındırır. Örneğin İhsan Oktay' Anar'ın *Susukunlar* romanındaki betimlemelerin ilginç özelliklerle zenginleştirildiği bir betimleme anlayışını görmek mümkündür: "*Evine dönmek için Kalın Musa'nın seçtiği yollar, dar ve inişli çıkışlıydı. Sokaklar birbirleri içine geçmiş, ancak ve ancak bir yangında yok olmaya kararlı görünen ve on yıllardır yerçekimine direnip bir türlü çökmeyen, eğri büğrü yamuk yampiri, sıra sıra ahşap evlerle doluydu. Kurtların kemire kemire bitiremedikleri tahta aksamları, rüzgarın esintisiyle gıcırdayan ve ahşap kaplamaları şiddetli yağmurların ve kızgın güneşin etkisiyle kararmış bu evlerin en çok göze çarpan özelliği, sağlam ve yüksek alt katları üzerinde, sanki çiçek gibi açılan göğüslemelerin taşıdığı çıkmalar veya cumbalarıyla daha büyük ve daha ferah olan üst katlarının ve nihayet tepelerinde geniş saçaklarıyla koskoca*

betimleme anlayışı kullanılır. Ancak popüler roman, büyük halk kitlelerine hitap edeceğinden betimlemelerde estetik kaygı güdülmemiştir.

1.2.7 Dil ve Üslup

Popüler aşk romanlarında en kilit argüman dil ve üsluptur. Yazarın konuyu okura sevdirmesi için dili oldukça akıcı kullanması gerekir. Canan Tan bu romanında, dilin akıcılığı bakımından dili ustaca kullandığı görülür. Yazar, düzgün kullanıma çok önem verir, bütün gramatik ayrıntılara dikkat eder. Yer yer çok sanatkârane bir dil kullanır. Anlatıma şiiri dahil etmesi, okuyucuyu romana bağlar.

Tan, oldukça sade bir dil kullanır. Bu durum, romanı geniş bir okuyucu kitlesiyle buluşturmak istemesiyle ilgilidir. Onun bu romanını her kesimden insan kolayca anlayabilir. Cümleler genellikle kısadır. Yazar, eserinde özellikle tarihi anekdotları ve edebi metinleri çok kullanır. Bu da romana renk katar. Mimarilerle ilgili anlattığı ilginç hikâyeler okur açısından ilgi çekicidir. Romana dıştan bakıldığında bir televizyon dizisi imajı verdiği söylenebilir. Ayrıca merak duygusunu arttırma gayreti ve ayrıntıların çokluğu da popüler roman izleğini yansıtan bir durumdur.

1.2.8 Anlatıcı ve Bakış Açısı

"*Yüreğim Seni Çok Sevdi*" adlı romanının anlatıcısı, *Ben* anlatıcıdır. Romanın başkişisi, aynı zamanda anlatıcıdır. Tan, diğer romanlarında da bu anlatıcıyı kullanır. Romandaki *ben* anlatıcı her şeye hakimdir. Olayların bütünü, onun kontrolü altındadır. İsteddiği zaman olayın mecrasını değiştirebilir. Bu romanda anlatıcı istediği zaman geriye dönüş tekniğiyle olayın akışını değiştirmektedir.

Anlatıcının hakim bakış açısı romanın genelinde görülebilir. Anlatıcı sürekli niyet okuyucusu rolündedir. Herkesin içinden geçeni tahmin eder. Murat, Aslı'yı annesiyle tanıştırmak isterken Aslı, Murat' a bakıp şu ifadeleri içinden geçirir: "*Sesi titriyor konuşurken, gözleri yüzümde olumlu bir çizgi yakalayabilmek için yalvarır gibi bakıyor... Susuyor, kaderine razı, sessizce vereceğim yanıtı bekliyor.*"(Tan, 2014:125). Hakim bakış açısıyla olguları yönetmek; popüler romanın vazgeçilmez özelliklerinden biridir.

çatılarının olmasıydı..."(Verdiğimiz örnek şu kaynaktan alınmıştır: İhsan Oktay Anar, *Suskunlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009,19.)Bu örnek, popüler romanla; estetik ve postmodern roman türlerinin kıyaslanması sonucunda, popüler romanda edebi tekniğin nasıl kullanıldığına dair ipucu verecektir.

Sonuç

Popüler kültür, sanayi inkılabıyla beraber mimaride, sanatta, edebiyatta, sosyolojide, psikolojide ve daha birçok alanda büyük etki yaratmıştır. Tüketim ve paraya dayalı olan bu kültür özellikle edebiyat alanında da değişikliklere yol açmıştır. Bizde Tanzimat'la beraber yerleşen popüler roman, çeviri romanlarla başlayıp Cumhuriyet döneminde tefrikayla zirveye ulaşır. Bu tür, kitleler tarafından okunmuş ve yerini korumuştur. Yazarları sürekli medya ile içli dışlı olmuştur. Günümüzde de etkisini sürdüren popüler romanın en önemli temsilcilerinden biri Canan Tan'dır. Canan Tan, toplumun nabzını çok iyi tutan ve eserlerinde toplumun sorunlarına eğilen bir yazardır. Onun popüler aşk romanı konusunda en çok beğenilen eseri de *Yüreğim Seni Çok Sevdi* adlı kitabıdır.

Bu kitap, iki genç arasındaki imkânsız bir aşkı konu edinir. Yazar romanı cazip kılabilmek için gerçekçi davranmış ve insanların duygularına eğilmiştir. Eserin olay örgüsü özellikle tefrika dönemi romanlarıyla benzerlik gösterir. Romanda bir televizyon dizisi yapısı görülmektedir. Ancak tefrika romanlarından ayrılan yönü, gerçekleşmesi muhtemel olaylar dizisi mevcuttur. Tefrika romanlarında ise mutlaka yasak aşk veya intihar ile sonuçlanan hayatlar vardır. Anlatıcı yine popüler romanın karakteristik özelliğini gösteren *ben* anlatıcıdır. Dil basittir, romanda akıcı bir üslup vardır. Zaman geniş bir zaman dilimine yayılmış, mekân ise İstanbul ve ona bağlı iki şehirde geçmektedir. Zaman ve mekân işlevsel değildir. Romanın bütün bu özellikleri popüler roman anlayışıyla paralellik göstermektedir. Bu bilgiler ışığında Canan Tan'ın *Yüreğim Seni Çok Sevdi* romanı popüler romanın neredeyse bütün özelliklerini barındırmaktadır denebilir.

Kaynakça

- Acer, F. (2013). Popüler Roman ve Gençler Üzerindeki Yansımaları-Bursa Örneği. *Turkish Studies*. (Volume8/14Spring), Erişim:http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1398366249_01AcerFatih-edb-1-23.pdf
- Aktaş, Ş. (2005). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Atılğan, Ş.(2010).Canan Tan ile Röportaj. *Cumhuriyet Kitap Dergisi*. Erişim: www.nostaljim.com.tr
- Aygün, G. S. (2010). *Ölmüş Bir Kadının Evrak-ı Metrukesi*. İstanbul: Lacivert Yayıncılık.
- Ecevit, Y. (2012). *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Korkmaz, R. (2014). *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Oktay, A. (2002). *Türkiye'de Popüler Roman*. Ankara: Everest Yayınları.
- Oskay, Ü. (2014). *Kitle İletişimin Kültürel Ürünleri*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Oskay, Ü. (2014). *Çağdaş Fantazya*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Özbek, M. (2012). *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arbeski*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parla, J.(2013). *Don Kişot' tan Bugüne Roman*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sağlık, Ş. (2010). *Popüler Roman Estetik Roman*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sağlık, Ş. (2010). *Bir Popüler Romancı Esat Mahmut Karakurt/Bir estetik Romancı Ahmet Hamdi Tanpınar*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tan, C. (2014). *Yüreğim Seni Çok Sevdi*. İstanbul: Altın Yayınları.
- Tan, C. (2014). *Piraye*. İstanbul: Altın Yayınları.
- Tekin, M. (2001). *Roman Sanatı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Uğur, V. (2012). 1980 Sonrası Türkiye'de Popüler Roman. *Prof. Dr. Mine Mengi Türkoloji Sempozyumu Bildirisi* Tam metni içinde s. 418-430.
- Yalçın, S. D. (2011). Yenileşme Dönemi Popüler Roman. *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi* (Cilt: 3. s.381) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Zorkul, T. (2006). *Peride Celal'in Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 40 – Sayfa / Page:145-156
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 11.05.2018 Kabul/Accepted: 27.05.2018

TEK YÖNLÜ KÜLTÜRLEŞME OLARAK KÜRESELLEŞME¹

GLOBALIZATION AS ONE-SIDED ACCULTURATION

Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Eğitim Fakültesi

Eğitim Bilimleri Bölümü

Eğitimin Felsefesi, Sosyal ve Tarihi Temelleri

Anabilim Dalı

hcicek@yyu.edu.tr

Öz

Toplumların karşılıklı etkileşimiyle bütün kültürlerin maddi ve manevi unsurlarının dünyada yayılması ve yaygınlaşması olarak anlaşılabilir küreselleşmeyle beraber bilim, ulaşım ve iletişim alanında ortaya çıkan gelişmeler, insan hayatında geri dönülemez kolaylıklar sağlamış ve insanın yaşam standardını olabildiğince yükseltmiştir. Bu yaygınlaşmanın karşılıklı olması ve bir kültür mübadelesi olması koşuluyla, bütün kültürlerin dolaşımı elbette her toplumun diğerini tanıması ve birbirlerinden yararlanmaları bakımından avantajdır. Kültürlerin karşılıklı etkileşimi olarak anlaşılabilir kültürleşme bu ilişkiden doğar. Günümüz küreselleşmesinde bu, tek yönlü olmaktadır. Ekonomik, politik, sosyal ve kültürel gibi birçok boyutu olan; kaçınılmaz, karşı konulamaz gibi görünen küreselleşmenin en büyük etkisi kültürel alanda olmaktadır. Bir kültür diğerini etkilerken, hiçbir etki almadığı gibi, söz konusu etki yıkıcı da olabilmektedir. Küreselleşmenin merkez kültürleri, çevre kültürler üzerinde derin izler bırakmakta, yerel kültürlerin zayıflamasına ya da yok olmakla yüz yüze kalmasına neden olabilmektedir. Oysa toplumlar gelişmiş standartlardan yararlanırken kendi kültürlerini de koruyabilmeli ya da tek yönlü etki yerine karşılıklı bir etkileşim

¹ Bu çalışma, 7-10 Aralık 2017 tarihinde düzenlenen 1. Uluslararası Mardin Kültür ve Medeniyet Kongresi'nde sunulan bildiri, yeniden gözden geçirilerek yapılmıştır.

söz konusu olmalıdır. Bu çalışmada küreselleşmenin tek yönlü kültürleşmedeki etkisi üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler Küreselleşme, Kültür, Kültürleşme, Değişim, Evrensellik.

Abstract

The developments in science, communication and transportation areas with the globalization which can be understood as expansion and widespread of material and spiritual elements of all cultures through world by the interaction of societies, have brought irreversible facilities in human life and raised the standard of life as much as possible. The circulation of all cultures is, of course, an advantage in terms of the recognition of each other and taking benefits from each other, provided that this expansion has to be reciprocal and a cultural exchange. Acculturation which can be understood as the mutual interaction of cultures, is born from this relationship. In today's globalization, this is one way rather than being mutual. Globalization which has many dimensions such as economic, political, social and cultural and which seems as inevitable, irresistible has its main effect on cultural area. When a culture affects other, it has no influence, and also its influence can be devastating. The central cultures of globalization leave a deep impression on regional cultures and enable local cultures to face weakness or disappearance. Whereas societies benefit from improved standards, they must be able to protect their own cultures or have a mutual interaction rather than a one-sided influence. This study will be focused on the one-dimensional influence of globalization.

Keywords: Globalization, Culture, Acculturation, Change, Universality.

Giriş

Toplumların birbirleriyle etkileşimiyle beraber farklı kültürlerin maddi ve manevi unsurlarının bütün dünyada dolaşımı, yaygınlaşması olarak anlaşılabilir küreselleşme, birçok avantajı beraberinde getiriyor. Ülkeler arasındaki ekonomik, sosyal ve siyasal ilişkilerin yaygınlaşmasını sağlıyor. Bugün insanlığın ulaştığı gelişmişlik düzeyinin sağladığı avantajlardan herkesin yararlanması gerekmektedir. Gelişmişliğin ulaşım ve iletişim ağları yanı sıra insan hayatında ortaya koyduğu yüksek standartlar küreselleşmenin bir sonucudur. Bu standartlardan kompleksiz bir rahatlıkla yararlanmak gerekir. Zaten bugün ulaştığımız bu standartlardan vazgeçme imkânı yoktur. Küreselleşmenin bütün bu avantajları yanında beraberinde getirdiği dezavantajlar da vardır. Küreselleşmenin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel boyutları vardır. Özellikle kültürel anlamda bazı toplumlar dezavantajlı durumdadır. Çünkü bugün küreselleşme tanımından anlaşılması gerektiği biçimiyle –kültürlerin ortaklaşa

sınırları aşarak yayılması- bir küreselleşmeden söz etmek mümkün değildir. Belli kültürler başat bir biçimde diğerlerini etkilemektedir. Bu da etkilenen kültürler için bir dezavantaj oluşturmaktadır. Küreselleşmenin aslında bir kültürleşme yani karşılıklı etkileşim oluşturması gerekirken, tam tersi olmakta bir kültür diğerini tek yönlü olarak etkilemekte hatta ya yok etmekte ya da marjinalleştirmektedir. O halde küreselleşme kültürel olarak bir tek kültürün diğerlerini değiştirmesini beraberinde getiriyor ve kültürleşmenin sağlıklı işlenmesini engelliyor. Normalde kültürleşme karşılıklı etkileşimdir. Aslında küreselleşme bunu sağlamalı çünkü kelime anlamı bunu veriyor. Burada bir dengeye ihtiyacımız var. Küreselleşmenin imkânlarından yararlanıp, kültürümüzü korumalıyız veya küresel aktörlerin (merkezin) kültürünü alırken, biz de bir şey katmalıyız. Yani bütün kültürler birbiriyle karşılıklı etkileşim halinde olmalıdır.

Bu durum, küreselleşmeyi insani hale getirecektir. Ondaki insani açmazları hafifletecektir. Böylece bütün kültürler yaşama hakkına sahip olabilir. Fakat bugünkü haliyle küreselleşme tek yönlü bir etkiyi reel olarak yansıtmaktadır. Bu çalışmada genelde küreselleşmenin kültürel boyutları özelde küreselleşmenin bu tek yönlü etkileri üzerinde durulacaktır.

Kültürleşme ve Küreselleşme

Kültür ve kültürün aktarımı ile ilgili farklı kavramlar vardır. Kültürleşme de bunlardan biridir. Kültürleşmeye yakın anlamları olan bazı kavramlara değinerek, kültürleşmeyi daha iyi anlayabiliriz. Bunlardan ilki Kültürlemedir. Kültürleme, kültürü aktarmadır. Buna eğitim yoluyla kültürü aktarmayı örnek olarak verebiliriz. İkinci bir kavram kültürlenmedir. Kültürlenme, yeni bir kültür ortaya çıkarmadır. İki farklı kültürün karşılaşmasıyla, yeni bir senteze ulaşılmasıdır. Kültürleşme ise karşılıklı etkilenmedir. *Kültürleşme, iki farklı kültürel sistem arasındaki ilişkiyi ve kültürel alışverişi anlatmak için kullanılır* (Bostancı, 2003: 118). Kültürleşme, iki kültürün karşılıklı birbirini etkilemesidir. Örneğin; ülkemize gelen bir Alman, Türkiyeli arkadaşından el öpmeyi; arkadaşı ise ondan hamburger yapmayı öğrenir. Böylece kültürleşme, karşılıklı kültürel alışverişe dönüşür. Fakat küreselleşmeyle beraber kültürel alışveriş değil, sadece bir kültürün diğerini/diğerlerini tek yönlü etkilemesi söz konusudur. O halde küreselleşme nedir?

Bütün küredeki bir ortaklaşalığı çağrıştıran küreselleşme olgusunun teknolojik, ekonomik, politik ve kültürel etkileri vardır. Küreselleşme, kültürel anlamda yeryüzündeki her kültürün tanınır olmasını, ortaya çıkmasını, kültürlerin barındırdığı maddi ve manevi

değerlerin dolaşımını da ifade eder. 20. Yüzyılın 2. Yarısından itibaren tartışılmaya başlanmıştır. Her ne kadar küreselleşme sanayi sonrası ortaya çıkan ya da modern zamanların ortaya çıkardığı bir olgu olarak görülse de, kadim bir olgudur ve bu nedenle de her dönemin küreselleşmesi farklıdır. Bu nedenledir ki, küreselleşme Antik dönemde de vardı; bugün de vardır. Antikçağın farklı kesitlerinde farklı özneler vardı. Büyük İskender, Roma vb. 13. Yüzyılda Moğollar ve Haçlılar özne olmak istiyordu. Bundan dolayı küreselleşmelerden söz edilebilir. Her çağın küreselleşmesinin dinamikleri, etkileri, nedenleri ve özneleri farklı olmuştur (Çiçek, 2017: 181). Bundan dolayı bugünkü küreselleşme de diğerlerinden farklıdır.

Bugünkü Küreselleşme süreci, düşüncesi ve ideolojisi her zaman için Batı modernitesinin farklılıkları ötekileştirme, dolayısıyla modern benliğin evrensel ve ayrıcalıklı kategori olarak tanımlama girişimini de içerdiği (Keyman, 2002: 55-56) söylenebilir. Küreselleşme modernitenin sosyal, kültürel, düşünsel ve ekonomik boyutta kendini dünya çapında yeniden kurmasıdır. Bu nedenle, küreselleşme, dünya üzerindeki insanları, tek bir dünya toplumu oluşturacak biçimde bütünleştiren süreçlerin tümünü dile getirmektedir (Berger-Huntington, 2012: 56). Öyle ki, Bu gün küreselleşme, hemen her ülkenin iç siyasetini ve dış ilişkilerini biçimlendiren kapsayıcı bir uluslararası sistemdir (Friedman, 2000: 30). Bu nedenle kaçınılmazlığını vurgulamakta yarar vardır. Avrupa orijinli küreselleşme her coğrafyaya ulaşma yani bütün dünyaya yayılma istidadı göstermektedir.

Küreselleşme, “ekonomiden sanata, bilimden iletişime herhangi bir çalışmada dünya çapında geçerliliği olan normların ölçütlerin dünyaya açılarak yerelliğin reddedilmeksizin dışına çıkılması ve evrensellelikle bağdaştırılması” (Güvenç, 1998: 139) olarak tanımlandığı gibi, günümüzdeki küresel gelişmeler modernitenin kendisini küresel düzlemde yaratması (Erkızan, 2002: 66) olarak da ifade edilir. Aynı zamanda Küreselleşme süreci, modernite, devlet sistemi ve kapitalist üretim tarzı arasında mekânsal ve zamansal olarak kurulmuş olan eklemleme ilişkisini tanımlar (Keyman, 2002: 56). Aynı zamanda küreselleşme modern bir durumdur. Eğer küreselleşme modern bir durumsa, küreselleşme kuramının, dolayısıyla çeşitlilik içerisinde birliğin altında modern kimliğin evrenselleştirilmesinin ve buna farklılık vasıtasıyla direnmenin yattığı ileri sürülebilir. Küreselleşme sadece kapitalizmle değil, aynı zamanda Batı modernitesinin farklılıkları ötekileştirme girişimini niteleyen oryantalizmle de ilişkilendirilebilir (Keyman, 2002: 56-57). Kısacası,

günümüz küreselleşmesinin Batı ağırlıklı olduğunu söylemek mümkündür.

Küreselleşme özü itibariyle kendini ekonomik, sosyal ve düşünsel olarak, az gelişmiş ülkelere empoze eden gelişmiş ülkelerin başlattığı bir olay gibi görülmektedir. Aslında küreselleşme dünyayı yeniden yapılandırma isteminin ve teşebbüsünün tarihsel bir sonucudur. O halde küreselleşmenin nesnelliği yoktur çünkü öznesi olan bir süreçtir ve Batı merkezlidir. Öyleyse küreselleşmeyi bilen rasyonel öznenin ortaya çıkışı ile başlatmak mümkündür (Erkızan, 2002: 62-63). Bugün batı, kendi düşünsel ve kültürel temellerini Antik Yunan'da bulmaktadır. Batı düşüncesi özünde evrenselcidir ve o, bu bakımdan tarihsel olarak küreselleşmenin nüvesini kendi içinde potansiyel olarak hep taşımıştır. Dolayısıyla, küreselleşme ekonomik boyuta sahip olmakla beraber aslında düşünsel, siyasal ve kültürel niteliktedir ve o, bu sonucundan bağımsız olarak kavranamaz. Bugün Japonya ekonomik ve askeri bir güç olarak önemli bir işleve sahip görünse de gerçek anlamda bu böyle değildir. Çünkü gelişmemiş ülkeleri nesnelletirmeye yönelmez (Erkızan, 2002: 63). Görülüyor ki, küreselleşme, teknolojik ve kültürel mübadele değil, etkileme projesidir. Onun için tüm gelişmişliğine rağmen Japonya diğerlerini etkilemeye çalışmamaktadır.

Küreselleşme, Amerikan siyasal ve ekonomik gücünün ağırlıklı etkisini taşımaktadır ve oldukça eşitsiz sonuçlara gebe (Giddens, 2000: 25). Küreselleşme tek bir süreç değildir, karmaşık süreçlerin bir araya geldiği bir olgular kümesidir. Çoğu insanın gözünde, küreselleşme basitçe, gücün ya da etkinin yerel toplulukların elinden alınıp küresel arenaya aktarılmasından ibarettir (Giddens, 2000: 25). İddia edildiği gibi, günümüzde de küreselleşme ile evrenselleşiyoruz, sınırlar kalkıyor; ama bu evrensellik halkların veya insanlığın çoğunluğunun iradesi ile değil, yenedünya düzenine hâkim olan uluslararası sermaye tarafından yönetilmektedir (Işıklı, 1997: 75-76). Bu durum da tek yönlü bir etkiye yol açmaktadır. Böylece egemen kültür, diğer kültürleri dönüştürmektedir. Küresel aktörlerin kendi kültürlerini dayatmalarıyla ortaya çıkan küresel yozlaşma dünyayı yaşanamaz kılmaktadır. Her yerde aynı kültürel öğelerin karşımıza çıkması dünyada tekipleşmeyi beraberinde getirmektedir. Bu da her topluma özgü olan farklılığı yok etmekte, yeryüzündeki renklilik yok olmaya yüz tutmaktadır. Böylece özgünlükler ortadan kalkmakta, herkesin birbirine benzediği, birbirine özendiği/öykündüğü "herkesleşme" yoğunlaşmaktadır. Bunun kültürel bir otoriterizm olduğunu söyleyebiliriz (Çiçek, 2017: 198). Bu kültürel otoriterizm,

kültürleşmenin de olağan akışını değiştirmekte ve tek yönlü bir kültürleşmeye yol açmaktadır.

Tek Yönlü Kültürleşme Olarak Küreselleşme

Kültürleşmenin bir kültür alışverişi olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Ancak bazen bu alışveriş tek yönlü bir etkiye, kültürleşme olmaktan çıkıp kültürleşmeye dönüşüyor. Bu durum, egemen kültürel sistemin kendine ait değerleri ve anlamları diğerine aktarması, onu kültürleşmesidir. Bu aktarım, istila edilen coğrafyanın kültürüne fatihlerin kendi kültürlerini dayatması biçiminde olabileceği gibi görünür herhangi bir istila olmaksızın da gerçekleştirilebilir. İkinci durumda, tabi olan kültürün aktarıcıları egemen kültüre yönelik derin bir hayranlık duygusu ile davranabilir. Bu duruma geçmişten Göktürk yazıtlarındaki bir örnek verilir: Çinlilerin ipekli giysilerine, kadınlarına ve hayat tarzına yönelerek kendi benliğini unutan Türklerin varlığı bu anlamda bir kültürleşme olayıdır. Bu olguya başka bir örnek, Batı medeniyetinin kendisini gelişmişliğin en ileri aşaması olarak görmesi ve evrensel bir karaktere sahip olduğunu iddia etmesi karşısında, çevre ülkelerin aynı tarihsel güzergahı takip etme zorunluluğu duymaları (Bostancı, 2003: 118) şeklindeki günümüz küreselleşmesinin etkisidir. Çünkü yukarıda belirtildiği gibi, Batı medeniyetinin bir projesi olan modernlik, günümüzde es geçilmesi imkânsız olan ancak açık bir gerçekliktir. (Shayegan, 2014: 185). Günümüzde küresel aktörler, bütün dünyayı maddi ve manevi kültürel değerleriyle etkilemektedirler. Buna küresel kültür de denebilir. Bu kültür, diğerlerini tek yönlü olarak etkilemekte, böylece tek yönlü kültürleşme gerçekleşmektedir. Bu durum dünyayı tek renkli, tek kutuplu, tek kültürlü bir boyuta taşır mı bilinmez ama böyle bir beklenti her zaman olmuştur.

Tarih boyunca farklı dinlerin ve ideolojilerin bütün dünyayı bir tek topluma dönüştürme beklentileri veya nihai hedefleri olmuştur. Bu uğurda da sayısız mücadele ve çaba örneği vardır. Aslında *dünyanın binlerce rengi barındıran bir tek toplum haline gelmesi de çok hoş bir insanlık ütopyasıdır* (Şaylan, 1997: 19). Bir örnek olması bakımından zaten *Marksizm, ulaşılacak son hedef olarak bütün bir dünyadan, bütünleşmiş insanlıktan söz etmektedir* (Şaylan, 1997: 19). Kültürel farklılıklarını yitirmiş bir dünyanın, bütünleşmiş bir insanlığa ulaşması, insanın ontolojik olarak arzuladığı bir şey olmasa gerekir.

Başka kültürlerle hayat hakkı tanımayan ya da onları göz ardı eden *indirgemeci bir küreselleşme, tarihleri ve halkları asimile eden ve dünya tarihinin dahil edici pratiklerini bir yandan oryantalizm gibi taraflı bilgilerle, diğer taraftan Batı'nın Avrupa dışı çevre dünyası üzerinde devam eden hegemonyası* (Keyman, 2002: 56) dünyadaki

farklılığın zenginliğini, renkliliğini yok ediyor. Bu nedenle küreselleşme merkezin dışında kalan dünyanın ötekileştirilmesi ve denetlenmesi olarak da görülebilir. O halde küreselleşme çeşitlilik içinde birlik değil, ‘Batı dışı ötekinin eritilmesidir’ denebilir. Küreselleşme sürecinin ayrılmaz bir parçası insanları ayırma ve dışlama (Bauman, 1999: 9) ya da eritmedir.

Dünyanın yükselen kültürü hem elit hem de popüler araçlarla yayılmaktadır. Küreselleşme yeni bir ağ oluşturmaktadır. Bu ağa takılanlar aynı biçimde giyinmekte, aynı biçimde davranmakta, neredeyse aynı biçimde düşünmektedir. Bugün İngilizcenin Amerikan biçimi gelişen küresel kültürün koines (ortak dili) dir (Berger-Huntington, 2012: 10). Belli ki, küreselleşmenin dili İngilizcedir. Artık neredeyse geleneksel biçimde giyinmek ayıpsanıyor. Böylesine bir gelişme kültürel zenginliğin ve farklılığın ortadan kalkması tehlikesini taşıyor. Benzerlik, problem düzeyine ulaşma riski taşıyor. Bu kadar benzeşme beraberinde varoluşsal sorunlar da getirir. Bu nedenle benzeşme yoluyla yok olmaktan (Kongar,2017:1) söz edilebiliyor. İnsanlığın kültürel çeşitliliğini tehdit eden bu durum, insanın ontolojik ve epistemolojik kaygılarını arttırıyor.

Bu nedenle “kültürel küreselleşmenin her nasılsa kaçınılmaz olduğu ve buna direnmeye ya da karşı çıkmaya çalışanın aptallık ettiği” (Berger-Huntington, 2012: 126) savı, kabul edilebilir değildir. Küreselleşmenin egemen olduğu günümüz için şu soruları soralım: İnsan ontolojik ve epistemolojik bir güvensizlik yaşıyor mu? Bilgi üretme ve bilgi yayma özgürlüğü küreselleşme sürecinde bir mukaddes sayılıyor, ne ölçüde gerçekleşiyor? (Şaylan, 1997: 20). Açıkça söylemek gerekirse evet, bir güvensizlik yaşıyoruz. Varlığımız güvende değil. Her gün birbiriyle uyuşmayan yeni uzman bilgileri çıkıyor.

Günümüz küreselleşmesinde merkez ülkeler vardır ve merkezde bulunan ülkeler, her boyutta bütün dünyada belirleyici olmakta, kültürel anlamda etkileme, bir projeye dönüşmektedir. Öyle ki, Batılı söylem kendi projesinin olumsuz sonuçlarını görmüş yani insanı yalnız aklın sınırları içine hapsedmenin insan gerçeği ile örtüşmediğinin hatta ve hatta ona ters düştüğünün farkına varmıştır. Postmodern aydınlanma aklın soyutlamalarını gerçekliğin kendisinden üstün tutan anlayışın eksikliğini gidermeye ilişkin yeni bir kavramın başlangıcını teşkil eder. Post-modern söylemin kendisi moderniteden bir kopuşu ifade etmez (Erkızan, 2002,70). Bilakis *Post-modern durum aydınlanma felsefesinin ekonomik, sosyal, düşünsel boyuttaki başarısızlıklarına ve eksikliklerine bir çözüm arama çabasıdır* (Erkızan, 2002: 67). Böylece onu devam ettiriyor ve her tarafa sirayet etmesini sağlıyor. Bu nedenle modernliğin üst üste gelen dalgalarının

değmediği kültürel sahalarda bulma fikri katıksız bir kurgudur ancak (Shayegan, 2014: 47). *Modernliğin yapıları yeryüzündeki bütün kültürlerle kendilerini kabul ettirdiler; bütün alanlarda tahribat yaptılar ve sonunda algılama aygıtımızın içine sızdılar* (Shayegan, 2014: 72). O kadar etkili oldular ki, az gelişmiş ülkelerin aydınları bile kendi düşünsel gündemlerinin kendileri tarafından belirlenmediğinin farkında değil gibiler (Erkızan, 2002: 66). Çünkü kendi kültürlerinden uzaklaşanlar, kendi gündemlerini oluşturmaktan da uzaklaşmaktadırlar.

Ortaya çıkan gelişmeler sonucunda küreselleşme, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki insanları umutsuzluğa sevk edecek kadar büyük bir farkın doğmasına yol açmıştır (Şaylan, 1997: 20). Küreselleşme aşırı zenginlere daha hızlı para kazanma fırsatı vermiştir. Aslında küreselleşme bir paradoks: çok sayıda insana çok büyük faydalar sağlarken, dünya nüfusunun üçte ikisini dışarıda tutuyor (Korlaelçi, 2015: 28-29). Öyleyse üzerinde düşünülmesi gereken şey insanlığın bu yeni sistemden nasıl yararlanacağı ve onun kötü yanlarından nasıl korunacağıdır (Friedman, 2000: 21). Çünkü küreselleşmeyle beraber bütün yerellikler giderek yerelleşmekte, marjinalleşmekte ve mini-globallikler olarak var olma şanslarını bile giderek kaybetmektedirler (Kılıçbay, 2002: 120). Bu durum adeta yerel olanın yerine küresel olanın konması gerekirmiş gibi davranılmasını ve bu da yerelin zayıflamasını ya da ortadan kalkmasını beraberinde getirmekte ve böylece farklı toplumlarda kültürel bunalıma kadar varmaktadır.

Böylece küreselleşmenin öznelinin kendi kültürlerini dayatması kültür bunalımına yol açıyor. Örneğin küreselleşmenin etkisiyle halk kültürünün, halkla bağları zayıflamaya başlıyor (Artun, 2017: 1-3). Günümüz küreselleşmesinin dayanaklarından biri olan modernleşme rahatsız eder, altüst eder, değiştirir, ama atadan kalma dirençler de yaratır ve paradoksal olarak kırıp geçirmek istediği kesimlerin rolünü kuvvetlendirir (Shayegan, 2014: 185). *Yerel kültürler egemen bir kültürün kontrolüne direnç göstermektedir. Bu direnç topyekûn insanlık kültürü için sağlıklı bir bilinçlilik sayılmaktadır. Bu insanlık kültürünün zenginliğini koruyor.* Metaforik olarak ifade etmek gerekirse, *dünya bahçesinde bir tek çiçek değil, tüm çiçekler renk ve koku katmalıdır* (İnalçık, 2002: 100). Oysa günümüzde bu haliyle küreselleşme bir tek çiçeğin renginden ve kokusundan yararlanıyor. O halde bizim gibi başkaları da bu süreçte var olmalıdır.

Zaten her dönemin küreselleşmesi ötekini “eritmek” üzerine bina edilmemiştir. Öyleyse her dönemde farklı küreselleşmelerden söz edilebilir ve her küreselleşme tek yönlü olmamıştır. Bazı dönemlerde bütün kültürler bir arada olabiliyor ya da yaşayabiliyor. Bu durumda

kültür hareketliliğinden kültürleşme olarak söz edilebilir. Tarihçi Halil İnalçık (1916-2016) bu konuda Osmanlı'yı da örnek olarak veriyor. Ona göre, Osmanlı vb. örneklerde olduğu gibi, halk kültürünün, yaratıcı yüksek kültürün, başka deyişle Prestij kültürün taklidiyle geliştiği ve oluştuğu iddiası Osmanlı örneğinde kuvvetle destek bulur (İnalçık,2002,84). *Prestij kültürünü temsil eden Osmanlı saray kültürününün, azınlıkların kültürleri üzerinde nasıl güçlü bir etki bıraktığı, yaşam tarzında, davranışlarda, kıyafette, yeme içmede nasıl belli standartlar yarattığı aşikârdır* (İnalçık, 2002: 85). Bugünkü küreselleşmede prestij kültür Batı kültürüdür, Bu nedenle bütün dünya bu kültürün etkisinde kalmaktadır. Osmanlı'da olduğu gibi; çünkü o dönem Osmanlı Prestij Kültürdür. Fakat bu durum diğer kültürleri yok etmeye yol açmıyor. *Osmanlı yüksek kültürünün etkisiyle birlikte etnik gruplar arasında karşılıklı etkileşim ayrıca önemlidir. Osmanlı imparatorluk sisteminin, tarafsız bir kültürleşme potası oluşturduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz* (İnalçık, 2002: 85). Çünkü o dönemde (15.yüzyıl) *istila bir yok etme ve yerine geçme değil, bir uzlaşma ve özdeşleşmedir* (İnalçık, 2002: 86). *Tarihte daha önce olduğu Helenistik çağda veya Roma-Bizans imparatorluk çağında olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu, sınırları içinde bir araya getirdiği yirmi-otuz etnik grubu, ticaret, askerlik, genel bir Kanun-i Osmani çerçevesinde birbirine katmış; bir kültürleşme çevresi yaratarak benzerlikler ve ortak davranışlar sağlamıştır.* O dönemin yazarlarını okuduğumuzda bir "Osmanlı kültür potası"nı görürüz. İnalçık'a göre, Macaristan'dan Yemen'e, Adriyatik'ten Kafkaslara kadar Osmanlı kültürünün damgasına tanıklık edebilirsiniz (İnalçık, 2002: 91). O halde küreselleşmeyi başka türlü düzenlemek de mümkündür.

Bugün artık eski uygarlıklar maalesef etkili bir varlık sergileyemiyorlar. Yeryüzünün eski uygarlıkları özellikle Asyalı büyük kültürler 17. ve 18. Yüzyıllardan itibaren yaratmaz olurlar. Bu iki yüzyıl dünya tarihinde bir geçiş dönemi olmuştur. 17. Yüzyıl yenilik olarak Descartesçi yöntemin hâkimiyeti altında olurken, 18. Yüzyıl Aydınlanma ve eleştiri çağı olmuştur (Shayegan, 2014: 49). Bu gelişmeler, Batı medeniyetinin günümüzde bütün dünyada etkili küresel bir niteliğe sahip olmasını sağlamıştır. Yapılacak olan her kültürün yararlı maddi ve manevi ürünlerinden yararlanmak ve zararlarından korunmaktır.

Sonuç

Küreselleşme hem avantaj hem de dezavantaj olarak karşımızda duruyor. Onun avantaj olması biraz da dezavantajlarının bertaraf edilmesine bağlıdır. İnsanlığın ulaştığı gelişmişliği insan için

yararlı hale getirmemiz küreselleşmeyi daha insani hale getirecektir. Bunu gerçekleştirme imkân ve potansiyeli vardır. Avantajlarından yararlanmayı göz ardı etmeksizin, gençlerimizi küresel egemen kültürün kötülüklerinden koruyabiliriz. Küreselleşmeyi ortaklaşalık haline getirebilirsek, onu avantaja dönüştürebiliriz.

İnsan sahip olduğu açgözlülüğü terakki edebilirse, bu dünya herkese yeter ama insan olumsuz hasletlerini terk etmeyip egoizmine ve öfkesine yenilip, evreni daha çok tahrip etmekte, evrene ve evrendeki her şeye zarar vermekte, dünyayı güzelleştirmek varken, dünyayı yaşanmaz kılabilmektedir. Küreselleşme, daha iyi bir dünyanın inşası için kullanılabilme potansiyeli taşımasına rağmen, bazen dünyanın daha kötü olmasına yol açabilmektedir.

Küreselleşmeye insani, ahlaki ve vicdani bir boyut katmalıyız. Bu haliyle bazı toplumlar için avantajken bazıları için dezavantaj olmaktadır. Oysa onu kültürlerin karşılıklı alışverişine dönüştürüp, bütün insanların yararlandığı bir sürece dönüştürmek elimizdedir. Böylece hem kendi kültürümüzü koruyacak hem de evrensel ya da küresel kültürü de tanımış ve ondan yararlanma imkânı bulmuş olacağız.

Kaynakça

- Artun, E. (2017). Küreselleşme Olgusu Karşısında Halk Kültürü. <http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/10.php> (Erişim: 16.11.2017).
- Bauman, Z. (1999). *Küreselleşme*. Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul:
- Berger, P. L.- Huntington, S. P. (2012). *Bir Küre Bin Bir Küreselleşme*. Çev. Ayla Ortaç, İstanbul: Kitap Y.
- Bostancı, N. (2003). Toplum ve Kültür. *Sosyolojiye Giriş*, 2. Baskı, İçinde, Editör: İhsan Sezal, içinde s.107-134, Ankara: Martı Y.
- Çiçek, H. (2017). Küreselleşmede Özne Olmak. *Küreselleşme Karşısında Gençlerimiz Şahsiyetin İnşası*. Yayına Hazırlayan: Celal Türer, içinde s.181-199, Ankara: TFD Yayınları.
- Erkızan, H. N. (2002). Küreselleşmenin Tarihsel ve düşünsel Temelleri Üzerine. *Doğu Batı*, Ankara, Sayı: 18, s.61-75.
- Güvenç, N. (1998). *Globalizm*. İstanbul: BDS Yayınları.
- Işıklı, A. (1997). Sosyal Politika Açısından Küreselleşme. *Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme*. Editör: Işın Kansu, içinde s.74-88, İstanbul: İmge Y.
- İnalçık, H. (2002). Kültür etkileşimi, Küreselleşme. *Doğu Batı*, Ankara, Sayı: 18, s.77-102.
- Friedman, T. (2010). *Küreselleşmenin Geleceği*. Çev. Elif Özsayar, İstanbul: B.Y.

- Giddens, A. (2000). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*. Çev. Osman Akınhay, İstanbul: Alfa Y.
- Korlaelçi, M. (2015). Küreselleşme. *Felsefe Dünyası*. Ankara, TFDY, 62, ss.5-53.
- Keyman, E. F. (2002). Kapitalizm-Oryantalizm Ekseninde Küreselleşmeyi Anlamak: 11 Eylül, Modernite, Kalkınma ve Öteki Sorunsalı. *Doğu Batı*, Ankara, S:18, s.29-57.
- Kılıçbay, M. A. (2002). Kültür Çoğunluğu Sona Eerken. *Doğu Batı*, Ankara, S: 18, s.115-121.
- Kongar, E. (2017). Küreselleşme, Mikro Milliyetçilik, Çok Kültürlülük, Anayasal Vatandaşlık. https://www.kongar.org/makaleler/mak_kum.php (Erişim 16.11.2017).
- Korlaelçi, M. (2015). Küreselleşme. *Felsefe Dünyası*, 62, Ankara, ss.5-53,TFDY.
- Shayegan, D. (2014). *Yaralı Bilinç*. 4.Baskı, çev. Haydun Bayrı, İstanbul: Metis Y.
- Şaylan, G. (1997). Küreselleşmenin Gelişimi. *Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme*. Editör: Işın Kansu, içinde s.9-21, İstanbul: İmge y.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 40 – Sayfa / Page: 157-172
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 11.04.2018 Kabul/Accepted: 25.05.2018

EĞİTİM VE FELSEFE
-EĞİTİMİN DOĞAL/İNSANÎ, TOPLUMSAL VE FELSEFÎ
TEMELİ-

EDUCATION AND PHILOSOPHY
-NATURAL/HUMANITARIAN, SOCIAL AND PHILOSOPHICAL
FUNDAMENTALS OF EDUCATION-

Prof. Dr. Hasan Hüseyin BİRCAN
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Felsefe Bölümü
hhbircan@konya.edu.tr

Öz

Eğitim her dönem ve şartta dikkat edilmesi ve tartışılması gereken bir olgudur. Özellikle modern dönemlerde, her insan, örgün ya da yaygın bir şekilde eğitim gördüğü için bu olgunun önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Zira eğitim hemen fark edilebileceği gibi çok karmaşık ve aynı zamanda birçok unsur ile birlikte düşünülmesi gereken bir olgudur. Bu nedenle bütün ilgili unsurlar üzerine düşen katkıyı sağlamalıdır. Bu itibardır ki eğitim üzerine aynı zamanda “felsefi bakış tarzı”yla da düşünmek bir zorunluluk olarak görünmektedir. Hele Türk Eğitim Sistemi söz konusu olduğunda, yapılan onca çabaya rağmen çok ciddi kavramsal, yapısal ve yöntemsel sorunları olduğu konusunda ilgili herkes mutabıktır. Öyleyse toplumun bu konuyla ilgili her kesimi, belli yaklaşım ve bakış açılarını, yargılarını “askıya alıp” üzerine düşeni yapması gerekir. Açıktır ki, eğitimin sosyo-kültürel, siyasi, ekonomik, düşünsel, psikolojik... sonuçları devamlı olarak gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bu gözden geçirmenin tek bir alanla sınırlandırılmayacak çok çeşitli yolları vardır. Eğitime yaklaşımların ve onun gidişatını fark etmenin en başta gelen yollarından biri ise, bütüncül, gerekçeli, analitik, sentetik ve eleştirel bakıştır. İşte bizim bu çalışmada dikkat çekmeye çalıştığımız temel tema, bu bakış tarzını temsil eden “felsefi bakış tarzı”nın eğitime yaklaşımlarda ve eğitimle ilgili kararlarda ihmal edilmemesi gerektiğine dikkat çekmekten ibarettir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Eğitim felsefesi, Eğitim ve toplum, Eğitim ve insan.

Abstract

Education is a phenomenon that must be cared and discussed in different perspectives regardless of epochs. Particularly, during modern ages, since each individual are educated whether formal or informal, it is salient that it is of exclusive interest in modern age. In fact, education is a phenomenon that must be conveyed in conjunction with a variety of agents with a complicated structure as it is obviously noticed. Hence, all pertaining elements must play the designed role. Therefore, thinking with a “philosophical view” over education seems as an imperative. Especially if the Turkish Education system is at stake, it is agreed that it has a myriad of theoretical, structural and methodological problems in spite of entire effort given for that. Thus, all parts of society related to this issue must deal with the process properly by “putting aside” specific approaches and viewpoints. It is obvious that socio-cultural, political, economic, cognitive, and psychological results of education are to be checked on a regular basis. The given checking methods are not limited a few but a myriad of techniques. One of the most remarkable methods to check the route of approaches towards education is encompassing, reasoned, analytical, synthetic and critical view. In this respect, this paper aims at clarifying the given theme which is in favor of “an philosophical approach” to education and must be taken into in setting agenda in regard to education.

Keywords: Education, Philosophy of education, Education and society, Education and human being.

Giriş

Türk eğitim tarihine ve günümüz Türk eğitim sistemi ve işleyişine baktığımızda, işlerin hiç de yolunda gitmediği açıktır. Nitekim devletin en üst makamlarında bulunan kişiler dahil herkes eğitim alanında bir başarısızlıktan ya da istenen vasatın yakalanamamasından şikayetçidir. Aslında özellikle Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca, her iktidarın ya da “her kesim”in en çok tartıştığı, üzerinde durduğu, en çok sözün söylendiği, en çok kavganın edildiği kurumların başında Milli Eğitim’in geldiğini söylemek mümkündür. Ne var ki yapılan bütün tartışmalar, önerilen çözümler ve alınan tedbirler sorunun çözümüne kalıcı katkılar sunmamakta; hatta bazen sorunun görülmesine bile mani olabilmektedir.

Şüphesiz bu çalışmada Türk Milli eğitiminin ya da genel olarak eğitimin bütün sorunları ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri üzerinde durulmayacaktır. Bizim burada dikkat çekmek istediğimiz şey, önemli diğer faktörlerle birlikte eğitime “felsefi bakış tarzı” ile yaklaşmanın zorunluluğudur. Zira eğer eğitim gelişime ve değişime açık canlı/hareketli bir faaliyet ise ve eğer bu yönleri göz ardı edilip

toplumsal, kurumsal ve kültürel olarak kronikleşmiş bir sorun haline gelmiş ise, yapılacak ilk şeylerden biri bu sorunun bütün kavram ve ilkelerinin ilk önce “bütüncül, eleştirel” bir yaklaşımla “analiz” edilerek belli bir takım olumlu ya da olumsuz “sentezler” ortaya koymak gerekmektedir. Bunun için de öncelikle en bilinen ama sorun olarak görülmeyen kavram ve problemlerden başlamak gerekmektedir. Zira asıl sorun, belki de, sorun olarak görmediğimiz ve tanımında uzlaştığımızı zannettiğimiz kavramlardadır ya da “eğitim vasatında oluşmuş kültürdedir”. Biraz daha özelleştirecek olursak sorun, belki de, eğitimin öznesi ve nesnesi olan “insan” algısında yatmaktadır. Belki de eğitimin “amaç” ya da “amaçlar”ı belirsizdir. Hatta asıl sorun belki de “eğitim öğretim çevresi”nin düzenlenmesinde, “yöntemde” veya “ölçme ve değerlendirme” biçimlerindedir. Ya da temel sorun eğitimi oluşturan temel faktörlerin öncelik ve sonralık tespitinde ya da “kurumsallıkta” ve “yönetimde”dir.

Burada tüm bu sorunların detaylarının ortaya konulması ve bunlara çözüm önerisinde bulunulması imkân dâhilinde olmadığı için, sadece eğitimde felsefeye duyulan ihtiyaca ve eğitim felsefesinin gerekliliğine vurgu yapmakla yetinilecektir.

Felsefe ve Eğitim

Felsefenin neliği konusunda bir uzlaşma yoktur ve böyle bir uzlaşmanın olmaması onun tabiatıyla da ilgilidir. Her filozof ve çağ ondan bir şey anlamış ve kendine göre onu “tanımlamıştır.” Ancak “felsefe” bir tanıma sıkıştırılabilecek bir faaliyet değil, sürekli ve canlı bir düşünsel faaliyettir. Bu nedenle felsefenin bir “olgu” olmaktan çok bir “oluş” olduğunu söylemek mümkündür. Zaten kelimenin Yunanca aslının anlamı da bunu çağrıştırmaktadır: *Philosophia* (seve isteye bilgeliğin, hakikatin peşinde olmak; hakikate, bilgiye tutkun olmak). Dolayısıyla diğer tanımlanamayan şeyler gibi, felsefe hakkında da, onun temel niteliklerine vurgu yaparak konuşmak gerekmektedir. Buna göre felsefeyi, “*analitik, sentetik, bütüncül, gerekçeli, refleksif, sorgulayıcı ve rasyonel bir düşünce*” olarak betimlemek mümkündür. Yani felsefe bir düşünmedir; ama kendine özgü bir düşünmedir. Dolayısıyla bu düşünmenin kendine özgü nitelikleri vardır. O, bu niteliklerden bir kısmında diğer düşünce biçimleriyle ortaktır. Ancak ontolojik kavramlarla ifade edecek olursak, eğer “felsefe” ve “bilimi” belli niteliklerin kendilerine yüklenildiği iki ayrı töz olarak alırsak, söz gelimi bilim de analiz ve sentez yapar, felsefe de. Ancak söz konusu nitelikler bu iki töze yüklendiğinde, birinde diğerinden ayrı olarak kimi nüanslar ortaya çıkabilmekte ve bunlar da onların anlamlarında farklılaşmalara yol açabilmektedir. Burada ayrıca belirtelim ki, tarihî

vasatı içinde felsefe, zaman zaman bir bütün olarak kavramsal, normatif ve eleştirel boyutlarıyla sunulmuş, zaman zaman da bir felsefi tutum olarak bu yaklaşımlardan sadece biri özellikle *felsefe* olarak öne çıkarılmıştır.

Eğitime gelince, eğitimin de çok değişik tanımları yapılmıştır. Burada bunlara girilmeyecektir. Sadece bazı yönlerine vurgu yapmakla yetinilecektir. Yani onun anlaşılması için nerelerden hareket edilmelidir ve nelere dikkat edilmelidir!? Eğitim faaliyetinin kendisi veya bu faaliyeti ifade etmek amacıyla kullandığımız fiil, bizim düşünce geleneğimizde eğitim (*te'dîb*) ve öğretim (*ta'lîm*) ayırımı da yapılarak, “eğitme”, “öğretme”, “adet”, “alışkanlık kazanma ve kazandırma”, “bir yeteneği elde etme ve kazandırma”, “telkin”, “alıştırma”, “kendine özgü suretini/formunu kazanma ve kazandırma” gibi alt kavramlarla da ilişkilendirilerek açıklanmaktadır. *Öğretim*, eğitimin daha çok teorik yönünü; *eğitim* ise pratik (*ahlak ve siyaset*) yönünü meydana getirmektedir. Örneğin Fârâbî'nin ifadeleriyle “öğretim” (*ta'lîm*), teorik (*nazarî*) ilimleri öğrenmekten ibarettir; zira özelliği sadece bilinmek olup insan tarafından yapılamayan teorik bilgiler hakkındaki yetkinlik, sadece bilmektir. “Eğitim” (*te'dîb*) ise ahlâkî erdemleri ve amelî/siyasî sanatları bilfiil varlığa getirme yöntemidir. Yani bilme ve yapma ile ilgili olan pratik (amelî) felsefenin gerçekleştirilmesidir (Fârâbî, 1992: 165; Fârâbî, 1987: 220-221. Ayrıca bak. Fârâbî, 2010: 52; Fârâbî, 2008: 52-53; Bircan, 2016: 117-118). Gutek de genel olarak eğitim ve öğretimin aynı zamanda ahlâkî bir yaptırım olduğunu belirterek onun kuram ve uygulamanın dikkatli sentezi olduğunu vurgular; zira ona göre kuramsız uygulama yararsız, kuram ile yönlendirilmeyen uygulama ise hedefine kesinlikle ulaşamamaktadır (Gutek, 2011: 1). Kısaca Kant'ın ifadeleriyle eğitim “eğitimi (terbiye, disiplin) ve öğretimi tazammun etmektedir” (Kant, 2009: 34).

“Eğitmek” ya da “öğretmek” fiili, Latince’de hayvanları veya bitkileri yetiştirmek ve yaygın olarak da çocukların bakımını üstlenmek manasına gelen *educare*’den gelmektedir. İnsanla ilgili olarak o, kısaca “yetiştirmek, büyütme ve rehberlik edip formasyon kazandırmak” anlamına gelmektedir (Bk. Reboul, 1991: 20; Frankena, 2007: 115). Ancak Reboul’un da dediği gibi etimoloji, her zaman yeterli olmamaktadır, dolayısıyla onu anlamak için eş anlamlılarına müracaat etmek gerekmektedir. Onun belirttiğine göre eğitmek fiilinin birçok eş anlamlısı vardır ki bunlardan üç tanesi onun anlaşılmasına katkı yapması bakımından önemlidir: a) Yetiştirmek/terbiye etmek, b) öğretmek ve c) şekillendirmek/biçimlendirmek. *Yetiştirmek*, dar anlamda eğitime, esas olarak ailenin eğitimine indirgenir ve bunda

kendiliğinden bir eğitim söz konusudur. *Öğretmek* ise kasdî bir eğitimi betimler; amaçları açık olan, yöntemleri az veya çok kanıtlanmış olan, bir kurum içinde uygulanan ve profesyoneller tarafından yürütülen bir faaliyettir. Şu halde yetiştirmek ve öğretmek birbirinden farklı ve bazen birbirlerini dışlayan faaliyetlerdir. İkisi de gerekliyse de ikisini aynı anda yapmak ve bunları tek bir kişinin sorumluluğuna vermek zordur. *Biçimlendirmek (formation)* ise, ister teknik, ister meslekî, askerî, sportif olsun ve hatta bütün yeniden yetiştirimleri kapsasın, bireyin şu ya da bu toplumsal fonksiyona hazırlanmasıdır (Reboul, 1991: 20-22). Bu öğrenim biçimlerinin fark ve benzerliklerini bir yana bırakırsak, eğitimin bütün alanlarda, doğumdan son güne/ölüme kadar bir insanî öğrenme süreci olduğunun altını çizmemiz gerekmektedir. Ve ailesel eğitim (yetiştirmek), öğretim ve formasyon bu öğrenme sürecinin kısımlarıdır. Bütün durumlarda, insan olmak öğrenilir (Reboul, 1991: 23-24). Şu halde eğitimin tanımlanması, eğitim ile ilgili sorunların görülmesi ve bu konuda çözümler bulunmak isteniyorsa, öncelikle ve bilhassa “insan” üstüne düşünülmesi gerekmektedir

Eğitim ve İnsan

Kant’ın ifadeleriyle “eğitimden ‘ahlâkî terbiye ile birlikte bakıp büyütme (çocuğun bakılıp doyurulması), umumî talim ve terbiye’ anlaşılmaktadır” ve “eğitime ihtiyaç duyan tek varlık insandır. Çünkü insan birbiri ardı sıra bebeklik [bakım ve beslenmeye muhtaç olma, çocukluk talim ve terbiyeye muhtaç olma] ve talebelik [tahsil ve irşada/rehberliğe muhtaç olma] evrelerinden geçmektedir.” (Kant, 2009: 31). Ve yine Kant’ın ifadeleriyle “İnsan ancak eğitimle insan olabilmekte; o her ne ise, her ne olmuşsa eğitim sayesinde olmaktadır.” Fakat bazı şeyler insana eğitimle verildiğinden, bazı şeyler ise ancak eğitimle geliştirildiğinden, bu nedenle de insanın tabii kabiliyetlerini tam olarak kestirmek bizim için güç olduğundan eğitimin sürekli düzeltilip geliştirilmesi gerekmektedir. Ancak bu sayede nesillerin birbirleri ardına insanlığın mükemmeliyetine doğru bir adım daha ilerlemeleri mümkündür; çünkü insan tabiatının mükemmeliyetinin büyük sırrı eğitimde saklıdır (Kant, 2009: 35-36). Öyleyse eğitim nedir?

Eğitim, çok genel anlamda, insanı kültürel hayata hazırlayan tüm sosyal süreçleri içermektedir. İnsan türü biyolojik olarak diğer canlı organizmalar gibi ürer. Biyolojik üreme, biyolojik açıdan ortaya çıkma, aynı zamanda kültürel üreme değildir. Yaşayan ve bir kültürü paylaşan henüz tam olarak sosyalleşmemiş bir insan derece derece bir kültürün üyesi ve alıcısı haline gelir. Kişiler ve sosyal kurumlar gencin

kültür edinme süreci için gereklidirler (Gutek, 2011: 5). Bu kurumların başında şüphesiz eğitim kurumu gelmektedir.

Gerçi “Doğuştan mı insan olunur yoksa eğitim yoluyla mı insan haline gelinir?” sorusu hep tartışılmalıdır. Burada tek bir cevabın yetersizliğini hatırd tutarak Reboul’un şu tespitine katılmak mümkündür: İnsan bilimlerinin de gösterdiği üzere, bugünün yeni doğmuş bebeğinin prehistorik çağların yeni doğmuş bebeğinden hiçbir farkı yoktur. İnsanlığın elde etmek için binlerce yıldır çabaladığı ve biriktirdiği her şey “kültürel”dir, doğal değildir, başka deyişle miras yoluyla değil eğitim yoluyla aktarılmaktadır. Kısacası insanı insan yapan her şey; dil, düşünce, duygular, teknikler, bilimler, sanatlar, ahlâk ve diğer... İnsan bunlara sahiptir, çünkü bunları öğrenmiştir. Antropoloji, insanın ‘zamandan önce doğmuş’ bir hayvan olduğunu belirtir. Organizması, özellikle sinirsel bağlantıları tamamlanmıştır. Dolayısıyla küçük hayvanın tersine, her şeyi öğrenmek zorundadır ve öğrendiği sürece, değerlerine ve yetişkinlere bağımlıdır. İnsanın bu tamamlanmamışlığı aynı zamanda onun büyüklüğüdür; hayvan doğuştan ne ise o iken, insan türünün çocuğu, Fichte’nin dediği gibi, olması gereken şey haline gelmek zorundadır. Fakat bu elverişsiz durum sonuçta çifte bir avantaj sağlar. Öncelikle çocuğun zayıflığı, yıllar boyunca onu koruma, bakma, eğitme zorunluğu, kuşkusuz toplumun en önemli faktörlerden birini oluşturur; sonuçta toplum olmadan çocukluk olmayacak, dolayısıyla insanlar olmayacaktır. İkinci olarak tamamlanmamış olduğu için çocuk, hayvandan sonsuz derecede daha ileriye gidecektir. Doğasının potansiyel sınırsızlığı ise, aynı zamanda onun doğrulanabilirliğinin bir ifadesidir (Reboul, 1991: 24-25). Öyleyse vahşi çocuklar şu ya da bu şekilde eğitilebilirler, oysa hiç kimse bir hayvana dili, teknikleri veya ahlâklılığı öğretmez. Şu halde tam olarak öğrenme olanağına dayanan evrensel bir insan doğası pekâlâ mevcuttur. Ve bu saptama yalnızca teorik değildir (Reboul, 1991: 27).

Eğitim yaklaşımları ve uygulamaları bakımından “insan doğası” kavramının önemli bir hareket noktası olduğu açıktır. Zira bu kavram aynı zamanda insan davranışlarını anlamak için de önemli bir başlangıç noktasıdır. Dolayısıyla eğitim kuramları ortaya konulurken, insanla ilgili bir şekilde, insanın deneyim ve düşünme süreçleri gibi birçok insani faktörün şüphesiz dikkate alınması bir zorunluluk olarak kendisini belli etmektedir, ancak bütün bunlardan önce “insan doğası” hakkındaki kanaatler kuramın asıl belirleyicisi olmaktadır. Sözelimi insan doğası hakkındaki “iyimser” ya da “kötümser” yaklaşımlar (bk. Gutek, 2011: 197-198, 236-237), eğitim ve eğitim uygulamaları hakkındaki yaklaşımları da bir birlerinden tamamen farklılaştırabilmektedir.

İnsan doğası kavramının önemi, eğitimde her şeyin mümkün olmadığını, eğiticinin ne tanımazlıktan geleceği ne de eğitimi bozmadan değiştirebileceği bir direnişle karşılaştığını gösterir. Doğa aynı zamanda her çocuğa özgü karakterdir, onun hareket etme, hissetme ve öğrenme tarzıdır. Bunu bilmezlikten gelmek, çocuğu ortak bir kalıp içine sokmaya çalışmak, onu “kardeşi gibi çatışmaya” zorlamak, kendi gücüne güvenmeyerek bir daha tamir edilemez şekilde onun cesaretini kırma tehlikesi taşır. Eğitmek bir modele göre yetişkinler üretmek değildir, her insanda kendi olmasını engelleyen şeyi açığa çıkarmak, ona kendi tekil “deha”sına göre varolma olanağı tanımaktır. Kısaca eğitimin içeriği değişken ise de eğitmek zorunluluğu evrenseldir, çünkü insana içkindir. İnsan doğası eğitmeyi gerekli kılar; fakat aynı zamanda eğitimin her şeyi yapamayacağını da hatırd tutmak gerekir. Buna karşılık eğitim her şeyi yapamasa da onsuz da hiçbir şey yapılamamaktadır (Reboul, 1991: 27- 28).

Eğitim ve Toplum

İnsan doğasıyla ve konumuz olan eğitimle ilgili olarak ortaya çıkan önemli bir sorun da “birey-eğitim-toplum” ilişkisidir. Eğitim, belirtildiği gibi, genel anlamda insanı kültürel hayata hazırlayan tüm sosyal süreçleri içermektedir. İnsan türü, biyolojik olarak diğer canlı organizmalar gibi üremektedir. Biyolojik üreme/ biyolojik açıdan ortaya çıkma aynı zamanda kültürel üreme değildir. Yaşayan ve bir kültürü paylaşan henüz tam olarak sosyalleşmemiş bir insan, diğer canlılardan farklı olarak, derece derece bir kültürün üyesi ve alıcısı haline gelmektedir. Dolayısıyla hemcinsleri yanında aile ve okul gibi sosyal kurumlar çocuğun kültürelleşme süreci için gereklidir. Bir aile, bir akran grubu, topluluk, medya, dini kurumlar ve devlet birey üzerinde biçimsel olarak etkilidir. Başka kişilerle birlikte yaşarken, deneyimsiz olan çocuk onlarla nasıl ilişki kuracağını öğrenir, onların tavırlarını, davranışlarını ve dillerini örnek alır. Nitekim eğitim resmî ve düşünsel anlamda; kişilerin değerler, yetenekler ve bilgi bakımından eğitildikleri sosyal kurumlar olan okullarda yapılır (Gutek, 2011: 5). Bu bağlamda eğitimi şöyle tanımlamak mümkündür: *Kültüre giriş insanı hayvandan ayıran özellik iken, eğitim, her insan çocuğuna tedrici olarak kültüre girme olanağı sağlayan süreçler ve yöntemler bütünüdür* (Reboul, 1991: 31).

Eğitim-toplum ilişkisi, sosyal fırsatlar ve sosyal eşitsizlikler; sınıf, cinsiyet, etnisite ve ırk konuları; devlet/rejimin statüsü, kültürelleme, özgürlük ve ferdi farklılıklar; ekonomi, değişme, bilimsel ve bilimsel sorunlar gibi birçok problemi içinde barındırmaktadır (Moore, 2015: 3vd). Örneğin eğitim daha eşitlikçi bir toplum yaratmanın başlıca

aracı olarak görülür. Bazıları için bu fırsat eşitliğinin eşitsizlik haline gelmesi, başka bazıları için sonuçları itibarı ile daha fazla eşitliğin başarılması demektir. Bu konuda ideal olan, sosyal ödüllerin miras alınmış, hak edilmemiş sosyal avantajlar ve dezavantajlara göre değil, yeteneklere/mezihyetlere göre dağıtılmasıdır (Moore, 2015: 11).

Eğitim süreçlerinin, bunların birbirlerini tamamlayacak şekilde nasıl biraya getirilebileceği sorusu bu bağlamda en çok araştırılan sorunlardandır. Eğitim kuramcıları ve filozoflar artık insanların ve toplumların etkileşimlerinin eğitimsel rolünü kabul ederken insan potansiyeline katkıda bulunan sosyal düzenin ana hatlarını belirlemeye çalışmaktadırlar (Gutok, 2011: 5).

Burada insan doğasının tek belirleyici olduğunu savunan ve bunu reddederek toplumu ve kültürü önceleyen iki genel yaklaşım söz konusudur. İnsan doğasını reddeden ampirist veya kültürcü doktrinler, çocuğun, topluma özgü değerlerin fonksiyonu olarak toplum için eğitildiğini söyleyeceklerdir. İnsan doğasını savunanlar ise tersine çocuğun kendisi için, kendi doğasına göre büyümesini olanaklı kılmak için eğitildiğini iddia edeceklerdir. Birinci tez, geçmişin ve ataların mirasını çocuklara ve gençlere aktarmayı, içinde yaşayacakları topluma daha iyi uyabilmeleri için fikirler ve gelenekler vermeyi içerir (Reboul, 1991: 28). Bu tezin kendi içinde bir gerçekliği vardır. Zira onların sonuçta yalnızca büyümeleri hedeflenirse, her durumda kendilerinin olacak olan ortamlar bütünlüğe yeteneğinden yoksun birer marjinal haline gelebilecekleri açıktır. Dahası, her toplumun, kendini tehlikeye sokmadan vaz geçemeyeceği gerçeklikler vardır. Üstelik toplum eğitimden, çocuğa toplumsal hayatın olanaklı olmasını sağlayan değerleri öğretmesini isteme hakkına sahip değil midir? Sözelimi bir toplumun elinden alınamaz olan ortak mirası olan dile bakacak olursak, eğer öğrencilerin yaratıcı kendiliğine saygı bahanesiyle, onları kendilerini iyi ifade etmek ve iyi anlamak için zorlamaktan vazgeçilirse, sonuçta bizzat iletişime zarar verilecektir. Aynı şekilde gençlere, tam olarak yetişkin hale gelmelerini sağlayacak olan bilim, sanat, ahlâk hazinelerini iletmekten vazgeçilirse, yine onlara zarar verilmiş olur. Kısacası bu tezin gücü, çocuğun topluma adapte edilmesi ve toplumla bütünleştirilmesi aynı zamanda onun iyiliği için çalışıldığının göstermesinde yatmaktadır (Reboul, 1991: 28-29). Ne var ki, burada iki önemli güçlük vardır: 1. Ebeveynlerin genellikle sadece çocuklarının bu dünyada muvaffak olmalarını nazarı itibara almaları ve bunun endişesini taşımaları. 2. İdareci mevkiinde bulunanların tebaalarını sadece kendi amaçlarını gerçekleştirmek için birer araç olarak görmeleri (Kant, 2009: 41).

İnsan doğasını savunan yaklaşımlar ise, yukarıda sözü edilen güçlükleri de dikkate alarak çocuk ve gençlerin her birindeki yeteneklerin en üst düzeyde geliştirilmesini ve bu geliştirmenin onların gelecekteki başarılarını sağlama yönünde olması gerektiğini iddia ederler. Aşkın her türlü değeri savunmayı reddeden bu doktrin, eğitimin “bilimsellik” iddiasını taşıyan normlara dayanmak zorunda olduğunu savunarak tam bir konformizme varır. Buna göre her şeye rağmen Mozart ve Beethoven, Rousseau ve Nietzsche, Van Gogh ve Gauguin uyumsuz kişilerdi ve dehaları bizzat uyumsuzluklarından kaynaklanıyordu (Reboul, 1991: 29). Yine bu yaklaşıma göre özellikle ahlâkî açıdan, toplumsal bütünleşme tartışılmaz bir norm olmaktan uzaktır, çünkü her toplumun bir fanatizm yönü, bir de kutsal egoizm yönü bulunmaktadır. Üstelik böyle bir eğitim bizzat toplum için zararlıdır, çünkü o başlangıçta her şeyi dondurmaya, körleştirmeye katkıda bulunur. Toplum, ne basittir ne de durgundur. Ve eğitim çocuğu onun karmaşıklığına ve evrimine hazırlamak zorundadır. Kısacası bireyi toplumun bir aracı haline getirmek isterken onun saygınlığı unutulmaktadır ve üstelik o oldukça yoksul bir araç haline getirilmektedir (Reboul, 1991: 29).

Bu konuda belki de Kant’ın şu görüşüne ya da daha doğrusu “dileğine” katılmak mümkündür: “Çocuklar içinde bulunulan zaman dilimi için değil, fakat gelecekte insanın mümkün gelişmiş durumu için eğitilmelidir; bir başka ifadeyle insanlık fikrini ve insanın umumi kaderini gözden kaçırmayacak [buna intibak edebilecek] bir tarzda eğitilmelidir. Bu ilke büyük önemi haizdir. Ebeveynler çocuklarını genellikle, dünya ne kadar kötü olursa olsun, kendilerini mevcut şartlara uydurabilecekleri tarzda eğitirler yalnızca. Fakat onlara bundan çok daha iyi eğitim vermelidirler ki, böylelikle gelecekte daha iyi bir dünya kurulabilsin (Kant, 2009: 41). Burada eklenmesi gereken en önemli şey şudur: Onlara verilen eğitim sadece gelecekte daha iyi bir dünya kurulabilmesi için değil, aynı zamanda kendi dünyalarının da iyi olması içindir. Ancak bu konuda birini diğerine indirgemeyecek “ölçü”yü belirlemenin yolu galiba keşfedilmiş değildir.

Eğitim, “toplum için mi yoksa çocuk için mi?” sorunsalında belki de yanlış bir alternatif söz konusu edilmektedir. Şöyle ki, her terimin değeri ötekinin eksikleriyle ölçülür. Çünkü birey ve toplum arasında üçüncü bir terim mevcuttur: *İnsanlık*. Ve eğitim bizzat buna tanıklık eder. Çocuğun, çocuk kalması için eğitilmediği gibi, o “bir emekçi veya bir yurttaş” olması için de eğitilmemelidir. O, öncelikle ve bilhassa insan olması için, yani insanî eserler ve kişilerle iletişim kurmaya yetenekli bir kişi olması için eğitilir. Çünkü bütün kültürlerin ötesinde, her şeyden önce birbirleriyle iletişim kurabilecekleri olgusuna

dayanan kültür vardır; örneğin diller vardır, fakat hiçbiri çevrilemez değildir. Oysa insanî model dışarıdan empoze edilemez; çocuğun zekâsını ve kişiliğini uyararak, ona kendi olma olanağını sağlayarak onu insan yapar (Reboul, 1991: 29-30).

Kant'ın dediği gibi insan, eğitim sayesinde sadece *terbiye olmakla* kalmamakta, o hayvanlardan farklı olarak düşünmeyi öğrenerek sabit-değişmez ilkelere göre hareket etmesini de öğrenmektedir (Kant, 2009: 45). Ona göre “Safi mekanik olan her türlü eğitim birçok hatayı ve kusuru da beraberinde getirmektedir, çünkü üzerine oturacağı güvenilir ilkelere sahip değildir. Eğer eğitim insan tabiatını varlığının amacına erdirtirebilecek şekilde geliştirecekse o zaman bünyesinde kesinlikle *yargı gücünün* kullanımına yer vermelidir.” (Kant, 2009: 40. Kant'ın “yargı gücü” hakkındaki görüşü için bkz. Cassirer, 1996: 289vd.).

Sonuçta bize göre eğitimin amacı, her şeye, gerçekten insani olan bir kültür içinde kendi doğasını gerçekleştirme olanağı sağlamaktır. Bu amaç ütöpik gibi görünüyorsa da, “aşılama eğitimi” (daimici ve esasici yaklaşımlar) olduğu kadar “bırakın yapsınlar” (liberal ve gelişmeci yaklaşımlar) eğitimi koruyan tek amaç budur. Şu halde eğitimi bir terbiyeden ve kendiliğinden bir olgunlaşmadan farklı kılan şey insani olanla kurulan bu temel bağıdır. İnsan olmak, insan haline gelmeyi öğrenmektir. Öyleyse burada iki önemli saptamanın altının çizilmesi gerekmektedir: Bunlardan birincisi, iki öğrenme tarzı vardır; a) bizzat toplum içinde yaşamaktan gelen kendiliğinden bir süreç olarak öğrenme ve b) öğretmenleri ve hedefleriyle birlikte bir kasıtlı yöntemler bütünü olarak öğrenme. İkincisi ise “insan haline gelmenin” hiçbir zaman tanımlanamaz ve mutlak anlamda insani kültüre ulaşmanın mümkün olmamasıdır; yani eğitime son verecek bir insanlık diplomasının yokluğudur (Reboul, 1991: 30).

Eğitim Felsefesi

Eğitim felsefesini, çok genel bir şekilde, eğitimi *felsefî bir düşünüş tarzıyla* ele alan felsefenin bir disiplini şeklinde betimlemek mümkündür. O, başta eğitimin neliği olmak üzere eğitimle ilgili bütün kavramları sorgular. Sonra eğitimin amacı, eğitim programı/müfredatı, eğitim öğretim çevresi, öğretmen, öğrenci, eğitim-öğretim yöntemi, ölçme ve değerlendirme gibi başat eğitim sorunları üzerinde kendi yöntemiyle yoğunlaşır; analiz eder, eleştirir ve çoğu zaman normlar da belirler. Tabii ki, eğitim felsefesi, her şeyden önce bir *felsefedir*. Dolayısıyla eğitim felsefesinin, felsefenin bizatihi kendisinde olduğu gibi, kavramsal, normatif ve eleştirel boyutları vardır. Eğitim felsefesi eğitim olgusuna veya konusuna yaklaşırken, belirtildiği gibi, başta

eğitimin ne olduğunu ele alır ve eğitimin ölçütlerini tartışır. Felsefe, yine eğitim teriminin farklı kullanımlarını sorgulayıp eğitim faaliyetini meşrulaştırmanın veya gerekçelendirmenin farklı yolları üzerinde durur. Bunlara ek olarak “eğitim” terimiyle çoğu zaman farklı şeyler de anlatılmak istenir. Bu terimle zaman zaman ebeveynlerin ve öğretmenlerin yaptığı, zaman zaman da okul ve benzeri kurumlarda yapılan şeyler; küçükleri ve genç insanları eğitime faaliyeti ya da süreci sırasında olup bitenler kastedilir. Kimi zaman da eğitimle çocukta veya genç insanda bu sürecin sonunda elde edilen şey veya sonuç anlatılmak istenir. Eğitimle çok daha önemlisi bu faaliyetler üzerine yükselen bir disiplinin eş deyişle terimin ilk üç anlamında olup bitenleri konu alan disiplinin kast edildiği de olur (Frankena’ya atıfla Cevzci, 2012: 14).

Eğitim felsefesi, “*ayrı ya da müstakil bir felsefe disiplini olarak*” eğitimin giderek evrensel bir faaliyet türü haline geldiği, eğitime etki eden sosyal ve politik unsurlar fazlasıyla arttıkları zaman; Sanayi Devriminin ardından ve modernleşme süreçlerinin bir parçası olarak zuhur etmiştir. Hatta onun esas olarak 20. yüzyılda eğitim fakülteleri üniversitelerin kapsamı içinde kendilerine bir yer bulmaya başladıklarında müstakil bir felsefe disiplini haline geldiği söylenebilir (Cevzci, 2012: 11). Fakat bu, problemin sadece bir yönünü meydana getirir. Bir kere eğitim son derece önemli bir faaliyet olup, başta Kant olmak üzere, pek çok filozof tarafından da söylendiği üzere, “İnsan ancak eğitimle insan olabilmektedir. Eğitimin kendisinden çıkardığı [oluşturduğu] her ne ise o sadece odur [Ya da o her ne ise, her ne olmuşsa eğitim sayesinde olmuştur] (Kant, 2009: 35). İnsan eğitim aracılığıyla sadece eğitim sayesinde kültür dünyasına dahil olup bütün yönleriyle gelişebilme imkanı bulabilmektedir. Bu kadar önemli bir faaliyet olan veya olabilecek en temel konulardan birini meydana getiren eğitimin, 20. yüzyılda ayrı bir disiplin haline gelinceye kadar felsefe tarafından ele alınmamış olması düşünülemez. Eğitim, kökleri çok gerilere giden bir faaliyet olup onun tarihi neredeyse insanlık tarihi kadar eskidir; hatta pek çoklarına göre, eğitim veya eğitime etkinliği insanın en eski mesleğinden biridir. Kökleri bu kadar gerilere giden, insanın en önemli çabalarından birini meydana getiren bir disiplin ya da faaliyetin, tarihin içinde farklı toplumlarca ele alınmış olması, bu faaliyetin kavramının enine boyuna tahkik edilmiş olması kadar doğal ve anlaşılır bir şey olamaz. Nitekim eğitim tarihsel süreç içinde farklı uygarlıklarda farklı şekillerde tanımlanıp farklı düşünce okulları ya da filozoflar tarafından farklı bakış açılarından ayrıntılı olarak ele alınarak nerdeyse bütün yönleriyle değerlendirilmiştir. İşte buradan hareketle eğitim felsefesinin felsefenin bizatihi kendisi kadar eski olduğunu söylemek yerinde olur (Cevzci, 2012: 12).

Nitekim eğitim felsefesinden söz edildiğinde, İdealizm, Realizm, Naturalizm ve Pragmatizm gibi felsefi akımların eğitime ilişkin görüşleri “Eğitim Felsefesi” olarak kabul edildiği gibi Esasicilik (essensializm, Özcülük), Daimicilik/evrenselcilik (perennializm), İlerlemecilik (progressivizm), Yeniden-inşacılık (reconstructionizm), Muhafazakarlık (konservativizm) ve Marksizm gibi özellikle bir eğitim kuramı olarak gelişmiş akımlar da “Eğitim Felsefesi” olarak kabul edilmektedir. Bu ikinci grubun bazıları bir felsefeden bazıları ise bir ideolojiden hareket ederler; kimisi eleştirel bir yaklaşımın kimisi ise eğitimdeki uygulamalardan kaynaklanan ve bazı durumlara bir tepkinin sonucu olarak ortaya çıkmışlardır (Gutek, 2011: 10 vd).

Belirtildiği üzere çok uzun bir zamandan beri insanlık için ciddi bir sorun ve konu olan eğitimin kapsamı içinde eğitim felsefesini bir şekilde belirleyen pek çok unsur vardır. Bunların en başında hiç kuşku yok ki, öğrenci ya da eğitilen insan, öğretmen veya eğiten kişi, öğretimin içeriği veya müfredat, eğitim faaliyetinin kendisi veya amaçları eğitim yoluyla kazandırılan değer ve tutumlar gelir. Buradan da anlaşılacağı üzere, tıpkı felsefenin epistemoloji, ontoloji, etik ve siyaset felsefesi türünden teorik ve pratik dallarının olması gibi, eğitim felsefesinin de epistemolojik, ontolojik, etik ve politik boyutları vardır. Öğretmen ve öğrencilerin kendileriyle ve varlık arasında kurulan ilişkinin mahiyetinin eğitim felsefesinin varlık veya *ontolojik boyutu* meydana getirdiği söylenebilir. Eğitim faaliyeti sırasında öğrenciye kazandırılan bilişsel alışkanlıklarla öğretilen bilgi, bu çerçevede gündeme gelen öğrenme kuramları, eğitici kişi tarafından kullanılan öğretim yöntemleri, onun bilgiyle ilgili yönünü ya da *epistemolojik boyutu* belirler. Bunların yanında gerçek eğitimi ve öğretimi aşılardan veya ideoloji aktarmaktan ayıran ölçütlerin ne olması gerektiğiyle ilgili tartışma da eğitim felsefesinin *etik boyutu* ana hatlarıyla ortaya koyar. Başka bir deyişle bu etik boyutuyla eğitim felsefesi eğitici faaliyetler sırasında uyulması gereken kurallarla ilkelerin ve eğitilen insana aktarılacak değerlerin ne olması gerektiğini sorgular, ahlâk eğitiminin mahiyetini araştırır. Etik boyutla birlikte siyasî ya da *politik boyuta* gelince eğitimi toplumu şekillendirme ve amaçlarını belirleme noktasında gündeme gelen misyonu, demokrasi benzeri yönetim biçimleri ve çok kültürlülük türünden ideal politik durum ya da yönelimlere verdiği pozitif destek, onun mevcut sosyal ve politik düzeni koruyup yeniden üretmeye mi yoksa dönüştürmeye mi yönelik olduğu, eğitim felsefesinin politik boyutu içinde gündeme gelir (Cevizci, 2012: 12-13).

Bu durumda eğitim kavramının gerçekte neyi ihtiva ettiği, eğitimin anlaşılabilmesi ve felsefenin yapılabilmesi açısından son

derece önemli olup sıkı bir kavram analizini gerektirir. Eğitim olgusuna kavram analizi üzerinden yaklaşan bu eğitim felsefesi *analitik felsefe anlayışını* temsil eder. Öte yandan eğitim felsefesi eğitimin nasıl olması gerektiğini söylerken, alternatif felsefi konum veya duruşlardan yola çıkarak eğitimin nasıl olması veya nasıl anlaşılması gerektiği noktasında normatif olduğu kadar “açıklayıcı, tanımlayıcı” bir tutum geliştirir. O nihayet eğitime, yürürlükteki eğitim anlayışlarına karşı eleştirel ve sorgulayıcı bir tutum ve kavrayış geliştirerek yaklaşır. Eğitim felsefesinin bu üçüncü versiyonu çok büyük ölçüde eğitim faaliyetlerini, çeşitli eğitim anlayışlarını normatif ya da politik bir çerçevede eleştiren, eğitimin belli bir dünya görüşünün ideolojik aygıtı ya da hegemonya aracı haline gelişini en azından göstermeye çalışan tutumu ifade eder. Bu durum, yani eğitim felsefesinin, tıpkı felsefenin kendisi gibi analitik, eleştirel ve normatif yönleri veya temellerinin bulunması olgusu, eğitim felsefesinde, özellikle 20. Yüzyılda çok belirgin hale gelecek şekilde üç temel yönelim veya eğilimin bulunduğu anlamına gelir (Cevizci, 2012: 14-15. Bu yönelimler için bkz. Cevizci, 2012: 15vd.).

Sonuç olarak eğitimin temelinde “Nasıl bir insan yetiştirelim?” sorusunun yer aldığı ve bu soruya verilen cevap ile belirlenen insan anlayışı ile nasıl bir eğitim verileceği konusunda karara varıldığı göz önüne alınırsa, eğitimin, insanların hayatındaki bütün faaliyetleri kapsayan bir alan olduğu kolayca anlaşılacaktır. Böyle bir alanın felsefe gibi sorgulayıcı bir etkinlik tarafından ele alınması kaçınılmazdır. Ayrıca denebilir ki felsefe, şeylerin artık kendiliğinden gitmediği yerde, herkes için açık olanın artık açık olmadığı yerde, Sokratesçi ironi ile başlar. Şu halde eğitim felsefesi her şeyden önce bir sorgulamadır; bir bilgiler topluluğu değil, fakat eğitim üzerine bildiğimiz ya da bildiğimizi sandığımız her şeyin bir sorgulanmasıdır. Hiçbir alan bu sorgulamadan kaçamaz. Gerçi felsefe her şeye el atmaz, ama her şey üzerine felsefe yapılabilir; Tanrı üstüne, nezaket üstüne, sanat üstüne, bilim üstüne, dil üstüne... Ve eğitim felsefesini meşrulaştıran da budur. Yine felsefe en derine gitmesi anlamında *radikal*dir. Örneğin herkes kendine şöyle sorar: “Saat kaç?” Felsefe ise kendine şöyle sorar: “Zaman nedir?” Eğitim söz konusu olduğunda soru aynıdır. Felsefe kendine “okuma ve okuduğunu anlama güçlüğünü” (disleksi) nasıl gidermek gerektiğini değil, fakat okuma bilme olgusunun nasıl bir değer veya nasıl bir anlam taşıdığını sorar. Bir okul programı çıkarmaya çalışmaz, öğretilmeye layık olanın ne olduğunu sorar. En emin ve en etkili araçları aramaz, eğitimin amaçlarının neler olduğunu sorar (Reboul, 1991: 7-8). Son olarak, bu nedenle onu doğuran tamamen spekülasyon bir çıkarılamaması anlamında felsefi

sorgulama *hayatî*dir. “Zaman nedir?” diye sorulduğunda, yalnızca zaman değil fakat biz, kaygımız ve neşemiz, hayatımız ve ölümümüz söz konusudur. Bir bilgelik aşkıyla felsefe yalnızca bir bilgiyi değil, fakat bir varolma bilgisini, bilgi yoluyla varolma bilgisini araştırır (Reboul, 1991: 8). Ancak hatırdan çıkarılmamalıdır ki, “Diğer hepsinden daha güç olduğunu düşünebileceğimiz iki insan buluşu vardır: Yönetim sanatı ve eğitim sanatı. Fakat insanlar bunların anlamları hususunda hâlâ bir kesinliğe varamamışlardır (Kant, 2009: 39).

Sonuç

Yukarıda betimlenmeye çalışılan eğitim “olgusu” da gösteriyor ki, eğitim üzerine aynı zamanda “felsefî bakış tarzı”yla da düşünmek bir zorunluluk olarak görünmektedir. Asıl önemlisi de Türk Eğitim Sistemi’nin, yapılan onca çabaya rağmen çok ciddi kavramsal, yapısal ve yöntemsel sorunları olduğu konusunda yöneticiler, öğreticiler, öğrenciler ve veliler yani herkes mutabıktır. Öyleyse toplumun bu konuyla ilgili her kesimi, belli yaklaşım ve bakış açılarını, yargılarını “askıya alıp” üzerine düşeni yapması gerekir. Ancak konunun aynı zamanda bir uzmanlık işi olduğu ve hassasiyeti dikkate alındığında, yapılması gereken ilk iş, problem üzerinde uzmanların uzun süre araştırmalar yaparak sorunun çözümü için bir zemin oluşturacak somut öneriler sunmalarıdır. Sonra bu öneriler üzerinden sadece sorunun çözülmesi motivasyonu ile tartışmaların yapılabileceği bilimsel faaliyetler gerçekleştirilmelidir. Daha sonra bütün bu verileri, daha önceki uygulamaları da göz önünde tutarak değerlendirebilecek bir uzman topluluğu oluşturulup uygulama imkânları gözden geçirilmelidir. Bu noktada eğitim bürokratlarının “eğitimci”, eğitim konusunda uzman ve eğitimin farklı alanlarını temsil edecek çeşitlilikte olmaları çok önemlidir. Çünkü bürokrasinin yöneticinin kararlarını uygulama sorumluluğu yanında, alanıyla ilgili gelişmeleri ve aksaklıkları takip ederek yeni öneriler ve çözümler sunma gibi, tanımı gereği önemli bir görevi de vardır.

Eğitim aynı zamanda “devamlılık” gerektiren bir süreçtir; ancak o devamlı olarak “tekâmüle” açık olacak bir şekilde gözden geçirilip “tadilatlar” yapılmazsa, eğitimin bütün bir toplumu “kör ve sağır” edeceği açıktır. Öyleyse onda yolunda gitmeyenlerin tadilatı yapılırken yolunda gidenlerin korunmasının uyulması gereken zorunlu bir ilke olduğu hatırdan tutulmalıdır.

Şüphesiz “devletin ve milletin bekası” da eğitim ile mümkündür. Bunun için bir “kültür aktarımı”, bir “değerler eğitimi” veya bir “ahlâk eğitimi” verilir. Ancak bunların içeriği, nasıl ve ne şekilde verileceğinin “ayarlanması” çok önemli olmakla birlikte, bu

konuda asıl önemli olan bunların eğitimin “ruhunu” temsil eden bir boyutu olduğunun unutulmamasıdır. Dolayısıyla onların bir “indirgeme” ve “ayrıştırma” aracına dönüştürülmemesi gerekmektedir ki, bu konuda asıl sorumluluk siyasi erke ve öğretmenlere aittir. Burada belki de en çok dikkat edilecek bir başka husus, “disiplin” ile “özgürlük” gerginliğidir.

Sonuçta modern dönemlerde herkes bir şekilde eğitilmekte ya da eğitim almaktadır. Dolayısıyla toplumsal, kültürel, etik, ekonomik, siyasi, bilimsel... sorunların kaynağında eğitimin olduğunu söylemek bir tespit olmasa gerek. Öyleyse herkesin bir şekilde eğitime kafa yorması ve bu konuda bir farkındalığın oluşturulması gerekmektedir –bu herkesin eğitimi değiştirecek şekilde müdahil olması anlamında değildir!-. Bunun için öncelikle yapılması gereken ise, Eğitim Fakültelerine ve Sosyal ve Beşerî/İnsanî İlimler Fakültelerinde hatta İlahiyat Fakültelerinde “Felsefeye Giriş” ve “Eğitim Felsefesi” derslerinin, zorunlu dersler kapsamında müfredata dâhil edilmesidir. Zira eğitim konusunu sorun edinmeyen bir eğitimcinin eğitime hiçbir olumlu katkı yapabileceği iddia edilemez.

Kaynakça

- Bircan, H. H. (2016). Fârâbî’ye Göre İnsanlığı Gerçekleştirmenin ve Medeniliğin Zorunlu Bir Şartı Olarak Eğitim ve Öğretim. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı: (Bahar 2016). ss. 104-123.
- Cassirer, E. (1996). *Kant’ın Yaşamı ve Öğretisi*. (Çev. D. Özlem). İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayınları.
- Cevizci, A. (2012). *Eğitim Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Fârâbî, (1987). *Risâletü’t-tenbîh alâ sebîli’s-saâde*. (Thk. Sahban Halifât). Amman. [Fârâbî, (1992). *Mutluluk Yoluna Yönelme*. (Çev. H. Özcan). İzmir].
- Fârâbî, (1992). Tahsîlü’s-saâde. (Thk. C. Ali Yasin). *el-A’mâlü’l-felsefiyye* İçinde (119-197). Beyrut: Dâru’l-Menâhil. [Fârâbî, (1999a). *Mutluluğun Kazanılması*, (Çev. A. Arslan). Ankara: Vadi Yayınları].
- Fârâbî, (2008). *Kitâbü’l-burhân*, (Metin ve Tercüme. Çev. Ö. Türker ve Ö. M. Alper). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Frankena, W. K. (2007). “Eğitim”. *Felsefe Ansiklopedisi*. (Ed. A. Cevizci). Ankara: Ebabel yayınları.
- Gutek, L. G. (2011). *Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar*. (Çev. N. Kale). Ankara: Ütopya Yayınları.
- Kant, I. (2009). *Eğitim Üzerine*. (Çev. A. Aydoğan). İstanbul: Say Yayınları.
- Moore, R. (2015). *Eğitim ve Toplum-Eğitim Sosyolojisinde Sorunlar ve Açıklamalar*-. (Çev. H. Arslan). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Noddings, N. (2016). *Eğitim Felsefesi*. (Çev. R. Çelik). Ankara: Nobel Yayınları.
- Reboul, O. (1991). *Eğitim Felsefesi*. (Çev. I. Gürbüz). İstanbul: İletişim Yayınları.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 40 – Sayfa / Page: 173-186
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 11.05.2018 Kabul/Accepted: 27.05.2018

TONALİTE-ATONALİTE KARŞITLIĞI AÇISINDAN A. SCHÖNBERG'İN MÜZİK ESTETİĞİ

A. SCHOENBERG'S MUSICAL AESTHETICS IN REGARD TO THE TONALITY-ATONALITY OPPOSITION

Dr. Öğr. Üyesi Fırat İLİM
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Felsefe Bölümü
firatilim@yyu.edu.tr

Öz

Bu makalenin amacı, yirminci yüzyılda yaşamış olan Avusturyalı müzisyen ve teorisyen Arnold Schönberg'in atonal müzik uygulaması üzerinde somutlaştırdığı müzik estetiği anlayışını tarihsel ve teorik koşulları içerisinde açıklamaktır. Bu bağlamda, öncelikle Schönberg'in müziğinin eleştirel bir şekilde eklemlendiği klasik üçlüsel armoni ve onun tarihsel önseli kabul edilen antik armoni kavrayışlarının ana uğraklarını kısaca açıklayacağız. Söz konusu kapsamda, Antik Yunan dünyasından Pythagorasçıların ve Aristoxenus'un çalışmalarının önemi belirtilecek ve Avrupa Orta Çağ *organum* müziği, *Musica Enchiriadis* ve *Scolia Enchiriadis* gibi tonal dönem öncesi temel uğraklara değinilecektir. Ardından üçlüsel armoni fikrinin kısa bir yapısal analizi sunulurken *tonalite* fikri açıklanacaktır. Son olarak, yukarıda verilen arka plandan yola çıkarak Schönberg'in atonal müziğinin olanaklı bir yapısal analizini sunacak ve nihayet, onu müzik estetiği açısından klasik batı müziği geleneği içerisinde konumlandırmaya çalışacağız. Bu son bölüm konu ile ilgisinde 12 ton müziğinin *dizi*, *matris*, *yansıtma*, *tersine çevirme* ve *yansıtıp tersine çevirme* gibi temel kavramlarının kimi teknik analizlerini de içerecektir.

Anahtar Kelimeler: Antik Yunan Müziği, Organum, Üçlüsel Armonî, Tonalite, Atonalite, 12-Ton Müziği.

Abstract

The aim of this paper is, to explain Austrian musician and theorist of twentieth century Arnold Schoenberg's understanding of atonal music that is embodied in his atonal music application, in its historical and theoretical conditions. In this regard, we will firstly expose briefly the main moments of the conception of classical tertian harmony, to which Schoenberg's music is critically articulated and of its historical predecessor, the ancient harmony. Within the given extent, significance of the studies of Pythagoreanists and of Aristoxenus of Ancient Greek will be indicated and the main moments of pre-tonal period as European medieval *organum* music, *Musica Enchiriadis* and *Scolia Enchiriadis* will be mentioned. Thereafter, by presenting a structural analysis of tertian harmony, the idea of tonality will be clarified. Using the given background, we will finally try to position Schoenberg's atonal music in the history of classical western music tradition in terms of musical aesthetics, by presenting a possible structural analysis of it. This last chapter will also include some technical analyses of the basic concepts of 12-tone music such as *series*, *matrix*, *inversion*, *retrograde* and *retrograde-inversion*.

Keywords: Ancient Greek Music, Organum, Tertian Harmony, Tonality, Atonality, 12-Tone Music.

Giriş

A. Schönberg yirminci yüzyıl müzik tarihinde devrimci etkilere sahip olan atonal müziğin en önemli temsilcilerinden biridir. Onun müziğinin devrimci yönü sıklıkla tartışılmış olmakla birlikte, Adorno'nun deyişiyle bu “yeni müzik”in (1975) tarihselliği halen tartışma götürür bir konudur. Atonalite fikrinin bir kopuş olduğu doğruysa da, bu kopuşun hangi koşullar içerisinde gerçekleştiğini yine onun tarihselliği içerisinde anlamaya çalışmak elzemdir. Böylesi bir inceleme, şüphesiz, öncelikle onun kendisine karşı çıktığı tonaliteyi yine kültür tarihinin bir konusu olarak tüm açıklığıyla belirlemeyi gerektirir. Bu çalışmada biz, söz konusu sorunsalı, yani atonal müziği tarihsel ve teorik koşulları içerisinde belirlemeye çalışacağız. Diğer bir deyişle, *tonalite* fikrinin gelişimini tarihsel yöntemle açıklayacak ve kavramı tarihsel belirlenimi içerisinde Schönberg'in *atonalite* anlayışı ile karşılıklı olarak konumlandıracağız. Bu bağlamda, birinci bölümde Antik dönemden miras kalan terminoloji ve müzikal düzeyin oldukça kısa bir özeti sunulacaktır. İkinci bölümde *tonal* müziğin tarihsel gelişimi ve ana ağırlık noktaları sunulacaktır. Bu iki bölüm Schönberg'in *atonalite* fikrinin hangi zeminde şekillendiğini ve önerilen yeniliğin tonalite ile karşıtlık ilişkisini somutlamak için bir arka plan olarak kullanılacak ve bu arka plandan hareketle atonal müziğin neliği sorgulanacaktır.

1) Üçlüsel Armoni Öncesi Dönem

Klasik batı müziği Antik dönemde ortaya çıkmış olan iki müzikoloji geleneğinden beslenir. Pythagorasçı gelenek, sayı gizemciliği üzerine kurulu müzikal oran ve aralık hesaplamaları ile bilinir. *Kithara* isimli enstrüman üzerinde yapılmış olan bu hesaplar dönemin koşulları içerisinde ele alındığında oldukça ilerici uygulamalardır ve bugün dahi kullanılan belli başlı ses aralıklarının tespitini oldukça erken bir dönemde sağlamış olması bakımından müzikoloji tarihine önemli katkılar sağlamıştır. (Eraydın, 2006: 21-22) Aristoteles'in öğrencilerinden Aristoxenus'un çalışmalarının ayırt edici yönü ise öncelikle onun yöntemsel yeniliğidir. Aristoxenus Pythagorasçıların göz merkezci oransal hesaplamalarının yerine kulak merkezci işitsel bir yöntem kullanmıştır. Bu iki gelenek, günümüz müzik terminolojisinin *tam aralık*, *yarım aralık*, *oktav*, *dizi*, *ton*, *melodi*, *modülasyon*, *konsonans* ve *dissonans* gibi temel terimlerini kazandırmıştır. (Mathiesen, 1999: 294-344; Fubini, 2006: 61-64)

Yukarıda kısaca değindiğimiz iki geleneğin içerisinde yetiştiği Antik Yunan müziği günümüz çok sesli müziğinden birçok noktada farklılaşır. Öncelikle, günümüz klasik batı müziği, gelişimini önemli oranda, antiklerin sahip olmadığı üç ana teknik olanağa borçludur: Bunlar *tampere sistemi*, standartlaştırılmış nota yazımı ve piyano enstrümanıdır. Organolojik açıdan Antik dönemin günümüzden oldukça ilkel koşullara sahip olduğu açıktır. Ancak bunun yanında, *tampere* sisteminin ve standartlaştırılmış nota yazımının hem müzik eğitiminde hem de müziğin yazılı kültürün bir parçası haline gelmesinde oldukça önemli tarihsel katkıları olmuştur. Söz konusu olanakların yokluğunda, Antik dönemden günümüze kalan miras, yukarıda saydığımız kurucu çekirdek terminoloji, özellikle *tetrakord* olarak adlandırılan dört seslik müzikal aralıklar, belirli müzikal diziler ile bunların *tetrakord*ların bağlantısı yoluyla kuruluş ve icra biçimlerine dair teknik açıklamalardan ileri gidememektedir. Bu sayılanlar dışında, günümüz çok seslilik, armoni ve kompozisyon anlayışlarının antiklerinki ile aynı kategoriler altına yerleştirilmesi estetik gerekçelerden ziyade kavramsal gerekliliğe dayanır. (Apel, 1974: 352-354)

Antik Yunan müzik geleneğine ait kuramlar ve döneme ait literatür Orta Çağa gelinceye kadar, neredeyse 8 yüzyıl unutulmaya yüz tutmuştur. Bu döneme gelene kadar, ünlü müzik kuramcılarında Capella ve Quintilianus gibi yazarların eserlerinde Yunan geleneğine dair atıflar yok denecek kadar azdır. Bu geleneğe atıfların yeniden görülmeye başlaması, MS. 6. yüzyılda Cassiodorus ve Boethius'un eserleriyle gerçekleşir. (Mathiesen, 2006: 109-112) Müzikte bu geriye

dönüş, 9. yüzyıla gelinceye kadar devam edecektir. Müziğin Orta Çağ eğitim sistemine temel bir unsur olarak girişi ise, Capellacı eğitim anlayışının yerini, 7 liberal sanat arasında müziğin temel dört sanattan biri olarak gösterildiği Boethiusçu eğitim anlayışının almasıyla olmuştur. (Bower, 2006: 150) Müziğin Orta Çağ eğitim kurumlarında yaygın olarak kullanılması, müzik icrasında, eğitiminde ve kaydında birtakım teknik ihtiyaçlar doğurmuştur. Örneğin, bugün kullandığımız anlamda bir notasyon sistemi M.S. 9. yüzyıla kadar kullanılmış değildi. Ancak bu tarihlerde geliştirilen *neuma* notasyonu ile birlikte kilise şarkıları (*chant*) belirli oranda kayıt altına alınabilir olmuştur. (Apel, 1974: 571-573; Kaygısız 2009: 76-77)

Dokuzuncu yüzyıla gelene kadar bir sorun teşkil etmeyen, kilise şarkılarının birlikte söylenişi de müzik eğitiminin ve keşişlerin gündelik hayatının birer parçası haline geldiğinde, teorik müzik eğitimine eşlik eden “performans” unsurunun, müziğe bakış açısında farklılığa yol açmaya, müziği seküler ihtiyaçlar düzlemine çekmeye başladığı görülecektir. Bu değişimin yol açtığı teorik kırılma, 9. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan, müzik teorisyeni ve din adamı Alman Huchbald’a ait olduğu öne sürülen *Musica Enchiriadis* ve bu esere şerh niteliğinde olan ve yine bazı kaynaklarda Huchbald’a atfedilen *Scolia Enchiriadis* isimli eserlerin etkisiyle gerçekleşecektir. *Musica Enchiriadis* çok sesli müzik tartışmaları içermesi, müzikal tartışmalarını somut ve görece seküler düzeyde ele alması, ideal armoni fikrinden ziyade icrayla ilgili / performatif armoni uygulamalarının önemsenmesi gerektiğini öne sürmesi ve birlikte şarkı söyleme imkanı yaratacak yeni düzenlemeler önermesi gibi yönleriyle müzik tarihinin en büyük etki yaratmış çalışmalarından biridir. (Bower, 2006: 153-164)

Musica Enchiriadis ve *Scolia Enchiriadis*’teki tartışmaların sonrasında, yine 9. yüzyılda ortaya çıkan *organum* isimli bir erken çok sesli müzik türü Avrupa çok sesli müziğinin oluşumunda oldukça önemli bir uğraktır. *Organum*larda *kontrpuanın* ilk örneklerine rastlarız. Yani, ana melodiye genellikle “noktaya karşı nokta” şeklinde eşlik eden ikinci bir melodiye. 15. yüzyılın başlarına kadar dört farklı *organum* türü kullanılmıştır. *Paralel Organum* (900-1050) , *Serbest ve Karşı Organum* (1050-1150) , *Melismatik Organum* (1200-1300) ve *Ölçülü Organum* (1300-1450). *Paralel organumun* temel özelliği, ana melodiye dörtlü veya beşli aralıklarla eşlik eden kontrpuan kullanımınıdır. *Serbest ve karşı organumda* buna üçlü aralıkta süren kontrpuan eklenir. *Melismatik organumda* ise ana melodiye eşlik eden iki ayrı kontrpuan partiyonu görülür ve bunlar tonun 5. ve 8. derecelerinde ya da 3. ve 5. derecelerinde yazılır. Son olarak *ölçülü*

*organum*da noktaya karşı 3 ve daha fazla kontrpuan görülür; 1-5-8 üçlemeleri armoninin esası durumundadır ve tam üçlemeler eserin iç partiyonlarında daha baskındır. (Apel, 1974: 626-628)

2) Üçlüsel Armoni Dönemi

Üçlüsel armoni ifadesi, *üçlü aralıklar* üzerine kurulu armoni anlayışı için kullanılır. Üçlü aralık, müzikal dizideki bir sesin, bu sestten çıkıcı yönde “T+T” (*büyük üçlü*) veya “T+Y / Y+T ” (*küçük üçlü*) aralık gidilerek bulunan derecesidir. *Üçlü* teriminin bununla ilgili, farklı bir kullanım anlamı daha vardır. Bir (kök) sesin *üçlüsü*, kök sesi birinci derece olarak kabul ettiğimizde, çıkıcı yönde üçüncü derecedir. Dolayısıyla hangi sesi kök ses olarak aldığınıza göre aynı işlem uygulanarak söz konusu sesin üçlüsü bulunabilir.

Armoni ve kontrpuan yazımı ile ilgili en kritik tarihsel uğrak, üçlü aralığın 13. yüzyılda müzik teorisine *concord / uyumlu* olarak girmesidir. Her ne kadar Aristoxenusçu gelenekte ve örneğin Guido d'Arezzo'nun *Micrologus* isimli eserinde kullanılıyorsa da, Geç Orta Çağda kullanılışı ve teoriye sistemli girişi yenidir. Bu konuda Avrupa'da iki kaynak işaret edilmektedir: 13. yüzyılda Paris'te eğitim veren Johannes de Garlandia'ya atfedilen *De Mensurabili Musica* (1240) isimli metin ve İngiliz Walter Odington'ın *De Speculatione Musicae* (1300) isimli eseri. (Apel, 1974: 848-849)

Üçlüsel armoni kurallarına göre, bir *akoru* üzerine kurulu olduğu ilk ve temel sesine, bu akoru *kök sesi* denir. Akoru kurmak için, kök sestten itibaren iki kez, dizinin izin verdiği sınırlarda, bir büyük ve bir küçük üçlü aralıkla ilerler ve kök ses üzerine iki ses daha eklemiş oluruz. Bir *büyük üçlü* ve bir *küçük üçlü* aralığın art arda dizilmesiyle oluşturulan bu iki tür akora *doğal akor* denir. Akor bu iki tür üçlü aralıktan hangisinin önce geldiğine göre *minör* ya da *majör* akor adını alır.

Üçlüsel armoni, 15. yüzyıldan başlayarak yirminci yüzyılın başlarına kadar sürmüş olan bir uyum ilkesine dayanır. Buna göre, ana melodiye paralel yazılan kontrpuan kök sesin üçüncü derecesi ve yine üçüncü derecenin üçüncü derecesi, yani kök sesin beşinci derecesi kullanılarak oluşturulan akorlarla işlenir. Bu uygulama, dizinin üzerine kurulu olduğu temel sesi, teknik isimlendirmeye *tonu* merkez alır ve akor kurulumları tonun izin vermediği seslerin hiç kullanılmaması ya da oldukça tutumlu kullanılmasıyla gerçekleşir. Ton merkezci bu anlayış *tonalite* olarak kavramsallaştırılır ve tonalite fikrinin tarihsel kanonikleşmesi Barok dönemle gerçekleşir. Bu uygulamalara ek olarak, kontrpuanda *kromatik* yürüyüşlerin görülmeye başlanması da Barok dönemin temel özelliklerindedir. Bu

son özellik, yani kontrpuanda görülen kromatik yürüyüşler 19. yüzyılda Romantikler tarafından uç noktalara vardırıılır ve dahası, çözülmeyen bırakılan akorlar tonalitenin sınırlarını zorlamaya başlar.

3) Üçlüsel Armoni Sonrası Dönem: A. Schönberg

Üçlüsel armoni sonrası dönem, yirminci yüzyılın başlarından itibaren, yeni bir armoni anlayışının görülmeye başladığı, halen süregelen bir dönemdir. Armonik sistemin paralel akorlar ve dörtlü akorlar ile kasti bozuluşu ve yer yer tamamen terk edilişi ve daha ziyade kontrpuan üzerinden ilerleyen alışılmamış farklı organizasyonel müzik türlerinin görülmeye bu dönemin en belirgin özelliklerindedir. Bu dönemin başat müzikal tarzlarından biri olan atonal müzik türünün kavramsal olarak gelişimi ise ancak 20. yüzyılda, J. M. Hauer ve Schönberg'in öncü çalışmaları ile mümkün olmuştur.

Schönberg, müzisyen bir aileden gelmesine rağmen, müzik eğitimini gençlik zamanlarından arkadaşı Zemlinski'den armoni, kontrpuan ve kompozisyon dersleri olarak almıştır. Onun 1897 gibi erken bir dönemden başlayarak 1909 yılına kadar bestelediği eserler, armoni açısından karmaşık olsa da, tonaliteye bağlılık gösterir. Schönberg bu döneme kadar, R. Strauss ve Mahler gibi müzisyenlerle çalışır; 1904'te Berg ve Webern'i öğrenci olarak kabul eder. (McDonald, 2008: 1-54) İlk dönem eserlerinde tonaliteye bağlılığı açıkça görülmekle birlikte, 1907-8 yılına ait *String Quartet No:2*'nin son bölümünde, Schönberg'in, tonaliteyi terk etmeye başladığı görülür. 1909 tarihli *Drei Klavierstücke* (Opus 11) eserinde artık tonaliteden söz etmek mümkün değildir. Merkez notanın bulunmadığı, armonik ve melodik yapının birbiri içerisine, ayırt edilemeyecek şekilde sokulmuş olduğu bu tür müzik türü -Schönberg *pantonal* terimini daha uygun bulmuşsa da- yaygın olarak *atonal müzik* olarak isimlendirilir. Schönberg'in atonal müzik türünde verdiği eserleri arasında *Orkestra İçin Beş Parça*, *Opus 16* (1909), *Erwartung*, *Opus 17* (1924), *Pierrot Lunaire*, *Opus 21* (1912) sayılabilir.

Schönberg'in tonalite fikrine karşı çıkışı işitsel gerekçelerden ziyade kimi kavramsal gerekçelere dayanır: Ona göre, müzik estetiğinde güzellik fikrinin doğal yasalara dayandırılmasına dair yaygın bir ilkellik ve aynı zamanda birbiriyle bağlaşıklık olan müzikal otoriterlik ve konformizm süregelmiştir. Schönberg'in kendi ifadelerine başvuracak olursak:

“İnsanlar “konforu” buldular ve rahatı tercih ettiler. Çağdaş insanın amacı, zahmetsiz bir yaşam geçirmektir. Yani, az hareketli, az yıpratıcı bir yaşam. Bu yüzden insan yüzeyselleşmiştir. Araştırmaz, incelemeyi, var olanla yetinir. “Konfor”, zihinsel tembellikle eş anlamlıdır. Bu, müzik için de geçerlidir... Geleneksel müzik durağandır. Ton sisteminin dışına çıkmaz, dolanır durur. Her ne kadar romantik besteciler kakışimli ses ve akorlarla düzenin (tonun) sınırlarını zorladılarsa da, bu yeterli değildir. Sonuçta, düzenin (tonun) içinde hareket ederler. Tam kopuş yoktur. Nasıl toplumdaki yozlaşmış ve tutucu, ahlaki değerlere karşı mücadele ediyorsak, yerleşmiş müzik kurallarına karşı da mücadele etmeli ve bu kuralları yıkmalıyız... Müzikte çözülen sınırlar, insan-doğa, ruh ve dünya, ahlak ve toplum kurallarının simgeleridir.” (Schönberg, 1911'den aktaran: Kaygısız: 269)

Schönberg'e göre, estetik bir yargının gerekçesinin, örneğin dokuzlu akor diye bir şeyin mümkün olmadığı ya da paralel beşlinin kötü tınladığı gibi yargıların açıklanmadan bırakılmasının kendisi tuhaf bir ölçüt muğlaklığına işaret eder. (Schoenberg, 1988: Chapter I) Burada örtük olarak sürdürülen ölçüt, müzik teorisinde oldukça uzun süre etkisini sürdürmüş olan eski bir düşünce, *taklit ilkesinin* egemenliğidir. Schönberg'e göre, doğanın taklidi fikrinden evvel öncelikle sorgulanması gereken, doğanın yasalarını dolaylı olarak bilebileceğimize dair varsayımın doğruluğudur:

“En ilkel durumunda sanat doğanın basit bir taklididir. Fakat o hızla düşüncenin daha geniş anlamında doğanın taklidine dönüşür, yani, sadece dışsal doğanın değil, içsel doğanın taklidine. Diğer bir deyişle, sanat yalnızca nesnenin ya da izlenime yol açan durumların temsilini gerçekleştirmez, fakat en nihayetinde tüm bu izlenimlerin kendilerinin ötesinde, onların Ne, Neden ve Nasıl olduklarına gönderimde bulunmaksızın yapar bunu. Dolaylılık olmadığı için, özgün, dışsal nesnenin çıkarsanması burada belki de sadece ikincil bir önem taşır.” (Schoenberg, a.e. : 18)¹

Schönberg'in büyük bir açıklıkla dikkatini çeken, doğalcılık-uzlaşımalcılık karşıtlığının bu iki seçenektan hangisini uygularsak

¹ Metin içerisindeki bu ve tercümanı belirtilmemiş diğer alıntılar makale yazarı tarafından özgün dilinden tercüme edilmiştir.

uygulayalım bugünkü armoni anlayışını temellendiremeyeceğidir. Örneğin *doğuşkanlar / selenler* ve akor kuruluşu ilişkisinde doğalcılığı temel alarak tonun tüm derecelerinin doğuşkanlarını incelemek bize tonalite düşüncesinin doğalcılığa dayandırılmayacağını oldukça basit bir yolla gösterir. Nitekim Schönberg de bu noktada armoni açısından *uyumlu / konsonant* aralıkları doğuşkanlar gibi doğal bir ilkeye dayandırılmasından kaçınır; yalnızca majör ve minör ikili, yedili ve dokuzlu akorları *uyumsuz / dissonant* olarak kabul eder ve bunlar dışındaki akorların çeşitli derecelerle uyumlu kabul edilip kullanılabileceğini savunur. (Schoenberg, a.e. : 22)

Schönberg'in "ölçüt muğlaklığı" ile kastettiği, doğalcılığa dayandırılıyor gibi görünen tonalite fikrinin, aksi şekilde kimi uzlaşım sal kuralları ölçüt olarak mevcut otoriterliğin devamını sağlamaya yönelik hareket ettiğidir. Dahası, sanatta doğalcılığa dayanmayı gerektiren aşkın bir ilkenin mevcut olmadığı gibi, uzlaşım sallık sanat alanında özgürlüğün karşısındaki en temel engellerden biri olarak değerlendirilmelidir. Schönberg bu durumun ifşasını yirminci yüzyıl avangart hareketlerinde yaygın olarak görülen bir yolla, sanatsal prosedürlerin uç noktalara vardırılması yoluyla gerçekleştirir:

"Schönberg'in eserleri, içerisinde gerçekte hiçbir şeyin başka türlü olamayacağı ilk eserlerdir: Onlar tek bir şey içindeki protokol ve yapıdır. Onlarda oyunun özgürlüğünü garanti altına alan uzlaşım dan eser kalmamıştır. Schönberg görüldüğü haliyle oyuna oldukça eleştirel durur... O şöyle der: Müzik süslememelidir; o hakiki olmalıdır" ve "Müzik beceriden (Können) değil, zorunludan (Müssen) ileri gelmelidir." (Adorno, 1975: GS, 12, 47)

Schönberg'in *atonal* müziğinin söz konusu çekirdek düşüncüyü uygulamada ölçüt aldığı ilkeleri şu şekilde özetleyebiliriz: Öncelikle tonalitenin temeli olan, belli bir "merkez ses" etrafına kurulu organizasyondan, bu organizasyonu ima edecek armonik uygulamalar ve vurgulardan kaçınılır. İkinci olarak, tonaliteyi vurgulamak için kullanılan ve tonal müziğin en önemli unsurlarından biri olan *kadansların* klasik kullanımlarından kaçınılır. Üçüncü olarak, klasik kullanımda melodi, eserin porte üzerinde yatay düzlemde ilerleyişi olarak düşünülebilecek iken; armoni, *organon* türlerinde gördüğümüz gibi, daha ziyade melodik yürüyüşün dikey düzlemde genişletmesiyle ilgilidir. Dolayısıyla, klasik kullanımda, eserin melodik yürüyüşünü

takip eden, ana melodiye paralel kontrpuanlar ile çok seslilik sağlanır; böylece, örneğin, birbirine paralel 4 partiyonun gösterdiği yatay ilerleyiş, dikeyselliği açısından armoniyi oluşturur ve birbirlerine “uyum” ilkesi ile bağlıdır. Schönberg’in *atonal* müziğinde ise, ana melodi ve kontrpuanlar üzerinde gösterilmesi beklenen paralel organizasyonlar birbiri içerisine geçecek şekilde örgütlenir; yani, melodi ve armoni unsurları kasti olarak iç içe sokulur. Bunun anlamı, eserin özsel kısmı olan ana partiyonun, paralel kontrpuanlar içerisine dağıtılması, böylece orkestranın ana enstrümanının görevinin orkestranın tamamına dağıtılmasıdır. (Schoenberg, 1988: 23-33; Kaygısız: 271) Belirtilmesi gereken bir diğer nokta da şudur ki, armoni, atonal müzikte, kendinde bir değer taşımak yerine fonksiyonel bir işleve sahiptir; yani, işlevi, kullanım amacına göre belirlenmektedir.²

Klasik kullanımda, bir akorun kurulumunda, eserin söz konusu kısımlarında baskın olan *ton derecelerinin* kök ses olarak kullanımı esastır. Yani, belli bir bölümde kullanılacak olan akor, baskın olan ton derecesinin akoru veya ilgili akorlarından biri olur. Ancak akorların birbirine *ilgili* olmakla bağlantısını mümkün kılan, akorlar içerisindeki ortak sesler olmakla birlikte; bu ortaklık bir çevrim halinde devam ettirildiğinde, iki akoru “ilgili” kılanın tonaliteden başka bir ilke olmadığı rahatlıkla görülür. Başka bir biçimde söylemek gerekirse, tonun A olarak seçildiğini varsayalım. A ve C doğal akorlarının iki ortak sesi vardır³; aynı şekilde, C ve E akorlarının da. Fakat bu devam ettirildiğinde şöyle bir dizi elde ederiz: A-C-E-G-B-D-F. Buradan görüleceği gibi, temel ilkeyi koruyarak işlemi sürdürdüğümüzde akorlar arasında herhangi bir hiyerarşik bağıntı varsaymamızı gerektiren bir sonuç söz konusu olmaz; akorlar birbirleri ile –kök ses etrafında- üçlü ve yedili ilgiyle bağlıdır ve herhangi bir akordan başlandığı zaman yine aynı çember türetilebilir. Buna rağmen, tonun ana akorunun, yani A’nın temel akor olmasının hiçbir zorunlu nedeni yoktur. İkinci olarak, bir akorun kök sesinin *çıkıcı* üçlü derecesi ile ilgisi, aynı şekilde, *inici* üçlü derecelerle de kurulabilir. Nitekim günümüzde temelleri atılmakta olan *negatif armonide*⁴ bu uygulamaya

² Bunda, Schönberg’in İzlenimcilik akımına ilgisi de etkili olmuş olabilir. Nitekim, onun yaptığı resimlerde de izlemcici etkilere rastlarız. Bkz: http://www.schoenberg.at/6_archiv/paintings/works/paintings_e.htm. (Erişim Tarihi: 23.10.2017)

³ Dikkat edileceği üzere, C, A’nın üçlüsüdür. Ve her iki akor da kendi içlerindeki seslere “üçlü” derece ile bağlıdır. Dolayısıyla; A akorunu açtığımızda “A-C-E” seslerini, C akorunu açtığımızda “C-E-G” seslerini buluruz. Yani, akorların birbiriyle “ilgili” olmasını belirleyen de “üçlü” derecedir.

⁴ Jakob Collier’in henüz oldukça yeni ve alışılmadık teorisi.

açıklıkla rastlanmaktadır.

Diğer taraftan Schönberg'in atonalite uygulamasında *kromatik yürüyüş*, yani, sadece dizinin izin verdiği seslerin değil, dizinin kapsadığı aralığın tüm seslerinin (12 sesin/tonun) kullanılabilirdiği bir melodik yürüyüş biçimi de mevcuttur. Bu uygulama her ne kadar Barok Dönem'le ve özellikle J.S. Bach ile başlayan bir *uyumsuzluk (dissonans)* uygulaması olarak istisnai şekilde kullanılmış ve Romantik Dönem'de yaygın bir hal almışsa da, Schönberg'in getirdiği özgünlük, tüm *dissonant* aralıkları istisna gözetmeyerek kullanıma sokmaktır. Tüm bu uygulamalarda kendini gösteren temel düşünce, doğalcı yaklaşımın öne sürdüğü katı kuralcılığın kasti olarak tersyüz edilmesi ve doğalcı yaklaşım tarafından uygun görülmeyen armonik pratiklerin kasti olarak kullanılarak sanatta uzlaşsallık fikrinin vurgulanmasıdır.

12 Tonlu Dizisel Müzik

Schönberg'in tonaliteden kurtulmayı deneyen 12 tonlu dizisel müziğinde, müzikal materyalin bütünlüğünü koruyabilmek için, eser boyunca tekrarlanan bir figür bulunmalıdır. Bu, 12 sestem oluşan bir figür olacaktır. "12 ton" ile kastedilen, bir dizinin içerisinde bulunan 7 sese ara sesleri de dâhil ederek, bir oktavlık ses aralığı içerisindeki 12 sesin tamamının kullanılabilir kılınmasıdır. Bu kullanımın dikkat edilecek yönü, tonaliteyi anırtmaması, çağrıştırmaması; buna rağmen eserin bütünlüğünü sağlayacak bir ana figür oluşturulmasıdır. Bu nedenle, herhangi bir sesin diğerlerinden daha fazla görünür olmasını engellemek için, dizi içerisindeki tüm 12 ses kullanılmadan bu 12 sestem birinin tekrar kullanılmaması kuralı belirlenmiştir. 12 tonun tekrarı sadece yatay düzlemde değil, yatay veya dikey düzlemin toplamında tekrarlanmış olması yeterlidir. (Kelley, 2017) Yöntem, bu haliyle kısıtlayıcı görülebilir. Fakat ele alınan dizideki seslerin diziliş sırası bize tam olarak 479,001,600⁵ dizi kalıbı kullanma olanağı verir. Buna göre, diyelim ki 479,001,600 permutasyondan birini şu şekilde seçtik: G, A#, D, F#, A, C, E, G#, B, C#, D#, F⁶ Bu dizinin aynı şekilde tekrarlanmasından bir eser çıkmayacağı aşikârdır. Bu nedenle, alınan dizi üzerine üç türlü işlem yapılması öngörülmektedir: "Yansıtma", "Tersine Çevirme" ve "Yansıtıp Tersine Çevirme". (Apel, 1974: 766-770)

⁵ Olası tüm dizilerin sayısı: 12x11x10x9x8x7x6x5x4x3x2x1.

⁶ Buradaki örnek Berg: Concerto For Violin And Orchestra'dan alındı. Kaynak: <http://www.people.carleton.edu/~jondon/2ndviennese.htm>. (Erişim Tarihi: 25.10.2017)

Yansıtma, dizinin aralıkları korunarak, süre değerlerinin sondan başa doğru yansıtılması işlemidir.

Şekil 1

Görüldüğü gibi, Şekil 1'deki 1 numaralı örnek partisyonda bulunan ilk üç ölçü aşağıda yansıtılmıştır. Burada yapılan, melodik yürüyüş korunarak, nota değerlerinin simetriğinin alınmasıdır. Yani, C-B-G şeklindeki yürüyüş aynı, süreler ise farklıdır.

Tersine çevirme, melodik yürüyüşün inişlilik-çıkışlilik niteliğinin geriye doğru çevrilmesi işlemidir. Aşağıda Şekil 2'de görüldüğü gibi, nota süre değerleri korunmakla beraber, melodik yürüyüşün inişlilik ve çıkışlilik nitelikleri tersine doğru yönlendirilmektedir:

Şekil 2

Yansıtıp Tersine Çevirme ise, söz konusu iki işlemin de uygulanmasıdır. 12 ton müziğinin olanakları elbette bu kadar belirlenmiş değildir, örneğin bu işlemlerin uygulanacağı partiyonun seçimi, partiyonların sırasının değiştirilmesi veya portenin orta çizgisi esas alınarak porte içerisinde yansıtılması gibi olanaklar da mevcuttur. Bu olanaklar içerisinde düşündüğümüzde, 12 ton müziği, tüketilmesi mümkün görünmeyen olasılıklar barındırmaktadır.

Tüm bu olası işlemler matris üzerinde herhangi bir 12 ton seçimiyle şu şekilde gösterilebilir⁷:

	I4	I3	I5	I1	I8	I10	I7	I6	I11	I0	I9	I2	
P4	4	3	5	1	8	10	7	6	11	0	9	2	R4
P5	5	4	6	2	9	11	8	7	0	1	10	3	R5
P3	3	2	4	0	7	9	6	5	10	11	8	1	R3
P7	7	6	8	4	11	1	10	9	2	3	0	5	R7
P0	0	11	1	9	4	6	3	2	7	8	5	10	R0
P10	10	9	11	7	2	4	1	0	5	6	3	8	R10
P1	1	0	2	10	5	7	4	3	8	9	6	11	R1
P2	2	1	3	11	6	8	5	4	9	10	7	0	R2
P9	9	8	10	6	1	3	0	11	4	5	2	7	R9
P8	8	7	9	5	0	2	11	10	3	4	1	6	R8
P11	11	10	0	8	3	5	2	1	6	7	4	9	R11
P6	6	5	7	3	10	0	9	8	1	2	11	4	R6
	RI4	RI3	RI5	RI1	RI8	RI10	RI7	RI6	RI11	RI0	RI9	RI2	

Şekil 3

Burada, Şekil 3'te P harfiyle gösterilen, dizinin özgün formu; I harfiyle gösterilen, dizinin tersine çevrilmiş formu; R harfiyle gösterilen ise dizinin yansıtılmış formudur. Sayılar ise, dizinin 12 sesini, ilk ses için 0 (sıfır) kullanılarak, 1, 2, 3 vb. şeklinde gösterme amaçlıdır. (Cherlin, 2007: 237-242) “12 ton müziği” adı verilen bu metodun tam anlamıyla kullanıldığı ilk eser, *Piano Suit, Opus No:25*'tir. Bu metodun bilinen en başarılı örneği ise *Moses und Aron* isimli tamamlanmamış eserdir.

Sonuç

Bu çalışmada Schönberg'in atonal müzik anlayışının müzik tarihinin gelişim süreci içerisindeki özel anlamını açıklayabilmek için onun tarihsel ve kuramsal temellerini sunduk. Sunulan verilerden şu sonuçlara varmaktayız: Tonalite fikri kültür tarihinin görece geç bir döneminde ortaya çıkmış olan ve gerek toplumsal koşullar ile, gerekse müzik estetiğinin kimi teorik ve pratik sorunları ile ilgisinde şekillenmiş bir kültür tarihi olgusudur. Bu hususun tonalite düşüncesinin neredeyse tarih dışı bir ölçüt olarak ele alınmasına dair

⁷ Görsel kaynağı: https://training-course-material.com/training/Wzorce_Projektowe. (Erişim Tarihi: 23.10.2017)

literatürdeki yaygın kanı karşısında vurgulanması özel önem teşkil eder. Benzer şekilde, Schönberg'in atonal müzik anlayışı da belirli kimi teorik gerekçelendirmelere karşı belirli bir bağlamda ortaya çıkmış tarihsel bir harekettir. Yine sonuç olarak belirtmek gerekirse, Schönberg'in atonalite fikrinin ayırt edici yönlerinden bazıları da müzik tarihinin, müzik estetiğinin ve klasik armoni anlayışının temellerine dair kapsayıcı bir bakışa sahip eleştirel bir hareket olması ve Fubini'nin (2006: 125) deyiimiyle Schönberg'in "kendi eseriyle başlatmış olduğu devrimin anlamını sayısız kuramsal yazısında ayırtmaya çalışan ilk müzisyen" olmasıdır. Bu yönleriyle Schönberg, öğrencisi de olan Adorno'nun kuramcılığı yanında besteciliğiyle de saf tutmasında önemli bir ilham kaynağı olmuştur. Öte yandan, belki burada kısa bir hatırlatma ile diyebiliriz ki, yenilikçi bir müzik teorisinin, içerisinde çalışılan disiplin gereğince alametifarikasını yine de kökensel anlamda bir estetik etkinlikle kendi materyali üzerinde cisimleştirmesi beklenir. Mamafih kavramsal ve kuramsal yetkinliğin ürünü olan bir eserin estetik düzeyde kabul görmesi de elbette bir zorunluluk gereği değildir; çalışmamızda incelediğimiz sanatsal prosedürlerin teorik gerekçelendirilmelerine dair yetkinlik onları yine de işitsel birer kültür nesnesi olarak avantajlı bir konuma taşımayabilir. Schönberg'in kuramsal öncülüğü de bu kötü talihle geç olmayan bir tarihte yüzleşecektir. 1908'de Bösendorf Saal'daki performansta Schönberg'in tonal müzikten kopuşu bir skandal olarak görülür. Sonraki gün Yeni Viyana Günlük Haber gazetesi bu olayı suç haberlerinin bulunduğu sayfadan verir ve sonucun "kedi ciyaklamasından farksız" olduğunu savunur. (Küçük, 2015: 24-25)

Kaynakça

- Adorno, T. W. (1990). *Kompositionen*. [CD, Album), Mainz: Wergo.
- Adorno, T. W. (1975). *Philosophie der neuen Musik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Agnew, V. (2008). *The Power of Music in Other Worlds*. New York: Oxford University Press.
- Apel, W. (1974). *Harvard Dictionary of Music*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Bower, C. (2006). M., *The Transmission Of Ancient Music Theory Into The Middle Ages*, "Collective, *The Cambridge History of Western Music Theory*, Edited by Thomas Christensen, Cambridge University Press, Cambridge, 2006" içinde, s. 136-168.

- Burney, C. (1789). *A General History of Music*. Volume I, New York: Harcourt, Brace and Company.
- Burney, C. (1957). *A General History of Music*. Volume II, New York : Dover Publications, Inc.
- Cherlin, M. (2007). *Schoenberg's Musical Imagination*. New York: Cambridge University Press.
- Eraydım, M. (2006). *Müziğin Doğasında Varolan Fizik ve Matematik Öğelerinin Çağdaş Teoremler İçerisinde İncelenmesi*. İstanbul: Y.Ö.K. Ulusal Tez Merkezi.
- Fubini, E. (2006). *Müzikte Estetik*. Çeviren: Fırat Genç, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Kaygısız, M. (2009). *Müzik Tarihi: Başlangıçtan Günümüze Müziğin Evrimi*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kelley, R. (2017, 30 Ekim). *Introduction to Post-Tonal Music Analysis*. Kaynak: <http://www.robertkelleyphd.com/12-tone.htm>
- Küçük, D. (2015). *20. Yüzyıl Başı Modernizmi Kapsamında Arnold Schönberg'in Op. 17 Erwartung Operası'nın İncelenmesi*. Eskişehir: Y.Ö.K. Ulusal Tez Merkezi.
- Mathiesen, T. J. (1999). *Apollo's Lyre, Greek Music and Music Theory in Antiquity and the Middle Ages*. Lincoln and London: University of Nebraska Press.
- Mathiesen, T. J. (2006). *Greek Music Theory*, "Collective, *The Cambridge History of Western Music Theory*, Edited by Thomas Christensen, Cambridge University Press, Cambridge, 2006" içinde, s. 109-136.
- McDonald, M. (2008). *Schoenberg (Master Musicians Series)*. New York: Oxford University Press.
- Nettles, B. (1987). *Berklee College of Music, Harmony*. Volume I-IV, Berklee Press.
- Schoenberg, A. (1988). *Theory of Harmony*. Translated by Roy E. Carter, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Schoenberg, A. (1970). *Fundamentals of Musical Composition*. Translated by Gerald Strang, London: Faber and Faber Limited.
- Tagore, R. S. S. M. (1963). *Universal History of Music*. Volume XXXI, Varanasi: The Chowkhamba Sanskrit Series Office.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 40 – Sayfa / Page:187-206
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 05.05.2018 Kabul/Accepted: 26.05.2018

GRAFİK TASARIMI BAĞLAMINDA SANATÇI KİTAPLARI

ARTISTS' BOOKS IN THE CONTEXT OF GRAPHIC DESIGN

Dr. Öğr. Üyesi Rahşan Fatma AKGÜL
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Güzel Sanatlar Fakültesi
Grafik Tasarım Bölümü
Grafik Tasarım Ana Sanat Dalı
rahsan.7@hotmail.com

Öz

20. yüzyıl sanat ortamının karakteristik özelliklerini tanımlayan birçok öncü, deneysel ve bağımsız hareket içinde gelişmiş, bir sanat formu haline gelen sanatçı kitapları, günümüz teknoloji ve sanat ortamında önemli değişimlerin somut estetik ürünleri olmuştur. Çok sayıda edebiyat ve sanat akımı, 1960 yıllardan sonra savlarını; yazının geleneksel anlatım yolunu kullanmadan, doğrudan sanat ürünü üzerinden açıklamayı seçmiştir.

Araştırmanın amacı, çok tartışmalı bir alan olan sanatçıların kitaplarının kesin bir şekilde tanımlanması ya da tarihsel dökümünü sunmak değil; "sanatçıların kitapları" olarak kabul edilen estetik faaliyet alanının, grafik tasarımı bağlamında sanat dünyasına sunduğu estetik yenilikleri analiz etmektir. Çok sayıda örneğin ve tartışmanın yer aldığı, konu ile doğrudan bağlantılı bilimsel ve sanatsal çalışmaların incelemesi sonucu elde edilen bilgi; ortak savlar bağlamında rafine edilerek derlenmiştir. Sanatçıların kitaplarının ülkemizde yeterince ilgi görüp tartışılmadığı gözlemlenince bu araştırma gerçekleştirilmiştir.

Kültürel bir dönüşüm olarak, savaş sonrası dönemde sanatçı ve tasarımcıların, geleneksel medya formlarından ve katmanlardan yavaş yavaş uzaklaşıp değişimi arayan denemeleri; sanatla toplum arasında oluşmuş mesafeyi daraltma açısından da önemli bir rol üstlendi. Böylece sanatçı kitapları alanında görülen yeni tasarım olanakları, kitabın sanat nesnenin bir örneği olarak, toplumun erişimine sunulmasını sağladı.

Anahtar Kelimeler: Sanatçı kitapları, Grafik tasarım, Somut kitap.

Abstract

Many avant-gardes, defining the characteristics of 20th century art environment have developed within an experimental and independent movement, while the artist books, which have become a form of art, have become the concrete aesthetic products of significant changes within today's technology and art environment. Many literary and art movements have preferred to explain their arguments directly through the art product, without the utilization of traditional expression method after the 60s.

The objective of this study is not to provide a final definition of the artists' books, which is a quite controversial field, nor to present a historical run down, but rather it is to analyze the aesthetical innovations presented by the aesthetical sphere of activity, which is recognized as "books of artists", to the World of art within the context of graphics design. The information obtained following the analyses on the scientific and artistic works that are directly related to the respective subject with many examples and contro versions, has been refined and compiled within the context of the mutual hypothesis. This study has been carried out upon the recognition of the fact that the books of artists do not draw considerable attention, and they are not discussed, neither.

As a cultural transformation, the experimental works of the artists and designs during the post-war period, seeking to become distanced step by step from the traditional media forms and layers for reaching the changes have taken a critical role in terms of narrowing down the distance between the art and society. Hence, the new design opportunities recognized in the field of artists' books have ensured the book to be presented for society to be accessed, as an example of artwork.

Keywords: Books of Artists, Graphics design, Concrete book.

Giriş

Kitap sanatsal bir var edişin tanımlanmış mekanıdır yani bir biçim içinde var edilen anlamsal boyutun biçimsel formda kurgulanmış yapısıdır. Okuyucu içeriğini tanımladığı ve mekân olarak algıladığı kitapla, kitap ise okuyucu ile bütünleşik bir varoluş birlikteliğindedir. Çünkü içerik, bir sanatçının yada tasarımcının alıcısına vermek istediği iletidir ve mekân olarak kitap bu açıdan onlarda uyandırmak istediği estetik kaygının kaynağıdır. İçeriğin biçimsel anlatımı tasarımcının yaratımına bırakıldığında, yani tasarımcı içerikte ne denli özgünleşirse amacı bilginin iletimi üzerine olan kitabın kendisi o denli özgünleşir, tekleşir ve işlevini değiştirir. Bu doğrultuda günümüzde grafik tasarımcıları; zengin ve özgün üretimleri ile içeriğin olası niteliklerini tekrar işlenerek varlık kazanması için yeni yaklaşımlar önermektedir.

Günümüzde hala güncelliğini yitirmemiş ve tasarımcılar tarafından üzerinde çalışılan bir sanat biçimi olan sanatçı kitapları, pek

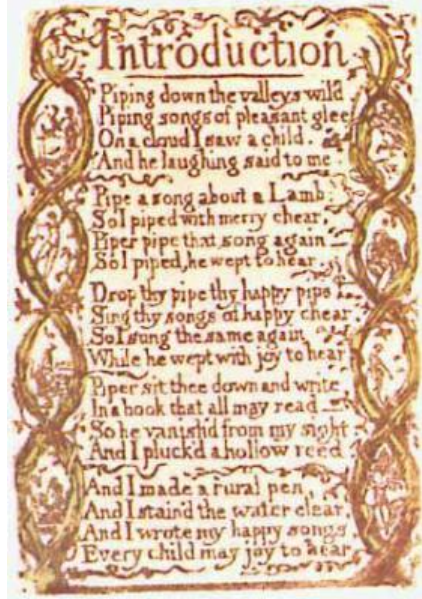
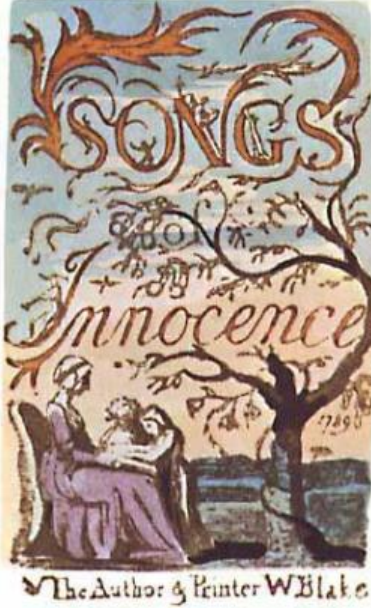
çok yönden 20. Yüzyıldan bugüne uzanan yenilikler arasında kendini tanımlayabilmektedir. Sanatçı kitapları sanat tarihinde adı geçen her önemli sanat hareketinin içinde var olmuş ve 20. Yüzyılın sanatsal eylemlerine biçim veren zaman zaman deneysel zaman zaman ise bağımsız çalışan grupların üretimleri için eşsiz bir kaynak olmuştur. Kitabın klasik formundan sanatçı kitaplarına uzanan süreçte oluşan değişim, hala bu anlamda tasarım ile sanat arasında tartışmaya açık bir alan olarak gözlenmektedir.

Kitabın uzun soluklu tarihinde geçmişte, hangi aşamada ortaya çıktığını belirleyebilmek için yazının tarihsel kökenlerine dönülmesi ve araştırılması gerekir. Mağara resimleri sonrasında özel işaret resimlerinin değişimiyle eski yazı sistemleri ortaya çıkmıştır. Bu dönem; tasarımların artık sadece nesnelere değil, aynı zamanda soyut fikirleri de anımsattığı ideogramlar evresidir. Zamanla yazı yavaş yavaş dille birlikteliğinde uyumu yakalayarak, seslerin simgeleri olan sesçil göstergelere yani alfabeğe dönüşmüştür. Bu noktada kitabın tarihsel kökenini, kaya içi piktografilerinden klasik ilkçağın dikilitaşları ve yazıtlarına değin, taşta dayandırmak mümkündür. (Labarre, 7-8)

Eski Mısır’ da 3300’lerde belirli işlemlerden geçirilerek papirüs bitkisinin özünden elde edilen papirüs kâğıdı ise Antikçağ’ da kullanılan önemli bir yazı malzemesidir. Bu kağıtların yazı yazmaya uygun olanlarından yapılan kitaplar genellikle rulo biçimlidir. (Dalkıran, 2013, s.202) Papirüs rulolarının ardından Çin’de ipek kâğıt ile başlayan süreç, bir süre sonra pahalı olduğu gerekçesi ile yerini yeni bir buluş olan bitki kabuğu, balık ağları ve pamuk atığından elde edilen kâğıda bırakmıştır. Çin’ de başlayan kâğıdın serüveni Arapların da etkisi ile X. Yüzyılda Mısır’a, XII. Yüzyılda ise İspanya’ ya kadar ulaşarak Batı’ ya yayılmıştır. On beşinci yüzyıla gelindiğinde Gutenberg’ in hareketli harf kalıplarını icat etmesiyle yeni bir görsel biçim kazanan kitap, o günden günümüze değin yazarlar, sanatçılar, tasarımcılar ve tipografiler için deneyimlemelerin bitmediği zengin bir alan olmuştur. Matbaanın bulunmasının ardından kitaplar kütüphanelerin raflarında saklanan değerli objeler olmaktan çıkmış, herkesin ulaşabileceği ve yararlanabileceği bir niteliğe bürünmüştür. El yazması kitaplar ile karşılaştırıldığında eserlerin kolaylıkla erişilebilir olma durumu, bilginin yaygınlaşmasına önemli katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte matbaa kitabın seri üretimine paralel olarak süslemelerinde seri bir şekilde yapılmasını zorunlu kılmış, kitap süslemeciliğinde beklenmedik bir etki yaratmıştır. (Febvre ve Martin, 2000: 63-65)

18. yüzyıla gelindiğinde sanayileşme hareketi ile matbaacılığın dönemin ruhuna özgü makineleşmesi daha yüksek tiraj oranlarını ve

üretim miktarındaki artışı beraberinde getirmiştir. Bu artış hızlı üretim oranlarını karşılayacak dizgi ve üretim süreçlerinde gözle görünür bir gelişme sağlamıştır. (Ambrose ve Harris, 2012: 28)

Resim 1: William Blake, Songs of Innocence (Masumiyet Şarkıları), 1789.

Sanatçı Kitaplarının Serüveni

Bazı araştırmacılar, William Blake'in 18. yüzyılın ikinci yarısında ve 19. yüzyıl başlarında kendisi yazıp resimlediği ve baskısını yine kendi yöntemleri ile gerçekleştirdiği kitaplarını, sanatçı kitaplarının ilk örnekleri arasında saymaktadır. Böylesi bir yenilik dönemin görsel ile metnin birbirinden ayrı basılmasını zorunlu kılan tekniklerini geride bırakarak, görsel ile birliktelik yakalamış kaligrafik metin tasarımlarını gündeme getirmiştir.

1870' de kitabın görsel değişim serüvenine ek olarak sayfa tasarımına ilişkin Artistic Printing (Sanatsal Baskı) akımının üyeleri, metin ile uyumsuz süslemelerinden dolayı yenilikçi söylemlerini gölgede bırakan vekendi dönemlerinde benimsenmeyen çalışmalara imza atmışlardır. 19. yüzyılın ilk yarısında kitap tasarımlarını yeniden canlandırabilme adına birtakım girişimlerde bulunulmuştur. İngiliz sanatçı, tasarımcı ve yazar William Morris' in Arts and Crafts hareketi bünyesinde tasarladığı 15.yüzyılın incinabula el yazmalarına gönderme yapan özel tasarım el kitapları, illüstrasyonları ile harflerin uyumu ve

bütüncül bir tasarım mantığı ile sanatçı kitaplarının ortaya çıkışına ilham olmuş fakat fiyatlarının yüksek olması nedeniyle kitaplar endüstriyel bir nitelik kazanamadığı için sanat eseri olarak değerlendirilmiştir. (Akdenizli, 2015: 50-51)

William Morris tarafından kurulan “KelmscottPress”, kendisinden sonra ondan ilham alan küçük basımevlerinde yapılan üretim ile beraber 20. yüzyıl kitap tasarımlarını biçimsel olarak etkilemiştir. William Morris 1893 yılında, Londra’da düzenlenen ilk “Arts and Crafts” sergisinde “ideal kitap” ı belirleyen sınırları şu şekilde betimlemiştir:

Morris’e göre “ideal kitap”, “sanat” ın gereklilikleri doğrultusunda, kitabın doğası neyi gerektiriyorsa o şekilde ve fiyat gibi ticari zorunluluklar tarafından kısıtlanmadan üretilen kitaptır. Bu özelliklere sahip herhangi bir konudaki herhangi bir kitap, “ideal kitap” olabilir. Konu, “ideal kitap” için sınırlandırıcı değildir. “İdeal kitap”ta mutlaka illüstrasyonlara yer verilmelidir. Ancak, illüstrasyon ve süsleme yan yana geldiğinde sürekli bir çatışma halinde olduğundan, kitap tasarımında süsleme için hiçbir eleman kullanılmamalıdır. Kendi çağının kitap tasarımlarının güzellikten yoksun oluşundan söz eden Morris, sağlam yapısı olan bir kitabın, bütün sadeliği ile herhangi bir süslemeye ihtiyaç duymadan da güzel görünebileceğine değinerek, iyi bir kitap tasarımının yollarını temiz ve okunaklı tasarlanmış sayfalara, ölçülü tasarlanmış bir tipografi ve metin blokları ile orantılı olarak kullanılan sayfa marjine dayandırmıştır. Ayrıca ideal bir kitapta kullanılacak olan kâğıt elde üretilmiş kâğıt olmalıdır. (Dündar, 2011: 79)

Resim 2: William Morris, “The Works of Geoffrey Chaucer, Newly Imprinted”, 1896.

Willam Morris' in sanatçı Edward Burne-Jones ile birlikte ürettiği "The Works of Geoffrey Chaucer Newly Imprinted" isimli kitabı, Drucker' ın deyiimiyle, tüm elemanları kitabın özünü içeren ve kitabın doğasını kapsayan parçasıdır. (Dündar, 2011: 85) Morris'in ürettiği diğer kitaplar gibi bu kitapta yapısında tasarım tutarlılığının gözlemlendiği, boşluğun mekansal bir öğe olarak tasarımın diğer elemanları ile birlikte hareket ettiği sistemli bir kurgunun parçasıdır. Morris' in tasarım anlayışı, kitabı sadece metinselliğe seslenen görünmez bir nesneden bir sanat nesnesine dönüştürmüştür. "Kelmscott Press" kitapları bu anlamda grafik tasarım tarihinde kitabı, sanatsal bir üretim sonucunda ortaya çıkan sanat nesnesi olma durumunda tanımlamıştır.

Resim 3: Sonia Deluanay Terk ve Blaise Cendrars, La prosedu Transsibérien et de la Petite Jehanne de France, 1913

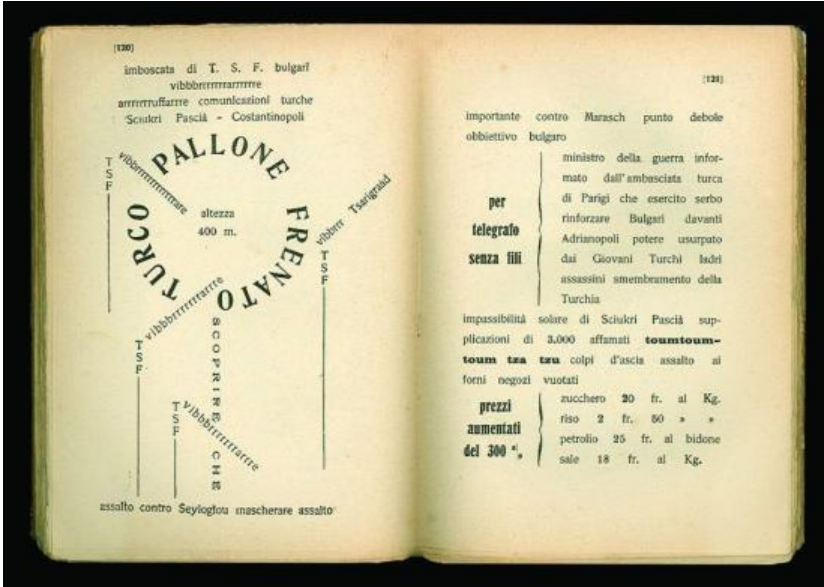

Sanatçı kitaplarının ilk örnekleri arasında sayılan bir diğer kitap ise Sonia Delaunay Terk 'in 1913 yapımı "La prosedu Transsibérien et de la Petite Jehanne de France" adlı kitaptır. İki metre uzunluğunda katlamalı olarak tasarlanan bu kitap Blaise Cendrars ' ın şiirinin görselleştirilmesidir. Kodeks 1 formunun dışına çıkan ve görsellerle metinlerin birlikteliğinin bütünleyici bir uyumla sunulmasıyla dönemi için farklı bir tasarım diline sahip olan bu kitap tasarımı, 20. yüzyıl sanat kitapları anlayışının kapısını aralamıştır. (Yıldız, 2012: 173)

"Eşzamanlı" kitap kavramı, moda olarak ortaya çıkıp, savaş öncesinde savunulan bir fikirdir. El Lissitzky bunu şöyle ifade etmektedir; "*Blaise Cendrars tarafından kaleme alınan ve tasarımı Sonia Delaunay-Terk tarafından 1,5 metrelik bir kâğıt şeridinin katlanmasıyla oluşan bir şiirden bahsediyorum. Şiirin yeni kitap biçiminde bir deneyimlenmesiydi. Her dize, içeriğine göre farklı renklerle basılmıştı, böylece anlama göre bir renkten diğerine dönüşüyorlardı.*" (Lissitzky, 1926: 27) Tasarımcı bu anlamda kitabın göz aracılığı ile beyine ulaştığını ve bir kitabın ifade imkanlarının pek çok biçim aldığını düşünmektedir. (Lissitzky, 1926: 28)

Sanatçı kitabı kısa tanımı ile bir sanatçı ya da tasarımcı tarafından tasarlanan çoğunlukla sınırlı sayıda çoğaltılan ve yeri geldiğinde baskıresim tekniklerinin de sıklıkla kullanıldığı kitaplara denilmektedir. Fakat bu tanım bir öneri olarak kuramsal bağlamda çoğu araştırmacı tarafından yeterli görülmemektedir. Çünkü yapılan çeşitli tanımlamalar zaman içinde bu kitapların algılanış biçimlerinde oluşan farklılıklar ile tam bir paralellik taşımamaktadır. Phillipot, dili netleştirebilmek adına, 1970' lere kadar 'sanatçı kitabı', livre d'artistes', livre de luxe' gibi kelimelerin numaralandırılmış imzalanmış ve sınırlı sayıda üretilmiş basımlar için kullanıldığını, buna karşılık 'sanatçı kitabı' kavramının ortaya çıkışından 15 yıl sonra sanatçı tarafından sınırsız sayıda ve 'açık' basımlar olarak üretilen kitapların tanımlanmasında da kullanıldığını ifade etmektedir. (Dündar, 2011:160)

Türkçeye çevrildiğinde 'sanatçı kitapları' anlamına gelen 'Artist's books', 'livre d'artiste' terimleri ekseninde çalışma yapmış olan sanatçılar ve tasarımcılar zaman zaman kendi çabaları ile zaman zamansa baskı ustalarının yardımları ile 'kitap' başlığı altında eserler üretmişlerdir. Drucker "A Century of Artist Books" isimli kitabında 'livre d'artiste' kavramınıtasarımsal anlamda işlevsellikten uzaklaştıkça görsel estetik kaygılarla el işlerine yaklaşan kitap ürünlerini tanımlamak için kullanır. (Taşçıoğlu, 2013: 29)

Resim 4: Filippo Marinetti, Zang Tumb Tuuum, 1914

Yirminci yüzyılın başlarında sanat nesnesine dönüşme çabasında olan “kitap”, görsel anlamda tasarım içeriğini de bütünleyici bir parça olarak değişime uğratmıştır. İtalyan Fütürist Filippo Marinetti’nin 1914 tarihli ses şiiri “Zang Tumb Tuuum” yenilikçi sayfa tasarımıyla çeşitli görsel ağırlık ve boyutta farklı yazı karakterlerini kullanarak, kitap tasarımına yeni bir nefes getirmiştir. Dönemin endüstrileşme mantığına uygun olarak yazı, makinelerin ve motorların güçlü seslerini çağrıştıracak biçimde sayfalar üzerinde düzenlenmiştir.

“Rus Fütüristler, Marinetti’nin manifestosunu kendilerine adapte etmişlerdir. “Kitap” üretimi bağlamında, Rus Fütüristler ile İtalyan Fütüristlerin farkı, Rusların bunu yapabilmek için yeni bir kitap modeli yaratmaları gerektiği gerçeğiyle yüzleşmiş olmalarıdır. Bu yüzleşme sonucunda, Rus Fütüristler “yaşayan birantitenin (kitabın doğası) bütünselliğine sahip bir sanat nesnesi” olarak algıladıkları “kitap” 1, çalışmalarının ana eksenine koymuşlardır.” (Dündar, 2011: 99)

Devrim sonrasında açılan yeni eğitim kurumları ile sosyalist ideallerin öncülüğünde El Lissitzky Suprematist kitaplar tasarlamış ve mimari bir yapıya imza atar gibi tipografik sistemlerin yardımıyla çağdaş bir kitap yaratmak için uğraşmıştır. 1923’te şair Vladimir Mayakovski’yle halk buluşmalarında sesli okunmak üzere tasarlanmış

olan “For the Voice” kitabı, Konstrüktivist bir kitap olarak adlandırılmıştır.

Resim 5: El Lissitzky, For the Voice, 1923

İki Karenin Öyküsü' nde kitap biçiminin, kitabın içeriğinin kendisini korumaya yardım edecek işlevsel estetik bir öge olarak kullanıldığını söyleyen Lissitzky, parçanın yazılarını sembollere dönüştürerek okuyucuya ses tonu değişikliklerini ve anlamı fark edip izleyebilmesi için ipuçları bırakmıştır. Fortuna Depero' nun Depero Fortuna' sı (iki metal civataya bağlanmış olan) kitabın görsel tasarımında tipografiye canlılık katarken, metni okumak hızla hareket eden bir aracın hızını hissetmek gibi bir deneyim yaratmaktadır. (Heller, Vienne, 2016: 8)

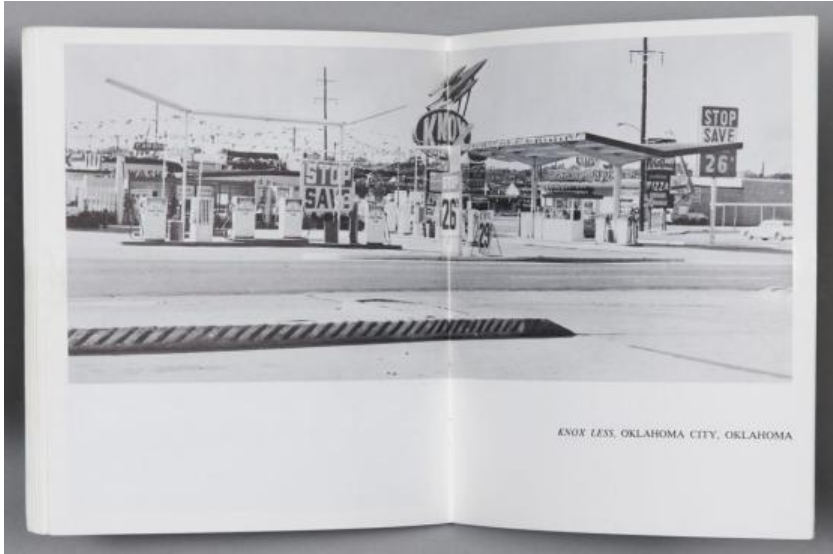

Resim 6: Fortunato Depero, Depero Fortuna, 1927

Kelime için, bir ses olarak zamanın, bir temsil olarak ise boşluğun işlevinin iki boyutluluk olduğunu düşünen Lissitzky, bu bakış açısı ile dönemin kitap tasarımının otomatizmini bu şekilde aşacağına inanmıştır. Lissitzky'ye göre gerek yapı gerekse biçim olarak dilde oluşan değişimler, kitabın görsel yapısında da değişimlere yol açacaktır.

20. yüzyılın başlarından itibaren, kitabın biçimsel çözümlemesinde gelişen teknoloji ile birlikte yeni teknik olanaklar kullanılmaya başlanmış, "Sanatçı kitapları" 1960'lı yılların başından 1970' lere kadar popüler ve yaygın hale gelmiştir. 1962 yılında yayınladığı *Twenty-Six Gasoline Stations* (26 Benzin İstasyonu) isimli ilk kitabı ile Ed Ruscha sanatçı kitapları alanında öne çıkan isimler arasındadır. Çalışmaları Pop Art ile ilintili olan Ed Ruscha'nın kitabı, dönemi içinde birçok araştırmacı tarafından ilk sanatçı kitabı olarak adlandırılrsa da bu tanımlama Drucker' a göre 20. yüzyıl öncesinde tasarlanan sanatçı kitaplarını önemsizleştirmek gibi görünmektedir. (Drucker, 2004, s. 11) Kitap üretimine olan bakış açısını seri üretim mantığında odaklamaya çalışan Ed Ruscha, her ne kadar özel basım kitaplar üretmekten uzak durmaya çalışmışsa bile kavramsal sanat özelinde globalde yaygınlaşarak popülerleşmesi ile ürettiği kitaplar kaçınılmaz biçimde değerli ve nadir sanat nesnelere dönüşerek koleksiyonlarda yerini almıştır.

Resim 7: Ed Ruscha, *Twenty-Six Gasoline Stations*, 1962

1980 ve 90' lı yıllarda sanatçılar ve tasarımcılar söylemlerini ve düşüncelerini ifade etmek amacıyla gelenekselden deneyselle çok çeşitli sanatçı kitapları üretmişlerdir. Bu kitaplarda zaman zaman teknolojinin olanaklarından yararlanılarak bilgisayarda elde edilen görüntüler kullanılmış, zaman zamansa fotokopi makinası gibi daha basit aletler ile üretimde bulunmuşlardır. Birçok sanatçı klasik kitap formunun içerik ve görsel sunumu ile ilgili farklı üretimlerde deneysel tasarımlara imza atmıştır.

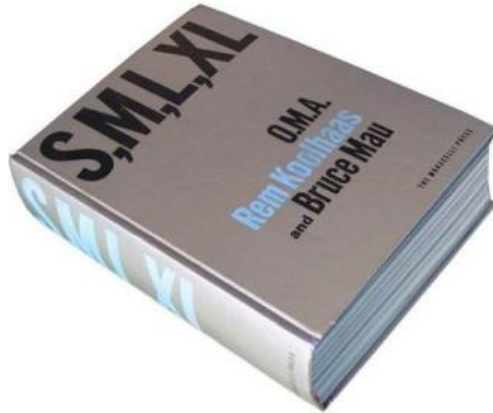
Klasik kitap tasarımına yaklaşım, kendisini fiziksel biçiminde ortaya koymakta (rafta tanınması için bir sırta sahip olan, telif hakkı sayfasından sonra metin ve görsel içeren, bir araya getirilmiş kağıtlardan oluşan ve bir ciltle kendisini tamamlayan), kitap tasarımcısının görevini ve yazarın mesajını okuyucunun alıştığı biçimlerde sunan kitap tasarım yöntemleri ile belirlemekteydi. Fakat Amerika' lı yazar John Updike' a göre kitap, sanatsal bir yaratım olarak okuyucudan bağımsız düşünülemez. Kitap ona göre sanatsal bir nesnedir ve yazısından ipliğine, kâğıt kalitesine kadar onu oluşturan her parçası ile estetik eleştiriye açık olması gerekir. Sanatsal bir ürün olarak kitap anlamı ile her zaman, yazarın ve okurun birlikteliğinde bir dizi sahne ve olay hayalinin kurgulanması ile oluşmaktadır. Kitap birçok tasarımcı tarafından görsel tasarımından çok amacı ile tanımlanmaktadır bundan dolayı kitap tasarımcısı, okuyucuda okuma deneyimini arttırmak için yazarın ona sunduğu malzemeyi şekillendirmek, tasarlamak, küratörlüğünü yapmak ve görsel içeriğine kendi estetik kurgusunu eklemek zorundadır. (Twemlow, 2008: 104)

Daha önce de değinildiği üzere 1960' lar ve 1990' lı yıllar arası sanatçı kitapları sanatçı ve tasarımcılar arasında popülerlik kazanmıştır. Postmodernizm' in etkisi ile tasarım felsefesi üzerine yapılan araştırmalar, sanatçı kitaplarının teorik alt yapısının değişiminde önemli rol oynamıştır. Anlamın biçim ile bütünleşmesi, eş- zamanlılık sorunsalı ve kodeks biçiminin gerektirdiği doğrusal okuma eylemi, zaman zaman ürünlerde kitabın yapısının değiştirilmesini zorunlu kılmış zaman zamansa kodeks biçiminin dönüşümü aracılığı ile müdahale edilmesini gerektiren eşzamanlı biçimsellik yaratmıştır.

Bilindiği üzere kışkırtmak ve kışkırtılmak eylemleri, Postmodernist sürecin grafik tasarımcı kimliğini değiştiren durumlardır. Bütün bu karmaşık çok seslilik içinde sonuç; Modernist grafik tasarımcıların aksine Postmodern söyleme yola çıkmış grafik tasarımcıların daha özgür ve bireysel olduğudur. Bu anlamda 1970' ler de gözlemlenen değişim Modernizmin evrensel resmi söylemine bilinçli bir tepki olarak grafik tasarımcının sanatçı kitaplarında yazar olarak kendine yeni bir kimlik bulmasıdır. Biçimsel formun

metamorfozunun ötesinde, grafik tasarımcılar içeriğin ve anlamın ifadesinin farklı kurgularını arama çabasına girişmişlerdir. Bu çabalar beraberinde kitabın işlevsellik anlayışının yerine, anlamın görsel estetik kaygılarını getirmiştir.

Böylece 1990 yıllar grafik tasarımcıların kalıcı ürünler ortaya çıkarma adına, tasarım yoluyla içeriği uygun bir anlatım biçimine dönüştürme çalışmalarına tanıklık etmiştir. Genelde hazır olan metnin üzerine içeriğe uygun biçimi giydirmeye çalışan grafik tasarımcılar, yeni anlayış biçimlerinde yazara daha yakın mesafe de durarak, kendi idealarını daha etkin bir biçimde ortaya koymak istemişlerdir.

Resim 8: Bruce Mau, Rem Koolhaas, S, M, L, XL, 1995

“Biz tasarımcılar, yaşam için zorunlu olarak ürettiğimiz tasarım nesnelерinin sahip olduğu ‘bağlamı’ açık bir şekilde telaffuz etmeliyiz.” (Heller, Mau, 2000)sözleri ile Bruce Mau, 20. yüzyıl sonlarında yaşanan bu deneysel hareketliliği mesleki bir söylem ve tavır

olarak benimsemiştir. Kitabın sınırlarını mimar Rem Koolhaas ile ortak çalışması olan "S, M, L, XL" (küçük, orta, büyük, çok büyük) ile zorlayan fakat aynı zamanda bir tasarım nesnesi olarak kitabı tekrar tanımlayan Mau, bu kitapta yazarın yarattığı öz ile tasarımcının biçimi formüle etme edimini buluşturmak istemiştir. Çünkü kendini yazar olarak kitabın mekânında bulan tasarımcının bu alanda artan rolü, içerik ve tasarımla harmanlanmış bir ürün ortaya koyma olanağı sağlamaktadır.

Yaklaşık 1.400 sayfası ve ortalama bir ansiklopedi ağırlığına ve genişliğine sahip olan "S, M, L, XL" dönemi için sınırları zorlayan bir tasarım niteliğindedir. Melez ve ortak yazarlı olan bu kitabı mimarlık hakkında bir roman olarak tanımlayan Mau, her bir sayfadaki metni klasik düzeninden çıkarıp, sayfaların imkân tanıdığı ölçüde yerleştirerek algıda sinema karelerinin yaratacağı görsel etkiye dönüştürmüştür. Kitap bir bilgi bloğu olarak tasarlanmış, "Aile" olarak isimlendirilen ve altı adet bölümlerle ilgili olarak farklı düzenlemeler ile gruplandırılmıştır. Tipografi kitabın içinde vazgeçilmez bir unsur olarak ilerlemek yerine bir sinema filminin bölümü gibi gerektiği yerde ortaya çıkmaktadır. Bölümler yoluyla birçok kitabı kapsayan "S, M, L, XL", sözlük bölümü ile farklılık yaratmıştır. Sözlük bölümü genelde kitap içinde sol sayfanın sol sütununda, bir projenin ya da yazının tam ortasında belirerek sürpriz görüntüler yaratmaktadır. Sözlük kısmı bir anlamda kitabın parçalı yapısını bir arada tutan bağlayıcı görevi üstlenmektedir. (Altıntaş, 2014: 53-54)

Metnin kitap mekânında tasarımcı tarafından düzenlenmesi, ilgi, gereksinim, güdü, beklenti ve deneyimleme isteğini yaratmak bağlamında önemli bir etkidir. Sıradan kitap formlarında, metnin kâğıt üzerinde tasarlanması okuma eylemini kolaylaştırabilmek adına düz beyaz yüzey üzerinde olur. Fakat söz konusu sanatçı kitapları olduğunda görsel ve metnin koreografisi alışılmış sınırların dışına çıkar ve kuralların tanınmadığı, değiştirildiği tipografik oyunlar her yüzeyde şaşırtıcı biçimde görülebilir. Metnin sınır tanımayan zengin mekân anlayışı ile kendini sergilemesi, bulunduğu her yüzeyi sayfa ve kitap olarak tanımlamaktadır.

Sanatçı kitaplarında, anlamdan biçime giden görsel ilişki ağının bütünsel serüveninin okuyucu algısında yarattığı değişimden dolayı, anlamdan doğan tasarımın metinsel içeriği biçimsel içeriği kadar önem taşımaktadır. Yani, sanatçının ya da tasarımcının biçimsel anlamda müdahale de bulunduğu kitap kavramını algılayabilmek, anlayabilmek ve yorumlayabilmek için onu bir nesne ya da sanat/tasarım nesnesi olarak kabul etmek gerekir.

Sanat ve Tasarım Nesnesi Olarak Kitap

İmge yaratma ve bozma gibi bir edimi gerçekleştirebilen grafik tasarımcılar sadece kültür dünyasının ve sosyal gruplara ait olmayan farklı seslerin, görünümünün ve sözlerin sahipleri ile de bağlantı kurmalarını sağlayan kelime dağarcıklarına sahiplerdir. Yüzey üzerinde düzenleme için kullanılan bütün öğelerin sorunsuz bir kurgu içinde yer alması dikkat gerektiren hususlardan biridir. Bu sadece boşluğun da dahil olduğu yüzeyin görsel elemanlarla tasarlanmasını değil aynı zamanda tasarım aşamasında tasarımcının bilgi kaynaklarının nicelik ve nitelik düzeyini de içine almaktadır. Böylesi bir durumda bilinçli bir tasarım, imge kaynaklarının, duyuşsal zenginliklerin, toplumsal, kültürel birikimlerden oluşmuş olgun ve zengin bir dil dağarcığından ortaya çıkan seçkileri ve esinlenmenin görsel yansıması olarak görülebilir. Bu sözcük dağarcığı da tasarıma ait dönemin tarz ve sanatsal ya da düşünsel temsile ilişkin ifade ve duyum alanlarının özümsemesi ile oluşturulabilecek bir durumdur.

Sanatçı kitaplarının ruhunu yansıtan disiplinler arası ilişki; aktif, etkileyen aynı zamanda etkilenen formu ve söylemsel stratejileri; okuyucuyu farklı düzlemlerde algısal deneyimlere götürmektedir. Sanatçı kitaplarının cildinden tipografisine kadar onu var eden her öğesi, deneysellik ile çevrelenmiş, hayal gücünü tetikleyen, gözden geçirilmiş bir ifade biçimini yansıtmaktadır. Metnin kitabın görsel sunumunda öne çıktığı durumlar, -metin gövdesi içinde en küçük birimine değin tipografik unsurların detayları ile kazandığı görsel özellikler- okuyucuda yarattığı izlenimin ötesinde bir olgu olmaya başlar. İmgenin hallerinden biri olarak farklı tipografik buluşların bir izdüşümü olan sanatçı kitapları, birçok sanat disiplinini içinde buluşturabilmesi bakımından zengin kavramsal ve düşünsel bir yaratım ortamı olarak tanımlanmaktadır. Özünde ileti ve okuyucu ilişkisini barındıran sanatçı kitapları, tasarımcı açısından bir sorgulama ve sentezleme sürecine dönüşmüştür.

Bu bağlamda sanatçı kitaplarında farklı disiplinlere ait biçimlerin iç içe geçerek birbirlerini tamamlayıcı ve değıştirici geçişken etkileri gözlemlenebilir. Anlamsal boyut ve biçimsel form birlikteliği kurgulanırken tasarımcı ya da sanatçı tarafından defalarca sorgulanırlar. Bu anlamda sanatçı kitapları klasik kitaplardan farklı olarak daha detaylı bir bütünlük sergiler. Gerçekten, kitabın biçiminden içeriğine kadar gerçekleşen bu detaylı sorgulama tasarımcıyı ya da sanatçıyı kurgu üzerinde düşünmeye yönlendirdiği için, kitabın bütünlüğünü kendine sınır belirlemiş her sıra dışı, özgün biçim ve öğe bütüne katkıda bulunan vazgeçilmez parçalar halini alır.

“Sanatçı kitaplarının doğası gereği nicelik olarak kısıtlı bir metinle nitelik olarak geniş bir perspektif sunma amacı taşıması, kullanılan metinlerin özenle seçilmesinin gerektirir. Bu sebeple metin kendi içerdiği anlamlarının ötesinde kullanılan diğer imgelerin çağrışımlarını güçlendirmek ve hatta yönetmek için bir araç görevi görür ve başlı başına bir içerik oluşturur. Bu bağlamda kimi zaman metni bir objeye dönüştürür.” (Alaca, Karaoğlu, Önder, 2013: 219)

Soyut tipografik oyunlar, sanatçı kitaplarında tasarlayanın ve yazarın söylemini iletebilmesi için önemli ve hâkim öğelerdir. Yazının sayfa üzerindeki konumu, boyu, dokusu okunur ve okunur olmama durumu okuyucuya ulaştırılmak istenen ikincil mesajlar arasında kalır. Özellikle 20. Yüzyıl; sanatçılar, tasarımcılar ve şairler tarafından metnin deneysel boyutta sınav verdiği melez ve deneysel sanatçı kitaplarına kucak açmıştır. Bu açıdan bakıldığında sanatçı kitapları, tipografinin yaygınlaştığı farklı disiplinler için sıra dışı ve zengin bir unsur olmuştur. (Alaca, Karaoğlu, Önder, 2013: 219-220)

Resim 9: Irma Boom, SHV, 1996.

Tasarımın artık kendi dilinin bile tutsağı olmayacağı günümüz kavramına zamansal olarak gelindiğinde kitap dünyasında da özgürleşme sorgulamasının sonucu olan farklı biçimsel denemeler sonucunda nesneleşme durumunu yaşayan kitaplar, grafik tasarımcılarbağlamında şirketlerin tanıtım veya özel tasarım talepleri

sonucunda varlıklarını devam ettirebilmek için sebep bulmuşlardır. Bu sebep, grafik tasarımcılara klasik kitap anlayışının izin vermeyeceği denemeleri ve uygulama arayışlarını tasarım nesnesi kitaplar yoluyla gerçekleştirme olanağı tanımıştır. Kitabın klasik görsel dilini eleştirel tasarım nesnelere, zengin anlatımlara ve teorik çağrışımlara dönüştüren reformist grafik tasarımcı Irma Boom 1996 yılında tasarladığı “SHV Holdings’ in 100. yılı için tasarlanan “SHV Think Book 1996-1896” isimli kitabı ile içerik ve biçimi tek bir ağızdan konuşturmuştur.

“Tasarımcı artık müşterilerin ihtiyaçlarını karşılayan hizmetçi olmaktan çok, tüm yaratım sürecinin bir parçası olan bir kişiye, bir yazara dönüşmüştür.” (Altıntaş, 2014: 77) sözleri ile Irma Boom “SHV Think Book” ta içerik ve biçimine dair tüm kararları tamamen kendisi vermesiyle kitabın sadece tasarımcısı olmakla kalmamış aynı zamanda yazarı da olmayı başarmıştır. Kitapta:

“Kullanımına bağlı olarak beyaz kapak kirlendikçe yüzeyde geleceğe dair bir not belirlemektedir. Kitabın sağ kenarı Hollanda Tulip tarlasının dokusuyla kaplanmış, sol tarafa açılan kenarında ise, sayfalar ilerledikçe ortaya çıkan ve son sayfada tamamen okunabilen, bir şiir bulunmaktadır. Akademik bir sıralama sistemi olmayan 2,136 sayfalık kitabın sayfa numaraları da yoktur. Bir yığın gibi görülen Think Book, Boom’ a göre düzenlenmiş bir yığın olarak nitelendirilmektedir.” (Altıntaş, 2014: 80)

Irma Boom’ un tasarımı bir malzeme manipülasyonu olarak eleştirilmiş, SHV Think Book kitabındaki yaklaşımı hiper metin olarak değerlendirilmiştir. Dijital ortamın gerektirdiği yeni algı sistemi ile örtüşen tasarım geleneksel kitap karşısında dijital ortamında katkısıyla anlam katmanlarına zenginlik kazandırmış, metne yeni bir dil inşa etmiştir.

Resim10: Cara Barer, How To, 2004.

Kitap sanatı üzerine yapılmış çok sayıda çalışma çeşitli sanat dallarının temsilcisi olan sanatçılar tarafından gerçekleştirildiği için kitap sanatı söylemi sanatçı kitabı söylemi ile yer değiştirmiştir. Böylece kavramın yansıttığı anlam sanatçısına değil, sanatın ürününün bir form olarak doğrudan kendisine yöneliktir. Bu bakış açısı oldukça taraftar bulmuş artık sanat kitabı sözcüğü kapsamına eskiz defterleri, andaçlar, albümlerde dâhil edilmiştir. Kitap sanatını diğer sanat türlerinden ayıran tek özellik, sanat ürününün kitap formunda tasarlanmış olmasıdır.

Bir sanat nesnesi olarak kitap sanatı; kitaba ait form ve içerik parçalarını içeren ve bu parçaları sanatsal bir anlayışla yeniden yapılandıran tasarımıdır. Sanat nesnesi olarak kitap, başlangıçta kitabın içeriğini etkin bir iletişimin aracı yapmak isteyen anlayışı önclemiştir. Nesne kitap Phillipot tarafından “*kitap formunu ima eden sanat nesnesi olarak*” tanımlanır. (Taşçıoğlu, 2013: 33) Sanat nesnesi olarak kitabın alışıldık yapısını koruyan sanatçı; kitap sanatı ile uğraşan sanatçı olarak kabul edilirken, kitabın yalnızca formunu önceleyen çalışmalar sanat nesnesi olan kitaplar olarak ayırt edilir. Sanat nesnesi olarak kitap kavramı aynı zamanda tek üretimi yapılmış tasarımlara gönderme yapar. Örneğin ağaçtan oyulmuş kitap formu nesne kitap grubunda değerlendirilebilir.

Sonuç:

1973 yılında Philadelphia College of Art’ taki sanatçı kitapları adlı sergi küratörü Diane Vanderlip’ e atfedilen tartışmalı bir kavramdır. 1960’lı yılların sonlarından başlayarak 70’ lerin ortalarına kadar uzanan sanatçı kitaplarının büyük bölümü sosyal ve politik aktivizmin atmosferinde yaygınlaşmıştır. Sanat nesnesinin kaydedilmesini demokratik bir yayılım aracı olarak gören Sol Lewitt sanatçı arkadaşları ile organize ettiği alternatif sergi alanlarında tasarladıkları sanatçı kitaplarını sergilemiştir. Bu kitapları sanat eserinin sergilenmesinde alternatif alanlar olarak değerlendiren Sol Lewitt ve sanatçı arkadaşlarının başlangıçtaki amaçları sanat izleyicisinin sanat ürününe kolayca erişimini sağlamaktır. Ancak sanatçı kitaplarının sanat eserini belgelemenin dışında kendisinin bir sanat eserine dönüşmesi bu amacın gerçekleşmesini engellemiş, kitaplar sanat eseri olarak değer kazanmıştır.

Sanat kitaplarının her birinin birer sanat eserine dönüşmesi, onların tek ya da sınırlı sayıda üretilmesine sebep olmuştur. Grafik tasarımcı, illüstratör, tipografici, yazar hatta cilt ustalarının ortak üretimi olan sanatçı kitapları büyük değerlerle müze açık arttırmalarında yer almaya başlamıştır.

1980'lerden sonra başlangıçtaki amacından bütünüyle uzaklaşan sanatçı kitabı yöntemi sanatçının; kendi kendini ifade etme aracı olarak kullanılmıştır, bu amaç günümüzde de sürdürülmektedir. Giderek teknik çeşitliliklerin eklenildiği deneysel tasarımların yoğunlaştığı, dijital teknolojinin olanaklarının da kullanıldığı sanatçı kitapları; sınırsız malzemeyle tekil sanat eseri olarak üretilmeye başlanmıştır. Günümüzde çok sayıda müze kütüphanesinde sergilenen bu kitaplar, "NAL Kataloğunda" her yıl listelenerek "sanatçı kitapları" ya da "sanat nesnesi olarak kitap" adı altında gruplandırılmıştır.

Sanatçı kitapları yöntemi ile üretilen ürünler çok sayıda sanatçı ve okuyucuyu kitabın doğasını yeniden düşünmeye yönlendirmiştir. Günümüzde nerdeyse unutulmaya başlayan kitap okuma edimi sanatsal bir edim olarak yeniden şekillenip, okumayı teşvik eden çağdaş bir söylemin yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur ve bu bağlamda çok sayıda grafik tasarımcının yeniden sanatla organik bağ kurulması sağlanmıştır.

Sanatçı kitaplarında sürdürülen deneysel tutum sanatın tasarım yöntemlerindeki yeniliklerle buluşarak boyut ve sunum yöntemleri giderek çeşitlenmiştir. 1992 yılında enstalasyon yöntemi ile Mallarme'nin şiirleri ile bütünleşen tasarım, Ellsworth Kelly tarafından gerçekleştirilmiştir. Geleneksel baskı tekniklerinin kullanılmadan bütünüyle vazgeçmeyen birçok sanatçı, lazer gibi ışık tekniklerini kullanarak çağlar arası buluşmayı sağlayan kitap tasarımlarının yaratılmasını sağlamıştır.

Sanatçı kitapları üzerine çalışan çok sayıda sanat kuramcısının da vurguladığı gibi sanat kitapları yöntemiyle yapılan tasarımların tanımlanıp, sınırlandırılması olanaksız hale gelmiştir. Heykelsi çalışmalardan montaj parçalarını birleştirmeye yönelik çalışmalara kadar, oda büyüklüğünde tasarlanan kitaplardan sanal gerçeklik aparatı olarak üretilen kitaplara kadar yöntemlerin denendiği sanatçı kitapları başlangıçtaki amaçlarını büyük ölçüde aştığı gibi kitap kavramının da içerdiği anlamları aşmıştır.

Sanatçı kitaplarının geldiği nokta zaman zaman kitabı ve yazıyı yok etmesi suçlamasıyla eleştirilse de sanatçı kitabı kimliğinden kültürel, sosyal ve estetik işlevleri koparmak olası değildir. Kitabı sonlu bir metin olarak okumaya yönelik bir deneyim olması gerektiği düşüncesinden feragat edildiğinde sanatçı kitaplarının geldiği boyutu kabullenmek daha kolay olacaktır.

Bütün bu gelişmelere karşın bir sanatsal edim biçimi olarak sanatçının kendisini bir kitap biçiminde ifade etmesi gerçeği tartışmasız biçimde vardır. Elektronik medyanın, dijital ortamda daha da karmaşık hale getirdiği yeni teknikler sanatçı kitaplarının bağımsız ve sonsuz bir

metne dönüşmesini sağlamış, kitap bir tür mutasyona uğramıştır. Bu nedenle sanatçı kitaplarını gruplandırmak, haritalandırmak, neyin sanatçı kitabı olduğuna dair kriterler ileri sürmek ya da biçimsel kısıtlamalar önermek günümüzde hemen hemen olanaksızdır. Sanatçı kitaplarına sanatçının özel estetik edimi olarak bakmak ve onu sonsuz yaratım alanında en özgün üretin biçimi olarak görmek gerekir.

Kaynakça

- Akdenizli, F. (2015). *Kitabın Tarihsel Gelişimi ve Sanatçı Kitapları*. Erişim Tarihi: 10.06.2018, http://www.aydin.edu.tr/tr-tr/arastirma/universite-yayinlari/akademik-sureli-yayinlar/Documents/aydin_sanat_1.pdf
- Alaca, I.V., Karaoğlu, G., Önder, İ.B. (2013). Sanatçı Kitaplarında Metnin Manipülasyonu. *Sakarya Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi I. Uluslararası Sanat Sempozyumu Sanat Tasarım ve Manipülasyon Sempozyum Bildiri Kitabı*, (s. 215-221). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları.
- Altıntaş, U. (2014). *Kitap Tasarımında İçerik İnşası: Yazar Olarak Grafik Tasarımcı*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir.
- Ambrose, G., Harris P. (2012). *Grafik Tasarımın Temelleri*. (Çev. M.E. Uslu). İstanbul: Literatür Yay.
- Dalkıran, Ö. (2013). *Kitabın Tarihi*. Erişim Tarihi: 10.06.2018, http://www.bby.hacettepe.edu.tr/e-bulten/dosyalar/file/Mart%202013/dalkiran_2013.pdf
- Drucker, J. (2004). *The Century of Artists' Books*. New York: Granary Books.
- Dündar, B. (2011). Grafik Tasarım Bağlamında Kitap Nesnesi ve Nesne Olarak Kitap. Erişim Tarihi: 10.06.2018, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Febvre, L., Martin H. J. (2000). *Kitabın Doğuşu*. (Çev. G. Batuş), İstanbul: Avcıol.
- Heller, S., Mau, B. (2000). Reputations: Bruce Mau. *Eye Magazine* 38/10, UK: Quantum Publishing. Erişim Tarihi: 10.06.2018, <http://www.eyemagazine.com/feature/article/reputations-bruce-mau>
- Heller, S., Vienne, V. (2016). *Grafik Tasarımı Değiştiren 100 Fikir*. (Çev. B. Bayrak) İstanbul: Literatür.
- Labarre, A. (t. y.). *Kitabın Tarihi*. (Çev. G. Üstün,). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Lissitzky, E. (1926). *Kitabımız. Grafik Tasarım Kuramı Tasarım Alnundan Okumalar*, (Çev. M.E. Uslu), (s. 25-33). İstanbul: Espas Yayınları.
- Taşçıoğlu, M. (2013). *Bir Görsel İletişim Platformu Olarak Kitap*. İstanbul: Yem Yayınları.
- Twemlow, A. (2008). *Grafik Tasarım Ne İçindir?*, (Çev. D. Özgen), İstanbul: Yem Yayınları.
- Yıldız, M. Ö. (2012). *Kitabın Bir Sanat Formu Olarak Yeniden Keşfedilişi: Yirminci Yüzyıl Sanatçı Kitapları*, Erişim Tarihi: 10.06.2018, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/50763>

RESİM DİZİNİ

- Resim 1.** <http://www.gailgastfield.com/innocence/soi.html>
<http://www.gailgastfield.com/innocence/soi03.jpg>
- Resim 2.** <https://history.denverlibrary.org/news/klemsscitt-press-bibliophiles-dream-come-true>
- Resim 3.** <http://binocheetgiquello.com/html/fiche.jsp?id=2305785>
https://www.wikiwand.com/en/La_prose_du_Transsib%C3%A9rien_e_t_de_la_Petite_Jehanne_de_France
- Resim 4.** <http://www.arengario.it/futurismo/il-primolibro-dartista-della-storia-zang-tumb-tuum-di-f-t-marinetti/>
- Resim 5.** <https://tr.pinterest.com/pin/63894888437643000/>
- Resim 6.** <https://elisavafreb.wordpress.com/2011/11/14/depero-futurista/>
<http://www.boltedbook.com/>
- Resim7.**
https://whoneedsanotherphotoblog.files.wordpress.com/2014/06/gasoline_26_2.jpg
- Resim 8.** <http://www.zeroundiciu.it/2016/03/30/smlxl-not-only-an-object/>
<http://www.dreamideamachine.com/en/?p=20345>
- Resim 9.** <https://www.moma.org/collection/works/110948>
- Resim 10.** <http://www.carabarer.com/?gallery=homepage>

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 40 – Sayfa / Page: 207-226
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 26.04.2018 Kabul/Accepted: 21.05.2018

ZAFER KALKINMA AJANSI'NIN MANİSA EKONOMİSİNE KATKISI*

CONTRIBUTION OF ZAFER DEVELOPMENT AGENCY TO ECONOMY IN MANİSA TERRITORY

Doç. Dr. Rasim AKPINAR

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
İİBF Kamu Yönetimi Bölümü,
rasim.akpinar@cbu.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan KESKİN

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
İİBF Ekonometri Bölümü,
ridvan.keskincbu.edu.tr

Öz

Kalkınma ajansları 08.02.2006 tarihinde yürürlüğe giren 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun ile ülkemizde yerel potansiyel ve kaynakları harekete geçirmek, bölgesel ve bölge içi eşitsizlikleri gidermek, rekabet gücü, yenilikçilik ve girişimcilik kapasitesinin artırılarak katılımcı bir anlayışla sürdürülebilir bir kalkınmanın sağlanması amacıyla, geleneksel örgütlenme modellerine benzemeyen bir yapıda dizayn edilmiş yeni bir örgütlenme modelidir. Bu kanunun ile kalkınma ajanslarının kuruluşundaki yerel kalkınma gereksinimi açık bir şekilde ifade edilmektedir. Çalışmada veri zarflama analizi yöntemi Zafer Kalkınma Ajansının bölgesine uygulanmıştır. Analizde kullanılan değişkenler; Destek Tutarı (DT) (TL), Başarılı Proje Sayısı (BPS), Proje Desteği Sonrasında Alımı Gerçekleştirilen Makinelerin Toplam Değeri (PDSAMS) (TL), Proje Desteği Sonrasında İstihdam Edilen İlave Kişi Sayısı (PDSİS), Proje Desteği Sonrasında Alınan/Başvurulan Kalite Belgesi, Marka, Tescil, Patent Sayısı (PDSKB) ve Proje Desteği Sonrasında Mevcut Ürün Gamına İlave Edilen Ürün Çeşidi Sayısı (PDSİÜS)'dir. Analiz sonucunda, Kütahya ve Uşak illeri Zafer Kalkınma Ajansının bölgesine sunduğu mali destek programlarını etkin kullandığı ortaya çıkmıştır.

*2017 yılı Manisa Sempozyumunda Bildiri Özeti Olarak Sunuldu.

Anahtar Kelimeler: Zafer Kalkınma Ajansı, Manisa Ekonomisi, Veri Zarflama Analizi.

Abstract

Unlike any previous conventional models, the development agencies model provides a participatory approach for sustainable developments to increase the innovation and entrepreneurial capacity as new organisational model. According to the regulations on establishment of development agencies, coordination and responsibilities law (legal item: 5449) in Turkey, the development agencies was established in 2006. It aims to operationalise the local resources and their potential developments in Turkey, encourage competitiveness, and resolve any regional and interregional disparities. Correspondingly, the law requires establishing development agencies for the local development requirements in Turkey. Therefore, data envelopment analysis method was applied to Zafer Development Agency's territory with a case study approach in the study. This study uses the variables for Support Amount (DT) (TL), Number of Successful Projects (BPS), Total Value of Machines Purchased After Project Support, Number of People Employed After the Project Developments (PDSAMS) (TL), Number of Quality Certificates (PDSİS), Trademark, Registration, Patent Numbers (PDSKB), and Count of Products Added to the Current Product Range after Project Support. As a result of the analysis, it was concluded that both Kütahya and Uşak regions in the territory have effectively used the financial support programs by the Zafer Development Agency.

Keywords: Zafer Development Agency, Manisa Economy, Data Envelopment Analysis.

Giriş

Yeni kalkınma yaklaşımlarıyla birlikte siyasi erkin tanımladığı, bürokratlardan halka (tavandan tabana) yürütülen stratejiler yerine halktan başlayan (tabandan tavana) kalkınma stratejileri tercih edilmektedir (Özer, 2009:107). Kalkınma ajansları da bu yeni kalkınma nosyonunda aşağıdan yukarıya yürütülen yerel kalkınma stratejisinde önemli bir kurumsal araçtır.

Kalkınma ajansları, Türkiye'nin gündemine Avrupa Birliği (AB) üyelik sürecinde hazırlanan 2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi ile girmiştir. 2006 yılında çıkarılan kuruluş kanunu ile Türkiye'de 2 pilot kalkınma ajansı kurulmuş, daha sonra 2008 ve 2009 yıllarında çıkarılan iki farklı Bakanlar Kurulu Kararı (BKK) ile Türkiye'nin 26 Düzey 2 Bölgesinin tamamında kalkınma ajansların kuruluşu gerçekleştirilmiştir.

AB'ye üyelik ve uyum sürecinde, bölgelerin gelişmişlik faktörleri göz önünde bulundurularak, Türkiye yeni istatistiki bölgelere ayrılmış ve 2006 yılı itibariyle bu sisteme göre belirlenen 26 bölgede

DPT'nin koordinasyonu, ajanslar kurulmaya başlanmıştır (Filiztekin, Barlo ve Kıbrıs, 2011: 11).

AB kurallarına uygun olarak hazırlanan ve İstatistiki Bölge olarak bilinen AB NUTS sistemi, 22 Eylül 2002 tarih ve 4720 sayılı BKK ile kabul edilerek, yürürlüğe girmiştir. Kararname ile bölgesel verilerin toplanması, bölgenin sosyal ve ekonomik analizlerinin yapılması ve bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi amacıyla karşılaştırılabilir istatistiksel veri toplama sistemi tanımlanmıştır.

5449 sayılı “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun” 25.01.2006 tarihinde kabul edilerek, Resmi Gazete’de (Resmi Gazete, 2006) yayınlanmıştır. 2006 yılında “Bakanlar Kurulu’nun, Bazı Düzey 2 Bölgelerinde Kalkınma Ajansları Kurulmasına Dair 2006/10550 No’lu Kararı” ile Çukurova Kalkınma Ajansı (Adana, Mersin) ve İzmir Kalkınma Ajansı pilot olarak kurularak, uygulamaya geçmiştir.

Kalkınma Ajansları yönetişimci bir anlayışla hazırladıkları bölge planlarının hedef ve stratejilerini gerçekleştirmeye yönelik Mali Destek Programlarını (MDP) uygulamaya koymuşlardır. Ajanslar, uyguladıkları MDP’ler ile inovasyon, KOBİ’ler, çevre, sosyal kalkınma, eğitim gibi birçok farklı alanda, kamu kurum ve kuruluşları, Sivil Toplum Kuruluşları (STK) ve özel sektörün projelerini destekleyerek, bu faaliyetlerini günümüze kadar sürdürmüşlerdir.

1. Türkiye’de Yerel Kalkınmada Yeni Bir Kurumsal Araç: Kalkınma Ajansları

Uzun yıllar yukarıdan aşağıya (*top-down*) uygulanan büyük ölçekli kamu yatırımları, teşvik politikaları gibi geleneksel bölgesel kalkınma politikası araçlarının yanı sıra aşağıdan yukarıya (*down-top*) uygulanan yeni nesil bölgesel politikaları tüm dünya ülkelerinde büyük ilgi uyandırmıştır. Bu yeni nesil bölgesel kalkınma politika araçlarından biri şüphesiz kalkınma ajansları olmuştur. Yeni nesil bölgesel kalkınma politikalarında amaç bölgesel kalkınmaya yönelik uygulamaların geliştirilmesinde tek bir kurumun ve bununla birlikte tek bir standart yöntemin geçerli olmaması; çok boyutlu ve çok katımlı bir süreci içermesidir. Kalkınma fikrinin sadece merkezi idarelerin, ulus-devletlerin tek başına rekabetini ilgilendirmedeği; bölgelerin, yerel unsurların rekabetin temel özneleri haline geldiği, kalkınmada çok aktörlü rollerin paylaşıldığı bir dönemden geçtiğimiz söylenebilir. Bu nedenle bölgesel kalkınma çalışmalarının giderek önem kazandığını söylemek pek yanlış olmaz. Buna ilave olarak, bölgeler arası dengesizlik probleminin sadece ülkemizin yaşadığı bir problem olmadığı; Avrupa Birliği’nde özellikle genişleme sürecinden sonra

bölgesel gelişmişlik farklarının da hızla arttığı bilinmektedir. Kişi başı milli gelir itibarıyla satınalma gücü paritesine göre AB-27 ortalamasını 100 kabul ettiğimizde 271 AB NUTS 2 bölgesinden 67 bölgenin 75 değerinin altında olduğu görülmektedir. Türkiye ise tüm bölgeleri ile birlikte 75 değerinin altında yer almaktadır. Daha somut göstergeler ile konuşacak olursak; satın alma gücü paritesi kişi başı milli gelir hesaplarına baktığımızda, 27 üyeli Avrupa Birliği'ni 100 kabul edersek; Lüksemburg'un 271 ile en yüksek değere, 44 ile Bulgaristan'ın ise en düşük değere sahip olduğu görülmektedir. Türkiye'nin değerinin (45) Bulgaristan'a çok yakın olduğu dikkat çekmektedir (Akpınar vd., 2013: 56-57). Sonuç olarak ülkelerin doğal kaynaklarının ve sosyal sermayesinin dengeli dağılmamasından ötürü yaşadıkları bölgesel gelişmişlik farklılıkları, yine ülkelerin tüm bölgeleriyle topyekün kalkınma hedefi, rekabetin yerelde başladığı inancı ve bölge ölçeğinin ulusal kalkınma planları ile yerel gömülü bilgi arasında uygun bir ölçek olduğu fikri dünyada bölgesel kalkınma çalışmalarına verilen önemi artırmıştır. Bir bölgenin ekonomik, sosyal ve fiziki yönden koordine edilmesi, sınırları belli bir mekânın en rasyonel şekilde düzenlenmesi ve bu düzenlemenin gerektiği şekilde donatılmasını gerektirmektedir. Bu amaca matuf dünyada bir çok farklı aracın kullanıldığı bilinmektedir. Bu araçlardan bazıları sulama ve enerji kaynakları, ulaşım projeleri, ucuz kredi destekleri, teşvik politikaları, konut yatırımları, organize sanayi bölgeleri gibi devletin tek taraflı olarak sunduğu olanaklardır. Sözkonusu bölgesel kalkınma araçlarından bazıları ise kamu-özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının çoklu yönetişimini gerekli kılan yeni nesil bölgesel kalkınma araçları olduğu görülmektedir.

Kalkınma Ajansları kurumsal katmanın (*institutional thickness*) gelişimine yönelik dünyada yaygın olarak uygulanan yeni nesil bölgesel kalkınma araçlarından biridir. Avrupa Bölgesel Kalkınma Ajansları Birliği'nin (EURADA) tanımına göre, operasyonel bir yapıda olan BKA'lar, genel kalkınma ve sektörel problemleri tanımlayan, bunların çözümüne yönelik imkanları, fırsatları ortaya koyan, bunlara yönelik çözüm geliştiren projeleri destekleyen kuruluşlar olarak tanımlanmaktadır (EURADA, 1999: 16). Ülkemizde Kalkınma Ajanslarının kurulması fikrinin miladı olarak 2002 yılını göstermek mümkündür. Zira 2002 yılında hem Avrupa Birliği'ne uyum sürecinin bir gereği olarak hem de bölgesel gelişmelerin ve gelişmişlik farklarının istatistiki bazda daha iyi izlenmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması ve bölgesel politikaların çerçevelerinin belirlenmesi için Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemine (NUTS) paralel bir şekilde üç düzey halinde İstatistiki Bölge Birimleri

Sınıflandırması (İBBS) yapılmış ve bu sınıflandırma, 2002/4720 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulmuştur. Bu gelişmeden sonra, 14 Nisan 2003 tarihinde AB Konseyi tarafından kabul edilen Türkiye için Katılım Ortaklığı Belgesi'nde, Türkiye'den, orta vadede "Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu" başlığı altında "Bölgesel kalkınma planlarını uygulamak üzere, NUTS 2 düzeyinde bölge birimlerinin kurulması" istenilmiştir. Ancak somut olarak planlama çalışmaları yürütmek maksadıyla bölge düzeyinde kurumsal bir yapının teşkili 2006 yılında 5449 sayılı "Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun"un yürürlüğe girmesiyle birlikte olmuştur. Ülkemizde bölge içi ve bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmak, bütün bölgelerin ulusal kalkınmaya katkısını artırmak ve gelişmiş bölgelerin uluslararası rekabet güçlerini azaltmak temel amaçlarına hizmet edecek olan kalkınma ajanslarının kuruluş süreci bu yasa ile başlamıştır. Kalkınma ajansları tüm yurt sathında, istatistiki bölge birimi sınıflandırmasına göre Düzey 2 bölgeleri esas alınarak kurulmuştur. Söz konusu kanunda belirtildiği üzere, kalkınma ajanslarının kuruluşu Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'nın bağlı bulunduğu Bakanın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu Kararı ile gerçekleşmiştir. Bu kapsamda, Tablo-1'de görüleceği üzere 3 ayrı Bakanlar Kurulu Kararı ile toplam 26 Kalkınma Ajansı kurulmuştur.

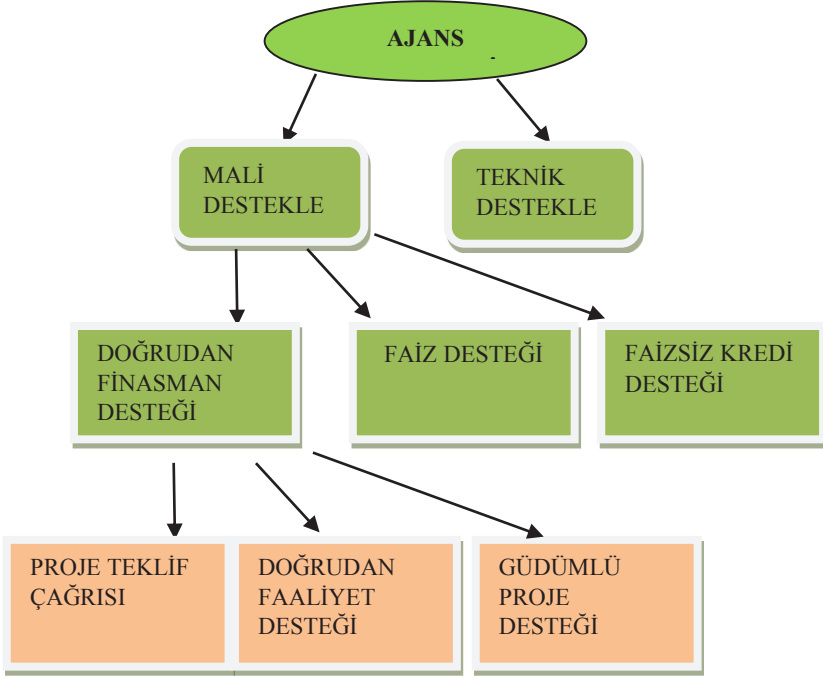
Tablo 1. Kalkınma Ajansları Kuruluş Yılları ve İlleri

KODU	KISALTIMA	AÇIK ADI	MERKEZİ	İLLER	KURULUŞ YILI
TR10	İSTKA	İstanbul Kalkınma Ajansı	İstanbul	İstanbul	2008
TR21	TRAKYAKA	Trakya Kalkınma Ajansı	Tekirdağ	Edirne, Kırklareli, Tekirdağ	2009
TR22	GMKA	Güney Marmara Kalkınma Ajansı	Balıkesir	Balıkesir, Çanakkale	2009
TR31	İZKA	İzmir Kalkınma Ajansı	İzmir	İzmir	2006
TR32	GEKA	Güney Ege Kalkınma Ajansı	Denizli	Aydın, Denizli, Muğla	2009
TR33	ZAFER	Zafer Kalkınma Ajansı	Kütahya	Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa, Uşak	2009
TR41	BEBKA	Bursa, Eskişehir, Bilecik Kalkınma Ajansı	Bursa	Bilecik, Bursa, Eskişehir	2009
TR42	MARKA	Doğu Marmara Kalkınma Ajansı	Kocaeli	Bozü, Düzce, Kocaeli, Sakarya, Yalova	2009
TR51	ANKARAKA	Ankara Kalkınma Ajansı	Ankara	Ankara	2009
TR52	MEVKA	Mevlana Kalkınma Ajansı	Konya	Karaman, Konya	2008
TR61	BAKA	Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı	Isparta	Antalya, Burdur, Isparta	2009
TR62	ÇKA	Çukurova Kalkınma Ajansı	Adana	Adana, Mersin	2006
TR63	DOĞAKA	Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı	Hatay	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	2009
TR71	AHKA	Ahler Kalkınma Ajansı	Nevşehir	Aksaray, Kırıkkale, Karşehir, Niğde, Nevşehir	2009
TR72	ORAN	Orta Anadolu Kalkınma Ajansı	Kayseri	Kayseri, Sivas, Yozgat	2009
TR81	BAKKA	Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı	Zonguldak	Bartın, Karabük, Zonguldak	2009
TR82	KUZKA	Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı	Kastamonu	Çankırı, Kastamonu, Sinop	2009
TR83	OKA	Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı	Samsun	Amasya, Çorum, Samsun, Tokat	2008
TR90	DOKA	Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı	Trabzon	Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon	2009
TRA1	KUDAKA	Kuzey Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı	Erzurum	Bayburt, Erzincan, Erzurum	2008
TRA2	SERKA	Serhat Kalkınma Ajansı	Kars	Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars	2009
TRB1	FKA	Fırat Kalkınma Ajansı	Malatya	Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli	2009
TRB2	DAKA	Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı	Van	Bitlis, Hakkâri, Muş, Van	2008
TRC1	İKA	İpek Yolu Kalkınma Ajansı	Gaziantep	Adıyaman, Gaziantep, Kilis	2008
TRC2	KARACADAĞ	Karacadağ Kalkınma Ajansı	Diyarbakır	Diyarbakır, Şanlıurfa	2008
TRC3	DİKA	Dicle Kalkınma Ajansı	Mardin	Batman, Mardin, Şırnak, Siirt	2008

Bölgesel ekonomik kalkınma ve sosyal gelişme alanında yaşanan yapısal dönüşümün ve sürdürülebilir kalkınmanın en önemli kurumları arasında yer alacak olan “Kalkınma Ajansları” Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) koordinasyonunda kurulmuş ve faaliyetlerine başlamıştır. Kalkınma Ajansları, ulusal düzeyde DPT koordinasyonunda, kendine özgü teknik ve finansman (bütçe) mekanizmasına sahip, kâr amacı gütmeyen, çabuk karar alıp uygulayabilen, merkezi ve yerel idarelerin dışında, kamu, özel sektör ve STK’ ları bir araya getiren, tüzel kişiliği haiz, 5449 sayılı Kanunla düzenlenmemiş işlemlerinde özel hukuk hükümlerine tabi, bölgeler (düzey 2 bölgeleri) esas alınarak Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulan teknik kapasitesi yüksek, uygulamacı olmayan, fakat destekleyici, koordinatör ve katalizör olarak faaliyet gösteren kalkınma birimleri olarak tasarlanmıştır. Kalkınma Ajansları, kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle, ulusal kalkınma plânı ve programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak amacıyla kurulmuştur. Kalkınma ajansları kurulduğu 2006 yılından bu yana özgün projeleri hayata geçirmiş, yerelde katılımcılık ve demokrasi kültürünün gelişmesine katkı sağlamıştır. Ajanslar; Onuncu Kalkınma Planı, Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi ve 2014-2023 dönemi bölge planlarında yer alan öncelikler doğrultusunda bölge içi ve bölge dışı gelişmişlik farklarını azaltmak üzere araştırma, analiz, bölge planlama, strateji geliştirme, mali destek programları, izleme ve değerlendirme, koordinasyon, ulusal ve uluslararası işbirlikleri, eğitim, yatırım destek ve tanıtım faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ajanslar, 8.11.2008 tarihli 27048 sayılı resmi Gazetede yayımlanan "Kalkınma Ajansları Proje ve Faaliyet Destekleme Yönetmeliği" ve Devlet Planlama Müsteşarlığı tarafından 2009 yılında hazırlanan "Kalkınma Ajansları Destek Yönetimi Kılavuzu"na göre yıllık çalışma programında ve başvuru rehberinde açıkça belirtilmek kaydıyla; özel işletmelerin, sivil toplum kuruluşlarının, kamu kurum ve kuruluşlarının, üniversitelerin, kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşlarının, yerel yönetimlerin ve bunların birliklerinin, kooperatiflerin ve bunların birlikleri ile diğer gerçek ve tüzel kişilerin yönetmelik ve kılavuzda belirtilen türlerdeki proje ve faaliyetlerine mali destek sağlayabilir. Ajansların sağlayabileceği mali destekler; Faiz Desteği, Faizsiz Kredi Desteği ve Doğrudan Finansman Desteği olmak üzere üç grupta

toplanmıştır(Kalkınma Ajansları Proje ve Faaliyet Destekleme Yönetmeliği, 2008).

Şekil 1. Kalkınma Ajansları Destek Mekanizması

Proje teklif çağrısı, belirli bir destek programı kapsamında, nitelikleri net bir şekilde belirlenmiş olan potansiyel başvuru sahiplerinin, önceden belirlenen konu ve koşullara uygun olarak proje teklifi sunmaya davet edilmesidir. Doğrudan Faaliyet Desteği ise; Ajansın bölgenin kalkınması, rekabet gücü açısından önemli fırsatlardan yararlanması ve bölge ekonomisine yönelik tehdit ve risklerin önlenmesi durumları karşısında proje teklif çağrısı yöntemi uygulamadan doğrudan mali ve teknik destek sağlamasıdır. Bir diğer doğrudan finansman desteği olan GÜDÜMLÜ Proje Desteği ise; Ajansın çalışma programında açıkça belirtmek kaydıyla, bölge planlarında ya da saha çalışmaları sonucunda belirlenen alanlar için bölgedeki girişimcilik ve yenilikçilik kapasitesini geliştirecek nitelikteki iş geliştirme merkezleri, teknoparklar, teknoloji geliştirme merkezleri ve işletmelerin ortak kullanımına açık fuar, ticaret merkezi, sergi salonu, laboratuvar ve atölye gibi büyük bütçeli altyapı ve/veya işletme desteklerini içeren projelere, proje teklif çağrısı yöntemi uygulamadan doğrudan mali ve teknik destek sağlamasıdır.

Ajanslar, 2015 yılında farklı öncelik alanlarına hitap eden proje teklif çağrılılarıyla bölgelerinde 1.300 projeye 472 milyon TL tutarında destek sağlamıştır. Sağlanan bu desteğe ek olarak, yararlanıcıların ortaya koyduğu eş finansman miktarıyla birlikte toplam 810 milyon TL kaynak, bölge kalkınması için harekete geçirilmiştir. Destek programları kapsamında bilgilendirme, eğitim ve tanıtım faaliyetleri ile 20.822 kişiye ulaşılmıştır. Doğrudan faaliyet desteği kapsamında ajanslara 724 proje başvurusunda bulunulmuş, 251'i uygun görülmüş ve bu projelere yaklaşık 15 milyon TL kaynak tahsis edilmiştir. Ajansın proje başına vereceği hibe tutarının alt ve üst limitlerini oluşturan destek miktarları, programın koşullarına bağlıdır. Programların başvuru rehberleri hazırlanırken, programın amaç ve hedefleri, potansiyel başvuru sahiplerinin özellikleri, uygun görülen proje konuları ve maliyetler, toplam program bütçesi gibi konular dikkate alınmaktadır. Ajanslar, projelerde, başvuru sahibinin özelliğine göre, proje toplam maliyetinin bir kısmının da eş-f finansman adıyla, başvuru sahibi tarafından üstlenilmesini talep eder (DPT, 2009: 24). Eş finansman oranları, mali desteğin başlığına proje destekleme yönetmeliğinde belirlenen alt ve üst limit oranlarını aşmamak koşulu ile ajanslar tarafından belirlenerek, başvuru rehberlerinde ilan edilir.

Ajanslar 2015 yılında bölge planlarında öngörülen öncelikler doğrultusunda, konusu ve koşulları ajanslar öncülüğünde ve yönlendirmesinde belirlenen özel nitelikli model projeler olan güdümlü projelerin yürütülmesi çalışmalarına devam etmiştir. 2015 yılında ekonomik gelişmeyi sağlayacak ve özel sektörü tetikleyecek büyük ölçekli altyapı yatırımlarını içeren 14 güdümlü projeye yaklaşık 57 milyon TL destek sağlanmıştır.

Kar amacı gütmeyen kurum ve kuruluşların eğitim, kurumsal kapasite geliştirme gibi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla teknik destek programlarının uygulamaları kapsamında 1.743 proje başvurusunda bulunulmuş, bunlardan 866'sı uygun görülmüş ve bu projelere yaklaşık 7 milyon TL kaynak tahsis edilmiştir (kalkınma ajansları 2015 yılı genel faaliyet raporu).

2. Metodoloji

2.1. Veri Zarflama Analizi

Veri Zarflama Analizi (VZA) Farrell'in 1957 yılında yayınlanan makalesinde yer alan "etkin sınır" kavramından yola çıkan Charnes, Cooper ve Rhodes'un (CCR) 1978 yılında yaptıkları çalışma ile ortaya konulmuştur. CCR'in çalışması, benzer girdi ve çıktısı olan Karar Verme Birimleri (KVB)'nin göreceli etkinlik skorlarını bulmak amacıyla, doğrusal programlama varsayımlarına dayanmaktadır. CCR, KVB'yi

çeşitli girdilere ve çıktılara sahip olan ve etkinlik açısından değerlendirilen firmaların, bölümlerin veya birimlerin bir topluluğu olarak tanımlar (Erpolat, 2011). VZA aynı zamanda etkinlik analizi olarak da adlandırılmaktadır (Banker, 1984). VZA’nde girdi ve çıktıları oluşturan verilerin aynı birimlerle ifade edilmesine gerek duyulmadığı etkinlik ölçümlerinde ve etkin olmayan KVB’nin etkin duruma getirilebilmesine imkân sağlayan analizlerde kullanılmaktadır.

VZA, çok sayıda girdi ve çıktının kullanılmasına imkân sağlamsı, bu girdi ve çıktıların doğrusal form dışında herhangi bir varsayıma ihtiyaç duymaması, kullanılan girdi ve çıktıların farklı birimlere sahip olabilmesi, etkin olmayan birimlerin etkin hale getirilebilmesi için karar vericilere alternatif seçimler sunması, karar vericilerin girdi ve çıktı değişkenlerini kendilerinin belirlemesine imkân sağlaması gibi avantajlı yönleri bulunmaktadır. Bu avantajlar nedeniyle günümüzde birçok alanda KVB’lerin performanslarını değerlendirmek amacıyla VZA’dan yararlanılmaktadır.

VZA ile etkinlik incelemesi yapılırken aşasındaki aşamalara dikkat edilmelidir.

1. Uygun KVB’lerin seçimi,
2. Girdi ve çıktıların belirlenmesi,
3. Girdi ve çıktılara ait verilerin elde edilmesi,
4. Verilerin bilgisayara girilmesi (input). Bu aşamada VZA ile ilgili paket programlardan (IDEAS, DEAP, Frontier Analyst Application, Excel vb.) yararlanılır.
5. Bilgisayardan çıktıların alınması (output). Bu aşamada görelilik ölçüm sonuçları, etkinlik değeri ve sınırı, referans grupları, etkin olmayan KVB’ler için hedef belirleme çıktıları elde edilir.

6. Sonuçların değerlendirilmesi.

VZA’nde kullanılan modeller aşağıda verilmiştir.

1. CCR modeller: Bu model ölçeğe göre sabit getiri (CRS) varsayımına dayanır. Etkinlik seçimine göre girdi ve çıktıya yönelik kurulabilir.

2. Banker, Charnes ve Cooper (BCC) modeller: Bu model ölçeğe göre değişken getiri (VRS) varsayımına dayanır. Etkinlik seçimine göre girdi ve çıktıya yönelik kurulabilir.

3. Toplamsal model: CRS veya VRS şeklinde kurulabilir.

Bu çalışmada yapılan VZA için, CRS varsayımı altında çıktıya yönelik CCR modeli kullanılmıştır. Çıktıya yönelik kesirli CCR modelinin primali aşağıda verilmiştir (Erpolat, 2011).

$$Enk \frac{\sum_{i=1}^m v_i X_{ik}}{\sum_{r=1}^s u_r Y_{rk}}$$

$$\frac{\sum_{i=1}^m v_i X_{ij}}{\sum_{r=1}^s u_r Y_{rj}} \geq 1 \quad (j = 1, 2, \dots, n) \quad (1)$$

$$u_r \geq \varepsilon > 0 \quad (r = 1, 2, \dots, s)$$

$$v_i \geq \varepsilon > 0 \quad (i = 1, 2, \dots, m)$$

Yukarıdaki modelin Doğrusal Programlama modeli ise eşitlik (2)'de verilmiştir.

$$Enk \sum_{i=1}^m v_i X_{ik}$$

$$\sum_{r=1}^s u_r Y_{ir} = 1 \quad (2)$$

$$\sum_{i=1}^m v_i X_{ij} - \sum_{r=1}^s u_r Y_{rj} \geq 0$$

$$u_r \geq 0$$

$$v_i \geq 0$$

Modelde yer alan rotasyonların açıklaması aşağıdaki gibidir.

Enk: Enküçükleme,

u_r : k - ıncı KVB tarafından r - inci çıktıya verilen ağırlık,

v_i : k - ıncı KVB tarafından i - inci çıktıya verilen ağırlık,

Y_{rk} : k - ıncı KVB tarafından üretilen r - inci çıktı,

X_{ik} : k - ıncı KVB tarafından kullanılan i - inci girdi,

Y_{rj} : j - ıncı KVB tarafından üretilen r - inci çıktı,

X_{ij} : j - ıncı KVB tarafından kullanılan i - inci girdi,

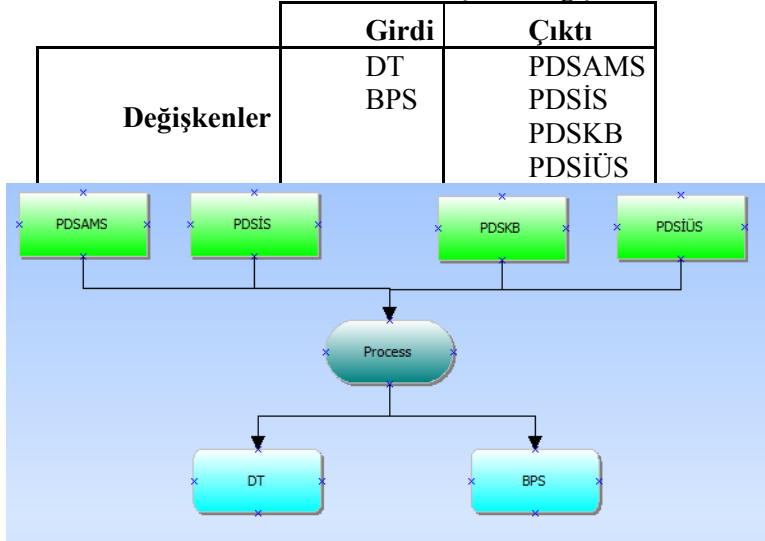
ε : Pozitif çok küçük değer.

4. Uygulama

4.1. Çalışmada Kullanılan Veri ve Değişkenler

Çalışmanın bu bölümünde analize dâhil edilen Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa ve Uşak illerine ait İzmir Kalkınma Ajansı “Bölgesel Potansiyelin Harekete Geçirilmesi Mali Destek Programı” kapsamında elde edilen 2016 yılı verileri kullanılarak etkinlik analizi yapılmıştır. Analizde kullanılan değişkenler; Destek Tutarı (DT) (TL), Başarılı Proje Sayısı (BPS), Proje Desteği Sonrasında Alımı Gerçekleştirilen Makinelerin Toplam Değeri (PDSAMS) (TL), Proje Desteği Sonrasında İstihdam Edilen İlave Kişi Sayısı (PDSİS), Proje Desteği Sonrasında Alınan/Başvurulan Kalite Belgesi, Marka, Tescil, Patent Sayısı (PDSKB) ve Proje Desteği Sonrasında Mevcut Ürün Gamına İlave Edilen Ürün Çeşidi Sayısı (PDSİÜS)’dir. VZA için kullanılan girdi ve çıktı değişkenleri Tablo 2’de ve Şekil 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Analizde Kullanılan Girdi-Çıktı Değişkenler

Şekil 2. Analizde kullanılan Girdi-Çıktı Değişken Diyagramı

Ayrıca bu çalışmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
DT	4222480,793	1230141,52	3005008,88	5554469,35
BDS	16	3,56	12	19
PDSAMS	5502890,078	1503740,98	3585678,54	7087790,62
PDSİS	79,25	6,19	74	88
PDSKB	2,25	1,71	0	4
PDSÜS	13,25	3,78	9	18

4.2. Bulgular

Ajans, belirli dönemler itibarıyla planlanan destek programları kapsamında, proje teklif çağrısı yöntemiyle proje karşılığı mali destek sağlayabilir. Ajansın sağladığı desteklerin en büyük mali kalemini oluşturan proje teklif çağrısı, belirli bir destek programı kapsamında, nitelikleri net bir şekilde belirlenmiş olan potansiyel başvuru sahiplerinin, önceden belirlenen konu ve koşullara uygun olarak proje teklifi sunmaya davet edilmesidir. Tablo-4'te görüleceği üzere; Zafer Kalkınma Ajansı 2010'dan bu yana 9 farklı Proje Teklif Çağrısına (PTÇ) çıkmış, bu teklif çağrılarında toplamda 1.379 proje başvurusunda bulunulmuş ve bunlardan 332'si destek almaya hak kazanmıştır. İlgili projelerin bir kısmı halihazırda devam etmektedir. 2015 yılı sonu itibarıyla ilgili projelere toplam 94.849.181,02TL destek verilmiş / verilmesi taahhüt edilmiştir. Ayrıca ilgili projelerin toplam bütçesi, yani Ajans destek miktarı ve yararlanıcıların sağladığı eş finansman miktarı toplamı 212.679.297,55TL'dir (Zafer Kalkınma Ajansı Stratejik Planı).

Tablo 4: Proje Teklif Çağrısı Kapsamında Sağlanan Destekler

Yıl	Program Adı	Gelen Proje Sayısı	Desteklenen Proje Sayısı	Ajans Destek Miktarı (TL)	Projelerin Toplam Bütçesi (TL) (Ajans Desteği + Eş Finansman)
2010	Bölgesel Potansiyelin Harekete Geçirilmesi Mali Destek Programı (BPHGMDP)	359	64	16.889.923,17	34.619.507,83
2011	Odak Sektörler Mali Destek Programı (ODAK)	244	45	10.702.769,75	24.146.043,69
2011	Sürdürülebilir Kırsal & Kentsel Altyapı Mali Destek Programı (SÜKAP)	91	13	5.642.207,71	14.958.528,75
2012	Sosyal Kalkınma Mali Destek Programı (SKMDP)	195	66	7.410.872,67	9.247.872,46
2012	Sosyal Altyapı Mali Destek Programı (SAMDP)	67	21	6.332.095,59	17.627.300,85
2014	Rekabetçi KOBİ Mali Destek Programı (RKMDP)	133	39	10.796.061,96	29.573.267,04
2014	Turizm, Enerji ve Çevre Altyapı Mali Destek Programı (TEÇDP)	70	29	12.973.878,82	31.296.629,35
2015	Sanayide Rekabetçiliğin Geliştirilmesi Mali Destek Programı (SAREP)	122	36	10.142.934,08	22.369.732,41
2015	Sosyal Kalkınma ve Beşeri Gelişme Altyapı Mali Destek Programı (SOBEP)	98	19	13.958.437,27	28.840.415,17

Tamamlanmış mali destek programlarının iller itibarıyla dağılımı Tablo 5'te sunulmuştur. Buna göre; Manisa İlinin başarılı proje sayısının fazla olması dikkat çekmektedir.

Tablo 5. Geçmiş Proje Teklif Çağrısı Hibe Programları

	MANİSA	AFYON	KÜTAHYA	UŞAK
	Başarılı proje adedi	Başarılı proje adedi	Başarılı proje adedi	Başarılı proje adedi
Yenilikçi KOBİ Mali Destek Programı	26	20	10	9
Sürdürülebilir Çevre Altyapı Mali Destek Programı	7	9	4	6
Sosyal Kalkınma ve Beşeri Gelişme Altyapı Mali Destek Programı	7	4	4	4
Sanayide Rekabetçiliğin Geliştirilmesi Mali Destek Programı	20	10	9	5
Rekabetçi KOBİ Mali Destek Programı	17	10	10	5
Turizm, Enerji ve Çevre Altyapı Mali Destek Programı	6	6	13	5
Sosyal Altyapı Mali Destek Programı	25	27	24	21
Sosyal Kalkınma Mali Destek Programı	19	23	14	13
Sürdürülebilir Kırsal & Kentisel Altyapı Mali Destek Programı	11	7	10	5
Odak Sektörler Mali Destek Programı	12	15	9	11
Bölgesel Potansiyelin Harekete Geçirilmesi Mali Destek Programı	19	19	13	16
TOPLAM	169	150	120	84

Yerel kalkınmanın en önemli faktörlerinden biri doğru planlamanın yapılarak uygun stratejilerin oluşturulmasıdır. Bu bağlamda Zafer Kalkınma Ajansına 2011 yılından bu yana Doğrudan Faaliyet Desteği kapsamında gelen 158 projeden 72'si desteklenmeye hak kazanmıştır. 2015 yılı için ilgili program kapsamında başarılı olan projelerin başvuru sahiplerinin bir kısmı ile 2016 yılı içerisinde

sözleşme imzalanacaktır. Zafer Kalkınma Ajansı DFD kapsamında yararlanıcılara 2015 yılı sonuna kadar toplamda 3.462.346,56TL'lik destek sağlamıştır. Ayrıca ilgili projelerin toplam bütçesi, yani Ajans destek miktarı ve yararlanıcıların sağladığı eş finansman miktarı toplamı 3.974.544,16TL'dir. (Zafer Kalkınma Ajansı Stratejik Planı). Kalkınma Ajanslarının bir diğer mali desteği olan doğrudan faaliyet programları kapsamında illerin dağılımı Tablo 6'da sunulmuştur. Buna göre; dört il de birbirine yakın başarılı proje sayısı ile desteğe hak kazanmıştır.

Tablo 6. Geçmiş Doğrudan Faaliyet Destek Programları

	MANİSA	AFYON	KÜTAHYA	UŞAK
	Başarılı proje adedi	Başarılı proje adedi	Başarılı proje adedi	Başarılı proje adedi
2016 Yılı Doğrudan Faaliyet Destek Programı	3	4	3	4
2015 Yılı Doğrudan Faaliyet Destek Programı	3	3	3	2
2014 Yılı Doğrudan Faaliyet Destek Programı	5	9	4	3
2013 Yılı Doğrudan Faaliyet Destek Programı	11	5	4	8
2012 Yılı Doğrudan Faaliyet Destek Programı	3	4	4	3
2011 Yılı Doğrudan Faaliyet Destek Programı	1	3	7	5
TOPLAM	26	28	25	25

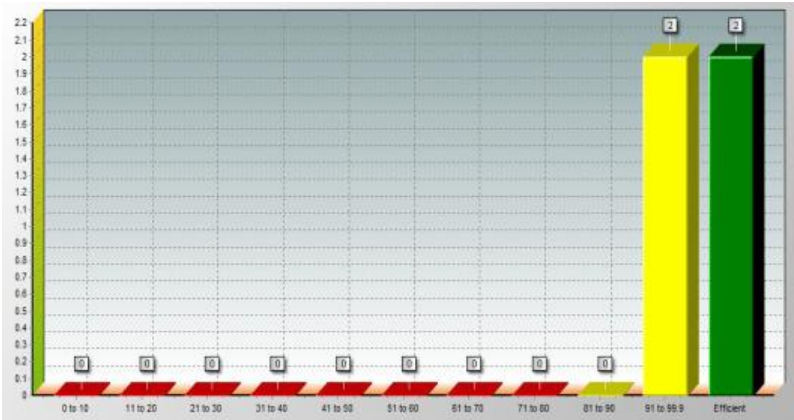
4.2.1. Veri Zarflama Analizi ile Etkinlik Değerlerinin Elde Edilmesi

Bu çalışmanın amacı, İzmir Kalkınma Ajansından elde edilen 2016 yılına ait “Bölgesel Potansiyelin Harekete Geçirilmesi Mali Destek Programı” kapsamında Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa ve Uşak illerine yapılmış olan destek kullanım etkinliğinin VZA ile ölçülmesidir. Bu amaçla söz konusu illerin VZA ile etkin olup olmadığının tespit edilmesi ve etkin olmayan illerin etkin olabilmesi için potansiyel iyileştirme oranları hesaplanması yapılmıştır. Bunun için ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında toplam etkinlik ölçümü yapan CCR modeli kullanılmıştır.

Tablo 7. 2016 Yılı Bölgesel Potansiyelin Harekete Geçirilmesi Mali Destek Programına Göre Çıktıya Yönelik CCR Modeli Etkinlik Değerleri

İller	Etkinlik Değeri (%)
Afyonkarahisar	93,34
Kütahya	100
Manisa	94,74
Uşak	100

Tablo 7’de sunulan girdiye yönelik CCR modelinin uygulanması sonucunda Kütahya ve Uşak illeri 2016 Yılı Bölgesel Potansiyelin Harekete Geçirilmesi Mali Destek Programında %100 etkin çıkan iller olmuştur. Manisa ve Afyonkarahisar illeri ise 2016 Yılı Bölgesel Potansiyelin Harekete Geçirilmesi Mali Destek Programında etkin olmadıkları görülmektedir.

Şekil 3. Etkin Olan ve Olmayan İllerin Dağılımı

4.2.2. Etkin Olmayan İller için Potansiyel İyileştirme Oranlarının Elde Edilmesi

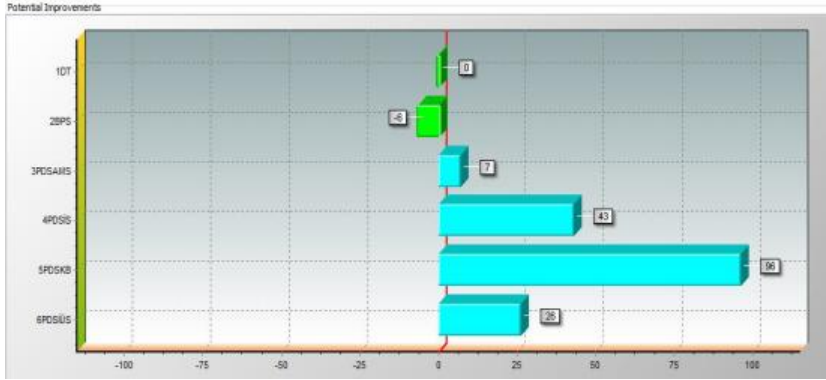
Çalışmanın bu aşamasında, etkin olmayan Afyonkarahisar ve Manisa illerinin etkin olabilmesi için potansiyel iyileştirme oranları hesaplanmıştır. Potansiyel iyileştirme oranlarının elde edilmesi ile etkin olmayan illerin etkin olabilmeleri için çıktı değişkenlerinin ne oranlarda artışlar gösterdiği Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8: Etkin Olmayan İllere İlişkin Potansiyel İyileştirme Sonuçları

			Gerçekleşen Veriler	Hedeflenen Veriler	Potansiyel İyileştirme (%)	Referans Alınan İller
Afyonkarahisar	Girdi	DT	4.964.208,10	4.964.208,10	0	Kütahya
		BPS	19	17,7	-6,86	
	Çıktı	PDSAMS	7.087.790,62	7.593.265,47	7,13	
		PDSİS	76	109,13	43,59	
		PDSKB	3	5,9	96,63	
		PDSİÜS	14	17,7	26,4	
Manisa	Girdi	DT	5.554.469,35	5.329.875	-4,04	Kütahya
		BPS	19	19	0	
	Çıktı	PDSAMS	6.189.086,63	8.152.590,49	31,73	
		PDSİS	79	117,17	48,31	
		PDSKB	2	6,33	216,67	
		PDSİÜS	18	19	5,56	

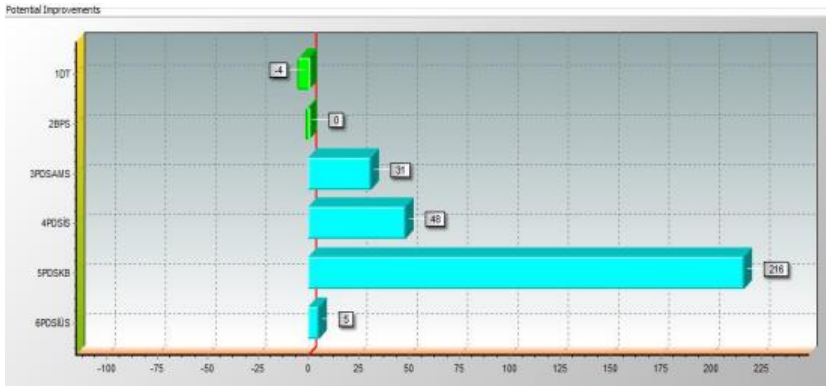
Tablo 8’e göre etkin olmayan Afyonkarahisar ilinin etkin olabilmesi için; PDSAMS (Proje Desteği Sonrasında Alımı Gerçekleştirilen Makinelerin Toplam Değeri) % 7,13 , PDSİS (Proje Desteği Sonrasında İstihdam Edilen İlave Kişi Sayısı) % 43,59 , PDSKB (Proje Desteği Sonrasında Alınan/Başvurulan Kalite Belgesi, Marka, Tescil, Patent Sayısı) % 96,63 ve PDSÜS (Proje Desteği Sonrasında Mevcut Ürün Gamına İlave Edilen Ürün Çeşidi Sayısı) % 26,4 oranında artırılması gerektiği, etkin olmayan Manisa ilinin etkin olabilmesi için; PDSAMS (Proje Desteği Sonrasında Alımı Gerçekleştirilen Makinelerin Toplam Değeri) % 31,73 , PDSİS (Proje Desteği Sonrasında İstihdam Edilen İlave Kişi Sayısı) % 48,31 , PDSKB (Proje Desteği Sonrasında Alınan/Başvurulan Kalite Belgesi, Marka, Tescil, Patent Sayısı) % 216,67 ve PDSÜS (Proje Desteği

Sonrasında Mevcut Ürün Gamına İlave Edilen Ürün Çeşidi Sayısı) % 5,56 oranında arttırması gerektiği görülmektedir. Afyonkarahisar ve Manisa illerinin etkin olmak amacı ile yapacağı çalışmalarında Kütahya ilini referans olarak alması gerekmektedir. Tablo 8'in potansiyel iyileştirme sütunu kullanılarak Şekil 4 ve Şekil 5 elde edilmiştir.

Şekil 4. Afyonkarahisar İlinin Potansiyel İyileştirme Oranları

Şekil 4'ün yorumu: Afyonkarahisar'ın etkin olmasında PDSKB (Proje Desteği Sonrasında Alınan/Başvurulan Kalite Belgesi, Marka, Tescil, Patent Sayısı) **birinci**, PDSİS (Proje Desteği Sonrasında İstihdam Edilen İlave Kişi Sayısı) **ikinci**, PDSÜS (Proje Desteği Sonrasında Mevcut Ürün Gamına İlave Edilen Ürün Çeşidi Sayısı) **üçüncü** ve PDSAMS (Proje Desteği Sonrasında Alımı Gerçekleştirilen Makinelerin Toplam Değeri) **dördüncü** önem derecesine sahip olduğu görülmektedir.

Şekil 5. Manisa İlinin Potansiyel İyileştirme Oranları

Şekil 5'in yorumu: Manisa'nın etkin olmasında PDSKB (Proje Desteği Sonrasında Alınan/Başvurulan Kalite Belgesi, Marka, Tescil, Patent Sayısı) **birinci**, PDSİS (Proje Desteği Sonrasında İstihdam Edilen İlave Kişi Sayısı) **ikinci**, PDSAMS (Proje Desteği Sonrasında Alımı Gerçekleştirilen Makinelerin Toplam Değeri) **üçüncü** ve PDSÜS (Proje Desteği Sonrasında Mevcut Ürün Gamına İlave Edilen Ürün Çeşidi Sayısı) **dördüncü** önem derecesine sahip olduğu görülmektedir.

5. Sonuç

Zafer Kalkınma Ajansı, Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa ve Uşak illerimizi kapsayan ve TR33 olarak adlandırılan bölgede hizmet vermek üzere 14.07.2009 tarih ve 2009/15236 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulmuş olup temel amacı 5449 sayılı Kalkınma Ajansları Kanununun 1. Maddesinde belirtildiği üzere; kamu kesimi, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle, ulusal kalkınma planı ve programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu bir şekilde bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, bölgesel kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlamak ve bölge içi/ bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmaktır. Zafer Kalkınma Ajansı bu amaca müteallik proje teklif çağrısı ile doğrudan faaliyet desteği programları uygulamıştır. Çalışmamızda Manisa İlının başarılı proje sayısı itibarıyla birinci sırada olmasına karşılık; yerel kalkınmayı sağlayıcı sonuçlarda etkin olamadığı sonucuna varılmıştır. Manisa İlının kazandığı kalkınma ajansı desteklerinde yerel kalkınmayı sağlayıcı pozisyonunda olabilmesi için; projeler sonrasında marka, tescil, patent sayılarını artırması gerekmektedir. İkinci olarak, projeler sonrasında istihdama katkısının artırılması gerekmektedir. Son olarak, projeler sonrasında mevcut ürün gamına ilave ürün çeşidi sayısının ve makine alım değerlerinin artırılması zaruridir.

Kaynakça

- Akpınar, R., Taşçı, K., Özsan, M. E. (2013). *Teoride ve Uygulamada Bölgesel Kalkınma Politikaları*. İstanbul: Ekin Yayınevi.
- Banker, R.D. (1984). Estimating Most Productive Scale Size Using Data Envelopment Analysis. *European Journal of Operational Research*, 17(1), 36.
- Banker, R.D., Charnes, A. ve Cooper, W.W. (1984). Some Models for Estimating Technical and Scale Inefficiencies in Data Envelopment Analysis. *Management Science*, 30(9), 10078-1090.

- Charnes, A., Cooper, W.W. ve Rhodes, E. (1978). Evaluating Program and Managerial Efficiency: An Application of Data Envelopment Analysis to Program Follow Through. *Management Science*, 27, 668-697.
- DPT, (2009). Kalkınma Ajansları Destek Yönetim Kılavuzu.
- Erpolat, S. (2011). *Veri Zarflama Analizi: Ağırlık Kısıtlamasız, Ağırlıklı Kısıtlamalı, Şans Kısıtlı, Bulanık*. İstanbul: Evrim Yayınevi.
- EURADA, (1999). Creation, Development and Management of RDAs: Does it have to be so difficult, <http://led.co.za/sites/default/files/documents/175.pdf> (Erişim Tarihi: 16.03.2017)
- Farrell, M.J. (1957). The Measurement of Productive Efficiency. *Journal of The Royal Statistical Series A (General)*, 125(2), 252-267.
- Filiztekin, A., Mehmet B. ve Özgür K. (2011) Türkiye’de Bölgesel Kalkınma: Farklılıklar, Bağıntılar ve Yeni Bir Mekanizma Tasarımı. İstanbul: TÜRKONFED Yayınları, Mega Basım.
- Kalkınma Bakanlığı, (2008). Kalkınma Ajansları Proje ve Faaliyet Destekleme Yönetmeliği.
- Kalkınma Bakanlığı, (2015). Kalkınma Ajansları 2015 Faaliyet Raporu.
- Özer, Y. E. (2009). *Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Yapılanması ve İşlevselliği: İzmir ve Çukurova Örnekleri*. Doktora Tezi, 9 Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 40 – Sayfa / Page:227-256
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 19.04.2018 Kabul/Accepted: 20.05.2018

DENETİM KALİTESİ VE GÖSTERGELERİ

AUDIT QUALITY AND ITS INDICATORS

Dr. Öğr. Üyesi Aysel AKÇAY
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İşletme Bölümü
ayselakcay@yyu.edu.tr

Prof. Dr. Abdulkadir BİLEN
Dicle Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İşletme Bölümü
abilen@dicle.edu.tr

Öz

Bağımsız dış denetimin en önemli amaçlarından birisi işletmelerin finansal tablo kullanıcılarına doğru ve güvenilir bir bilgi sağlayarak piyasada güven ortamının oluşmasını sağlamaktır. Finansal tablolardaki bilgilerin doğruluk ve güvenilirliğinin araştırılmasının amacı firma yöneticileri tarafından yürütülen faaliyetlerin dürüst bir şekilde yerine getirilmesini sağlayarak yatırımcıların hak ve çıkarlarını korumak ve sermaye piyasasında güven ortamının oluşmasını temin etmektir. Bu bağlamda bağımsız dış denetçi denetlenen firmanın finansal tablolarının muhasebe standartlarına uygun olarak hazırlandığını ve bu tabloların firmanın gerçek finansal durumunu yansıttığını doğrulama konusunda önemli bir role sahiptir. Denetçinin bu sorumluluğu yerine getirebilmesi ise denetimin kaliteli bir şekilde yapılmış olmasına bağlıdır. Denetimde kalitenin ve güvenilirliğin ölçütü ise denetim faaliyetlerinin önceden belirlenmiş ölçütlere uygun bir şekilde yerine getirilmesidir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı bağımsız denetim etkinliğinin artırılmasında bağımsız denetim kalitesinin önemini ortaya koymaktır. Bu amaçla çalışmada denetim kalitesi ve önemi, denetim kalitesi

standartları ve denetim kalitesi göstergeleri hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Denetim, denetim kalitesi, denetim kalitesi göstergeleri.

Abstract

One of the most important objectives of independent external auditing is to provide accurate and reliable information to the users of the financial statements of the enterprises and to establish an atmosphere of confidence in the market. The purpose of investigating the accuracy and reliability of the information on the financial statements is to protect the rights and interests of the investors by ensuring that the activities carried out by the managers are carried out in an honest manner. And is to ensure an atmosphere of confidence exists in the capital market., In this context, The independent auditor has an important role in verifying that the financial statements of the audited firm are prepared in accordance with the accounting standards and these prepared tables reflect the firm's actual financial position. The ability of the auditor to fulfill this responsibility depends on the audit quality. The quality of the audit and the extent of its reliability are the performance of audit activities in accordance with predetermined criteria In this context, the purpose of this study is to demonstrate the importance of independent audit quality in enhancing the effectiveness of independent auditing. For this purpose, we have tried to give information about the quality and importance of the audit, audit quality standards and audit quality indicators in the study.

Keywords: Audit, audit quality, audit quality indicators.

1.Giriş

Son yıllarda teknolojik, ekonomik ve sosyal alanda yaşanan değişimler bir yandan ülkeleri diğer yandan işletmeleri etkilemektedir. Yaşanan bu değişimler dolayısıyla işletmelerin daha karmaşık bir hale gelmesi, bilgi sağlayanların taraflı davranması işletmelere olan güveni azaltmakta ve finansal bilgi kullanıcılarının güvenilir bilgiye olan ihtiyacını artırmaktadır. İlgili tarafların ihtiyaç duyduğu bu bilgilerin doğru ve güvenilir olması ise yapılan denetimler ile sağlanabilmektedir (Haftacı, 2014: 1). Dolayısıyla işletmenin başarısı denetimin doğru ve güvenilir bir şekilde yapılması ile ilişkilidir. Denetimin doğru ve güvenilir bir şekilde yapılması ise denetim faaliyetlerinin Genel Kabul Görmüş Denetim Standartlarına uygunluk göstermesi ile mümkündür. Uluslararası Denetim ve Güvence Standartları tarafından hazırlanan denetim standartlarının amacı denetim kalitesini etkileyen müşteri, denetim firması, ulusal nitelikteki faktörler ve bu faktörlerin birbirleri ile olan ilişkisini ortaya koymaktır (Balsarı, 2012: 9).

2001 yılında yaşanan Enron skandalı ve sonrasında devam eden Worldcom, Parmalat, Global Crossing gibi skandallar muhasebe ve

denetim alanında büyük yankı uyandırmıştır. Yaşanan skandallara yönelik yapılan araştırmalarda firma yöneticilerinin, yönetim kurulu üyelerinin ve iç denetçilerin etik olmayan davranışlarda bulunduğu, yapılan işlemlerde hata ve hilelere başvurdukları ve sorumluluklarını yerine getirirken ihmalkâr davrandıkları gözlemlenmiştir. Bunun yanında söz konusu firmaları denetlemekle sorumlu olan denetim firmalarının da görev ve sorumluluklarını yerine getirmedikleri belirlenmiştir. Bu skandallar ile yatırımcılar çok fazla zarara uğramış ve ülke ekonomilerinde büyük kayıplara yol açmıştır. Bu olaylar nedeniyle işletme yönetimine, finansal raporlara ve denetim firmalarına olan güven oldukça azalmıştır. Yatırımcıların güveninin yeniden kazanılması ve firmaların şeffaflaşması amacıyla ABD’de Sarbanes-Oxley Kanunu yürürlüğe konmuştur. Bu kanunun amacı halka açık şirketlerde denetçi bağımsızlığın sağlanması, üst yönetimin açıklama sorumluluğunun artırılması, firmaların kurumsal yönetim uygulamaları ve şeffaflıklarını en üst düzeye çıkararak sermaye piyasalarına karşı oluşan güven kaybını azaltmaktır (Kandemir ve Akbulut, 2013: 38). Ülkemizde de bağımsız denetime ilişkin düzenleyici ve denetleyici otorite çokluğu nedeniyle bağımsız denetim ile ilgili otoriteler tek çatı altında toplanarak Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) kurulmuş ve bağımsız denetim ile ilgili tüm yetki ve sorumluluk KGK’ya verilmiştir (Demirkan, 2016: 44).

Bu çalışmanın amacı denetim kalitesi hakkında genel bir bilgi vermektir. Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Girişi takiben ikinci bölümde denetim kalitesi ve önemi hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde denetim kalitesi ölçütü olarak kabul edilen bağımsız denetim standartlarının genel çerçevesi özetlenmiştir. Dördüncü bölümde denetim kalitesi göstergeleri açıklanmıştır. Son bölümde ise genel değerlendirme yapılmıştır.

2. Bağımsız Denetim Kalitesi ve Önemi

Bağımsız denetimin sosyo-ekonomik öneminden dolayı denetim uygulamalarının belirli bir kalitede olması gerekmektedir. Bu da yapılan denetim sonucunda ortaya çıkan denetim görüşlerinin güvenilir ve doğru olmasıyla ilişkilidir (Oktay, 2013: 45). Denetimin kaliteli olması güvenilir mali raporlar oluşturmak için gereklidir. Özellikle bağımsız dış denetimler finansal raporların kalitesini artırma konusunda önemli bir rol oynamaktadır.

Firma sahipleri ve yöneticiler arasındaki olası çıkar çatışmalarının bir sonucu olarak ortaya çıkabilecek vekalet maliyetlerini azaltmak için muhasebe bilgilerini doğrulamak amacıyla da dış denetim hizmeti talep edilmektedir. (Gore, Pope ve Singh, 2001:

5). Bu durumda denetim hizmeti çıkar grupları, işletme ve ortaklar ile yöneticiler arasındaki asimetrik bilginin azaltılmasında önemli bir rol oynamaktadır (Acar vd., 2011: 275).

Denetçiler tarafından sunulan denetim hizmetlerinin kalitesi farklılık gösterebilmektedir. Eğer denetçi bağımsız değilse ya da bağımsız bir denetçi denetim standartlarına uygun olarak yeterli kanıt toplayamamışsa hatalı bir denetim raporu yayınlar bu da denetim başarısızlığına neden olur. Aksine iyi bir denetim; denetçinin denetim standartlarına uyduğu ve müşteri firmanın finansal tablolarına ilişkin doğru görüşü uygun bir denetim riski seviyesinde verdiği denetimdir. Standartlara uygun denetim hizmeti sunmayan denetçiler itibar kaybına uğrar. Bu da müşteri kaybına ve gelecekteki denetim ücretlerinin düşmesine neden olabileceği için denetçiler sunmuş oldukları denetim kalitesi ile ilgili kötü tanıtımlardan kaçınmak isterler (Bauwhede ve Willekens, 2004: 502). Bağımsız denetimin kaliteli olması genel kabul görmüş denetim standartlarına ve bunlara ilişkin açıklamalara, kalite kontrol standartlarına, mesleki ahlâk kurallarına ve yasalara uyulmasına bağlıdır. (Altıntaş, 2007: 80).

Denetimde kalitenin sağlanması, denetim sonuçlarının güvenilirliğini artırdığı gibi; parlamentonun ve denetlenen kurum ve kuruluşların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla üretilen denetim görüş, tavsiye ve iyileştirme önerilerinin daha da ciddiye alınmasını sağlar (Gören vd., 2003: 9).

Kaliteli bir denetimin sağladığı faydaları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- İşletmelerin finansal tablolarının güvenilirliğini arttırmakta
- Ortakların hakları işletme yönetimine karşı korunmakta,
- İşletme yönetimine sunulan tarafsız ve doğru bilgiler, karar alıcıların daha sağlıklı ve doğru karar alabilmelerini sağlamakta
- Sermaye piyasasında hisse senedi satın alan tasarruf sahiplerinin doğru karar almalarına yardımcı olmakta
- Denetimden geçmiş muhasebe verileri ve finansal tablolar ile devlet daha doğru ve isabetli ekonomik, sosyal ve mali politikalar izleyebilmekte,
- Güven arayan yabancı sermayenin yatırım yapma eğilimini de arttırmaktadır. (Toroslu, aktaran Bekçi ve Gör: 168)
- Bağımsız denetim firmasının güvenilirliği ve bununla birlikte gelen itibar korunur Böylece denetim firmasına başarısızlık sebebiyle dava açılma riski azaltılmış olur.
- Meslek kuruluşları ve diğer otoriteler tarafından denetim firmalarının herhangi bir yaptırıma tabi olma ihtimalini azaltır. (Oktay, 2013: 48).

Denetim kalitesi karmaşık bir kavram olduğundan basit bir tanıma indirgemek mümkün değildir. Düşük kaliteli denetimlerden yüksek kaliteli denetimlere kadar birtakım sürecin denetim kalitesi göstergesi olduğu ve bu da kalitenin birçok farklı unsurdan etkilendiği göstermektedir.

Denetim kalitesi ile ilgili resmi belgeler yayınlayan ilk kuruluş olan Finansal Raporlama Kurulu'nun (FRC) 2008 yılında hazırlanmış olduğu denetim kalitesi çerçevesi kapsamında beş denetim kalitesi göstergesi bulunmaktadır. Bunlar; (1) denetim firması içindeki kültür, (2) denetim ortaklarının ve personelinin becerileri ve kişisel nitelikleri, (3) denetim süreci etkinliği, (4) denetim raporlarının güvenilirliği ve faydası, (5) denetçilerin kontrolü dışında denetim kalitesini etkileyen faktörler olarak ayrılmaktadır.

Bağımsız dış denetim kalitesi kavramı ile ilgili olarak gerek yasal düzenlemelerde gerekse denetim standartlarında belirgin bir tanımlama yapılmamıştır (Yaşar, 2011: 11).

Denetim kalitesinin evrensel olarak kabul edilmiş bir tanımı olmasa da DeAngelo (1981) tarafından yapılmış olan tanım işe yarar bir başlangıç noktası olacaktır. DeAngelo (1981), denetim kalitesini denetçi (a) müşteri firmanın muhasebe sisteminde yapmış olduğu ihlalin keşfedilmesi ve (b)bu yapılan ihlalin raporda belirtilmesinin piyasa tarafından değerlendirilen olasılığı olarak tanımlamıştır. DeAngelo'ya göre denetçinin yanlış beyanları rapor etme olasılığı denetçinin bağımsızlığı ile ilgilidir. Bu nedenle DeAngelo'nun tanımına göre denetim kalitesi, denetçi bağımsızlığı ve denetçinin yanlış bildirilen muhasebe kayıtlarını tespit edebilme yeteneğinin artan bir fonksiyonudur (Dang, 2004: 4).

Palmrose (1988: 56) denetim kalitesini finansal tablolarda önemli bir eksik veya yanlış ifade içermediğine dair güvence düzeyi açısından tanımlamaktadır. Daha yüksek güvence düzeyi daha kaliteli denetim hizmeti sağlar. Bu tanımın en önemli noktası daha kaliteli denetimlerde denetim başarısızlıklarına (eksiklik ya da yanlış bilgi içeren mali beyanlar) daha az rastlanılmasıdır.

Becker ve diğerleri (1998: 6) denetim kalitesini; bağımsız denetçinin finansal tablolardaki hataları fark etmesi ve bu durumu denetim raporlarında belirtmesi olarak tanımlamıştır. Yüksek kaliteli bağımsız denetimde denetçi şüpheli muhasebe uygulamalarını kabul etme konusunda isteksizdir ve bu nedenle tespit etmiş olduğu hata ve usulsüzlükleri rapor etmeleri daha olasıdır.

Titman ve Trueman (1986:) denetim kalitesini, denetimden sonra yatırımcılara sağlanan bilgilerin doğruluk ve güvenilirliği olarak tanımlamıştır.

Francis (2011: 127) denetim kalitesinin müşteri firmanın genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uygun olarak finansal tablolarını hazırladığına ilişkin denetim raporunun çıkarılmasıyla elde edileceğini belirtmektedir

Knechel ve diğerleri (2013: 3) denetim kalitesini beş özellik kullanarak tanımlaya çalışmıştır. Bunlar; teşvik, belirsizlik, benzersizlik, süreç ve mesleki yargı olarak belirtilmiştir. Knechel ve diğerlerine göre teşvik şu anlama gelmektedir; denetim ekonomik açıdan risklere karşı motive edilmiş bir mekanizmadır. Belirsizlik; denetim sonuçlarının ve denetim raporlarının belirsiz olduğu ve direkt olarak gözlenemediği; benzersizlik müşteri firmanın, denetim takımının ve denetim sözleşmesinin birbirinden farklı olduğu; süreç denetimin sistematik bir faaliyet olduğu; mesleki yargı ise denetimin mesleki bilgi ve becerilerin uygun kullanımına bağlı olduğu anlamına gelmektedir.

Tüm bu tanımlardan hareketle denetim kalitesi; denetim firması tarafından bir işletmenin finansal tablolarına ait bilgilerin genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine ve yasal düzenlemelere uygun olarak düzenlenip düzenlenmediğini tespit etmek, finansal tablo kullanıcılarına makul bir güvence sağlamak ve bu doğrultuda doğru ve eksiksiz bir denetim raporunun hazırlanması olarak ifade edilebilir.

3. Bağımsız Dış Denetimde Kalite Ölçütleri

3.1.Genel Kabul Görmüş Denetim Standartları

Genel kabul görmüş denetim standartları ilk kez 1947 yılında Amerikan Yeminli Serbest Muhasebeciler Enstitüsü (AICPA) tarafından geliştirilmiş olup zamanla birçok ülkede yayılmış ve benimsenmiştir.

Genel kabul görmüş denetim standartları denetçilere ayrıntılı olarak yol gösteren ve onlara denetim yaparken nelere dikkat etmeleri gerektiği, hangi denetim yöntemlerine başvurmaları gerektiği konularında ayrıntılı bilgiler veren bir denetim kılavuzu niteliğinde standartlar değildir (Gücenme, 2004: 32). Genel kabul görmüş denetim standartları genel nitelikte olup denetçilere genel anlamda bilgiler vermektedir. Denetim ile ilgili bir sorun ortaya çıktığında, denetçilerin nasıl davranacağı ve bu sorunu nasıl çözeceklerine yönelik açıklayıcı alt ilkeler yayınlanmaktadır. Bu tür alt ilkelere denetim standartları hakkındaki tebliğler (SAS- Statement on Standards) adı verilmektedir (Yılcıncı, Yıldız ve Kiracı, 2016: 22)

Genel kabul görmüş denetim standartları denetim işlevi yerine getirilirken tüm denetçilerin uyması gereken asgari standartlardır.

Bundan sonrası her denetçinin kendisine bırakılmıştır (Bozkurt, 2012: 35).

Bir denetim çalışmasının kabul edilebilirliği bu standartlara uygunluk derecesi ile ölçülür. Eğer denetim çalışmasının nitelikleri bu standartlarda öngörülenlere uymuyorsa, yapılan denetimin yeterli ve güvenilir olmadığı kabul edilir. Ancak standartlara uygun bir şekilde denetim yapılmışsa bu denetimin güvenilir olduğu kanısına varılır (Oktay, 2013: 51).

Genel kabul görmüş denetim standartları 10 standarttan oluşup şu 3 ana gruptan oluşmaktadır:

- Genel Standartlar
- Çalışma Alanı Standartları
- Raporlama Standartları

3.1.1. Genel Standartlar

Genel Standartlar, denetçinin ne gibi özellikleri taşıması gerektiği ile ilgili standartlardır. Denetçinin sahip olduğu mesleki yeterlilik, bağımsız davranabilme kabiliyeti gibi özellikler denetimin kalitesini belirleyen ölçütler olacaktır. Genel Standartlar

- Mesleki eğitim ve yeterlilik
- Bağımsızlık
- Mesleki dikkat ve özen olarak sıralanabilir.

3.1.1.1. Mesleki Eğitim ve Yeterlilik

Mesleki eğitim ve yeterlilik standardına göre bir kimse yeterli bilgi ve tecrübeye sahip değilse denetim standartlarının gereksinimlerini karşılayamaz. Denetçinin muhasebe ve denetim başta olmak üzere diğer alanlarda da yeterli mesleki bilgiye sahip olması gerekmektedir. Yeterli mesleki bilgi ve tecrübe sayesinde bağımsız karar verme yeteneği kazanan denetçiler, işletmenin finansal tablolarını denetleyerek denetim raporları hazırlar. Başarılı olmak isteyen denetçilerin sürekli kendini yenilemesi, uzmanlık alanında meydana gelen değişimlerin farkında olması gerekir. Denetçilerin yetkili organlar tarafından geliştirilen denetim prosedürlerini ve muhasebe ilkeleri üzerine geliştirilen yeni beyanları uygulaması gerekir (American Institute of Certified Public Accountants [AICPA], 1972). Denetçilerin bu yeterliliğe ulaşabilmesi için belli bir süre deneyimli bir denetçinin yanında görev alması mesleki tecrübe kazanmaları bakımından önem taşımaktadır (Güçlü, 2013: 14). Mesleki yeterlilik iki aşamada ele alınabilir (Gücenme, 2014: 33).

- Mesleki yeterliliği kazanma
- Mesleki yeterliliği koruma

Mesleki yeterliliğin kazanılması, denetçinin genel bir eğitim gördükten sonra belli bir süre iş deneyimini gerektirmektedir.

Mesleki yeterliliğin korunması ise, muhasebecilik ve denetim konularında gelişmeleri sürekli takip etmeyi gerektirmektedir.

3.1.1.2. Bağımsızlık

Bu standart, denetçinin denetim yaparken işletme yönetiminden ve diğer çıkar gruplarından bağımsız olarak hareket etmesi gerektiğini belirten bir standarttır. Bağımsızlık denetim faaliyetlerinin dürüst ve tarafsız olarak yürütülmesini sağlayan anlayış ve davranışlar bütünü olarak algılanmalıdır (İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası [İSMMMO], 2009).

İşletmeler finansal bilgi kullanıcılarına bilgi vermek amacıyla düzenledikleri finansal tablolarının güvenilirliğini doğrulamak amacıyla denetçiye ihtiyaç duyarlar (Selimoğlu ve Uzay, 2014: 14). Denetçinin finansal tablolar üzerine yapmış olduğu denetim güvenilirliği denetçinin bağımsızlığına bağlıdır. İşletme yönetimi tarafından finansal bilgi kullanıcılarını yanıltmak amacıyla yapılan hileler denetçi tarafından bağımsız bir şekilde belirlenip rapor edilmelidir. Denetçinin denetlemiş olduğu firma ile almış olduğu ücret dışında herhangi bir mali ilişkisi bulunmamalıdır (Gücenme, 2014: 34). Bağımsızlığı sağlamak ve sürdürülebilmek için birtakım kurallar söz konusudur. Bu kurallar şu şekilde özetlenebilir (Bozkurt, 2012: 38):

- Denetçinin müşteri firmanın ortağı olması bağımsızlığı olumsuz etkilemektedir.
- Denetçi ile denetlenen firmanın yönetimi arasında herhangi bir akrabalık bağının olması bağımsızlığı bozmaktadır.
- Denetçi ile denetlenen firma arasındaki iş ilişkisi bağımsızlığı etkilemektedir.
- Denetçinin denetlediği firmaya denetim hizmeti dışında muhasebe alanında da hizmet vermesi bağımsızlığa zarar vermektedir.

3.1.1.3. Mesleki Dikkat ve Özen

Bu standart denetimi planlamak ve gerçekleştirebilmek için denetçinin mesleki özen ve titizliğe sahip olmasını gerektirir (American Institute of Certified Public Accountants [AICPA], 1972). Mesleki dikkat ve özen denetçiye denetim çalışmalarında denetim standartlarına uyması konusunda sorumluluk yüklemektedir. Denetçi finansal tablolar üzerine görüş bildirmek amacıyla yeterli ve uygun nitelikte denetim kanıtı toplayarak denetim riskini en az seviyeye indirmeye çalışır. Kanıt toplamak amacıyla çok fazla bilgi, belge ve dokümanla ilgilenmek

durumunda kalan denetçinin yanlış ve hatasız bir raporlama yapabilmesi için azami dikkat ve özen göstermesi gerekmektedir. Mesleki dikkat ve özen, denetçinin denetim işini almasından denetimi planlamasına, kanıtları toplamasına ve denetim raporunu hazırlanmasına kadar olan tüm süreçlerde denetim standartlarına uygun davranmasıdır (Yılancı, Yıldız ve Kiracı, 2016: 26).

3.1.2.Çalışma Alanı Standartları

Çalışma alanı standartları denetçiye denetim boyunca yapması gereken faaliyetler konusunda yol gösteren standartlardır. Çalışma alanı standartları da üç başlık altında toplanabilir:

- Planlama ve gözetim
- İç kontrol yapısının incelenmesi
- Yeterli kanıt toplanması

3.1.2.1.Planlama ve Gözetim

Denetçi denetime başlamadan önce yapacağı faaliyeti planlamalıdır. Planlama ve gözetim faaliyeti, denetçiye genel kabul görmüş denetim standartlarına uygun bir biçimde planlama ve gözetim yapması için yol gösterir (American Institute of Certified Public Accountants [AICPA], 2006). Denetçi denetime başlamadan denetimin ne zaman, nasıl ve kim tarafından yapılacağı konusunda kapsamlı bir planlama yapmalıdır.(Yılancı, Yıldız ve Kiracı, 2016: 27). Planlamanın kapsamı, zamanlaması denetçinin işletme ve çevresini tanınmasına ve işletmenin yapısı ve büyüklüğüne göre değişiklik gösterir. Denetime başlamadan önce denetlenecek işletme ve çevresi hakkında bilgi edinmek planlamanın temel bir parçasıdır. Planlama denetimin ayrı bir unsuru değildir aksine denetim sözleşmesiyle başlayıp kanıtların toplanması ve denetim tekniklerinin geliştirilmesiyle devam eden bir süreçtir. Planlama denetçinin görevini hem daha hızlı hem de başarılı bir şekilde sonuçlandırmasında yardımcı olur (Selimoğlu ve Uzay ,2014: 15). Planlama ve gözetim denetim süresince devam eder.

Denetim faaliyeti baş denetçi ve yardımcı denetçiler olacak şekilde bir ekip tarafından gerçekleştirilir. Denetçi denetim hedeflerine başarılı bir şekilde ulaşabilmek için yardımcı denetçileri gözetlemek durumundadır. Yardımcıların izlenmesi, onlara mesleki bilgi kazandırmak, iş başında öğrenmelerini sağlamak denetim kalitesinin artırılması açısından önem arz etmektedir. Yardımcı denetçiler sorumlulukları ve denetim sürecinin amacı konusunda bilgilendirilmelidir Denetçinin yardımcılara öngörülen işleri verip daha sonra bu işlerin nasıl yapıldığına dair yol gösterip destek

vermemesi bu standardın özüne aykırıdır (Yılancı, Yıldız ve Kiracı, 2016: 27).

3.1.2.2. İç Kontrol Yapısının İncelenmesi

Denetçi çalışmalarının niteliğini, kapsamını ve zamanlamasını ayarlamak için işletmenin iç kontrol yapısını incelemelidir (Bozkurt, 2012: 40). İç kontrol, finansal tabloların güvenilirliğini, amaçlara ulaşabilmek için makul güvence sağlanmasını, faaliyetlerin etkinlik ve verimliliğinin sağlanmasını, yasa ve kurallara uygun davranılmasını sağlayan bir süreçtir. İç kontrol yapısı işletmelerin yapı ve büyüklüğüne göre değişmektedir. Örneğin, küçük işletmeler finansal raporlama sürecinde ayrıntılı yazılı politikalara ya da açıklayıcı bir muhasebe bilgi sistemine sahip olmayabilirler.

Bir işletmenin iç kontrol yapısına sahip olması finansal tabloların doğruluk ve güvenilirliğini artırır. (Yılancı; Yıldız ve Kiracı, 2016: 28). İç kontrol sisteminin etkin olması bilgilerin güvenilirliğini artıracak ve denetimin kapsamını etkileyecektir. Etkin bir iç kontrol sisteminde finansal tabloların hatalı olma riski azalacağı için denetim daha dar kapsamda gerçekleşecektir (İstanbul Serbest Muhasebeciler Mali Müşavirler Odası, 2009). Zayıf ve iyi çalışmayan iç kontrole sahip işletmelerde işlemlerin güvenilirliği azalacağından denetim riski artacaktır. Denetçi bu riski azaltmak adına denetimin kapsamını genişletip daha fazla sayıda kanıt toplamaya çalışacak, daha fazla yardımcı denetçiden faydalanmak durumunda kalacaktır. Bu da denetim maliyetlerinin artmasına neden olacaktır (Yılancı, Yıldız ve Kiracı, 2016: 28). Bu nedenle denetim planlaması yapmadan önce mutlaka denetlenecek işletmenin iç kontrol yapısını araştırmak gerekmektedir.

3.1.2.3. Yeterli Kanıt Toplanması

Bu standarda göre, denetçinin incelediği finansal tablolar hakkında görüş elde edebilmek için denetim tekniklerini kullanarak yeterli ve güvenilir kanıt elde etmesi gerekmektedir. Denetim kanıtı, denetim sürecinde düzenlenen denetim prosedürlerinden, daha önceki denetim faaliyetlerinden ve işletme kalite kontrol uygulamalarından elde edilen kanıtları içerebilir. Denetçi denetim sürecini oluştururken ve risk değerlemesi yaparken yeterli ve güvenilir kanıt elde edip etmediğini dikkate almalıdır. Denetçi finansal tablolarda yer alan bilgilerin doğruluğunu araştırmalı yeterli ve güvenilir kanıtları toplamalı ve buna göre bir görüş sunmalıdır. Denetim kanıtının güvenilirliği açısından aşağıdaki genellemeler yapılabilir (American Institute of Certified Public Accountants [AICPA], 2006):

- İşletme dışı bağımsız kaynaklardan elde edilen bilgiler daha güvenilirlerdir.
- İç kontrolün etkin olduğu işletmelerde elde edilen denetim kanıtları daha güvenilirlerdir.
- Denetçi tarafından doğrudan elde edilen kanıtlar dolaylı olarak elde edilen kanıtlara göre daha güvenilirlerdir.
- Denetim kanıtı belgeler formda (kağıt, elektronik ve diğer formlar) olduğunda daha güvenilirlerdir.
- Orijinal belgeler tarafından sağlanan denetim kanıtı fotokopi ve benzeri kopyalama cihazları tarafından sağlanan kanıtlara göre daha güvenilirlerdir.

Bir denetim faaliyetinde ne kadar kanıt toplanacağı denetçinin inisiyatifine bırakılmıştır. Önemli olan denetçinin görüşüne destek sağlayacak yeterli nitelik ve nicelikte olmasıdır (Yılancı, Yıldız ve Kiracı, 2016: 28).

Denetçi elde edilen denetim kanıtı maliyeti ile elde edilen bilgilerin faydası arasındaki ilişkiyi dikkate alabilir. Ancak denetim değerlendirme yapmak için alternatif olmadığı için denetim sürecinde kanıt toplama ihmal edilecek bir konu değildir.

3.1.3.Raporlama Standartları

Raporlama standartları denetim faaliyeti sonucunda ortaya çıkacak olan denetim raporunun özelliklerini, nasıl hazırlanması gerektiğini ve hazırlarken nelere dikkat edilmesi gerektiği hususunda bilgi veren standartlardır. Bu standartlar da aşağıdaki gibi sıralanabilir (Selimoğlu ve Uzay, 2014: 16):

- Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkelerine uygunluk standardı
- Tutarlılık standardı
- Yeterli açıklama standardı
- Görüş bildirme standardı

3.1.3.1.Genel Kabul Görmüş Muhasebe ilkelerine Uygunluk Standardı

Bu standarda göre denetçi denetim raporunu hazırlarken finansal tabloların genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uygun olup olmadığını belirtmelidir. Denetçi işletmenin finansal işlemlerini genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uygun bir şekilde finansal tablolarına yansıtıp yansıtmadığını inceler ve bu inceleme sonucunda bunu denetim raporunda açıklar (Selimoğlu ve Uzay, 2014: 16). Eğer denetçi tarafından genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine aykırı bir durum tespit edilirse bunun ne olduğunu ve olası etkilerini de raporunda belirtmelidir (Yılancı, Yıldız ve Kiracı, 2016: 29). Finansal tabloların

genel kabul görmüş muhasebe ilkelerinden tam açıklama kavramına uygun olmaması halinde bu durum gerekçeleriyle birlikte denetim raporunda açıkça belirtilmelidir (Gücenme, 2004: 54).

Bu standardın uygulanmasında denetçi işletmenin tabii olduğu muhasebe hesap planının uygulanıp uygulanmadığını belirtmelidir (Güçlü, 2013: 19). Denetçi işletmede hangi uygulama söz konusu ise buna göre denetim işlevini yerine getirip rapor tutmalıdır.

3.1.3.2. Tutarlılık

Bu standarda göre, denetçinin önceki döneme ilişkin muhasebe ilkelerinin cari dönemde de uygulanıp uygulanmadığını belirtmesi gerekmektedir. Tutarlılık standardının amacı dönemler arasında değişiklik olup olmadığını belirleyerek finansal tabloları karşılaştırmak ve buna uygun olarak denetçi tarafından uygun bir denetim raporunun hazırlanmasını sağlamaktır İşletme muhasebe ilkelerinde değişiklikler yapılmışsa, bu değişiklikler ve bunların parasal etkileri finansal tabloların dipnotlarında belirtilmesi gerekir. Finansal tabloların yıllar arasında karşılaştırılmasını etkileyen diğer faktörlerin de açıklanması gerekebilir ancak bağımsız denetim raporunda bu konu üzerine genellikle bir değerlendirme söz konusu olmamaktadır (American Institute of Certified Public Accountants [AICPA], 1972).

3.1.3.3. Yeterli Açıklama Standardı

Yeterli açıklama standardına göre denetçi, işletme tarafından finansal tablolar düzenlenirken yeterli ve güvenilir bilgi sağlayacak şekilde hareket etmemişse bu durumu raporunda belirtmelidir (American Institute of Certified Public Accountants (AICPA), 1980). Yeterli açıklama kavramı; finansal tabloların bu tablolardan yararlanacak olan kişi ve kuruluşların doğru karar vermelerine yardımcı olacak şekilde açık ve anlaşılır olmasını ifade eder. İşletmelerin finansal tablolarını düzenlerken gerekli konularda muhasebe ilkelerine uygun bir biçimde yeterli açıklamalarda bulunması gerekir. Finansal bilgi kullanıcıları tarafından kullanılan her türlü bilginin finansal tablolarda ve dipnotlarda belirtilmesi gerekir. İşletme tarafından bu bilgiler tam olarak açıklanmamış ise denetçi bunu raporunda belirtmelidir. Şayet işletme tarafından açıklanan bilgiler yeterli bulunduysa denetçinin bunu raporunda ayrıca belirtmesine gerek yoktur. Bu standardın amacı finansal bilgi kullanıcılarının tam ve eksiksiz bilgilendirilmesidir (Gücenme, 2014: 57).

3.1.3.4. Görüş Bildirme Standardı

Denetçinin ya finansal tabloların bütünü ile ilgili bir görüş belirteceğini ya da bu konuda bir görüş belirtemeyeceğini denetim raporunda ifade etmesi gerekir. Denetçi kapsamlı bir görüş bildiremiyorsa bunun gerekçelerini denetim raporunda belirtmelidir. Finansal tablolar ile ilişkili olarak denetçinin adının geçmesi durumunda denetçi yapmış olduğu denetimin özelliğini ve sorumluluk derecesini denetim raporunda açıkça belirtmelidir.

Görüş bildirme standardının amacı, denetçinin finansal tablolara birlikte adının geçtiği durumlarda sorumluluk derecesinin yanlış yorumlanmasını önlemektir.

Raporlama standardına göre denetçi raporunda dört tür görüş bildirebilir. Bunlar; olumlu görüş, olumsuz görüş, şartlı görüş ve görüş bildirmekten kaçınma.

Olumlu görüş: Mali durumun ve gerçekleşen faaliyet sonuçlarının gerçeği yansıttığı anlamındadır.

Olumsuz görüş: Olumlu görüşün aksine finansal tablolarda yer alan bilgilerin ve gerçekleşen faaliyetlerin sonuçlarının gerçeği yansıtmadığı anlamındadır. Olumsuz görüşe yol açan gerçeği yansıtmayan durumların nedenleri raporda belirtilmelidir (Gücenme, 2014: 58).

Şartlı görüş: Finansal tablolarda bazı aykırılıkların bulunması fakat bu aykırılıkların bir bütün olarak finansal tabloların güvenilirliğini bozmayacak nitelikte olması durumunda şartlı görüş raporu düzenlenir (Yılancı, Yıldız ve Kiracı, 2016: 31). Bu aykırılıkların neler olduğu raporda açıklayıcı bir şekilde belirtilmelidir.

Görüş bildirmekten kaçınma: Denetçinin finansal tablolara ilişkin bilgileri elde edememesi, görüş bildirmek için gerekli ve yeterli kanıt toplayamaması durumunda denetçi olumlu veya olumsuz görüş bildirmekten kaçınır.

4. Bağımsız Denetim Kalitesini Etkileyen Faktörler

Bağımsız denetim kalitesini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Literatürde denetim kalitesini ölçmeye yönelik kesin ölçütler bulunmamakla birlikte bu çalışmada denetim firmaları, denetçiler ve denetim hizmeti sonuçlarından yararlanan taraflar açısından bağımsız denetimin kalitesini etkileyen faktörler açıklanmıştır.

4.1. Bağımsız Denetim Firmasının Büyüklüğü

Yapılan çalışmalarda denetim kalitesine etkisi ele alınan ve dört büyük denetim firması olarak kabul edilen Pricewaterhousecoopers, Ernst and Young, Deloitte Touche Tohmatsu ve KPMG firmalarının

bağımsızlığı ile diğer denetçi firmaların karşılaştırılması dikkat çekmektedir (Balsarı ve Varan, 2014: 77).

Büyük denetim firmalarının geniş bir müşteri potansiyeline sahip olmaları, dava açılma risklerinin daha az olması, denetim ücretlerinin daha iyi olması ve itibarlarını daha fazla artırmak istemeleri denetim kalitesini olumlu olarak etkilemektedir.

Denetim firması ne kadar büyük olursa itibarını kaybetmesi durumunda o kadar çok tehlikede olur. Dolayısıyla büyük denetim firmalarının daha küçük denetim firmaları ile karşılaştırıldığında denetim kalitesini belirli bir seviyede sürdürmek için daha fazla özen gösterdiği tespit edilmiştir (Bauwhede ve Willekens, 2004: 501). Ayrıca büyük denetim firmalarının daha şöhretli olmaları dolayısıyla denetim raporlarını daha doğru ve eksiksiz olarak hazırlama eğiliminde oldukları görülmektedir. Çünkü böyle bir denetim firmasının doğru olmayan bir denetim raporunu hazırladığının duyulması denetim firmasının müşteri kaybına ve almış olduğu ücretin azalmasına neden olacaktır (Karacaer ve Özek, 2010: 62).

Bunların yanı sıra büyük denetim firmalarının daha kaliteli denetimler yapabilmelerinin bir diğer nedeni ise hem denetçilerin eğitilmesi hem de denetim hizmetinin sağlanması bakımından küçük firmalara göre daha fazla kaynağa sahip olmalarıdır (Kavut, 2002: 9). Küçük denetim firmalarının kalitesindeki düşüşün nedeni büyük denetim firmaları ile çalışmayan daha riskli küçük müşteri firmaların bu firmaları tercih etmesidir. Ayrıca küçük müşteri firmalar ücret bakımından da küçük denetim firmalarını tercih ederler (Bedard vd., 2008: 191).

DeAngelo (1981) yapmış olduğu çalışmada denetleyici kuruluşların çalışma güdülerini yalnızca büyüklüğün etkilediğini bu nedenle diğer faktörler sabit olmak şartıyla büyük denetim firmalarının daha yüksek bir denetim kalitesi sağladığını belirtmiştir. Müşteri sayısı fazla olan denetim firmalarının fırsatçı davranışlarının azalması algılanan denetim kalitesinin yüksek olduğunun göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Denetim kalitesinin ölçülmesi belirli bir maliyet gerektirmektedir. Bunun ilk nedeni; belirli bir denetim sözleşmesinde kullanılan prosedürler finansal bilgi kullanıcıları tarafından doğrudan gözlemlenemez. İkinci nedeni ise finansal bilgi kullanıcılarının tespit edilen bir hata/hilenin açıklanma olasılığını etkileyen denetçi-müşteri arasındaki sözleşmenin içeriği hakkında çok az bilgiye sahip olmasıdır (DeAngelo, 1981: 186). Denetim kalitesini ölçmenin maliyetli olması durumunda alternatif kalite ölçütlerinin geliştirilmesi kaçınılmaz olacaktır. De Angelo'ya göre bu ölçüt "denetim firması büyüklüğü"dür

DeAngelo'nun yapmış olduğu çalışmanın ardından yapılan araştırmalarda denetim kalitesi göstergesi olarak yaygın bir şekilde kullanılan 4 büyük denetim firmasının diğer küçük denetim firmalarına kıyasla daha yüksek kalitede bir denetim sağladıkları görülmüştür (Yaşar, 2011: 59).

4.2. Denetim Süreci

Bağımsız denetim çalışması denetim standartları temel alınarak gerçekleştirilen ve birbirini izleyen aşamalardan oluşan bir süreçtir.

Denetim süreci müşteri işletmeden gelen talep doğrultusunda başlayıp denetim planının yapılıp uygulanması ve nihayetinde denetim raporunun hazırlanmasıyla son bulur. Denetim sürecinde denetim faaliyetlerinin standartlara ve etik ilkelere uygun olarak yürütülmesi denetim kalitesini etkilemektedir. Denetim faaliyetlerinin denetim sürecinde kaliteli bir şekilde yerine getirilebilmesi için BDS220 nolu standartta uyulması gereken kurallar belirtilmiştir. Örneğin bu standarda göre; denetimin yürütülmesi sürecinde denetim ekibi üyeleri arasında anlaşmanın sağlanıp daha az tecrübeli üyelerin çeşitli konularda daha tecrübeli üyelerle birlikte çalışması denetim kalitesinin sağlanması açısından önemlidir. Ayrıca BDS220 nolu standarda göre denetim süreci sonucunda elde edilen bilgiler denetçilerin risk değerlemesi yapmalarında ve raporlama sorumluluklarını yerine getirmelerinde faydalı olabilir.

4.3. Şeffaflık ve Denetim Raporu

Denetim kalitesini etkileyen önemli faktörlerden biri de denetim firmaları tarafından hazırlanan şeffaflık raporlarıdır.

Özellikle 21.yy başlarında yaşanan firma skandalları sonrası denetim kalitesi standart oluşturan kurumlar, düzenleyiciler ve uygulayıcılar açısından önemli bir unsur haline gelmiştir. Denetim kalitesini ölçmede kullanılan birçok farklı gösterge olsa da şeffaflık raporlarının denetim firmalarının mesleki uygulamalarını kamuya açıklayan bir özelliğe sahip olması dolayısıyla denetim kalitesinde önemli bir unsur olacağı düşünülmektedir (Erdoğan ve Solak, 2016: 180).

Denetim firmalarının denetim kalitesi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu düşünülürse şeffaflık raporları, finansal bilgi kullanıcılarının denetim kalitesini artırmaya yönelik teşvikler sağlayan denetim firmaları arasındaki farkı görmelerini sağlamaktadır (Deumes vd., 2012: 194).

Avrupa birliği tarafından hazırlanan 8 no'lu direktife göre; bağımsız denetim yapmaya yetkili firmalara her yıl hazırladıkları

şeffaflık raporlarını web sitelerinde yayınlama zorunluluğu getirilmiştir. Bu düzenlemeler ile finansal tabloların güvenilirliğinin artırılması amaçlanmıştır. Yasal ve düzenleyici gerekliliklerin bir sonucu olarak bazı ülkelerdeki denetim firmaları kısa süre önce denetim firması hakkında bilgi içeren şeffaflık raporları yayınlamaya başlamıştır (Deumes ve diğerleri, 2012: 194).

Bir şeffaflık raporunun içermesi gereken bilgiler ilgili ülke mevzuatlarında belirlenmektedir. Fakat şeffaflık raporlarının içermesi gereken bilgiler birçok ülke mevzuatında benzerlik göstermektedir. Genel olarak bir şeffaflık raporunun içermesi gereken bilgiler şu şekilde sıralanabilir (Demirkan, 2016: 47):

Denetim firmasının;

- Hukuksal yapısı ve firma ortakları hakkında açıklama
- Yöneticiler ve sorumlu denetçiler hakkında açıklama
- İçinde bulunduğu denetim ağının hukuki ve yapısal özelliklerine ilişkin açıklama
- İlişkili denetim kuruluşları ve diğer işletmelere ve bu ilişkilerin önemine ilişkin açıklama
- Organizasyon yapısı hakkında açıklama
- Kalite güvence sistemleri hakkında açıklama
- Bağımsızlığa ilişkin açıklamalar gibi bilgileridir.

Bağımsız dış denetçi tarafından hazırlanan denetim raporlarının etik hükümlere uygunluk sağlaması ve finansal tabloların önemli yanlışlıklar içerip içermediğine dair makul güvence sağlayan denetim standartlarına uygun olarak hazırlanması gerekmektedir. Bu doğrultuda hazırlanan denetim raporları denetim kalitesini artırmaktadır.

4.4. Denetim Ücreti

Bağımsız denetim ücreti müşteri işletmenin denetimi için gerekli olan süre ile saat başına belirlenmiş ücret tutarının çarpılması sonucu ortaya çıkan tutardır (Yahyaoglu, 1991: 81).

Denetim ücreti, denetimin bağımsızlığını, tarafsızlığını ve kalitesini sağlayacak şekilde belirlenmelidir. Bağımsız dış denetim firmasının yapacağı denetim sonucunda müşteri firmadan bir ücret elde edecek olması müşteri firma ile denetim firması arasındaki ilişkilerin ekonomik çıkarlar doğrultusunda belirlenmesine neden olabilmektedir (Yaşar, 2011: 70).

Denetim ücreti ile ilgili yapılan çalışmalar denetim ücretlerinin belirlenmesini etkileyen farklı unsurların bulunduğunu ortaya koymuştur. Yapılan çalışmalarda denetim ücretinin en önemli

belirleyicisi müşteri firmanın büyüklüğüdür. Genellikle müşteri firma ne kadar büyük olursa denetim firmasının daha fazla denetim faaliyetinde bulunması beklenir. Denetim çabalarındaki bu artış doğal olarak denetim ücretlerinin de artmasına neden olacaktır. Ayrıca müşteri firma yapısının karmaşık olması denetim faaliyetlerini zorlaştıracığından bu firmayı denetlemek için daha fazla zaman ve emek harcanması söz konusu olabilecektir. (Pop ve Iosivan, 2008: 12) Denetim ücretini belirleyen bir diğer unsur risktir. Denetleme riski denetlenen finansal tablolarda yapılan yanlış beyanlara bağlı olarak denetim firmasının finansal bilgi kullanıcılarına karşı sorumlu tutulma riskidir. Bu nedenle denetim firmasının denetim riski arttıkça daha yüksek denetim ücretleri talep etmesi beklenmektedir. Özellikle denetim firmalarının denetim sözleşmelerindeki risk arttıkça daha yüksek denetim ücretleri talep ettikleri tespit edilmiştir (Palmrose, 1986: 98).

Müşteri firma karlılığı diğer bir risk ölçütü olarak düşünülmektedir. Çünkü müşteri firmanın mali yapısının kötü olması durumunda denetçi de birtakım kayıplara maruz kalabilir (Simunic, 1980: 162). Genel olarak organizasyonun performansı ne kadar kötü ise denetçi açısından daha fazla risk söz konusu olacağından denetim ücreti o kadar yüksek olacaktır.

Denetim firması büyüklüğü de denetim ücretlerinin belirlenmesinde önemli bir etkidir. Denetim kalitesi üzerine yapılan çalışmalarda denetim kalitesini ölçmek için birçok gösterge kullanılsa da en yaygın olarak kullanılan denetim kalitesi göstergesi Big 8/6/5/4 olmuştur. Yapılan çalışmalarda büyük denetim firmalarının küçük denetim firmalarına kıyasla daha kaliteli denetim hizmeti sundukları belirlenmiştir. Dolayısıyla denetim kalitesi arttıkça talep edilen denetim ücreti de artmaktadır. Denetim firmalarının özellikle denetim dışındaki hizmetlerinden kaynaklanan ücretler de denetim kalitesini etkileyen önemli unsurlardan biridir. Denetim dışı hizmetler daha yüksek denetim ücretleri ile ilişkilendirilebilir çünkü bu hizmetler daha fazla denetim çalışmaları gerektirebilir (Hay vd., 2006: 169).

Bağımsız denetim firmalarının müşterilerine denetim hizmeti dışında danışmanlık vb. hizmetleri vermeleri denetim firması ile müşteri işletme arasındaki ekonomik bağı güçlendirmektedir. Bu da denetim firmasının bağımsızlığını zedelemektedir (Yaşar, 2011: 71). Sarbanes-Oxley kanunu ile Amerika'da denetim kalitesinin artırılması amacıyla denetçi firmaların defter tutma, finansal tablolar ile ilgili hizmetler, finansal bilgi sistemleri tasarımları, iç denetim hizmetleri, hukuki hizmetler ve denetimle ilgili olmayan hizmetler, yatırım danışmanlığı gibi hizmetler sunmaları yasaklanmıştır (Uzay, 2004: 7).

Çünkü denetim dışı hizmetler bağımsızlığı olumsuz yönde etkileyerek denetim kalitesinin düşmesine yol açabilmektedir.

4.5. Denetçinin Mesleki Yeterliliği ve Tecrübesi

Mesleki eğitim ve yeterlilik standardı, bağımsız denetçinin denetim alanında gerekli eğitim ve tecrübeye sahip olmadan denetim standartlarının gereklerini yerine getiremediğini kabul eder. Bağımsız dış denetçiler sahip oldukları eğitim ve tecrübe sayesinde toplamış oldukları kanıtlar ile daha doğru bilgilere ulaşabilirler. Yeterli mesleki bilgi ve tecrübe sayesinde bağımsız karar verme yeteneği kazanan denetçiler, işletmenin finansal tablolarını denetleyerek denetim raporları hazırlar.

Finansal tablolarda kasıtlı veya kasıtlı olmayarak yapılan hata ve düzensizliklerin ortaya çıkarılma olasılığı denetçinin mesleki yeteneği ve tecrübesine bağlıdır. Denetçinin karmaşık muhasebe uygulamalarını anlayabilme yeteneği kaliteli denetimin sağlanması bakımından önem arz etmektedir (Kavut, 2002: 8).

Ayrıca bağımsız dış denetçi kaliteli bir denetim hizmeti sağlayabilmek için muhasebe ilkeleri ve denetim prosedürleri hakkındaki gelişmeleri takip etmeli, incelemeli ve bunları uygulayabilmelidir.

4.6. Denetim Süresi ve Denetçi Rotasyonu

Denetim süresinin uzunluğu işletmenin hesap döneminin bitişi ile denetim raporunun yayınlanma tarihi arasındaki süre olarak ifade edilebilir (Ertan vd., 2013: 276).

Denetim süresi genellikle denetçi bağımsızlığı ile ilişkilidir. Bağımsız denetçinin müşteri işletme ile çalışma süresinin uzaması durumunda denetim kalitesi düzeyi düşebilir. Ayrıca denetim süresinin uzun olması durumunda denetçi önyargılı olur ve bağımsızlığı zedelenir (Rahmina ve Agoes, 2014: 326).

Denetim süresinin uzamasıyla denetçi ve müşteri arasındaki yakınlık denetçinin hataları tespit etme ve bunu rapor etme yeteneğini olumsuz etkileyebilir. Bu durum denetim prosedürlerinin yetersiz kalmasına, aynı denetim programlarına ve önceki yıl sonuçlarına aşırı bağlı kalınmasına neden olabilir (Ewelt-Knauer vd., 2012: 12). Dahası denetim sözleşmesi zamanla rutin hale gelebilir bu da denetçinin risk kaynaklarını ve iç kontrol yapısının zayıf yönlerini tespit etmek için daha az çaba göstermesine neden olabilir. Denetim sürecinde yaşanan tüm bu olumsuzluklar da denetim kalitesini olumsuz yönde etkileyebilir.

Ayrıca denetim süresinin uzun olması durumunda denetçiler mesleki standartlara uygun davranmak yerine müşteri memnuniyetini sağlama eğiliminde olabilirler. Böylece denetçiler tarafsızlıklarını kaybederek denetim sözleşmesini devam ettirebilmek adına finansal tablolarda yapılan hataları yumuşatmaya veya görmezden gelmeye yönelebilirler (Erdoğan ve Solak, 2016:). Bu nedenle denetimde kalitesinin sağlanması adına maksimum denetim süresi en aza indirgenerek denetçilerin ayrıntılara daha fazla dikkat etmeleri ve denetim yaklaşımlarında daha şüpheli olmaları sağlanmalıdır (Ewelt-Knauer vd., 2012: 9).

Bağımsızlık için bir tehdit niteliğinde olan müşteri ve denetçi yakınlığına karşı denetçinin bağımsızlığını korumak için alınacak önlemlerden birisi denetçi rotasyonudur. Bu nedenle zorunlu denetçi rotasyonu kuralları ulusal ve uluslararası düzenlemelere dahil edilmiştir (Şenyiğit ve Zeytinoğlu, 2014: 88). Özellikle Amerika Birleşik Devletlerinde 2000’li yılların başında Enron ve Worldcom gibi büyük işletmelerde yaşanan muhasebe skandalları sonrasında çıkarılan Sarbanes-Oxley kanunda denetçi bağımsızlığı ve denetim kalitesini artırabilmek adına denetim süresinin sorumlu denetim ortağı bazında en fazla 5 yıl olabileceğine karar verilmiştir (Balsarı ve Varan, 2014: 74). Denetçi rotasyonu ile amaçlanan rotasyon ile göreve başlayan denetçinin müşteri riski ve sözleşme konularında yeni bir bakış açısıyla denetimi gerçekleştirmesi ve bağımsızlığını artırmasıdır (Daugherty vd., 2012: 98). Bunun yanında denetçi rotasyonunu savunanlara göre zorunlu denetçi rotasyonu denetim başlangıç maliyetlerini ve denetim başarısızlığı riskini artırmaktadır.

4.7. Denetçinin Bağımsızlığı, Tarafsızlığı ve Dürüstlüğü

Denetçinin bağımsızlığı, tarafsızlığı ve dürüstlüğü denetim kalitesi açısından oldukça önemli bir unsurdur. Son yıllarda yaşanan denetim skandalları dikkate alındığında bu konunun artan önemi ortaya çıkmaktadır.

Denetçiler finansal tabloların doğruluk ve güvenilirliğinin sağlanması açısından denetim sürecinde önemli bir rol oynamaktadırlar (Özyurt, 2010: 11). Finansal tabloların genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uygunluğu denetçinin bağımsız ve tarafsız bir değerlendirme yapmasıyla mümkündür. Müşteri işletmenin yapmış olduğu hata ve hilelerin tespit edilme olasılığı denetçinin bağımsızlığı ve dürüstlüğü ile doğru orantılıdır. Denetçinin bağımsız ve tarafsız bir şekilde yaptığı denetim sonunda sunacağı görüşler incelenen mali tabloların güvenilirliğini artırmakta ve müşteri işletmeye güvenilir kurum imajı yaratmaktadır (Uzay, 2004: 436).

Denetçi bağımsızlığının bozulması denetim sürecinin tümüne etki etmesi bakımından ölçülmeye ihtiyaç duyar. Bağımsızlığın ölçülmesi şu faydaları sağlar (Karavardar, 2015: 77):

- Finansal tablo kullanıcılarına, denetim faaliyetlerinin tümüne yönelik objektif bir bakış açısı sağlayarak denetimin temelini oluşturan güven unsurunu oluşturur.
- Denetim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde denetim firmasının fayda maliyet analizi yapmasını mümkün kılarak denetimin etkinlik ve verimliliğinin artmasını sağlar.
- Denetçilerin bağımsız olması sermaye piyasalarında şeffaflığı artırır

Sonuç olarak denetçiler ekonomik düzen içinde üstlenmiş oldukları sorumluluk gereği kaliteli bir denetim hizmeti sunabilmek için bağımsızlık ve tarafsızlıktan ödün vermemelidirler.

4.8. Denetçinin Sektörel Uzmanlığı

Bağımsız denetçinin sektörel bilgi ve uzmanlığı denetim kalitesini etkileyen mesleki denetim standartları kapsamında giderek önem kazanmaktadır. Örneğin AICPA kalite kontrol standartlarında endüstride uzman olan denetçinin belirlenmesinin ve tecrübesinin geliştirilmesinin önemi vurgulanmıştır (Gramling ve Stone, 2001: 3). Denetim standartlarına uyum sağlama konusunda daha yetenekli olan denetçinin sektörel uzmanlığı denetim firmalarının verimliliğinin ve denetim kalitesinin artırılmasına olanak sağlamaktadır. Denetim firmaları daha etkin denetim hizmeti sunabilmek ve denetim kalitesini artırmak adına denetçilerin performansına olan güveni artırmak için sektörel uzmanlığa daha fazla önem vermeye başlamıştır (Hegazy vd., 2015: 144). Sektör tecrübesi olan denetçiler finansal tablolar ile ilgili yapılan yanlış beyanları tespit etme ve yönetimin isteğe bağlı davranışlarını kısıtlama becerisi sayesinde asimetrik bilgiyi azaltarak müşterilere daha kaliteli denetim hizmeti sunabilmektedirler (DeBoskey ve Jiang, 2011: 613).

Sektörel uzmanlığı olan denetçi müşteri işletmenin iş ortamı, muhasebe uygulamaları ve finansal tabloları ile ilgili daha fazla bilgi sahibidir. Bu denetçilerin yönetim tarafından yapılan şüpheli muhasebe uygulamaları, sektör ile ilgili hataları, usulsüzlükleri ve yanlış beyanları tecrübesi olmayan denetçilere göre tespit etme olasılıkları daha yüksektir (Gul vd., 2009: 272).

Bir sektörün özelliğini daha iyi anlayan denetçiler bu tür sektör bilgisi olmayan denetçilere göre müşteri memnuniyetine daha fazla önem vermektedirler (Yuan vd., 2016). Ayrıca sektörel uzmanlığı olan bağımsız denetçilerin sektöre özgü en iyi uygulamalar, sektöre özgü

riskler ve olağandışı işlemler için veri tabanları oluşturması durumunda denetim etkinliğini artırması daha muhtemeldir (Yaşar, 2011: 65). Sonuç olarak günümüzde denetçinin sadece çok iyi bir muhasebe ve denetim bilgisine sahip olması yeterli değildir. Denetçi belirli sektörlerde uzmanlık kazanmış, bu sektörlerdeki gelişmeleri, yenilikleri, riskleri çok iyi bilen bir kişi olmalıdır (Oktay, 2013: 60).

4.9. Kurumsal Yönetim Yapısı

Şirket yönetiminin yapabileceği hataları, hileleri ve yolsuzlukları önlemek, denetçilerin bağımsızlığını güçlendirmek ve finansal raporlama kalitesini artırmak amacıyla denetim kalitesi gün geçtikçe daha da önem kazanmaktadır. Etkin bir kurumsal yönetim mekanizması iç kontrol yapısının ve finansal raporlama sisteminin izlenmesini sağlamak için önemli unsurlardır (Abdullah vd., 2008: 19). Kurumsal yönetim, iç kontrol yapısının yeterlilik ve etkinliğini sağlamak, bağımsız denetim fonksiyonlarının etkinliğini ve güvenilirliğini sağlamak, finansal raporların kalitesi, güvenilirliği ve şeffaflığını artırmak gibi işlevleri yerine getirerek finansal raporlamanın güvenilirliğini artırmaktadır (Arı, 2008: 50). Sağlam bir kurumsal yapının olması finansal raporlamanın kalitesini ve yatırımcı güvenini önemli ölçüde etkilemektedir. Konu ile ilgili daha önce yapılan çalışmalarda (O’Sullivan, 2000; Goodwin ve Seow, 2002; Abdullah ve diğerleri, 2008; Beisland, Mersland ve Strøm, 2015; Husnin, Nawawi ve Salin, 2016; Aygün ve Sayın, 2016) kurumsal yönetim göstergesi olarak yönetim kurulu, denetim komitesi ve sermaye yapısı gibi değişkenler kullanılmıştır.

Yönetim kurulu denetimde hata ve hileleri önlemeye yönelik tedbirleri almaktan ve hata ve hileleri ortaya çıkarmaktan sorumludur. Bunun için de yönetim kurulunun iyi bir iç kontrol mekanizmasını tesis etmesi gerekmektedir (Erol, 2008: 232). Yönetim kurulunun yapısı ile denetim kalitesi arasındaki ilişki yönetim kurulundaki bağımsız üyeler ile ilgilidir. Hissedar temsilcisi olan bağımsız kurul üyeleri yöneticiler tarafından kendi çıkarlarını korumak amacıyla finansal tablolarda yapılan birtakım hata ve hileleri tespit edip önlemek için güçlü bir teşvik edici unsur olacaktır (Abdullah vd., 2008: 20). Yönetim kurulunun etkin bir izleme ve gözetim mekanizması olması sayesinde denetçi müşteri firma memnuniyetini sağlayabilmek adına daha kaliteli bir denetim hizmeti sunacaktır. (Soliman ve Elselam, 2012: 3102).

Denetim komitesinin birincil görevi finansal tabloların bütünlüğü, iç kontrollerin etkinliği, iç ve dış denetçilerin izlenmesi de dahil olmak üzere firmanın finansal raporlama sürecini denetlemektir (Kusnadi vd., 2015). Denetim komitesi aynı zamanda muhasebe

standartlarının nasıl uygulanacağı konusunda farklı görüşlere sahip olan firma yönetimi ve dış denetçiler arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Böylece denetim komitesi daha kaliteli bir denetim yapılabilmesi için yönetim ve bağımsız dış denetçi görüşlerinin birbiriyle uyumlu hale gelmesini sağlamaktadır.

Denetim komitesinin etkin olabilmesi için üyelerin çoğunluğu bağımsız olmalı, muhasebe, denetim ve kontrol uygulamaları konularında bir bilgi sahibi olması gerekmektedir. Denetim komitesi ve bağımsız denetim arasındaki etkileşim işletme dışında bulunan hissedarlara sunulan bilgilerin de kalitesini arttıracaktır. Denetim komitesinin aktif ve bağımsız olduğu durumlarda şirketlerde yapılan hata ve hileleri önleme olasılığı daha yüksektir (Goodwin ve Seow, 2002: 199).

Sahiplik yapısı denetim kalitesini etkilemesi bakımından bir diğer önemli unsurdur. Sermaye yapısı incelendiğinde üç tür yatırımcı ortaya çıkmaktadır. Bunlar; yönetici sahipliği, bireysel yatırımcı ve kurumsal yatırımcıdır (Terzi vd., 2014: 197). Yöneticilerin sermayede belli bir paya sahip olması yönetici ve hissedarlar arasındaki vekalet çatışmalarını azaltmaktadır (Jensen ve Meckling, 1976). Yöneticilerin sermayenin önemli bir kısmına sahip olması hissedarlara verilen bilgilerin hatalı olmasına neden olabilir ve bu da denetçilerin ilave denetim testlerini uygulamalarını gerektirebilir (Abdullah vd., 2008: 21). Bankalar, sigorta şirketleri, fon şirketleri ve diğer yatırım şirketleri gibi kurumlar kurumsal yatırımcı olarak kabul edilmektedir ve bunlar yatırımcıların yönetsel kararlarını doğrudan etkilemektedir. Kurumsal yatırımcılar sermaye paylarının daha yüksek olması nedeniyle bireysel yatırımcılara göre daha fazla etkiye sahiptirler. Sahiplik oranı fazla olan kurumsal yatırımcı denetim sürecinin izlenmesinde önemli bir role sahiptir (Soliman ve Elselam, 2012).

Kurumsal yatırımcılar finansal tablolarda yapılabilecek hata ve hilelere karşı yüksek kalitede denetim hizmeti talep etmektedirler. Bu nedenle daha iyi bir denetim kalitesi sağlayabilmek için büyük denetim firmaları ile çalışmayı tercih etmektedirler (Kane ve Velury, 2002).

Sonuç olarak bir firmanın kurumsal yönetim yapısı finansal raporlama ve denetim kalitesi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

4.10. Etik Standartlar

Muhasebe mesleğinde etik kurallar, denetim standartlarının uygulanmasında ve denetim dışı hizmetlerin yerine getirilmesinde muhasebe meslek mensuplarının uyması gereken mesleki kurallardır [Türkiye Muhasebe Uzmanları Derneği (TMUD), 2013].

Denetim mesleğinin ayırt edici özelliği objektif olması dolayısıyla kamuoyuna sağladığı güven ve bu güvenin mesleğe kazandırdığı itibardır. Bu güven ve itibar ancak denetimde mesleki etik kurallara sıkı sıkıya bağlı kalmakla edinilip sürdürülebilir (Arslan, 2010).

Sermaye Piyasası Kurulu'nun Seri:X 22 numaralı Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ'inin "Bağımsız Denetim Kuruluşları ve Bağımsız Denetçilerin Uyacakları Etik İlkeler" başlığında denetçilerin uyacakları etik ilkeler belirtilmiştir.

Bu ilkeler şunlardır:

- Mesleki şüphecilik
- Bağımsızlık
- Mesleki özen ve titizlik
- Ticaret ve mesleğe aykırı faaliyet yasağı
- Reklam yasağı
- Sır saklama yükümlülüğü
- Karşılıklı ilişkiler ve haksız rekabet

Denetçinin bağımsız ve tarafsız bir denetim yapabilmesi için etik ilkelere bağlı kalması oldukça önemlidir. Denetçinin etik kurallardan uzaklaşması denetimde kalitenin de düşmesine neden olabilecektir (Ergün ve Gül, 2005: 153).

5. Sonuç

Bağımsız denetimin en önemli amaçlarından birisi piyasada güven ortamının sağlanmasıdır. Bu nedenle firmaların hazırlamış olduğu finansal tabloların bağımsız denetçiler tarafından iyi bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Denetim mekanizmasının iyi bir şekilde uygulanmadığı durumlarda yönetimin sağlıklı çalışmadığı görülmektedir. Dolayısıyla firma yönetimi tarafından yapılabilecek hataları, hileleri ve yolsuzlukları önlemek, denetçilerin bağımsızlığını güçlendirmek ve finansal raporlama kalitesini artırmak amacıyla denetim kalitesi gün geçtikçe daha da önem kazanmaktadır. Özellikle ABD'de ve bazı Avrupa ülkelerinde meydana gelen finansal skandalların temelinde yönetimin başarısızlığının yanı sıra denetim firmalarının da hata ve hilelere yönelmesi denetim kalitesinin sorgulanmasına neden olmuştur. Bu skandalların ardından firmaların açıkladığı finansal raporlara ve denetim firmalarının görüşlerine olan güvenin azalması üzerine bağımsız denetimin güvenilirliğini artırmak ve gözetimini sağlayabilmek adına uluslararası meslek kuruluşları tarafından standartlar yayınlanmıştır. Böylece düzenleyici kuruluşlar,

mesleki kuruluşlar ve denetim firmaları denetim kalitesinin ölçümüne daha fazla önem vermeye başlamıştır. Denetim kalitesinin ölçümü ile ilgili genel kabul görmüş tek bir yaklaşım olmasa da farklı denetim kalitesi göstergeleri farklı denetim firmaları tarafından gerçekleştirilen denetimlerin karşılaştırılmasını mümkün kılmıştır. Ancak bu göstergelerin amaca ulaşabilmesi bu göstergelerden elde edilen bilgilerin karşılaştırılabilir olması ve uygun bir şekilde yorumlanması ile mümkündür. Çalışmanın dördüncü bölümünde de belirtildiği üzere konu ile ilgili yapılan çalışmalarda denetim kalitesini ölçmek için kullanılan farklı göstergeler müşteri firmanın finansal tablolarına ve yapılan denetimlere olan güveni artırmıştır.

Sonuç olarak finansal tablo kullanıcılarına doğru ve güvenilir bir bilgi sağlanması ve piyasada güven ortamının tesis edilmesi amacıyla yapılan denetimlerin kaliteli olması büyük bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda denetim kalitesinin artırılması hususunda şu önerilerde bulunulabilir:

- Denetimi gerçekleştirecek olan denetçinin tarafsız ve bağımsız davranması sağlanmalıdır.
- Denetimi gerçekleştiren denetçilerin genel kabul görmüş denetim standartları, etik standartlar ve kalite kontrol standartlarına uygun denetimler yapmaları sağlanmalıdır.
- Denetim sonunda hazırlanan denetim raporlarının şeffaf ve güvenilir olması sağlanmalıdır.
- Denetim firmaları tarafından yapılan denetimler KGK tarafından denetlenmeli ve yapılan denetim sonuçlarının kamuya vaktinde duyurulması sağlanmalıdır.

Kaynakça

- Abdullah, W.Z.W., Ismail, S. ve Jamaluddin, N. (2008). The Impact of Board Composition, Ownership and Ceo Duality on Audit Quality: The Malaysian Evidence, *Malaysian Accounting Review*, 7(2), s.17-28.
- Acar, D., Senal, S. ve Usul, H. (2011). Bağımsız Denetim Kalitesi: Denetim Firmaları Üzerine Bir Araştırma, Selçuk Üniversitesi, *İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı:22, s.273-306.
- Altıntaş, A.T. (2007). Halka Açık Şirketlerin Bağımsız Denetiminin Kalitesinin Algılanmasına İlişkin Bir Araştırma. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

American Institute of Certified Public Accountants [AICPA]. (1972).

- 2017, <http://www.aicpa.org/Research/Standards/AuditAttest/D/ownloadableDocuments/AU-00210.pdf>.
- American Institute of Certified Public Accountants [AICPA]. (1972). Erişim Tarihi: 21 Ekim 2017, <http://www.aicpa.org/Research/Standards/AuditAttest/D/ownloadableDocuments/AU-00230.pdf>.
- American Institute of Certified Public Accountants [AICPA]. (1972). Erişim Tarihi: 26 Ekim 2016, <http://www.aicpa.org/Research/Standards/AuditAttest/D/ownloadableDocuments/AU-00420.pdf>.
- American Institute of Certified Public Accountants [AICPA]. (1980). Erişim Tarihi: 27 Ekim 2016, <http://www.aicpa.org/Research/Standards/AuditAttest/D/ownloadableDocuments/AU-00431.pdf>.
- American Institute of Certified Public Accountants [AICPA]. (2006). Erişim Tarihi: 25 Ekim 2016, <http://www.aicpa.org/Research/Standards/AuditAttest/D/ownloadableDocuments/AU-00311.pdf>.
- American Institute of Certified Public Accountants [AICPA]. (2006). Erişim Tarihi: 26 Ekim 2016, <http://www.aicpa.org/Research/Standards/AuditAttest/D/ownloadableDocuments/AU-00326.pdf>.
- Arı, M. (2008). “Kurumsal Yönetim ve Finansal Raporlamanın Güvenirliği”, *Osman Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(2), s.43-68.
- Arslan, A. (2010). “Denetim Mesleğinde Etik Prensipler”, Erişim tarihi: 19 Aralık 2016, http://www.ekonomikyorumlar.com.tr/dergiler/gundem/Gundem_1_Sayi_540.pdf.
- Aygün, M. ve Sayın, C. (2016). “Kurumsal Yönetim ve Denetim Kalitesi: Borsa İstanbul Şirketleri Üzerine Bir İnceleme”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 618(53), s.51-58.
- Balsarı, Ç.K. (2012). “Denetim Kalitesi”, *İzmir SMMMO Dayanışma Dergisi*, s.8-13.
- Balsarı, Ç.K. ve Varan, S. (2014). “Kaliteli Finansal Raporlamada Denetimin Rolü İle İlgili Tartışmalar”, *Mali Çözüm Dergisi*, İstanbul Serbest Muhasebeciler Mali Müşavirler Odası Yayın Organı. Sayı: 124, s.69-90.
- Bauwhede, H.V. ve Willekens, M., (2004). “Evidence on (The Lack of) Audit-quality Differentiation in the Private Client Segment of the Belgian Audit Market”, *European Accounting Review*, Vol,13 No.3, s.501-522.

- Becker, C.L., Defond, M.L., Jiambalvo, J., Subramanyam, K.R. (1998). "The Effect of Audit Quality on Earnings Management", *Contemporary Accounting Research*, 15(1), 1-24.
- Bedard, J.C., Deis, D.R., Curtis, M.B., Jenkins, J.G. (2008). "Risk Monitoring and Control in Audit Firms: A Research Synthesis", *Auditing: A Journal Of Practice & Theory*, 27(1), s.187-218.
- Beisland, L.A., Mersland, R. ve Strøm, R. Ø. (2015). "Audit Quality and Corporate Governance: Evidence from the Microfinance Industry", *International Journal of Auditing*, 19, s.218-237.
- Bozkurt, N. (2012). *Muhasebe Denetimi*. (6.Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Dang, L. (2004). *Assessing Actual Audit Quality*. Doctoral Dissertation, Philadelphia: Drexel University. Non-Audit Services, Auditor Independence and Earnings Management
- Daugherty, B.E., Dickins, D., Hatfield, R.C., Higgs, J.L. (2012). "An Examination of Partner Perceptions of Partner Rotation: Direct and Indirect Consequences to Audit Quality", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 31(1), s.97-114.
- DeAngelo, L.E. (1981). "Auditor Size and Audit Quality", *Journal of Accounting and Economics*, 3(3), s.183-199.
- DeBoskey, D.G. ve Jiang, W. (2011). "Earnings Management and Auditor Specialization in The Post-Sox Era: An Examination of The Banking Industry", *Journal of Banking & Finance*, 36(2012), s.613-623.
- Demirkan, A. (2016). "Bağımsız Denetim Kuruluşlarında Şeffaflık Raporları", *Muhasebe ve Denetim Dünyası Dergisi*, Kamu Gözetim Kurumu Uzmanları Derneği Yayın Organı. Sayı:1, Yıl:1, s.43-54.
- Deumes, R., Schelleman, C., Bauwhede, H.V., Vanstraelen, A. (2012). "Audit Firm Governance: Do Transparency Reports Reveal Audit Quality?", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 31(4), s.193-214.
- Erdoğan, S. ve Solak, B. (2016). "Türkiye'de Şeffaflık Raporları ve Bağımsız Denetim Sektörüne Yönelik Ampirik Bir Çalışma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(6), s.175-195.
- Ergün, H., Gül, K. (2005). "Muhasebe Mesleği Etik Kuralları ve Bu Kuralların Meslek Mensuplarının Algılanışı", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 25, s.144-154.
- Erol, M. (2008). "İşletmelerde Yaşanan Yolsuzluklara (Hata Ve Hileler) Karşı Denetimden Beklentiler", *Süleyman Demirel*

- Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*,1(13), s.229-237.
- Ertan, Y., Yücel, E. ve Saraç, M. (2013). “Konsolide Finansal Tablo Düzenleme Yükümlülüğü Olan İşletmelerin Denetim Süresini Etkileyen Faktörler”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 19(9), s.275-292.
- Ewelt-Knauer, C., Gold, A. ve Pott, C. (2012). “What Do We Know About Mandatory Audit Firm Rotation?”, Erişim Tarihi: 21 Şubat 2017, https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5329dbc1ed915d0e5d0000c1/icas_mafr_report.pdf.
- Francis, J.R. (2011). “A Framework for Understanding and Researching Audit Quality”, *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 30(2), 125-152.
- Goodwin, J. ve Seow, J.L. (2002). “The Influence of Corporate Governance Mechanisms on The Quality of Financial Reporting and Auditing: Perceptions of Auditors and Directors in Singapore”, *Accounting and Finance*, 42(2002), s.195-223.
- Goodwin, J. ve Seow, J.L. (2002). “The Influence of Corporate Governance Mechanisms on The Quality of Financial Reporting and Auditing: Perceptions of Auditors and Directors in Singapore”, *Accounting and Finance*, 42(2002), s.195-223.
- Gore, P., Pope, P. ve Singh, A., (2001). “Non-Audit Services, Auditor Independence and Earnings Management”. Working Paper, Erişim Tarihi: 22 Ekim 2016, https://www.researchgate.net/publication/266294076_NonAudit_Services_Auditor_Independence_and_Earnings_Management.
- Gören, İ., Atakan, N., Efe, Ş., Özbaran, M.H., (2003). “Denetimde Kalite Yönetimi/Güvencesi/Kontrolü”. *Sayıştay Yayınları*, 1-88. Erişim Tarihi: 27 Mayıs 2017, https://www.sayistay.gov.tr/tr/Upload/95906369/files/yayinlar/DenetimdeKaliteYonetimi_GuvKont.pdf.
- Gramling, A. ve Stone, D. (2001). “Audit Firm Industry Expertise: A Review and Synthesis of The Archival Literature”, *Journal of Accounting Literature*, 20, s.1-29.
- Gul, F. A., Fung, S.Y.T. ve Jaggi, B. (2009). “Earnings Quality: Some Evidence on The Role of Auditor Tenure and Auditors’ Industry Expertise”, *Journal of Accounting and Economics*, 47, s.265-287.
- Gücenme, Ü. (2004). *Muhasebe Denetimi*. (1.Baskı). İstanbul: Aktüel Yayıncılık.

- Güçlü, F. (2013). *Muhasebe Denetimi*. (4.Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Haftacı, V. (2014). *Muhasebe Denetimi*. (3.Baskı). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Hay, D.C., Knechel, W.R. ve Wong, N. (2006). “Audit Fees: A Meta-analysis of The Effect of Supply and Demand Attribute”, *Contemporary Accounting Research*, 23(1), s.141-191.
- Hegazy, M., Al-Sabagh, A. ve Hamdy, R. (2015). “The Effect of Audit Firm Specialization on Earnings Management and Quality of Audit Work”, *Journal of Accounting and Finance*, 15(4), s.143-164.
- Husnin, A.I., Nawawi, A. ve Salin, A.S.A.P. (2016). “Corporate Governance and Auditor Quality–Malaysian Evidence”, *Asian Review of Accounting*, 24(2), s.202-230.
- İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası [İSMMMO], (2009). Erişim Tarihi: 10 Ocak 2017, <http://archive.ismmmo.org.tr/docs/yayinlar/kitaplar/130/2%20denetim%20turleri.pdf>.
- Jensen, M.C. ve Meckling, W.H. (1976). “Theory of The Firm: Managerial Behavior, Agency Cost, and Ownership Structure” *Journal of Financial Economics*, 3(4), s.305-360.
- Kandemir, T. ve Akbulut, H., (2014). “Bağımsız Denetimin Etkinliğinde Denetimden Sorumlu Komitenin Rolü: Türkiye’deki Bağımsız Denetim Firmalarına Yönelik Bir Araştırma”, *Bülent Ecevit Üniversitesi, Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi*, Cilt:9, Sayı:20, s. 37-56.
- Kane, G.D., Velury, U. (2002). “The Role of Institutional Ownership in The Market for Auditing Services: An Empirical Investigation”, *Journal of Business Research*, 57 (2004), s.976–983.
- Karacaer, S. ve Özek, P. (2010). “Denetim Firmasının Büyüklüğü ve Kâr Yönetimi İlişkisi: İMKB Şirketleri Üzerinde Ampirik Bir Araştırma”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 48, s.60-74.
- Karavardar, A. (2015). “Denetçi Bağımsızlık Riskinin Belirlenmesinde Kanaat Fonksiyon Yaklaşımının Kullanımı: Bir Uygulama”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(33), s.75-98.
- Kavut, L. (2002). “Ulusal ve Uluslararası Bağımsız Denetim Firmalarında Çalışan Denetçilerin Bağımsız Denetim Hizmetinin Kalitesine İlişkin Tutumları”, *Yönetim Dergisi*, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yayın Organı. Sayı: 41, Yıl:13, s.7-21.

- Knechel, W.R., Krishnan, G.V., Pevzner, M., Shefchik, L., Velury, U. (2013). "Audit Quality: Insights from the Academic Literature", *Auditing: Journal of Practice & Theory*, 32(1), 1-66.
- Kusnadi, Y., Leong, K.S., Suwardy, T., Wang, J. (2015). "Audit Committees and Financial Reporting Quality in Singapore", *Journal of Business Ethics, Forthcoming Singapore Management University School of Accountancy Research Paper Series*, 3(2), s.2015-2029.
- O'Sullivan, N. (2000). "The Impact of Board Composition and Ownership on Audit Quality: Evidence from Large UK Companies", *The British Accounting Review*, 32(4), s.397-414.
- Oktay, S., (2013). "Bağımsız Denetim Etkinliğinin Artırılmasında, Denetim Hizmetinde Kalite ve Kalite Kontrol: ABD Düzenlemeleri", *Maliye Finans Yazıları Dergisi*, Sayı: 100, Yıl: 27, s.42-94.
- Özyurt, A. (2010). *Bağımsız Denetim Kalitesini Etkileyen Etmenlerden Bağımsız Denetçi Özelliklerinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Palmrose, Z.V. (1986). "Audit Fees and Auditor Size: Further Evidence", *Journal of Accounting Research*, 24(1), s.97-110.
- Palmrose, Z.V. (1988). "An Analysis of Auditor Litigation and Audit Service Quality", *The Accounting Review*, 63(1), 55-73.
- Pop, A. ve Iosivan, O.R. (2008). "The Pricing Of Audit Services: Evidence From Romania", *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica*, 1, s.10-21.
- Rahmina, L.Y. ve Agoes, S. (2014). "Influence of Auditor Independence, Audit Tenure, and Audit Fee on Audit Quality of Members of Capital Market Accountant Forum in Indonesia". *Social and Behavioral Sciences*, 164, s.324-331.
- Selimoğlu, S.K. ve Ş.Uzay (Ed). (2014). *Muhasebe Denetimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Simunic, D.A. (1980). "The Pricing of Audit Services: Theory and Evidence", *Journal of Accounting Research*, 18(1), s.161-190.
- Soliman, M.M. ve Elsalam, M.A. (2012). "Corporate Governance Practices and Audit Quality: An Empirical Study of the Listed Companies in Egypt", *International Scholarly and Scientific Research & Innovation*, 6(11), s.3101-3106.
- Şenyiğit, Y.B. ve Zeytinoğlu, E. (2014). "Zorunlu Denetçi Rotasyonunun Denetim Kalitesi Üzerindeki Etkileri: Literatür Araştırması", *Yönetim Dergisi*, İstanbul Üniversitesi İşletme

- Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü Yayın Organı, Sayı: 77, Yıl: 25, s.79-98.
- Terzi, S., Kıymetli Şen, İ. ve Solak, B. (2014). “Kurumsal Yönetim Uygulamalarının Denetim Kalitesine Etkisi: Borsa İstanbul’da Ampirik Bir Araştırma”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 23(10), s.191-206.
- Titman, S. ve Trueman, B. (1986). “Information Quality and The Valuation of New Issues”, *Journal of Accounting and Economics*, 8(2), 159-172.
- Toroslu, M.V., (2012). *Yeni Türk Ticaret Kanunu Kapsamında Finansal Tablolar Denetimi*, İstanbul, Seçkin Yayıncılık.
- Türkiye Muhasebe Uzmanları Derneği [TMUD]. (2013). Erişim Tarihi: 12 Ocak 2017, <http://www.tmud.org.tr/files/etik%20kur%20el%20kit.%202013.pdf>.
- Uzay, Ş. (2004). “Türkiye’de Denetçi Bağımsızlığı”, *I. Uluslararası Muhasebe Konferansı: Yakınsama Yolunda*, 3-5 Kasım 2004, MÖDAV Yayınları, İstanbul, s.435-485.
- Yahyaoğlu, G. (1991). “Bağımsız Dış Denetimin Yapısı ve İşlevi”, *Maliye Yazıları: Maliye, İktisat, Hukuk*, s.81-104.
- Yaşar, A. (2011). *Bağımsız Dış Denetim Kalitesinin Kar Yönetimi Üzerine Etkisi: İmkb’de Kayıtlı İşletmeler Üzerine Bir Uygulama*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılancı, M., Yıldız, B. ve Kiracı, M. (2016). *Muhasebe Denetimi*. (2.Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yuan, R., Cheng, Y., Ye, K. (2016). “Auditor Industry Specialization and Discretionary Accruals: The Role of Client Strategy”, *The International Journal of Accounting*, 51 (2016), s.217–239.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 40 – Sayfa / Page: 257-276
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 06.05.2018 Kabul/Accepted: 03.06.2018

**FAMA-FRENCH ÜÇ FAKTÖRLÜ VARLIK FİYATLAMA
MODELİ'NİN GEÇERLİLİĞİ:
BORSA İSTANBUL ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA¹**

***THE VALIDITY OF FAMA AND FRENCH THREE FACTOR
ASSET PRICING MODEL:
A STUDY ON STOCK EXCHANGE IN İSTANBUL***

Erdem GENÇ

Düzce Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
erdmgenc@hotmail.com

Dr. Öğr. Üyesi İstemi ÇÖMLEKÇİ

Düzce Üniversitesi
İşletme Fakültesi
istemicomlekci@duzce.edu.tr

Öz

Bu araştırmanın amacı, hisse senedi getirileri üzerinde; pazar risk priminin, firmalara ait defter değeri / piyasa değeri oranlarının ve firma büyüklük ölçülerinin etkilerini ortaya koymaktır. Fama ve French (1993) çok faktörlü modeller üzerine yaptıkları çalışmalarda hisse senedi getirilerinin Finansal Varlık Fiyatlama Modeli'nde belirtildiği gibi tek bir faktöre bağlı olmadığını, portföyün getirisinin aynı zamanda firma büyüklük ölçüsü ve defter değeri / piyasa değeri oranı faktörlerinden de etkilendiğini tespit etmişlerdir. Bu çalışmada Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin Borsa İstanbul'da geçerliliği araştırılmıştır. Çalışmada 2010-2017 yılları arasında Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksi'nde faaliyet gösteren 49 firmaya ait hisse senetlerinin aylık verileri regresyon analizi yöntemi ile test edilmiştir. Çalışmada Fama ve French (1993)'in yaptıkları

¹ Bu çalışma, Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen "Fama-French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin Geçerliliği: Borsa İstanbul Üzerine Bir Araştırma" başlıklı Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

çalışmaların aksine Borsa İstanbul'da değer primi varlığına ve ölçek etkisine rastlanmamıştır. Bulgular incelendiğinde firma büyüklüğü açısından büyük, DD/PD oranı açısından ise düşük orana sahip olan BL portföyü en yüksek getiriyi (%2.06) elde eden portföy olarak gözlemlenmiştir. Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin, SL, SH ve BM portföyleri için geçerli olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fama ve French, Üç Faktörlü Model, Varlık Fiyatlama, Borsa İstanbul.

Abstract

The aim of this study is to reveal the market risk premium, the book value / market value ratios belonging to the firm and the effects of firm size measures. Fama and French (1993) found that stock returns did not depend on a single factor as described in the Financial Asset Pricing Model and that portfolio turnover was also influenced by firm size and book value / market value ratio factors in studies of multi-factor models. In this study, the validity of the Fama and French Three-Factor Asset Pricing Model in BIST was investigated. Monthly data of the stocks of 49 companies operating in BIST Corporate Governance Index between 2010-2017 were tested by the regression analysis method. Contrary to the studies done by Fama and French (1993) in the study, there is no value premium presence and scale effect in BIST. When the findings are examined, BL portfolio, which has a big size in terms of firm size and low ratio in terms of DD/PD ratio, is observed as the portfolio acquiring the highest return. It has been determined that the Fama and French Three-Factor Asset Pricing Model is not valid for the SL, SH and BM portfolios.

Keywords: Fama and French, Three Factor Model, Asset Pricing, Stock Exchange Istanbul.

1.Giriş

Genel olarak yatırım kavramı; ileri bir tarihte kazanç elde edebilmek, ya da serveti çoğaltmak için bugünden mevcut ve belirli miktardaki değer, çeşitli alanlara tahsis edilmesi şeklinde tanımlanır. Finansal olarak yatırım kavramı ise bir ekonomik otoritenin kazanç sağlamak amacı ile elinde bulunan türlü finansal araçları alıp satma yönünde değerlendirmesidir. Yatırım kararları verilirken kullanılan önemli faktörler bulunmaktadır. Bu faktörlerden en önemlileri ilgili yatırıma ait getiri ve risk düzeyidir. Yatırımcıların en büyük hedefi gelecekteki servetlerini veya getirilerini katlanabilir bir risk düzeyinde maksimum yapmaktır.

Yatırım yaparken hangi varlığa ne kadar ve hangi gerekçeyle yatırım yapılacağı uzun yıllar boyunca araştırmacıların ilgi alanlarından biri olmuştur. Bu konudaki araştırmalar portföy teorisinin temelini oluşturmuştur. Bugüne kadar portföy seçimi konusunda pek çok yaklaşım geliştirilmiş, test edilmiş ve kullanılmıştır. Literatürde yapılan

incelemeler neticesinde bu yaklaşımlar içinde en yaygın olanları; Geleneksel Portföy Yaklaşımı, Modern Portföy Teorisi, Finansal Varlıkları Fiyatlama Modeli, Arbitraj Fiyatlama Modeli ve Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modelleridir.

Bu araştırmanın temel amacı, Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin Borsa İstanbul'da geçerliliğinin incelenmesidir. Bu amaç ile analiz yapılırken, üç faktörün (Piyasa değeri, DD/PD oranı ve pazar portföyü) risksiz faiz oranını aşan getirisinin ($r_m - r_f$) hisse senetlerinin risksiz faiz oranını aşan getirileri üzerinde etkisi olup olmadığı incelenmiştir. Bu bağlamda zaman serisi regresyon analizi yöntemi kullanılmıştır.

Çalışmanın bir diğer amacı ise DD/PD oranı yüksek olan hisse senetlerine ait getirilerin, DD/PD oranı düşük olan hisse senetlerine ait getirilerden fazla olup olmadığını tespit etmektir. Diğer bir ifade ile Borsa İstanbul'da değer primi varlığının belirlenmesidir. Yine aynı şekilde firmaların piyasa değerleri ele alındığında, büyüklük ölçüsü etkisinin Borsa İstanbul'daki varlığının belirlenmesi de çalışmanın amaçlarından biridir. Bununla birlikte analizler ile incelenen üç değişkenin hisse senetlerinin risksiz faiz oranını aşan getirideki değişimi ne ölçüde açıklayabildiği de istatistiksel olarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

2.Literatür

Çalışmanın bu bölümünde; Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli kullanılarak yapılmış çalışmalara değinilmiştir. Çalışmada ülkelere ait piyasalar gelişmiş ve gelişmekte olan piyasalar olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda öncelikle Türkiye dışındaki gelişmiş ve gelişmekte olan piyasalarda yapılan çalışmalara, son olarak da konuyla ilgili Türkiye'de yapılmış çalışmalara yer verilmiştir.

2.1. Gelişmiş Ülkelerde Fama-French Modeline İlişkin Yapılmış Çalışmalar

1993 yılında Fama ve French tarafından yapılan çalışmada firma büyüklüğü ve DD/PD oranının getiriler üzerindeki etkisi incelenmiştir. Fama ve French, yüksek DD/PD oranına sahip hisse senetlerinin düşük DD/PD oranına sahip hisse senetlerine oranla daha fazla getiri sağladığını tespit etmişlerdir. Aynı şekilde küçük ölçekli firmalara ait hisse senetlerinin, büyük ölçekli firmalara ait hisse senetlerine oranla daha fazla getiri sağladığı sonucuna ulaşmışlardır. Araştırmacılar meydana gelen bu ekstra getirinin sebebi olarak yüksek DD/PD oranına sahip ve ölçek olarak küçük olan firmalara ait hisse

senetlerinin daha fazla riskli olmasını göstermişlerdir (Fama ve French, 1993).

Fama ve French (1995) NYSE (New York Stock Exchange), AMEX (American Stock Exchange), NASDAQ (National Association of Securities Dealers Automated Quotations) piyasalarında, yüksek DD/PD oranlı firmaların hisse senedi getirilerinin daha yüksek ve küçük ölçekli firmaların daha fazla getiri elde ettiği sonucuna ulaşmıştır. Benzer bir çalışma Barber ve Lyon (1997) tarafından gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar Fama ve French (1995)'in ortaya koyduğu tezleri doğrular niteliktedir. Ajili (2002), Fama - French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin hisse senedi getirilerini açıklamada geçerli bir model olduğunu savunmuştur. Liang (2004) ise aksi yönde görüş bildirmekle beraber bazı dönemlerde FVFM'nin nispeten daha iyi bir performans sergilediği ileri sürmüştür.

Charitou ve Constantinidis (2004) Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin geçerliliğini 1992-2001 yılları arasında Japonya piyasasında test etmişlerdir. Çalışma sonuçları; firma büyüklüğü ve DD/PD oranı faktörleri ile beklenen getiri arasında çok güçlü ilişki olduğunu göstermektedir. Fransa, Almanya ve Birleşik Krallık piyasalarında Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin geçerliliği inceleyen Malin ve Veeraraghavan (2004) önceki araştırmalardan farklı olarak yüksek DD/PD oranlı firmaların daha az getiri sağladığı sonucunu ortaya koymuştur.

Avustralya piyasalarında O'Brien, Brailsford ve Gaunt (2004) tarafından yapılan çalışmada Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli ile FVFM karşılaştırılmıştır. Çalışmada firma büyüklüğü ve DD/PD oranının etkisi incelenmiştir. Çalışma sonucunda yüksek DD/PD oranına sahip hisse senetlerinin düşük DD/PD oranına sahip hisse senetlerine göre daha fazla getiri elde ettiği gözlemlenmiştir. Sonuç olarak Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin, FVFM'ne göre hisse senedi getirilerini açıklamakta daha başarılı olduğu görülmüştür. Benzer sonuçlar Walid ve Ahlem (2008) tarafından Japonya borsasında uygulanan çalışmada da elde edilmiştir.

2005 yılında Xing ve Zhang tarafından yapılan çalışmada DD/PD oranına göre oluşturulan portföyler karşılaştırılmıştır. Çalışmada NYSE, AMEX ve NASDAQ piyasaları ele alınmıştır. Çalışma 1963-2002 dönemini kapsamaktadır. Çalışma sonucunda; Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli ile tutarlı olarak, DD/PD oranı açısından düşük orana sahip hisseler, DD/PD oranı açısından yüksek orana sahip hisselerle göre daha iyi bir performans göstermiştir. Çalışma bulguları incelenen piyasalarda ilgili dönemde değer primi varlığı olduğunu göstermektedir (Xing ve Zhang, 2005).

2008 yılında Janero tarafından yapılan çalışmada İspanya borsasında Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin geçerliliği test edilmiştir. Araştırmada modeldeki üç faktöre ilave olarak iki ayrı faktörün etkisi de incelenmiştir. Bahsedilen faktörler beklenen enflasyon oranı ve faiz oranlarıdır. Çalışma sonucunda hisse senedi getirilerinin belirlenen bütün faktörlerden etkilendiği tespit edilmiştir. Bu faktörler faiz oranları, beklenen enflasyon oranı, DD/PD oranı ve firma büyüklüğüdür. Çalışma Fama ve French (1995)'in daha önce yaptığı çalışmalarla benzerlik göstermektedir (Janero, 2008).

Literatür taramalarında görüldüğü gibi gelişmiş ülkelerin piyasalarında Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin geçerli olduğu söylenebilir.

2.2. Gelişmekte Olan Ülkelerde Fama-French Modeline İlişkin Yapılan Çalışmalar

Chui ve Wei (1998) tarafından Hong Kong, Malezya, Tayland, Kore ve Tayland borsalarında Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin geçerliliği incelenmiştir. Bu ülkelere ait piyasalarda işlem gören hisse senedi getirileri üzerinde pazar betasını, DD/PD oranını ve firma büyüklüğünün etkisini araştırmışlardır. Araştırma 1977-1993 yıllarını kapsamaktadır. Tüm piyasalar için elde edilen genel sonuç Fama ve French'in 1993 yılındaki tespitleri ile uyumlu olduğu yönündedir. Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin geçerliliği Malezya piyasasında Allen ve Cleary (1998) tarafından test edilmiştir. Sonuçlar Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin hisse senedi getirilerini açıklama gücünün yüksek olduğunu göstermektedir.

Malezya için Drew ve Veeraraghavan (2002) tarafından yapılmış başka bir çalışmada ise yine aynı şekilde Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin geçerliliği test edilmiştir. Bu kez çalışma dönemi olarak 1992-1999 arası yıllar ele alınmıştır. Araştırma bulguları Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin Malezya piyasaları için geçerli bir model olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde Connor ve Sehgal (2001) tarafından Hindistan borsasında işlem gören hisse senetleri için Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin geçerliliği test edilmiştir. Çalışma sonucunda Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin Hindistan piyasalarında geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

Drew, Naughton ve Veeraraghavan (2003) tarafından Çin piyasasında Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin geçerliliği araştırılmıştır. Shanghai borsası için yapılan bu çalışmada hisse senetlerinin getirilerini açıklamada büyüklük ve DD/PD oranının

etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak Fama French (1996)'in yaptıkları çalışmanın aksine büyük ölçekli ve değer firmalarına oranla küçük ölçekli ve büyüyen firmaların daha fazla getiriye sahip oldukları gözlemlenmiştir. Bu bulgular Fama French modeli ile çelişki göstermektedir.

Olbrys (2010) tarafından Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin geçerliliği ile ilgili Polonya piyasasındaki hisse senetleri üzerinde bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışma 2002-2009 dönemi arasında Varşova borsasında işlem gören hisse senetlerine ait günlük veriler kullanılarak yapılmıştır. Bu çalışmanın sonuçları da diğer çalışmalarla benzer şekilde Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin incelenen piyasada geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde oldukça fazla sayıda Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli ile ilgili çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların büyük bir çoğunluğunda modelin geçerli olduğu tespit edilmiştir. Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli bazı gelişmekte olan ülkeler için diğer fiyatlama modellerine göre daha başarılı açıklama gücüne sahip iken bazı ülkelerde farklı sonuçlardan bahsedilmektedir.

2.3. Türkiye'de Fama-French Modeline İlişkin Yapılmış Çalışmalar

2001 yılında Gönenç ve Karan tarafından gerçekleştirilen çalışmada Borsa İstanbul'da Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin geçerliliği test edilmiştir. Çalışma 1993-1998 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada hisse senetlerine ait aylık veriler kullanılmıştır. Çalışma sonucunda Borsa İstanbul'da değer primi varlığı olmadığı tespit edilmiştir. Diğer bir ifade ile DD/PD oranı açısından düşük oranlı hisselerden oluşan portföy, DD/PD oranı açısından yüksek oranlı hisselerden oluşan portföyden daha iyi performans göstermiştir. Büyüklük ölçeği açısından ise büyük ölçekli firmalar küçük ölçekli firmalara göre daha üstün performans sergilemişlerdir (Gönenç ve Karan, 2001).

Aksu ve Önder (2003) tarafından Borsa İstanbul'da yapılan çalışmada FVFM ile Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli kıyaslanmıştır. Çalışma dönemi 1993-1997 yıllarını kapsamaktadır. Hisse senetlerinin getirilerini açıklamada firma büyüklüğü DD/PD oranının etkileri incelenmiştir. Çalışmada regresyon analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin, FVFM'ye oranla daha başarılı açıklama gücüne sahip olduğu gözlemlenmiştir.

Doğanay (2006) tarafından Borsa İstanbul'da Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin geçerliliği test edilmiştir. Çalışma 1995-2005 dönemini kapsamaktadır. Çalışma bulguları Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin Borsa İstanbul'da geçerli olduğunu göstermektedir. Benzer sonuçlar Arıoğlu (2007) tarafından Borsa İstanbul'da yapılan çalışmada da elde edilmiştir.

2008 yılında Gökgöz tarafından Borsa İstanbul'da yapılan bir diğer çalışmada Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin geçerliliği test edilmiştir. Çalışma dönemi 2001-2006 yıllarını kapsamaktadır. Araştırmada 5 ayrı endeksin verileri kullanılmıştır. Bu 5 ayrı endeks İMKB-Sınai, Hizmetler, Gayrimenkul, Menkul Kıymetler ve Teknoloji endeksleridir. Çalışmada zaman serisi ve kesit regresyon analizleri kullanılmıştır. Araştırma bütün endekslerde Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin geçerli olduğu sonucunu ortaya koymaktadır (Gökgöz, 2008).

Şakar (2009) tarafından Borsa İstanbul'da diğer çalışmalardan farklı bir yöntem kullanılarak panel veri analizi ile Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin geçerliliği incelenmiştir. Bu yöntem ile hem zaman hem yatay kesit boyutu ele alınmıştır. Çalışma 1996-2008 dönemini kapsamaktadır. Çalışma bulguları panel veri setinde regresyon analizi sonuçlarının anlamlı olduğunu ortaya koymuştur. Araştırma sonuçları ele alınan 87 firmaya ait hisse senetlerinin getirilerini açıklamada üç faktörün de etkili olduğunu dolayısıyla Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin geçerli olduğunu göstermektedir.

Atakan ve Gökbulut (2010) tarafından Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli ile Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren sınaî firmalarına ait hisse senetleri incelenmiştir. Çalışmada panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. 1993-2007 dönemini kapsayan çalışmada Borsa İstanbul sınaî endeksinde sürekli işlem gösteren 82 firma ele alınmıştır. Araştırma bulguları hisse senedi getirilerini açıklamada firma büyüklüğü, DD/PD ve piyasa risk faktörlerinin etkili olduğu sonucunu ortaya koymaktadır.

Türkiye piyasalarında Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli ile ilgili yapılan araştırmaların çoğunda modelin uygulanabilir olduğu gözlemlenmiştir. Ancak bazı çalışmalarda Türkiye sermaye piyasalarında Fama ve French (1995)'in küçük firma etkisine rastlanmamış, aksine büyük firma etkisi ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle Türkiye piyasaları diğer piyasalardan farklılık göstermektedir.

3. Araştırma Yöntemi

Çalışmada, Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin geçerliliğinin test edilebilmesi amacıyla öncelikle portföyler oluşturularak bu portföylere ait getiriler hesaplanmıştır. Daha sonra oluşturulan portföyler regresyon analizi yöntemi ile test edilmiştir. Veri toplama tekniği açısından ampirik bir çalışmadır ve bu sebeple nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

3.1. Araştırmanın Modeli ve Hipotezler

Varlık fiyatlama modellerinin ampirik veriler ile ilintili olarak geçerliliğinin incelenmesi amacıyla zaman serisi regresyon analizleri kullanılmaktadır. Zaman serisi regresyon analizlerinde portföylerin getirileri ile piyasa betalarına bağlı olarak sermaye piyasası doğrusu oluşturulmaktadır. Daha sonra tüm varlıkların getirisinin piyasa doğrusundan sapması (α : fiyatlama hatası) ölçülmektedir.

Fama ve French (1993, 1995)'in yaptıkları çalışmalarda, ele alınan portföye ait risksiz faiz oranının üzerindeki getiriler ($R_{it} - R_{ft}$) ve piyasaya ait risksiz faiz oranının üzerindeki getiriler ($R_{mt} - R_{ft}$) ile SMB ve HML portföyelerine ait getiriler arasında çoklu regresyon modelini uygulamışlardır.

$$R_{it} - R_{ft} = \alpha_i + \beta_i (R_{mt} - R_{ft}) + s_i \text{SMB}_t + h_i \text{HML}_t$$

R_{it} : "t" zamanındaki "i" varlığına ait getiriyi,

R_{ft} : "t" zamanındaki risksiz faiz oranına ait değeri,

R_{mt} : "t" zamanındaki piyasa portföyüne ait getiriyi,

α_i : Modelin fiyatlama hatasını,

SMB_t : t zamanındaki küçük ve büyük piyasa değerli portföylere ait getiri farkını,

HML_t : t zamanındaki yüksek ve düşük PD/DD oranlı portföylere ait getiri farkını,

β_i, s_i, h_i : Beta katsayılarını göstermektedir.

Uygulanan modelin geçerli olup olmadığını test etmek için N tane zaman serisi regresyonu uygulanmaktadır. Çoklu regresyon modeli ile oluşturulan tüm doğruların orijin noktasından başlaması, Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin ele alınan portföye ait beklenen getirileri açıklayabildiğini göstermektedir. N zamanlı olarak uygulanan çoklu zaman serisi regresyonu neticesinde elde edilen alfa değerlerinin (α_i) tümü, istatistiksel açıdan sıfırdan farklı olmadığında model geçerliliğini korumaktadır (Billou, 2004).

Bu çalışmada, Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin Borsa İstanbul verileri üzerinde geçerli olup olmadığını test edebilmek için zaman serisi regresyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Bu bağlamda regresyon çalışmasının anlamlılığı istatistiksel yöntemler aracılığıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır.

3.2. Veri Seti

Araştırma 2010–2017 yılları arasında Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksi'nde faaliyet gösteren firmaları kapsamaktadır. Kurumsal yönetim prensiplerini benimseyen firmalarda ölçek etkisinin ve değer primi varlığının daha az olacağı düşünüldüğü için XKURYE endeksinde işlem gören hisseler çalışma kapsamına alınmıştır. Ayrıca finansal piyasalarda işlem gören şirketlerin yüksek finansal kaldıraç oranına sahip olması beklendiğinden finansal firmaların diğer firmalarla aynı analizde incelenmesi analiz sonuçlarını etkileyebilecektir. Bu bağlamda yüksek kaldıraç oranı bir finansal sıkıntı göstergesi olduğu için finansal firmalar çalışma kapsamına dâhil edilmemiştir. (Fama ve French, 1992: 429).

Bu araştırmaya dâhil edilen firmaların bilanço ve gelir tabloları kullanılmıştır. Bu tablolar kullanılırken firmaların muhasebe verileri genellikle geç açıklandığı için meydana gelebilecek sapmayı engellemek amacıyla mali yılsonu ile inceleme dönemi arasında 6 aylık bir fark olmasına özen gösterilmiştir. Bu sebeple portföyler oluşturulurken, t-1 yılına ait dönem sonu (31 Aralık) DD/PD değeri, t yılının Temmuz ayından t+1 yılının Haziran ayına kadar meydana gelen hisse senedi getirileri ile ilişkilendirilmiştir. Araştırma kapsamında kullanılan ham veriler Borsa İstanbul resmi internet sitesinden, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası resmi internet sitesinde bulunan elektronik veri dağıtım sisteminden ve Kamuoyu Aydınlatma Platformu (KAP) resmi internet sitesinden elde edilmiştir.

3.3. Portföylerin Oluşturması ve Portföylere Ait Getirilerin Hesaplanması

Çalışmada, portföy oluşturma kriterleri olarak kullanılacak veriler firma büyüklüğü (Piyasa Değeri) ve DD/PD oranı faktörleridir. Çalışma kapsamında firmaların her t yılı için piyasa değeri, t yılının Aralık ayındaki piyasa değerleri hesaplanarak bulunmuştur. Söz konusu piyasa değerleri önce küçükten büyüğe doğru sıraya sokulmuştur. Ardından piyasa değerleri küçük (S) ve büyük (B) olmak üzere iki portföy grubuna ayrılmıştır. Bu portföylere ait getiriler aylık zaman serilerine dönüşecek şekilde hesaplanmıştır.

Firmaların DD/PD oranları esas alınarak oluşturulan portföylere ait getirilerin hesaplanması üç aşamalı süreçten meydana gelmektedir. Öncelikle firmalar DD/PD oranlarına göre küçükten büyüğe doğru sıraya koyulmuştur. Ardından sıraya koyulan firmalara

ait hisse senetleri; %30'luk, %40'luk ve %30'luk gruplar halinde olmak üzere üç farklı portföye ayrılmıştır. Birinci portföyde, DD/PD oranı açısından en düşük (L) orana sahip firmaların hisse senetleri yer almaktadır. İkinci portföyde, DD/PD oranı açısından orta büyüklüğe (M) sahip firmaların hisse senetleri yer almaktadır. Üçüncü portföyde, DD/PD oranı açısından en yüksek (H) orana sahip firmaların hisse senetleri yer almaktadır. DD/PD oranına göre portföy oluşturmanın son aşamasında, üç portföye ait getiriler aylık zaman serilerine dönüştürülerek hesaplanmıştır.

Hisse senetleri firma büyüklüğüne göre küçük (S) ve büyük (B) olmak üzere iki portföye ayrılmıştır. DD/PD oranına göre ise firmalar; düşük (L), orta (M) ve yüksek (H) olmak üzere üç portföye ayrılmıştır. Söz konusu portföylerin kesişiminden oluşan portföyler şu şekildedir:

- SL = Bu portföy firma büyüklüğüne göre küçük, DD/PD oranı açısından ise en düşük DD/PD oranına sahip olan hisse senetlerinden oluşmaktadır.
- SM = Bu portföy firma büyüklüğüne göre küçük, DD/PD oranı açısından ise orta büyüklükte DD/PD oranına sahip olan hisse senetlerinden oluşmaktadır.
- SH = Bu portföy firma büyüklüğüne göre küçük, DD/PD oranı açısından ise yüksek DD/PD oranına sahip olan hisse senetlerinden oluşmaktadır.
- BL = Bu portföy firma büyüklüğüne göre büyük, DD/PD oranı açısından ise düşük DD/PD oranına sahip olan hisse senetlerinden oluşmaktadır.
- BM = Bu portföy firma büyüklüğüne göre büyük, DD/PD oranı açısından ise orta büyüklükte DD/PD oranına sahip olan hisse senetlerinden oluşmaktadır.
- BH = Bu portföy firma büyüklüğüne göre büyük, DD/PD oranı açısından ise yüksek DD/PD oranına sahip olan hisse senetlerinden oluşmaktadır.
-

3.4. Verilerin Analizi

Araştırmanın amacı doğrultusunda firmalara ait verilerin toplanması ile elde edilen veriler Excel programında düzenlendikten sonra istatistik analiz programı EViews 5 ile analiz edilmiştir. Analiz sonucu elde edilen bulgular yorumlanmıştır. Araştırmanın amacına ulaşabilmesi için kullanılan istatistik analizleri; değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler, değişkenler arası korelasyon analizleri ve portföylere ait zaman serisi regresyon analizlerinden oluşmaktadır.

4. Bulgular ve Yorumlar

Çalışmada yer alan değişkenlere ait ortalama, medyan, maksimum ve minimum değerler ile standart sapma gibi tanımlayıcı istatistikler aşağıdaki tablolarda yer almaktadır.

	Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler													
	R _i	R _m	R _f	R _m - R _f	SMB	HML	SL	SM	SH	BL	BM	BH		
Ortalama	1.01	0.62	2.06	-	1,43	-0,16	-1,94	2.04	0.69	-	0,00	2.06	0.94	0.23
Medyan	1.94	0.47	0.00	-	0,47	-0,53	-2,00	1.51	1.53	0.30	1.97	0.76	1.26	
Maks.	13.2	13.7	81.5	43.3	6.24	5.89	25.5	15.6	17.4	19.2	14.2	13.7		
Min.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
Std. Sapma	16,7	13,2	46,5	87,6	-9,14	-14,0	16,4	19,4	16,8	13,0	19,0	20,3		
Çarpıklık	5.89	6.28	19.5	21.1	3.34	4.25	8.40	6.83	7.09	6.28	6.77	6.88		
Baskıklık	-	0.42	0.03	1.63	1.36	0.01	-0.54	0.28	0.57	0.15	0.06	0.29	0.59	
Jarque-Bera	3.10	2.35	8.74	7.28	2.45	3.35	3.00	3.59	2.82	3.06	3.19	3.31		
Olasılık	2.59	1.45	150	89.1	1.01	4.53	1.10	5.73	0.45	0.07	1.30	5.20		
Sum	0.27	0.48	0.0	0.00	0.60	0.10	0.57	0.05	0.79	0.96	0.52	0.07		
N	84.4	51.9	171	-119	-13,8	-161	170	57.9	-	0,24	171	78.4	19.5	
	83	83	83	83	83	83	83	83	83	83	83	83		

Borsa İstanbul Ulusal 100 Endeksine ait ortalama getiri yaklaşık %0.62 iken standart sapması %6.28 olarak gerçekleşmiştir. Risksiz faiz oranlarının ortalama getirisi söz konusu dönem için %2.06 ve standart sapması %19.54 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçtan hareket ile risksiz faiz oranlarının getirilerinin Borsa İstanbul Ulusal 100 Endeksine göre üç kat daha oynak olduğu söylenebilir. Borsa İstanbul Ulusal 100 Endeksinin ortalama getirisi, risksiz faiz oranı getiri ortalamasının altında olduğundan, piyasanın aşırı getirisi olarak tanımlanan $R_m - R_f$ değeri negatif çıkmıştır. Bu verilere göre ilgili dönemde piyasada aşırı getiri olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. SMB ve HML portföylerinin ikisinde de negatif getiri görülür iken HML portföyünün kaybının SMB portföyüne göre çok daha fazla (%-1.94) olduğu görülmektedir.

Firma büyüklüğü açısından büyük, DD/PD değeri açısından ise düşük orana sahip olan BL portföyü en yüksek getiriyi (%2.06) elde eden portföydür. Aynı zamanda BL portföyünün Standart Sapması (%6.28)'dir. Bu portföyün tam tersi konumunda yer alan SH portföyü ise en düşük getiriye (%-0.002) sahip portföydür. SH portföyünün Standart Sapması ise (%7.09)'dur. Aradaki fark %2.062'lik bir rakamdır. Bu rakam yıllık olarak %24.74'lük bir farka denk gelmektedir.

Kesişim portföylerini, pazar getirisi (R_m) portföyü ile kıyasladığımızda pazar portföyü tam ortada yer almaktadır. Pazar portföyü en yüksek getiriyi elde eden portföyden %1.44 daha az getiri sağlarken, en düşük getiriyi elde eden SH portföyünden %0.62 daha fazla getiri sağlamaktadır. Tüm portföylere ait getiriler ile pazar portföyüne ait getiriler, yüksek olandan düşük olana doğru şu şekilde sıralanabilir:

BL > SL > BM > Pazarın Getirisi (R_m) > SM > BH > SH

Tablo 2: Firma Büyüklüğü ve DD/PD Oranı Temel Alınarak Oluşturulan Portföylerin Değer-Ağırlıklı Getirileri	
Portföyler	Ortalama Getiri
S	0.91
B	1.07
H	0.11
M	0.82
L	2.05

Portföyler, DD/PD oranına göre ele alınacak olursa; yüksek DD/PD oranına sahip olan firmaların hisse senetlerine ait ortalama getiri %0.11'dir. Bu değer, düşük DD/PD oranına sahip olan firmaların hisse senetlerine ait ortalama getiriden %1.94 daha düşüktür. Bu bağlamda gelişmekte olan bir piyasa olarak ele alınan Borsa İstanbul'da değer priminin varlığından söz edilemez. DD/PD oranına göre orta grupta yer alan hisselerden oluşan portföyün (M), getiriler açısından da yine orta seviyede olduğu görülmektedir.

Fama ve French çalışmalarında firma ölçeği küçüldükçe ve DD/PD oranı arttıkça getirilerin arttığını ortaya koymuşlardır. Ancak çalışma bulguları, firma ölçeği küçüldükçe ve DD/PD oranı arttıkça getirilerin artmadığını göstermektedir. Bulgular bu yönü ile Fama ve French (1995)'in ortaya koydukları sonuçlar ile farklılık göstermektedir.

4.2. Zaman Serisi Regresyonları

Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin Borsa İstanbul'da geçerliliğinin test edilmesi amacıyla modele ait formül temel alınarak Borsa İstanbul verilerine yönelik çoklu zaman serisi regresyon modelleri kurulmuştur. Kurumsal Yönetim Endeksi şirketlerine ait verilerden elde edilen portföylerin, risksiz faiz oranının

üzerindeki getirileri ele alınmıştır. Zaman serisi regresyon analizlerinde aylık getiri verileri kullanılmıştır. Zaman serisi regresyon analizlerinde çalışmanın yöntem bölümünde de bahsedilen hipotezler doğrultusunda bulgular yorumlanmıştır. Zaman serisi regresyon analizleri kapsamında kurulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

Farksızlık (Sıfır) Hipotezi: Alternatif Hipotez:

H_0 : Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin Borsa İstanbul'da geçerli olup olmadığını test edebilmek amacıyla uygulanan zaman serisi regresyonlarında tahmin edilen alfa katsayısı sıfırdan farklı değildir. ($H_0 : \alpha_{it} = 0, \forall i$ için)

H_1 : Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin Borsa İstanbul'da geçerli olup olmadığını test edebilmek amacıyla uygulanan zaman serisi regresyonlarında tahmin edilen alfa katsayısı sıfırdan farklıdır. ($H_1 : \alpha_{it} \neq 0, \forall i$ için)

Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin çoklu regresyonu sonucu ulaşılan t –testi (t-değeri > 1,96 p<0.05), F testi (F- değeri > 5, p<0.05) ve Durbin Watson test istatistiği değerleri incelenerek, zaman serisi regresyon işleminin istatistiksel olarak anlamlılığı tespit edilebilir (Wheelwright vd., 1983). Durbin Watson istatistik değerinin 2 civarında olması modele ait artık terimler arasında korelasyon olmadığı şeklinde yorumlanır (Kalaycı, 2006).

Bu bilgilere göre Borsa İstanbul Kurumsal Yönetin Endeksinde yer alan firmaların verileri ile oluşturulan 6 portföy üzerinde gerçekleştirilen, Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin zaman serisi regresyon sonuçları aşağıdaki tabloda sunulmaktadır:

Tablo 3: Zaman Serisi Regresyonları						
	SL	SM	SH	BL	BM	BH
C						
(Katsayı)	1,500	1,561	1,400	1,540	1,280	1,640
(Standart Hata)	0,843	0,765	0,796	0,764	0,802	0,779
(t-istatistiği)	1,780	2,042	1,758	2,016	1,596	2,105
(P- Değeri)	0,079	0,045	0,083	0,047	0,115	0,039
R_m-R_r						
(Katsayı)	0,096	0,055	0,086	0,059	0,108	0,070
(Standart Hata)	0,035	0,032	0,033	0,032	0,034	0,033
(t-istatistiği)	2,724	1,708	2,574	1,848	3,218	2,128
(P- Değeri)	0,008	0,092	0,012	0,068	0,002	0,037
SMB						
(Katsayı)	1,079	0,969	0,708	-0,255	-0,106	0,117
(Standart Hata)	0,244	0,222	0,231	0,221	0,232	0,226
(t-istatistiği)	4,418	4,372	3,066	-1,150	-0,458	0,518
(P- Değeri)	0,000	0,000	0,003	0,254	0,649	0,606
HML						
(Katsayı)	-0,447	0,321	0,598	-0,292	0,102	0,662
(Standart Hata)	0,192	0,174	0,182	0,174	0,183	0,178
	-2,327	1,840	3,295	-1,675	0,556	3,726

(t-İstatistiği) (P- Değeri)	0,023	0,070	0,002	0,098	0,580	0,000
R-Kare	0,371	0,219	0,213	0,075	0,125	0,200
Düz. R-Kare	0,347	0,189	0,183	0,040	0,092	0,170
Dur.-Wat. ist.	2,122	1,910	2,195	2,042	2,056	1,983
F-İstatistiği (P-Değeri)	15,525 0,000	7,364 0,000	7,113 0,000	2,139 0,102	3,759 0,014	6,589 0,000

Elde edilen kesişim portföyleriyle uygulanan zaman serisi regresyon analizi sonuçlarına genel olarak şu şekildedir: BL portföyü hariç tüm portföylerin bir bütün olarak anlamlı olduğunu söyleyebiliriz ($F > 5$, $p < 0,05$). Analiz kapsamında ele alınan tüm portföylere ait artık terimler arasında otokorelasyon bulunmamaktadır. Tüm portföyler için Durbin Watson istatistik değeri 2 civarındadır.

Modelde ele alınan portföylerden %95 güven aralığında istatistiki olarak anlamlı çıkan portföyler SM, BL, BH portföyleridir ($t > 1,96$ ve $p < 0,05$). İstatistiki olarak anlamlı olmayan portföyler ise SL, SH, BM portföyleridir ($t < 1,96$ ve $p > 0,05$). Öte yandan %90 güven aralığında ise Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin seçilen Borsa İstanbul endeksinde yer alan SL ve SH portföyleri için geçerli olduğu belirlenmiştir.

Kesişim portföyleriyle uygulanan zaman serisi regresyon analizi sonucunda portföylere ilişkin kabul edilen hipotezler şu şekildedir: SM, BL ve BH portföyleri için; α_i terimine ait katsayının sıfırdan farklı olmadığına yönelik kurulan H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Başka bir deyişle gerçekleştirilen seri regresyonlar sonucunda Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin seçilen Borsa İstanbul endeksinde geçerli olduğu söylenebilir. SL, SH ve BM portföyleri için ise α_i terimine ait katsayının sıfırdan farklı olmadığına yönelik kurulan H_0 hipotezi reddedilerek alternatif hipotez (H_1) kabul edilmiştir. Diğer bir ifade ile gerçekleştirilen seri regresyonlar sonucunda Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin seçilen Borsa İstanbul endeksinde geçerli olmadığı belirlenmiştir.

Modeldeki diğer üç değişkene ($R_m - R_f$, SMB, HML) ait istatistiki değerler kesişim portföyleri için şu şekildedir: $R_m - R_f$ değişkeni, SM ve BL portföyleri hariç diğer tüm portföyler için anlamlıdır ($t > 1,96$ ve $p < 0,05$). SMB değişkeni; SL, SM ve SH portföyleri için anlamlı çıkmıştır ($t > 1,96$ ve $p < 0,05$). HML değişkeni ise SL, SH ve BH portföyleri için anlamlı sonuçlar vermiştir ($t > 1,96$ ve $p < 0,05$).

Kesişim portföyleri kullanılarak gerçekleştirilen zaman serisi regresyon analizlerinde modelin açıklayıcı gücü test edilmiştir. Modelin düzeltilmiş R^2 değerleri incelendiğinde değerler %4 ile %34.7

arasında farklılık göstermiştir. Bu değerler Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin Borsa İstanbul'da ilgili dönemde iyi bir açıklayıcı olmadığını göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, Fama ve French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin Borsa İstanbul'da uygulanabilirliği test edilmiştir. Firma büyüklüğü ile firmaların DD/PD oranları esas alınarak elde edilen getiriler karşılaştırmalı olarak test edilmiştir. Bu bağlamda gelişmekte olan bir piyasa olarak kabul edilen Borsa İstanbul'da değer primi ve firma büyüklük ölçüsü etkisi incelenmiştir. 2010-2017 yılları arasında, Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksinde faaliyet gösteren işletmelerin hisse senetlerine ait aylık veriler kullanılarak uygulanan araştırmada zaman serisi regresyon analizleri yöntemi kullanılmıştır.

Araştırma bulguları, firma büyüklüğüne göre ele alındığında, büyük ölçekli portföy, küçük ölçekli portföye göre daha fazla getiri sağlamıştır. Küçük firmalardan oluşan portföyler ile büyük firmalardan oluşan portföylerin getirisi arasındaki farkı temsil eden SMB faktörü %-0.16 düzeyindedir. Sonuçlar firmalara ait DD/PD oranlarına göre ele alındığında, DD/PD oranı arttıkça portföy getirisi azalmıştır. Yüksek DD/PD oranlı portföy getirisi ile düşük DD/PD oranlı portföy getirisi arasındaki farkı temsil eden HML faktörü %-1.94 olarak tespit edilmiştir.

Elde edilen bulgular çalışma hedefleri ile karşılaştırıldığında ilk olarak, firma ölçeği küçüldükçe ve DD/PD oranı yükseldikçe getirilerin azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifade ile Borsa İstanbul'da Fama ve French (1995)'in çalışmalarının aksine değer priminin ve büyüklük etkisinin varlığına rastlanmamıştır. Bu bağlamda çalışma sonuçları Fama ve French'in (1995) çalışması ile farklılık göstermektedir.

Çalışma sonuçları yurtdışında gerçekleştirilmiş olan çalışmalar ile karşılaştırıldığında; Liang (2004), Malin ve Veeraraghavan (2004), O'Brien vd. (2004), Drew vd. (2003)'ün çalışmaları ile benzerlik göstermektedir. Sonuçlar açısından farklılık gösteren çalışmalar ise; Barber ve Lyon (1997), Ajili (2002), Charitou ve Constantinidis (2004), Chui ve Wei (1998), Janero (2008)'ün çalışmalarıdır.

Bulgular, Türkiye'de yapılan çalışmalar ile karşılaştırıldığında; Gönenç ve Karan (2001), Canbaş ve Arıoğlu (2008), Coşkun ve Çınar (2014), Atakan ve Gökbulut (2010), Er ve Vuran (2012)'in çalışmaları ile benzer sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Sonuçlar açısından farklılık gösteren çalışmalar ise; Aksu ve Önder (2003), Doğanay (2006), Erişmiş (2007), Gökgez (2008)'ün çalışmaları olduğu görülmektedir.

Çalışma bulgularında sabit terimlerin sıfırdan farklı sonuçlar vermesi, modele farklı değişkenlerin eklenmesi gerektiğini göstermektedir. Bu yönüyle çalışma Canbaş ve Arıoğlu (2008) ve Coşkun ve Çınar (2014)'ün çalışmaları ile benzerlik göstermektedir.

Çalışma bulguları yatırımcılara tavsiye niteliğinde yorumlanacak olursa; BL, SL ve BM portföyünde yer alan hisse senetlerine ait getirilerin diğer portföylere göre saha fazla olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan BH ve SH portföyünde yer alan hisse senetlerine ait getirilerin daha az olduğu tespit edilmiştir. Bu bilgilere ek olarak piyasa değeri küçük olan hisse senetlerinin piyasa değeri büyük olan hisse senetlerine göre daha fazla getiri sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Aynı şekilde DD/PD oranı düşük olan hisse senetlerinin DD/PD oranı yüksek olan hisse senetlerine göre daha fazla getiri sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada hisse senedi getirilerini açıklayıcı faktörler olarak; firmalara ait firma büyüklüğü, DD/PD oranı ve pazar portföyü getirisi kullanılmıştır. Son yıllarda Borsa İstanbul'da hisse senetlerine ait getirileri etkileyen faktörleri daha iyi açıklamak amacı ile geliştirilen farklı modeller ve esas alınan farklı faktörler görülmektedir. Firma büyüklüğü ve DD/PD oranına ilaveten momentum ve likidite faktörlerinin her geçen gün daha fazla çalışmada ele alındığı görülmektedir. Fama ve French 4 ya da 5 faktörlü modeller ile birlikte davranışsal finans olarak bilinen hisse senedi getirilerinin açıklanmasına yönelik yeni yaklaşımlar incelendiği görülmektedir. Bu bilgiler ışığında, hisse senedi getirilerinin ne yönde gelişeceği gelecekte yapılacak olan pek çok çalışmanın temelini oluşturacaktır.

Kaynakça

- Ajili, S. (2002). Capital Asset Pricing Model and Three Factor Model of Fama and French Revisited in the Case of France. *Cahier de Recherche du CEREG*. IX, 1-26.
- Aksu, M. H. ve Önder, T. (2003). *The Size and Book-to-Market Effects and Their Role as Risk Proxies in the İstanbul Stock Exchange*. Koç University Working Paper. No: 2000-04, 1-42.
- Allen, D. E. ve Cleary, F. (1998). Determinants of the Cross-Section of Stock Returns in the Malaysian Stock Exchange. *International Review of Financial Analysis*. Cilt 7, 253-275.
- Arıoğlu, E. (2007). *Firma Büyüklüğü ile Hisse Senedi Getirileri Arasındaki İlişkinin Farklı Yöntemlerle İncelenmesi: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda Uygulamalı Bir Analiz*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 1-164.

- Atakan, T. ve Gökbulut R. İ. (2010). Üç Faktörlü Varlık Fiyatlamaya Modelinin İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda Uygulanabilirliğinin Panel Veri Analizi İle Test Edilmesi. *Muhasebe ve Finans Dergisi*, Sayı 45, 180-189.
- Barber, B.D. ve Lyon, J.D. (1997). Size and Book-to-Market Factors in Earnings and Returns. *Journal of Finance*, Cilt 43, 341-372.
- Billou, N. (2004). *Tests of CAPM and Fama and French Three-Factor Model*. MBA Project (Canada: Simon Fraser University).
- Canbaşı, S. ve Arıoğlu, E. (2008). Testing The Three Factor Model of Fama and French: Evidence From Turkey. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), ss:79-92.
- Charitou, A. Ve Constantinidis E. (2004). Size and Book-to-Market Factors in Earnings and Stock Returns: Empirical Evidence For Japan. Working Paper, *Presented at 2004 annual conference of The International Journal of Accounting*.
- Chui, A. W. ve Wei, K. J. C. (1998). Book-to-Market, Firm Size and the Turn-of-the-Year Effect: Evidence from Pacific-Basin Emerging Markets. *Pacific-Basin Finance Journal*, Cilt 6, 275- 293.
- Connor, G. ve Sehgal, S. (2001). *Tests of the Fama and French Model in India*. Working Paper, 1- 23.
- Coşkun, E. ve Çınar, Ö. (2014). Üç Faktörlü Varlık Fiyatlamaya Modelinin Geçerliliği: Borsa İstanbul'da Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 28, Sayı 4.
- Doğanay, M.M. (2006). *İktisat, İşletme ve Finans Fama-French üç faktör varlık fiyatlamaya modelinin İMKB'de uygulanması*. Cilt: 21, Sayı: 249.
- Drew M. E. ve Veeraraghavan, M. (2002). A Closer Look at the Size and Value Premium in Emerging Markets: Evidence from the Kuala Lumpur Stock Exchange. *Asian Economic Journal*, Cilt.16, No.4, 337-351.
- Drew M. E. Naughton, T. ve Veeraraghavan, M. (2003). Asset Pricing in China: Evidence from the Shanghai Stock Exchange. *Queensland University of Technology Discussion Paper*, No. 128, 1-17.
- Er, Ş. ve Vuran, B. (2012). Factors Affecting Stock Returns of Firms Quoted in ISE Market: A Dynamic Panel Data Approach. *International Journal of Business and Social Research (IJBSR)*, 2(1), ss.109-122.
- Erişmiş, A. (2007). *İMKB Şirketleri İçin Hisse Senedi Getirilerinde Firmalara Özgü Faktörlerin Etkisinin 1992-2005 Döneminde*

- İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 1-113.
- Fama, E. F. ve French, K. R. (1992). The Cross-Section Of Expected Returns. *The Journal of Finance*, c.47, S.2, ss.427-465.
- Fama, E. F. ve French, K. R. (1993). Common Risk Factors In The Returns On The Stocks and Bonds. *Journal of Finance Economics*, Cilt. 47, 3-56.
- Fama, E. F. ve French, K. R. (1995). Size and Book-to-Market Factors in Earnings and Returns. *Journal of Finance*, Cilt. 50/1, No.11, 131-155.
- Gökgöz, F. (2008). Üç Faktörlü Varlık Fiyatlamada Modelinin İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda Uygulanabilirliği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63-2, 43-64.
- Gönenç, H. ve Karan M.B. (2001). Do Value Stocks Earn Higher Returns than Growth Stocks in an Emerging Market? Evidence from Istanbul Stock Exchange. *Journal of International Financial Management & Accounting*, C.14, S.1, ss.1-25.
- Janero, F. (2008). Spanish Stock Market Sensitivity To Real Interest and Inflation Rates: An Extension of the Stone Two-Factor Model With Factors of the Fama and French Three Factor Model. *Applied Economics*, 40, 3159-3171.
- Kalaycı, Ş. (2006). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım
- Liang, Y. (2004). Cross-Sectional and Multivariate Tests Of The CAPM and Fama-French Three Factor Model. *Project Submitted In Partial Fulfillment Of The Requirements For The Degree of Master of Arts*. Simon Fraser University.
- Malin, M. ve Veeraraghavan, M. (2004). On the robustness of the Fama and French Multifactor Model: Evidence from France, Germany and the United Kingdom. *International Journal of Business and Economics*, Cilt.3, No.2, 155-176.
- O'Brien, M. A. Brailsford, T. ve Gaunt, C. (2004). Size and Book-to-Market Values in Australia. *Australasian Finance and Banking Conference*.
- Olbrys, J. (2010). Three-Factor Market-Timing Models With Fama and French's Spread Variables. *Operations Research and Decisions*. No 2, 91-106.
- Şakar, B. (2009). *Varlık Fiyatlamada Faktör Modelleri ve Üç Faktörlü Modelin İMKB'de Testi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 1-116.

- Walid, E.M. ve Ahlem, E.M. (2008). *New Evidence on the Applicability of Fama and French Three Factor Model to the Japanese Stock Market*.
- Wheelwright, S. C. Makridakis, S. ve Mc.Gee, V. E. (1983). *Forecasting: Methods and Applications*, New York : John Wiley & Sons, 2nd.Edition.
- Xing, Y. ve Zhang L. (2005). Value Versus Growth: Movements in Economic Fundamentals. *Simon School Working Paper*, S.. FR 05-10.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 40 – Sayfa / Page: 277-298
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 11.04.2018 Kabul/Accepted: 18.05.2018

**HUDEYBİYE BARIŞ ANTLAŞMASI VE HADİSLERİN
ANLAŞILMASINDA HÂDİSELERİN ARKA PLANINI
OKUMANIN SUNACAĞI İMKANLAR ÜZERİNE BİR
DENEME***

***ON THE HUDAYBIYYAH PEACE TREATY AND
CONSIDERATION OF OPPORTUNITIES BY READING THE
BACKGROUND OF THE EVENTS IN UNDERSTANDING
HADITHS***

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ÖZMEN
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü
Hadis Anabilim Dalı
rozmen@yyu.edu.tr

Öz

Bu makâlede, hadislerin salt literal/lafzî bir okuyuşla okunduğu takdirde yanlış anlaşılabilceğine işaret etmek için iki olay üzerinde durulacaktır. Her iki olay da hicretin altıncı yılında gerçekleşen Hudeybiye Barış Antlaşması esnasında meydana gelmiştir. Bazı kimseler, Hudeybiye’de yaşanan bir hâdiseye dayanarak Hz. Peygamber’in ağzından çıkan tükürük ve balgam gibi bazı atıkların sahâbe’nin rahatlıkla yüzlerine sürdüklerini iddia etmektedirler. Şahsî kanâtimize göre literal olarak böyle bilgiler içeren rivâyetler, acele bir kararla zâhiri üzere anlaşılmalı ve bu anlayışın da tek doğru anlayış olduğu iddia edilmemelidir. Hudeybiye Barış Antlaşması esnasında cereyan eden diğer bir olay ise, şöyledir: Müslümanlar karargahlarını bir kuyunun başına kurmuşlardı. Su ihtiyaçları olunca kuyudaki suyu kullanmışlar, ancak kuyunun suyu herkese yetmemişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber sadağından bir ok çıkarmış, sahâbe bu oku suyu bitmiş olan bu kuyunun üzerine koyduklarında kuyunun suyu eskisinden çok daha gür bir

* Bu çalışma, 3-5 Mayıs 2018 tarihinde Alanya’da düzenlenen IV. Uluslararası Din Bilimleri Sempozyumu’nda sunulan sözlü tebliğin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halinden ibarettir.

şekilde çoğalıp akmış ve herkes su ihtiyacını karşılamıştı. Bu hadise, Hudeybiye’de meydana gelmiş bir mucize olarak anlatılmaktadır. Ancak biz bu araştırmamızda, bu olayın da farklı bir şekilde yorumlandığını gündeme getirip, bu yorumu kabul etmenin mümkün olabileceğini ifade edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sünnet, Hudeybiye Barış Antlaşması, Tükürük, Kuyu, Mucize.

Abstract

In this article, two events will be emphasized to point out that hadiths can be misunderstood if read with a literal reading. Both events took place during the Hudaibiyyah Peace Treaty, which took place in the sixth year of Hijrah. Some people claim that some salivation from the mouth of the Prophet such as saliva and phlegm were easily dabbed on their faces by the sahaba. According to my personal opinion, narrations containing such information literally should not be understood rashly, and it should not be argued that this understanding is the only correct understanding. Another incident that took place during the Hudaibiyya Peace Treaty is as follows: Muslims set up their headquarters near a well. When they needed water, they used the water in the well, but the water in the well was not enough. Therefore, Holy Prophet took an arrow out of his quiver and when the Companions of the Prophet placed this arrow on this well of depleted water, and the water began to flow abundantly and it met all their water needs. This incident is described as a miracle that happened in the Hudaibiyya. However, in this research we will mention that this study is interpreted in a different way and that it is possible to accept this interpretation.

Keywords: Hadith, Sunnah, Hudaibiyyah, Saliva, Well, Miracle.

1. Giriş

“Hadislerin anlaşılması ve yorumlanması” meselesi klasik çağlardan, yaşamakta olduğumuz postmodern döneme kadar, her dâim hem hadisle doğrudan alâkalı olan ehl-i ilmin hem de popüler vasatların öncelikli gündem konusu ve temel uğraş alanı olmuştur. Hz. Peygamber hayatta iken dahi ashâbın onun sözlerini, hal ve hareketlerini yani sünnet’ini farklı farklı anlayıp yorumladıkları bilinmektedir (Erul, 1999). Daha sonra bu farklı anlayışlar ilerleyen asırlarda müslüman topluluklar arasında artarak devam etmiş ve bunun neticesi olarak sünnet anlayışı noktasında birbirinden az ya da çok farklılık arz eden muhtelif fıkıh ekolleri teşekkül etmiştir. Klasik dönem hadis şerhçiliğinin başlaması ile hadislerin yorumlanmasında yeni bir aşamaya girilmiş ve bu sahada devâsâ bir literatür oluşmuştur. Ancak bu hadis şerhçiliğinin, hadislerin anlaşılmasında karşılaşılan sorunları bütün zamanlar için çözmüş olduğunu söylemek elbette mümkün değildir. Ülkemizde ise akademik hadisçiliğin (Özafşar, 2000: 33-53) başlamasından bu yana, hadislerin günümüzde nasıl anlaşılması

gerektiği ile ilgili soruya cevap bulmak amacıyla çok önemli çalışmalar yapılmış ve bazı eserler tercüme edilmiş olmasına rağmen, hadislerin anlaşılması hususunda daha atılması gereken adımlar olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir.

İşte biz bu makâlemizde, son yıllarda hadislerin ve sünnetin anlaşılması için özellikle popüler ortamlarda ortaya atılan bazı iddiaların, hadis ve sünneti anlama noktasında ne kadar yetersiz bir bakış açısından hareketle ortaya atıldığını örnek bir olay üzerinden göstermeye çalışacağız. Ayrıca bu araştırmada, kimi çevrelerce Hudeybiye antlaşması esnasında meydana gelen ve “mucize” olarak tanımlanan bir hâdisenin, mutlaka bu şekilde tanımlanmasının zorunlu olmadığına ve tâbî bir hâdis olarak anlamanın da mümkün olduğuna değinilecektir. Gerek ülkemizde olsun gerekse İslam dünyasının değişik ülkelerinde olsun, İslâm adına yazıp çizen veya konuşan bütün bireylerin, grupların ve yayın kuruluşlarının tamamının, Hz. Peygamber’i doğru tanıdıklarını ve tanıttıklarını iddia edebilmek oldukça zor görünmektedir. Bu nedenle Hz. Peygamber’i doğru tanıyabilmek ve anlayabilmek hâlâ önemli bir problem olarak karşımızda durmaktadır.

Bazı kesimler Hz. Peygamber’in birtakım atıklarının temiz ve belki de kutsal olduğu şeklindeki bir telakkîyi (Ünal, 1997: 42) ısrarla dillendirmekte ve bu iddiaları için de, literal bir okuma ile, Hz. Peygamber’in tükürük ve sümük gibi atıklarını sahâbe’nin yüzlerine sürmüş olduklarını ifade ettiğini iddiâ ettikleri bir takım rivâyetleri, kendi savlarını temellendirmek ve desteklemek için argüman olarak kullanmaktadırlar. Hudeybiye barış antlaşması esnasında yaşanmış bir hâdis de buna misal verilebilir. Ancak biz bu makalemizde bu hâdisenin literal okunmasının bir zorunluluk olmadığını çeşitli argümanlar kullanarak ortaya koymaya çalışacağız.

Biz bu çalışmada olayın siyâsî yönünü ele almayı düşünmediğimiz gibi, antlaşmayı bütünüyle de ele almayı hedeflememekteyiz.¹ Bu çalışmada antlaşmanın el-Buhârî’nin *es-*

¹ Hudeybiye Barış Antlaşması ile ilgili ülkemizde yapılmış ve devam etmekte olan ulaşabildiğimiz akademik araştırmaları şu şekilde zikretmek mümkündür: **a) Tezler:** Esra Atmaca, *Hudeybiye Seferi (6/628)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), SÜSBE, Sakarya, 2007. **b) Makâleler:** Mehmet Azimli, “Tarihin Kırılma Noktası Hudeybiye Antlaşması”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, yıl: 3, sayı: 6, Temmuz-Aralık 2010, ss. 35-48; Mustafa Özkan, “Hudeybiye Antlaşması Özelinde Hz. Ömer’in Kişilik Tahlihi Denemesi”, *İstem*, yıl: 8, sayı: 15, 2010, ss. 43-59; Soner Gündüzöz, “Modern Bir Retorik Okuması Olarak Hadis Rivâyetlerinde Anlatım Tekniklerinin Varlığı Sorunu -Hudeybiye Antlaşması Örneği-, *Marife*, yıl: 1, sayı: 11, Bahar, 2011, ss. 9-30. Bu sonuçlara göre ülkemizde Hudeybiye hakkında yeterli ilmi-akademik araştırmanın yapılmadığını söylemek

Sahih'indeki varyantını esas alıp, yukarıda üzerinde duracağımızı zikrettiğimiz iki olayı mercek altına alarak hadislerin literal okunuşlarının yegâne bakış açısı olamayacağı, olayın metne yansımayan ve ancak derinlikli tefekkür sonucu tahmin edilebilecek perde arkasının da olabileceği ihtimaline küçük bir katkı sunmayı hedeflemekteyiz. Ancak asıl konuya geçmeden önce, antlaşma öncesi müslümanların genel durumu ve antlaşmanın genel çerçevesi hakkında bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

2. Antlaşma Öncesi Müslümanların Durumu

Hudeybiye öncesinde Müslümanlarla Mekkeli müşrikler arasında Bedir (İbn Hişam, 1990: I, 606-715), Uhud (İbn İshâk, 2009: 330) ve Hendek (İbn İshâk, 2009: 424) olmuş, bunlardan Bedir ve Hendek'te Müslümanlar galip gelmişken, Uhud savaşında ise her ne kadar zâhiren müşrikler galip gelmiş gibi görünse de (Hizmetli, 1999: 371; Azimli, 2010: 36; Sarıçam, 2014: 177) bu başarılarından çok fazla bir siyasî kazanç elde edemeden Mekke'ye dönmüşlerdi. Mekkeli müşriklerin diğer bazı müttefik kabîlerle birlikte, Medîne'ye saldırmaları sonucu meydana gelen Hendek savaşı, müşriklerin Hz. Peygamber'e karşı gerçekleştirdikleri son saldırı savaşı olmuş (Hamîdullah, 2003: I, 249), hamle sırası artık müslümanlara gelmiş (Azimli, 2010: 37) ve bundan sonra Mekkeli müşrikler artık ister istemez savunma pozisyonuna geçmişlerdi. Hz. Peygamber Hendek Savaşı sonrası, Müslümanların savunma durumundan çıkıp atak duruma geçeceklerini şöyle beyan etmişti: "*Artık Kureyş bu seneden sonra sizinle savaşmayacaktır, fakat siz onunla savaşacaksınız.*" (İbn Hişam, 1990: VII, 350) Hz. Peygamber Hendek savaşı sonrası gâlibiyetin verdiği emniyet duygusuyla artık karşı atağa geçecekti. Bu duygularla Medîne'ye düşmanlık besleyen ve saldırmayı düşünen kabîlelere karşı seriyyeler göndermeye başlamıştı.

---

mümkün gözükmektedir. Hudeybiye hakkında yurt dışında yapılan bazı ilmi-akademik araştırmaları ise şu şekilde zikretmek mümkündür: C. E. Dubler-U. Queralla, "Der Vertrag von Hudaibiyya (März 628) als Wendepunkt in der Geschichte des frühen Islam", *AS*, 21 (1967), 62-81; M. Alwaye, "The Truce of Hudeybiya and Conquest of Mecca" *Mecelletu'l-Ezher*, 45/9 (1973), 1-6; M. Muranyi, "Die Auslieferungsklausel des Vertrags von al-Hudaibiya und ihre Folgen", *Arabica*, 23 (1976), 275-295; Furrukh B. Ali, "Al-Hudaybiya: An Alternative Version", *The Muslim World*, 71 (1981), 47-62; M. Lecker, "The Hudaibiyya-Treaty and the Expedition against Khaybar" *JSAI*, 5 (1984), 1-12; G. R. Hawting, "Al-Hudaybiyya and the Conquest of Mecca: A Reconsideration of the Tradition about the Muslim Takeover of the Sanctuary" *JSAI*, 8 (1986), 1-23; Andreas Görke, "The Historical Tradition About al-Hudaybiya: A Study of Urwa b. al-Zubayr's Account", *The Biography of Muhammad* (nesr.: H. Motzki) içinde, Leiden 2000, s. 240-275.

Hız. Peygamber, Mekkelî hemşehrîleri ile yapmak zorunda kaldığı üç büyük savaştan sonra sıcak ilişkiler kurmak istiyor ve aslında onlara siyâsî otoritesini kabul ettirecek bir hamle yapmak istiyordu. Bilindiği gibi Hudeybiye Antlaşması'ndan önce Medine güneyden Mekkelîler'in, kuzeyden ise Gatafan ve Fezâre kabîlelerinin yanı sıra, Hayber Yahudilerinin tehdidi altındaydı. Hız. Peygamber siyâsî-askerî durumu iyi olmayan Medine'yi düşman tehlikesinden kurtarmak, İslam'ı daha rahat bir şekilde yaymak ve büyük bir tehlike arz eden Hayber problemini halletmek için Mekkelîlerle bir barış antlaşması yapmak istemiştir. (Özkan, 2010: 48)

Hız. Peygamber'in Mekkelî müşriklerle sıcak ilişkiler kurmak istemesinin bazı tezahürleri olarak, beşinci yılın sonunda Nisan 627'de kıtlık çeken Mekke'nin fakirlerine yardım için 500 dinarlık bir bağış göndermesini, Mekke'nin hâkimi ve Kureyş'in reisi Ebû Sufyan'ın Habeşistan'a hicret edenler arasında olan kızı Ümmü Habîbe ile evlenmesini; ayrıca Ebû Sufyan'a bol miktarda Medine hurması yollayarak karşılığında onun bir türlü satamadığı derileri satın almasını zikretmek mümkündür. Böylece Hız. Peygamber'in, müslümanlarla Mekkelî müşrikler arasında savaş halinin devam etmesine rağmen, kendi tarafından uzlaşıcı, hatta dostça jestler yaparak, Mekkelî müşriklerle arasını belli oranda düzeltmeye katkı sağlayacak iyi ilişkiler kurmaya çalıştığını görmekteyiz. (Hamîdullah, 2003: I, 252; 1998: XVIII, 298)

Hız. Peygamber'in Hudeybiye seferi, gördüğü bir rüya üzerine başlar. O rüyasında Kâ'be'yi ziyâret ettiğini görmüş, bunu ensar ve muhâcirler'e anlattığında özellikle de altı yıldır anavatanlarından ayrı kalan muhâcirleri bu haber çok heyecanlandırmıştı. Hız. Peygamber'in "Kâ'be'yi ziyâret ettiği" şeklindeki sözünün kesin doğru olduğuna inanan sahâbîler ve bilhassa da muhâcirler açıkça heyecanlarını belli ediyorlardı.

Hudeybiye hakkındaki bu ön bilgilerden sonra, şimdi Hudeybiye'nin el-Buhârî'nin *es-Sahîh*'indeki anlatımına geçmek istiyoruz. el-Buhârî, Hudeybiye Barış Antlaşması'nı, *es-Sahîh*'inin 54. Kitâb'ı olan Kitâbu'ş-şurût'un 15. babı olarak zikretmiş ve bab başlığı olarak da "eş-Şurût fi'l-Cihâd ve'l-Musâlaha ma'a Ehli'l-Hurûb ve Kitâbeti'ş-Şurût" ifâdelerini kullanmıştır (el-Buhârî, 1992: III, 178).

3. Antlaşmanın el-Buhârî'nin *es-Sahîh*'indeki Anlatımı

3.1. Medîne'den Yola Çıkış ve Hudeybiye'ye Varış

Hız. Peygamber ve onunla beraber inançlarından dolayı Mekkelî müşrikler tarafından çok çeşitli yıldırma politikalarına, fizikî işkenceye ve hepsinden kötüsü psikolojik baskıya/fitne'ye (İşler, 1999:

137-153) maruz kalan ve her türlü maddî varlıklarını inandıkları dava uğruna Mekke’de bırakarak Medîne’ye hicret eden müslümanlar, altı yıldır anayurtlarından uzak kalmışlar ve kendi vatanlarını çok özlemişlerdi. Müslümanlar bu psikolojik durum içerisinde iken, Hz. Peygamber bir rüya görmüş (48/Fetih Sûresi: 27.) ve bu rüyasında Kâ’be’yi ziyaret ettiğini, başını tıraş ettiğini, Kâ’be’nin anahtarlarını aldığını ve Arafat’ta vakfe yapanlarla birlikte vakfe yaptığını görmüş, bu rüyâsını ashâbına anlatmış ve onları umre yolculuğuna çıkmak üzere seferber etmişti. (el-Vâkıdî, 1984: II, 572; Hamîdullah, 1998: XVIII, 297) Hz. Peygamber görmüş olduğu bu rüya üzerine hicretin altıncı yılının Zu’l-ka’de ayında (el-Vâkıdî, 1984: III, 573; İbn Hişam, 1990: III, 322-330; el-Belâzûrî, 1996: I, 439) umre yapmak kasdıyla (el-Belâzûrî, 1996: I, 439) yanına almış olduğu ashâbından müteşekkil yaklaşık 1400 veya 1500 kişilik grupla Meke’ye doğru yola çıkmış (İbn Hişam, 1990: III, 322-330), Mekke’ye savaş için gitmediğini göstermek için de yanına yetmiş tane kurbanlık deve almış, ihrama girmiş (Gazâlî, trs: 350) ve çıkmış olduğu bu seferinin gayesini Mekkeliler’e bildirmek için Mekkeliler’e çok sayıda elçi göndermişti (İbn Hişam, 1990, III, 322-330). Her ne kadar Hz. Peygamber’in bu seferinin zâhiri görüntüsü Kâ’be ziyareti gibi görünse de, aslında Hz. Peygamber ne şekilde olursa olsun Kureyş müşriklerini bir antlaşma metni ile kontrol altına alıp bağlamak ve İslam’ın ve müslümanların siyâsî otoritesini hem onlara ve hem de Arabistan yarımadasındaki diğer bütün muhaliflerine tanıtmak ve kendinin otoritesini kabul ettirmek istiyordu (Miras, 1984: VIII, 164).

el-Buhârî, *es-Sahîh*’inde Hudeybiye antlaşmasını şu isnadla anlatmaya başlamaktadır: Abdullah b. Muhammed > Abdurrazzâk > Ma’mer > ez-Zuhrî > Urve b. ez-Zubeyr > el-Misver b. Mahreme ve Mervan (b. el-Hakem.) (İbn Hacer, 2000: V, 670) el-Buhârî’nin zikretmiş olduğu bu isnadın çok meşhur kişilerden oluştuğuna ve en önemlisi de râvîler arasında ilk *siyer* ve *meğâzî* üstadlarının yer aldığına dikkat çekmek isteriz. İsnad’da yer alan şahısları kısaca burada tanıtmak faydalı olacaktır:

a. Abdullah b. Muhammed:

Ebû Ca’fer Abdullah b. Muhammed b. Ca’fer b. Yemân, el-Buhârî’nin hocalarından olup, müsned hadislere çok önem vermesi dolayısıyla el-Müsniidî lakabıyla tanınmıştır. Muhammed b. Selâm ile Mâverâunnehr bölgesinin hadis üstadıdır. Birçok bölgeye rihle yapmış, Sufyân b. Uyeyne, Mervân b. Muâviye, Fudayl b. İyâz, Abdurrazzâk ve başkalarından hadis dinlemiştir. Kendisinden ise el-Buhârî *es-Sahîh*’inde hadis rivâyet etmiştir. Ayrıca ondan ez-Zuhlî, Ebû Zur’a er-

Râzî, Ubeydullah b. Vâsıl ve başkaları da hadis rivâyet etmiştir. Ebû Hâtîm onun “sadûk” olduğunu söylemitir. el-Hâkim ise onun çağında tartışmasız olarak Mâverâunnehr bölgesinin hadiste imamı olduğunu ve onun el-Buhârî’nin üstadı olduğunu söylemiştir. Hakkındaki kanâatler tamamen olumludur. 229 yılında 90 yaşlarında iken vefât ettiği rivayet edilmiştir (ez-Zehebî, 1985: X, 658-660; 1955: II, 59)

b. Abdurrazzâk b. Hemmâm (ö. 211):

el-Buhârî’nin hocalarından olan Abdullah b. Muhammed, Hudeybiye metnini tanınmış Yemen’li muhaddis Abdurrazzâk b. Hemmâm’dan rivâyet etmektedir. Abdurrazzâk, fıkıh bablarına göre tertip edilmiş büyük bir hadis külliyâtı olan *el-Musannaf* adlı eserin müellifi olup, onun bu eseri Ma’mer b. Râşid’e nisbet edilen *Kitâbu’l-Câmi* ile son bulmaktadır (Akyüz, 1988: I, 298-299).

c. Ma’mer b. Râşid (ö. 153):

Ma’mer b. Râşid Yemen’de hadisi ilk tedvin eden tâbî, muhaddis ve fakihdir. Onun *el-Câmi*’ adlı eseri az önce de ifade ettiğimiz gibi, Abdurrazzâk’ın eserinin sonunda yayınlanmıştır (Sezgin, 1955: 115-134; Hatipoğlu, 2003: XXVII, 552-554).

d. İbn Şihâb ez-Zuhrî (ö. 124):

Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124), tâbîin neslinden olup, hadisleri Emevî Halifesi Ömer b. Abdülazîz’in emriyle resmen tedvin eden ilk âlimdir ve aynı zamanda siyer ve meğâzinin derlenmesinde de büyük bir role sahip olan önemli bir şahsiyettir.

d. Urve b. ez-Zubeyr (ö. 94):

Urve b. ez-Zubeyr b. el-Avvâm, meşhur sahabî ez-Zubeyr b. el-Avvâm’ın oğlu olup Ebû Bekr’in (r.a.) torunudur. Âişe (r.a), Urve’nin teyzesi olup, annesi Âişe’nin (r.a) ablası Esmâ’dır (r.a) ve Abdullah b. ez-Zubeyr, Urve’nin büyük kardeşidir. Urve ilk siyer ve meğâzî otoritelerinden biri olup, yine hadis ve siyer/meğâzî’de çok önemi bir yere sahip olan meşhur ez-Zuhrî’nin de hocasıdır.

e. el-Misver b. Mahreme (ö. 64):

el-Misver b. Mahreme sahabî olup hicretten iki yıl sonra Mekke’de dünyaya geldiği anlaşılmaktadır. Mekke fethinde İslâm’ı kabul eden babası fetihten hemen sonra Zilhicce ayında Misver’i Medine’ye götürdü. Misver’in tâbîinden olduğu görüşü doğru değildir. Misver, Muâviye’nin ölümüne kadar (60/680) Medine’den ayrılmadı;

ancak onun yerine geçen oğlu Yezîd'e biat etmek istemediği için Mekke'ye göç ederek oraya yerleşti ve h. 64 yılında vefat etti (Nazlıgül, 2005: XXX, 192-193).

İbn Hacer, Hudeybiye rivâyetinin el-Misver b. Mahreme'ye nisbetle mürsel olduğunu, çünkü el-Misver'in sahabî olmakla beraber Hudeybiye seferine katılmadığını, el-Misver'in Hudeybiye rivâyetini sefere katılan Ömer, Osman, Ali, el-Muğîra Ümmü Seleme ve Sehl b. Huneyf gibi başka sahabîlerden duyduğunu söylemiştir (İbn Hacer, 2000: V, 680).

f. Mervan b. el-Hakem (65):

Emevî hilâfetinin Mervânî kolunun kurucusu ve ilk halifesi olan Mervân b. el-Hakem hicretin 2. yılında Mekke'de doğdu. Hz. Osman'ın amcası Hakem b. Ebu'l-Âs b. Ümeyye'nin oğludur. Hz. Peygamber'e karşı düşmanca bir tavır takınıp ona eziyet edenlerle birlikte hareket eden Hakem, Ümeyye ailesi mensuplarının çoğu gibi Mekke fethinin ardından müslüman olduğunu söylediye de bundan sonra da olumsuz tavrını devam ettirdi. Hz. Peygamber'i taklit etmesi, evini gözetlemesi ve müslümanların sırrını ifşa etmesi yüzünden Resûlullah tarafından lânet edilerek Tâif'e sürüldü. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, Hakem ve ailesinin Medine'ye dönmek için yaptığı müracaatları kabul etmediler. Hz. Osman halife olunca Hakem ve ailesinin Medine'ye dönmesine izin verdi ve onlara çeşitli ihsanlarda bulundu; o sırada yirmi yaşlarında olan Mervân'ı da devlet kâtipliği gibi önemli bir göreve getirdi. Henüz yirmi yaşlarında iken veliaht belirlemeden ölen II. Muâviye'nin o sırada yönetimi üstlenebilecek yaşta kardeşi de bulunmadığından, bu şartlarda Emevî ailesinin liderliğine en uygun kişi ailenin Ebû'l-Âs kolunun büyüğü Mervân b. Hakem idi. Böylece Emevîlerin Mervânî kolunun iktidarı başlamış oldu. (Aycan, 2004: 225-227) İbn Hacer, Mervan b. el-Hakem'in sahabî olmadığı için Hudeybiye rivâyetinin ona nisbetle mürsel olduğunu söylemiştir (İbn Hacer, 2000: V, 680).

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi el-Buhârî, Hudeybiye antlaşmasını *es-Sahîh*'inin Kitâbu's-Şurût bölümünde özet olarak sahabî el-Misver b. Mahreme ve Mervan b. el-Hakem'in anlatımı ile nakletmekte ve her iki râvînin de bir diğerrinin sözünü doğruladıklarını bildirmektedir (el-Vâkıdî, 1984: II, 571-572). *es-Sahîh*'te yaklaşık altı sayfalık bir yer tutan Hudeybiye'yi el-Misver ile Mervan şöyle anlatmaktadır: Hz. Peygamber ashâbıyla berâber yola çıkar, Hudeybiye'ye yaklaştığında, henüz müslüman olmayan Hâlid b. Velîd'in Kureys'e ait yaklaşık iki yüz kişilik bir süvari birliğinin başında öncü bir kuvvet olarak Ğâmîm mevkiine geldiğini haber alır ve

bunun için ashâbına yollarını değiştirerek sağ tarafa doğru ilerlemelerini ister. Hz. Peygamber ashâbıyla yürür ve Kureyş'in karargahının üst taraflarındaki Seniyye mevkiine gelince, Hz. Peygamber'in binmekte olduğu Kasvâ adlı devesi yere çöker, her ne kadar insanlar kalkması için deveyi dürtsele de deve olduğu yerden kalkmaz. Sahâbe, "Kasvâ çöktü, Kasvâ çöktü" diye yüksek sesle bağrıışmaya başlarlar. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Kasvâ çökmedi, onun böyle bir huyu yoktur, ancak Fil'i engelleyen, bunu da engellemiştir" der (el-Buhârî, 1992: 1992, 178). Hz. Peygamber'in zâhir niyeti her ne kadar Kâ'be'yi ziyâret etmek gibi görünse de asıl amacının Kureyş'e siyâsî otoritesini kabul ettirmek olduğu ve bu nedenle de daha baştan antlaşma yapmak amaçlı Medîne'den yola çıktığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle de müslümanlar yanlarına silah almamışlar, sadece kınında sokulu kılıçla yola çıkmışlardır. Kasvâ ilerlemeyi reddedip yere çöktüğü esnâda Hz. Peygamber, antlaşma taraftarı olduğunu şu sözleri ile ortaya koyar: "Eğer bana Allah'ın yasaklarına saygı duyacakları bir antlaşma planı teklif ederlerse, kesinlikle bu planı kabul edeceğim" (el-Buhârî, 1992: 1992, 178). Hz. Peygamber bu sözü söyledikten sonra, Kasvâ'yı dürtür ve deve yerinden ok gibi fırlatarak kalkar. Sanki deve bilinçli bir şekilde, Hz. Peygamber'in antlaşma yapma fikrini açıklaması için çökmüş gibidir.

3. 2. Suyu Kurumuş Kuyudan Su Fıskırması Hâdisesi

Bizim bu araştırmada üzerinde duracağımız hususlardan birisi, suyu çekilerek azalan bir kuyunun suyunun, coşkulu bir şekilde tekrar akması meselesidir. Anlatıldığına göre Hz. Peygamber, devesi Kasvâ kalktıktan sonra yürüyüşüne devam eder ve nihayet suyu az olan Semed kuyusu yolu üzerindeki Hudeybiye mevkiinin sonuna iner. Oradaki bir kuyuda az miktarda su vardır, insanlar bu az suyu tamamen çekerler ve kuyuda hiç su kalmaz. Suyu ihtiyaç hasıl olunca insanlar durumu Hz. Peygamber'e şikâyet ederler. Bunun üzerine Hz. Peygamber ok sadağından bir ok çıkarır ve bu oku suyu çekilen kuyunun üzerine koymalarını emreder. Onlar bunu yapar yapmaz kuyunun suyu coşkuyla akmaya başlar. Bütün insanlar su ihtiyacını karşılarlar ve kuyu hâlâ coşku ile akmaya devam etmektedir (el-Buhârî, 1992: 1992, 178).

el-Buhârî'deki bu anlatıma bakıldığında suyu kurumuş olan kuyudan tekrar bol miktarda su akmasının sebebinin, kuyunun üzerine Hz. Peygamber'in verdiği okun bırakılması olduğunu, yani bu olayın bir mucize olduğunu iddia etmek mümkün görünmektedir. Ancak şunu ifade edelim ki, karşılaşılan bu susuzluk sorunun Hz. Peygamber tarafından çözüm şekli bütün kaynaklarda tek bir şekilde ve mucize olarak anlatılmamaktadır.

Mesela bu anlatımlardan birine göre, Hz. Peygamber'e susuzluktan şikâyet edilince sadağından bir ok çıkarıp ashabından birine vererek onu kuyuya indirmiş ve oku kuyuya batırmasını veya onunla kuyuyu hafifçe kazmasını emretmiştir. Kuyuya inen kişinin Nâciye b. Cündüb olduğu nakledilir. Nâciye okla kuyunun dibini kazıyınca şu fişkirmaya başlar (İbn Hişâm, 1990: II, 311). Bir diğer anlatıma göre ise Hz. Peygamber'e bir kabın içerisinde su getirilmesi ve insanların bu sudan abdest ve diğer işleri için yararlanmalarındır. Rivâyetlerden bazıları ise Rasûlüllah'ın suyu azalan kuyunun başında dua ettiği şeklindedir. Bir müddet sonra insanlar bu kuyunun suyundan rahatça faydalanmışlar, hayvanlarına dahi içirmişlerdi. Hatta başka bir anlatıma göre, susuzluktan şikâyet edilince Hz. Peygamber, Kinâne kabilesinden biraz su almalarını ve onu kuyuya koymalarını emretti. Bu ekilde kuyudan sular fişkirmaya başlamıştı. Caetâni'nin iddiasına göre kuyunun suyunun artması ile ilgili rivâyetlerin de farklılık göstermesi sebebiyle bu olayın bir mucize eseri değil, Nâciye b. Cündüb'ün kuyuya indiğinde elindeki okla kuyuyu eşleyip toprağın altında kalıp üstü kapanan suyu ortaya çıkarması şeklinde vukû bulunduğu anlaşılmaktadır (Atmaca, 2007; 50). Azimli de bu sefer sırasında Hz. Peygamber'in ashâbına emredip kuyunun tabanına biraz su bırakılması ve bir ok ile kuyunun tabanının deşilmesi sonucu kuyudan suyun çıkması işlemlerinin göz ardı edilerek, kör kuyudan su çıkarma mucizesi gerçekleştirdiği gibi abartılar bulunduğu kanısındadır (Azimli, 2010: 38)

Muhammed Hamîdullah bu olayın tâbiî bir hadise olduğu, mutlaka mucize olarak telakkî edilmesi gerekmediği fikrini çok açık şekilde ifade etmektedir. Ona göre, şayet yeraltındaki bir su kaynağı sığ bir toprak katmanı ile örtülü olsa ve toprak kazılıp burada yeni bir su kaynağı bulunacak olsa, bunda şaşılacak bir şey yoktur. Ama bu olay, Hz. Peygamber ve arkadaşları susadığında meydana geliyorsa, biz bunu mucize olarak değerlendiririz. Sebep ve sonuçları yaratan Allah için hiçbir şey mucizevî değildir. Bu tür olaylardan bazılarını mucizevî sayarken, bazılarında bu özelliği görmeyen yine biziz (Hamîdullah, 2004: 219).

Konu ile ilgili olarak ayrıca yine Hamîdullah'a ait şu yorumla bu meseleyi noktalamak istiyoruz: "Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'nın bir mucizesi şöyle geçer: "Hz. Musa asası ile bir taş (kayaya) vurur vurmaz kayadan on iki göz pınar kaynamaya başladı." Biz buna mucize diyoruz, niçin? Çünkü Hz. Musa'nın ve yanındakilerin suya ihtiyaçları vardı. Normal olarak çölde su bulunması da çok uzak bir ihtimaldi. Hz. Musa kayaya vurunca hemen pınarlar kaynamaya başladı. Şimdi, aynı hadisenin Hz. Musa için değil de benim veya sizin için vuku bulduğunu

farz edelim. Bu takdirde, hadisenin oluş şekli şöyle izah edilebilir: Bildiğiniz gibi pınarlar topraklardan veya kayalardan çıkarlar. Toprak altında veya dağların içindeki havuza benzer yerlerde damla damla sular uzun seneler boyunca birikirler. Bu görünmeyen kapalı havuzun zayıf bir noktasından, bir menfezden sular dışarı çıkabilirler. Biz de buna pınar deriz. Bunun böyle olduğunu, bir defasında biz de bittecrübe gördük: Almanya’da veya Fransa’da, şimdi iyice hatırlayamıyorum, arkadaşlar bir pınar buldular. Suyun geldiği yönün üstünü açarak takip ettiler ve suyun asıl membarı olan havuza benzer bir yeri ortaya çıkardılar. Bunun gibi bir havuzun sadece bir duvarı biraz zayıf, diğer yerleri çok daha sağlam olabilir ve şayet biz bu zayıf tarafa bir âsâ ile vuracak olursak buradan bir pınar kaynayabilir. Aynı şekilde, Cenab-ı Hak binlerce yıl önceden, filan tarih, filan gün, filan vakit ve filan yerde peygamber Musa bulunacak, suya ihtiyacı olacak, filan kayanın şu ince tarafına âsâsı ile vuracak ve de buradan pınarlar kaynayacak şeklinde takdir etmiş, bunun sebepleri de Allah’ın takdirine göre binlerce seneden beri tekâmül edip o anda tahakkuk etmiş olabilir. Mesela, bugün ben, Erzurum civarındaki bir dağa gitsem ve orada rastgele vurduğum bir yerden su çıkmağa başlasa siz buna mucize demeyeceksinizdir. Hâlbuki peygamberlerden bir peygamber çölde, suya ihtiyacı olduğu bir anda aynı şeyi yapmış olsa buna mucize diyoruz.” (Hamîdullah, 2009: 81-93)

3. 3. Büdeyl b. Verkâ el-Huzâî ve Hudeybiye’deki Rolü

Hudeybiye’nin bu aşamasına, doğrudan Kureyş tarafından antlaşma zemini aramak için gönderilen elçiler damgasını vurmaktadır. Ancak Büdeyl gibi bazı kişiler doğrudan Kureyş tarafından gönderilmese de, Hz. Peygamber’in Hudeybiye seferi karşısında Kureyş’in izlediği stratejiyi gözlemleyip doğrudan Hz Peygamber’e rapor etmişlerdir. Büdeyl de, doğrudan Kureyş’in bir elçisi olarak değil, Hz. Peygamber’in sırdaşı olarak Kureyş’in faaliyetlerini ona (s.a.v.) nakletmek üzere gelmiştir. Arap dâhilerinden olduğu söylenen Büdeyl b. Verkâ el-Huzâî’nin Mekke fethinde müslüman olduğuna dair rivayetler bulunmakla beraber bütün Huzâalılar’ın Hudeybiye Antlaşması’ndan sonra İslâmiyet’i kabul ettiği dikkate alınırsa, Büdeyl’in fetih yılından önce Müslümanlığı kabul ettiği anlaşılır (Kandemir, 1992, VI, 482-483).

Huzâa kabilesinden olan Büdeyl, Hz. Peygamber’in Tihâmelilerden sırdaşı olup, ona Kureyşliler’in durumları ile ilgili bilgiler getirmiştir. Mekke çevresindeki Tihâme kabileleri arasında Huzâalılar öteden beri Hz. Peygamber’in sırdaşı idiler. İster müslüman olsun isterse müşrik olsun, bütün Huzâalılar, Mekke’de olan her şeyi

Hız. Peygamber'den saklamazlar, gizlice bildirirlerdi. Budeyl, Ka'b b. Luey ve Amir b. Luey kabilelerinin Hudeybiye mevkiinde bulunan en zengin su kaynaklarının başına konduklarını ve yanlarına da sağmal ve yavrulu develeri ile kadın ve çocuklarını da aldıklarını söyledi. Budeyl, Hız. Peygamber'e "Bunlar size karşı harb edecekler" dedi. Hız. Peygamber, Budeyl'in getirdiği bu haber karşısında Hudeybiye seferinin gerekçelerini ve aynı zamanda varmak istediği hedefi de açıkça ortaya koyan fikirlerini şu şekilde beyan etti: "Fakat biz hiçbir kimse ile harb etmek için gelmedik. Biz yalnız umre yapmak niyetiyle geldik. Bununla beraber harb, Kureyş'in maddî ma'nevî kuvvetlerini zayıflatmış ve onları zarara uğratmıştır. Eğer Kureyş arzu ederse, ben onlarla aramızda barış için bir süre belirlerim. Onlar da benimle diğer müşriklerin arasını serbest bıraksınlar... Eğer Mekkeliler böyle bir antlaşmayı kabul etmez ve diğer Araplarla beni kendi halimize bırakmayıp, müdâhele etmek isterlerse, hayatım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, şu müdâfaa ettiğim Müslümanlık uğrunda başım vücudumdan ayrılincaya kadar Mekkeliler'e karşı cihad edeceğim, bu muhakkaktır. Şu kesindir ki, o zaman Allah, Kur'an'daki zafer vaadini yerine getirecektir." Hız. Peygamber böylece amacının savaş olmadığını, ancak müşrikler barışa yanaşmazlarsa, kendisinin de savaşmaktan çekinmeyeceğini çok açık bir dille etmişti. Budeyl, Hız. Peygamber'e "ben senin bu söylediklerini gidip Kureyş'e iletacağım" diyerek oradan ayrıldı ve Kureyşliler'e, Hız. Muhammed'in yanından geldiğini, onunla görüşüğünü ve eğer isterlerse onunla aralarında geçen diyalogu kendilerine aktarabileceğini söyledi. Kureyşliler'den ayak takımı bazı kimseler karşı çıksa da, içlerinden ileri gelen ve sözü dinlenen kimseler duyduklarını anlatmasını istediler. Bunun üzerine Budeyl, Hız. Peygamber ile aralarında geçen diyalogu onlara nakletti (el-Buhârî, 1992: III, 179).

4. Kureyş Tarafından Gelen Elçiler

4.1. Birinci Elçi Urve b. Mes'ud

Babası Ficâr savaşlarında Sakîf kabilesinin kumandanlarından olan Urve'nin annesi Kureyş kabilesine mensup olduğundan dolayı Urve, Hız. Peygamber'le akraba olduğu gibi, Ebû Süfyân'ın kızı Âmine ile evliliği dolayısıyla da onun (s.a.v.) bacanağıdır. Sakîf kabilesinin reislerinden biri olan Urve, Mekke'de çok iyi tanınıyordu. Urve b. Mes'ûd, Hız. Peygamber'in Tâif kuşatmasından sonra Müslüman olmuştur. Hız. Peygamber kuşatmayı kaldırıp Medine'ye döndükten sonra Urve'nin gönlüne İslâm sevgisi düştü ve Rasûlullah daha Medine'ye ulaşmadan ona yetişip İslâmiyet'i kabul etti. Hız. Peygamber, onun müslümanlığı benimsemesine çok sevindi. Urve

Tâif'e gidip ziyaretine gelenlere müslüman olduğunu bildirdi, İslâmiyet'in mükemmel bir din olduğunu anlattı. Fakat Tâifliler onu dinlemediler. Ertesi gün sabah namazı vaktinde evinin üstüne çıkıp ezan okudu ve kavmini İslâm'a davet etti. Ancak buna öfkelenen halk ok atarak Urve'yi ağır şekilde yaraladı ve neticede şehit oldu (Nazlıgöl, 2012: XXXII, 183)

Kureyş'in ilk elçisi Urve b. Mes'ûd iyi niyetli ve antlaşma taraftarıdır. Kureyş'ten izin alarak Hz. Peygamber ile görüşmek için yola çıkar. Hz. Peygamber'in yanına gelince, Hz. Peygamber Büdeyl'e söylediği sözlerin aynısını ona da söyler. Bu arada Hz. Peygamber "Bir mütâreke kabul etmezlerse, Kureyş ile ölünceye kadar harb edeceğim" buyurunca Urve b. Mes'ûd "Ey Muhammed! Sen kavminin kökünü kazıdığını farzetsek, ne düşünürsün, bana söyle! Senden evvel Arab'dan kendi kavmini toptan helak eden bir kimse işittin mi? Ya mesele diğer şekilde meydana gelirse! Yani, ya Kureyş size galip gelirse! Vallahi ben aranızda ileri gelenlerden bâzı kimseler görüyorum, bu muhakkak olmakla beraber, yine ben birtakım kabilelerden toplanmış karışık kimseler de görüyorum ki, bunlar harb sırasında kaçıp, seni yalnız bırakabilirler" dedi. Ebû Bekr (r.a.), Urve'nin, Peygamber'in sahâbîlerini harbden kaçmakla ittihâm etmesine dayanamadı ve Urve'ye "Haydi sen, Lât putunun fercini yala! Biz mi harbden kaçıp Rasûlullah'ı yalnız bırakacağız, hâşâ!" diye çok sert bit tepki gösterdi. Urve, Ebû Bekir'e "eğer senin bana yaptığın ve benim de sana henüz karşılığını ödeyemediğim bir iyiliğin olmasaydı ben de sana cevap verirdim" dedi (el-Buhârî, 1992: III, 179). Bu arada Urve bir Arab adeti olduğu üzere, Hz. Peygamber'in sakalını tutarak Hz. Peygamber'le olayı müzakere etmektedir. Bu esnada Muğîra b. Şu'be -Urve'nin kardeşinin oğludur- başında miğfer ve elinde kılıçla Hz. Peygamber'in baş ucunda beklemektedir. Urve her ne zaman elini Hz. Peygamber'in sakalına uzatsa, elindeki kılıcın kınının ucuyla Urve'nin eline vuruyor ve "Rasûlullah'ın sakalından elini çek" diyordu. Bunun üzerine eline vuranın kim olduğunu sordu ve onun Muğîra olduğunu söylediler. Bunun üzerine Urve "Ey gaddar, ben hala senin câhiliye dönemindeki gâdr ve hiyanetini ödemekle meşğul değil miyim" der (el-Buhârî, 1992: III, 179). Urve'nin, kılıcın kabzası ile eline vuran ve kardeşinin oğlu olan Muğîra b. Şu'be'yi tanımaması mümkün değildir ve bu nedenle kim olduğunu sorması ilginç görünmektedir. Burada şöyle bir tahmin yürütmek ihtimal dahilindedir: Muhtemelen Muğîra'nın başında miğfer olduğu için ve belki de Urve'nin Muğîra'ya arkası dönük olduğu için onun kim olduğunu ilk başta tanımamış, bu nedenle de "bu elime vuran da kim?" şeklinde sormuş olabilir.

4.2. Ashâb'ın Hz. Peygamber'in Tükürüğünü Yüzüne Sürmesi Meselesi

Suyu çekilmiş kuyudan su fişkırması hâdisesinden başka, bizim bu araştırmada üzerinde durmayı amaçladığımız hususlardan bir diğeri de; Hz. Peygamber'in tükürük, sümük ve balgam gibi bazı atıklarını ashâbın el ve yüzüne sürdükleri şeklinde algılanan ve anlatılan meseledir. Bu fikrin dayanaklarından birisi, el-Buhârî'de Urve'nin ağzından nakledilen şu anlatıdır: “Sonra Urve, Peygamber'in sahâbîlerini iki gözü ile iyice süzdü ve kendi kendine şöyle dedi: Bu ne müthiş bir saygı! Vallahi Rasûlullah ağzından bir şey atarsa bu muhakkak sahâbîlerinden bir adamın avucuna düşüyor ve o adam bunu yüzüne ve bedenine sürüp ovalıyor. Onlara bir şey emredince, sahâbîleri derhâl emrini yerine getirmeye koşuyorlar. Abdest aldığı zaman da abdest suyunun artanını almak için nerede ise birbirleri ile kavga ediyorlar. Peygamber söz söylediği zaman, huzurundaki bütün sahâbîler seslerini alçaltıyorlar. Ona aşırı saygı duyduklarından yüzüne dikkatle bakamıyorlar.” (el-Buhârî, 1992: III, 180) Her ne kadar *es-Sahîh*'in mütercimi merhum Sofuoğlu Urve'nin burada alıntılıdığımız sözlerini, onun gidip Kureyş'e nakledeken sarfettiği sözler gibi tercüme etmeyi yeğlese de bizim şahsi kanâtimize göre, bunlar Urve'nin kendi gözlemleri olup adeta kendi kendine konuşmakta ve gidip ashâbın Hz. Peygamber'e saygısının derecesini nasıl anlatacağına dair zihninde bir söz akışı düzeni kurgulamaktadır. Nitekim *es-Sahîh*'deki anlatı bizim bu tahminimizi doğrular mahiyettedir Anlatı şöyle devam eder:

“Müteakiben Urve, Kureyş'in yanına geldi ve gördüklerini şöyle tasvir etti: “Ey kavmim! Vallahi ben vaktiyle birçok kralın huzuruna elçi olarak çıktım. Rûm meliki Kaysar'ın, Fars meliki Kısra'nın, Habeş meliki Necâşî'nin dîvânlarına elçilikle girdim. Vallahi bunlardan hiçbir melikin adamlarını, Muhammed'in sahâbîlerinin Muhammed'i ta'zîm ettikleri derecede hükümdarlarını asla ta'zîm eder görmedim. Muhammed'in sahâbîleri onun tükürüğü ile bile teberrük ediyorlar! O bir şey emredince, onun sahâbîleri derhâl emrini yerine getirmeye koşuyorlar. O abdest aldığı zaman da, abdest suyunun fazlasını birbirlerinin üzerine yığılarak paylaşıyorlar. O söz söylediği zaman sahâbîleri hafif bir sesle onu tasdik edip cevâb veriyorlar. Muhammed'in sahâbîleri onu ta'zîm için, onun yüzüne dikkatle bakamıyorlar. Şimdi Muhammed size güzel bir barış ve iyilik yolu arzetti. Bunu kabul edin! dedi” (el-Buhârî, 1992: III, 180). Urve'nin müşâhedeleri üzerine Kureyş hiçbir yorum yapmaz ve başka bir kişi elçi olarak kendisinin gönderilmesini ister ve Kureyş o kişinin isteğini

onaylayarak onu elçi olarak gönderirler ki, biz bunun ayrıntısına biraz aşağıda değineceğiz.

Şahsî kanaatimize göre, *es-Sahih*'te yer alan bu anlatımdan yola çıkarak literal/lafızcı bir okuma ile, Hz. Peygamber'in tükürük ve balgam gibi bazı atıklarının temiz olduğu ve bunları sahâbenin rahatlıkla el ve yüzlerine sürdükleri gibi bir hüküm istinbatına çalışmak, en hafif deyiimiyle bir zorlamadır ve buna da gerek yoktur. Biz olayı şöyle tasavvur ve tahmin etmekteyiz. Ortam son derece gergin ve hassastır. Kureyş tarafından gelen elçi Urve ile Hz. Peygamber hararetli bir şekilde savaş-barış meselelerini müzâkere etmektedirler. Bu esnada gayet tâbiî ve insânî bir hal olarak Hz. Peygamber'in ağızından bir tükürük damlası fırlayıp yakınındaki bir sahâbînin eline ve/veya yüzüne düşmüş ve o sahâbî de doğal bir reflekse bu tükürüğe elini dokundurup yüzünden silmiş olabilir. Bu hali gören ve barış taraftarı olan elçi Urve, Kureyş'in yanına gittiğinde onlara sahâbenin Hz. Peygamber'e saygısını vurgulu bir şekilde anlatmak ve elbette onları barışa ikna etmek için bir fırsat olarak değerlendirmiş ve biraz da abartılı olarak anlatmış olabilir. Şunu ısrarla vurgulamak isteriz ki söz konusu metinden; nezâket, zerâfet ve temizliği herkes tarafından bilinen Hz. Peygamber'in ağızından çıkan birtakım atıkları kasıtlı olarak arkadaşlarının el ve yüzlerine doğru atmış ve onların da yine kasıtlı olarak bu atıkları yüzlerine ve ellerine sürmüş olduğu gibi bir netice çıkarmak, zorlama bir te'vîl olup hikmete de muvafık değildir ve bu yaklaşım tarzının hadislerin doğru anlaşılmasına sunacağı hiçbir katkı da yoktur. Aksine böyle bir yorum ve yaklaşım tarzının, Hz. Peygamber'in ef'âlinin, akvâlinin ve ahvâlinin yanlış anlaşılmasına ve yanlış aktarılmasına, dolayısıyla da onun (s.a.v.) nezih kişiliğinin bazı kişiler ve çevrelerce kesin olmayan bir yorum yüzünden tiksinti ile karşılanmasına yol açabileceğine dikkat etmek gerekir. Böyle bir meselede kesin bir yargıya varmadan önce, Hz. Peygamber'in bütün hayatının dikkatli bir şekilde ve titizlikle etüt edilmesinin gerekli olduğunu ve onun hayatının ve ashâbı ile ilişkilerinin genel seyrinin ne şekilde cereyan ettiğini hassas bir şekilde ortaya koymak gerekir. Aksi takdirde yanlış anlamalara neden olmak kaçınılmaz olacaktır.

4.3. İkinci Elçi Kinâne Oğullarından Bir Zat

Urve b. Mes'ûd'un Kureyş'in yanına gidip, ayrıntılarına yukarıda değindiğimiz şekilde müşâhedelerini anlatmasından sonra, Kinâne oğullarından birisi Kureyş'e hitâben, "Beni bırakınız, bir kerre de Muhammed'in yanına ben gideyim" dedi. Onlar da, "Pekâlâ git!" dediler. Bu Kinânli zât, Peygamber'in sahâbilerine doğru giderken, Rasûlullah "Bu gelen falan kimsedir. O öyle bir kabiledendir ki, onlar

hacc ve umre kurbanlarını ta'zîm ederler. Gerdanlıklı kurban develerini bu zâtın gözü önüne salıverin!” buyurdu. Sahâbîler bütün kurbanlık develeri onun geleceği yolun üzerine salıverdiler ve yüksek sesle “Lebbeyk, Allâhumme lebbeyk” diyerek Kinânî'yi karşıladılar. Kinânî zât kurban develerini ve sahabîlerin telbiye ile karşılamalarını görünce hayret ederek, “Subhânallah! Bu zâtların Beyt'i ziyaretten men' edilmeleri, bunlara yakışmayan bir harekettir” dedi. Kureyş'in yanına döndüğünde de “Ben bunların umre için kesecekleri kurban develerini boyunlarına gerdanlık takılmış ve damgalanmış bir hâlde gördüm. Ben bunların Beyt'i ziyaretten men' edilmelerini uygun görmem” dedi (el-Buhârî, 1992: III, 180). Öyle anlaşılmaktadır ki, Hz. Peygamber müşriklerle antlaşma zemini yakalamak için, çok hassas bir strateji izlemekte ve mümkün ve meşrû her enstrümanı kullanmak istemektedir.

4.4. Üçüncü Elçi Mikrez b. Hafs:

Mikrez, Mekke müşriklerinin ileri gelenlerinden olup Hz. Peygamber davetini açıkladığında ona düşmanlık yapmış bir kişidir. Müşriklerin Hz. Peygamber'le yaptığı savaşların bazılarında müşrik ordusuna Mikrez'in komuta ettiği bilgisi vardır. Şair olduğu da nakledilir.

Kinâneli zâtın konuşmasından sonra Kureyşliler arasından Mikrez b. Hafs denilen birisi ayağa kalktı ve “Bana müsâade edin de Muhammed'e bir de ben gideyim” dedi. Onlar da “Haydi git!” dediler. Mikrez sahabîlere doğru gelirken, Hz. Peygamber “Şu gelen Mikrez'dir, fâcir bir kimsedir” buyurdu. Mikrez, Hz. Peygamber ile konuşmaya başladı. Tam Hz. Peygamber ona bir şeyler söyleyeceği sırada Süheyl b. Amr çıkageldi (el-Buhârî, 1992: III, 180-181).

4.5. Dördüncü Elçi Süheyl b. Amr

Süheyl b. Amr (ö. 18/639), Kureyş'in bir kolu olan Âmir b. Lüey kabilesine mensuptur. Cahiliye devrinde genç yaşına rağmen Kureyş'in ileri gelenleri arasında yer aldı. Bedir Gazvesi'ne müşrikler safında ve onların hatibi olarak katılan Süheyl, esir düştü. Fidyesi ödenip serbest kaldıktan sonra Mekke'ye döndü ve yeniden savaş hazırlıklarına başladı. Süheyl, bazı kaynaklara göre kardeşi Sehl ile birlikte Mekke'nin fethi sırasında müslüman oldu. Bazılarına göre ise Huneyn Gazvesi'nden dönüşte onun İslam'a girmesini arzulayan Hz. Peygamber kendisine ganimetten 100 deve pay verdi; o da bunun üzerine Ci'râne'de müslüman oldu ve Medine'ye hicret etti. Süheyl ailesiyle birlikte Hz. Ömer'in hilafeti döneminde cihada iştirak etmek üzere Suriye taraflarına gitti ve aile fertleri orada vefat etti. Süheyl b.

Amr 18 (639) yılında Amvâs'ta çıkan veba salgınında öldü (Erul, 2010: XXXVIII, 30).

Süheyl b. Amr Kureyş adına antlaşmaya imza koyan zattır. Süheyl b. Amr uzaktan görününce Hz. Peygamber bu isim ile tefe'ül ederek sahâbîlere “Artık işiniz size bir dereceye kadar kolaylaştı” buyurdu. Hz. Peygamber’in kâtibine antlaşma metninin başına besmele ve “Muhammed Rasûlullah” yazdırmasını Süheyl kabul etmedi ve sonunda onun istediği şekilde yazıldı (el-Buhârî, 1992: III, 181).

Barış antlaşmasının başlığı konusunda antlaşmaya varıldıktan sonra Hz. peygamber ilk madde olarak “Kabe’yi ziyaret etmemize izin vereceksiniz” teklifinde bulunur. Süheyl bu teklife itiraz eder ve “Vallahi buna izin veremeyiz, çünkü Araplar baskıya boyun eğdik diye dedikodu ederler” diyerek karşı çıkar. Ancak bu ziyaret işinin bu sene değil de gelecek sene olabileceğini kabul eder. Şimdi bir madde teklif etme sırası Süheyl’e gelmiştir. Süheyl “Sana bizden bir erkek gelirse, o gelen kimse senin dininde olsa bile, onu bize geri vereceksin!” teklifinde bulunur. Ancak Müslümanlar bu teklife itiraz ederler. Tam bu esnada Mekke’de Müslüman olan ve hapsedilmiş olan Süheyl’in oğlu Ebû Cendel, hapisten kaçarak ayakları zincire bağlı olduğu halde, seke seke çıkagelir ve kendisini Müslümanların arasına atar. Bu durum üzerine Süheyl “İşte yâ Muhammed! Seninle imzalayacağım antlaşmanın ilk maddesi uyarınca bana teslim edeceğin ilk kimse oğlumdur” der. Hz. Peygamber bu durum karşısında “barış antlaşmasını henüz imzalamadık” der. Süheyl “Öyle ise Vallahi ben seninle hiçbir konuda barış antlaşması yapmam” der. Hz. Peygamber Süheyl’e “Hadi Ebû Cendel’i bana bağışla da antlaşmayı imzala” der. Süheyl bu teklifi kabul etmeyince Hz. Peygamber “Hadi bunu benim hatırım için yap” der. Süheyl ise asla yapmayacağını söyler. Bu arada Mikrez b. Hafs, “tamam, hadi bunu sana bağışladık” derse de imzaya yetkili olan Süheyl bunu kabul etmez. Bu arada Ebû Cendel müşriklere iâde ediliyor oluşuna içerler ve ciddi anlamda sitem eder. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Ey Ebû Cendel! Sabret, Allah’tan ümidini kesme, Biz Müslümanlar mağdur ve mağlup olmayız, Yüce Allah yakında sana da kurtuluş yolu bahşedecektir” diyerek Ebû Cendel’i teselli eder.

Bu esnada bu olay karşısında fevkaledü üzüntü duyan Ömer b. el-Hattâb oldukça sert bir uslûpla Hz. Peygamber’e itiraz eder. Hz. Peygamber ise yumuşak bir uslûpla Hz. Ömer’in bu itirazlarını cevaplandırır. Bu sefer Ömer (r.a.) benzer itirazlarını Ebû Bekr’e (r.a.) de iletir. O da Hz. Peygamber’in verdiği cevaplara benzer cevaplarla Hz. Ömer’i sakinleştirmeye çalışır. Daha sonra Ömer (r.a.) “Bu itirazlarımdan dolayı keffâret olarak sonra birçok iyi işler yapmışımdır” diyecektir.

Hız. Peygamber barış antlaşmasının imzası bitince arkadaşlarına “Haydi artık kalkın, kurbanlarınızı kesip, başlarınızı tıraş edin!” buyurdu. Ancak sahabîlerden hiç birisi, Rasûlullah bu emrini üç kere tekrarladığı halde bu emri yerine getirmeyiz. Sofuoğlu, sahâbenin bu tutumu ile ilgili olarak şu yorumu yapmaktadır: “Sahâbîler’in Peygamber’in emrine icâbet etmekte ağır davranmaları, şartlarını ağır buldukları bu barışın bir vahiy ile ibtâl edilmesi ve böylece kendileri için umre ibâdetinin yapılması müyesser olması ümidine dayanıyor idi. Ve şübhesiz Hız. Peygamber’e karşı muhâlif bir hareket mâhiyetinde değildi. Peygamber’in emri mutlak idi; binâenaleyh hemen acele yerine getirilmesi gerekmediği sahâbîlerce bilinmişti (Sofuoğlu, 1987: VI, 2570). Bunun üzerine Hız. Peygamber Hudeybiye’ye yanında getirmiş olduğu eşi Ümmü Seleme’nin yanına gider ve sahabîlerden gördüğü bu kayıdsızlığı ona aktarır. Ümmü Seleme (r.a.) “Ey Allah’ın Peygamberi! Sen bu emri yerine getirmek istiyor musun? O hâlde şimdi dışarı çık, sonra da kurbanlık develerini kesinceye ve berberini çağırıp, o seni tıraş edinceye kadar sahâbîlerinden hiçbirisine bir kelime bile söyleme!” dedi. Bunun üzerine Peygamber, Ümmü Seleme’nin yanından çıktı ve sahabîlerinden hiçbirisi ile konuşmayarak, umre ibâdetlerini yerine getirdi. Kurbanlık develerini kesti ve berberini çağırıp tıraş oldu. Sahâbîler Peygamber’i bu hâlde görünce, onlar da hemen kalkarak kurbanlarını kestiler, birbirlerini traş etmeye başladılar, hattâ öyle acele davrandılar ki, izdihama neden oldular.”

Sonra Hız. Peygamber Medîne’ye döndü. Akabinde Kureyş’in yeminli dostu olan Ebû Basîr Utbe es-Sakafî müslümân olarak geldi. Bunu istemek üzere de Kureyş iki kişiyi gönderdi. Bunlar Hız. Peygamber’e “Bizimle imzaladığın ahdi hatırlatırız” dediler. Hız. Peygamber de muahede gereğince Ebû Basîr’i bu iki kişiyeye geri verdi. Bunlar Ebû Basîr ile yola çıktılar. Yolda Ebû Basîr bir hile ile bu iki kişiyen birini öldürdü, diğeri kaçarak Medîne’ye geri geldi ve koşarak mescide girdi. Bu sırada Ebû Basîr de geldi ve “Ey Allah’ın Peygamberi! Vallahi Allah sana ahdini îfâ ettirdi; beni müşriklere geri verdin. Sonra Allah beni onlardan kurtardı” dedi. Bunun üzerine Hız. Peygamber Ebû Basîr’e sitem ederek bu davranışını onaylamadığını açıkça ifade etti. Çünkü antlaşmanın bozulmasını istemiyordu. Ebû Basîr Peygamber’in tavrından kendisini müşriklere hemen geri vereceğini anladı. Hız. Peygamber’in yanından çıktı ve deniz sahiline kadar kaçtı. Bu arada Süheyl’in oğlu Ebû Cendel de yetmiş süvari müslümân ile birlikte müşriklere arasından kaçarak Ebû Basîr’e katıldı. Şimdi artık müslümân olan herkes, Kureyş arasından ayrılarak Ebû Basîr’e katılmaya başladı. Nihayet Ebû Basîr’in yanında mühim bir

kuvvet toplandı. Bu birlik Kureyş'in Şam'a giden ticâret kervanlarını vurmaya başladılar.

Kureyş, kendisini korkutan bu vaziyet üzerine Hz. Peygamber'e Ebû Sufyân'ı husûsî yetki ile gönderdi. Şimdi Kureyş Hz. Peygamber'den Allah rızası için ve aradaki yakınlığa hürmeten Ebû Basîr cemaatinin baskın ve yağmalarının men edilmesini ricaya başlamıştı. "Artık bundan böyle Mekke'den Medine'ye kim giderse emindir, geri getirilmeyecektir" diye haber gönderdiler. Hz. Peygamber, Ebû Basîr cemâatine mektûb gönderdi ve Medine'ye gelmelerini bildirdi. Hudeybiye seferi esnasında ve Medine'ye dönüş yolunda daha başka bir takım önemli hadiseler gerçekleşmiştir. Ancak bunların aktarımı makâle boyutunu zorlayacağı için, biz burada değinmiyoruz.

5. Sonuç Yerine

Hudeybiye Barış Antlaşması, ilk bakışta her ne kadar Müslümanların aleyhine görünse de neticeleri itibariyle Müslümanların faydasına sonuçlanmış bir antlaşma olup İslâm tarihinin önemli kırılma noktalarından biri olarak tanımlanmayı hak etmektedir. Bu antlaşma ile Kureyş müşrikleri Hz. Peygamber'in siyâsî otoritesine resmen tanımak zorunda kalmışlardır. Hz. Peygamber, Mekke'li müşriklerin onurlarını zedelemekten son derece mahir bir taktikle onları bir barış antlaşması ile kontrol altına aldıktan sonra, diğer Arap kabilelerine ve çevre komşu devletlere davetini yoğunlaştırmış ve bu davetler olumu netice vererek Müslümanların sayısı hızlı bir artış sürecine girmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber bu barış ortamından yararlanarak Hayber tehlikesini de bertaraf etmiştir. Özetle Hudeybiye her bakımdan Müslümanların yararına sonuçlar doğurmuş bir antlaşma olarak tarih sayfalarına kaydedilmiştir.

Bu çalışmamızda İslâm tarihinin önemli dönüm noktalarından birisi olan Hudeybiye Barış Antlaşması esnasında cereyan eden iki olayı, Hz. Peygamber'i gereği gibi tanımada hadislerin doğru anlaşılmasının önemine vurgu yapmak amacıyla incelemeye çalıştık. Bunlardan birisi suyu kurumuş bir kuyunun üzerine Hz. Peygamber'in sadağından çıkardığı bir oku koyunca, kurumuş kuyunun suyunun tekrar coşkuyla akması meselesidir. Dolayısıyla meseleyi bu şekilde okumak, olayı mucize olarak değerlendirmek anlamına gelmektedir. Ancak söz konusu olayın mucize olduğu şeklindeki anlatımın tek anlatım olmadığını, hatta siyer ehlinin çoğunluğunun olayı son derece tâbî bir hadise olarak değerlendirdiklerini ve Hz. Peygamber'in verdiği okla kuyunun dibinin kazılması suretiyle suyun çıkması şeklinde anlattıklarını görmüş bulunuyoruz. Bizim üzerinde durduğumuz diğer

bir mesele ise, Hz. Peygamber'in ağzından ve burnundan çıkan tükürük, sümük ve balgam gibi atıkları sahâbenin el ve yüzlerine sürdükleri şeklindeki anlatım ve yaklaşımdır. Biz bunun da farklı anlaşılabilceğini, mutlaka nassları literal bir okuyuşla okumak zorunda olmadığımızı ifade etmiş bulunuyoruz. Hz. Peygamber'i aşırı yüceltmeci tavrın, onu daha iyi anlamaya ve anlatmaya katkı sunmadığını, aksine dînî konulara biraz mesafeli yaklaşan kişi ve çevrelerde bu tür anlatımların Hz. Peygamber'den ve dolayısıyla onun tebliğ ettiği İslâmiyet'ten insanların soğumasına ve dolayısıyla da uzaklaşmasına sebep olduğunu artık görmek gerekmektedir.

Kaynakça

- Akyüz, A. (1988). Abdürrezzâk es-San'ânî. *DİA*, I, 298-299, İstanbul: TDV Yayınları.
- Ali, F. (1981). Al-Hudaybiya: An Alternative Version. *The Muslim World*, 71, 47-62.
- Atmaca, E. (2007). *Hudeybiye Seferi (6/628)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya.
- Aycan, İ. (2012). Urve b. Zübeyr. *DİA*; XXXXII, 183-185, İstanbul: TDV Yayınları.
- A'zamî, M. (1981). *Meğâzî Resûlillâh li-Urve b. ez-Zübeyr*, Riyad.
- Azimli, M. (2010). Tarihin Kırılma Noktası Hudeybiye Antlaşması. *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, yıl: 3, sayı: 6, Temmuz-Aralık 2010, 35-48.
- el-Belâzûrî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. (1996). *Ensâbu'l-Eşraf*. Beyrut
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmâil. (1992). *el-Câmiu's-Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Dûrî, A. (1957). al-Zuhrî: a Study of the Beginnings of History Writing in Islam. *BSOAS*, 19, 1-12.
- Dûrî (2018). Medîne Tarih Ekolünün İlk Temsilcisi: Urve b. Zubeyr, (Çev.: Selahattin Polatoğlu), *İslâmî Araştırmalar*, 29 (1); 130-40.
- Ebû Dâvud, Suleyman b. Eş'as es-Sicistânî. (1992). *es-Sunen*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Erul, B. (1999). *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Ankara: TDV Yayınları.
- Erul, B. (2010). Süheyl b. Amr. *DİA*, XXXVIII, 30, İstanbul: TDV Yayınları.
- Görke, A. (2000). The Historical Tradition About al-Hudaybiya: A Study of Urwa b. al-Zubayr's Account. *The Biography of Muhammad* (neşr.: H. Motzki) içinde, s. 240-275.

- Görke, A. (2017). Remnants of an Old Tafsîr Tradition? The Exegetical Accounts of ‘Urwa b. al-Zubayr. *Islamic Studies Today: Essays in Honor of Andrew Rippin*, (neşr.: Majid Daneshgar – Walid A. Saleh) içinde, s. 22-42.
- Gündüzöz, S. (2011). Modern Bir Retorik Okuması Olarak Hadis Rivâyetlerinde Anlatım Tekniklerinin Varlığı Sorunu - Hudeybiye Antlaşması Örneği. *Marife*, yıl: 1, sayı: 11; Bahar, 9-30.
- Hamîdullah, M. (2009). Mucize, Keramet ve İstidrac. (Çev.: Zahit Aksu), *Hikmet Yurdu*, Yıl: 2, Sayı: 3, Ocak-Haziran, 81-93.
- Hamîdullah, M. (2003). *İslâm Peygamberi*. (çev.: Salih Tuğ), Ankara.
- Hamîdullah, M. (1998). Hudeybiye Antlaşması. *DİA*, XVIII, 297-299, İstanbul: TDV Yayınları.
- Hatipoğlu, İ. (2003). Ma’mer b. Râşid. *DİA*, XXVII, 552-554, İstanbul: TDV Yayınları.
- Hizmetli, S. (1999). *İslam Tarihi*, Ankara.
- Horowitz, J. (2002). *The Earliest Biographies of the Prophet and their Aurthors*, yay.: Lawrence I. Conrad, Princeton: The Darwin Press.
- Horowitz, J. (2002). *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu İlk Siyer/Meğâzî Eserleri ve Müellifleri*. (Çev.: Ramazan Altınay-Ramazan Özmen), Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed. (2000). *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, neşr.: Abdulazîz b. Abdullah b. Bâz, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Hanbel, A. (1992). *el-Musned*. Çağrı Yay., II. bsk., İstanbul.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemalüddîn Abdülmelik b. Hişâm. (1990). *es-Sîratu'n-Nebeviyye*. thk., Ömer Abdusselâm Tedmûrî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr. (2009). *es-Sîratu'n-Nebeviyye*. thk., Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî'. (1990). *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İşler, E. (1999). Fitne Katilden Beter mi? -Fitne Kelimesi ve Türkçe'ye Çeviri Sorunu. *İslâmiyât*, 2 (2), Nisan- Haziran, 137-153.
- Koçyiğit, T. (1976). “İbn Şihâb ez-Zührî”, AÜİFD, XXI, 51-84.
- Muslîm, Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc. (1992). *el-Câmius'-Sahih*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Nazlıgül, H. (2012). Urve b. Mes'ûd. *DİA*, XXXXII, 183, İstanbul: TDV Yayınları.

- en-Nîsâburî, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc (2004). *Ricâlu Urve b. ez-Zübeyr ve Cemâ'a mine't-Tâbi'in ve Ğayrihim*. dirâse ve thk. Hüseyin Ali H. el-Cubûrî, Dimaşk: Daru'l-Fârâbî.
- Öz, Ş. (2008). *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*. İstanbul: İsar Vakfı Yayınları.
- Özkan, H. (2013). Zührî. *DİA*, XXXIV, 544-549, İstanbul: TDV Yayınları.
- Özkan, M. (2010). Hudeybiye Antlaşması Özelinde Hz. Ömer'in Kişilik Tahlili Denemesi. *İstem*, yıl: 8; sayı: 15, 43-59.
- Özafşar, M. E. (2000). Hadisin Neliği Sorunu ve Akademik Hadisçilik. *İslâmiyât*, III, Sayı: 1, Yıl: 2000, 33-53.
- Sarıçam, İ. (2014). *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: DİB Yayınları.
- Schoeler, G. (2003), Foundations for a New Biography of Muhammad: The Production and Evaluation of the Corpus of Traditions According to 'Urwah b. al-Zubayr. *Method and Theory in the Study of Islamic Origins*, içinde, neşr.: Herbert Berg, Leiden-Boston: Brill, 21-28.
- Sezgin, F. (1955). Hadis Musannefâtının Mebdei ve Ma'mer b. Râşid'in Câmi'i. *Türkiyât Mecmuası*, XII, 115-134.
- Sofuoğlu, M. (1987). *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- es-Suheylî, Abdurrahman b. Abdillâh b. Ahmed b. Ebi'l-Hasen el-Has'amî (trs.), *er-Ravdu'l-Unffî Tefsîri's -Sîrati'n-Nebeviyye li'bni Hişâm*. thk., Mecdî b. Mansûr, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (1967). *Târîhu't-Taberî*. thk., Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Meârif.
- et-Tâhir, Selvâ Mursî. (1995). *Bidâyetü'l-Kitâbeti't-Târihiyye 'inde'l-'Arab: Evvel Sîre fi'l-İslâm Urve b. ez-Zübeyr el-Avvâm*. Beyrut: el-Müessesetü'l-Arabiyye.
- Ünal, İ. H. (1997). Seçmecî ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber'i (s.a.v) Anlamak. *İslâmî Araştırmalar*, c.: 10, sy.: 1, 2, 3, 4, Hadis-Sünnet Özel Sayısı, ss. 42-58, Ankara.
- el-Vâkîdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkid. (1984). *Kitâbu'l-Meğâzî*. thk., Marsden Jones, Beyrut: Âlemu'l-Kutub.
- ez-Zebîdî, Zeynuddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf. (1984). *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. (Çev.: Kâmil Miras), Ankara: DİB Yayınları.
- ez-Zehabî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. (1985). *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*. thk., Şuayb el-Arnaûd vd., Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.
- ez-Zehabî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. (1955). *Tekiratu'l-Huffâz*. Haydarâbâd.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 40 – Sayfa / Page: 299-318
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 07.04.2018 Kabul/Accepted: 17.05.2018

KORUMA POLİTİKALARI: TARİHİ, KÜLTÜR VE DOĞA VARLIKLARININ AFETLERE KARŞI KORUNMASI

CONSERVATION POLICIES: PROTECTING HISTORICAL, CULTURAL AND NATURAL ASSETS AGAINST DISASTERS

Dr. Öğr. Üyesi Binali TERCAN
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Mimarlık Fakültesi
Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
binalitercan@hotmail.com, tercan_b@ibu.edu.tr

Öz

Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi aktif deprem kuşakları üzerinde bulunan ülkemizde de tarihi, kültür ve doğa kaynaklarının çok önemli bir kısmı, yok olma riski altındadır ve olası afetlere karşı korunmasızdırlar. Bununla birlikte bu varlıkların afet sonrası koruma ve iyileştirilmeleri için etkin uygulanabilir politikalar oluşturulmamakta ve bu alanda kullanılacak yeterli kaynak ve deneyimli uzmanlar bulunamamaktadır.

Bu çalışmada; tarihi, kültür ve doğa varlıklarının doğa ve insan kaynaklı afetlere karşı korunması; uygulanan politikalar, yasalar, koruma teknikleri ve kurumsal yapılar kapsamında değerlendirilmektedir. Ayrıca bir afet olmamasına rağmen, kalkınma projeleriyle de (baraj alanlarında kalan, ulaşım projeleriyle tahrip edilen vb.) kültür ve tabiat varlıklarının önemli ölçüde zarar gördükleri, savaş ve kitlesel göçlerden etkilendiği, örnekler üzerinden irdelenmektedir.

Çalışmadaki değerlendirmelerde esas alınacak kaynaklar; afetler ve koruma konularıyla ilgili farklı tarihlerde çıkarılmış olan yasal belgelerin (yasalar, tüzükler ve genelgeler) yanında uygulanan koruma ve afet politikalarıyla ilgili literatür taraması, akademik ve meslek alanlarıyla ilgili kitap, dergi, bildiriler ve günlük gazeteler ile desteklenecektir.

Anahtar Kelimeler: Koruma Politikaları, Afet politikaları, Kültür varlıkları, Tabiat varlıkları.

Abstract

As in different parts of the world, a very important part of the historical, cultural and natural resources in our country is located on active seismic zones. These resources are under the risk of extinction and unprotected against possible disasters. However, there are not effective implementation policies, enough fund and experienced specialists to deal with post-disaster protection and improvement of these assets.

In this study protection of historical, cultural and natural assets against natural and anthropogenic disasters is evaluated within the scope of legislation, implemented policies, conservation techniques and institutional structures. Despite the fact that it is not defined as disaster, through examples it will be shown that many cultural and natural assets are damaged by development projects (such as those in dam sites, destruction by transport projects, etc.), wars and mass migrations.

The resources taken as basis for the evaluations in the study, the legal documents (laws, regulations and circulars) issued on different dates concerning with disasters and protection issues, applied disaster policies and literature supported by books, journals, notices and daily newspapers related to academic and professional fields will be analysed.

Keywords: Conservation Policies, Disaster policies, Cultural assets, Natural assets.

Giriş

Savaş ve kitlesel göç gibi afetlerin yanında, ne zaman olacağı önceden bilinmeyen, aniden şiddetli bir felaket olarak ortaya çıkan deprem, toprak kayması, sel, çığ, tayfun gibi doğa olayları ve yangın gibi insan kaynaklı olaylar, tarihi yapıları çevrelerin, anıtların ve korunması gereken doğal varlıkların hasar görmesine neden olabilmektedir (Ahunbay, 2014:49). Tarih boyunca önemli deprem kuşakları üzerinde ve çoklu afet riski altında bulunan ülkemizde de yapılar, anıtlar ve birçok doğal varlık, en fazla yer sarsıntuları olmak üzere, birçok doğal veya insan kaynaklı diğer afetlerden hasar görmüş, yıkılmış ve önemli bir kısmı da yeniden inşa edilmişlerdir.

Uygurlıkların yaşar kalmasının izleri olan kültür varlıkları ve çevre, insanların dikkatine sunulan en önemli konular olarak ortaya çıkmakta ve bununla da ulusal kültür değerlerinden bir dünya kültür mirası anlayışına varılabilmektedir. Ülkemizde de 1950'lerden günümüze kültürel mirasın korunmasında tek objeden bütüne, hatta kent ve bölge ölçeğine doğru bir gelişme izlenmiş olmasına rağmen, tarihi, kültürel ve doğal mirasın özellikle afetlere karşı korunması hala önemli bir sorun alanı durumundadır¹.

---

¹10. Kentsel Koruma Yenileme ve Uygulamalar Kolokyumu

1- Kavramsal Çerçeve

Afetler birçok jeofizik, meteorolojik, teknolojik ve sosyal durumun karmaşık bir bileşeni olarak zararlara neden olabilirler. Bu olaylar ancak zaman ve mekân boyutlarıyla incelendiğinde tanımlamalar doğru olur. Aşağıda tanımlanan bir kültür ve tabiat varlığının belli bir yerde, tanımsız bir zaman diliminde gördüğü zararı afet zararı olarak kabul edilemez. Bu tür anlayış farklılıklarını ortadan kaldırmak için kullanılacak kavramlar; 23.7.1983 tarih ve 2863 sayılı Kanun'un (Değişik: 14/7/2004 – 5226/1 Md.) Tanımlar ve Kısaltmalar başlığı altında Madde 3'te yer aldığı şekliyle tartışmada kullanılacaktır².

Su baskınları, özellikle akarsu yanındaki tarihi yerleşmelerin uğradığı bir afettir. Amasya (Şekil.1) ve Edirne gibi tarihi kentlerimizde anıtlar yüzyıllar boyunca bahar dönemlerinde taşkınlardan etkilenmişlerdir. Hızlı, güçlü akıntılar, seller köprü ayaklarında hasarlara neden olmuştur (Ahunbay, 20014:49). Küresel ısınmayla da bu tür olayların sayısında artış olacağı beklenmektedir.

Şekil.1: 90'dan fazla kişinin yaşamını yitirdiği 1948 Amasya sel afeti

²“*Kültür Varlıkları*”; tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan yer üstünde, yeraltında veya su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıklardır.

“*Tabiat Varlıkları*”; jeolojik devirlerle, tarih öncesi ve tarihi devirlere ait olup ender bulunmaları veya özellikleri ve güzellikleri bakımından korunması gerekli, yer üstünde, yeraltında veya su altında bulunan değerlerdir.

“*Sir*”; tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli medeniyetlerin ürünü olup, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik, mimari ve benzeri özelliklerini yansıtan kent ve kent kalıntıları, önemli tarihi hadiselerin cereyan ettiği yerler ve tespiti yapılmış tabiat özellikleri ile korunması gerekli alanlardır.

“*Koruma ve Korunma*”; taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarında muhafaza, bakım, onarım, restorasyon, fonksiyon değiştirme işlemleri; taşınır kültür varlıklarında ise muhafaza, bakım, onarım ve restorasyon işleridir.

“*Korunma Alanı*”; taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının muhafazaları veya tarihi çevre içinde korunmalarında etkinlik taşıyan korunması zorunlu olan alanlardır (2863/5226 Md:3).

“*Afet*”; İnsanlar için bedeni, ekonomik ve sosyal kayıplar meydana getiren, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durdurarak veya kesintiye uğratarak toplulukları etkileyen *deprem, yangın, su baskını, yer kayması, kaya düşmesi, çığ, şiddetli fırtına, yanardağ patlaması ve karstik boşluklarda meydana gelen doğal çökmeler* gibi oluşumu veya gelişimi etkilenenlerce önlenemeyen doğal kaynaklı olaylardır. (7269 sayılı Afetler Kanunu, AFAD, 2014: 23)

Kaynak: (ARKİTEKT 1948, Sayı 5-6)
<http://dergi.mo.org.tr/dergiler/2/152/1849.pdf> (Erişim tarihi:
 25.05.2018)

2- Afetler Ve Koruma Politikaları

2.1. Dünyada Afetler ve Koruma Politikaları

Dünyada, bilimsel anlamda ve uluslararası düzeyde anıtları koruma çabaları; 1931 Atina, 1957 Paris ve 1964 Venedik Kongreleri ile oluşturulmuş ve Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü UNESCO'ya (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) bağlı ICOMOS (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi) ve Dünya Kültürel Miras Konvansiyonunun Kurulması ile etkinlik ve süreklilik kazanmıştır. Özellikle deprem açısından koruma çalışmaları ise 1977 Nisan'ında İtalya'nın Friuli-Venezia Giulia Otonom Bölgesinde bulunan Udine 'de başlamış, aynı yılın Eylül'ünde Roma'da geliştirilmiştir (Anadol ve diğ. 1977: 38). Kentsel ölçekteki koruma politikalarının oluşturulmasında 1987 Washington Tüzüğü ve 28 Kasım 2011 de Paris'te yapılan 17. ICOMOS Genel Kurulunda kabul edilen Valetta İlkelerinin yönlendirici rolü göz ardı edilemez.

'Makedonya'daki 9–14. Yüzyıl Bizans Kiliselerinin Depreme Karşı Takviye Edilmesi' konulu projede, ABD'deki Getty Koruma Enstitüsünün maddi desteğiyle, kuşaklama ve enjeksiyon kullanılarak takviyeyi öngören bir yöntem geliştirilmiştir (Gavriloviç, 2001:45).

Japonya'daki Büyük Hansin Depreminden sonra 'Depreme Dayanıklılık Kurulu' oluşturularak büyük çaplı onarım ve takviye gerektiren çeşitli kültürel varlıklar için onarım düzenlemelerini yürütmekle görevlendirilmiştir. Kurul, mimarlık tarihçileri, strüktür mühendisleri, araştırmacılar, koruma mimarları ve her proje ekibinde yer alan mimari yenileme uzmanlarından oluşmakta ve kültürel varlıklardan sorumlu bir hükümet görevlisinin denetiminde çalışmaktadır. Kurulun görevleri ise; yapıya depremin verdiği hasarı

incelemek, Her kültür varlığının depreme dayanıklılığını değerlendirmek, yapısal iyileştirme yollarını araştırmak ve bu yolların net olmadığı durumlarda testler uygulayarak takviye yöntemleri ile ilgili önerilerde bulunmak olarak belirlenmiştir (Yoshimitsu, 2006:45).

Nepal'de 25 Nisan 2015 günü meydana gelen 7,8 büyüklüğündeki deprem, Katmandu Vadisi'ndeki UNESCO tarafından dünya mirası ilan edilmiş olan yedi alandan en az dördünde büyük tahribata neden olmuştur (Şekil:2). Katmandu miras alanı dünya çapında; dini, politik ve kültürel yaşamın mimaride oldukça başarılı ifade edildiği emsalsiz bir kültür varlığı olarak kabul edilmektedir (Vatan, 2015).

Şekil:2 Katmandu Depremi – Nepal. Dharahara Kulesi

Kaynak:https://www.huffingtonpost.com/2015/04/25/dharahara-tower-nepal-earthquake_n_7142484.html (Erişim tarihi: 28.02.2018)

Savaşlar insan varlığını yok etmekle kalmıyor, kültürel mirasını yok ediyor ve yağmalanan kültürel değerler, heykel ve sanat objeleri o ülkelere kaçırılıyor (Tunçer,2017:9). Özellikle son yıllarda çeşitli ülkelerde meydana gelen savaşların da tarihi kentlere, yapılara ve müzelere telafi edilmesi zor zararlar verdiği görülmektedir. Avrupa'da, 1992-1995 yılları arasında Bosna-Hersek'teki savaşın tarihi yapılara verdiği zararın en unutulmaz izlerinden biri de tarihi Mostar Köprüsü'nün (Şekil:3) 9 Kasım 1993 yılında yıkılışıdır.

Şekil:3 Tarihi Mostar köprüsü ve restorasyonu.

Kaynak: <http://www.dunyabulteni.net/haber/345513/mostar-koprusu-24-yil-once-bombalanmisti> (Erişim tarihi: 28.02.2018)

Afganistan, Mısır, Irak ve Suriye'deki çok sayıda tarihi kent, yapı ve müzeler de iç savaş ve çatışmalardan olumsuz etkilenmiştir. Bazı durumlarda kültür ve inanç yapılarında bilinçli tahribata dinsel görenekler de katkıda bulunmaktadır. Suriye'nin UNESCO Dünya Mirası listesindeki 6 alanı Halep Antik Kenti, Bosra Antik Kenti, Şam Antik Kenti, Crac des Chevaliers ve Qal'at Salah El-Din kaleleri ile "Çölün Geli" lakaplı antik şehir Palmira (Şekil:4); roket, tank ve hafif silahlarla ağır hasar görmüştür (<https://dunyalilar.org/savaslar-kulturel-mirasi-yok-ediyor.html/> erişim tarihi: 25.05.2018).

Şekil:4 Savaş ve Çatışmalardan Etkilenen Kent ve Yapılar

Kaynak:<http://www.amerikaninsesi.com/content/isid-palmira-da-ikinci-bir-tapinagi-imha-etti/2939615.html>(Erişim tarihi: 28.02.2018)

2.2-Türkiye’de Afetler ve Koruma Politikaları (Tarihsel ve Hukuki Süreç)

a) Afet Politikaları

Türkiye’de devletin doğal afetlerle ilgili görev ve yükümlülükleri Cumhuriyetin kuruluşundan 1960lara kadar çok dağınık bir şekilde ve farklı kuruluşlar eliyle yürütülmeye çalışılmıştır. 1960 yılına kadar meydana gelen her büyük doğal afetten sonra, sadece bu olaya ilişkin yara sarmaya yönelik özel yasalar çıkarılarak oluşturulan, bir bakıma geçici kuruluşlar eliyle sorunlara çözüm aranmıştır (Tercan, 2005: 238).

Bu özel yasalardan bazıları; 6.7.1948 gün ve 5243 sayılı “Erzincan’da Yapılacak Meskenler Hakkında Kanun”, 11.3.1954 gün ve 6409 sayılı “Tavas Kazasının Heyelana Maruz Kale Nahiyesinin Yerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun,” 20.5.1955 gün ve 6610 sayılı “Lice Kasabasında Kayaların Tehdidine Maruz Mahallelerin Yerlerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun.” 28.2.1956 gün ve 6683 sayılı “Gerze Yangınından, Lüleburgaz ve İnce de Su Baskınından Zarar Görenlere Yapılacak Yardımlar Hakkında Kanun, 22.6.1956 gün ve 6746 sayılı “Aydın, Balıkesir, Bilecik, Edirne, Eskişehir, Kırklareli, Konya ve Denizli Vilayetlerinde 1955–56 Yıllarında Tabii Afetlerden Zarar Görenlere Yapılacak Yardım Hakkında Kanun,” 14.6.1957 gün ve 7010 sayılı “Muğla, Denizli, Bolu, Aydın ve Sakarya Vilâyetleri Dâhilinde Vukua Gelen Yer Sarsıntısında Zarar Görenlere Yapılacak Yardım Hakkında Kanun,” 14.1.1943 gün ve 4373 sayılı ‘Taşkın Sulara ve Su Baskınlarına Karşı Korunma Kanunu” vb. diğer yasaları sayabiliriz.

1944 yılı öncesi *yara sarma* politikalarının uygulandığı dönemi, 1944–1958 yılları arasında *kısmen zarar azaltıcı önlemlerin alındığı* dönem izlemiştir. 1958 – 1999 yılları arası ise *afet yönetimi*, yerleşme ve yapılardan sorumlu bakanlığın kurulması izlemiştir. Türkiye’deki afet politikalarında en köklü değişiklik 1999 Marmara depremlerinden sonra gerçekleşmiştir. 1999 yılı sonrası politika değişiklikleri ile; kadercı yaklaşımlar-tercihli yaklaşımlara, reaktif davranışlar-proaktif davranışlara, yara sarma politikaları-zarar azaltma politikalarına, bekle ve gör sistemi-tahmin et ve önlemeye, kriz yönetimi-risk yönetimine, kısa süreli çabalar-bütüncül yaklaşıma, riske maruz gelişme politikaları da sürdürülebilir gelişme politikalarına dönüşmüştür.

Doğal afetlerin etkilediği yurttaşlara yapılan parasal ve teknik yardımları düzenlemek üzere ilk olarak 1953 yılında Bayındırlık Bakanlığı Yapı ve İmar İşleri Reisliği'ne bağlı bir Deprem Bürosu kurulmuş, daha sonra 1955 yılında bu büro DE-SE-YA (Deprem-Seylâp-Yangın) şubesi olarak örgütlenmiştir. 9.5.1958 tarih ve 7116 sayılı kanunla, İmar ve İskân Bakanlığının kurulması üzerine bu kanunun 2. ve 20. maddeleri hükümleri gereğince afet hizmetleri İmar ve İskân Bakanlığı'na yürütülmeye başlanmıştır (Ataman, 1977:33).

Bugüne kadar Devlet, afetlerde yıkılan sanki sadece konut binalarıymış gibi bir gözleme ve yoruma dayanarak yıkılan binaların yerine yenilerini yapmaya çalışmıştır. Hatta son yıllarda sadece TOKİ konutlarıyla çözüm bulunmuştur. Oysa afet bir 'toplumsal yıkımdır'. Afetlerde konutların yanı sıra işyerleri, teknik altyapılar ile kültür ve tabiat varlıkları da felce uğramaktadır. İşte bu nedenden dolayı uzun dönem iyileştirme ve koruma hizmetlerini sadece bir 'daimî iskân' sorununa indirgemek yetersiz ve yanlış bir politikadır.

b) Koruma Politikaları

Anadolu, bilindiği gibi prehistorik çağlardan son yüzyıla kadar, birbirini izleyen yüzlerce uygarlık olgusuna sahne olmuştur. Bu uygarlıklardan günümüze kadar kalabilen binlerce kültür ürünü, Çağımız insanına devirlerinin mesajlarını iletmektedir. 'Anıt' olarak nitelendirdiğimiz bu belgeler, evrensel özellikleri dolayısıyla sadece toplumumuzun değil, tüm insanlığın malıdır.

Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de önemli tarihsel ve kültür yapılarının korunması, kültür politikalarının en önemli bölümü olarak görülmektedir. Yirminci yüzyılda başlayan teknolojik ve kentsel gelişmenin baskısı altında anıtların bakımı ve korunması, artık çevre korunmasının bir kültür bileşeni haline gelmiştir. Anıt kavramı genişletilmiş, tek anıt yerini, giderek daha çok önem kazanan anıt gurubuna ve anıt bölgesine bırakmıştır (Dağistan, 2005:21).

Kültürel mirası koruma sürecinin sağlıklı işleyebilmesi için korumanın kentsel boyutta, makro ölçekli kararlarla birlikte değerlendirilmesi gerekir (Köksal, 2013:399). Türkiye'de kentlerin tarihsel karakterlerini korumak amacıyla yapılan bilinçli çabalar, 1960'lı yılların ikinci yarısında başlatılmıştır (Kuban, 2001). 1970li yılların başında 1710 sayılı Eski Eserler Yasası, 1980li yılların başında da 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, uygulamadaki sorunlarına rağmen pasif korumacılıkta etkin olmuştur (Tunçer, 2017:14).

Türkiye'nin sismik aktivitesi ve tarihi anıt zenginliğine baktığımızda; Anadolu'daki anıt envanteri genel olarak 3 grupta toplanmıştır (Tablo:1) (Anadol ve diğ. 1977: 38).

Tablo (1): Türkiye’de Deprem Tehdidi Altındaki Tarihi Sitler ve Anıtlar (Anadol, K., Arıoğlu, E.: 38)

Grup	Tarih dönemi	Yıllar	Saptanan sit ve anıt sayısı	Deprem tehdidinde bulunma oranı %
I	Prehistorik çağlardan Selçuklulara kadar	Mö7000- Ms1071	256	96
II	Selçuklulardan Osmanlılara kadar	Ms1071- Ms1299	158	90
III	Osmanlılardan Cumhuriyete kadar	Ms1299- 1923	580	98

Tarih ve kültür mirasının depremlerden korunması 2010 lu yıllarda daha da önem kazanmış ve Ulusal Deprem Stratejisi ve Eylem Planında (UDSEP: 2012- 2023) hedef B.2 olarak yer almıştır.

Bu hedefte; büyük bir bölümü yığma, ahşap veya bunların karışımından oluşan mevcut tarihi yapıların dökümünün çıkarılması, deprem güvenliklerinin belirlenmesi ve yeterli güvenliğe sahip olmayan yapıların tarihi özelliklerini de koruyacak şekilde güçlendirilmelerini öngören güçlendirme tekniklerinin geliştirilmesi ile onarım ve güçlendirme uygulamalarında uyulması gereken uluslararası kurallar ile tasarım ve imalat esaslarının belirlenmesinin gerektiği vurgulanmaktadır.

Bu hedefe ulaşmak için, tarihi yapıların deprem güvenliklerinin belirlenmesine ve güçlendirilmelerine yönelik teknik bilgilerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması stratejisi benimsenmiş, bu stratejinin gerçekleştirilebilmesi için de beş eylem planlanmıştır (UDSEP: 2012- 2023).

3- Tarihi Kültür ve Doğa Varlıklarının Çeşitli Açılardan Afetlere Karşı Korunması

Binlerce yıldan günümüze ulaşan kültür ve doğa varlıkları, doğa koşullarının olumsuz etkileri altındadır. Değişen ısı koşulları, nem oranı, yağmur, kar gibi korunması gerekli varlığı ıslatarak yüzeyde ya da zeminde var olan taşları eriterek çeşitli fiziksel (çatlama, kabuk kalkma, toz haline gelerek dökülme, vb.) ya da kimyasal (asitli ortam oluşturarak kimyasal değişime neden olma, malzemenin özgün niteliklerini değiştirerek dayanıklılığını

azaltılabilecek değişimlere neden olma) sorunlara neden olabilmektedir (Asatekin, 2004).

Konut stokunun yanı sıra, ölkemizin önemli kültür varlıklarından olan tarihi eserler de deprem tehlikesi ile karşı karşıyadır. Osmanlı sivil mimarisinde ahşap karkas yapı teknolojisi yaygın kullanılmıştır. Küçük kıyamet olarak adlandırılan 1509 depreminden sonra alınan tedbirlerle kubbeli yapılar ve ahşap iskelet tekniklerinin uygulanmasıyla 1766 depremi nispeten daha az zararlarla atlatılmıştır. Ancak yapı malzemeleri çeşitliliği farklı afetlerden zarar görebilirliği artırmıştır.

Tarihi Kültür ve Doğa Varlıklarının, afetlere karşı korunmasını yapı çeşitleri ve doğa kaynakları, yapım teknikleri ve malzemesi, afet çeşitleri, kurumsal yapı ve yasalar çerçevesinde değerlendireceğiz.

3.1. Tarihi Kültür ve Doğa Varlıklarının Çeşitleri Açısından Afetlere Karşı Korunması

Kültür ve doğa varlıklarını iki guruba ayırabiliriz. Bunlar; korunması gerekli *taşınmaz* kültür ve tabiat varlıkları ve korunması gerekli *taşınır* kültür ve tabiat varlıklarıdır. (5226 sayılı KTVKK Md:6)

Özellikle deprem, yer kayması, kaya düşmesi, çığ, yangın ve su baskını afetlerinden etkilenme riski bulunan, korunması gerekli *taşınmaz* kültür ve tabiat varlıkları şunlardır:

— Korunması gerekli tabiat varlıkları ile 19. yüzyıl sonuna kadar yapılmış taşınmazlar,

— Belirlenen tarihten sonra yapılmış olup önem ve özellikleri bakımından Kültür ve Turizm Bakanlığınca korunmalarında gerek görölen taşınmazlar,

— Sit alanı içinde bulunan taşınmaz kültür varlıkları,

— Milli tarihimizdeki önemleri sebebiyle zaman kavramı ve tescil söz konusu olmaksızın Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda büyük tarihi olaylara sahne olmuş binalar ve tespit edilecek alanlar ile Mustafa Kemal Atatürk tarafından kullanılmış evler.

Ancak, koruma kurullarınca mimari, tarihi, estetik, arkeolojik ve diğer önem ve özellikleri bakımından korunması gerekli bulunmadığı karar altına alınan taşınmazlar, korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı sayılmazlar.

— Kaya mezarlıkları, yazılı, resimli ve kabartmalı kayalar, resimli mağaralar, höyükler, tümölüsler, ören yerleri, akropol ve nekropoller; kale, hisar, burç, sur, tarihi kışla, tabya ve istihkâmlar ile

bunlarda bulunan sabit silahlar; harabeler, kervansaraylar, han, hamam ve medreseler; kümbet, türbe ve kitabeler, köprüler, su kemerleri, suyolları, sarnıç ve kuyular; tarihi yol kalıntıları, mesafe taşları, eski sınırları belirten delikli taşlar, dikili taşlar; sunaklar, tersaneler, rıhtımlar, tarihi saraylar, köşkler, evler, yalılar ve konaklar; camiler, mescitler, musallalar, namazgâhlar; çeşme ve sebiller, imarethane, darphane, şifahane, muvakkithane, simkeşhane, tekke ve zaviyeler; mezarlıklar, hazireler, arastalar, bedestenler, kapalı çarşılar, sandukalar, siteller, sinagoglar, bazilikalar, kiliseler, manastırlar, külliyeler, eski anıt ve duvar kalıntıları; freskler, kabartmalar, mozaikler ve benzeri taşınmazlar; taşınmaz kültür varlığı örneklerindedir.

— Tarihi mağaralar, kaya sığınakları; özellik gösteren ağaç ve ağaç toplulukları ile benzerleri; taşınmaz tabiat varlığı örnekleri de korunması gerekli taşınmaz tabiat varlığı sayılırlar. (KTVKK Md.6)

Yangın, deprem, şiddetli fırtına ve su baskını afetlerinden etkilenme riski bulunan, korunması gerekli **taşınır** kültür ve tabiat varlıkları şunlardır:

— Jeolojik, tarih öncesi ve tarihi devirlere ait, jeoloji, antropoloji, prehistorya, arkeoloji ve sanat tarihi açılarından belge değeri taşıyan ve ait oldukları dönemin sosyal, kültürel, teknik ve ilmi özellikleri ile seviyesini yansıtan her türlü kültür ve tabiat varlıkları;

— Her çeşit hayvan ve bitki fosilleri, insan iskeletleri, çakmak taşları (sleks), volkan camları (obsidyen), kemik veya madeni her türlü aletler, çini, seramik, benzeri kap ve kacaklar, heykeller, figürinler, tabletler, kesici, koruyucu ve vurucu silahlar, putlar (ikon), cam eşyalar, süs eşyaları (hülliyet), yüzük taşları, küpeler, iğneler, askılar, mühürler, bilezik ve benzerleri, maskeler, taçlar (diadem), deri, bez, papirüs, parşömen veya maden üzerine yazılı veya tasvirli belgeler, tartı araçları, sikkeler, damgalı veya yazılı levhalar, yazma veya tezhipli kitaplar, minyatürler, sanat değerine haiz gravür, yağlıboya veya suluboya tablolar, muhallefat (religue'ler), nişanlar, madalyalar, çini, toprak, cam, ağaç, kumaş ve benzeri taşınır eşyalar ve bunların parçaları,

— Halkın sosyal hayatını yansıtan, insan yapısı araç ve gereçler dâhil, bilim, din ve mihaniki sanatlarla ilgili etnografik nitelikteki kültür varlıkları.

— Osmanlı Padişahlarından Abdülmecit, Abdülaziz, V. Murat, II. Abdülmecit, V. Mehmet Reşat ve Vahdettin'e ait ve aynı çağdaki sikkeler,

— Milli tarihimizdeki önemleri sebebiyle, Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna ait tarihi değer taşıyan belge ve

eşyalar, Mustafa Kemal Atatürk'e ait zati eşya, evrak, kitap, yazı ve benzeri taşınırlardır (KTVKK, Md.23).

3.2. Tarihi Kültür ve Doğa Varlıklarının Yapım Teknikleri ve Malzemesi Açısından Afetlere Karşı Korunması

Antik dönemden günümüze, önemli yapıtların özenle seçilen malzemelerle yapılması mimarlık geleneğidir. Anadolu'nun birçok ören yerinde rastlanan tapınak, tiyatro gibi anıtlar iri boyutlu, dayanıklı taşlarla yapıldıkları için günümüze kadar gelebilmişlerdir. Mimar Sinan İstanbul'un genel görünümünü etkileyen Şehzade, Süleymaniye, Mihriman Sultan külliyelerini, Osmanlı döneminde Bakırköy çevresinde çıkarılan küfeki taşının yoğun ve homojen tabakalarından hazırlanan bloklarla inşa etmiştir (Çavuş 2011: 25; Ahunbay, 2014:42).

Genelde ülkemizde deprem bölgelerinde inşa edilen özellikle geleneksel-kırsal konut yapılarında ahşap karkas ve kâgir dolgu kullanımında, temel sistemlerinde deprem kuvvetlerine karşı tedbir alınmış, zemin hareketlerine uygun hareket eden temel sistemleri geliştirilmiş yani, doğaya ve hareketlerine uyumlu malzeme ve sistem seçilmiştir (Ünal, 2012).

Yapıyı oluşturan bileşenlerin uygun bir bağlayıcı malzeme ve teknikle birleştirilmeleri dayanımları açısından önemlidir. İnşaat endüstrisinin modernleşmesi, geleneksel yapım becerilerinin ve hatta bilgisinin giderek yok olmasına yol açmıştır.

3.3. Afet Çeşitleri Açısından

Ülkemizde yapılarda zarara neden olan başlıca doğal afet türleri; *deprem, yer kayması, yangın, su baskını, kaya düşmesi, şiddetli fırtına ve çığdır* (Tablo:2). Bu afetlerin yanında son yıllarda yakın bölgemizdeki savaşıardan kaynaklanan kitlesel göçler de ülkemizi ve ülkemizdeki kültür ve doğa varlıklarını etkiler duruma gelmiştir.

Tablo (2): Taşınır ve taşınmaz kültür ve doğa varlıklarının afetlerden etkilenme durumu

AFETLER Kültür ve Doğal Varlıklar	DEPREM	YER KAYMASI	KAYA DÜŞMESİ	ÇİĞ	ŞİDDETLİ FIRTINA	YANGIN	SU BASKINI	(KALKINMA PROJELERİ BARAJLAR)	SAVAŞ, KÜTLESEL GÖÇ
TAŞINMA Z K.V.	X	X	X	X		X	X	X	X
TAŞINIR K.V.						X	X		X
TABİAT VAR.	X	X	X		X	X	X	X	X
SİT ALANLA RI	X	X	X	X	X	X	X	X	X

Türkiye’de depremin, diğer tüm afet türleri içinde özel bir yeri vardır. Depremler taşınmaz kültür miraslarında büyük bir yıkıma yol açmaktadır. Ancak deprem öncesi onarım ve güçlendirme gibi teknik önlemler alınarak bir sonraki depreme kadar yapılar korunmaya çalışılmaktadır. 1970 Gediz Depreminde Aizanoi- Zeus Tapınağı kalıntıları (Şekil:5) önemli ölçüde hasar görmüştür. Tarihi, kültür ve doğa varlıklarının diğer afetlere karşı korunmasıyla ilgili USDEP dışında bir strateji planı veya zarar azaltıcı bir çalışma bulunmamaktadır. Günümüzde, ülkemizde olmamakla birlikte komşu ülkelerdeki iç savaşlar ve kitlesel göçler, taşınır ve taşınmaz kültür ve doğa varlıkları için oldukça ciddi risk durumuna gelmiştir.

Şekil:5 1970 Gediz Depreminde etkilenen Zeus Tapınağı-Aizanoi, Çavdarhisar-Kütahya

[Resim 1] Çavdarhisar, Zeus Tapınağı, 1970 Gediz depreminin önceki durumu

[Resim 2] Aynı tapınak, 1970 Gediz depreminin sonraki durumu

Kaynak: Mimarlık Dergisi 1977-4
<http://dergi.mo.org.tr/dergiler/4/339/4882.pdf> (erişim tarihi: 25.05.2018).

3.4. Tarihi Kültür ve Doğa Varlıklarının Afetlere Karşı Korunmasının Kurumsal Açıdan Değerlendirilmesi;

Yurt içinde bulunan ve 2863 sayılı Kanun kapsamına giren korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ile ilgili hizmetlerin bilimsel esaslara göre yürütülmesini sağlamak üzere, Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü bünyesinde bulunan ‘Araştırma ve Koruma Planlaması’ ve ‘Tespit ve Arşiv Dairesi Başkanlığı’ bulunmaktadır (2861 sayılı Kanun, 51md.).

Ayrıca; Kültür ve Turizm Bakanlığı Müsteşarı, Başbakanlık Müsteşar Yardımcısı, Bakanlığın ilgili Müsteşar Yardımcısı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürü, Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürü, Çevre ve Şehircilik Bakanlığının İlgili Genel Müdürü veya Yardımcısı, Orman Genel Müdürü veya Yardımcısı, Vakıflar Genel Müdürü veya Yardımcısı, Maden İşleri Genel Müdürü veya Yardımcısı ve Koruma kurulları başkanlarından Bakanlıkça seçilecek altı üyeden oluşan “*Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu*” ile Bakanlıkça belirlenecek bölgelerde; arkeoloji, sanat tarihi, müzecilik, mimari ve şehir plancılığı konularında uzmanlaşmış kişiler arasından Bakanlıkça seçilecek üç temsilci, Yükseköğretim Kurulunca, kurumlarının arkeoloji, sanat tarihi, mimarlık, şehircilik bilim dallarından aynı daldan olmamak üzere iki öğretim üyesi, görüşülecek konu, belediye sınırları içinde ise ilgili belediye başkanı veya teknik temsilcisi, dışında ise ilgili valilikçe seçilecek teknik temsilci, Görüşülecek konu, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı görevleri ile ilgili ise Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğünden iki teknik temsilci, görüşülecek konu, Vakıflar Genel Müdürlüğü ile ilgili ise Vakıflar Bölge Müdürü veya teknik temsilci, görüşülecek konu, Orman Genel Müdürlüğü ile ilgili ise konuyla ilgili teknik temsilci. Ayrıca kurula oy hakkı olmamak kaydıyla çağrılan danışman uzmanlardan oluşan “*Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulları*” kurulmuştur (KTVKK, Md.51–58).

Yukarıda bahsedilen kurum ve kurulların kuruluş, yetki görev ve çalışma şekillerinin tanımlandığı 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nun beşinci bölümünde sayılan görevler arasında afet öncesi ve sonrasında yapılması gerekenlere yönelik herhangi bir madde bulunmamaktadır.

3.5. Tarihi Kültür ve Doğa Varlıklarının Afetlere Karşı Korunmasının Yasalar Çerçevesinde İrdelenmesi;

Korunması gerekli taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ile ilgili yapılacak işlem ve faaliyetleri düzenlemek, bu

konuda gerekli ilke ve uygulama kararlarını alacak teşkilatın kuruluş ve görevlerinin belirlendiği 2863/3386 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanun'uyla kültür ve tabiat varlıklarının korunmasını sağlamak için gerekli tedbirleri almak, aldirmek ve bunların her türlü denetimini yapma görevi Kültür bakanlığına verilmiştir.

Ülkemizde afetlerle ilgili temel yasa olan 7269 sayılı yasada tarihi ve kültürel mirasın korunması ve zarar görmesinin önlenmesine yönelik açık bir hüküm bulunmamaktadır ancak, 7269 sayılı Afetler Kanunu tasarısında; 'olmuş veya olması muhtemel afet hallerinde; kültürel mirasın doğal afetlerden dolayı zarar görmesini önlemek amacıyla, Kültür ve Turizm Bakanlığı veya bu hususlardan sorumlu bakanlıklar tarafından gerekli tedbirler alınır.' hükmü yer almaktadır (Tercan, 2008:41).

İmar ve Şehirleşme Kanunu Tasarısında; (Md.10) kentsel yenileme ve gelişme bölgelerindeki uygulamalarda: 'doğal ve kültürel çevre ile taşınmaz kültür varlıklarının, yeraltı ve yer üstü içme ve kullanma suyu kaynaklarının ve havzalarının korunması esastır' hükmü yer almaktadır.

Ayrıca, 2872 sayılı Çevre Kanunu, 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu, 7/8132 sayılı Kararname Milletlerarası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS) Türkiye Milli Komitesi Yönetmeliği, (18.05.1974 tarih ve 14890 sayılı Resmî Gazete), Özel Hukuka Tabi Gerçek ve Tüzel Kişilerin Mülkiyetinde Bulunan Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının Onarımına Katkı Fonu Yönetmeliği. (24.06.1985 tarih ve 18791 sayılı R.G.) ve 563 sayılı La Haye'de 14 Mayıs 1954 Tarihinde imzalanan 'Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme' ile Bu Sözleşmenin Tatbikatına Ait Tüzük, Protokol ve Kararlara Katılmamızın Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun 02.04.1965 tarihinde kabul edilerek 10.04.1965 tarih ve 11976 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.

4- Sonuç ve Değerlendirme

Binlerce yıllık geçmişe sahip doğal, tarihi, arkeolojik ve kültürel değerleri barındıran ülkemizde planlı ve programlı bir çalışma ile bu değerlerin korunması ve geliştirilmesi gerekmektedir (Bağbancı, 2005:83). Kültürel mirasımızın ve doğal çevremizin korunmasında toplumsal duyarlılığımız yükseltilmelidir. Anıtların, anıtsal yörelerin ve özellikle sitlerin, tarihsel kent merkezlerindeki bölgeler, toplumun çağdaş yaşantısı ile bütünleşmek üzere uygun fonksiyonlar kazandırılarak korunmalıdır.

Dünya'da, bilimsel anlamda ve uluslararası düzeyde anıtları koruma çabaları, 1931 yılında Atina, 1957 yılında Paris ve 1964 yılında da Venedik Kongreleri ile oluşturulmuş, UNESCO'ya bağlı ICOMOS (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi) ve Dünya Kültürel Miras Konvansiyonu'nun kurulması ile etkinlik ve süreklilik kazanmıştır.

Ülkemizde karşılaşmak istemediğimiz ancak, yakın komşu ülkelerde sıkça karşılaşılan önemli bir sorun da iç savaş ve çatışmalardır. Komşu ülkelerde yaşanan bu çatışmalar nedeniyle özellikle inanç merkezlerindeki antik tapınak, mezar ve müzelere verilen zararlar engellenmeliydi ve bundan sonraki süreçte de benzer sorunlar engellenmelidir.

Kültür ve tabiat varlıklarının afetlere karşı korunması sorununu; sosyal, ekonomik ve fiziki bütünlüğü ile genel hayatı felce uğrayan bir yörenin, aynı bütünlük içerisinde, daha üst düzeyde ve değişik bir kompozisyonda yeni bir dengeye kavuşturulması biçiminde ele alınması gerekir (Tüzün, 2002: 94).

Kültür ve tabiat varlıklarının afetlere karşı korunmasında birçok sorunla karşılaşılmaktadır. Bunlar özetle; yasal sorunlar, kurumsal ve idari sorunlar, finansal sorunlar, yapım teknikleri ve yapım malzemeleri ile ilgili sorunlardır.

Türkiye'de, kültür ve tabiat varlıklarının afetlere karşı korunmasında karşılaşılan en önemli sorun finansal sorundur. Afet sonrası yıkımlara karşı Dünya Bankası'ndan sağlanan düşük faizli ve uzun vadeli krediler yardımıyla bölge sakinleri, deprem güvenliği olan yeni bölgelerde yapılan depreme dayanıklı yeni teknolojilerin kullanıldığı binalara yerleştirilmektedirler. Ancak afet bölgesindeki kültürel mirasın korunması ve restore edilmesi için kredi bulunamadığından bu yapılar yok olmaya terk edilmektedirler. Dünya Bankası gibi uluslararası alanda kredi veren başka ajanslar da sağladıkları büyük maddi ve teknik yardımlarla deprem bölgelerindeki yapılaşmayı yönlendirebilmektedir. Ülkemizde emlak vergisi yanında toplanan taşınmaz kültür varlıkları payı gibi, imarlı alanlarda oluşturulan kentsel rantın bir kısmını toplum adına, kent yönetimi tarafından, kısıtladığı tescilli yapıların korunmasına ve iyileştirilmesine aktarılarak koruma çalışmaları için gerekli finansman sorunlarına çözüm bulunabilir.

Kültür ve tabiat varlıklarının afetlere karşı korunmasında karşılaşılan diğer önemli bir sorun da kurumlar arası koordinasyonsuzlukların yaşandığı idari sorunlardır. Afet ve korumayla ilgili merkezi kurumlar ve görevleri genel olarak tanımlanmış olmasına rağmen, bu konuların diğer aktörleri olan yerel

birimler, yerel yönetimler, taşınmaz sahipleri, politikacılar ve sivil toplum kuruluşlarının yetkinlik ve etkinliklerini artırmaya yönelik önemli bir çalışma bulunmamaktadır.

Mülkiyet sorunları da az bahsedilmekle birlikte, kültür ve tabiat varlıklarının korunmasında önemli engeller çıkarmaktadır. Özellikle sivil mimari eserlerin korunmasında bu konu gündeme gelmektedir.

Mevcut yasalar afet ve koruma ilişkisi açısından yetersiz olmasına rağmen çıkması olası yasa tasarılarında kültür ve tabiat varlıklarının afetlere karşı korunması konusu yeterince dikkate alınmamaktadır. Anıtların sadece doğa kaynaklı değil, insanların ve çevre kirlenmesinin olumsuz etkilerinden de zarar görmemesi için, gerekli yasal önlemler alınmalı ve yaygınlaştırılmalıdır.

Anıtların yakın çevrelerinin sismik aktivitesi ve riskleri tarihsel perspektif içinde saptanmalıdır. Risk altındaki en önemli anıtlardan başlamak üzere bunların röleleri, taşıyıcı sistem analizleri yapılmalı, özgünlük ve güvenlik hedeflerinden sapmadan fotoğraflarla da belgelenen arşiv dosyaları oluşturulmalıdır. Günümüzde halen geleneksel yapım teknikleri konularında (ahşap ve taş yapım tekniklerinde) uzman bulunmadığından, yeterli sayıda koruma konularında uzman *mühendis, mimar ve ustalar* yetiştirilmelidir.

Kültür ve tabiat varlıklarının afetlere karşı korunmasında karşılaşılan diğer önemli bir sorun da *yapım malzemesi sorunlarıdır*. Geleneksel yapılar genelde taş, ahşap, kerpiç ve tuğladan yapılmış olduklarından, birçok afete karşı dayanıksızdırlar. Ahşap yapıların çoğu yangın afetleri sonucu yok olmuşlardır. Kalanları ise ya diğer afetler nedeniyle ya da kentsel rant baskısı nedeniyle yakılmakta veya yıkılmaya terk edilmektedirler. Taş ve tuğladan yapılmış anıtların çok büyük bir bölümü deprem, yer kayması ve diğer afetlerinden etkilenip yok olmuştur. Korunacak bir eserin durumunun incelenmesi, bozulma nedenlerinin araştırılması, tespit edilmesi ve buna göre müdahale yöntemlerinin geliştirilmesi gerekir. Restorasyon bir anıtın sadece biçimini değil, malzemesini ve varlığını da korumakla görevlidir (Eskici, 2007:258). Geleneksel yapılar, mutlaka geleneksel teknik ve geleneksel malzeme kullanılarak takviye edilmelidirler.

Kaynakça

10. Kentsel Koruma Yenileme ve Uygulamalar Kolokiyumu (Kolokiyum tematik açıklama metni), (2002),

- Mimar Sinan Üniversitesi MSÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Şehircilik Ana Bilim Dalı Kentsel Koruma ve Yenileme Bilim Dalı, İstanbul.
- 213 sayılı Vergi Usul Kanunu, 10.1.1961 tarih ve 10703 sayılı Resmî Gazete.
- 1710 sayılı Erki Eserler Yasası, 06.05.1973 tarih ve 14527 sayılı Resmî Gazete.
- 3194 sayılı İmar Kanunu, 9/5/1985 tarih ve 18749 sayılı Resmî Gazete.
- 5226 sayılı ve 14.7.2004 tarihli Kanun ile değiştirilen 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 23.7.1983 tarih ve 18113 sayılı Resmî Gazete.
- 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkındaki Kanun, 28.07.1953 tarih ve 8469 sayılı Resmî Gazete.
- 7269 Sayılı Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun, 25/05/1959 tarih ve 10213 sayılı Resmî Gazete.
- AFAD, (2014). *Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD).
- Ahunbay, Z. (2005). Doğal ve Kültürel Mirası Koruma Alanında Geçerli Uluslararası Belgelerin Türkiye'deki Uygulamalara Yansımaları. P.İ. Aşkun (Ed.), *Korumada 50 Yıl* içinde (9-25), İstanbul: MSGSU Yayınları.
- Ahunbay, Z. (2014). *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*. İstanbul: YEM Yayın.
- Anadol, K., Arıoğlu, E. (1977). Tarihi Anıtların Depreme Karşı Korunması. *Mimarlık*, 77/4, 38-39.
- Asatekin, N. G. (2004). *Kültür ve Doğa Varlıklarımız, Neyi, Niçin, Nasıl Korumalıyız?* Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, DÖSİMM Basımevi.
- Ataman, O. (1977). Devletin Doğal Afetlere İlişkin Politika ve Uygulamalarının eleştirisi. *Mimarlık*, 77(4), 33-35.
- Bayındırlık ve İskân Bakanlığı (TAU), (1999). *3194 Sayılı İmar Kanunu ve Yönetmeliklerinin Revizyonu Tasarısı*, cilt I-II, Ankara.
- Bağbancı, Ö. K. (2005). Kültürel Mirasın Korunması Konusunda Genel Yaklaşımlar ve Yaşanan Sorunlar. P.İ. Aşkun (Ed.), *Korumada 50 Yıl* içinde (83-91), İstanbul: MSGSU Yayınları.
- Çavuş, M. (2011). *Tarihi Yapılarda Üst Örtülerin Çelik Malzeme İle Sağlamlaştırılmasının Sonlu Elemanlar Yöntemiyle Modellenmesi*. (Yayımlanmamış

- Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İnşaat Mühendisliği Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Dağıstan Ö. M. (2005). Türkiye’de Kültürel Mirasın Korunmasına Kısa Bir Bakış. *Planlama*, 2005 (1) Erişim: 28.02.2018 http://www.spo.org.tr/resimler/ekler/f468c873a32bb06_ek.pdf
- Eskici, B. (2007). Mimari Onarımlarda Malzeme Kullanımı Ve Yöntem Sorunları. *Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu* Tam Metni içinde (s.257-268).
- Gavrilovic P., Shendova V. ve Kelley S. (2001). *Earthquake Protection of Byzantine Churches Using Seismic Isolation*, Report IZIIS.
- İSMEP Rehber Kitaplar. (2014). *Kültürel Mirasın Korunması*, İstanbul: İstanbul Valiliği, İstanbul Proje Koordinasyon Birimi (İPKB) ve İstanbul İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü (İstanbul AFAD),
- Katmandu Depremi. (2015). Erişim:02 Temmuz 2018. <http://www.smh.com.au/world/nepals-dharahara-tower-destroyed-killing-dozens-20150426-1mth4q.html>
- Köksal, G. (2013). Kentsel Koruma ve Yenileme Bağlamında Sanayi Mirası: Bir Kamu Projesi Olarak Seka Fabrikası Örneği. K. K. Eyüpgiller ve Z. Eres (Ed.) *Prof. Dr. Nur Akın’a Armağan Mimari ve Kentsel Koruma* içinde (399-412), İstanbul: YEM Yayın.
- Kuban, D. (2001) *Türkiye’de Kentsel Koruma- Kent Tarihleri ve Koruma Yöntemleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Mimarlık Dergisi 1977(4). Erişim: 25.05.2018 <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/4/339/4882.pdf>.
- Tercan, B. (2005). Deprem Sonrası Yalova’da Yeniden Yerleşme Süreci. *Deprem Sempozyumu*, Kocaeli, içinde (338-339).
- Tercan, B. (2008). *Afet Bölgelerinde Yeniden Yerleştirme ve İskân Politikaları, Doğubayazıt Afettede Yerleşim Alanları Uygulama Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tunçer, M. (2017), *Dünden Bugüne Kültürel Miras ve Koruma*. Ankara: Gazi Kitabevi, İlksan Matbaası.
- Tüzün, E. (2002). *Ev/Yaşama Mekânı: Afet Sonrası Gereksinimler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- UDSEP:2012-2023 (Ulusal Deprem Stratejisi ve Eylem Planı), Başbakanlık, Ankara: Erişim: 02.06.2018

<https://www.afad.gov.tr/tr/2410/UDSEP-2012-2023-Eylem-Plani>

Ünal, Z. G., Vatan, M, (2012). Doğal Afetlere Yatkın Bölgelerde Geleneksel Dokuyu ve Mekânın Ruhunu Korumak. *Mimarlık*, Sayı:365.

Yoshimitsu S. Eiichi N. and Deguchi T. (2006). *Büyük Hanshin Depremi'nden Alınan Dersler*. Hyogo Deprem Restorasyonu Araştırma Merkezi, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Basımevi.

Vatan, M. (2015). Nepal Depremi Sonrası Kültür Mirasının Korunması. *Mimarlık*, Sayı:385.

Dünya bülteni, Erişim: 28.02.2018
<http://www.dunyabulteni.net/haber/345513/mostar-koprusu-24-yil-once-bombalanmisti>.

dunyalilar.org, Erişim: 25.05.2018 <https://dunyalilar.org/savaslar-kulturel-mirasi-yok-ediyor.html/>

huffingtonpost.com Erişim:28.02.2018
https://www.huffingtonpost.com/2015/04/25/dharahara-tower-nepal-earthquake_n_7142484.html

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 40 – Sayfa / Page:319-348
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 20.04.2018 Kabul/Accepted: 03.05.2018

**VAN YEDİKİLİSE MANASTIRI (VARAGAVANK) SAİNT
CROIX KİLİSESİ HAÇKAR ÖRNEKLERİ***

***KHACHKAR EXAMPLES OF SAİNT CROIX CHURCH OF VAN
YEDİKİLİSE MONASTERY (VARAGAVANK)***

Uzm. Eda ERİŞ KIZGIN
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Bölümü
eda.eris89@gmail.com

Öz

Stratejik ve coğrafi konumu nedeniyle birçok medeniyete ev sahipliği yapan Van, Ermeniler içinde önemli kentlerden biri olmuştur. Ermeni dini mimarisine ait dikkat çekici birçok eseri bünyesinde barındırmaktadır. Bu eserler anıtsal mimari de olduğu kadar taş süslemeleri ile de ön plana çıkmaktadır. Ermeni dini mimarisine ait önemli eserlerden biride Yedikilise Manastırı (Varagavank)'dır. Başpiskoposluk merkezi olarak kullanılan manastır, gerek yapıları gerekse yapıları üzerindeki taş süslemeleri ile önemli bir konuma sahiptir. Manastır yapılarından XIX. yy.'da inşa edilmiş olan Saint Croix Kilisesi tek nefli plan şemasıyla oldukça sade bir profil çizmesine rağmen iç mekân beden duvarlarında yer alan taş süslemelerle ön plana çıkmaktadır. İç mekândaki taş süslemelerin tamamını haçkarlar (haç işlemeli taş) oluşturmaktadır. Duvar yüzeyinde kuşaklar halinde yer alan bu haç işlemeli taşların her biri birbirinden farklı formlara sahip olup bitkisel ve geometrik motiflerle bezenmiştir. Bu makale kapsamında daha önce ele alınmamış olan Saint Croix Kilisesi taş süslemeleri değerlendirilerek aynı zamanda çevre kültürlerin benzer bezeme örnekleriyle de karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Van, Haç İşlemeli Taş, Manastır, Kilise.

* Bu çalışma Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda hazırladığımız "Yedikilise Manastırı (Varagavank) Mimarisi ve Plastik Süslemeleri" adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

Abstract

Van, which is home to many civilizations because of strategic and geographical location became one of the important cities of the Armenians. It contains many remarkable works belonging to Armenian religious architecture. These work come to the forefront with monumental architecture as well as stone ornaments. One of the important works of Armenian religious architecture is Yedikilise Monastery (Varagavank). The monastery, which is used as the centre of the Archbishop, has an important position both stone ornaments on buildings. The Church of Saint Saint Croix built in XIX. century draws a very simple profile with a single nave plan, although with stone ornaments on the inside walls of the inner space. All of the stone ornaments in the interior are made of crucifixes (cross decorated stone). Each of these cross-carved stones on the wall surface has different forms and is ornamented with plant and geometric motifs. within the scope of this article, stone decorations that were not studied before were assessed and compared with similar decoration examples belonging to neighbouring cultures.

Keywords: Van, Cross Decorated Stone, Monastery, Church.

Giriş

Van tarih öncesi çağlardan beri farklı medeniyetlerin izlerinin görüldüğü önemli kentlerden biridir. Şehre sırasıyla Urartular, Medler, Persler, Makedonyalılar, Romalılar, Partlar ve Sasaniler hakim olmuştur. Van 640 yılından sonra Müslüman devletlerin egemenliğine girmiştir. Kent 1071 Malazgirt zaferinden sonra da Türklerin eline geçmiş ve Türk devletleri arasında birçok defa el değiştirmiştir. Kentte yaşamış olan bu medeniyetlerin izlerini inşa ettikleri birçok sanat eserinde görmek mümkündür. Van ve çevresinde uzun süre varlık göstermiş olan Ermenilere ait birçok anıtsal dini mimari örneği bulunmaktadır. Bu anlamda bir dönem Ermeni başpiskoposluk merkezi olarak kullanılan Yedikilise (Varagavank) Manastırı dikkat çekmektedir.

Ermeni dini mimarisi manastır yapıları ile ön plana çıkmaktadır. Manastır kelimesi, “tek yalnız” manasına gelen Grekçe monostan türetilen ve münzevi hayat tarzını benimseyenlerin (monachos) yaşadığı mekânları ifade eden “monasterio”nun Türkçe’deki anlamıdır (Gürkan, 2003: 558). Manastır kuruluşları kilise, şapel, vaftizhane, keşiş hücreleri, çan kulesi, kütüphane, konuk odaları, yemekhane, kiler, şarap mahzeni, yatakhane, hamam, çeşme, ayazma (kutsal su), revir, kripta, zindan, farklı ihtiyaçların karşılandığı atölye ve imalathanelerden oluşmaktadır (Arseven, 1983: 1270; Sözen ve Tanyeli, 1994: 153). Dışa kapalı olan manastır yapıları kendi içerisinde düzenli bir yapıya sahiptir. Manastır içerisindeki hemen hemen her yapının nasıl konumlandırılacağı bellidir. Dış dünyadan kopuk bir hayat sürdürdükleri için manastırlarda yaşayan kişilere Tarik-i

Dünya (dünyayı terk eden) terimi kullanılmıştır (Pakalın, 1993: 404; Karaca, 2007: 122; 2008: 271; 2009: 162; 2011a: 153; 2011b: 151; 2015: 219).

Van'nın Yukarı Bakraçlı Köyü'nde bulunan manastırın farklı zaman dilimlerinde yapılmış altı kilise, bir jamatun, bir çan kulesi ve dış duvarlarla çevrili birçok ek binadan oluştuğu bilinmektedir. Manastır birbirine yakın iki kompleksten meydana gelmektedir. Yapılar topluluğunun birinci kompleksini güneydoğu köşede bulunan en eski tarihli Sainte Sophia ve Saint Jean Kiliseleri oluştururken, ikinci yapı kompleksini ise Saint Jean Kilisesi'nin kuzeyinde yer alan ve 2.50 m. genişliğindeki bir koridorla ayrılan yapılar topluluğu oluşturmaktadır. İkinci kompleksin merkezinde Surb Astuacacın Kilisesi bulunmaktadır. Bu kilisenin batısında Saint Georges Jamatunu ve kuzeyinde Saint Siğne Şapeli yer almaktadır. Jamatunun kuzeyinde Saint Croix Kilisesi güneyinde Saint Sion Kilisesi bulunmaktadır. Jamatunun batı cephesinde ise revaklı çan kulesi bulunmaktadır (Çiz. 1). Bu yapıların dışında kompleksin güneybatısında iki yöne doğru uzanan L şeklinde çift katlı 47 tane keşiş hücresi, bir banyo, eğitimle ilgili sekiz odalı iki bina ve sosyal tesisler yer almaktaydı (Bachman, 1913: 33-40).

Günümüze Yedikilise Manastırı'nın birinci kompleksinden sadece Sainte Sophia Kilisesi'nin apsisi gelebilmiştir. İkinci kompleksten; Surb Astuacacın Kilisesi, batısındaki jamatun, jamatunun kuzey ve güney duvarlarına bitişik olarak inşa edilmiş iki kilise günümüze gelebilmiştir. Saint Siğne Şapeli ise tamamen yıkılmıştır. Jamatunun batısında yer alan çan kulesinin üç revaklı kısmının üst örtüsü ise 2011 yılında Van'da yaşanan deprem sırasında yıkılmıştır. Ayrıca kompleksin güneybatısında yer alan kırk yedi adet keşiş hücresi, bir banyo, eğitimle ilgili sekiz odalı iki bina ve sosyal tesisler tamamen yıkılmış olup bu yapılarla ilgili herhangi bir kalıntı günümüze ulaşamamıştır. (Çiz. 2/Foto. 4).

Manastır Ermeni rivayetlerine göre Sainte Gaiane ile Hripsime'nin getirdiği hakiki kutsal haçın bir parçasını korumak için VII. yy.'da kurulmuş ve burada bir grup keşişin barındığı Sainte Croix (Kutsal Haç) isimli küçük bir manastır oluşturmuştur. Ancak, manastırla ilgili tarihi veriler X. yy.'da ortaya çıkmaktadır. Tarihe Thomas Ardzruni, Vaspurakan Kralı Gagik'in (908-937) manastırda bulunan kutsal haç parçasını korumaya aldığını bildirmektedir (Layard, 1853: 409; Deyrolle, 1876: 391). Yedikilise Manastırı'nın ilk yapısı olan Saint Sophia Kilisesi günümüze mevcut olmayan kitabesine göre, 1003'de Vaspurakan Kralı olan Senekerim Hovhannes'in eşi tarafından 981 tarihinde inşa ettirilmiştir (Bachman,

1913: 33-40). Bu kilisenin kuzey duvarına bitişik olarak inşa edilen Saint Jean Kilisesi'nin yapım kitabesi ise yoktur (Lynch; 1965: 113-115). Ancak kilisenin taşıdığı mimari özelliklerinin Sainte Sophia Kilisesi'ne olan benzerlikleri ve tarihi kaynaklarda geçen bilgilerden hareketle aynı dönemde yapıldığı kabul edilmektedir (Nersessian, 1945: 66-95). Bu iki kilisenin kuzeyinde yer alan ve manastırın ikinci kompleksinin merkezini oluşturan Surb Astuacacın Kilisesi (Kutsal Meryem), Kral Senekerim tarafından XI. yy. başında yaptırılmıştır (Thierry, 1965: 177-178). Bu dönem içerisinde Ardżruni Sülalesi'nin koruması altında olan manastır baş piskoposluk merkezine dönüştürülmüştür (Urfalı Mateos, 1987: 12; Grousset, 1947: 433; Karaca, 2005: 7).

Manastır yapıları 1648 yılında Van'da gerçekleşen depremle birlikte yıkılmıştır. Büyük oranda tahribata uğrayan Surb Astuacacın Kilisesi, aynı yıl içerisinde aslına uygun olarak yeniden inşa ettirilmiştir (Thierry, 1986: 796-797, 823; Mercangöz ve bşk., 1996: 48-50.) Yine aynı tarih içerisinde yapılan inşa faaliyetleriyle birlikte kilisenin batısına Saint Georges Jamatunu eklenmiştir. Surb Astuacacın Kilisesi'nin kuzeyine bitişik olarak inşa edilen küçük ebatlara sahip Saint Siğne Şapeli'nin (Holly Seal-Surb Nsan) yapım kitabesi olmayıp 1724 ve 1769 yıllarında manastırda yapılan onarımlar sırasında yaptırılmış olduğu tahmin edilmektedir. Saint Georges Jamatun'unun kuzeyine 1817 yılında Saint Croix Kilisesi, güneyine ise 1849 yılında Saint Sion Kilisesi eklenmiştir (Thierry-ve Donabedian, 1989: 587). Jamatunun batı cephesine bitiştirilen çan kulesi ise XIX. yy.'a tarihlendirilmektedir (Thierry-ve Donabedian, 1989: 588).

Ermeniler için Van ve çevresindeki önemli dini merkezlerden biri olan manastır üzerine yapılan ilk çalışmalar Ervand Lalayan'ın 1911, Walter Bachamn'ın 1913, J. M. Thierry'in 1969 tarihlerinde yapıyı ziyaret etmiş yabancı bilim adamları tarafından yapılmıştır. Genel itibariyle yapılan bu çalışmalar manastırın dini misyonunu ve mimarisini ön plana çıkarmıştır. Fakat manastır yapıları mimari süslemeleri bakımından da önem arz etmektedir. Manastır yapılardan biri olan Saint Croix Kilisesi haçkar süslemeleri ile Ermeni bezeme sanatının güzel örneklerini yansıtmaktadır.

Kilise dıştan oldukça sade bir görünüme sahiptir (Foto. 5). Yapının iç mekânı doğu batı doğrultusunda uzanan 12.17 x 7. 10 m ölçülerinde dikdörtgen formlu tek nefli plan şemasına sahip olup üzeri beşik tonozla örtülüdür. Tonoz, duvardan 0.38 m çıkıntı yapan duvar payelerinin taşıdığı 0.78 m enindeki iki adet sivri kemerle

desteklenmiştir. Yapıya giriş jamatunun kuzey duvarında yer alan dikdörtgen açıklıkla sağlanmaktadır (Foto. 6).

Haç, Hıristiyanlık dünyası ve birçok kültür için yaygın olarak kullanılan en eski sembollerden biridir. Haçın biçimsel olarak özgün anlatımının evrensel boyutlara ulaşmış bir şekil ve sembol olmasının bir başka nedeni de, onun insan vücuduna benzetilmesidir. Bilindiği üzere, İsa'nın kol ve bacaklarının bağlanıp üzerinde öldürüldüğü darağacının şekli ve bu olay, yüzyıllar boyu Hıristiyan dünyası üzerinde çok üzücü ve kalıcı bir etki yapmış ve haç böylelikle, Hıristiyanlığın günümüze dek süren kutsal bir sembolü ve Hıristiyan ikonografisinin en yaygın simgesi haline gelmiştir. Öte yandan haç, üzerine İsa'nın kutsal kanı sürüldüğünden, günahlardan arınma ve şefaata dileme aracı olmuştur (Özcan, 215: 250-251).

Konumuzu oluşturan haçkarlar; Ermenice “խաչ (khaç)” ve “քար (khar)” sözcüklerinden oluşan bileşik sözcüğünün Türkçe karşılığı “haç - taş” veya “taştan haç” anlamına gelmektedir (Acar, 2004: 146). Ermeni sanatına özgü olan haçkarlar bir tür adak steli olarak düşünülebilir. Birçok araştırmacı haçkarların kökenini, Urartu ve erken ortaçağ stellerine dayandırır. Ermenilerin yaşamış olduğu her yerde üretilmiş olan, sayısız haçkar örneğinden bir kısmı günümüze gelebilmiştir. Haçkarlar basit bir anlatımla; mimariye bağımlı veya bağımsız dikdörtgen taş blokların yüzeyinde, merkezde bir haç motifi yer alacak şekilde bitkisel ve geometrik süslemeli çerçevelerle sınırlandırılmış kompozisyonlardan meydana gelmektedir. Bağımsız dikilen taş blokları genel olarak, yükseklikleri 1,5-3 m, genişlikleri 0.50-1 m, kalınlıkları ise 10-30 cm arasında değişen ölçülere sahiptir (Petrosyan, 2011: 69-75). Çeşitli boy ve tasarımlarda oldukça yaygın bir kullanıma sahip olan haçkarlar; açık alanlarda; ıssız haç yolları üzerinde, su kaynakları, köprüler ve mezarlıklarda, dağ yamaçlarında –kaya üzerinde kabartmalar şeklinde-; dini yapıların çevresinde ya da duvarlarına gömülü veya işlenmiş olarak bulunabilir (Thierry-Donabedian, 1989: 123- 124). Taş yüzeyine işlenen haç motiflerinin etrafı geometrik veya stilize bitkisel kompozisyonlardan oluşan yoğun bir bezeme programına sahiptir (Özcan, 2015: 123-125; Karaca, 2017: 964-984).

Haçkarların işlevleri de yayılım alanları gibi oldukça çeşitli olabilir. Üzerlerinde bulunan yazıtlar yaptırınların amaçları hakkında oldukça kesin bilgiler vermektedir. En sık kullanım alanı olan mezarlarda, genellikle ölenlerin ruhunun kurtuluşu için, Tanrı ile aracılık etmesi amacıyla kullanılmıştır. Dini yapılarda, yapının inşa ve onarımı ya da yapan veya yaptıran kişilerle ilişkili olarak yapılmış olabilir. Daha nadir görülen yapıma amaçları; bir kurum, politik ya da

askeri bir olay (zafer) ile ilişkili olabilmektedir. Bazı özel durumlarda ise haçkarların iyileştirici veya kötülüklerden koruyucu güçleri olduğu, kuraklık ya da deprem gibi doğal felaketlerden koruduğuna inanılan mucizevî güçler atfedilerek de yapılmışlardır (Petrosyan, 2001: 63).

9. yüzyılda görülmeye başlanan haçkarlar 18. yüzyıl sonuna kadar sürekli üretilmeye devam etmiştir. Haçkar yapımı bir süreliğine durduktan sonra üretimi tekrar başlamış ve üretim günümüzde de devam etmektedir. Estetik açıdan en gelişmiş olduğu dönem Ermeni kültürel hayatının canlandığı 12. ve 13. yüzyıllardır. Günümüze gelebilmiş en erken tarihli haçkar örneği, Kraliçe Katranide tarafından 879'da Garni'de diktirilmiştir. Fakat daha erken dönemlere ait ancak tarihlendirilemeyen örneklerde bulunmaktadır (Petrosyan, 2011: 72).

Haçkarların üslup özellikleri yüzyıllara göre farklılıklar göstermektedir. 7. ve 9. yüzyıllarda haçkarlarda yer alan bitkisel ve geometrik motiflerde, doğu etkili zarif kıvrık dal ve yapraklar, palmet ve zikzaklar görülmektedir. Bu motiflerin yanı sıra kompozisyonlarda hayvan figürleri de yer almaktadır. 9.-12. yüzyıllarda ise haçkar, Tanrı'nın simgesi ya da hayat ağacı temsili ile haç kollarının uçları c-s formlu yapraklarla hareketlendirilmiş ve alt kolun altından yana bitkisel motifler çıkan ve üst kısımda kalan boşluklar simetrik çiçek tomurcukları, üzüm salkımı ya da rozetlerle doldurulmuş kompozisyonlardır (Thierry ve Donabedian, 1989: 125). 13. yüzyılda Ermeni sanatında haçkarlar öncelikli bir öneme sahip olmuştur. Bu döneme ait binlerce haçkar günümüze mezarlıklarda ya da manastır duvarlarında gömülü şekilde ulaşabilmiştir. Bu dönemde haçkarlar genellikle dikdörtgen formludur ve büyük boyutlarda yapılmamıştır. Haç kolları her zaman yonca biçimli uçlarla sonlanır ve daha uzun olan alt kol zamanla kaide üzerine yükseltilmiş ve süslemesi yoğunlaşmıştır (Thierry ve Donabedian, 1989: 205). 14. yüzyılda yaşanan politik ve ekonomik çöküşün ardından, haçkar kültürü işlevsel ve kompozisyon çeşitliliğini kaybederek daha çok mezarlar üzerindeki stellere (mezar taşlarına) dönüşür. Bu dönemde haçkarların yalnız ölülerin ruhlarını korumak için yapılmış oldukları düşünülerek süsleme üslubu bu kullanım amacı ile açıklanabilir. 15. yüzyıl haçkarları yüzeyi ince bir işçilikleri ile dikkat çekmektedir. Bu haçkarlar oldukça uzun bir haç koluna sahip olup kıvrık dallar, karmaşık düğüm ve zincirlerle çerçevelenmişlerdir (Thierry ve Donabedian, 1989: 262).

17. yüzyılda yeni inşa faaliyetleri yerine genellikle var olan yapılara eklemeler ve onarım çalışmaları olmasına rağmen bu dönemde haçkarlar ustaların yeteneklerini sergiledikleri en iyi alan

olarak kalmıştır. Ancak bu dönemdeki haçkarlar Ortaçağ'daki örneklerine göre daha az yaratıcı ve düşük kalitede yapılmıştır. Bu dönemdeki haçkarlar üzerinde yer alan motifler İslam sanatı etkisini yansıtmaktadır. 18. yy. sonları 19. yy. başlarında oldukça küçük boyutlu haçkarlar yapılmıştır. Bunların bazıları kiliselerin duvarlarına gömülü durumda olup yapıların banilerini ve diğer insanların katkılarını gösteren haçkarlardır. Diğerleri ise adak ya da gömü/mezar haçkarlarıdır (Thierry ve Donabedian, 1989: 311-319).

Haçkarların gelişim ve üslup özelliklerine bakıldığında, değişen, dönüşen ve yenilikçi bir süsleme anlayışına sahip olduğu görülürken, biçimsel ve teknik açıdan geleneği sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Saint Croix Kilisesi Haçkar Örnekleri

Kilisenin haçkar bezemeleri, iç mekânda duvar ve paye yüzeylerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu süslemeler, kuşak oluşturacak şekilde yan yana sıralanmış olan haçkarlardan oluşmaktadır. Zeminden yaklaşık 1.00 m yükseklikte olan bu kuşak, güneybatı köşeden başlayıp kuzeybatı köşede sonlanmaktadır. Bu kuşağı oluşturan taşların ölçüsü 0,25x0,45 cm olup, ancak haçkarların her birinin ölçüsü farklılık göstermektedir.

Yapının batı duvarında bir, güneyde yirmi dokuz, doğuda iki, kuzeyde yirmi dokuz olmak üzere toplamda altmış bir adet haçkar bulunmaktadır (Foto. 7-10). Düzgün kesme taş malzeme üzerine oyma tekniği ile yapılan haçkarların geneli sağlam durumdayken, bazıları tahrip olmuştur. Yapı içerisinde birbirini tekrar eden haçkarlar genel bir değerlendirmeye tabi tutularak haç formları ve haç kollarının uç kısımlarını sınırlandıran motiflerin oluşturduğu kompozisyonlara göre kategorize edilmiştir.

Taş üzerine işlenen üç farklı haç formu bulunmaktadır. Bunlar; kolları merkezden uçlara doğru düz devam eden latin haçı (crux immissa), kolları merkezden uçlara doğru üçgen oluşturacak şekilde genişleyen malta haçı, kolları iki ilmeğin birbirinin üzerinden geçmesiyle meydana gelen örgü motifli olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Toplamda elli adet latin haçı, beş adet malta haçı ve altı adet örgülerle oluşturulmuş haçkar yer almaktadır.

Süslemeler haçkarların kol uçlarında yer alan bitkisel ve geometrik motiflere göre kompozisyonlara ayrılmaktadır. Buna göre kullanılan kompozisyonlar palmetle sonlanan, yaprakla sonlanan, eşkenar dörtgenle sonlanan ve sade olmak üzere dört grupta toplanmaktadır.

Palmetle Sonlanan Kompozisyonlar: Kilisede bulunan haçkarların büyük bir kısmının kol uçları palmet motifi ile sonlanmaktadır. Bu kompozisyonda yer alan haçkarlar genellikle kolları merkezden uça doğru düz devam eden latin haçı formuna sahiptir. Palmet motifleri kendi içerisinde farklılıklar göstermektedir. Sade olan palmet motiflerinin (Çiz. 3-4/Foto. 11-12) yanı sıra stilize edilmiş (Çiz. 5/Foto. 13) ve örgülerle oluşturulmuş motifler de bulunmaktadır. Örgülerle oluşturulmuş palmet kompozisyonlarının ilk örneğinde, haç kollarının uç kısımlarından başlayan ikili ilmeklerin birbiri üzerinden geçmek suretiyle palmet motifi oluşturulmuştur (Çiz. 6-7/Foto.14-15). İkinci örnekte ise haçın merkezinden başlayıp kollarında devam eden iki ilmekli örgü motifi; kol uçlarında ortada bir, yanlarda iki olmak üzere üçlü şekilde düzenlenen palmet motiflerinden meydana gelmektedir (Çiz. 8-9/Foto. 16-17). Üçüncü örneği oluşturan çift yönlü simetrik palmetler, kolları merkezden uçlara doğru üçgen oluşturacak şekilde genişleyen malta haçı uygulanmıştır. Bu örnekte haç kollarının uç kısımlarında karşılıklı olarak yerleştirilmiş küçük palmet motiflerine de yer verilmiştir. Ayrıca haç kollarının yüzeyleri ikili örgü ve balıksırtı yivlerle hareketlendirilmiştir (Çiz. 10-11/Foto. 18-19). Bu kompozisyon örneklerinden güney ve kuzey duvar üzerinde yer alan dört haçkarın kollarının birleştiği merkezde gülbezek motifi yer almaktadır. Gülbezek motifleri dört, altı ve sekiz yapraklı olarak düzenlenmiştir.

Yaprakla Sonlanan Kompozisyonlar: Dikey ve yatay haç kollarının uç kısımları yaprak motifleri ile sonlanmaktadır. Yaprak motiflerinin bir kısmı gerçekçi bir biçimde tasvir edilmişken; diğerleri ise stilize bir şekilde işlenmiştir (Çiz. 12-13/Foto. 20-21). Yaprak kompozisyonlu haçkarlardan kuzey duvar yüzeyinde yer alan iki haçkarın merkezinde dairesel motifler bulunmaktadır. Bu dairesel motiflerin içerisi küçük haçlarla bezenmiştir.

Eşkenar Dörtgenlerle Sonlanan Kompozisyonlar: Bu uygulama, haç işlemeli taşların sahip olduğu bezeme programı içerisindeki tek geometrik kompozisyondur. Bu kompozisyon örnekleri kilisenin doğu ve kuzey duvarında üç haç işlemeli taşa karşımıza çıkmaktadır. Haç kolları uç kısımlarında eşkenar dörtgenlerle sonlanmaktadır. Doğru duvar üzerinde yer alan haçkarın kol uçlarına yerleştirilmiş olan eşkenar dörtgen motiflerinin çıkıntı yapan üç kenarında palmet motifi yer alırken, (Çiz. 14/Foto. 22) kuzeybatı duvar üzerinde yer alan haçkarda bu örneğe benzetilmiş olmakla birlikte eşkenar dikdörtgen motiflerin uç kısımlarına ikili küçük yapraklar yerleştirilmiştir (Çiz. 15/Foto. 23). Kuzeydoğu paye üzerinde yer alan haçkarda ise zikzaklarla oluşturulmuş eşkenar

dikdörtgenler ortasında köşeleri düğümlü eşkenar dikdörtgenlere yer verilmiştir (Çiz. 16/Foto. 24).

Sade Kompozisyonlar: Bu uygulamada haç kollarının üzeri basit çizgilerle hareketlendirilerek uç kısımlarında herhangi bir motife yer verilmeyerek sade bırakılmıştır (Çiz. 17/ Foto. 25).

Bu kompozisyonlar da yer alan haçkarların yüzeyi genel olarak yatay ve dikey çizgilerle hareketlendirilerek haç kolları dıştan yarım dairelerle bezenmiştir. Haçların tamamının alt kolundan başlayıp yukarı doğru kıvrılan yaprak motifleri yer almaktadır. Bu motiflerin doğadan olduğu gibi alınan realist örneklerin yanı sıra stilize edilmiş örnekler de bulunmaktadır. Ortak özelliklerden biri olan yaprak motifleri “hayat ağacı” ikonografisi ile ilişkilendirilerek bu tip haçlar “hayat haçı” olarak adlandırılmaktadır (Acara, 2004: 147). Haçkarların çoğunun etrafında küçük haçlar yer almaktadır. Bu haçların çoğunluğunun basit olmasına karşın doğu ve güney duvar üzerinde yer alan iki örnekte detaylı bir şekilde işlenmiştir (Çiz. 10-11/Foto. 18-19). Haçkarların genellikle herhangi bir çerçeveye sınırlandırılmayıp doğrudan taşla işlenmişken güney duvarın doğu kısmında ve doğu duvar üzerinde yer alan haçkarlar yuvarlak kemerlerle çerçevelenmiştir. Haç kollarının birleştiği merkezi kısmın dıştan dört köşesi küçük çizgilerle ya da üçlü şekilde düzenlenen yaprak motifleriyle hareketlendirilmiştir. Kilise güneybatı duvar payesi ve doğu duvarı üzerinde yer alan iki haçkarın yanında gülbezek ve çarkifelek motifleri yer almaktadır. Bu çarkifelek ve gülbezek motiflerinin benzerine kilisenin bitişik olarak inşa edildiği Saint Georges Jamatun’un da ve revaklı çan kulesinin sütun başlıklarında rastlanılmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Manastır içerisinde plan şeması olarak sade yapılardan biri olan Saint Croix Kilisesi, iç mekân duvar yüzeylerindeki haçkar bezemeleri ile dikkat çekmektedir.

Kilisenin süsleme programını oluşturan haçkarların her biri form ve üzerindeki bezemeler açısından birbirinden farklılık göstermektedir. Haç motiflerinin çoğunluğu Doğu Hıristiyan sanatında yaygın olarak kullanılan latin haçı tipindedir. Genel olarak süsleme programını bitkisel ve geometrik kompozisyonlar oluşturmaktadır. Bitkisel motiflerin yoğun olarak işlenmesine karşın geometrik motifler birkaç örnekle sınırlı kalmıştır. Haç kollarının uç kısımlarının sonlandığı bitkisel kompozisyonlarda palmet, örgülü palmet, yaprak ve gülbezek motifleri kullanılmıştır. Geometrik

kompozisyonlarda ise sadece eşkenar dörtgen motifi ve çarkıfelek motifi yer almaktadır.

Haçkarların genel özelliklerinden biri olan alt haç kolunun iki yanından yukarı doğru açılan stilize yaprak motifleri birbirine yakın dönem ve coğrafyada yaşamış ve Hıristiyanlık dinini benimseyen Gürcü Bağratlıları ile Kars Ani'deki Ermeni Bağratlıları ve Vaspurakan Krallığı döneminde yapılan haç motiflerinin ortak bir özelliği olarak ön plana çıkmaktadır. Yine bu yaprak motiflerinin benzer örnekleri Bizans triptykonları, staurotek ve kitap kapaklarında görülmekle birlikte; Anadolu Selçuklu süsleme sanatında benzer örneklerine rastlanan geometrik veya bitkisel motifli düğümler ile Ermeni haçları Bizans örneklerinden ayrılmaktadır. (Acara, 2004: 147).

Haçkarların form ve süsleme kompozisyonları açısından benzer örnekleri aynı manastır yapısı olan Saint Georges Jamatunu batı cephe duvarı (Foto. 26) ile iç mekân duvar yüzeylerinde, Van'ın Çarpanak Adası Saint Jean Manastırı (Ktouts) (Foto. 27) ile Adır Adası'ndaki Saint Georges Manastırı'nda (Lim-1766) (Foto. 28) (Yıldız, 2017: 353-400) ve Saint Bartholomeus Manastırı (Foto. 29), Kars'ta Ani Holy Apostles Kilisesi (Surb Arakelok- XIII. yy.) Jamatunu (Foto. 30), Horomos Manastırı (Koşavank) Kuzey Jamatunu (920-944) bulunmaktadır (Foto. 31). Gürcü mimarisinde haç formu ve düğüm motifleri açısından benzer örneklerine ise Artvin'deki Hamamlı (Dolishana/Doliskana) Manastır Kilisesi (937-954), Cevizli (Tibeti/Tbeti) Manastır Kilisesi (X. yy.) (Foto. 32), İşhan (İşhani) Manastır Kilisesi (IX. yy.)'dir (Foto. 33) (Korkut, 2016: 35-58; 2017: 835-851).

Yaşadıkları bölge itibariyle pek çok toplumun etkisi altında kalan Ermeni toplumu ortaya koyduğu mimari eserlere de bu etkiyi yansıtmıştır. Çalıştığımız yapı süslemelerinin 1817 tarihli ve sonra yapıldığı dikkate alındığı takdirde Osmanlı ve öncesinde Selçuklu sanat ve kültür anlayışının özellikle Van ve Bitlis'te yayıldığı bilinmektedir. Bu bağlamda bakıldığında bazı süsleme unsurlarının kullanılması İslam sanatı etkilerini ortaya koymasından önem taşımaktadır.

Kaynakça

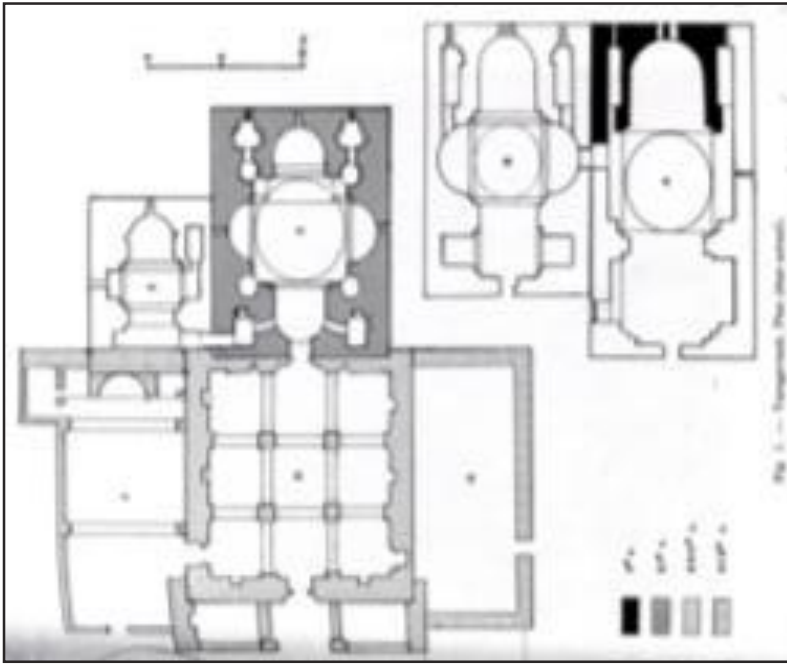
- Acara, M.(2004). Anadolu Medeniyetleri Müzesi Koleksiyonunda Bulunan Bir Ermeni Haçı. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 21 (1).
- Arseven, C.E. (1983). *Sanat Ansiklopedisi, III*. İstanbul: MEB Yayınları.

- Bachman, W. (1913). *Kirchen und Moschen in Armenian und Kurdistan*, Leipzig: J.C. Hinrichs.
- Deyrolle, M. T. (1876). *Le Tour du Monde*. LLX-XLVIII, Paris.
- Gürkan, S. M. (2003). Manastır. *İslam Ansiklopedisi*. Ankara, 271-338, TDV Yayınları.
- Grousset, R. (1947). *Histoire de L'Armenie Des Origines a 1071*, Payot-Paris.
- Karaca, Y. (2004). *Doğu Anadolu Bölgesi Hıristiyan Dini Mimarisinde Jamatun Yapıları*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van.
- _____, (2007). Bitlis Değirmenaltı Köyü Saint Anania Manastır. *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, cilt 1, Ankara, 122-131, T.C. Bitlis Valiliği Kültür Yayınları.
- _____, (2008). Albayrak Köyü Saint Bartholomeus Manastırı. *III. Uluslar arası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, vol. 1, Ankara, 270-287, Hakkari, Hakkari Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını.
- _____, (2009). Van-Gürpınar Azize Marine (St. Marinos) Manastırı (Srkhouvank). *V. Uluslar arası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, vol. 1, Bitlis, 160-176.
- _____, (2011a). Van-Gevaş Saint Thomas (Ganjak) Manastırı. *VI. Uluslar arası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, vol. 1, Van, 152-161, Erciş Belediyesi Kültür Yayınları.
- _____, (2011b). Bitlis Saint Jean Manastırı ve İki Nefli Jamatunlar Üzerine Bir Deneme. *IV. Uluslar arası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, vol. 1, Ankara, 150-158.
- _____, (2005). Doğu Anadolu Bölgesi Hıristiyan Dini Mimarisinde Janmatun Yapıları. *Sanat Tarihinde Gençler 2004 Semineri Bildirileri – Bilim Eşiği II*, cilt 2, no 2, İstanbul, 1-28, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- _____, (2017). Van Yedikilise Manastırı (Varagavank) Mimari Plastik Süslemelerindeki Kuş Figürleri. *XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bldirileri*, vol. 2, Sakarya, 964-984.
- _____, (2015). Van'nın Dağönü Köyü Saint Sahak Manastırı (Erernayvank) ve Ermeni Mimarisindeki Önemi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 29, Van, 222-254.
- Korkut, T. (2016). *Artvin ve Erzurum İllerindeki Bağratlı Dönemi Hıristiyan Dini Mimarisinde Taş Bezeme*. Yüzüncü Yıl

- Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van.
- _____, (2017). İşhan Manastır Kilisesi'nin Geometrik Plastik Bezeme Programı. *XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bldirileri*, vol. 2, Sakarya, 835-851.
- Lalayan, E. (1911). Couvents celebres du Vaspurakan. *Azgakrakan Handes*, XXI, Tiflis.
- Layard, A.H. (1853). *Discoveries in the Ruins of Nineveh and Babylon with Travels in Armania, Kurdistan*, London: G.P. Putnam and Co.
- Lynch, H. F. (1965). *Armenia Travels and Studies, II*, Beirut: Khayats Bookseller & Publishers.
- Mercangöz, Z. (1995). *Ortaçağda Van Hristiyan Dönemi*. Van, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Nersessian, S. D., (1945); *Armenia and the Byzantine Empire, A Brief Study of Armenian Art and Civilization*, Massachusetts: Harvard University Press.
- Nauman, R. (1991). *Eski Anadolu Mimarlığı*. (Çev. Beral Madra), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*. İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Petrasyon, L. H. (2001). The Khachkar or Cross-Stone. *Armenian Folk, Arts, Culture and Identity*, 2001, 60-71.
- Petrasyon, L. H. (2004). Medieval Armenian Sculpture and The Khachkar (Stone Cross). *Imprints of a Civilization, Milano*, 2011, 69-75.
- Sözen, T.-Tanyeli, U. (1994). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitap Evi.
- Şahin, Ö. (2015). *Van Merkez-İpekyolu, Erciş ve Gevaş İlçeleri'ndeki Tetrakonkos (Tetraconchos) Planlı Kiliseler*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.
- Thierry, J. M. - Donabedian, P. (1989). *Armenian Art*. New York: Harry N.Abrams.
- Thierry, J. M. (1965). Notes Sur des Monuments Armeniennes en Turquie – 1964. *REA*, II, Paris.
- _____, (1969). Monasteres Armeniens du Vaspurakan –III. *REA*, VI, Paris.
- _____, (1986). La Renaissance Architecture du XVII. Siecle au Vaspurakan. *Armenian Etudes Armeniennes in Memoriam Haiğ Berberian*, Lisboa.

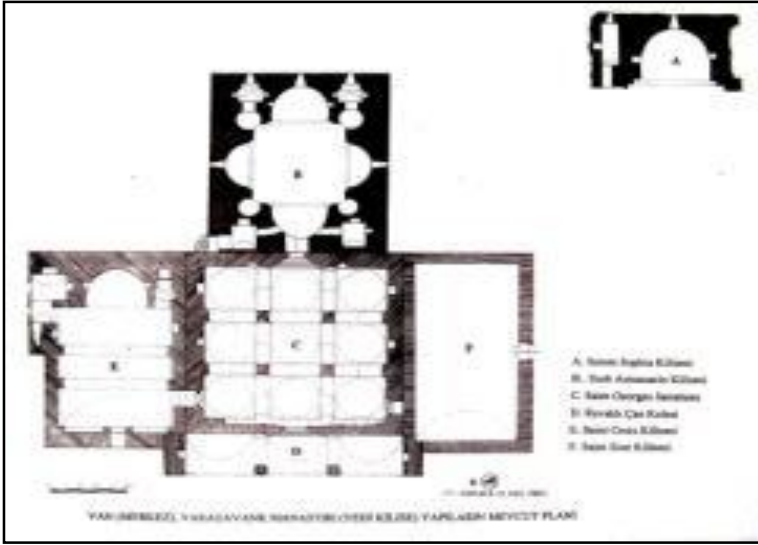
- Tüzün, N. ve bşk. (1983). *Tarihimizde Ermeniler*. Isparta: Akdeniz Üniversitesi Atatürk Devrimleri ve İlkeleri Araştırma Merkezi Yayınları.
- Uluçam, A. (2000). *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı – I – Van*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Urfalı Mateos, (1987). *Vekayi-Namesi ve Papaz Grigor'un Zeyli* (Çev.; Hrant D. Andreasyan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yıldız, E. (2017). Van Çarpanak Adası Ktous – Ktucmanastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi Kubbe Kasnağı Plastik Süslemeleri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 34, Van, 353-400.

Çizimler ve Fotoğraflar

Çiz. 1: Van Yedikilise Manastırı Plan (Varagavank) (J. M. Thierry-1969)

Çiz. 2: Van Yedikilise Manastırı Plan (Varagavank) Mevcut Planı (Y. Karaca-2001)

Foto. 1: Yedikilise Manastırı (Varagavank) batıdan görünüş (W. Bachman-1913)

Foto. 2: Yedikilise Manastırı (Varagavank) kuzeybatıdan genel görünüş (V.A..Hampikian-1900)

Foto. 3: Yedikilise Manastırı (Varagavank) güneydoğudan görünüş (E. Lalayan-1911)

Foto. 4: Yedikilise Manastırı (Varagavank) güneybatıdan genel görünüş

Foto. 5: Saint Croix Kilisesi, batı ve doğu cephe görünüşleri

Foto. 6: Saint Croix Kilisesi giriş kapısı

Foto. 7: Saint Croix Kilisesi, batı duvar

Foto. 8: Saint Croix Kilisesi, güney duvar

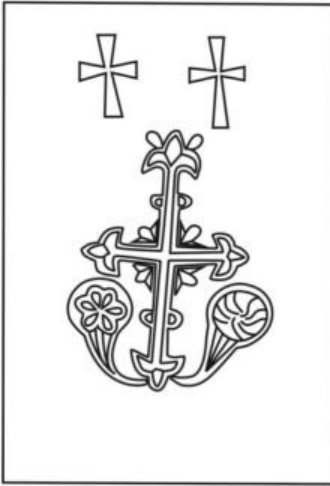

Foto. 9: Saint Croix Kilisesi, doğu duvar

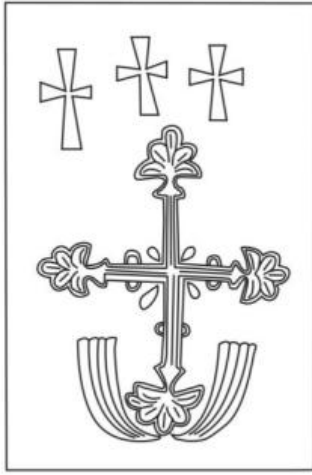
Foto. 10: Saint Croix Kilisesi, kuzey duvar

E.ERİŞ-Ö.ŞAHİN
09.05.2015

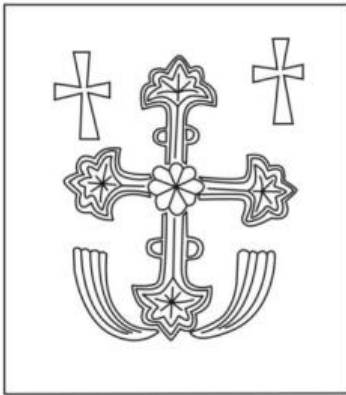
Çiz. 3/Foto.11: Palmet kompozisyonlu haçkar

E.ERİŞ-Ö.ŞAHİN
09.05.2015

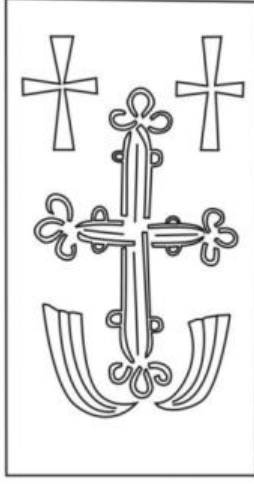
Çiz. 4/Foto. 12: Palmet kompozisyonlu haçkar

E.ERİŞ-Ö.ŞAHİN
09.05.2015

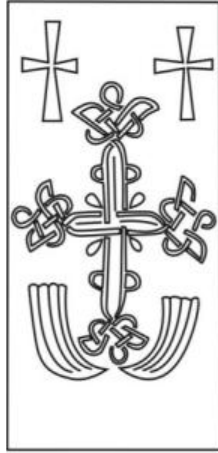
Çiz. 5/Foto. 13: Stilize palmet kompozisyonlu haçkar

E.ERİŞ-Ö.ŞAHİN
09.05.2015

Çiz. 6/Foto. 14: Örgülü palmet kompozisyonlu haçkar

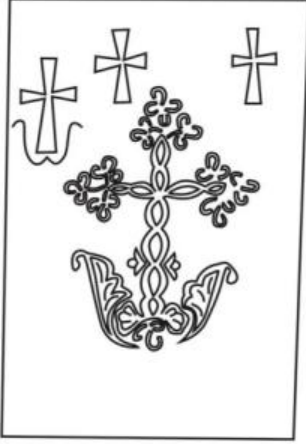

E.ERİŞ-Ö.ŞAHİN
09.05.2015

Çiz. 7/Foto. 15: Örgülü palmet kompozisyonlu haçkar

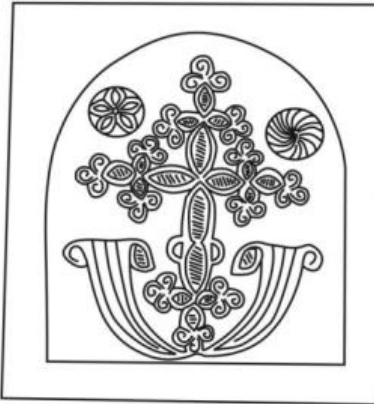

E.ERİŞ-Ö.ŞAHİN
09.05.2015

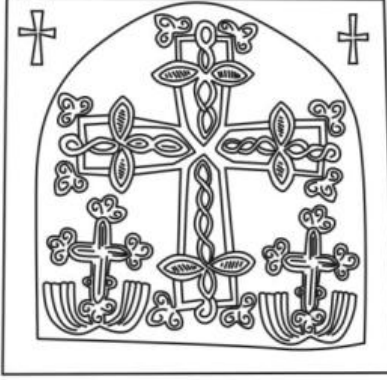
Çiz. 8/Foto. 16: Örgülü palmet kompozisyonlu haçkar

E.ERİŞ-Ö.ŞAHİN
09.05.2015

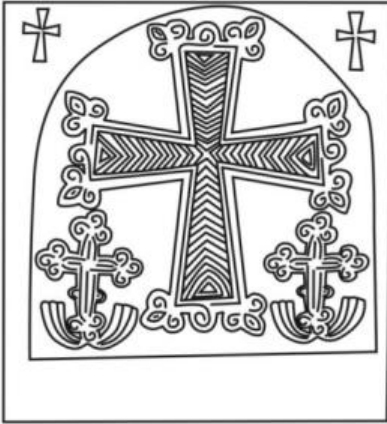
Çiz. 9/Foto. 17: Örgülü palmet kompozisyonlu haçkar

E.ERİŞ-Ö.ŞAHİN
09.05.2015

Çiz. 10/Foto. 18: Çift yönlü simetrik palmet kompozisyonlu haçkar

E.ERİŞ-Ö.ŞAHİN
09.05.2015

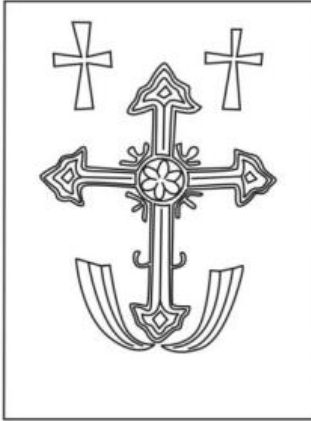
Çiz. 11/Foto. 19: Çift yönlü simetrik palmet kompozisyonlu haçkar

E.ERİŞ-Ö.ŞAHİN
09.05.2015

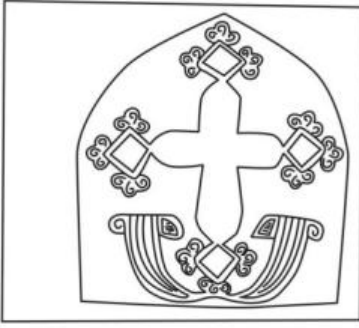
Çiz. 12/ Foto. 20: Yaprak kompozisyonlu haçkar

E.ERİŞ-Ö.ŞAHİN
09.05.2015

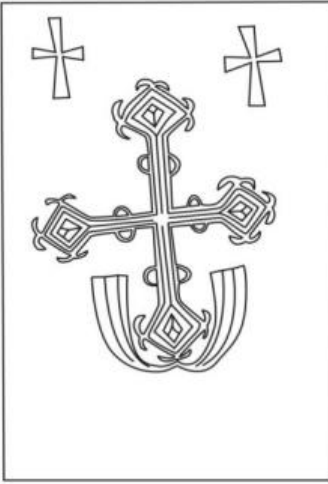
Çiz. 13/Foto. 21: Sitalize yaprak kompozisyonlu haçkar

E.ERİŞ-Ö.ŞAHİN
09.05.2015

Çiz. 14/Foto. 22: Eşkenar dörtgen kompozisyonlu haçkar

E.ERİŞ-Ö.ŞAHİN
09.05.2015

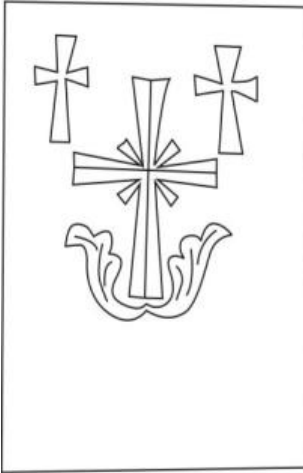
Çiz. 15/Foto. 23: Eşkenar dörtgen kompozisyonlu haçkar

E.ERİŞ-Ö.ŞAHİN
09.05.2015

Çiz. 16/Foto. 24: Eşkenar dörtgen kompozisyonlu haçkar

E.ERİŞ-Ö.ŞAHİN
09.05.2015

Çiz. 17/Foto. 25: Sade kompozisyonlu haçkar

Foto. 26: Saint Georges Jamatunu batı cephe haçkar örnekleri

Foto. 27: Çarpanak Adası Saint Jean Manastırı bitkisel süslemeli haçkar örnekleri

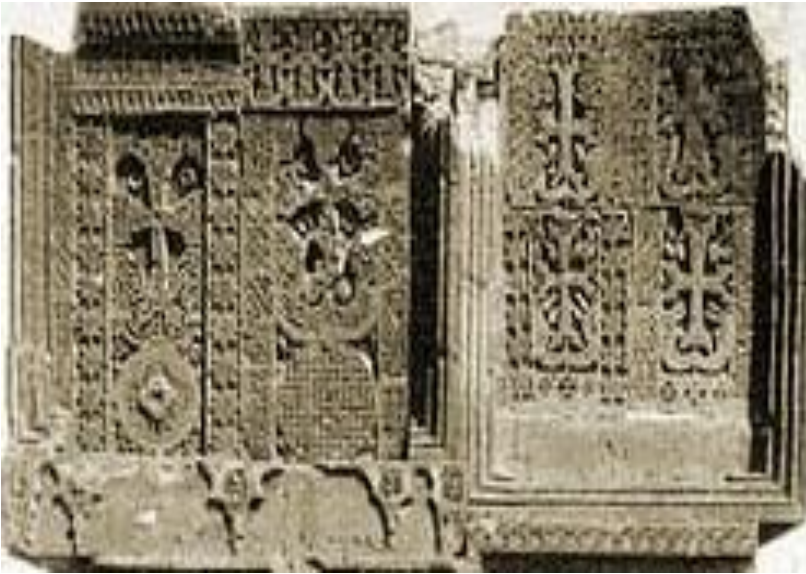
Foto. 28: Adır Adası Saint Georges Manastırını bitkisel süslemeli haçkar örnekleri

Foto. 29: Albayrak Saint Bartholomeus Manastırını bitkisel süslemeli haçkarlar

Foto. 30: Kars Ani Holy Apostles Kilisesi bitkisel süslemeli haçkarlar (<http://virtualani.org/bagnayr/index.htm>)

Foto. 31: Kars Horomos Manastırı, Kuzey Jamatunun bitkisel süslemeli haçkarlar (<http://virtualani.org/bagnayr/index.htm>)

Foto. 32: Artvin Cevizli (Tibeti) Manastır Kilisesi bitkisel süslemeli haçkarlar (T. Korkut)

Foto. 33: Artvin İşhan (İşhani) Manastır Kilisesi bitkisel süslemeli haçkarlar (T. Korkut)

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 40 – Sayfa / Page: 349-368
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 16.04.2018 Kabul/Accepted: 05.05.2018

AKRABALIK KURUMUNA BETİMSSEL BİR BAKIŞ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

A DESCRIPTIVE OVERVIEW OF KINSHIP ORGANIZATIONS: THE CASE OF TURKEY

Öğr. Gör. Esra ÜNSAL OCAK
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Yabancı Diller Yüksekokulu
esraunsal@msn.com

Öz

Bu çalışma akrabalığa dayalı grupların kendine has özelliklerini incelemeyi amaçlamaktadır. Akrabalık yalnızca kan bağıını değil aynı zamanda evlilik ve ikametle ilgili bağları da kapsamaktadır. Bu makale, tarihsel ve etnografik kaynaklardan verilen özellikle kırsal toplumlarla bağlantılı örneklerin ışığında, her toplumda farklı işlevlere ve rollere sahip olan evlilik, ikamet ve soy kavramlarına atfedilen anlamları incelemektedir. Çalışma, bu üç ilkenin ayrı ayrı ele alınıp tartışılırsalar da birbirlerinden ayrılmayacağını kanıtlamaktadır. Her toplum, kiminle evlenileceği, kaç kişiyle evlenileceği ve bir bireyin birden fazla eşle evlenmesine sebep olan gerekçeleri ya da mal varlığının evlilik kurumundaki rolü ve farklı kültürlere sahip toplumlarda farklı türden mal varlıklarının nasıl uygulandığı gibi ayırt edici unsurlara sahiptir. Bahsi geçen bütün bu kuralların, saygınlık kazanmak veya enesti önlemek ya da sahip olunan toprakları genişletmek, vs gibi kültürel ve sosyal açıdan çeşitli hedefleri vardır. Bu çalışmada, Türkiye örneğine de değinerek, kültürel sistemin kuralları ile ortaya çıkan bütün bu hak ve yükümlülüklerin sebeplerine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İçevlilik, Dışevlilik, İkamet, Soy, Türkiye’de Akrabalık.

Abstract

This study aims to examine specific features of kinship-based groups. Kinship does not only consist of blood relations but also marital and residential relations. In the light of the examples given from the historical and

ethnographic sources, mainly in relation to rural societies, this article analyses meanings attributed to the terms of marriage, residence and descent that have different functions and roles in each society. This study proves that these principles cannot be divergent although they are discussed separately. Each society has distinctive elements to create rules such as who to marry, how many to marry and what reasons make an individual to marry more than one spouse or how wealth is involved in the marriage and what types of wealth are practiced in societies varying their cultures. All these rules have several cultural and social purposes such as to gain prestige or prevent incest or extend territory and so on. In this study touching on the case of Turkey, consideration is given to the reasons for all these rights and obligations emerged with the rules of the cultural system.

Keywords: Exogamy, Endogamy, Residence, Descent, Kinship in Turkey.

1. Introduction

Every society in which people live and work need groups to build relationships, to meet their needs or just to enjoy their livings. They have a variety of relationships and groups each of which has its own culture. However, the most significant ones are corporate groups which are considered as the basic functional and organizational units of a society. The roles of these corporate groups can vary depending on the society but they have still some common features such as organizing behaviour or determining rules for their members, owning property, producing and distributing wealth, inheriting property, consuming and residing, creating a sense of identity, perpetuating the group over time and establishing alliances between groups. Corporate groups can be divided into two general types as kinship-based and non-kin based groups that the main focus of this study will be the former.

People need kinship-based corporate groups since they need to affiliate with others. Kinship, with some exceptions, can be considered to be the most permanent and lasting one. This system is the combination of three principles: marriage, residence and descent. The first section of this study defines common terms associated with the three principles and then it addresses the theories and hypotheses, surrounding the study of kinship organizations, and stated by several scholars and researchers who have studied on this field. In the last section of the paper, the case of Turkey in historical perspective and Turkish kinship terminology will be focused.

Almost all human beings need to affiliate with others during their lifetime. This affiliation can be in different forms such as friendship bonds, religious communities, political alliances and many more. While membership in some of these groups create strong and

lasting bonds and so can be quite satisfying for the individuals involved, other types of affiliation can be short-lived but still have a vital importance such as a group of workers who fight a forest fire. According to Cassell, out of all these affiliation types, kinship is, with few exceptions, “the most permanent and has the greatest long-term impact on the life, behavior, and social identity of an individual” (qtd. in Ingoldsby & Smith, 2006: 79).

In social and cultural anthropology, the term of kinship has been one of the key topics throughout the history. According to Robert Parkin (1997), there are two reasons for this. Firstly, although all the groups of human beings are not constituted on the basis of kinship, they have individually kinship and are connected to each other through kinship. Secondly, for anthropologists, kinship seems to be the main and only form of social organizations for tribal classes which have not been studied anymore. Therefore, many theoretical approaches in terms of social anthropology have focused on how social groups are formed and how the individuals are related to each other through kinship. On the other hand, cultural anthropology has focused on the symbolic aspects of kinship such as meanings which used to describe specific relations or symbols and to inform kinship practices. The second approach have been mostly preferred by American anthropologists and become more effective in the world anthropology. They analyse the domain of kinship into three categories: marriage, residence and descent which are the focus of this study.

2. Marriage

Although marriage has some certain characteristic across cultures, the definitions of marriage can vary from person to person. Different scholars and sociologists have tried to define it. Marriage is “the first step in constructing kinship-based corporate groups” (Eller, 2016: 148). Among the kinship-based units; the strongest, formal and common unit is the family. The family is generally accepted as stated in the quoted lines; “The family which we describe according to the people’s culture, beliefs, and economic condition is the smallest unit of the society”. (Edis, 2017: 131) Furthermore, Edward Westermarck defines marriage in his famous book, *History of Human Marriage* as “a more or less durable connection between male and female lasting beyond the mere act of propagation till after the birth of offspring” (qtd. in Willcox, 1892: 338). Lowie does not consider marriage to be durable institution as Westermarck but “a relatively permanent bond between permissible mates” (1940: 231). According to Horton and Hunt, marriage is “the approved social pattern whereby two or more persons

establish a family”. Johnson (1960) describes marriage as “a stable relationship in which a man and a woman socially permitted without loss of standing in community to have children”. The definitions of marriage from different perspectives show us that marriage is a biological, cultural, psychological and social affair.

Marriage has several kinds of rights and obligations. It includes economic functions such as shared labor, distribution and consumption, ownership, inheritance or political functions such as decision-making, problem-solving for members and finally reproductive functions (Eller, 2016: 149). Incest taboo which has been one of the most common cultural taboos prohibits marrying or having sex with kin. The functions of marriage rules are not only to prohibit a kinship circle but also to fix the potential dangers in case the prohibitions are violated (Levi-Strauss, 1969: 46).

Marriage may be divided into two types: endogamous and exogamous marriages on the basis of choice of spouse or the rules of choice of spouse. In other words, endogamy and exogamy, two universal contrasts to organize the marriage, determine who to marry. Endogamy is the combination of two Greek words: ‘endo’ means ‘within’ and ‘gamy’ means ‘to marry’. Therefore, endogamy requires the individual to marry within one’s own culturally-defined group of which they are members. This group can be a social group or class, a tribe, family or a village. Marrying within caste groups in the caste systems of India is an example for endogamous marriage. On the other side, exogamy refers to a social rule requiring the individual to marry outside one’s own unit or group they belong to. Needham divides these marriage rules into two as prescriptive and preferential. Prescriptive marriage obliges the individual to marry from within or outside one’s own group. In other words, the individual has to obey the social rules to set up a legitimate marriage. In preferential marriage, it is also essential to comply with socially accepted marriage rules (endogamy, exogamy). However, different from the former one, it does not require a criminal sanction when to disobey the rules (qtd. in Leach, 1986: 397).

When the reasons for endogamy have been searched, it is clearly seen that there are several causes depending on the society. Some of them are policy of separation, extension of territory, sense of superiority and inferiority, religious, cultural and racial differences and geographical separation. Just to clarify each of them, some people in the society do not want to live with other people of outside their group, therefore they want to live separately and practice endogamy. Some people practice it because they think that if they marry outside the group, their wealth will go waste but not remain within the same family.

However, if a woman marries in the same group she will bring all the dower and children to that family or group. Some people practice endogamy since they consider their group superior and other groups are inferior. This belief make them to marry within the same group. Religious differences are regarded as another cause for endogamy. Some people think that their blood has purity and others have impurity of blood. Thus, they do not want to mix them since they are prohibited according to their religion. For instance, Islam does not allow a muslim to marry with a nonmuslim. People from two different groups or tribes can live very far from each other, so they may not want to marry and live away from his/her ancestral territory that also causes endogamy.

The choice of endogamy brings some advantages and disadvantages within it. By the help of endogamy, the unity within the group is maintained and it creates we-feeling. There is no sense of superiority or inferiority between partners upon each other and the wealth goes into the same family. On the other hand, partners in endogamy have very limited selection rights. Moreover, the number of relatives is very limited, so this causes to bring some feelings such as jealousy and hatred among members of the group. It naturally creates ethnocentric behaviour.

Exogamy is almost the opposite of endogamy which insists that consanguineous people or blood relatives cannot have marital connections or sexual contacts among them. Close relatives are not supposed to marry each other. However, the degree of nearness varies on communities and cultures. For instance in Melanesia in the south of Equator a son can marry his father's wife if she does not have blood relations with him. Various factors can cause exogamous marriages. Some of the causes of exogamy can be as following: the desire of people belonging to small groups to show they are distinct from others can encourage them to practise exogamy, or some people think that they are insignificant on the eyes of society when they marry within the known-circle of relatives. Therefore, they want to go out of the group to select a spouse. The belief that close in-breeding might affect the biological quality of the offsprings can also lead people to the practice of exogamy. Although endogamy and exogamy are almost opposites, they are not mutually exclusive. These two rules of marriage can coexist in some communities. For example, both are practised by the caste Hindus in India. Castes and subcastes are endogamous in nature, however 'gotra' which is a small unit of subcaste is exogamous. Thus, it can be said that the rules can depend on societies. Recently, much attention has been given to the exogamy and exogamous marriages within the field of anthropology (Murphy & Kasdan, 1959: 17) and they have been

widely examined by the scholars and anthropologists. Moreover, there is a greater tendency to exogamous marriages than the past. It is appreciated as progressive and more scientific since it brings people from different social classes, races and religious groups together. Exogamy reduces social distance among people and supports social unity and solidarity. Endogamy, on the contrary, can be said to be more conservative and it has been widely criticised.

As mentioned above, Needham's division of marriage rules is on the basis of preferences. The preference marriages are mostly grouped as cross-cousin marriages, parallel-cousin marriages, levirate and sororate. Levirate and sororate can be examined under the head of second marriage preferences. Cross-cousin marriage which is "essentially a system of exchange" (Levi-Strauss, 1969: 49) is a type of marriage between one's mother's brother's daughter or son with father's sister's son or daughter. This type of marriage can be also divided into three subtypes: matrilateral cross-cousin marriage, patrilateral cross-cousin marriage and bilateral cross-cousin marriage. If a man marries his mother's brother's daughter, this refers to matrilateral cross-cousin marriage. However, if a man marries his father's sister's daughter, this refers to patrilateral cross-cousin marriage. On the other hand, a direct marriage of change in which a man gets married with his father's sister's daughter and his mother's brother's daughter at the same time defines bilateral cross cousin marriage system. Cross-cousin marriage is a controversial issue among scholars. Westermarck and Havelock Ellis both consider cross-culture marriage as the origin of the incest and state that "Most of the marriages between relatives (that is, cousins) are concluded at a tender age, sometimes when the bridegroom and the bride are still infants... The ties between them grow to be very strong, often stronger even than death: when one dies the other also dies from grief, or commit suicide" (qtd. in Levi-Strauss, 1969: 18). Moreover, sometimes the elders of two different families who have no blood ties but are closely connected to each other in terms of friendship make their decision on their children to marry even before they are born (19).

When it comes to how many to marry, briefly stated, the term, polygamy, refers to a general term for the marriage practice of having multiple spouses, either wife or husband. As a more specific term, polygyny occurs when a man marries more than one woman, and polyandry occurs when a woman marries multiple husbands. Recently, anthropologists have given a great deal attention to the fact that monogamy seems to precede over the societies which appear to be at the most primitive technical and economic level. From similar

observations, the studies of anthropologists have reached to almost hazardous conclusions. According to Father Schmidt, the facts about polygamy should be seen “as the sign of man’s greater purity in the archaic stages of his social existence” (Levi-Strauss, 1969: 38). According to some other anthropologists, they prove to the existence of some kind of Golden Age before the civilization was discovered. Accepting other observations as correct, Levi-Strauss takes the readers’ attention to a different conclusion. He states that evolved societies which have the obstacles of daily existence to the formation of economic privileges at the archaic level, are easily recognized as providing the structure of polygamy. This is what restricts women’s existence for the benefit of a few. Regarding to Vienna School sense, purity of soul is not a factor which can more readily be considered as a form of abortive polygamy rather than monogamy since in such societies which approve polygamous unions, the tendency is towards a multiplicity of wives. Social and biological studies show that these tendencies are natural and universal and also suppressed by the limitations of the environment and the culture. Therefore, according to Levi-Strauss, monogamy cannot be called as a positive institution but only it contains the limit of polygamy in societies in which there are strong economic and sexual competitions. These particular characteristics are well accounted by the small unities in the most primitive societies (38).

Monogamy is not a general rule even in small unities such as the Nambikwara who are the indigenous people of Brazil living in the Amazon. This unity proves polygamy for their headmen and sorcerers. One or two important people in a band of almost twenty people secure two, three or four wives. This practice sometimes obliges other men in the band to be celibate. Since male adolescents cannot find wives from their own generation, this privilege is enough to upset the natural balance of the sexes. The growing scarcity of wives seems to be a big problem in this unity. “This deep polygamous tendency, which exists among all men, always makes the number of available women seem insufficient” (39). Therefore, homosexuality or fraternal polyandry among their neighbours can be regarded as solutions given to the problem of the Nambikwara. Primitive societies tend to overcome this problem with several ways. Polyandry which is a marriage practice of a woman with more than one husband, homosexuality in some groups and wife-lending in others and finally more commonly, the premarital relations would be solutions for the adolescents waiting for a wife. Marriage in most of primitive societies or even in rural classes of our societies, has an economic importance but not erotic.

2.1 Wealth in Arranged Marriages

In some societies, wealth is informal issue in the process of marriage. Among the Cheyenne, a Native American tribe emerged in the early nineteenth century, a man used to announce his kin to marry and then if it was approved by the group members, the man gathered wealth and gave it to woman's family. If the woman's kin accepted the pairing, the wealth would be divided among the family members and next day her kin would return the gifts of equal value (qtd. in. Eller, 2016: 152). However, the issue of wealth in some other societies is taken too seriously. We can see samples in the societies which practise arranged marriages.

Arranged marriages have been a significant issue discussed for centuries. Although today especially western societies prefer romance or 'love' marriages rather than arranged ones and they decide whom they marry on their own, arranged marriages have not completely disappeared. Since the ancient times, some societies such as Indian society practise it as a tradition that parents decide the people who will marry with their children. There are several pros and cons of arranged marriages for sure. Arranged marriage seems as a successful Indian custom since it offers parents the chance to choose appropriate partner for their children. Besides, some people think that as elders decide about their life partner, it can be regarded as safe marriage where the bride and bridegroom are supposed to have a safe and secured life because it is believed that elders take good decisions as they have more experiences in their life. They also believe the divorce rate of arranged marriages is lower than the romantic marriages.

Studies have shown that divorce rate in arranged marriages is much lower than of the western romance marriages. However, this is a controversial claim since the low rate of divorce can be the result of the stigma attached to divorce in societies which practise this tradition. In other words, parents put pressure on couples to stay together no matter what that means as divorce is not an accepted option. Regarding to this, arranged marriages can be accepted as force marriages as the family members, often parents, choose a partner for marriageable youths by neglecting couples' wishes and opinions. This can gradually lead to a lack of understanding between couples since they do not know each other well. Therefore, arguments and unwanted discussions are inescapable. In India, parents match their children with the ones giving the bridegroom a huge amount of dowry which are goods given by the bride's kin to the bridegroom's kin. This results in, among both families, some problems and conflicts that are the most common disadvantages caused by arranged marriage as bride's families may fail

to reach these expectations by the groom's family. It can be the reason for breaking down the husband-wife relationship. As a result, these explanations of arranged marriages show that it is a device and field for patriarchy or male social dominance since man is the one who plans marriages for their sons and daughters (Eller, 2016: 152). Within this context, especially in the situations of hypergamy, a marriage practice in which a man should marry his daughter in a family of higher rank than his own, arranged marriages can cause the abuse of women and even their death.

In addition to dowry, bridewealth is also more commonly practised by especially patriarchal societies. This wealth system plays a significant role in arranging exchanges and sharing the family properties. This kind of system argues that a man should give the family of his future wife either a huge amount of money or valuables before a marriage. In many patrilineal societies another reason for this kind of payment is to get rights to assign children not to their mother's family but to their father's. Bridewealth is another controversial issue since it has been discussed by scholars for centuries. It occurs in twenty-nine percent of societies and is commonly known as a transaction where "substantial property which the groom or his relative give to the bride's kin" (Pasternak et al. 1997: 153). The first European observers of bridewealth systems come to a conclusion that this system reminds of buying a slave. The general view of anthropologists is that the actual funds transfer in a social exchange system supports to bind the bride and bridegroom's families together in the marriage process. For this reason, the exchange of material items such as money, cattle, pigs as well as women is considered as political and symbolic value. Besides, bridewealth contributes to the stability of marriage. If the couples are divorced, the bridewealth should be repaid, therefore the bride's family is keen on finding solutions for any problems the couples come across in order to ensure the stability of the marriage.

By and large, the practice of bridewealth supports the institution of polygyny referring to a marriage of a man with more than one women, since it takes a long time for the groom to save the necessary wealth. It enables the older men who have had more time to save necessary wealth than the younger ones, to marry several women. This tradition was practiced in ancient India in which the rulers got married with women from different villages and different clans to improve their political and economic positions. Even today, bridewealth and polygyny are present in many societies. However, the wealth forms differ depending on the culture they belong to. While some areas use special stones and shells, in others, animals such as pigs,

cattles are used. Kuper (1982) is one of the scholars who emphasized on the importance of bridewealth or *ilobolo* in South African societies. Fathers are expected to find first wives for their sons, although this contribution sets up a debt. A son should deliver the ‘lobola’ payment that he receives from his first daughter’s marriage as a repayment to his father. South African societies find *ilobolo* exchanging cattle considered to be a highly valued wealth object. The cattle are transmitted from the groom’s family or himself to the bride’s parents before the wedding, and often during the marriage (Rudwick, S. & Posel, D., 2015: 14). The one who is paid, however, does not have fully right to dispose of the animals. He should give them back to his former in-laws in case his daughter divorces or does not give birth to children. “Women in societies that practice bridewealth or dowry are many times kept out of the major economic activities of their community and their work is viewed from a Westernized lens as ‘secondary’; this is where the marginalization of women is most prominent” (Jones, 2012: 98). Nevertheless, this can mostly accepted as a Western perspective.

Bride service is similar to bridewealth except it involves a transfer of labor (rather than goods) to the bride’s family. This occurs in about fifteen percent of societies but it can sometimes be hard to distinguish between service and goods, especially if there is sometimes a combination of the two given in bridewealth. Gift exchange and sister exchange can also occur in eight and five percent of societies respectively. It has been considered by researchers that, “bridewealth, bride service, and woman exchange [are] compensation for loss of the daughter’s labor and reproductive powers” (Pasternak et al. 1997:154).

It is worth mentioning other marriage preferences one of which is levirate when a man’s widow must marry his brother to keep being related to the first marriage. The other is sororate in which a widower should marry his deceased wife’s sister. These two systems help to maintain group alliances. Levirate marriage is widespread among Middle Eastern communities, Jewish and Arabs in pre-Islamic period, Hindu and Central Asian nomadic tribes in addition to some tribes in Africa, Australia and America (Yuksel, 2010: 2030). Many contemporary societies such as the Igbo and Yanomamo have practiced levirate marriage which concerns with the cross cousin marriage system and performs almost the same. With the two groups’ marriage, the couples ensure the continuation of their relation by remarrying a widow to a relative close to the departed husband. For instance, the Igbo, an ethnic group in the southern Nigeria, does not give permission to cross cousin marriage, but still manages to keep the continuation of the unity among kinfolk though it might not last until the next generation.

However, the cause of this custom among them can be understood well with their bridewealth system since after the death of her husband, they make the woman remarry within the family. It is served differently among the Hebrews. The children born with the union of a levirate marriage are considered to be the descendants of her first husband, an older brother of her present husband. Therefore, the levirate marriage focuses on the inheritance through first born sons. Likewise, in sororate society in which the man who has an infertile wife marries her sister. The children of the second union are considered to be children of the first. Because of the exchange rights, even if her husband dies she will be still cared for.

3. Residence

Residence can be considered as the second principle of kinship systems and also the spatial and geographic element of kinship. Having decided on their partner to get married with, people come across with another choice of residence. Regarding to residence issue the difference between patrilocal and matrilocal has a vital importance. These terms refer to the place where a married couple lives with or near husband's family or wife's family. Patrilocal which is a conventional practice for the husband to remain close with his male relatives (father, paternal uncles, brothers, etc.) is "by far more frequent in human societies than matrilocality" (Rodseth et al. 1991: 230). According to Divale, more than two-thirds of the societies in the cross-cultural sample of ethnographic structure of the societies are patrilocal while less than five percent of all recorded communities practice a matrilocal pattern of residence (Versteegh, 2013: 67).

Patrilocal and matrilocal systems have a number of differences. First of all, the position of the spouse differs in the community. In a patrilocal system, the wife usually becomes part of her husband's family while in a matrilocal system, husbands do not usually seem to play a significant role in the community. In this system, brothers are responsible for their sisters' children who stay with their mother. Furthermore, the composition of the group between two systems can be regarded as another different point. There are always newcomers in a patrilocal system like the daughters-in-law. If we accept that the most patrilocal societies are exogamous, marriage partners have to come from outside the group, therefore a patrilocal community has a tendency towards heterogeneity. On the contrary, a matrilocal residence pattern leads to a homogeneous group composition because the husbands from outside play a minor role in the mother's group. Such a system is "incompatible with local exogamy" (Kloos, 1963: 857) because it

would be difficult for the husbands to effectively apply their authority in their original community if they had to go far away to visit their wives or go live with them (Versteegh, 2013: 68).

Patrilocal groups are lack of stability that makes them heterogenous. On the contrary, the stable composition of matrilineal groups have great contributions to cultural and social stability that show the responsibility of women in these communities. In this context, residence pattern has an important role. According to Helms' investigation, matrilocal residence provides society with a stable and permanent elements in which women are responsible for the preservation of traditional customs. As they mostly stay at home they are not affected by other cultures. Therefore, there is little chance for them to know innovations and continuity in social and cultural traits. As a result of Helms's research, it can be concluded that the stabilising role of women is not necessarily connected with a matrilineal descent system but rather with the matrilocal residence pattern (69).

4. Descent

As the third principle in a kinship system, descent is a chronological relationship between generations. It is a physical fact when it is considered as lines between children to their parents or ancestors. However, it is also cultural because different societies create different kinds of kinship arrangements. In order to explain these relationship, anthropologists use some symbols and abbreviations (see Figure 1 and Figure 2). As seen in Figure 2, one individual is usually labelled as ego. This is the person to whom all kinship relationships are referred. In the case in Figure 2, ego has a brother, sister, father and mother that is called nuclear family consisting of a husband and wife along with their unmarried children.

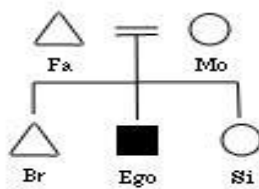
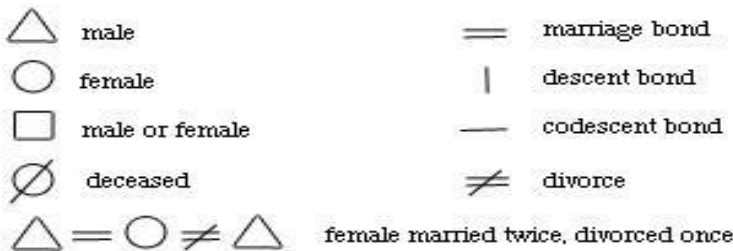
Figure 1: Kinship abbreviations

M	for mother	Z	for sister	FZS	for father's sister's son
F	for father	H	for husband	MBW	for mother's brother's wife
S	for son	W	for wife	FF	for father's father
D	for daughter	MBD	for mother's brother's daughter		
B	for brother				

In many societies, an individual is affiliated to his or her family group through either the father's or the mother's family line that describes an unilineal descent. In patrilineal descent, the inheritance passes through the father's side of the family. If the kinship affiliation is recognized through the mother's side, it is matrilineal. In this case,

descent is traced through the mother and all the women in the line. “Jewish people are an example of matrilineal religious descent in which the inheritance would focus on the mother’s side of the family and would not apply to the father’s” (Ingoldsby & Smith, 2006: 83). Another type is double descent in which both patrilineal and matrilineal descent co-exist in the same culture. The Yāko of southern Nigeria is an example of a society with double descent. In this system, one can inherit political and social rights from the father’s group and land and also other properties such as household items, coins, mostly moveable property from the mother. The important fact in this system is that whatever is inherited from the mother is not also inherited from the father (83). And in the bilateral descent system, ego has full and equal rights of inheritance to all property social status and privileges from both the father and the mother. This system is common in American and other Western societies. It shows that “kinship obligations are relatively minor and therefore can be shared with many people” (84).

Figure 2: Kinship Diagram Symbols

Although examined separately above, the pattern of residence associates with another distinction between patrilineality and matrilineality. These terms refer to the line in which descent is counted through the father which means patrilineal, or through the mother which means matrilineal. In general, patrilineal systems are patrilocal that “the

sisters go away to their husbands and are replaced in the family unit by their brothers' wives" (Versteegh, 2013: 67). There are a few examples of patrilineal societies with matrilocal residence such as the Yupik Eskimo that is extremely rare. It can be easily said that there is a strong connection between matrilineality and matrilocality; however, matrilocality is not a necessary condition for matrilineality, nor the emergence of matrilineal societies. Indeed, according to Holden "matrilineal societies may emerge even without a preceding matrilocal residence pattern" (qtd. in Versteegh, 2013: 67) "To be sure, matrilineal systems are never completely endogamous, but since it would be difficult for the males to disperse to completely foreign groups, they usually transfer to another community within a larger group so that they can maintain spatial proximity to their consanguineal kin (Rodseth et al. 1991: 230). "Whether descent is matrilineal or patrilineal, the children of the father's brother and of the mother's sister are found in the same moiety as Ego, while those of the father's sister and of the mother's brother always belong to the other moiety" (Levi-Strauss, 1969: 98).

5. The Case Of Turkey In Historical Perspective

In order to examine Turkish kinship organizations, it will be better to give some information about Turkish terms of family and household. 'Family' and 'household' are two most intimate social institutions for Turkish people. The word for family, 'aile' in Turkish has Arabic origin while 'hane' for household is of Persian origin. The word 'ev' is also used as a synonym for 'household' or 'hane'. The first meaning for 'aile' in Develioglu's *Ottoman-Turkish Encyclopedic Dictionary* (1980) is "a person's wife" and the second "a relative" and the third "the members of the household" (25). It is clearly said that these explanations focus on a kinship relation but mainly conjugal relationship. When it comes to 'hane', most of the scholars agree that the 'hane' is the major unit of production and consumption in rural society.

It seems certain that compared with present, in the past the system of household formation in Turkey was non-European. This system shares some specific "tendencies both with the "Mediterranean" and with the "East" (European) types" (Duben, 1985: 78). European historians have considered marriage in Turkey as the main characteristic of household formation systems. Residence as an issue after the construction of marriage was patrilocal. Therefore, the authority was in the hands of patriarch. Father had all the power to control over the factors of production since inheritance was left over

until the father of the family died. These features belonging to the traditions of the late Ottoman Anatolia was completely the same with Eastern Europe (78).

One of the most important characteristic of Turkish inheritance system was post mortem while in Western Europe, a person should receive a significant amount of inheritance at marriage. In Turkish system, marriage meant to enter into the husband's household of a bride or 'gelin'. Since the residence system was patrilocal, the family man or the father was responsible for providing a residential area for newly married couples, either in the same house or in close to the parents' household. Moreover, marriage contained the transfer of wealth called 'bridewealth' mentioned in the previous sections. This transfer of wealth was formed into two types: if it is given to the bride, herself, it is called 'mehr' according to the Hanefi School of Islamic law. However, if the bridewealth is given to the father of the bride, it is called 'başlık' which is still a widespread practice in some parts of Turkey (81-82).

Although household formation was characterized as a joint household system even in the nineteenth-century rural Anatolian families, the dominant household structure was nuclear family. Duben relates this conclusion with high mortality rate, demographic and socioeconomic factors. His research also shows that extended families were limited to the wealthy elite settled in towns and cities (90). According to Timur's survey in 1968, 60% of Turkish household comprised a nuclear family while 32% of households could be considered to be extended families (qtd. in Kovancı, 2005: 8). Although Turkey has strong historical bonds with Middle Eastern region, it is a Mediterranean country so the culture has been influenced by the traditions of this region. In spite of religious differences, Turkish kinship system has many common points with kinship structure in Spain, France, Italy and Greece (8). One of them is familial and social values. Turkey has strong family ties and high expectations of kinship support. As in Italy, children are supposed to stay with their parents until they get married and even after marriage they keep their relations strong (qtd. in Kovancı 2005: 9). The situation in urban areas is the same since the elder parents tend to live with their married children instead of staying in care centres. Therefore, the importance of family and kinship in Turkey is also related to the frequent interaction of kinship groups with each other (Duben, 1982: 73).

According to Altuntek, the marriage pattern in Turkey has changed from lineage exogamy system to a system which has no norm due to the effect of Islam. However, she argues that Eastern and

Southern Turkey have still practised lineage enogamy based on tribal system. Therefore, in a multicultural country such Turkey, the differences of ethno-cultural structure should be taken into consideration (Altuntek, 2001: 17).

5.1 Kinship Terminology

As kinship is a complex system of culture, different societies have different ways of understanding kinship relations. Thus, each society has their own kinship terms or names. Kinship terminologies are organized in the way how cultural ideas are organized. They provide a means of classifying relationships with other people in the society. In other words, kinship terminology is a kind of language and code for important cultural aspects of family and kinship. Different societies have reasons to make terminological distinctions. If I call my mother's brother (MB) and father's brother (FB) by the same term, it means they are culturally equivalent for me so I do not need to call them with different terms. On the contrary, if I call them by different terms, this indicates a culturally relevant distinction between two kinsmen. I need to call them by different terms because their roles in the society or towards me in terms of kinship are completely different from each other. For example, in English 'brother-in-law' corresponds to different kinship terms in Turkish such as 'bacanak', 'kayın', 'kayınbirader', 'enişte' (see Figure 3: Turkish Kinship Terms).

Figure 3: Turkish Kinship Terms

Turkish terms	Kin types	Turkish terms	Kin Types
Baba	F	Kayın	HB or WB
Anne	M	Görümce	HZ
Abla	eZ (e for elder)	Baldız	WZ
Abi	eB	Dede	FF or MF
Kardeş	yB or yZ (y for younger)	Anneanne	FM or MM
Oğul	S	Amca	FB
Kız	D	Hala	FZ
Koca	H	Dayı	MB
Hanım	W	Teyze	MZ
Kayınpeder	HF or WF	Enişte	ZH, FZH, MZH
Kayınvalide	HM or WM	Elti	HBW
Kayınbirader	HB or WB	Bacanak	WZH

6. Conclusion

Society is responsible for assigning names, identities, roles and interests to individuals. In other words, it determines the rules which constitute the culture. The responsibility of the society entails to establish corporate groups which have two basic titles: kinship based and non-kin based. This paper has examined the former whose interest is not only the relationships based on blood but also the ones based on affinity or marriages. It has also mainly focuses on the kinship-based groups which have the rules about marriage, residence and descent and changeable principles depending on the society or the culture.

Marriage which has a role in the society to construct a kin-based group has economic functions such as productive activities, ownership and inheritance and so on; political functions such as decision-making, problem-solving for members of the group; and sexual and reproductive functions. It has multiple sub-issues which have variable characteristics in each depending on the place where it is practiced. For example, cross-cousin marriage should be taken as a model of exogamous marriage according to some scholars, on the contrary, some anthropologists think that it is the origin of the incest. In some societies, the tendencies towards polygamy are supported or suppressed by the limitations of the environment and culture. While Western societies prefer romantic marriages, others choose arranged marriage because they think that it will be a 'safer' marriage which is planned by the experienced elders the family. The lower divorce rate of arranged marriages have been proved by surveys. It might seem safer but what makes the divorce rate lower than the romantic ones although the couples choose their partners on their own in romantic marriages. Arranged marriage can be regarded as a device of patriarchal society since the parents, mostly fathers, are responsible of finding couples for their sons and daughters. They put pressure on couples to stay together. Therefore, another name for an arranged marriage is forced marriage. But it is still preferred by some male-dominant societies. Wealth forms are another examples of the marginalization of women in the society. According to some scholars, bride service, bridewealth and women exchange are considered as compensation for the loss of daughter's labor. For this reason, bridewealth also contribute to the stability of marriage.

This study has also shown the signs of patriarchal societies in the residential or spatial issues for newly-married couples. Descent as the third principle has distinctive features to separate the patrilineal one from matrilineal. Kinship terminology is determined by the societies regarding to these differences. What one society calls 'cousin' might

not be called or treated like a cousin in another. If one's father's sister and mother's sister are called with the same term, it means that they are culturally equivalent for that person so it is unnecessary for such societies to call them with two different terms. However, in a society, such as Turkish society, each relative has different roles so each is called by a different terms to show the dominance of the patrilineal descent.

References

- Altuntek, S. (2001). Türkiye Üzerine Yapılmış Evlilik ve Akrabalık Araştırmalarının Bir Değerlendirmesi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Vol. 18:2. 17-28.
- Develioglu, F. (1980). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Doğuş Matbaa.
- Duben, A. (1982). The Significance of Family and Kinship in Urban Turkey, in Çiğdem Kağıtçıbaşı et. al. (Eds). *Sex Roles, Family and Community in Turkey*. Indiana University, 73-99.
- _____ (1985). Turkish Families and Households in Historical Perspective. *Journal of Family History*, 75-95.
- Edis, Z. (2017). African-American Traditional Family In Lorraine Hansberry's Work *A Raisin In The Sun*. *The Journal Of Science Institute Van Yüzüncü Yıl University*. 131-140.
- Eller, J. D. (2016). *Cultural Anthropology*. London & New York: Routledge.
- Ingoldsby, B.B., & Smith, S.D. (2006). *Families in Global and Multicultural Perspectives*. Thousand Oaks, Calif: Sage Publications.
- Johnson, H.M. (1960). *Sociology: A Systematic Introduction*. New York: Harcourt, Brace and World, Inc.
- Jones, C. (2011). Women's Worth: A Western Misconception. *University of Nebraska-Lincoln*.
- Kloos, P. (1963). Matrilocal Residence and Local Endogamy: Environmental Knowledge or Leadership. *American Anthropologist* 65, 854-862.
- Kovancı, O. (2005). Kinship, Women's Labor and Gender Relations in Turkey. Ankara: *Faculty of Political Sciences in Ankara University*.
- Kuper, A. (1982). Wives for Cattle: Bridewealth and Marriage in Southern Africa. *International Library of Anthropology*. London: Routledge and Kegan Paul.

- Leach, E. (1986). "Asymmetric Marriage Rules, Status Difference, and Direct Reciprocity: Comments on an Alleged Fallacy", *Journal of Anthropological Research*. Vol. 42. pp. 397-405.
- Levi-Strauss, C. (1969). *The Elementary Structures of Kinship*. Boston: Beacon Press.
- Murphy, R. F. & Kasdan, L. (1959). The Structure of Parallel Cousin Marriage. *American Anthropologist*, 17-29.
- Pasternak, B., Carol R. E., and Melvin E. (1997). *Sex, Gender and Kinship: A Cross-Cultural Perspective*. New Jersey: Prentice Hall.
- Parkin, R. (1997). *Kinship: An Introduction to Basic Concepts*. Malden, MA: Blackwell.
- Rodseth, L., Richard, W. W., Alisa, M. H & Barbara, B. S. (1991). The Human Community As a Primate Society. *Current Anthropology* 32, 221-241.
- Rudwick, S., & Posel, D. (2015). Zulu Bridewealth (Ilobolo) And Womanhood in South Africa, *Social Dynamics: A Journal Of African Studies*, Doi: 10.1080/02533952.2015.1060683.
- Versteegh, K. (2013). Your Place or Mine? Kinship, Residence Patterns and Language Change. *Language Ecology for the 21st Century: Linguistic Conflicts and Social Environments*. Vandebussche, W., Jahr, E. H., Trudgill, P. (Eds). University of Nijmegen. Oslo: Novus Press. 65-95.
- Willcox, W. F. (1892). *The Philosophical Review*. Vol.1:4. Duke University Press. 338-341.
- Yuksel, M. S. (2010). Levirate in Turkish Culture and Its Implementation Among The Timurids. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish of Turkic*. Vol. 5/3.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 40 – Sayfa / Page: 369-390
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 19.05.2018 Kabul/Accepted: 07.06.2018

ÇARLIK VE SOVYET DÖNEMLERİNDE KIRGIZİSTAN'DA HAYVANCILIK

LIVESTOCK IN KYRGYZSTAN DURING TSARIST RUSSIA AND SOVIET TIME

Prof. Dr. Hüseyin KARADAĞ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Veteriner Fakültesi

Veteriner Hekimliği Temel Bilimler Bölümü

karadagturkiye@gmail.com

Öz

Çarlık döneminde bir yandan Rus göçmenlerin Kırgızistan'a yerleştirilmesine, diğer yandan bölgede uygulanan politik ve ekonomik uygulamalara dayanamayan Kırgızların komşu ülkelere göç etmesine bağlı olarak Kırgızistan'da nüfus dengeleri bozulmuştur. Göçmenlere özel toprak tahsislerinin yapılması, vergi muafiyetleri ve teşvikler göçmenlerin zenginleşmesine, buna karşılık Kırgızların yoksullaşmasına yol açmıştır. Kırgızistan Çarlık Rusya'sının hammadde temin bölgesi olmuştur.

Sovyet döneminde 1929 yılında uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Programı çerçevesinde, Sovyet merkezî bütçe destekleriyle Kırgızistan'da bir yatırım süreci başlatılmıştır. Merkezî planlama ile Kırgızistan hayvancılık bölgesi olarak seçilmiştir. Kırgızistan'da GSYİH'nın 1930'lardan 1970'lere kadar artarak devam ettiği saptanmıştır. Ancak, tarımsal üretimde ziraî mücadele ilaçlarının ve gübrenin aşırı kullanımı ile hayvan sayısındaki artışa bağlı olarak yayla ve meralara aşırı yüklenmeler doğal yapının bozulmasına yol açmıştır.

Kolhoz ve sovhoz tarzı üretim modeli, geleneksel Kırgız hayvancılığını sonlandırmıştır. Sovyet öncesi zamanlarda çoğu kendi sürüleri ile geleneksel hayvancılık yapan aileler profesyonel çoban statüsünde kolektif çiftliklerde çoban olarak istihdam edilmişlerdir.

Sovyetler döneminde hayvan sayıları ve hayvansal ürün miktarları artmış, yüncü yapağıcı koyun ırkları ile Oluya-Ata ve Ala-Too gibi yerel ırklara göre üstün verimli sığır ırkları geliştirilmiştir.

1990 yılına gelindiğinde, Kırgızistan'ın GSYİH'sinin % 33,6'sı tarım sektöründen sağlanmış, işgücünün üçte biri tarım sektöründe istihdam edilmiştir. Tarım sektörü içinde hayvancılığın payı % 57 oranında gerçekleşmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çarlık Rusya, Sovyet, Kırgızistan, Hayvancılık.

Abstract

During the Tsarist period, the number of Kyrgyz population in Kyrgyzstan decreased after Russian immigrants were placed in Kyrgyzstan and numerous Kyrgyz had to migrate to neighboring countries because of the political and economic practices were implemented by the Russian administration in the region. The implementations of special land allocations, tax exemptions and incentives for the immigrants led to the enrichment of the immigrants and the impoverishment of the Kyrgyz people. Kyrgyzstan became as the raw material source region of Tsarist Russia.

During the Soviet period, an investment process was started in Kyrgyzstan by the support of the Soviet central budget, within the framework of the First Five-Year Development Program put into practice in 1929. With central planning, Kyrgyzstan was chosen as an livestock region. In Kyrgyzstan, it was detected that the GDP continued to increase from 1930s until 1970s. However, the natural soil structure got worse because of over-using of agricultural pesticides and fertilizers in agricultural production and large parts of pasture and meadow lands degraded due to the pressure of the serious increasing in the number of animals.

The Kolkhoz and Sovkhoz production model destroyed the traditional Kyrgyz animal husbandry. In pre-Soviet times, most of the families who were traditionally dealing with livestock with their own herds were employed as the professional shepherd status in collective farms.

In the Soviet era, animal numbers and animal product quantities were increased, the highly efficient breeds more than the local breeds as fine and semi-fine wool sheep and Oluya-Ata and Ala-Too cattles were developed.

By the year 1990, 33,6 % of Kyrgyzstan's GDP was provided by the agricultural sector and one third of the workforce was employed in the agricultural sector. Livestock share in the agricultural sector was 57 %.

Keywords: Tsarist Russia, Soviet, Kyrgyzstan, Livestock.

Giriş

Kırgızistan'da hayvancılıkla ilgili değerlendirmeler yapabilmek, öneriler geliştirebilmek, sektörün sorunlarını analiz edip çözüm teklifleri ortaya koyabilmek için, Kırgızistan'daki hayvancılığın tarihsel gelişiminin rasyonel bir biçimde kavranması gerekir. Çarlık dönemindeki toprak yönetim sisteminin ve göçmen yerleştirme programlarının, Çarlık döneminin devamı niteliğindeki Sovyet döneminde de kolhoz ve sovhozlardaki üretim modellerinin, iş gücü ve istihdam rejiminin, yayla ve mera kullanım sisteminin analizleri

yapılmadan genelde Türkistan'da, özelde de bu makalenin konusu olması münasebetiyle Kırgızistan'da günümüzdeki tarım ve hayvancılık sektörü hakkında yapılacak değerlendirmeler yetersiz olacaktır. Bilimsel yöntem bilim ölçütlerine göre bağımsızlık öncesi döneme dair yetersiz veya yönlendirilmiş analizler sadece günümüz tarım ve hayvancılık sektöründeki değerlendirmeleri değil; Kırgızistan'ın sosyal, politik, ekonomik, kültürel alanlarının değerlendirilmesini de etkileyecektir.

Diğer yandan; Kırgızistan'ın doğası, sosyokültürel yapısı, tarihsel gelişimi ve geçmişi, coğrafi konumu ve topografyası dikkate alınmadan hayvancılıkla ilgili değerlendirmeler yapmak da yetersiz kalacaktır.

Bize göre Kırgızistan'daki hayvancılığın tarihsel gelişim süreci, birbirini izleyen ve kendisinden sonraki evreleri derinden etkileyen dört aşamada ele alınmalıdır. Bunlar sırasıyla geleneksel dönem hayvancılık, Çarlık dönemi hayvancılık, Sovyet dönemi hayvancılık ve bağımsızlık sonrası hayvancılık evreleridir.

Daha önce tarafımızdan yapılan çalışmalarla (Tülöbaev, Karadağ, Salıkov ve Isaev, 2013; Karadağ, Tülöbaev ve Isaev, 2016; Karadağ, 2017) Kırgızlarda geleneksel hayvancılık dönemi hakkında tespitler yapılmıştır.

Bu makalede ise, sözü edilen çalışmaların devamı olarak, Kırgızistan'da Çarlık ve Sovyet dönemlerinde hayvancılığı etkileyen tarihsel olgular, bu olguların hayvancılık üzerindeki etkileri, hayvancılık ve hayvansal üretimde meydana gelen değişimler ve gelişmeler ele alınmıştır.

Çalışmada Kırgızistan ve Dünya Bankası istatistik bilgilerinden, konuyla ilgili yapılmış bilimsel araştırmalardan ve Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde Kırgızistan'da tarafımızdan yapılan saha gözlemlerinden yararlanılmıştır.

Kırgızistan Hakkında

Toplam arazisinin % 86'sı dağlarla kaplı olan Kırgızistan'ın yüzölçümü 199.900 km²'dir. Nüfusun yaklaşık % 65'inin kırsal alanda yaşadığı Kırgızistan'da doğa ve iklim koşulları, tarihten gelen geleneksel alışkanlıklar, arazi yapısı, toprak ve su kaynakları, bitkisel biyoçeşitlilik, dağlık arazilerde bulunan bereketli yayla ve meralar hayvancılığı yaygın olarak yapılan ve sürdürülen zorunlu bir sektör haline getirmektedir.

Tarihsel süreçte olduğu gibi, günümüzde de hayvancılık Kırgızistan'ın ve Kırgızların sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında belirleyici bir rol oynamaya devam etmektedir. Kırgızların hayatında

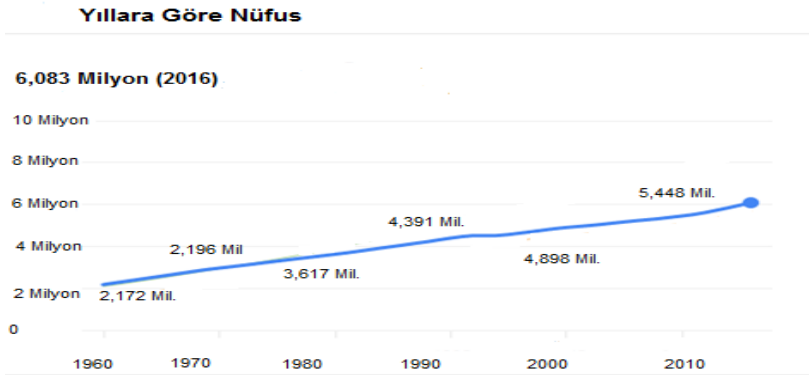

hayvan ve hayvancılık sadece bir geçim, varlık ve zenginlik kaynağı olarak yer almaz. Kırgızistan kırsalında ailelerin ve kişilerin serveti ve zenginliği genellikle sahip olduğu hayvan sayısı ile ölçülür. Bunun üç temel sebebi vardır: Bunların en önemlisi, et ve süt ürünleriyle ailelerin yaşamlarını idame ettirebileceği gıdayı aile içinde üretmeleridir. Hayvancılık doğal çoğalma yoluyla artan bir yatırım koludur ve ailenin ihtiyacı olduğunda nakit paraya dönüştürülebilir. Diğer bir sebep de; konuk ağırlamada, düğünlerde, cenaze ve yas törenlerinde hayvan keserek ikramda bulunmak Kırgızların geleneğinde önemli bir yer tutar.

Basit bir ifade ile geleneksel Kırgız hayvancılığı pastoral bir hayvancılık tarzından başka bir şey değildir. Kırgızistan'da hayvancılık Kırgız nüfusunun üretim ve tüketim alışkanlıklarını belirleyen, yoksulluğun azaltılmasını sağlayan, sosyoekonomik kalkınmayı destekleyen, iç ve dış göç hareketleri üzerinde azaltıcı etkisi olan doğal kaynak yönetimine dayalı bir ekonomik faaliyet koludur (Kulov, 2007:1).

Kırgızistan'da hızlı bir nüfus artışı söz konusudur. 1960'da 2,172 milyon olan nüfus, 1990'da 4,391, 2010 yılında 5,448, 2016'da 6,083 (**Tablo:1**) (WORLDBANK-1, 2016), 2017'de de 6.195 milyona (Kabar, 2018) ulaşmıştır. Kırgızistan'da çalışma çağındaki nüfus ve genç nüfus oranı yüksektir. 16 yaş altı nüfus 2.007.897, çalışabilen yaştaki nüfus 3.585.721, yaşlı nüfus ise 425.862'dir. Ülkede ortalama olarak 1 km²'ye 12,5 kişi düşmektedir. En yüksek nüfus yoğunluğu ülkenin güneyindeki Oş bölgesindedir. Bu bölgede 1 km²'ye 150 kişi düşerken, Narın bölgesinde, 1 km²'ye 5 kişi düşmektedir. Calal-Abad bölgesinde nüfusun % 40,1'i, Talas bölgesinde ise % 21'i yoksuldur (Kabar, 2018).

Tablo:1- Kırgızistan'da Yıllara Göre Nüfus Dağılımı
(WORLDBANK-1, 2016)

1926 ve 1989 yılları arasında Kırgızistan'ın nüfusu 1 milyondan 4,3 milyona çıkmıştır. Nüfus artışındaki ana etken, Rusya'dan ve Rusların işgali altında bulunan bölgelerden Kırgızistan'a sevk edilen çoğunluğu Rus olmakla birlikte, bölge dışı çeşitli halklardan yerleştirilen göçmen nüfustur. Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliği dönemlerinde ülkenin en verimli topraklarına Rus, Ukrayn ve Almanlar başta olmak üzere muhtelif halklardan göçmen grupların yerleştirilmesi sonucu, Kırgızistan nüfusunda sayısal ve etnik çeşitlenme bakımından hızlı bir demografik değişim süreci başlamıştır. Kırgızistan'a göçmen grupların yerleştirildiği dönemlerde pek çok Kırgız Türkü de Rusların askeri ve siyasi baskılarına dayanamayarak başta Afganistan ve Pamir bölgesi olmak üzere komşu ülke topraklarına göç etmek zorunda kalmıştır. Örneğin; Köylü (2016:119), Tursunov'un Çin kaynaklarına dayanarak verdiği bilgilere atıfta bulunarak 1916 yılında yaşanan Ürkün hadisesi ve katliamları sırasında Çarlık Rusya'sının zulmünden Çin'e (Doğu Türkistan'a) kaçan Kırgızların sayısının 332.000 olduğunu ve Ürkün hadisesi sonunda Kuzey Kırgızistan'da nüfusun % 41,4 oranında azaldığını bildirmektedir. İkinci Dünya Savaşı'na 360.000 Kırgız katılmış, bunlardan 80.000'i savaşta hayatını kaybetmiştir. Çarlık Rusya'sının Türkistan'daki nüfus ve iskân politikası sonucunda, 1925 yılına kadar Kırgızistan ülke nüfusunun % 67'sini Kırgızlar oluştururken bu oran 1959'da % 40'a kadar düşmüştür. Yirminci yüzyılın sonuna gelindiğinde, Kırgızlar kendi başkentleri Bişkek'te küçük bir azınlık halinde kalmışlardır (Huskey, 1995:815).

Bağımsızlıktan sonra ülkeden göç ve ülkeye göç hareketleriyle Kırgızistan'daki etnik nüfus sayısı yeniden değişmeye başlamıştır. 2017 yılı verilerine (KRUSK, 2017) göre Kırgızistan'daki etnik yapının % 73,2'sini Kırgızlar, % 5,8'ini Ruslar, % 1,1'ini Dunganlar, % 17,3'ünü muhtelif Türk halkları (% 14,6'sını Özbekler, % 0,9'unu Uygurlar, % 0,7'sini Türkler, % 0,6'sını Kazaklar, % 0,5'ini Tatarlar) % 2,3'ünü de diğer etnik guruplar oluşturur.

Hayvancılığın Kırgızistan Ekonomisi İçin Önemi

Coğrafi konumu, Kırgızistan'ın uluslararası ilişkilerinde ve ticaretinde etkili olmaktadır. Deniz ulaşım yollarının yokluğu yani tipik bir kara devleti olması münasebetiyle, dünya pazarına açılma ve bölge dışı ülkelerle ilişki kurup geliştirme imkânları dardır. Bütçe yetersizliklerinden ötürü sektörlerin kredilendirilememesi, yurtdışı finans temininde güçlükler yaşanması, üretimde teknoloji yenileyememesi, doğa ve topografik yapısından kaynaklanan koşullar gibi nedenlerle üretim, istihdam ve uluslararası ticaret sorunları yaşayan Kırgızistan'da hayvancılık zorunlu ve en önemli ekonomik

faaliyet alanı olarak ortaya çıkmaktadır. 2013 yılı verilerine (NSCKR, 2013:65) göre, tarım sektörü çalışan nüfusun % 30,1'inin istihdam edildiği ana sektör olurken, istihdam alanında ikinci sırayı % 15,2 ile toptan ve perakende ticaret, motorlu taşıtlar ve motosikletlerin tamiri, üçüncü sırayı da % 11,3 ortalama ile inşaat sektörü izlemektedir (**Tablo:2**). Gelişmiş dünya ülkelerinde toplam nüfusun % 1-3'ü tarım sektöründe istihdam edilirken, Kırgızistan'da bu oran % 14'tür (Abdurasulov, 2009). Tarım sektörü içinde hayvancılığın brüt payı % 47,5'dir (Polyahova ve Cumalieva, 2011:2). Bu veriler, Kırgızistan'daki tarım sektörünün sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve politik öneme sahip büyük ve önemli bir sektör olduğunu da göstermektedir.

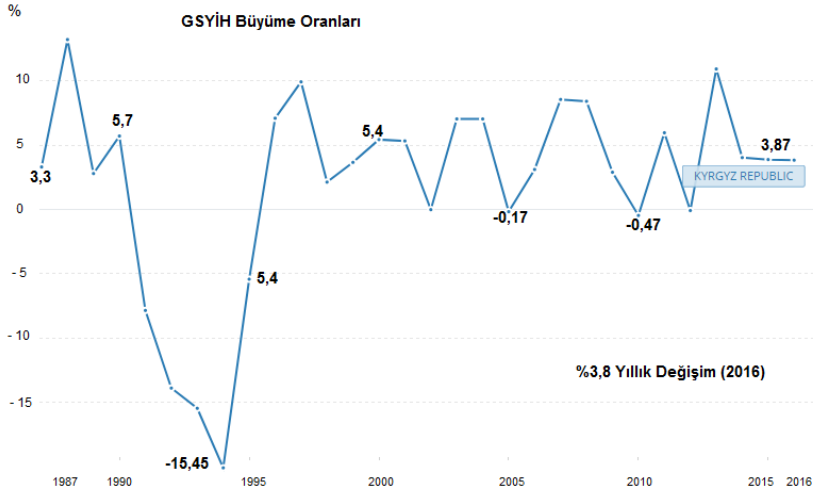
Tablo:2- Sektörlere Göre 2012 Yılı Çalışan Nüfusun İstihdam Alanları ve Oranları (NSCKR, 2013)

Çalışan Nüfus (1000 Kişi)	%	İstihdam Edilen Sektörler
2.286,4	100	
688,0	30,1	Tarım, Orman ve Balıkçılık
346,3	15,2	Toptan ve Perakende Ticaret; Motorlu Taşıtlar ve Motosikletlerin Tamiri
259,0	11,3	İnşaat
180,4	7,9	Eğitim
173,6	7,6	İmalat
137,6	6,0	Taşımacılık ve Depoculuk
109,3	4,8	Kamu Yönetimi. Savunma; Zorunlu Sosyal Güvenlik
84,3	3,7	Konaklama ve Gıda Servisi Hizmetleri
84,1	3,7	İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri
37,6	1,6	Diğer Hizmetler
34,3	1,5	Elektrik, Gaz, Buhar ve İklimlendirme
26,9	1,2	Danışmanlık ve İletişim
23,1	1,0	Finans ve Sigortacılık
19,5	0,9	Yönetim ve Destek Hizmet Faaliyetleri
18,7	0,8	Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler
18,9	0,8	Sanat, Gösteri ve Eğlence
16,4	0,7	Su Tedarik Sistemleri, Kanalizasyon, Atık Yönetimi ve İyileştirme Faaliyetleri
13,0	0,6	Madencilik ve Taşocakları
8,7	0,4	Hanelerin İşveren Olarak Faaliyetleri
5,6	0,2	Gayrimenkul Faaliyetleri
1,0	0,0	Yurtdışı Organizasyonlar ve Organların Faaliyetleri

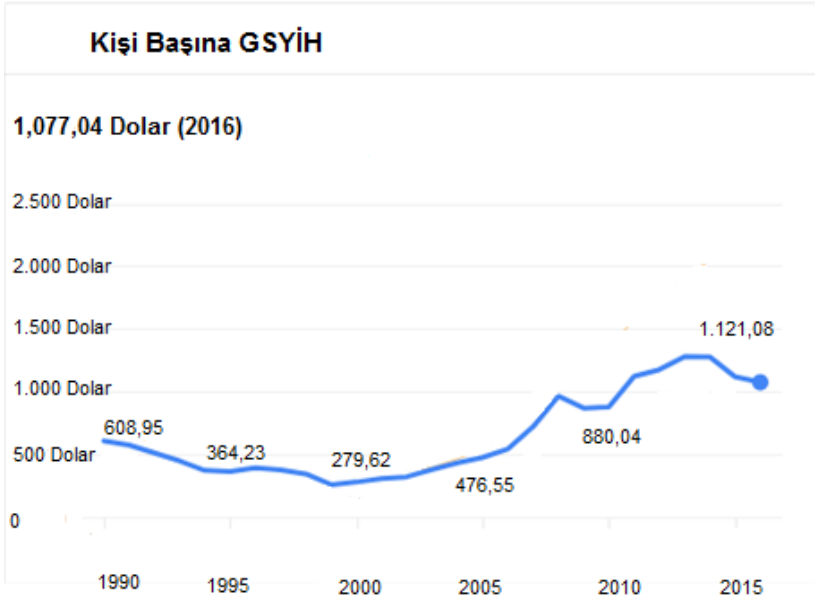
Ülkenin günümüzdeki en önemli dış ticaret ortağı, önce Çarlık Rusya'sı daha sonra da Sovyet döneminde oluşan sıkı ekonomik ve politik bağlardan dolayı Rusya Federasyonu'dur. Bağımsız Devletler Topluluğu'nun yanı sıra Çin ve Afganistan gibi komşu ülkelerle de yakın ticari ilişkiler kurulmaktadır.

Kırgızistan, 1991'de ilan edilen bağımsızlık sonrasında, gerek Sovyetler Birliği kaynaklarından mahrum kalmasına ve gerekse de özellikle hayvancılık sektöründe pazar alanlarının daralmasına bağlı olarak ekonomik krize girmiştir. 1987 yılında % 3,3 artış gösteren Gayri Safi Yurt İçi Hasıla, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte düşüşe geçmiş, 1993 yılında -%15,5, 1995 yılında -%5,4 olarak gerçekleşmiştir (**Tablo:3**) (WORLDBANK-2, 2016). Kişi Başına Düşen Gayri Safi Milli Hasıla oranları Sovyetler Birliği'nin son yılında, 608,95 Dolar düzeyinde gerçekleşirken, bu rakamlar, 1995 yılında 364,23, 2000 yılında 279,62 Dolar olmuş; 2005 yılında yeniden yükselişe geçerek 476,55 Dolar seviyesine çıkmış, 2016 yılında da 1.077,04 Dolar olarak gerçekleşmiştir (**Tablo:4**) (WORLDBANK-3, 2016).

Tablo:3- Kırgızistan'da 1987-2016 Yılları Arasında GSYİH Büyüme Oranları (WORLDBANK-2, 2016)

Tablo:4- Kırgızistan’da Yıllara Göre Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Oranları (WORLDBANK-3, 2016)

Çarlık ve Sovyetler Döneminde Kırgızistan’da Ekonomik Durum

Çarlık Rusya’sı 1852 yılında başlattığı Kırgızistan’ı işgal sürecini 1876’da tamamlamıştır. İşgalden sonra ihdas edilen Türkistan Genel Valiliği yönetimi altında, diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Kırgızistan’da da oblast (ülke içinde bir çeşit eyalet niteliğindeki bölge), uzeyd (özerkliğin bir alt kademesi) ve volost (birkaç köyün bir araya getirilmesiyle oluşturulan toprak yönetim sistemi) yönetim kademeleri oluşturmuştur. Çarlık Rusya’sı döneminde Türkistan’da uygulanan bu yönetim şekli, Sovyet döneminde uygulamaya konulan siyasal yönetim ve kolektif üretim modelinin de alt yapısını oluşturmuştur.

Çarlık döneminde Rusya, Türkistan Türklerine “inorodtsy” (Rus olmayan) denen ikinci sınıf vatandaşlık statüsü uygulamıştır. Kırgızistan, Rusya’nın mallarını sattığı bir pazar ve ham madde kaynaklarını kullandığı işgal altındaki topraklardı. Çarlık Rusya’sı Türkistan’dan pamuk, yün, et, deri gibi sanayi hammaddelerini Rusya’ya taşımakta, sanayi mamulü haline getirdikten sonra Türkistan pazarında satmaktaydı. Bu dönemde Kırgızistan’da kurulan ve

hammaddeyi yarı mamul hale getiren bazı tesislerin tamamı Rus sermayesine aittir. Kırgızlar, kendi topraklarında sanayi üretimi yapılan hiçbir tesisin sahibi olamamıştır (Kara, 2013:28).

Çarlık Rusya'sı, Türkistan'ı işgal ettikten sonra, sömürge düzenini yaratmak amacıyla özel toprak yönetimi ve göçmen politikaları uygulamıştır. Kırgız köylülerin elinde bulunan araziler, göçmen olarak bölgeye getirilen Rus ve diğer yerleşimcilere dağıtılmıştır. Göçmenlere tahsis edilen araziler, çiftlik kurma destekleri, göçmenler için eğitim kurumları oluşturma, vergi ayrıcalıkları gibi desteklerle bölgeye aktarılan göçmen nüfusun zenginleştirilerek Kırgızistan'da kalıcı olmaları sağlanmıştır.

1917 Ekim devrimi sonrası 1929 yılında uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Programı çerçevesinde, Sovyet merkezî bütçe destekleriyle Kırgızistan'da bir yatırım süreci başlatılmıştır. Merkezî planlama ile tarım ve hayvancılık bölgesi olarak tayin edilen Kırgızistan'daki yatırımlar ziraî makine-teçhizat üretimine yoğunlaştırılmıştır. Diğer yandan, yine Sovyet merkezî bütçe kaynaklarından madencilik ve elektrik motorları üretimine de 1930'lerde yatırımlar yapılmıştır (Aşcı, 2017:32).

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, Sovyetler Birliği'nin ağır sanayi tesisleri, savaştan zarar görmemesi için, inşa edilen demiryolları vasıtasıyla Türkistan'a taşınmıştır. Kırgızistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra bu tesislerin bir kısmı yeniden Rusya'ya taşınmış, bir kısmı da hantallığından, teknoloji, sermaye, kalifiye eleman ve pazar yetersizliğinden dolayı işletilemez hale gelmiştir. Bununla birlikte savaş yıllarında Kırgızistan'a taşınan bu fabrika ve tesisler Kırgızistan'da sanayi sektörünün oluşumuna ve güçlenmesine destek vermiştir.

Aşcı (2017:32)'nin verdiği bilgilere göre, 1960 ve 1970'li yıllar Kırgızistan'da hidroelektrik enerji, metalürji ve madencilik alanlarında yatırımlar yapılmıştır. Ancak, projelerin inşaat ve alt yapı kurulum aşamalarındaki gecikmelerden dolayı bu fabrikaların bazıları 1980'lerin sonuna kadar tam kapasite ile çalışır duruma getirilememişlerdir.

Yapılan yatırımlar sonunda, Kırgızistan'da GSYH 1930'lardan 1970'lere kadar artarak devam etmiştir. Ancak, gerek sanayi üretiminde gerekse tarım ve hayvancılık sektöründe doğal kaynaklar bilinçsiz kullanılmıştır. Tarım arazilerinde kullanılan kontrolsüz ilaç ve gübre kullanımı ile hayvancılığın temel yem kaynağı olan yayla ve meralara aşırı yüklenmeler doğal yapının tahribatına yol açmıştır. Kırgızistan'da uranyum, altın, antıman ve taş kömürü yatakları açılmıştır. Uranyum yataklarından elde edilen hammadde Sovyetlerin uzay ve nükleer silah teknolojisinde kullanılmıştır. Uranyum üretimi sırasında açığa çıkan

atıkların depolanmasında kullanılan teknolojiye ihtiyaca ve yeni teknolojik gelişmelere uygun yenilemeler yapılmadığından, radyoaktif kontaminasyonlar çevre ve insan sağlığını tehdit eder hale gelmiştir.

Bir yandan Sovyet üretim modelinden kaynaklanan sorunlar, diğer yandan uluslararası piyasalarda petrol fiyatının keskin düşüşüne bağlı olarak Sovyet sisteminde oluşan bütçe yetmezlikleri ve uluslararası rekabete açık alanlarda (uzay teknolojisi gibi) yapılan yüksek finanslı harcamalara bağlı olarak, merkezî yönetim 1980'ler boyunca yerel ekonomilerin gelişimi için gerekli olan yatırım kaynaklarını düşürmek zorunda kalmıştır. Bu süreçten diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Kırgızistan da etkilenmiştir. 1980'leri etkisi altına alan ekonomik bunalım, teknolojik gelişmeleri izlemede ve yönetim sorunlarına köklü çözümler üretmede yaşanan yetersizlikler Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecini hızlandırmıştır (Aşçı, 2017:33).

Çarlık ve Sovyet Döneminde Kırgızistan'da Hayvancılığın Durumu

Geçmişte Orta Asya ülkelerinde yaylacılığa dayalı bir hayvancılık sistemi vardı. Pastoral (göçebe ve yaylacılığa dayalı hayvancılık) ve agropostaral (bitkisel ve hayvansal üretim birlikte) sistemler yaygındı. Kırgızistan'da yayla besisine dayalı olarak koyun, keçi, sığır ve at; bazı bölgelerde de topoz (yak) ve çift hörgüçlü deve yetiştirilmekteydi. Geleneksel olarak kışın çetin koşullarında derin kar altında yiyeceğini bulan ve yaylacılık şartlarına uygun bir hayvan olması münasebetiyle işgücünden yararlanan at yetiştiriciliği de yaygındı (Miller, 2001; Suttie ve Reynolds, 2003).

Türkistan'daki Rus istilasına, yani 1850'lere kadar Kırgızistan'da üç tür arazi vardı. Bunlar; devlet arazileri, özel araziler ve vakıf arazileriydi. Çarlık iktidarından sonra ise ekonomik uğraş alanı göz önüne alınarak Kırgızistan arazisi üçe bölündü. 1- Çiftçilik, 2- Hayvancılık 3- Hayvancılık ve çiftçilik. Bu sınıflandırmada volostlarda (1000-2000 hanelik köy topluluklarının yönetim şekli) yaşayan bir erkek başına ortalama 15 baş hayvandan fazla ve 1 desatin (8900 metrekare) ekim alanından az olan yerler göçebelik veya hayvancılığa tahsis edilirken; 5 hayvandan az ve 2 desatin ekim alanından fazla olan yerler bitkisel üretime ayrıldı. Bu sınıflandırmanın dışında kalan araziler ise hayvancılık ve çiftçilik arazileri olarak planlandı (Toraman, 2016:4).

1900'lerin başlarında Kırgızistan'da İskân ve Arazi Dairesi tarafından tarımsal üretimde kullanılabilecek verimli arazilerin tespiti yapıldı. Tespit edilen verimli araziler yerli halkın elinden alarak bölgeye sevk edilen Rus göçmenlere verildi. Yerli halkın elinde kalan

araziler verimsiz, sulama imkânlarından mahrum, ulaşım şartları zor olan arazilerdi. Kırgızları topraksız bırakmanın bir başka yolu da toprak satış sisteminde yapılan düzenlemelerdi. Bu düzenleme ile toprak satın alma hakkı sadece göçmenlere verildi. 1867-1891 yılları arasında uygulamaya konulan toprak rejimiyle Kırgızların elinde bulunan araziler kamulaştırıldı ve devlet malı olarak ilan edildi. Bu uygulama ile Çarlık yönetiminin bölgede iskân ettiği göçmenler için yeni yerleşim alanları oluşturuldu. Çarlık yönetiminin siyasetiyle Kırgızlar kendi topraklarında fakirleşirken, göçmen Ruslar gittikçe zenginleşmekteydi. 1911-1912 yılında, Çu Irmağı'nın aşağı bölümündeki dört Kırgız-Kazak nahiyesiyle oradaki Rus nahiyeleri arasında bir karşılaştırma yapılmış ve şu rakamlar elde edilmiştir:

	Yoksul	Orta	Zengin
Kırgızlarda	% 68	% 19	% 13
Ruslarda	% 29	% 25	% 46

(Toraman, 2016:9)

Göçer hayvancılık Orta Asya Sovyet Cumhuriyetlerinde 1930'lara kadar yaygın biçimde yürütülmüştür. Çarlık döneminde kurulan toprak yönetim ve tarımsal üretim sistemi Sovyet devrimi sonrasında 1930'larda değişti. Çünkü ekonomik sistem devletçi ekonomi olarak düzenlenmeye, üretim araçları ve hayvan yetiştiriciliği kolektifleşmeye, yayla ve meralar kamusallaştırılmaya başlandı. Kırgızistan'da 1920'lerde tarımsal üretimde kooperatifleşme (kolhoz), 1929-1935'lerde de kolektifleşme (sovhoz) modeline geçilmiştir.

Kolhoz tipi üretim modelinde toprağın mülkiyet hakkı devlete aittir. Uzun vadeli olarak, 99 yıllığına, düşük bedellerle köylüye kiralanır. Bu sistemde üretimde kullanılan araç, ekipman ve hayvanlar köylülerin yönettiği kooperatiflerin ortak mülkiyetindedir. Ürünler devlet tarafından satın alınır. Kooperatifler, çalışanlarına mesleğe göre belirlenen ücretler üzerinden, işletme giderleri çıktıktan sonra elde edilen kolektif gelirin bir bölümünden pay dağıtırdı. Kolhoz yönetimleri seçimle belirlenirdi. Köylü kooperatifleri dışında toprakları devlet tarafından işletilen devlete ait kolhoz çiftlikleri de vardı. Sovhozlar, devlet çiftlikleriydi. Makine ve ekipmanca eksiksiz donanımlı işletmelerdi. Merkezî planlama ile belirlenen beş yıllık programlarla yönetilirdi. İdeal bir sovhoz 16.300 hektar kadar bir araziye sahipti. Bu arazinin yaklaşık 1/3'ü bitkisel üretime ayrılırdı. Belirtilen miktarda araziye kurulan bir sovhozun ortalama 62.000 hayvan, 57 traktör, 25 kamyon varlığı mevcuttu. Tarım bakanlığı tarafından planlanan ve bütçelenen sovhozlarda her sovhoznik (sovhoz işçisi) eğer üretimin kârı yeterli olduysa, yılın sonunda belli bir kâr payı

da alırdı. İşletmede veteriner hekimler, ziraat mühendisleri, teknik personeller görev yapardı. Bu işletmeler ihtisaslaşmış üretim yaptıklarından tarım endüstrisine hammadde sağlanan ve aynı zamanda da hayvan ıslah çalışmalarının yapıldığı yerlerdi (Lewin, 1965; Zhumanova, 2011:5).

1921-1922 yıllarında tarım ve toprak reformları yapılmış, sulama kanalları ve göletleri inşa edilmiş, 1939 yılında 732.000 hektar arazide sulu tarıma geçilmiştir. 1934'de Çömüç barajı, 1941'de Orto-Tokoy Barajı ve Çuy kanalının inşaatına başlanmıştır. Kooperatifleşme tarım ve hayvancılığa yenilikler getirmiş, köy ekonomisinin gelişmesine yardımcı olmuştur. Bununla birlikte, Stalin kolektifleşmesi tam tersine özel teşebbüsleri durdurmuş ve ortak sorumluluğa dayanan kolektif mülkiyet sistemini kurmuştur (Chorotekin, 2018).

1929 yılında uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Programı çerçevesinde, tüm diğer ekonomik üretim sektörleri ve hammadde kaynakları gibi yayla ve meraların yönetimi ve hayvancılık üretimi de merkezî olarak hazırlanan beş yıllık planlamalara dâhil edildi. 1930'lara gelindiğinde, yeni Sovyet rejimi kırsal nüfusu iskân etmeye ve halkın elindeki hayvanları kolhozlara ve sovhozlara dağıtmak amacıyla yerel makamlara teslim etmeye zorlamaya başladı. İlk başlarda, bu hayvan kamulaştırması şiddetli çatışmalara yol açan sert direnişlere sebep oldu. Birçok Kırgız hayvanlarını Sovyet yönetimine devretmek yerine kesmeyi tercih ederken, bazı Kırgızlar da hayvanlarını Çin'e (Doğu Türkistan'a) götürmeye karar verdi. Bu direniş ve çatışmalar sonunda, 1930'larda hayvan sayılarında ciddi bir düşüş ortaya çıkmıştır (**Tablo:5**). 1940'a kadar, hayvan sayıları kolektifleşme öncesi seviyelere henüz ulaşamamıştır. Bu direnmelere ve hayvan sayılarındaki azalmalara rağmen, yönetim ısrarla geleneksel yağlı kuyruklu koyunların yerine yüncü koyun ırklarını ikame etmeye devam etti (Steimann, 2011:53-54). Kırgızistan'ın iklim koşulları ve topografyası, koyun yetiştiriciliğinin tarım sektörü içinde daha etkin bir yer almasını sağlamıştır. 70'li yıllarda koyun ürünlerinin payı toplam tarımsal üretimde % 35, dağlık bölgelerde ise % 56,3-86,3'tür. Kırgızistan, bu yıllarda yün üretiminde Rusya ve Kazakistan'dan sonra üçüncü sırayı alırken, eski Sovyetler Birliği ülkeleri arasındaki et üretiminin payı % 12-14'e, ülke içinde % 60'a ulaşmıştır (Balyan, 1978).

Merkezî planlama ile yetiştirmede kullanılacak öncelikli hayvan ırkları belirlenmiştir. 1946'lardan başlayarak 1975'lere kadar, yaklaşık 30 yıl süreyle, üretim miktarı sürekli olarak artan şekilde, Kırgızistan Sovyetler Birliği'nin yün-yapağı ihtiyacını karşılamıştır.

Ancak, pazar ekonomisine geçişle birlikte, pazarın talebindeki değişikliğe bağlı olarak, koyun gen kaynaklarında da değişimler ortaya çıkmıştır. 1990'da (Sovyetler Birliği dağılmadan önce), koyun varlığının % 87'si ince yünlü, % 7'si yarı ince yünlü, % 3'ü yarı kaba yünlü, % 3'ü de kaba yünlü yağlı kuyruklu koyun iken; 2003'te koyun varlığının dağılımı % 31,3 ince yünlü, % 6,2 yarı ince yünlü, % 62,5'i de etçi kaba yünlü koyuna dönüşmüştür. Rakamlardaki keskin değişimler, üreticinin pazar talebine uygun olarak, yüncü-yapağıcı koyun ırklarından etçi koyun ırkına yöneldiğini göstermektedir (Ajibekov, 2005).

Tarım sektöründe gerçekleştirilen mekanizasyon düzenlemeleri sonunda sürü kapasiteleri ve hayvan sayıları hızlı bir artış göstererek 1989'da (Sovyetler Birliği'nin dağılmasından 2 yıl önce) Kırgızistan'da hayvan sayısı yaklaşık 17,8 milyon koyun eşdeğerine erişmiştir (Farrington, 2005:191-197). Birim Eşdeğerlikte (Animal Equivalents, SUE): 1 koyun 1 koyuna, 1 sığır 5 koyuna, 1 at 6 koyuna ve 1 keçi 0,7 koyuna eşittir (MAWRPI, 2007). Hayvancılık ağırlıklı olarak kolektif çiftliklerin malı olan devlet işletmelerinde yürütülmekle birlikte, aileler özel hayvan varlığı olarak on koyuna, bir ineğe, bir ata ya da bir veya iki keçi sahip olabilmekteydi (Farrington, 2005:191-197; Fitzherbert 2005).

Kolektifleştirme sürecince geleneksel hayvancılık yapan çobanlar ve aileler iskâna tabi tutuldular. Böylece geleneksel hayvancılık sonlanmaya başladı. 1927'den sonra Sovyet rejimi, daha önce göçebe olan Kırgız halkını yerleşmeye ve yerleşik bir yaşam sürdürmeye zorladı. Ancak kısa bir süre içinde yaz aylarında halkın hayvanlarıyla birlikte yayla ve meralara göçünün durdurulması halinde Sovyetler Birliği'nin ekonomik kayıplara uğrayacağı fark edildi. Hayvansal üretimi artırarak devam ettirmek, özellikle de Sovyet pazarına et ve kaliteli koyun yünü sağlamak üzere, yaz aylarında uzak otlaklara mevsimsel göçleri yeniden düzenledi ve teşvik etti (Zhumanova, 2011:65). Siyasal yönetim tarafından meralara ve uzak yaylalara çoban ve bakıcı evleri, hayvan sürüleri için de hayvan barınakları ve su kaynakları inşa edildi, kolay ulaşım sağlamak üzere yollar açıldı. Böylece, hayvan sürülerinin ilkbahar ve kış aylarında meralarda, yaz ve sonbahar aylarında ise uzak yaylalarda otlatılıp barındırılmaya başlandığı yarı göçebe hayvancılık sistemi ortaya çıktı. İşte bu sistem içinde yeni geliştirilen hayvan ırklarından elde edilen hayvansal ürünler Rusya'nın ihtiyacını karşılamada kullanılıyordu (Miller, 2001; Farrington, 2005:191-197; Fitzherbert 2005).

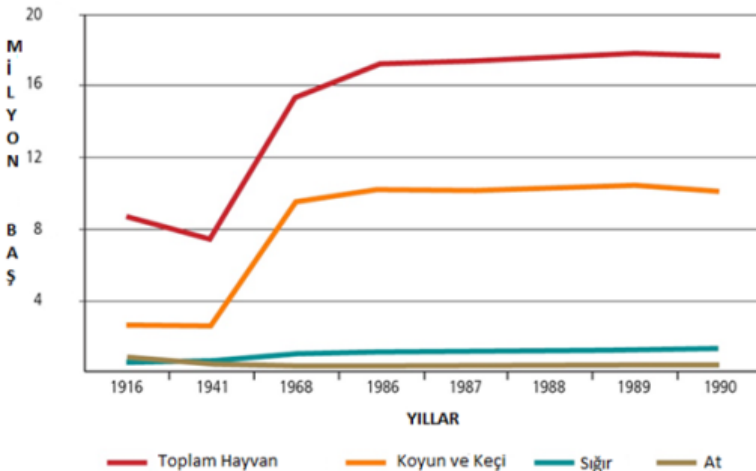
Sovyet öncesi zamanlarda çoğu kendi sürüleri ile yaylacılık yapan aileler profesyonel çoban statüsünde kolektif çiftliklerde çoban

olarak istihdam edildi. Kolhoz çobanlarının yaklaşık %75'inin yaylacılıkta değerlendirildiği tahmin edilmektedir (van Veen, 1995).

Diğer Sovyet cumhuriyetlerinden kış yemi ithalatının yapılması, hayvan nakil sistemlerinde nakliye araçlarının makineleştirilmesi, tarımsal üretimde ve süt ve et işlemede mekanizasyon sistemlerinin kurulması sürü hacimlerinin artmasını sağladı. Buna bağlı olarak da yayla ve meralara taşınan hayvan sürülerinin kapasitesi 2-3 kat arttı ve neticede otlaklarda önemli bozulmalar ortaya çıktı (Farrington, 2005:171-197). Kolhoz işletmeciliği içinde çalışan işçilerin her biri sadece belli konularda uzmanlaştırıldılar ve böylece geleneksel hayvan ve mera yönetimi becerilerini kaybettiler (Shamsiev, Katsu, Dixon ve Voegelé, 2007:57).

Merkezî yönetim, hayvan sayısını artırmak üzerine odaklanmış, 1960'lara geldiğinde, koyun ve keçi sayısı 1916 rakamlarına kıyasla ikiye katlanmış ve sığır sayısı da devrim öncesi seviyeleri aşmıştı. 1960'larda ince ve yarı ince yünlü koyun ırkları kolhoz koyun sürülerinin %90'ını oluşturuyordu. Zira merkezî planlamayla Kırgızistan'dan sağlanacak yün vasıtasıyla endüstriyel üretim yapılarak Sovyetler Birliği'nin tekstil ihtiyacının karşılanması hedeflenmişti. 1916-1990 yılları arasında at ve sığır varlığındaki artış yatay bir seyir izlerken, 3,500.000 civarında olan koyun varlığı 1941'den itibaren keskin bir yükselme ivmesine girerek 1968 yılında 8.500.000 civarına, 1990'da da 9.969.374 başa ulaşmıştır (**Tablo:5**). 1975-1985 yılları arasındaki Kırgızistan'ın hayvan varlığı **Tablo 6**'da ve hayvansal ürün miktarları da **Tablo 7**'de gösterilmiştir.

Tablo:5- Kırgız Sosyalist Cumhuriyeti'nde Hayvan Sayılarının Değişimi (Farrington, 2005)

Tablo:6- 1975-1985 Yılları Arasında Kırgızistan'da Hayvan Varlığı, Bin Baş (Mukanbetova, 2010)

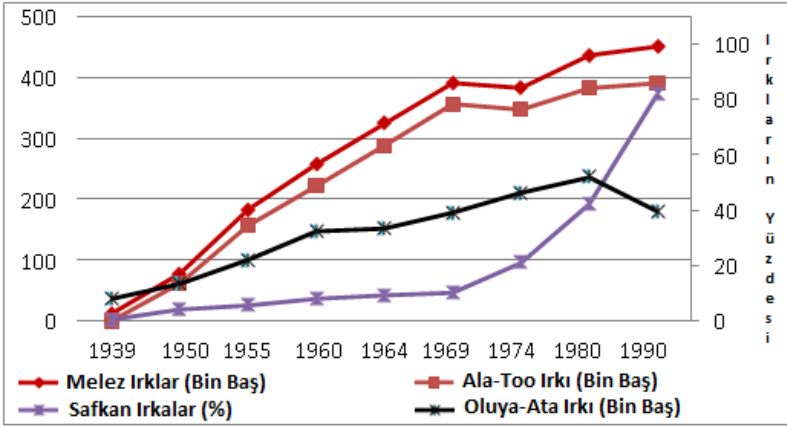
Yıllar	Büyük Baş Hayvan	Büyük Baş Hayvan Varlığı İçinde İnek	Koyun Keçi	Domuz	At	Kanatlı
1975	941.7	366.1	9.654.1	215.5	65.3	7.845.3
1980	982.0	384.1	9.824.6	335.8	58.5	10.295.9
1981	1.002.6	395.1	10.011.6	330.0	62.7	10.548.9
1982	1.013.0	403.4	9.934.1	309.3	66.8	10.707.5
1983	1.036.4	415.4	10.104.4	317.9	70.8	11.586.6
1984	1.056.1	422.9	10.127.6	322.8	80.6	12.007.5
1985	1.110.0	426.9	9.838.0	349.3	76.5	12.394.1

Tablo:7- 1975-1985 Yılları Arasında Yıllık Ortalama Hayvansal Ürün Miktarları (Mukanbetova, 2010)

	1975	1980	1981	1982	1983	1984	1985
Süt (Bin Ton)	481	682	684	694	706	731	771
Yumurta (Milyon Adet)	361.2	416.0	434.9	428.1	460.4	498.3	532.5
Yün (Ton)	32.082	34.057	33.488	35.548	35.188	36.344	32.500
Et (Bin Ton)	157.3	159.4	162.3	165.3	170.2	173.0	169.1

Sovyetler döneminde, Kırgızistan'da yeni sütçü ırklar geliştirilmiş ve melezleme çalışmalarıyla populasyondaki safkan ve melez sığır sayısı sürekli biçimde artırılmıştır. Sütçü ırk olan Ala-Too ırkı 1950'de, bir başka sütçü ırk olan Oluya-Ata ise 1974'de geliştirilmiştir. Her iki ırkta da süt verimi bakım koşullarına göre yıllık 4000-5000 kg arasındadır (Tashabaev, 2016:74-75). 1939-1990 yılları arasında Kırgızistan'daki melez, safkan, Oluya-Ata ve Ala-Too ırklarının dağılımı **Tablo 8**'de verilmiştir (Nogoev, 2008).

Tablo:8- Sovyet Döneminde Sığır Irklarının Yıllara Göre Dağılımı
(Nogoev, 2008)

1916 yılında 708 bin olan at sayısı, 50 yıllık süre içinde, 1965’de 221 bine düşmüştür. Bunun sebebi, Sovyet üretim modeline bağlı olarak devlet işletmelerinde ihtisaslaşmış üretim yapılması, domuz ve kanatlı yetiştiriciliğine önem verilmesidir. 1965’de atların % 91,8’i devlet işletmelerinde, % 8,2’si halk elindeyken, 2013’te % 98,9’u halk elinde, % 1,1’i devlet işletmelerinde yer almaktadır. 1940’lı yıllarda kanatlı sayısı 3,1 milyon, üretilen yumurta sayısı 46,9 milyon adettir. Kırgızistan’da bağımsızlık sonrası (1991’den itibaren) pazar ekonomisinin şartlarına paralel olarak, Sovyet dönemindeki büyük kapasiteli kanatlı işletmeleri faaliyetlerini ya durdurmuş ya da kapasite azaltmışlardır (Tashabaev, 2016:77).

1970 yılında Kırgızistan’ın tarım siyasetini hayata geçirme programında tarımsal teknik donanım sorunun çözülmesi, istihdam ve işgücü planlamasının yapılması, bilim ve teknoloji kullanımında kademeli olarak gelişmiş ülkeler düzeyine ulaşılması hedeflerine yer verildi. Komünist Partinin tarım programı belgelerinde tarım sektöründe endüstrileşmeye yönelme konusunda geniş ölçekli kararlar alındı. Alınan bu kararlar sonunda 70’li yılların ikinci yarısından başlayıp 80’li yılları da kapsayan bir tarım sektörü krizi ortaya çıktı. Bunun temel sebebi kolhoz ve sovhozlara ayrılan bütçe paylarının yetersizliği ve bütçe kaynaklarının başka maksatlarla kullanılmasıdır. Örneğin kolhoz ve sovhoz işletmelerine ayrılan bütçelerden ve işletmelerin gelirlerinden çeşitli sosyal kurumlar fonlanmış ve üyelik aidatları ödenmiş; partinin ve parti yöneticilerinin sosyal, kültürel ve ideolojik faaliyetlerinin, anma programlarının, muhtelif temsil ve ağırlama faaliyetlerinin, film ve sahne gösterilerinin, hayali hasat

programlarının harcamaları karşılanmıştır. Bu konuda arşivlerde önemli kayıtlar ve belgeler bulunmaktadır (Mukanbetova, 2010:15-17).

Görüleceği üzere, Sovyet üretim modeli sadece merkezi planlamayla sınırlı kalmamış, bütçe ve gelir kaynakları toplumsal refahı artırmak yerine ideolojik amaçlı programlar için harcanmıştır. İşletmelerdeki temel sorunlardan biri de, iş makinelerinin bakım, onarım, korunma ve depolanmalarındaki düzensizlik ve özensizliklerdir. Zira kolhoz ve sovhozların yönetim kademelerine görev alan sorumlu kişiler seçimlerle değil, partiyle ilişkilerin gücüne göre belirlenmiştir.

1980'lerin sonlarına gelindiğinde, Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti en yoksul Sovyet cumhuriyetidir. Sovyet ağır sanayi çoğunlukla SSCB'nin Slav kesiminde yer alırken, Kırgızistan'daki metalürji, makine ve hafif sanayi (özellikle tekstil) gibi endüstriyel yatırımlar Sovyetler Birliği'nin ekonomik nedenlerden ziyade stratejik olarak gerçekleştirdiği yatırımlardı. Bu nedenle, Diğer Orta Asya cumhuriyetlerine benzer şekilde, Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti de Sovyetler Birliği'nin yün, et ve bitkisel üretim ve bunların yanı sıra da uranyum, altın ve cıva olmak üzere bir hammadde kaynağı olarak görev yapıyordu. Bu sebeple Kırgızistan ekonomisinde tarıma, özellikle de hayvancılık üretimine ağırlık verildi. Kırgızistan'daki ulaşım altyapısı yalnızca hammaddelerin üretimi ve taşınmasına hizmet etmek için geliştirildi (Steimann, 2011:64).

Devlet, hayvan sayılarını ve mera verimliliğini sürekli biçimde arttırmak amacıyla, havadan tohumlama ve gübreleme de dâhil olmak üzere bir dizi mera ıslah teknikleri ve ayrıca bunlara ek olarak, kolektif çiftliklerin kendi yem bitkilerinin üretimini ve yem depolanmasını sağlayan programları da geliştirdi. Bu çabalara rağmen, Kırgız hayvancılık sektörü hayvancılıktaki sayısal artışta bağlı olarak, giderek diğer Sovyet cumhuriyetlerinden kesif ve kaba yem ithalatına bağımlı hale geldi. 1990 yılına gelindiğinde, Kırgızistan'ın GSYİH'sinin % 33,6'sını tarım sektörü oluşturuyordu. İşgücünün üçte biri tarım sektöründe istihdam ediliyordu. Hayvancılık Kırgız tarımsal üretiminin % 57'sini oluşturmaktaydı (Steimann, 2011:53-54).

Sovyetler Birliği döneminde tarım alanlarında ve hayvancılık işletmelerinde güçlü traktörler ve makine ekipmanları kullanılmıştır. Ağır tarım makinelerinin kullanılması, yoğun gübrelemenin etkisi ve meralara kapasitesinin üstünde aşırı basınç yüklenmesiyle toprak yapısı, su rejimi ve mikro flora bozulmuş, verim oranları düşmeye başlamıştır.

Sovyetler Birliği döneminde hayvancılık için gerekli olan bina ve alt yapı yatırımları yapılmış, yem üretim ve depolama düzeni

kurulmuş, işletmelerin makine-ekipman donanımı sağlanmış, verimi artırmak üzere hayvan ıslah çalışmaları yürütülmüş olmakla birlikte; işletme giderleri ile mera yönetiminde belirgin bir düzensizlik olduğu anlaşılmaktadır.

Kırgızistan'daki tarım ve üretim politikaları, ülkenin içinde bulunduğu koşullar dikkate alınmaksızın, merkezden gelen talimatlarla uyumlu olacak şekilde yürütülmüş ve sonuçlandırılmıştır. Sovyetler Birliği döneminde yapılan yayınlarla partinin tarım politikaları övülmüş, toplum refahının yükseldiğini gösteren deliller ve belgeler üretilmiş, parti tarafından yürütülen beş yıllık planlı ekonomi sayesinde her geçen yıl ekonominin geliştiği ve planlı ekonominin hedeflerine ulaştığı anlatılmış, partinin ve parti yöneticilerinin üstün başarılarından söz edilmiştir. Yayınlarda partinin tarım siyasetinin kusursuzlukları anlatılırken; yanlışlıklar, hatalar, eksiklikler örtülenmiştir (Mukanbetova, 2010:8-9).

Değerlendirme ve Sonuç

Daha önce tarafımızdan yapılan çalışmalarla (Tülöbaev, Karadağ, Salıkov ve Isaev, 2013; Karadağ, Tülöbaev ve Isaev, 2016; Karadağ, 2017) Kırgızlarda geleneksel hayvancılık dönemi hakkında tespitler yapılmıştır. Bu makalede ise, sözü edilen çalışmaların devamı olarak, Kırgızistan'da Çarlık ve Sovyet dönemlerinde hayvancılığı etkileyen tarihsel olgular, bu olguların hayvancılık üzerindeki etkileri, hayvancılık ve hayvansal üretimde meydana gelen değişimler ve gelişmeler, bu gelişmelerin toplumsal hayata etkileri, hayvancılığın Kırgızistan ekonomisi için önemi ele alınmıştır.

Çarlık döneminde bir yandan Kırgızistan'a yerleştirilen Rus göçmen nüfusa, diğer yandan bölgede uygulanan yönetim baskısına dayanamayan Kırgızların komşu ülkelere göç etmesine bağlı olarak Kırgızistan'da nüfus dengeleri bozulmuştur. Göçmenlere yapılan toprak tahsisi, hayvansal üretimde sağlanan teşvikler ve vergi muafiyetleri göçmenlerin zenginleşmesine, buna karşılık Kırgızların yoksullaşmasına yol açmıştır. Kırgızistan Çarlık Rusya'sın hammadde temin bölgesi olmuştur.

Sovyet döneminde 1929 yılında uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Programı çerçevesinde, Sovyet merkezî bütçe destekleriyle Kırgızistan'da bir yatırım süreci başlatılmıştır. Merkezî planlama ile tarım ve hayvancılık bölgesi olarak seçilen Kırgızistan'daki yatırımlar ziraî makine ve teçhizat üretimine yoğunlaştırılmıştır. Kırgızistan'da GSYH'nın 1930'lardan 1970'lere kadar artarak devam ettiği saptanmıştır. Bununla birlikte, tarımsal üretimde aşırı zirai mücadele ilaçlarının ve gübrenin kullanımı ve

hayvan sayısındaki kontrolsüz artışa bağlı olarak yayla ve meralara aşırı yüklenmeler doğal yapının bozulmasına yol açmıştır.

Kolhoz ve sovhoz tarzı üretim modeli, geleneksel Kırgız hayvancılığını sonlandırmıştır. Sovyet öncesi zamanlarda çoğu kendi sürüleri ile geleneksel hayvancılık yapan aileler profesyonel çoban statüsünde kolektif çiftliklerde çoban olarak istihdam edilmişlerdir.

Sovyetler döneminde hayvan sayıları ve hayvansal ürün miktarları artmış, yerel ırklara göre daha üstün verimli yüncü-yapağıcı koyun ırkları ile Oluya-Ata, Ala-Too gibi ırklar geliştirilmiştir.

1990 yılına gelindiğinde, Kırgızistan'ın GSYİH'sının % 33,6'sı tarım sektöründen sağlanmış, işgücünün üçte biri tarım sektöründe istihdam edilmiştir. Tarım sektörü içinde hayvancılığın payı % 57 oranında gerçekleşmiştir.

Sovyet döneminde hayata geçirilen kooperatif ve kolektif hayvancılık işletmelerinin yani kolhoz ve sovhozların fiziki yapı ve alt yapı planlamalarının, iş gücü planlama ve istihdam uygulamalarının, üretim teknolojilerinin, üretim ve yönetim şemalarının, toplumsal yapıya etkilerinin bilimsel yöntemlerle araştırılmasıyla birlikte anlamlı sonuçların elde edileceği değerlendirilmektedir.

Bu çalışmaların devamı olarak bağımsızlık sonrası hayvancılık sektöründe meydana gelen değişimler, Kırgızistan koşullarında hayvancılığın vazgeçilmez bir unsuru olan yayla ve meralarda gözlenen sorunlar ve nihayet sektörün sorunları ve çözüm önerileri temalarını işleyen araştırma ve yayınların yapılmasında yarar vardır.

Kaynaklar

- Abdurasulov Y. (2009). *Condition of Agrarian Sector of Kyrgyzstan*. Bishkek: AKIpress.
- Ajibekov A. (2005). *Animal Husbandry in Kyrgyzstan. Strategies for Development and Food Security in Mountainous Areas of Central Asia* (p. Paper 5.). Dushanbe: GTZ.
- Aşçı S.A. (2017). Kırgızistan'ın Bağımsızlık Sonrası Ekonomik Gelişimine Yönelik Öneriler. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 2(2):29-44.
- Balyan G. (1978). *Forage Plants of Kyrgyz Republic: Its Cultivation in Acclimatized Deserts, Semideserts and Steppes*. Frunze: Kyrgyzstan.
- Chorotekin T. (2018). Kırgızistan Cumhuriyeti.
<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=357738> Erişim Tarihi: 30 Ocak 2018.

- Farrington J. (2005). De-development in Eastern Kyrgyzstan and Persistence of Seminomadic Livestock Herding. *Nomadic Peoples*, 9 (1-2):171-197.
- Fitzherbert A. (2005). Country Pasture/Forage Resource Profiles. Kyrgyzstan. Grassland and Pasture Crops. Bishkek: FAO Working Paper.
- Huskey E. (1995). The Rise of Contested Politics in Central Asia: Elections in Kyrgyzstan, 1989-90. *Europe-Asia Studies*, 47 (5): 813-833.
- Kabar (2018). Kırgızistan Nüfus Özellikleri. <http://kabar.kg/tur/news/k-rg-zistan-nufus-ozellikleri/> Erişim Tarihi: 1 Ocak 2018.
- Kara F. (2013). Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Ekonomik Durumu. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi. *Journal of the Human and Social Science Researches* | 2013 | Cilt.2, Sayı: 2 – Volume. 2, Issue: 2, 25-35.
- Karadağ H. (2017). Türkistan’da Hayvan ve Hayvancılıkla İlgili Mitolojik ve Geleneksel Kültürün Günümüzdeki Etkileri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, The Journal of Social Sciences Institute Sayı/Issue:37, Sayfa / Page: 21-37.
- Karadağ H., Tülöbev A., Isaev T. (2016). Tarihin Derinliklerinden Günümüze Kırgızlarda Geleneksel Veteriner Hekimlik Bilimi. *Yeni Türkiye Bilim ve Teknoloji Özel Sayısı-I*, Yıl 22, Sayı 88, 380-388.
- Köylü M. (2016). Ürkün: Bir Katliam Öyküsü. The Story of a Massacre. *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, Cilt/Volume: 11, Sayı/Issue: 2, 117-141.
- Krusk (2017). Turuktuu Kalkının Ayrım Uluttar Boyunca Sanı. Kırgız Respublikasının Uluttuk Statistika Komiteti. 2009-2017. J. <http://www.stat.kg/kg/statistics/naselenie/> Erişim Tarihi: 16 Ocak 2018.
- Kulov S. (2007). Total Economic Valuation of Kyrgyzstan Pastoralism. NGO “Center for Development of Kyrgyz Nomadic Pastoralism” and the World Initiative for Sustainable Pastoralism (WISP), UNDP/GEF Program Bishkek.
- Lewin M. (1965). The Immediate Background of Soviet Collectivization. *Soviet Studies*. Vol. 17, No. 2, pp. 162-197 Published by Taylor & Francis, Ltd.
- MAWRPI (2007). Ministry of Agriculture and Water Resources and Processing Industry of Kyrgyzstan. Bishkek.

- Miller D. (2001). Sustainable Development of Mountain Rangelands in Central Asia: An Update from the Kyrgyz Republic. Northern Plains Associates 5235 Western Ave., NW, Washington, DC 20015.
- Mukanbetova R. B. (2010). 1975-1985 Jıldarındağı Kırğızıstandın Aylı Carbasının Abalı (Tarih İlimderindın Kandidatı Okumustuuluk Darajasının İzdenip Aluu Ucuñ Jazılğan Dissertatsiya). Kırğız Respublikasının Uluttuk İmder Akademiyası Tarih Jana Madaniy Muras İnstitutu Jana J. Balasagın Atındağı Kırğız Uluttuk Universiteti. Kol Jazma Ukugunda UDK:631.1(575.2)(043.3). Adistigi 07.00.02-Ata Meken Tarihi.
- Nogoev A. (2008). Selectional-Technological Methods of Increasing Beef Production in Kyrgyzstan. Bishkek, Kyrgyzstan.
- NSCKR (2013). Statistical Yearbook of the Kyrgyz Republic. National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic. K 97 (2008-2012). Ed.: Osmanaliev, A. Bishkek.
- Polyahova O.B., Cumaliev T.F. (2011). Kırğız Respublikasında Mal Östürüünün: Abalkı Cana Onüğüü Keleceği. Obzorduk Maalimat. Kırğız Respublikasının Mamleketik Patenttik-Tehnikalik Kitephanası Spravkalar-Maalımattar Teylöö Bölümü.
- Shamsiev B., Katsu S., Dixon A., Voegelé J. (2007). Kyrgyz Republic. Livestock Sector Review: Embracing the New Challenges (World Bank Report 39026). Washington, D.C. The World Bank.
- Steimann B. (2011). Making a Living in Uncertainty: Agro-pastoral Livelihoods and Institutional Transformations in Post-socialist Rural Kyrgyzstan. Dissertation zur Erlangung der naturwissenschaftlichen Doktorwürde (Dr. sc. nat.) vorgelegt der Mathematisch-naturwissenschaftlichen Fakultät der Universität Zürich.
- Suttie J.M., Reynolds S.G. (2003). Transhumant Grazing Systems in Temperate Asia. Rome: FAO Plant Production and Protection Series No.31.
- Tashabaev A.M. (2016). Mal Carba Produktsiyaların Öndürüünün Avalı. Osh Mamleketik Universitetin İnjarcısı İlmijurnalı. No:2, 72-81.
- Toraman A. (2016). Çarlık Rusya'nın Kırğızistan'da İzlediği Toprak ve Göç Politikası. Eurasian House, Dosya No: 4, Ankara.

- Tülöbaev A.Z., Karadağ H., Salıkov R., Isaev A.T. (2013). Kırgız Elinin Veterinariya Boyunca Salttu Bilimleri. “Salttu Bilimler Aalamdashuunun Shartında” Kırgız Uluttuk Agrardık Universitetinde Ötkörülö Turgan Attu II. El Aralık İlmıy-Praktikalık Konferentsiyası. 2013 Jıldın 25 Martı. van Veen T. (1995). The Kyrgyz Sheep Herders at a Crossroads. Pastoral Development Network, Series 38.
- WORLDBANK-1 (2016).
<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=KG> Erişim Tarihi: 3 Ocak 2018.
- WORLDBANK-2 (2016).
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=KG> Erişim Tarihi: 3 Ocak 2018.
- WORLDBANK-3 (2016).
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=KG> Erişim Tarihi: 3 Ocak 2018.
- Zhumanova M. (2011). A Study on Livestock and Land Management in Kyrgyzstan. Master’s Thesis. Graduate School for International Development and Cooperation Hiroshima University.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 40 – Sayfa / Page: 391-412
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 12.04.2018 Kabul/Accepted: 22.05.2018

YUNAN MEZALİMİ VE BUNA DAİR MİLLETLERE ÇEKİLEN PROTESTO

THE GREEK PERSECUTION AND THE COMPLAINT FILING TO THE NATIONS ABOUT THIS PERSECUTION

Doç. Dr. M. Salih MERCAN
Bitlis Eren Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
Türkiye Cumhuriyeti ABD
msmercan@beu.edu.tr

Öz

Paris Barış Konferansı'nda İtilaf Devletlerinin Yunanlılar lehine davranmaları sonucunda İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi kararlaştırılmıştı. Bu durum Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesinde belirtilen "İtilaf Devletlerinin" emniyetlerini tehdit eden bir durum karşısında stratejik noktaları işgal edebilecekleri şikkına dayanıyordu. Bu karar Avrupa çevrelerinde tam bir tasvip görmedi. Çünkü özellikle Aydın bölgesinin durumundan bahsederek bu bölge üzerinde bir Yunan himayesinin teessüs etmesinin Türklerle Yunanlılar arasındaki nefreti artırmaktan başka bir netice vermeyeceği ifade edilmekte idi.

15 Mayıs 1919 günü saat 02.00'de Midilli'nin Yero Limanı'ndan hareket eden Yunan çıkarma askeri birlikleri saat 07.30'da İzmir önlerine gelmiş ve tümen birlikleri, saat 08.40'ta karaya çıkmaya başlamışlardır. Karaya çıkan birliklerin yaptıkları yalnız 57 subayın öldürülmesinden veya yaralanmasından ibaret kalmamış, katliam ve yağmacılık, gittikçe şiddetlenerek devam etmiştir. İngiliz Amirali Calthorpe'un tertipleriyle baskın tarzında İzmir'e çıkan Yunan kıtaları görülmemiş bir vahşetle Türklerin üzerine saldırmışlar, aile mahremiyetinin dokunulmazlığı, din adamlarının ve din müesseselerinin kutsallığı tanınmayarak, en sefil soygunculuk ve yağmacılığa koyulmuşlardır.

Yunanlıların öteden beri Türkler hakkında izledikleri imha siyaseti Mondros Mütarekesi'nden sonraki olaylarla gerçekleşme yoluna girmişti.

Yunan idaresine geçen her Türk toprağında daha o gün bir göç başlıyor, harabelerden başka bir şey kalmıyordu. Özellikle Yunanlıların İzmir'e ayak bastıkları günden itibaren sakin ve masum Anadolu köylerinde yaptıkları zulümlere tarihte pek az rastlanır.

Anahtar Kelimeler: Batı Anadolu, Yunan, Zulüm, Meclis, Beyan, Beyanname.

Abstract

At the Paris Peace Conference, it was decided that the Greeks would occupy İzmir as a result of the Entente States acting in favor of the Greeks. It was based on the idea that the "Allies" in article 7 of the Mondros Armistice could occupy strategic points in the face of a situation threatening their security. This decision did not see a full approval in the European circles. Because it was stated that it would not give any result other than raising the hatred between the Turks and the Greeks, especially by mentioning the situation of the Aydın region.

At 02.00 on May 15, 1919, Greek troops, moving from the Port of Yero, arrived at İzmir at 07.30 and the units of the divisions began to land at 08.40 hours. Not only was the landing of the troops killed or wounded by 57 officers, but the massacre and looting continued to intensify. In the dominant style of the British Admiral Calthorpe, the Greek continents who came to İzmir attacked the Turks with an unprecedented brutality, putting themselves in the most miserable robbery and plunder, without recognizing the immunity of family confinement, the sanctity of religious men and religious institutions.

The politics of annihilation that the Greeks had been watching about the Turks from the beginning had entered into the realization with the events after the Mondros armistice. An immigration started on every Turkish soil that passed into the Greek administration that day, and all there was nothing but ruins. Especially the cruelty of the Greeks in the peaceful and innocent Anatolian villages since the day they entered İzmir is rare in history.

Keywords: Western Anatolia, Greek, Persecution, Assembly, Statement, Declaration.

Giriş

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla Türkiye için yeni bir dönem başlamıştı. Yabancı işgalleri, yüzyıllarca Türk egemenliği altında bulunan ve günümüz haritasında Avusturya, Macaristan, Yugoslavya, Arnavutluk, Yunanistan, Bulgaristan, Rusya, Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, İran, Irak, Kuveyt, Suriye, Lübnan, İsrail, Ürdün, Suudi Arabistan, Yemen, Mısır, Libya, Tunus, Fas, Cezayir olarak adlandırılan toraklar birer birer elden çıkmış; sıra Türk'ün öz yurduna, Anadolu'ya gelmişti (Müderrişoğlu, 1990: 19).

Mondros Mütarekesi'nin yürürlüğe girdiği 31 Ekim 1918 tarihi, galiplerce, devletin daha önceden varılmış antlaşmalara göre bölüşülmesinde atılan ilk adımdı. Savaş sona ermeden çok önce, İtilaf

Devletleri Osmanlı Devleti'nin yalnız askeri alanda değil onu tamamen ortadan kaldıracak planları hazırlamış bulunuyorlardı. Rusya, İstanbul ve boğazların kontrolü ile Doğu Anadolu'da toprak kazanmak kararında idi. İtalya'ya savaşa giriş karşılığı olarak Türkiye'den arazi verilecekti. Yunanistan'a da İtilaf Devletleri yanında savaşa girmesi için Anadolu'nun Ege kıyılarında büyük toprak kazancı vaat edilmişti. İki büyük ortak, İngiltere ve Fransa, isteklerini birbirlerinin menfaatlerine dokunmayacak şekilde ayarlamışlardı. Bundan başka, gelişmeler İngiltere'yi Araplarla da anlaşmak zorunda bırakmıştı. Mahiyet ne olursa olsun, bu anlaşmalar sonuç olarak Osmanlı Devleti'ni parçalamak amacını güdüyordu.

Yabancı işgaller, tarih boyunca sınırdan başkente doğru gelişme gösterdiği halde; bu kez yabancı bayraklar ilk önce başkent İstanbul'da kendini göstererek egemenliğin bütün yurttan sona erdiğini ilan etmişti. Sonra Mondros Mütarekesi'nin şu veya bu maddesini kendi çıkarına göre yorumlayan galip devletler, sınırlardan içerilere doğru çıkarlarına uygun yerlere ilerlemeye koyulmuşlardır.

İtilaf Devletleri bu gelişmeler sonucu düzenlenen Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan'ın milli istek ve iddialarını anlatmak ve savunmak üzere, Yunan Başvekili Elefterios Venizelos'un başkanlığında bir heyet görevlendirmişlerdi.

Venizelos, ülkesinin iddialarını 30 Aralık 1918 tarihli Paris Barış Konferansı'na verdiği bir muhtıradan belirtmiş ve isteklerini ustalıklı savunmuştu. Galipler safında harbe girmiş olan Yunanistan'ın yalnız galiplerin katıldığı bu konferansta ileri sürdüğü iddiaların tarih, hakikatler ve devletler hukuku karşısında değeri çok zayıftı. Bu şekilde politik alandaki çalışmalar ve fiili hareketlerin bir Türk-Yunan harbini doğuracağı hakkında şüpheye yer yoktu. Gerçekte Yunanlıların gayesi İtilaf Devletlerinin, bilhassa İngiltere'nin desteğini alarak Anadolu'da bir işgal hareketine girişirken, büyük Yunanistan idealini gerçekleştirmektir (Güvendik, 1963: II/1, 25).

Paris Barış Konferansı'nda İtilaf Devletlerinin Yunanlılar lehine davranmaları sonucunda İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi kararlaştırılmıştı. Bu işgal hareketi Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesindeki "İtilaf Devletlerinin" emniyetlerini tehdit eden bir durum karşısında stratejik noktaları işgal edebilecekleri şıkkına dayanıyordu. Bu karar Avrupa çevrelerinde tam bir tasvip görmedi. Çünkü özellikle Aydın bölgesinin durumundan bahsederek bu bölge üzerinde bir Yunan himayesinin teessüs etmesinin Türklerle Yunanlılar arasındaki nefreti artırmaktan başka bir netice vermeyeceği ifade edilmekte idi (Orhunlu, 1973: XXXII/148, 486-488).

Venezelos, İzmir'in biran önce işgal edilmesi için Paris'te politik teşebbüs ve faaliyetlerine hız verirken, aynı maksat için galip devletlerin din duygularını da, Türkler aleyhine, istismar ve tahrik etmeyi ihmal etmemiştir. Onun bu alandaki çalışmalarının en önemlilerinden biri, İzmir'de Vali ve Komutan olarak bulunan Nurettin Paşa'nın buradan uzaklaştırılması idi. Çünkü Nurettin Paşa, bölgede türetilen silahlı Rum çeteleriyle amansız bir mücadeleye girişmişti. Ayrıca bir süre önce, bir Yunan harp gemisinin İzmir'e gelmesiyle yerli Rumların yaptıkları ölçüsüz (Güvendik, 1963: II/1, 15) taşkınlık ve gösterilere karşı sert davranarak, tekrerrü halinde şiddet kullanılacağını ilan etmişti.

Nurettin Paşa hakkında üretilen sahte katliam belgesinin Paris Barış Konferansı'na aksettirilmesi sonucunda İtilaf Devletlerinin baskısı ile Nurettin Paşa, Mart ayı sonunda İstanbul'a çağırılmıştı. Nurettin Paşa'nın yerine İzmir Valiliği'ne İzzet Bey, Kolordu Komutanlığı'na da Ali Nadir Paşa atanarak İzmir'e gönderilmişti (Güvendik, 1963: II/1, 15).

İşgal-Esaret ve Beyanname

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceği haberini ilk duyanlardan biri Maliye Müfettişi Muvaffak Bey'dir. 14 Mayıs 1919 sabahının erken saatlerinde işgal haberini kendisine İtalyan Konsolosluğu'ndaki tanıdıkları iletmişti. Durumu öğrenince hemen Gümrük Başmüdürlüğü'ne koşmuş, Başmüdür Ağah Bey'i yerinde bulamamıştı. Orada salon gümrüğü Başmüdürü Tahir Bey'in yanına giden Muvaffak Bey, Tahir Bey'e İzmir'in ya o gece ya da ertesi gün işgal edileceğini ve buradaki paranın acilen İstanbul'a gönderilmesi gerektiğini bildirmiştir (Müderrişoğlu, 1990: 226). Bu gelişmeden kısa bir süre sonra İzmir Askeri Komutanlığı'ndan İstanbul'a İzmir'in İtilaf Devletleri tarafından Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine dayanılarak işgal edileceğine dair telgraflar gönderilmiştir (Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD), Haziran 2001, S. 112, Belge No: 4112, 6).

15 Mayıs 1919 günü saat 02.00'da Midilli'nin Yero Limanı'ndan hareket eden Yunan çıkarma askeri birlikleri saat 07.30'da İzmir önlerine gelmiş ve tümen birlikleri, saat 08.40'ta karaya çıkmaya başlamışlardır. Karaya çıkan birliklerin yaptıkları yalnız 57 subayın öldürülmesinden veya yaralanmasından ibaret kalmamış, katliam ve yağmacılık, gittikçe şiddetlenerek devam etmiştir. İngiliz Amirali Calthorpe'un emirleriyle İzmir'e çıkan Yunan kıtaları Türklerin üzerine saldırmışlar, aile mahremiyetinin dokunulmazlığı, din adamlarının ve

din müesseselerinin kutsallığı tanınmayarak, soygunculuk ve yağmacılık faaliyetlerine başlamışlardır.

Çıkarmadan aylarca önce silahlandırılmış yerli Rum çetelerinin, Yunan askerleriyle işbirliği yaparak giriştikleri bu menfur cinayetler pek vahşiyane bir hal almıştı. Yağma ve soygunculuk da son haddini bulmuştu. Sivil ve askeri bütün devlet daire ve müesseselerinin kasaları kırıldığı gibi toplam 211 kasadan 231.426 liralık nakit para da alınmıştı (Güvendik, 1963: II/1, 57).

İşgalin ilk 48 saati içinde İzmir ve Urla yarımadası ve köyleri dâhil, öldürülen Türklerin sayısı 2.000'in çok üzerindeydi (Tansel, 1991: II, 188). Gittikçe artan bu mezalim ve yağmacılığın korkunç akisleri dünya kamuoyunu sarsmaya başlayınca, Yunan işgal komutanı Rum ahaliye bir beyanname yayımlayarak, vilayet içinde ve dışında “Türklerle karşı silah kullanan ve mallarını yağma edenlerin” yerli Rumlar olduğunu açıklamak suretiyle, Yunan kıtaları ve Yunan idare adamları üzerindeki iğrenç cinayet lekelerini temizlemek istemişti. Ancak olayların çoğu İzmir Limanı’nı ve şehri sıkı bir denetim altında bulunduran İtilaf temsilcilerinin ve Avrupalı müşahitlerin gözleri önünde cereyan ettiği için hakikati örtmeye imkân yoktu.

İşgal sabahı saat 08.00’den başlayarak 12.000 mevcutlu Yunan kuvveti İzmir’e çıkmaya başladı. Kadifekale’ye Yunan topları yerleştirildi. İzmir Başpapazı Hrisostomes, Yunan askerlerini kutsadı. Elllerinde Yunan bayraklarıyla rıhtımda birikmiş Rumlar, coşkun gösteriler yaptılar. Yunan erleri de rıhtımda Venizelos’un tablosu önünde oyunlar oynadılar. İstanbul’a girme özlemlerini dile getirdiler. İzmir’in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi, İngiliz Başbakanı Lloyd George, Fransız Başbakanı Clemenceaus ve ABD Başkanı Wilson tarafından Paris’te 6 Mayıs’ta kararlaştırılmıştı. Karar İstanbul’da Damat Ferit Paşa Hükümeti’ne ve İzmir’de Vali ve Kolordu Komutanı’na bildirilmişti (Sarıhan, 1993: 241) İşgalin başlangıcı felaketle başladı ve felaketle devam etti. “Hukuku Beşer Gazetesi’nin yazı işleri müdürü Osman Nevres (Takma adı; Hasan Tahsin Recep)’in, Yunan Efzon alayının önünde yürüyen bayraktarı vurması Türk halkını sarmış olan korkunç öfkenin boşalması için verilen işaret oldu. Artık görülmemiş bir mücadele başlayacaktı. Tek suçları sırf feslerini başlarından çıkarmayıp “Yaşasın Venizelos” dememek olan pek çok Türk öldürüldü. Yağma ve insan kırımı ertesi gün de devam etti. Telgraf yasağına rağmen haber bütün Türkiye’ye yıldırım hızıyla yayıldı. Calthorpe bu haberi duyunca müdahalede bulundu. Mesul subayları ağır şekilde azarladı. Bunun üzerine Zafiriou 16 ve 19 Mayıs tarihlerinde, Rumların “her türlü kin ve intikam ifade eden hareketlerden kaçınılması ve bütün dinlere karşı gerekli saygının

gösterilmesi” lüzumunu ilan etti ve bir Yunan mahkemesi derhal birçok ölüm cezası verdi ve cezalar yerine getirildi (Jaeschke, 1991: 81). Ama ne çare ki felaket bir kere vuku bulmuştu.

Yunan işgal Kuvvetleri Komutanı Zafiriou’nun, yukarıda belirtildiği gibi yayınladığı bildiri, Harbiye *Nezareti’ne çok acele önemli mahiyette bir telgraf ekinde bildirildi* (ATBD, Haziran 2001, S. 112, Belge No: 4133, 96).

Zafiriou bu telgrafında İtilaf Devletlerinin onayıyla İzmir ve civarını işgale başladığını, işgalin amacının mevcut kanunların korunmasıyla halkın rahatlığını sağlamak olduğunu belirtiyordu (ATBD, Haziran 2001, S. 112, Belge No: 4133, 96-97).

İzmir’in işgali sırasında Türk halkına karşı Yunanlıların yaptıkları cinayet, yağma ve hakaretlerle ilgili İzmir Jandarma Alay Komutanlığı Jandarma Genel Komutanlığı’na gönderdiği raporda özetle şu ifadeleri aktarmaktaydı: 15 Mayıs’ günü Yunan askerleri tarafından İzmir şehrinin işgali sırasında İslam ve Türk unsuruna karşı tarihte misli görülmedik cinayetler işlenmiştir. Yüzlerce ahali, ümera, zabitan, kadın ve çocuklar şehit ve pek çoklarının malları ve mülkleri yağma ve tahrip edilmiştir. Hükümet ile kışla kuşatma altına alınarak, saatlerce müthiş tüfek ve mitralyöz ateşleri açılmıştır. Ateşin bitiminde Valinin nezdinde toplanmış olan bütün hükümet memurları ve jandarma heyeti süngüler altında aşağı indirilerek, Vali de dâhil olduğu halde zalim Yunan askerinin ve bunların çocuklarına varıncaya kadar silahlandırılmış olan yerli Rum ahalinin küfür ve haysiyeti kırıcı tahkir, tehdit, darp ve küfürleri altında, başları açık ve cebren “Zito Venizelos” (Yaşasın Venizelos) diye bağırmaya zorlanmıştır. Yunan askerleri ile bunlara katılan silahlı haydutlar ahaliyi birer birer soyundurarak herkesin üzerindeki paralar ve kirli mendillerine varıncaya kadar gasp etmiştir (ATBD, Ocak 1992, S. 93. Belge No: 2365, 12-13). İzmir Jandarma Alay Komutanı bu telgrafında ayrıca kendisinin de yanındakiler ile birlikte 3 gün süreyle esir edilip aç ve susuz bırakıldığını bildirmiştir.

Jandarma Genel Komutanlığı’na 20 Mayıs 1919’da gelen başka bir telgrafta da Yunan mezalimine tanıklık etmiş emekli bir zatın anlattıklarına yer verilmiştir. Buna göre Yunan askerleri yerli Rum ahali tarafından da desteklenmiş, askerler kadınları soyarak tecavüz etmiş ve Türk askerleri kışla ahırlarına toplamışlardır (ATBD, Ocak 1992, S. 93. Belge No: 2366, 15-16).

Yunan işgalinden yaklaşık beş buçuk ay sonra Harbiye Nezareti’ne gelen bir telgraf işgalin İzmir merkezin yanı sıra Manisa, Ödemiş, Tire, Ahmetli gibi yerleri kapsadığını gözler önüne sermektedir. Hatta yağma ve soygunculuk hareketlerin maruz kalıp tüm

servetlerini kaybeden Tire halkının göç etmeye başladığı ifade edilmektedir (ATBD, Ocak 1992, S. 93. Belge No: 2388, 111-112).

Yunanlıların öteden beri Türkler hakkında izledikleri imha siyaseti Mondros Mütarekesi'nden sonraki olaylarla gerçekleşme yoluna girmişti. Yunan idaresine geçen her Türk toprağında daha o gün bir göç başlıyor, harabelerden başka bir şey kalmıyordu. Özellikle Yunanlıların İzmir'e ayak bastıkları günden itibaren sakin ve masum Anadolu köylerinde yaptıkları zulümlere tarihte pek az rastlanır.

Sekiz yaşındaki kız çocuklarından yetmiş yaşlarındaki ihtiyarlara kadar kadınlara vahşi bir hırsla tecavüz edilmiş ve hiçbir askeri sebep olmaksızın, birçok köyler tamamıyla yakılmış ve yıkılmıştı. En ilkel kavimlerin bile saygı gösterdiği din kutsallığı tahkir edilmiş, Kur'anı Kerim yırtılarak köylülerin gözü önünde, en kirli işlerde kullanılmıştı.

Yerli Rumların işledikleri cinayetleri Yunan birliklerinin desteklemiş olduğundan şüphe yoktu (Apak, 1962: II/2, 141)

Mondros Mütarekesi'nden sonra Midilli'den gelen Rum çeteleri Ayvalık çevresinde kudurmuş gibi sağa sola saldırdılar. Birçok Türk'ü soydular ve öldürdüler. Yunanlıların işgaline uğrayan yerlerdeki Türk ileri gelenleri, asker ve jandarmaları, buraları terke mecbur oldu. Buna karşılık yerli Rumlar serbestçe silahlandırıldı. Zorbalık, tecavüz, hırsızlık ve yağma hareketleri günlük adi vakalar halini aldı. Türk evlerinde yapılan silah aramaları halkın hoşnutsuzluğunu son haddine çıkarmıştı (ATBD, Haziran 2002, S. 114. Belge No: 4212, 67).

17 Haziran 1919'da Menemende sebepsiz yere katliam yapıldı. 29 Haziran 1919'da da Yunanlılar keşif faaliyetleri sırasında Aydın civarında bazı köyleri ateşe verdiler. Yangından canlarını kurtarmak için sokağa dökülen kadın, erkek, çocuk ve ihtiyarlar, Yunan nöbetçi ve devriyeleri tarafından sebepsiz yere öldürüldü (Apak, 1962: II/2, 140).

Ekim 1919 sonlarında Aydın'ın düşman istilasına uğrayan kesimlerinde, özellikle cepheye yakın yerlerdeki Türkler müthiş bir taarruza uğradılar. Ödemiş, Bayındır, Tire ve Salihli ilçelerinde 500'den fazla Türk, mücahitlere yardım ederler bahanesiyle tevkif edildi. Süngüler altında dövüldü ve Yunanlılara taarruz ettikleri takdirde yok edilecekleri söylenerek tehdit edildi. İzmir'de Yunanlılar, işgalleri altında olan kısımlardaki katliama yöneldiler. Şehirdeki Türk polislerinin tabancaları alındı. Ancak karakollardan kovuldular. Rum çeteleri Türk köylerini göç etmek zorunda bıraktılar. İşgal bölgesinde gençler zindanlara atıldılar. Kanuna uygun hareket eden Türk adliyecileri hapsedildi (ATBD, Ocak 1992, S. 93. Belge No: 2367, 23).

Söke havalisinde bulunan 10.000 göçmenin 550'den fazlası açlık ve mahrumiyetten öldü. Kalanlarda camilerde, barakalarda ve viranelerde barınmaya çalışarak ölüm ıstırapı içinde kıvrandılar.

Soğukların şiddeti bu sefaleti daha da artırdı (Apak, 1962: II/2, 143; ATBD, Ocak 1992, S. 93. Belge No: 2368, 152).

Söğüt'ün 26 Mart 1921 tarihinden geri alınması gününe kadar birçok mezalim yapılmıştır. Üç cami, üç mescit, iki medrese, bir dergâh yakılmış ve düşman tarafından toplanan 40 erkek ve 60 bayan camii kebare doldurularak yakılmak istenmiş ancak cami taştan yapılmış olması nedeniyle yangın büyümemiş ve bu durum, toplanan bu insanların canlı olarak yakılmasını önlemiştir.

Ertuğrul Gazi'nin türbesinin üzerindeki sanduka kırılarak kaldırılmış ve mezar kazılmış, üzerine asılan büyük avize lamba kırılmış, mezarın üzerine haç işareti yapılmıştır. Kur'anı Kerimler yırtılarak ayaklar altında çiğnenmiş, türbenin içerisine çeşitli pislik dökülmüştür. Osman Gazi'nin vefat ettiği yer olan abide yıkılmış ve etrafına çeşitli pislik dökülmüştür. Türbede bir Müslüman kadının ırzına geçilip göğüsleri kesilmek suretiyle şehit edilerek aynı yere gömülmüştür.

Kasaba içinde 350'yi aşkın han, dükkân, fırın, eşyalarıyla birlikte tamamen yakılmıştır. Müslümanlar için kutsal sayılan yerler de tamamen tahrip edilmiştir (ATBD, Ocak 1992, S. 93. Belge No: 2400, 23).

Batı Anadolu'da meydana getirilen bu vahşeti, 9 Mayıs 1919 'da Mustafa Kemal Paşa, meclis kürsüsünden şu ifadelerle izah etmekteydi: "Günün birinde, gecenin birinde hiç bir kimse bir şey beklemezken, her kes evinde rahat uyurken zavallı Müslümanlar evlerinde daha iyi, daha fazla uyumak (hayalinde iken) hain ve yırtıcı bir kuvvet, öbür taraftan karanlık denizlerin içinden çıkıyor ve İzmir'in rıhtımına atılıyor. Düşman elleri ile birleşen bizim imanı hafif insanların elleri, rıhtım üzerindeki elektrikleri söndürüyor ve tekmil memleket karanlıklara boğuluyor. İşten haberdar bir kaç zavallı Müslüman minarelere çıkarak halkı uyandırmak ve onların başına gelen felâketi anlatmak için Allah'ından istianeye başlıyor, tekbir ve tahlil sesleri yükseliyor... Zavallı insanlar neye uğradıklarını anlıyorlar ve her kes evinden çıkıyor. Silâhını kapalı bir tarafa koşuyor; çocuklarını kapalı analar, babalar hep bir tarafa koşuyor. Her kes fırlıyor ve tekmil bu kargaşalıklara yalnız bir ümit sesi geliyor: O zaman minarelerden aşağı doğru inen tekbir sesleri... Ve o tehlikeli anda Allahüekber sedaları halkı uyandırıyor. Fakat neye yarar ki zavallı halk daha evvel uyutulmuş ve ellerindeki silâhları alınmış; yalnız kalmıştı. O zaman evler basılıyor, kapılar kırılıyor. Tüfekler patlıyor. Zavallı Müslümanlar her taraftan vaki olan hücumlara karşı bir müdafaa göstermeğe çalışırken ırzlarına geçiliyor, yavrular parçalanıyor. Analar yerlerde sürünüyor ve bu bedbahtlık içerisinde ancak kurtulabilip te kalanlar

yalnız gözyaşları dökebilecek bir halde kalıyor (Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMM Gizli Celse Zabıtları) 9 Mayıs 1336/1920, 25).

Bunlar arasında orada kıymetli arkadaşım Demirci Efenin ismini burada takdirle yâd etmeği bir vazife telâkki ederim. Bu saf insan kendisi gibi diğer saf kahramanlarla ortaya atılarak hakikaten pek büyük gayret, pek büyük himmet gösterirken hükümeti merkeziye kendilerine unvan olmak üzere cani, şaki, hırsız gibi güzel güzel iltifat göndermekten hali kalmıyordu. Fakat bunlar azimlerini kırmadılar, daima müdafaa ettiler ve daima uğraştılar (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 9 Mayıs 1336/1920, 25).

Nihayet ben ki ancak o zaman yetişebildim; İstanbul'daki merkezi hükümet düşman ve tekmil memleket bir vahdet gösterebilmişti. Her taraftan ufak tefek gelen cephe yardımlarıyla, zabıtlarla; kıymetli arkadaşlar teşkilâtı büyüterek şimdiki halde doğrudan doğruya bir cephe; ilk iptidaî şeklienden çıkarak fakat tekmil saffet ve nezahetini muhafaza edebilecek vaziyeti almıştır. Bu gün orada taburlar var, toplar var, makineli tüfekler var. Bu gün orada bir harp cephesi var. Memleketin, vatanın muhtelif yerlerinde bildiğimiz harp cephelerinden bir tanesi var. Fakat orada onların hepsinin fevkinde daha bir şey var; o da, ilk anda his olunan azim, ilk anda duyulan ümit, ilk anda Allaha beklenen yardım... (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 9 Mayıs 1336/1920, 26).

Efendiler son sözümü bitirmezdten evvel o cepheyi teşkil eden, o cephe için çalışan ve o cepheye yüksek karlı dağların üzerinde, engin Akdeniz'in incili sahillerinde uğraşan, çalışan, çarpışan Aydının; mamur ve feyiznâk toprağın evlatlarını hürmetle yâd etmeği bir vazife telâkki ediyorum. Cenabıhak onların şehitlerini rahmete mazhar etsin. Cenabıhak o Gazileri daima muvaffak etsin. Süngülerini keskin etsin ve onları daima muvaffak bilhayır etsin (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 9 Mayıs 1336/1920, 26).

Yunan İşgalinin Başlaması Konusunda Jandarma Kumandanlığının Raporu

İzmir'in işgali hakkında ilk defa çekilen telgrafta sabır ve metanet tavsiye edilmiştir. İnsan, telâfisi kâbil olan bir husus için sabreder veyahut metanet gösterir. İzmir'in vaziyeti metanet ve sabrı kaldıracak halde değildir. Osmanlı Devleti'ne dâhil olduğu günden beri hiçbir taarruza maruz kalmayarak bir timsali ismet hâlinde bulunan zavallı İzmir, Hunlara ve yamyamlara rahmet okutacak derecede sefil ve adilik gösteren bir milletin kahrı altında inliyor. Neşredilen beyannamelerin hepsinde İzmir'i işgalden maksadın adi bir kontrol vasfından ibaret

olduğu, Osmanlı hükümetinin baki kalacağı söylenildiği hâlde vaziyet bunun tamamıyla hilâfindadır. Hâkimiyet, hükümet ismen mevcut olsa da fiiliyatta varlık göstermiyor. Valinin, polis müdürünün, jandarma kumandanının haddi ve salâhiyeti, ancak masaları başına inhisar etmekte.

Şehir dâhil olmak üzere bütün karakollar bilfiil Yunan idaresine geçmiştir. Hükümet Konağı'nda alt kat salonunda bile bir askeri müfreze yatıp kalkmaktadır. Kendi polis müdürleri ve jandarma kumandanları mevcuttur ve bunlar vazifelerini görmektedirler. Gerek polisin, gerek jandarmanın silah ve cephanesi ve bütün teçhizatı alınmıştır. Toplanabilen ve toplu bulundurulmuş yirmi-otuz kadar jandarma neferlerini istedikleri zaman bir bahane veya vesile ile tevkif ve istedikleri zaman serbest bırakıyorlar. Velhasıl küçük bir sebeple ele geçirdiklerini hapsedmekten, işkence eylemekten geri kalmıyorlar. Hükümetin kapısına çıkarılan nöbetçinin elinden silâhını alıyorlar. Örfi idare gereğince geceleyin bir jandarmamız nöbet ve vazifeden sarf-ı nazar dışarı bile çıkamıyor. Mülhakatın ve merkez taburu mıntikasındaki takım ve karakollar efradı bilhassa Çeşme, Seferihisar, Urla takımları efradı bile sebepsiz yere on günden beri hapisanede tutulmaktadır (Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk, 2007: Belge no: 77, 254-257; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), HR. SYS, 2383/10, 3-4).

9-10 Ağustos 1919 tarihinde Karesi'den Harbiye Nezaret-i Celilesi'ne gelen telgrafta Ayvalık mıntikasından taarruz eden düşman kuvvetlerinin Kuvâyı Milliye'nin şedit mukavemetlerine maruz kalarak geceleyin eski mevzilerine çekildiği bildirilmiştir. Soma mıntikasında da iki bölük piyade bir bölük süvariden ibaret düşman kuvvetiyle Kuvâyı Milliye arasında Çerkesköy civarında iki saat devam eden müsademedi sonra Yunanlıların Kınık istikametine çekildikleri ifade edilmiştir. Aynı gün saat dokuz civarında bir Yunan tayyaresi Akhisar istikametinden gelerek Soma, Çinge, Çerkesköy üzerlerinde bir müddet tayerân edip keşifte bulunduktan sonra Akhisar-Manisa istikametinden geri dönmüştür. Akhisar mıntikasında Karaağaçlı istikametinden Yunanlıların bir süvari müfrezesi Tatar Liman'a doğru ilerlemek istemiş ise de Kuvâyı Milliye karakolları tarafından defedilmiş, otuz kadar Yunan süvarisi de Arpalı civarındaki Değirmen-tepe'ye ilerlemek teşebbüsünde bulunmuş ise de Kuvâyı Milliye tarafından tart olunmuştur (Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk, 2007: Belge no: 79, 259; BOA, HR. SYS, 2546/1-116). Ardından Yunanlılar Burhaniye'nin Karaağaç ve Pelid karyelerine ve Kınık'tan Soma'ya doğru tecavüzle Çinge karyesi hizalarına geldikten sonra Akhisar köylerine tayyarelerle tecavüz ederek dokuz bomba

atmış ve patlamamış olan bir bomba hıfz edilmiştir (Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk, 2007: Belge no: 79, 259; BOA, HR. SYS, 2546/1-116; Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk, 2007: Belge no: 79, 280; BOA, HR. SYS, 2546/1-14-5).

İstanbul'da Damat Ferit Paşa'ya vekâlet eden Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin, İzmir'in işgali sıralarında Yunanlıların yaptıkları faciayı incelemek üzere bir soruşturma komisyonu gönderilmesi hakkındaki 15 Temmuz notasını dikkate alarak İzmir'e milletlerarası bir tetkik heyeti gönderilmesini İtilaf devletleri kabul etmiştir (Jaeschke, 1991: 86). Bu heyet Amerikalı Amiral Bristol başkanlığında İngiliz Generali Hare, Fransız Generali Bunoust ve İtalyan Generali Dall'Olio'dan kurulmuştu. Oy verme hakları olmamakla beraber bu heyete Türklerden Albay Kadri, Yunanlılardan da Albay Mazarakis katılacaktı. Heyetin görevi, yalnız vakaların mahiyet ve cereyanları zapt ve tespit ederek bunları Paris Barış Konferansı'na bir rapor halinde iletmektir (Tansel, 1991: 184).

İlk toplantısını İstanbul'da yapmış olan Tahkik heyeti, daha sonra "İzmir, Aydın Nazilli, Çine, Ödemiş, Menemen, Manisa ve Ayvalık'ta Türk ve Rumları dinlemişti. Vardığı sonuç Türklerin lehine idi. Buna uyulduğu takdirde Anadolu'nun hemen boşaltılması gerekiyordu. Gerçekten bu raporda ileri sürülen mütarekenin 7. Maddesi ileri sürülerek, Batı Anadolu işgal edilemezdi. Çünkü orada devletlerin güvenini tehdit edecek bir durum yoktu. Herkes rahat ve huzur içerisinde idi. Ancak Yunanlıların İzmir'i işgali, bu bölgede olayların çıkmasına ve çoğalmasına sebep oldu. Çünkü bu işgal "Milliyet bakımından çoğunluğa saygıyı gerektiren prensibe" aykırı düşüyordu. Yine bu rapora göre, işgalin başladığı gün İzmir Metropolit'i'nin yaptığı "takdis" işlemi üzücü olayların çıkmasında büyük rol oynamıştı. Yerli Rumların davranışları da Müslümanları tahrik eder durumda idi. Kafiler halinde Patris vapuruna götürülenler, "Yaşasın Venizelos" diye bağırma mecbur tutulmuşlardı, Bu kafiler arasında 14 yaşından küçük çocuklar bile vardı. Müslümanların evlerine girilmiş; kadınlarına tecavüz edilmiş; bazıları da öldürülmüştü. Yerli Rumların bu hareketine Yunan hükümeti göz yummuştu. Paris Barış Konferansı, Tahkik Heyeti raporunu inceldikten sonra bile, Venizelos'a mektup yazarak, "gerek İzmir vilayetinde, gerek bu bölgede asayiş ve inzibatın sağlanması için Yunan idaresine tam itimadın bulunduğu" bildirilmiş ve Yunan işgalinin devam etmesini kararlaştırmıştı (Tansel, 1991: 187).

Anadolu'yu İşgal Hareketinde Bulunan Yunan Ordusu ve Türk Ordusunun Karşı Hareketi Hakkında Fevzi Paşa'nın Meclis Konuşmaları

Kozan milletvekili ve Heyeti Vekile Reisi Fevzi Paşa 1921 senesinde TBMM'de yaptığı konuşmada Yunan Taarruzu ve Türk mukavemetini değerlendirmiştir. Fevzi Paşa'nın konuşması şöyledir:

Malumu âliniz, Yunan taarruzu başladığı vakit ordularının bir kısmı cenuptan Uşak cihetinden ve diğer bir kısmı da şimalden ve garptan ilerlemeye başlamıştı. Buna karşı dört grup askerimizi cenuba nakletmiştik. Düşman, düşündüğümüz gibi, kuvvetle cenuba taarruza başladı. Sol cenahımızın açığından Seyit gazinin ilerisinden gerimize düşmek istedi.

Bu manevrayı biraz tafsil etmek isterim. Düşmanın iki esaslı yolu vardır. Birisi Bursa'dan Eskişehir; diğeri Uşak'tan Afyon'a gelir. Bunun bir kısmı Dumlupınar'dan ayrılır. Altıntaş üzerinden Eskişehir'in arkasına doğru Seyitgazi'ye gelir. Yani birisi şimalden şarkı cenubiye doğru gider. Diğeri cenuptan şarkı şimaliye doğru gider. Eskişehir ve Seyitgazi havalisinde birleşir. Muhtelif muharebe cereyanlarını tetkik ettiğimiz sırada göreceğiz ki daima bu iki yola bağlı kalmıştır. Biliyorsunuz ki Birinci İnönü Muharebesi'nde yalnız Bursa'dan geldi. En kestirme yolu ile Eskişehir'e inmek istedi ve Uşak ve Dumlupınar cephesinden hiç bir hareket göstermedi. Biz kuvvetlerimizi şimalden toplayabildik ve mağlup oldu, çekildi gitti. İkinci muharebede cenuptan da hareketi tasmim etti. Fakat bu hareketi şimalden kuvvetle temerküz ettirecek yerde, yolda müteferrik hatlar üzerinde taarruza başladı. Bir kol da Bursa'dan geldi, Eskişehir'i almayı tasarladı. Diğer kol ile de Afyon'u aldıktan sonra Konya'ya doğru ilerledi. İkinci muharebeyi kazandı. Afyon'da askeri yürüyüşü ile İnönü'ne kadar takriben bir hafta olduğu için İnönü'de muvaffakiyet ihtimali vardı. Bizim için bütün kuvvetleri şimale tevcih ederken İnönü'de muharebeyi düşman kazandı.

Bu sefer düşman şimalde nümayiş yapmak istedi (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 23 Temmuz 1337/1921, II, 99). Bir cenahtan orduyu mağlup etmek istedi, nümayiş yaptı, kuvvetlerimizi orada tespit etmek istedi, daha ziyade bütün kuvvetiyle cenuptan gelerek Seyitgazi üzerinden Eskişehir'in gerisine düşüp bir cenahtan orduyu şimale attı. Bu da bizim tarafımızdan düşünülmüştü. Afyon'da bizim iki fırkamız var idi. Bir buçuk fırka, yeni tanzim olunan bir fırka düşman tabii bizim kuvvetlerimizden nasıl haberdar oldu ise, biz de düşmandan öyle haberdar idik. Sonra 150 kilometrelik bir cephemiz var idi. Çay tahkim olunmuştu (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 23 Temmuz 1337/1921, II, 99). Düşmanın muhtelif istilâ yollarını kapatacak veçhile yollar tahsis

edilmişti. Düşman evvelâ şimalden bir nümayiş hareketi yaparak İnönü'ne kadar yaklaştı. İki fırkası ile de Afyon'a yürüdü. Mütebaki dört beş fırka kadar kuvvetini Afyonla Altuntaş şimalinde sol cenahımızı teşkil eden beş firkamızı Afyon'dan, Altuntaş mevkiinden Seydi tahkimat hattına aykırı geçerek Seyitgazi üzerine teveccüh etmek istedi.

Bizim için en mühlik manevra bu idi. Fakat biz bu manevrayı evvelce düşündüğümüz cihetle, kuvvetli 57'nci fırkayı Afyon'da muharebeye sokmadık. Doğrudan doğruya getirdik, Seyitgazi yolunu tıkadık. Düşman bittabi boş zannettiği yere birinci günü çarptı. Muvaffak olamadı. İkinci günü diğer bir, iki fırkasını da getirdi. Bu mevzie çarptı. Biz de bu mevki takviye ettik. Fakat şüphesiz düşman daha kuvvetli olduğu için burada şedit muharebelerin cereyanı bizim aleyhimize netice verebilirdi.

Çünkü kuvvetlerimizi orada ezerdi. Ezdikten sonra büsbütün sol cenahımız açık kalırdı, mevziine çektik. Bunu takip ederken düşman sol cenahımızdan ilerlemiş olan mevzilere çarptı. Buraya tevcihi hareket ederek muhacemeye mecbur oldu. Oradan sonra mukabil taarruzla tart ettiler. Afyon'a kadar ilerlediler. Burada bir neticeyi katiye aramak istedi. Filhakika sol cenahımızda iki gün Diğer şarkında ve iki gün de Diğer şimalindeki havalide cereyan eden dört günlük muharebe gayet kanlı olmuştur. Düşmanın beş, altı, yedi fırkası buraya girmiştir. Bizim de buna karşı altı yedi firkamız muharebeye girmişti. Daha fazla kuvvet şevkine evvelâ vesaiti nakliyenin müsaadesi olmadığı gibi düşman vaziyetinin ehemmiyeti de bizi tehdit ediyordu. Çünkü bütün kuvvetleri cenupta toplamak lâzım gelse o halde düşman Kütahya'da İnönü, Pazarcık havalisindeki beş fırkasıyla ileri yürüyüş yaparaktan küçük kuvvetleri tart ettikten sonra gelip arkamızı kesebilirdi. Bu halde ordumuzu büsbütün esarete mahkûm ederdi. Kâfi muzafferiyet ümidi olmadığından cenuba tevcihi hareket etmek büyük bir hata olurdu. Esasen efendiler böyle hayat memmat mücadelesine girişmiş olan milletin ordusunun hayatı her şeyden akdemdir. Çünkü ordumuz maazallah elden çıkacak olursa yeniden bir ordu tedarik etmek, yeniden mukavemet esbabını ihzar etmek biliyoruz ki lâakal beş altı aya mütevakıftır. Ordumuzu altı ay mesai ile meydana çıkardık ve o mesainin de ne kadar büyük olduğunu bütün cihan takdir etmiştir, hatta cihanı hayrete düşürmüştür. Yine aynı mesaiyi sarf ederek aynı orduyu ihzar imkânı vardır. Fakat zaman meselesidir. Hatta altı ayda çıkardığımız orduyu üç ayda çıkaracağımızı tasavvur etsek dahi Anadolu boş kalacak, düşman istediği yeri istilâ edecekti. Ordumuza yeni bir mıntıkayı tahşit verdik. Bu da Eskişehir ve Seyitgazi istikametidir. Biraz tafsilât vermek istiyorum, iyice anlaşılın (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 23 Temmuz 1337/1921, II, 100).

Dumlupınar'dan Seyitgazi doksan, yüz kilometre kadar bir şeydir. Düşman taarruzuna iyi bir yürüyüşle üç günlük bir mesafedir. Seyitgazi'yi almak, orduyu tamamıyla muattal bir hale getirmek imkânı vardı. Belki ordumuzu kurtarabilirdik. Fakat ağır malzemelerimizi, cephanemizi terke mecbur olurduk. Cephanemiz bizim için pek kıymettardır. Bu suretle düşman 7-8 gün geç gelmiştir. Düşman gelmesi hesaben mümkün olan mümkün olabilir. Düşman gelmesi hesaben mümkün olan bir yere takriben yedi sekiz gün geç gelmiştir. Bu yedi, sekiz günlük tehhür orduyu kurtarmıştır ve düşmanın yegâne ümit bağladığı kıymetli manevrayı tamamıyla hiçe indirmiştir. Malumu âliniz dört günü diğer şark ve garbinde... (kazandı).

Düşman Eskişehir cenubuna doğru ilerliyordu. Söğüt'ün, Seyitgazi'nin garbinde buna mukabil taarruz yapıldı. Bir alayı perişan edildi. Diğer alayı mağlup edildi. Bir gün de böyle kazandık. Bir günü daha bir gün bir gece taarruz ile Seyitgazi'ye yaklaşmış olan kuvveti geri attık. Bu suretle bir gün daha kazandık. Bir gün şarktan çıkardığı yeni bir fırkaya süvari fırkalarıyla mukabele ettik. Muharebe neticesinde bir günü de öyle kazandık. Bu suretle yedi gün kazanıldı. Üç günü de zaten yol idi, on gün, demek ki düşman üç günde geleceği yere on günde geldiği için, bütün malzemelerimizi, kuvvetlerimizi muntazaman hiç bir şey dağılmaksızın Eskişehir hattına çekebildik. Bu muharebelerde muzaffer olmadık. Fakat muvaffak olduk. Çünkü biz bu muharebeleri ordumuzu yeni tahşidat yapmak için yapıyorduk. Bu muharebatı ordumuzun tamamıyla arkasını keserekten memleketi ikiye ayırmak için yapıyordu. Muvaffak olundu. Sevkuiceyş muharebesinde muvaffakiyet bizde kalmıştır. Eskişehir'de ordumuz toplandıktan sonra burada bir meydan muharebesi vermesi takarrür etmişti. Çünkü tehlike bertaraf olmuş idi. Geri hatlar emin idi. Fakat düşman da hemen bütün kuvvetlerini Eskişehir'e toplamıştı. Demek ki düşmanın bütün kuvvetleri Eskişehir pişigâhında toplandığı sırada bizim de tekmil toplanmış bulunuyordu. Şu fark ile ki sol cenahımız ve düşmanın sağ cenahı takriben bir haftadan beri ciddi muharebatta bulunuyorlardı. Sağ cenahımız ise henüz, daha ciddi muharebeye girişmemiştir. Yalnız Kütahya'da bir gün muharebe oldu; düşman taarruzu tart olunmuştu ve ehemmiyetsiz bir şeydi.

Bu esnada düşman, iki fırkasını, gösterilen faaliyet sebebiyle ayırmaya mecbur oldu; birisi şimalden Kocaeli kıtaatı taarruz ettiler, Bileceği, Yenişehir'i ve havalisini aldılar. Bazı otomobillerini de zapt ettiler. Bu suretle düşman, bir fırkasını bu cihetle ayırmaya mecbur oldu (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 23 Temmuz 1337/1921, II, 100). Karahisar taarruz edildi. Orada düşmanın iki alayı bozuktu. Bu suretle bir fırkasını da oraya ayırmıştır ve bizim burada harekâtı askeriye icra

eden kıtaatımız, her halde düşmandan ayrılan kıtaattan daha az idi. Yani bizim nefimize olarak düşman ayrılmıştı. Fakat mütebaki dokuz on fırka kadar tahmin olunan kuvvet sonradan bazı kuvvetlerini getirdiği istihbar olunuyordu. Bu kuvveti Seyitgazi ile Eskişehir arasında, yüz kilometrelik bir hatta, Yunan, dokuz on fırkasıyla tekrar taarruza başladı. Malumu âliniz burada iki hat vardı. Birisi şimendifer hattıdır ki bizim ordumuzun beslendiği yegâne hattır. Bu hattın üzerinde ve tabii bu hattan beslenecek olan Seyitgazi grupları vesaire daha müşkül. İkincisi; Seyitgazi hattıdır ki bu hattı; yine düşman ilerlerse, şimendifer hattını alıp istikametinden kat ederek sağ cenahımızı tehdit ederdi.

Demek ki bu vaziyette muharebeyi kabul eden bir ordu, daima geri hatlarından müteessir olacağından ona göre muharebeyi idareye mecbur idi. Ordu kumandanının verdiği emirnamede bu nokta nazarı dikkate alındı. En büyük kuvvetlerini Eskişehir'le Seyitgazi arasında topladı. Sonra Seyitgazi'den büyük bir çevirme hareketiyle arkasına düşmek için de süvari kuvvetlerini Eskişehir'in şark ve cenubunda topladı. Boz dağında yapılan muharebede, iki tarafta mevziimizi muhafaza ettik. Bu suretle muvazenede kaldı. Cenubundaki muharebede düşman bir gün evvel taarruz etti, muvaffak olamadı çekildi. Yine muhafaza edemedi. İki fırka ile taarruz etti, muvaffak olamadı, çekildi. Bizim orada bulunan büyük gruplarımız mukabil taarruza geçerek düşmanı Eskişehir'e kadar atlattı. Yegâne yapılacak manevra idi. Biz, solumuzdan ilerleyen kuvvetlerin yani gerilerine - düşerek onları da bertaraf ederek muharebeyi kazanmak imkânını istihzar edecektik. Fakat düşman yeniden çekildi. Sonra bizim kuvvet yeni kuvvetlerle takviye olundu. Tekrar taarruza geçti, geri çekildi, tekrar bizimkiler takviye olundu. Akşama kadar bu suretle hattı asli üzerinde gayet hunrizane muharebe oldu ve bizim kabul ettiğimiz hat üzerinde akşama kadar cereyan eden muharebatta mevzilerimize sahip olarak kaldık, tevkif olunmuştur (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 23 Temmuz 1337/1921, II, 101). (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 23 Temmuz 1337/1921, II, 101-102).

Bu halde düşmanın kısmı küllisi diyelim, hiç muharebeye girmemiş olan kuvvetlerinin, şimendifer hattı boyunda yapmış olduğu taarruz; muvaffakiyetle tart olunmuştur. Bu sırada sol cenahımızda, yani Seyitgazi ile Eskişehir arasında Tahtalibaba ve Seyitgazi'nin daha cenubundan ilerleyen takriben üç dört düşman fırkası şiddetli taarruzlara devam ediyorlardı ve burada cidden büyük ve kahramanane muharebeler cereyan etti. Süvarilerimiz, makineli tüfekler üzerine kılıç çekerek hücum ettiler. Su yok ve oralarda hararet gayet şiddetli ve asker harareten düşüp bayılıyordu; böyle iken düşmanın bu hücumları tevkif edildi. Fakat yedi günden beri devam eden muharebe askerimizi

yormuştu. Burada düşmanın tevkifi emniyet ihsas edemiyordu. Düşman daima yeni yeni takviye kıtaatı çıkardığı için Seyitgazi'den Mahmudiye'ye doğru gelip, arkaya gelecek bir kuvvetin Eskişehir'in şarkında bulunan bütün kuvvetlerimizin arkasına düşüp, bütün malzemelerimizi almak tehlikesi mevcuttu.

Aynı zamanda düşman, şimalden de Bilecik istikametinde taarruz etmiştir. Orada kuvvetlerimizi düşmanın girmesinden; çünkü erzak ve cephane şevkinde müşkülât görüyorlardı, ileri şevkettik; Bilecik takriben iki yüz otomobil ile erzak ve cephaneden mahrum kalmamak için tekrar taarruz etti ve Bilecik'i tekrar istirdat etti; geri hatlarını temin eyledi. Her halde bir hat elimizde kalmıştır (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 23 Temmuz 1337/1921, II, 101-102).

Bir ara Erzurum milletvekili söz alarak biz düşmandan bir şey almadık mı diye sorunca Fevzi Paşa şöyle cevap vermiştir: Biz düşmandan top almadık. Fakat bir kaç muharebede düşmandan biz de bir kaç tüfek, bir kaç sandık cephane aldık; otomobil aldık ve onlar içinde birçok mühimmat aldık. İnsanca telefatımız daha malum değildir. Fakat bu uzun muharebeler neticesinde zayıyatımızın her halde beş altı binden aşağı olmayacağına kaniyim. Lâkin düşmanın zayıyatını buna mukabil, daha fazla olduğunu kabul edebiliriz. Çünkü düşman uzun yürüyüşler yapmış ve bazen ağır toplarımızın endahtına münferiden yakalanıp alayları perişan edilmiştir. Eskişehir muharebesinde ağır toplarımızın tesiri altında iki defa ağır zayıyatla tart olunmuştur. Öyle ümit ediyorum ki düşmanın zayıyatı; on binden noksan değildir. Bunu da ufak tefek malumatla mukayese ediyoruz. Kütahya mıntıkasında biz gayet hafif bir muharebe verdik. O muharebede yalnız bir fırkanın zayıyatı bir küçük sıhhiye neferi, üç yüz kadar mecruh geldiğini söyledi. Bunun da lâakal yüz kadar maktul olduğuna nazaran demek ki zayıyatı yekûnu dört yüzdür. Daha büyük muharebeler yapınca zayıyatını buna kıyas etmeli.

Yunan Mezalimine Dair Milletlere Çekilen Protesto

Uluslararası savaş hukukuyla bir bağlantısı olmayan Yunan mezaliminin ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletlere bir protesto telgrafi çekmek zorunda kalmıştır. Fransa, İngiltere, Almanya, Amerika, Mısır ve Tunus'a çekilen bu protesto telgrafının içeriği şöyledir.

1920 senesinde İstanbul'da toplanan Osmanlı Meclisi Mebusanınca ilân ve Türkiye Büyük Millet Meclisince aynen kabul olunarak Misakı Millî ile tespit ve tahdit edilen, Vilson prensipleriyle ve 1918 senesinde Britanya Başvekili Mösyo Loidcorc'un İngiltere Parlamentosu huzurunda iradettiği nutukla da nüfusça, tarihçe, harsça,

iktisatça Türk olduğu ve Türklere kalması lâzım geleceği zikir ve beyan edilen eski Osmanlı toprakları dört seneye karip bir zamandır beynelmilel kavait hilâfına olarak Yunan ordusunun işgalinde bulunuyor. İtilaf Devletleri mümessillerinin gözleri önünde ve donanmalarının himayerinde İzmir şehrinde binlerce masum kanı dökülüyor. Bu durumu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, hükümeti itilâfiye nezdinde mükerreren protesto etti (TBMM Zabıt Ceridesi, Elli Dokuzuncu İçtima, 21.6.1338, XX, 558). İzmir havalisinin düveli muazzama, himayesinde Yunanlılarca işgalinden kısa bir müddet sonra yine bu devletler canibinden mezalim tahkikatına memur edilen Generaller Komisyonu'nun muhik ve bitaraf raporlarıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin mârruzıkr mütevali şikâyetleri bir netice veremedi. Bugün dört yıldan beri, işgal mıntıkasında kalan bedbaht Müslüman ahali, beşerin en iptidai devirlerinden beri tarihin nadiren kaydettiği işkence ve mezalimin en mahutuna, en şiddetlisine maruz bir vaziyette bulunuyor. Yirminci asır âlemi medeniyetinin gözleri önünde boğazlanmak, ifna edilmek istenen bir milletin bu dehşetli faciai hayatı karşısında daha uzun zaman sükût edilemezdi. Bütün bu olayların müsebbibi olan itilâf hükümetleri nezdinde mütevali teşebbüsât ve şikâyetlerin ve aynı devletlere mensup generallerden mürekkep bir komisyon tarafından 1919'da yazılan raporun hiçbir netice veremediğine büyük bir elem ve teessürle şahit olan Türkiye Büyük Millet Meclisi temsil etmekte bulunduğu milyonlarca insandan mürekkep mazlum bir Müslüman kitlesinin matemalüd vaziyetine artık bir nihayet verilmesini temin maksadıyla doğrudan doğruya milletlere ve onların mümessiline müracaat etmeye ittifakla karar verdi (TBMM Zabıt Ceridesi, Elli Dokuzuncu İçtima, 21.6.1338, XX, 559).

Bu dakikada azim bir insan mecmuası vicdanı beşerin tahammül edemeyeceği cehennemi bir zulüm ve vahşetin şikârı olarak dört yıldan beri âlemi insaniyetin huzurunda çoluk çocuk, kadın, erkek ve ihtiyar demir ve ateşle inletilmektedir. Bidayeti işgalden beri her gün mütezayid ve mütemadi bir şiddetle artan ve siyah ciltler vücuda getirecek kadar çok olan bu canhıraş mezalimi burada birer birer zikretmek imkânı yoktur. Ancak insaniyetin nazarı dikkatini lâzım olduğu derecede celp edilmek için bunlardan birkaçını nakledeceğiz. Menatıkı meşgulede bulunan müdafaasız ahalinin mücerret Türk ve Müslüman olmalarından dolayı haklarında Yunan ordusuna mensup efrat ve zabitan tarafından irtikâp olunan bu pek vahşiyane muameleler son ve yeni mütareke teklifinden sonraki zamanlarda dahi büyük bir şiddetle ırza, cana, mala ve bütün mukaddesatı diniye ve milliyeye tevcih edilmektedir. Bu meyanda Balıkesir, Aydın, Bursa, İzmir,

Manisa, Kütahya, Eskişehir, Trakya, Biga, İzmit gibi havalide bilâsebeb veya uydurma bahanelerle ahaliyi mescitlere doldurarak yakmak, birbiri üstüne kuyulara gömerek öldürmek, köyleri ateşe vermek, mahsulâtı imha etmek, efrada ait mevaşiyi sürmek, ırza tasallut etmek, meabidi soymak, mal gaspı ile sahiplerini katl eylemek gibi şiarı insaniyet ve hukuku harp ile telifi kabil olmayan en caniyane hâdiselerle Türk ve Müslüman ahali ifna edilmektedir.

Balıkesir, Aydın, Manisa, Trakya gibi mahallerde Müslüman eşraf ve ağniyası her gün icat edilen birer sebeple tahrip ve haps olunmakta, köylerde mescitler yıkılarak imamlar sarhoş askerler tarafından sokak sokak dolaştırılmakta ve cebren ezan okutturulmak gibi hakaretimiz muamelelere maruz kalmaktadırlar.

Manisa civarındaki cami bayram namazı esnasında basılmış ve Türkiye için nusrat duasında bulunulduğu bahane edilerek derunundaki cemaat süngülenmiştir. Son zamanlarda Menemen şehrinin İslâm Mahallesi ansızın ihata edilerek halk Yunan askerleri tarafından soyulmuş, genç kızlarla kadınların ırzlarına alenen 'tecavüz edilmiştir. Hâmile kadınlar sokak ortalarında katl olunmuştur. Osmanlı Devletinin bidayeti teessüsüne ait şehirlerden Bilecik, Söğüt kasabalarıyla havalisi kâmilen tahrip edilmiş, Bursa'da Sultan Osman'ın türbesi envai hakarete maruz kalarak pederi Ertuğrul Gazi Hazretlerinin merkadleri dahi dinamitle berhava edilmek gibi tecavüzatta bulunulmuştur.

Ahiren Söke ve Kuşadası'nın işgali münasebetiyle İslâm kadınlarına taarruz edilmiş ve çalgılarla sokaklarda gezdirilmişlerdir. Söke, Torbalı civarında köylere ateş verilerek yangından kaçmaya çalışanlar katledilmiş, kalanlar da alevler içinde helak olmuşlardır. Masum kafaları süngü uçlarına takılarak köy köy teşhir edilmiştir. Karahisar'ın Sülümenli, Söğlün, Karaarslan, Deper köyleri yakılmış ve ahali katledilerek mezkûr karyelerden eser kalmamıştır. Gemlik, Karamürsel, Yalova, İznik havalisinde kasaba ve köyler taş taş üstünde bırakılmayacak surette tahrip edilmiş, on binlerce nüfusu İslâmiye katlolunmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, Elli Dokuzuncu İçtima, 21.6.1338, XX, 559).

Hulâsa, İşgal mıntıklarında Yunanlılar tarafından katlolunan müdafaasız ve masum halkın adedi yüz binlere balığ olduğu gibi bu meyanda yüzlerce köyler, müteaddit kasabalar, şehirler yakılmış ve eşhası hususiyeye ait milyarlar kıymetinde serveti umumiye gasp edilmiştir. Bu meyanda yalnız ve kısmen Ertuğrul, Eskişehir, İzmit gibi sancaklarla İznik, Haymana gibi kazalarda şimdiye kadar icra edilebilen tahkikata nazaran mebanii resmiye ve diniye hasaratiyle emvali gayrimenkule ve menkule zayıyatı (252 585 179) Türk lirasına balığ olmaktadır. Bunların emsali pek çoktur. Gasp ve mezalimin bu

suretle devamı halinde Garp ile Şark arasında pek mühim bir mevki işgal etmekte olan Türkiye'nin vaziyetinden bütün cihan ve bilhassa Avrupa iktisadiyatı umumiyesinin rahnedar olacağı şüpheden varestedir (TBMM Zabıt Ceridesi, Elli Dokuzuncu İçtima, 21.6.1338, XX, 560).

Bizzat Düveli İtilâfiye irtibat zâbitanının şahidi oldukları bu vahşiyane vaka Avrupa hükümetlerince de resmen malûmdur ve mezkûr irtibat zâbitanı tarafından imzaları tahtında mensup oldukları İstanbul mümessilliklerine gönderilen raporlarla da musaddaktır. 22 Mayıs 1921 tarihli raporunda Beynelmîlel Salibiahmer Cemiyeti Murahhası Mösyö Moris Anadolu'da bizzat yaptığı mezalim tahkikatında bu hakikati itiraf etmektedir.

Hulâsa, İşgal mıntıkası müdafaasızların, zayıfların kan ve kıtal sahnesi olmuştur. Geçmiş zamanlarda bile bütün bir tarihinde ekalliyetlerin ve zayıfların hukuk, haysiyet ve ananesine riayeti, idaresine pek şerefli bir şiar olmak üzere telâkki eden Türk milletinin, bugün yirminci asır ortasında, hakkında tatbikinden çekinilmeyen mezalim tekmil insaniyet için elim bir hakarettir. Hakkı hayat ve istiklâlini asrı hazır zihniyet ve medeniyeti muktezası müdafaadan başka bir şey yapmayan Türk milleti en iptidai devirlerdeki cinsi beşerin bile temasından elem ve hicap duyacağı bir düşmanın mezalimi ile karşı karşıya bulunmaktadır. Mamafih Türkiye milleti böyle bir düşmana karşı aynı yolda mukabele etmeyi tarihine ve asrı hazır medeniyetinden mülhem zihniyetin şiarına sığdıramamaktadır.

Müsaadenizle şu cihete de işaret etmek isteriz ki, Yunan ordusunun zabitan ve efradı tarafından müdafaasız bir halk mecmuası hakkında tatbik olunan bu beynelmîlel ceraim ve cinayet Lâhey Sulh Konferansı mukarreratının 46, 48, 51, 52 ve 56'ncı; Bürüksel Konferansı'nın muharebatı berriyeye müteallik beynelmîlel beyannamesinin 38, 39, 40, 41 ve 42'nci maddelerinde nehy edilmektedir (TBMM Zabıt Ceridesi, Elli Dokuzuncu İçtima, 21.6.1338, XX, 560).

Yalnız bu feci vaziyetin ihdasına saik olduklarını, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne tebliğ ettikleri 26 Mart 1922 tarihli notalarındaki cümlesiyle resmen itiraf eden İtilâf Hükümetlerinin şahsen değil, bu hale daha uzun zaman sükût edecek olan cihan medeniyetinin dahi tarih huzurundaki mesuliyetinin pek azim olacağı müstağni izahıdır (TBMM Zabıt Ceridesi, Ellidokuzuncu İçtima, 21.6.1338, XX, 560).

Hâlbuki Türkiye, asarı sabıkaya nispetle medeniyetinin yüksekliğini bilhassa hürriyeti vicdaniye ye olan hürmetinde gören yirminci asrı ve bu asrın muhtelif dinlere salık bütün dünya milletlerini

böyle bir fikirden tenzih etmek istemektedir. Türkiye, Yunan ordusu mezalimini yirminci asır medeniyeti ve harsı namına protesto ederken Türkiye Büyük Millet Meclisi mileli mütemeddineden, hükümetleri nezdinde teşebbüsati müessirede bulunarak bütün bir insaniyet tarihi için leke teşkil eden, kan ve yangınla ihdas olunan bu müthiş işkencelere artık nihayet verdirmek esbabının istikmal eylemelerini rica eder (TBMM Zabıt Ceridesi, Elli Dokuzuncu İçtima, 21.6.1338, XX, 561).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin topraklarına dâhil olduğu ve asırlar boyunca huzur ve sükut içerisinde yaşayan Yunanistan 19. yüzyılda bağımsızlığını kazandı. 20. yüzyılın ilk çeyreği Birinci Cihan Harbi'ne tanıklık ederken Yunanistan bu savaşta İtilaf Devletleri safında yer aldı. Osmanlı Devleti savaşın ardından imzalanan Mondros Mütarekesi ile fiilen ortadan kalkmış bulunuyordu. Savaşın ağır kayıplarını her hücrelerinde hisseden sabık devletin topraklarından pay alabilme hırsı İtilaf Devletlerini tekrar harekete geçirdi. Bu puslu ortamda, asırlarca huzur içinde Osmanlı gölgesinde yaşamış olan Yunanistan kandan beslenen ve mezalim yaşatan devletlerden biri oldu. Uluslararası savaş kaidelerini hiçe saymakla kalmayıp Anadolu'yu işgal girişiminde bulunarak halkı tarihte görülmemiş bir katliama tabi tuttu.

TBMM, Yunanistan'ın İzmir, Eskişehir, Manisa, Aydın gibi yerlerde gerçekleştirmiş olduğu bu savaş suçunu gözler önüne sermek maksadıyla 1921 yılında milletlere bir protesto çekti. Bu protestoda Yunanistan'ın devletler hukuku aleyhine yapmış olduğu faaliyetler de birer birer anlatıldı. Fakat İtilaf Devletlerine bağlı komisyonların gözleri önünde yapılan bu yağma, katliam, soygunculuk ve soykırımı İtilaf Devletleri sadece kınadılar. Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği yine vakur Türk ordusu ve milleti tarafından tesis edildi.

Kaynakça

A) Resmi Kaynaklar

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD), Ocak 1992, Yıl: 41, S. 93.

ATBD, Haziran 2001, Yıl: 50, S. 112.

ATBD, Haziran 2002, Yıl 51, S. 114.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), HR. SYS, 2383/10

BOA, HR. SYS, 2546/1-116

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

B) Kitap ve Makaleler

Apak, R. (1962). *Türk İstiklal Harbi, II/2*. Ankara.

Güvendik, H. (1963). *Türk İstiklal Harbi, VIII*. Ankara: Gn. Kurt. Harp Tarihi Dairesi Yayını,

Jaeschke, G. (1991). *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*. (Çev. Cemal Köprülü), Ankara.

Müderrişoğlu, A. (1990). *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*. Ankara.

Orhunlu, C. (1973). Yunan İşgalinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanlıların Yaptıkları "Tehcir" in Sonuçları Hakkında Bazı Düşünceler", *Bellekten*, XXXII/148 (Ekim), S. 488.

Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk, Ankara, 2007.

Sarıhan, Z. (1993). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Ankara.

Tansel, S. (1991). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar II*. İstanbul.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 40 – Sayfa / Page: 413-428
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 13.04.2018 Kabul/Accepted: 09.05.2018

BAYEZİD MUTASARRIFI MAHMUT PAŞA'NIN MERKEZLE İLİŞKİLERİ HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME¹

AN EVALUATION ON BEYAZID'S TENANT MAHMUT PASHA AND CENTRAL GOVERNMENT RELATIONS

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÖZGÜL
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
ibrahimozgul61@mynet.com

Dr. Ersin KIRCA
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Uzmanı
ersnrca@gmail.com

Öz

Mahmut Paşa, 1799 yılında babası İshak Paşa'nın vefatından sonra Rumeli Beylerbeyliği pâyesiyle Bayezid Sancağı Mutasarrıfına tayin olundu. Yaklaşık yedi yıl bu görevde bulunan Mahmut Paşa 1806 yılında vefat etti. Bu çalışmada, Mahmut Paşa'nın Bayezid Sancakbeyi olduğu dönemde merkezden kendisine yazılan emirler ile Mahmut Paşa'nın vefatından sonra terekesi hakkında yazılan emirler konu başlıklarına göre gruplandırılarak incelenmiştir. Mahmut Paşa'ya merkezden yazılan yazılarda ele alınan başlıca konular: babası İshak Paşa'nın devlete olan borcunun muhalefatından karşılanarak ödenmesi, ordunun ihtiyacı için Bayezid sancağından koyun tedarik edilmesi, İran ile yapılan anlaşma şartlarına uygun olarak İran tarafından kendisine sığınan firarilerin iade edilmesi, bölgedeki beyler ve valiler arasındaki mücadele, isyan eden sabık Çıldır Valisi Şerif Paşa'nın Çıldır'a girişinin engellenmesi, himaye olunmaması ve üzerine ordu gönderilmesi gibi hususlardır. Bununla birlikte Mahmut Paşa'nın zulmüne uğrayan kişiler tarafında yapılan şikâyetler, Mahmut Paşa ile Haydaranlı aşireti arasındaki

¹ Bu çalışmanın bir kısmı 18-20 Ekim tarihleri arasında düzenlenen IV. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

mücadele ve Mahmut Paşa'nın vefatı ile muhalefatının devlet tarafından zapt edilmesi gibi konular öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mahmut Paşa, Bayezid, Osmanlı Devleti, Muhalefat, Mutasarrıf.

Abstract

Mahmut Pasha was appointed as Bayezid sanjak tenant of Rumelian region in 1799 after the death of his father Ishak Pasha. Mahmut Pasha, who carried out this mission for seven years, passed away in 1806. In this study, the orders written to Mahmut Pasha by central government in his Bayezid sanjak tenant period and orders written about Mahmut Pasha's heritages after his death were grouped according to their subject titles. The main issues discussed in the papers written from central government to Mahmut Pasha are payment of his father's, Ishak Pasha, dept to government through his heritages, the supply of sheep from the Bayezid sanjak for the need of the army, repatriation of Iranian refugees regarding the agreement with Iran state, the conflicts between the governors and legal authorities of the region, Şerif Pasha, who was Çıldır Governor in the past and he rebelled against the state, in this issue orders sent to Mahmut Pasha, such as the prevention of Şerif Pasha's entrance to Çıldır, the failure to protect him, and the sending of an army upon him. Furthermore Complaints regarding Mahmut Pasha's cruelty, conflict between Mahmut Pasha and the Haydaran tribe and repress the uprising of Mahmut Pasha's opponents after his death by governmental forces.

Keywords: Mahmut Pasha, Bayezid, Ottoman State, Opponents, Ten.

Giriş

Mahmut Paşa 25 Muharrem 1214 (29 Haziran 1799) yılında babası İshak Paşa'nın vefatından sonra Rumeli Beylerbeyliği pâyesiyle Bayezid Sancağı Mutasarrıfına tayin olundu (İnbaşı, 2006: 89). Bayezid Sancağı, Mahmut Paşa'ya yurtluk ocaklık suretiyle tevcih olunmuştu (BOA, C.ML 469-19071). Osmanlı merkezi hükümeti, uç bölgelerdeki sancaklarda kendi iktidarını sağlamlaştırmak ve onları hâkimiyetinde tutmak için Osmanlı klasik sancak yönetiminden farklı olarak yurtluk-ocaklık sistemini uygulamıştır. Adana, Çıldır, Trabzon, Şam, Rakka, Tunus, Bosna, Şehrizer ve daha çok İran sınırına yakın bölgelerde Ekrad Sancağı (Yurtluk-Ocaklık) ve hükümet diye adlandırılan bir tür babadan oğula geçen sancak beylikleri oluşturmuşlardır (Gencer, 2011: 76). Yurtluk-ocaklık ve hükümet statüsünde tayin olunan beyler yüzyıllardır varlığını sürdüren hanedanlara mensuplardı. Bu nedenle bölge halkı üzerinde önemli ölçüde nüfuz sahibi olmuşlardı. Özellikle göçebe aşiretleri hükümleri altına alıp bunların askeri gücünden faydalanıyorlardı (Gencer, 2011: 78). Bu beyler sefer zamanlarında buldukları beylerbeyinin emri altında sefere giderlerdi (Kılıç, 1999: 122). Yavuz Sultan Selim zamanında İdris-i Bitlisî'nin öncülüğünde

kurulan bu sistemle yerel hanedanların ve özellikle Kürt beylerinin nüfuzundan faydalanmak amaçlanmıştır. Yurtluk-Ocaklık sancaklar azl ve nasb kabul etmezler, beyler öldüklerinde veya hizmette kusurları görüldüğünde sancaklar evlat ve akrabalarına verilir, aile dışından kimseye tevcih yapılmazdı (Kılıç, 1999: 125).

Devletin uç bölgelerdeki yerel beyleri kontrol etmekte yoğun bir çaba sarf ettiği söylenebilir. Çünkü yerel beyler, bazen halkı yoğun bir baskı altında tutmakta ve devletin uç bölgelerde benimsediği politikanın aksini takip etmekteydiler. Merkezi otoriteden bağımsız hareket eden yerel beyler görevden alınmaktaydılar. Bu durumu kabullenemeyen Bey/Beyler isyan yolunu seçmekteydi (Kaya, 2016, 17-26). Bu beyler Osmanlı devleti ile İran'ın ortak nüfuz bölgelerinde olmalarından dolayı duruma göre taraf değiştirdiklerinden iki ülke arasında sınır problemlerinin nedeni olmuşlardır. Bu durum sınır garnizonlarda ki asker sayısını ve hareketliliği artırmıştır (Sarıkcıoğlu, 2013-24-27).

1-İshak Paşa ve Mahmut Paşa'nın Muhallefâtı

İshak Paşa'nın vefatından sonra Bayezid Sancağı oğlu Mahmut Paşa'ya İshak Paşa'nın muhallefâtı bedeli olarak 500kise akçe yani 250 bin kuruş ödeme taahhüdü karşılığında tevcih olundu. İshak Paşa'nın muhallefâtının en kısa sürede hazineye gönderilmesi kendilerinden talep olundu(BOA, AE.SSLM. III., 183-10964).Safer 1215(Temmuz 1800) tarihinde Mahmut Paşa hazineye ödemeyi taahhüt ettiği 250 bin kuruşun 50 bin kuruşunu ordu hazinesine göndermiş² (BOA, C.ML 469-19071) 40 bin kuruşunu da zimmet kaydı olarak teslim etmiştir. Geriye 160 bin kuruş borcu kalmıştır(BOA, C.ML 41/1892).

Mahmut Paşa, 1801 yılında merkeze yazdığı yazıda babası İshak Paşa'nın muhallefât bedeli ve caize malından devlete ödemesi gereken borcunu ödemek için mühlet talep etmiştir. Mahmut Paşa Azerbaycan ve İran'da meydana gelen karışıklıkların gittikçe artmasını bahane göstermiştir. Fakat Mahmut Paşa'nın bu bahanesi merkezde "ahde vefasızlık" yani verdiği sözde durmama olarak algılanmış özellikle de sefer zamanı böyle bir bahane üretilmiş olması hoş karşılanmamıştır. Buna karşılık Mahmut Paşa'nın borcunu ödememekte ısrar etmesi halinde kendi üzerinde kayıtlı olan mukataaların taliplilerine iltizam olunması ve elde edilen gelirlerin Mahmut Paşa'nın borcundan düşülmesi kararlaştırılmış ve bu karar 3 Zilkade 1215 (18

² Bu meblağ Ordu-yı hümayuna ulaştırılmak üzere Erzurum Gümrükçüsü Osman'a gönderilmiştir.

Mart 1801) tarihli bir fermanla Mahmut Paşa'ya bildirilmiştir (BOA, C.ML 41-1892).

Mahmut Paşa ödemeyi taahhüt ettiği tarihten üç yıl daha geçmesine rağmen muhalefat bedelinin tamamen ödememiş (BOA, C.AS 531-22199) bunun üzerine Mahmut Paşa'nın borcu olan 160 bin kuruşun önce cebren Mahmut Paşa'nın emvalinden tahsil edilmesi için Erzurum valisine emir gönderilmiş (BOA, C.ML 706-28810) ise de daha sonra Mahmut Paşa ile anlaşarak bu meblağın iki taksit olarak ödenmesi kararlaştırılmıştır. Birinci taksit olan 80 bin kuruş 1217 senesi Şevval ayında (Ocak 1803); geri kalan kısmı ise 1218 senesi Muharrem'inde (Nisan 1803) ödenecektir. 80 bin kuruşluk ikinci taksitin 12875 kuruşu aşağıda bahsi geçecek olan koyun bedelidir. Mahmut Paşa birinci taksit olarak 75 bin kuruş ödemiştir. İkinci taksiti ödemesinde kolaylık olmak üzere Mahmut Paşa'nın alacaklı olduğu kişilerin borçlarını tahsil edilmesi için Erzurum valisine emir yazılmıştır (BOA, C.ML 478-19479). Mahmut Paşa'nın geriye kalan 80 bin kuruşluk ikinci taksiti ödeyip ödemediği hakkında elimizde bir bilgi yoktur.

Mahmut Paşa 1221 (1806) tarihinde vefat etti. Mahmut Paşa'nın başlıca varisleri oğlu ve kardeşi İbrahim'dir. Mahmut Paşa'nın muhalefatından devlete 850 kise akçe ödemeyi taahhüd eden kardeşi İbrahim, 21 Rebiü'lvelev 1221 (8 Haziran 1806) tarihinde mirimiranlık pâyesiyle Bayezid mutasarrıfı tayin olundu (BOA, AE.SSLM.III., 398-22998). Mahmut Paşa köklü bir hanedandan geldiği için serveti oldukça fazla idi. Yukarıda bahsedilen belgede Mahmut Paşa'nın muhalefatından devlete 5 bin kise akçe ödense bile bu paranın onun servetinin ancak yarısına denk geldiği belirtilmektedir (BOA, AE.SSLM.III., 398-22998).

Mahmut Paşa'nın muhalefatı kabzı için daha önce Defterdar Mektupçusu olan Divan-ı Hümayun Hâceganlarından Yusuf Efendi tayin olundu fakat Mahmut Paşa'nın biraderi İbrahim Bey'in bu konudaki tutumu ve bu işe pek yanaşmayacağıının anlaşılması dolayısı ile muhalefatı kayıt altına alınmamış (BOA, C.ML 62-2834) yukarıda da bahsettiğimiz üzere 850 kese akçe üzerinde³ anlaşılmıştır. (BOA, C.ML. 191-7886). Bu para Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa vasıtasıyla tahsil edilmiştir (BOA, TSMA.e 283-21).

Bununla birlikte Mahmut Paşa'nın borçları da vardı. Mahmut Paşa'nın kardeşi İbrahim Paşa, Mahmut Paşa'nın devlete ve şahıslara olan borçlarının ödenmesi için hazineye 425 bin kuruş ödemeyi kabul

³ 850 kiseden 300 kisesi İrad-ı Cedid Defterdarı Ahmed Bey'in Arpa Emaneti'nde olan alacağına, 50 kisesi Darbhane-i Âmire'ye, 500 kisesi ise Haremey-i Muhteremeyn maslahatı masarifine tertip ve tahsis olunmuştur.

etmiş ve buna mukabil Mahmut Paşa'nın bütün muhalefatını varisleri ile birlikte zapt etme imtiyazına sahip olmuştu. Mahmut Paşa vefat ettikten sonra alacaklıları varislerinden alacaklarını talep ettiler. Bunlardan Hüdaverdioğlu Manos ve Manok'un Mahmut Paşa zimmetinde 29560 kuruş alacağı vardı (BOA, AE.SSLM.III., 398-22998). Fakat bu kişilerin alacaklarını tahsil edip edemediklerine dair elimizde mevcut bir bilgi bulunmamaktadır.

2-Ordu İçin Koyun ve Keçi Tedariki

Osmanlı Devleti, sefer dönemlerinde eyalet ve sancak beylerine ordu iaşesinin temin edilmesi için zorunlu yükümlükler getirmiştir. Bayezid Sancağı mutasarrıflarına da ordu iaşesi ile ilgili emirnameler gönderilmiştir. Bayezid, Osmanlı-İran sınırında olmasından dolayı iki ülke arasında meydana gelen savaşlarda etkilenmiş ve sancakta reyanın büyük sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur. Örneğin 1804 tarihinde Bayezid Sancağı mutasarrıfı Mahmut Paşa ile Bayezid kadısı merkeze arzuhaller göndererek halkın birkaç yıldan beri devam eden Osmanlı-İran savaşlarından dolayı büyük bir korku içinde olduklarını ve bu savaşlardan dolayı buldukları yerleri terk ettiklerini ifade etmişlerdir (Karataş, 2016: 48).

Osmanlı-İran arasında yapılan savaşlarda ordu iaşesi için arşiv kaynaklarında çok sayıda belge bulunmaktadır. Merkezi hükümet iki devlet arasında meydana gelen savaşlarda halkın perişan olduklarına dair şikâyetler almışlardır. Bundan dolayı bazı dönemlerde sancak ahalisini ağnam vergisinden muaf tutmuşlardır. Örneğin, Bayezid Sancağı için 5000 adet koyun mübaayası tertip olunmuş olup her bir koyun için beşer kuruş bir fiyat biçilmiştir. Toplam 25.000 kuruş tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak reyanın içinde bulunmuş olduğu zor durumdan dolayı 10.000 kuruşu affedilmiş geriye kalan 15. 000 kuruşun tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır (BOAC. ML,23066).

Osmanlı ordusunun et ihtiyacının bir kısmı Doğu Anadolu bölgesindeki vilayetlerden koyun ve keçi tedarik edilmek suretiyle karşılanmaktaydı. Bu konuda 1215 senesinde Bayezid Mutasarrıfı Mahmut Paşa'dan da Bayezid livasında rayiç bedelle satın almak suretiyle ordu için İstanbul'a koyun göndermesi talep olunmuştur. Mahmut Paşa adamı Yusuf vasıtasıyla İstanbul'a 8 bin baş koyun ve keçi göndermiş fakat bu hayvanlardan 2170 tanesi yolda telef olmuştur⁴ (BOA, C. ML, 23066). Geriye kalan 5830 baş hayvan 1217 senesi

⁴ Telef olan koyunların yerine Mahmut Paşa'dan bu koyunların bedeli talep olunmuş, bu bedel hesaplanırken de 1 koyun 12,5 kuruş olarak hesaplanmış ve telef olan 2170 koyundan yarısı affedilerek Mahmut Paşa'dan 1085 koyunun bedeli olan 13562.5 kuruş Mahmut Paşa'nın devlete olan borcuna dâhil edilmiştir.

Ramazan ayının son günlerinde İstanbul'a ulaştırılmış ve kasabbaşıya teslim edilmiştir. Bu koyun ve keçilerin tanesi 12.5 kuruş olmak üzere toplam bedeli 72805 kuruştur. Ağnam bedeli için hazineden Mahmut Paşa'ya 60 bin kuruş gönderilmiştir (BOA,C.AS 531-22199).Mahmut Paşa, koyun bedelinden arta kalan 12805 kuruşluk kısmın İshak Paşa'nın muhallefatı bedelinden dolayı hazineye olan 160 bin kuruşluk borcundan düşülmesini talep etmiş (BOA, C.AS 538-22546)ve bu talebi kabul edilmiştir (BOA, C.AS 531-22199).

3- Caferkulu Han Meselesi

Bu dönemde İran'da meydana gelen karışıklıklar Mahmut Paşa'yı doğrudan etkilemiştir. Nadir Şah döneminde Osmanlı Devleti ile İran arasında yapılan Eylül 1746 tarihli antlaşmaya göre sulh anlaşması akdedildiği tarihten sonra İranlılardan Anadolu'ya ve Anadolu'dan İran'a gelenler himaye edilmeyerek birbirlerinin vekillerine teslim edilecektir (Name-i Hümayun Defteri, 2004: 182).Mahmut Paşa bu anlaşma maddesine aykırı olarak İran'dan kendisine sığınan kişileri bir müddet himaye etmiş, iki ülke arasındaki dostluğa zarar veren bu tutumundan vazgeçmesi için Mahmut Paşa'ya 1800 ve 1804 tarihlerinde merkezden emirler gönderilmiştir.

İran'daki karışıklıklardan dolayı Caferkulu Han ittifak arayışında bulunmuş ve sınırdaş olduğu Bayezid Sancağı mutasarrıfı Mahmut Paşayla münasebet kurmaya çalışmıştır. Caferkulu Han, Bayezid Sancağı mutasarrıfı Mahmut Paşa'dan yardım istemiştir. Ayrıca Sepki, Celali, ve Haydaranlı gibi aşiretlerden de asker yardımında bulunmuştur (BOA, HAT, 160/6689-A.). Hoy eski hanı Caferkulu Han Osmanlı'ya iltica talebinde bulunmuş ve hanın durumu ile ilgili merkeze bilgi verilmiştir(BOA, HAT, 160/6686.).(Mahmut Paşa adı geçen han ile görüşmüş ve bu konuda kendisine destek çıkmıştır. Bu konu ile ilgili merkezden Mahmud Paşa'ya çeşitli emirler yazılmıştır.

Evasıt-ı Muharrem 1215 (3-13 Haziran 1800) tarihinde gönderilen fermanda, Mahmut Paşa'nın İran'dan firar ederek Osmanlı Devleti'ne iltica eden mültecileri himaye ettiği haber alınmış ve iki ülke arasında bir soruna meydan vermemek ve İran ile yapılan anlaşmaya aykırı davranmamak için Mahmut Paşa'nın kendisine sığınan İranlıları teslim etmesi emirolunmuştur. Ayrıca İran hanlarından Caferkulu Han'ın biraderi Hüseyin Han'ın İmam kulu Han'ın oğluna nişanlı olan kızını Mahmut Paşa kendi nikâhına almak için bin nefer süvari askeri hazırlayarak o tarafa göndermiştir. Mahmut Paşa'nın bu iki hareketi Osmanlı Devleti'nin İran ile olan ilişkilerine zarar vereceğinden

Mahmut Paşa'dan bu tür davranışlardan kaçınması istenmiştir(BOA, AE.SSLM.III.333-19308).

Mahmut Paşa'nın anlaşmaya aykırı olarak himaye ettiği İranlılardan biri de Hoy Hanı Caferkulu Han'dır. Caferkulu Han İran'da Şahlığını ilan eden Feth Ali Han'a karşı bağımsızlık mücadelesine girişmiş; fakat bu mücadelede Feth Ali Han karşısında tutamayıp, Hoy'dan ayrılmış ve Bayezid Mutasarrıfı Mahmut Paşa'ya sığınmıştır. Mahmut Paşa buradaki Sepki, Celali ve Maniki gibi aşiretlerden topladığı 8 bin kişiden oluşan birliklerle Caferkulu Han'a takviye kuvvet oluşturmuştur. Caferkulu Han ile üzerine gelen Abbaskulu Mirza'nın kuvvetleri arasında Vilman'da yapılan muharebede Caferkulu Han yenilgiye uğramış ve iki-üç bin askerini kaybetmiştir. Önce Kırbas Kalesi'ne firar eden Caferkulu Han ardından Bayezid tarafına yönelmiştir. Onu takip eden Abbas Kulu Han Hoy'u ele geçirmiştir. Mahmut Paşa'nın Caferkulu Han'ı himaye etmesi anlaşmaya aykırı ve iki devlet arasında daha büyük bir hadiseye sebep olacak tarzda bir harekettir (Karataş, 2016: 48). Mahmut Paşa'ya ve Erzurum Valisi Alaaddin Paşa'ya Evasıt-ı Ra. 1219 (20-30 Haziran) tarihinde gönderilen fermanda Caferkulu Han'ın İran'a iade edilmesi ve bundan sonra o şekilde İran'dan firar edenlerin himaye edilmeyip İran'a iade edilmesi istenmiştir (BOA, AE.SSLM.III. 102-61989.)

Belgelerden anlaşıldığı üzere Bayezid'den ayrılan Caferkulu Han Makü Kalesi'ne sığınmıştır. Abbas Mirza Makü kalesini kuşattığı esnada Bayezid Mutasarrıfı Mahmut Paşa'nın arabuluculuğu neticesinde ikisinin arası düzelmiştir. Abbas Mirza ile Caferkulu Han arasındaki mücadelenin sona ermesinden yaklaşık iki yıl sonra Caferkulu Han Osmanlı Devleti'nden iltica ve himaye talep etmiştir. Bu talebine karşı padişahın gelecek cevabı beklemesi tavsiye olunmuştur (Karataş, 2014:44).

4- Şerif Paşa Meselesi

Devletin güçlü olduğu dönemlerde bölgedeki beyler merkezi yönetimin emirlerine itaat etmişlerdir. Merkezî otoritenin gücünü kaybetmeye başlamasıyla özellikle 19. Yüzyılın başlarından itibaren başına buyruk hareket etmeye başlamışlardır (Gencer, 2011: 79). Çıldır Valisi Süleyman Paşa'nın oğlu Şerif Paşa bu duruma uygun bir örnek teşkil etmektedir. Çıldır Valisi Süleyman Paşa'nın ölümü üzerine babasının muhalefatını devlete teslim etmez düşüncesiyle Çıldır Valisi olarak tayin olunmayan Şerif Paşa aşiretlerin desteği ile bu görevi elde etmeyi başarmıştır. Şerif Paşa İran tarafından zuhur eden Ağa Muhammed Han'ın hicri 1210 (1795-1796) yılında Azerbaycan ve Tiflis'e hücumunda Osmanlı Devleti'ne ve Çıldır eyaleti dâhiline

sığınan Tiflis ahalisini esir alıp bir kısmını esir olarak satmıştı. Bunun üzerine Evasıt-ı M. 1211 (17-26 Temmuz 1796) tarihinde Şerif Paşa Çıldır Valiliğinden azledilerek Adana Valiliğine atanmış ve Çıldır Eyaleti de Erzurum Valisi Yusuf Paşa'ya ilhak olunmuştur (BOA, A.DVNS.MKM.MHM.d 3, h. 39).⁵

Şerif Paşa Adana Valisi tayin olunduktan sonra ordu-yı hümayun ile birlikte sefere katılmış ve 1800 yılında sefer dönüşünde askerleri ile birlikte doğruca Adana'ya gitmeyip kendi vilayeti olan Ahışa'ya gitmek istemiştir. Osmanlı hükümeti Şerif Paşa'nın burada bir ihtilale sebep olmasından endişelenmiş ve Şerif Paşa vezirlikten ve Adana valiliğinden azledilerek Tokat'ta ikamet etmesi kararlaştırılmıştır. Şerif Paşa'nın kesinlikle Çıldır eyaletine gitmesine engel olunması için Şerif Paşa'ya, Erzurum ve Çıldır valileri ile Kars Muhafızı Vezir Numan Paşa, Bayezid Sancağı Mutasarrıfı Mahmut Paşa ve Van beylerbeyine Cemaziyelevvel 1215 (Eylül-Ekim 1800) tarihinde ayrı ayrı emirler gönderilmiştir (BOA, A.DVNS.MKM.MHM.d 3, h. 587-590).

Bütün bu emirlere rağmen Şerif Paşa Çıldır tarafına doğru hareket etmiş ve Çıldır eyaletinin kendisine tevcih olduğuna dair etrafa yalan haberler yaymış, sahte mühür kazıtmış ve sahte mahzarlar hazırlatmıştır. Bunun üzerine bölgedeki beylerbeyi ve mutasarrıflara aynı zamanda Mahmut Paşa'ya da- Evail-i Şaban 1215 (18-27 Aralık 1800) tarihinde tekrar emirler gönderilmiş ve Şerif Paşa'nın yaydığı yalan haberlere itibar edilmeyerek kendisinin Çıldır eyaletine yaklaştırılmayarak Tokat'ta ikamet ettirilmesi istenmiştir (BOA, A.DVNS.MKM.MHM.d 3, h. 598-600). Fakat merkezden gönderilen bu emirler bölge idarecileri tarafından istenilen şekilde tatbik olunamamıştır. Nitekim aynı konuda Evahir-i Şaban 1215 (7-17 Ocak 1801) tarihinde Bayezid Mutasarrıfı Mahmut Paşa'ya Şerif Paşa'nın o havaliden def'i, cezasının tertip edilmesi ve Çıldır Valisi Sabit Paşa'nın görevini sürdürmesine yardımcı olunması için tekrar bir hüküm gönderilmiştir (BOA, A.DVNS.MKM.MHM.d 4, h. 5).

Devlet daha büyük meselelerle uğraştığından onun üzerine asker gönderememiş dolayısıyla gerektiği cezaı verememişti. Fakat onun bulunduğu bölgede kendisine düşman olacak birinin ortaya çıkarılmasına çalışılmıştı. Acara Mütesellimi Memişzade Selim Bey, bu işi görüp onun hakkından geldiği takdirde kendisine vezirlik rütbesi ile Çıldır eyaletinin verileceği vaad edilmişti. Bunun üzerine Selim Bey, Şerif Paşa'ya karşı ayaklandı. Kendisine birçok taraftar topladı.

⁵ Bu tayin yapılırken Şerif Paşa'nın bu görevi kabul etmeyip isyan etmesinden endişe duyulmuş ise de korkulan olmamıştır.

Şerif Paşa ile yaptığı savaşlarda Şerif Paşa'nın ordusunu yendi. Ahışha halkı artık Şerif Paşa'ya yardım etmiş oldu. Şerif Paşa Ardahan Kalesi'ne kaçtı fakat kale dizdarı ona kapıları kapattı. Oradan da hareket ederek Oltu'ya gitti. Erzurum Valisi ve Kars muhafızı onun Oltu'da olduğunu bildirdi. Ona gerekli cezayı vermeleri için Erzurum valisine ve diğer gerekli gelen kimselere emirler gönderildi. Şerif Paşa ceza korkusu ile gizlenmişti. Onun yerine Sivas Valisi iken Mısır seferinde vezirliği alınmış olan Zaralızade Recep Paşa'ya tekrar vezirliği verilerek Çıldır eyaletine tayin edildi (Temelkuran, 1966: 216-217).

Mahmut Paşa bu dönemde Şerif Paşa'ya yardım etmek istemiş, fakat divandan sert bir şekilde uyarılmıştır. Mahmut Paşa'ya yazılan emirde Şerif Paşa'ya gizli veya açıktan her hangi bir yardımda bulunmaması, olayın bastırılmasında rehabet ve müsamaha göstermemesi tembih olunmuştur. Şerif Paşa'nın üzerine Erzurum ve Trabzon Beylerbeyi ile Muş ve Bayezid Mutasarrıfları gönderilmiştir. Şerif Paşa üzerine gelen kuvvetler karşısında dayanamayarak Oltu'ya sığınmıştır (Karataş, 2014: 45).

Evahir-i Receb 1217 tarihinde Bayezid Mutasarrıfı Mahmut Paşa'ya gönderilen emirde Çıldır Valisi Şerif Paşa'nın yanında bulunan bir miktar süvari askeri ile geceleyin Çıldır Kalesi'nden firar ettiği bildirilmekte, gideceği yol ve güzergâhların tutularak Şerif Paşa'nın asker gönderilerek aranması bulunduğu mahalde tutuklanması, Şerif Paşa'ya açık ve gizli hiçbir şekilde yardım ve himayede bulunulmaması istenmiştir(BOA, A.DVNS.MKM.MHM.d 4, h. 211).Şerif Paşa Acara mütesellimi ile girdiği muharebeyi kaybetmiş ve yanında bulunan yirmi otuz nefer süvari ile Bayezid taraflarına firar etmek zorunda kalmıştır. Evahir-i Şaban 1217 (7-17 Ocak 1801) tarihinde Bayezid Mutasarrıfı Mahmut Paşa'ya gönderilen emirde Bayezid'de olduğu bildirilen Şerif Paşa'nın hiçbir şekilde kaçmasına meydan verilmemesi ve himaye edilmeyerek yakalanması ve yakalandıktan sonra idam edilmesi ve kesik başının İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir (BOA, A.DVNS.MKM.MHM.d 4, h. 225).Bu olaydan iki sene sonra Eylül 1803'te etraftan topladığı düzensiz aşiret birlikleri ile Çıldır'a saldırması üzerine hakkında idam kararı çıkmış, bu konuda Erzurum valisine ve diğer idarecilere emirler gönderilmiştir. Ancak sonradan idam cezası kaldırılmıştır (Karataş, 2014:45).

Bu durum 18. Yüzyıl'ın sonlarında ve 19. Yüzyıl'ın ilk çeyreğinde Osmanlı Merkezî otoritesinin zayıflamış olduğu ve buna karşılık Doğu Anadolu ve Rumeli'deki aşiret ağaları, ayanlar ve valilerin merkezî otoriteye karşı güç kazandığını göstermektedir. Osmanlı merkezî hükümeti eyaletlerde güçlenmiş olan valileri suç işlemiş olsalar bile isyan etmesinden ve bölgede bir karışıklık

çıkarmasından çekindikleri için azletmekten çekinmiş, bu kişileri ya görevlerinde bırakmış ya da Şerif Paşa örneğinde olduğu gibi başka bir valiliğe tayin etmiştir.

5- Mahmut Paşa Hakkındaki Şikâyetler

Bayezid Sancağı yurtluk-ocaklık statüsünde idare edilen bir sancak olduğu için yönetim babadan oğula geçmekte ve sancakbeyleri de merkeze bağlı diğer sancakbeylerine göre iç işlerinde daha müstakil hareket edebilmekteydi. Bu yönetim tarzı Bayezid mutasarrıflarının zaman zaman kanunu aykırı harekette bulunabilmelerine ve bölgedeki alt düzey diğer yöneticiler ile aşiretler üzerinde baskı kurmalarına neden olmaktaydı. Bu araştırmada incelenen dönemde Mahmut Paşa'nın bu şekilde kanunsuz uygulamaları ve bunun neticesinde kendisi hakkında merkeze yapılan şikâyetler vuku bulmuştur.

Mahmut Paşa Haydaranlı Aşireti'nin ileri gelen bazı kişileri huzuruna davet edip daha sonra bunları tutuklamış ve canlarının bağışlanması karşılığında bunlardan cebren büyük miktarda hayvan ve eşya almıştır. Haydaranlı Aşireti ileri gelenleri daha sonra bir mahzar yazarak Divan-ı Hümayun'a şikâyetçi olmuşlardır. Ayrıca Mahmut Paşa'nın gaspettiği koyun, deve, at gibi hayvanlarla eşya ait defter tutulmuştur (BOA, C.DH 24-1196-1).⁶Yapılan şikâyet üzerinde Haydaranlı Aşireti beyleri ile bizzat Mahmut Paşa'nın veya vekilinin Erzurum'da mahkeme olmaları kararlaştırılmıştır(BOA, C.DH 24-1196-2).

Mahmut Paşa ile Haydaranlılar arasında yaşanan olaya benzer vakaların daha sonraki dönemlerde de yaşandığı görülmektedir. Mahmut Paşa'dan sonra Bayezid mutasarrıflığı İbrahim Paşa geçmiştir. 1814'te Zilanlı aşireti 60-70 haneyle kışlak için Bayezid Sancağına gelmişlerdir. Bayezid mutasarrıfı İbrahim Paşa Zilan aşireti üzerine asker göndermiş, 6000 koyun ve 5000 kadar büyükbaş hayvanlarını ve eşyalarını gasb etmiştir. Ayrıca 100'den fazla Celali aşireti mensubu kişileri hapsedmiştir. İbrahim Paşa'nın uygulamış olduğu baskı merkeze (İstanbul) bildirilmiş ve paşanın hakkından gelinmesi istenmiştir Kaya, 2017).

Mahmut Paşa'nın zulmüne uğrayan sancakbeyi ve mutasarrıflar da olmuştur. Bunlardan ilki Toprakkalesi Mutasarrıfı Halil Bey'dir. Bayezid Sancağına bağlı Toprakkalesi Kazası Mutasarrıfı Halil Bey'in, padişahın emrine aykırı hiçbir davranışı olmadığı ve kaza ahalisinin kendisinden hoşnut ve razı olduğu halde Bayezid Sancağı Mutasarrıfı

⁶ Bu deftere göre 478175 baş koyun, 205 deve, 1315 katır, 5525 sığır, 454 at, 550 adet tüfek, 860 adet kılıç, raht takımı, seccade, halı çul vs. gibi eşyalar Mahmut Paşa tarafından zorla alınmıştır.

Mahmut Paşa, çok sayıda asker ile Halil Bey'in üzerine yürüyüp söz ve eman vererek Halil Bey'i huzuruna getirtip kendisi katlettiği, bin kese akçeden ziyade para ve eşyasına zorla el koyduğu bilinmektedir(BOA, C.DH 25-1243).Bu iki olay Mahmut Paşa aleyhinde merkezde olumsuz bir izlenim meydana getirmiş hatta padişah bile kendisine gücenmiş iken, Tayyar Paşa'nın iltimasıyla Mahmut Paşa affedilmiştir(BOA, C.DH 25-1243).

Erzurum'a bağlı Şelve Sancakbeyliği yurtluk-ocaklık şeklinde babadan oğula tevcih olunmaktaydı. Şelve Sancakbeyi İbrahim'in vefatından sonra Bayezid Mutasarrıfı Mahmut Paşa bu sancakbeyliğine kendi kardeşi İbrahim'i tayin ettirmiş, ayrıca bu sancakbeyliğinin kendisine tevcih olunmasını bekleyen Mir Ahmed Bey'in hanesini basarak hayvanat ve cariyelerini gasp etmiş ve hanesini yağma ettirmiştir. Bu konuda Mir Ahmed Bey'in vuku bulan şikâyeti üzerine davalarının Erzurum'da Erzurum valisinin görüşü de alınmak suretiyle görülmesi (BOA, C.DH 283-14107) ve Mahmut Paşa tarafından gaspedilen eşyaların geri iadesi veya bedelinin tazmin ettirilmesi kararlaştırılmıştır. Fakat Mahmut Paşa "her kimin davası var ise tarafıma gelip fasl-ı davaya mübaderet eylesin" diyerek Erzurum'daki mahkemeye vekil-i şer'îsini göndermemiş, dolayısı muhakemeleri gerçekleşmemiştir (BOA, C.ZB 15-747).

Muş Mutasarrıfı Murad Paşa Divan-ı Hümayun'a bir arzuhal göndererek Bayezid Mutasarrıfı Mahmut Paşa'nın pek çok zulüm ve eziyette bulunduğunu, Hınıs ve Tekman sancağını benim malikânem diyerek halkazulmettiğini belirtmiştir (BOA,C.ML 457-18547). Daha önce Şerif Paşa meselesinde de görüldüğü üzere merkezi otoritenin zayıflaması, devletin Rusya ile savaş halinde bulunması ve hazinenin artan nakit ihtiyacı gibi sebeplerle Osmanlı hükümeti bölgedeki idarecilerin bu tür kanuna aykırı hareketlerine göz yummak zorunda kalmıştır.

Mahmut Paşa'nın zulmüne uğrayan bir diğer kişi Fransız şarkiyatçısı Pierre Ammedee Jaubert'tir. Jaubert 1805 senesinde İran üzerinden İstanbul'a gelip oradan kendini tüccar gibi gösterip Trabzon'a geçmiştir. Amacı Erzurum üzerinden Erivan'a geçmek olan Jaubert'in ajan olmasının anlaşılması üzerine kendisine izin verilmemiştir. Sonunda Fransız konsolosunun yardımıyla izin alarak Erzurum'a geçmiştir. Bu kez Erzurum'da alıkonulan Jaubert bir yolunu bularak Tebriz'e gitmeye çalışırken Doğubayazıt da yakalanarak Mahmut Paşa'nın huzuruna çıkarılmış ve tüccar olmayıp ajan olduğunun anlaşılmasıyla, rehber ve hizmetçileriyle birlikte zindana attırılmıştır (Eyice, 2000: 576-578).

Bu olay üzerine Napolyon, bizzat Osmanlı Sefiri Muhibb Efendi'ye İran tarafına yolladığı elçinin sınırda saldırıya uğradığını ve bunun kim olduğunu sormuş, bu kişinin Bayezid Sancağı Mutasarrıfı olduğu ve gereği gibi uyarıldığı cevabını almıştır (Türkmen, 2016:378).

Sonuç

XIX yüzyılın başında şehirde çıkan veba salgını, saraya sıçramış haremde pek çok kişiyle birlikte Doğubayezid Beyi Mahmut Paşa'nın ölümüne yol açmıştır. İshakpaşa Sarayı'nın iç avlusundaki mezarlığa gömülen paşanın mezar taşına sonradan kazınmış ölüm tarihi, kendisi tarafından bir süre hapsedirilen Jaubert'in seyahatnamesinde verdiği bilgilerle ortaya çıkmış ve Mahmut paşanın 1805 yılında vefat ettiği tespit edilmiştir (Eyice, 2000: 542). Mahmut Paşa'nın vefatından sonra yerine kardeşi İbrahim Paşa Bayezid Mutasarrıfı tayin olunmuştur.

Mahmut Paşa'nın mutasarrıfı olduğu Bayezid'in Osmanlı-İran sınırında olması nedeniyle sık sık sınır olaylarında aktif rol almıştır. Merkezden gelen emirler doğrultusunda asayışı bozan Şerif Paşa gibi yöneticileri bertaraf etmek için görevler ifa ettiği gibi, kendi başına buyruk davranarak İran'dan sığınan Caferkulu'nu himaye etmiştir. Bunun gibi merkezin emirleri hilafına, iki devlet arasındaki antlaşmalara da aykırı davrandığı da olmuştur. Ayrıca bölgedeki aşiretler arasındaki mücadelede de aktif rol alarak birçoğunun mallarına el koymasıyla birlikte, merkeze olan borcunun ödemesini düzenli bir şekilde yerine getirmemiştir. Bu nedenle devamlı emirnamelerle uyarılırken ayrıca mahkemelere de durum intikal ettirilmiştir.

Buna rağmen Orduyu hümayunun ihtiyaçları için Bayezid Sancağından sekiz bin küçükbaş koyun ve keçi göndermesi, katkısının yanı sıra o dönemde sancakta önemli derecede bir hayvancılığın yapıldığını göstermektedir. Bayezid'in yurtluk-ocaklık statüsünde olması, ihtiyaç duyulduğunda aşiret kuvvetleriyle birlikte Erzurum veya Çıldır valilerinin emrinde orduya katılması, bulunduğu bölgenin stratejik önemi de göz önünde bulundurularak müsamahalı davranılmıştır.

Kaynakça

- Ahmed Cevdet Paşa. (1966). *Tarih-i Cevdet*, 7. Cilt, Sadeleştiren: Tevfik Temelkuran, İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Akpınar, A. (1997). *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektepleri*, İstanbul: Göçebe Yay.
- Bilgili, S, A.(2004) *Osmanlı ve Azerbaycanı I (16 ve 18. Yüzyıllar Sosyal ve Ekonomik Tarih)*, Erzurum: TTK Yay.

- BOA, C.ML 469-19071.
 BOA, AE. SSLM. III., 183-10964.
 BOA, C.ML 41/1892.
 BOA, C.AS 531-22199.
 BOA, C.ML 706-28810.
 BOA, C.ML 478-19479.
 BOA, AE. SSLM. III, 398-22998.
 BOA, C.ML 62-2834.
 BOA, C.ML. 191-7886.
 BOA, TSMA.e 283-21).
 BOA, c. ML, 23066).
 BOA, C.AS 531-22199.
 BOA, C.AS 538-22546.
 BOA, *HAT*, 160/6689.
 BOA, *HAT*, 160/6686.
 BOA, AE. SSLM. III.333-19308.
 BOA, AE. SSLM. III. 102-61989.
 BOA, A.DVNS.MKM.MHM.d 3, h. 39.
 BOA, A.DVNS.MKM.MHM.d 3, h. 587-590.
 BOA, A.DVNS.MKM.MHM.d 3, h. 598-600.
 BOA, A.DVNS.MKM.MHM.d 4, h. 5.
 BOA, A.DVNS.MKM.MHM.d 4, h. 211.
 BOA, A.DVNS.MKM.MHM.d 4, h. 225.
 BOA, C.DH 24-1196-1.
 BOA, C.DH 24-1196-2.
 BOA, C.DH 25-1243.
 BOA, C.DH 283-14107.
 BOA, C.ZB 15-747.
 BOA,C.ML 457-18547.

- Bruinessen, V, M. (2006). *Ağa, Şeyh, Devlet*. Çev. Banu Yalkut, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yay.
 Derviş Paşa, *Tahdid-i Hududı İraniye Memur Derviş Paşa Lahiyası*. Çev. Fatih Gencer (2016), Ankara: Gece Kitaplığı.
 Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, (2004). *I.Mahmut Nadir Şah Mektuplaşmalar, 3 Numaralı Name-i Hümayun Defteri*. İstanbul, s. 182.
 Erkan, K, (2007). *Köprülüzade Abdullah Paşa'nın Şark Seferi Seraskerliği Esnasında Tutulan Sefer Mühimmesi (N. 1146-Z.1147)*. Yayınlanmış yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Şarkiyat Araştırmaları.

- Eyice, S. (2000). İshak Paşa Sarayı. *DİA*, İstanbul.
- Gencer, F. (2011). Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sistemi'nin Değişmesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 30, S. 49 s. 76.
- Gül, A (2011). Bayezid Sancağı'nın Demografik Yapısına Genel Bir Bakış. *III. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, s. 157-172.
- Gündoğdu, H.(1991). *Doğubeyazıt İshak Paşa Sarayı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- İnbaşı, M. (2004). Çıldır Beyleri: I. İshak Paşa ve II. İshak Paşa. *Güneşin Doğduğu Yer: Doğubeyazıt Sempozyumu Bildirileri*, Ed. Oktay Belli, İstanbul, s. 183-197.
- İnbaşı, M. (2006). Yüzyılım İkinci Yarısında Çıldır Eyâleti ve İdarecileri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 7 /1, Erzurum XVIII 2006, s.89.
- Karataş, Y. (2014). *Bayezid Sancağı ve İdarecileri (1700-1914)*. İstanbul: Kitapevi.
- Kaya, H. (2016). Bayezid Sancağı Örneğinde Osmanlı İdari Yapısında Yurtluk-Ocaklık Sistemi. *Current Resource Social Science*, 2 (1), s. 23, s. 17-26.
- Kaya, H., (2017). 19. Yüzyılım Birinci Yarısında Osmanlı-İran Sınırında Bayezid Sancağı'nda Aşiretler ve Demografik Yapı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt / Vol: 6, Sayı /Issue: 5, s. 2594-2612.
- Kılıç, O. (1999). Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler. *OTAM*, Sayı 10, Ankara, s.125.
- Koman, M. (1966). İshak Paşa Sarayı. *TTOK Belleteni*, sy. 288 s. 2-3; sy. 289 (1967), s. 12-13.
- Mehmed Hurşid Paşa, *Seyahatname-i Hudud*. Çev. Alaattin Eser (1997), İstanbul: Simurg Yay.
- Panzac, D. (2011). *Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700-1850)*. Çev. Serap Yılmaz, 2. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Sarıkçıoğlu, M. (2013). *Osmanlı-İran Hudut Sorunları*. Ankara: TTK Yayınları.
- Sykes, M. (1908). The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, vol. 38, pp. 451-486.
- Temelkuran, T., (1966). *Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet*. 7. Cilt, Sadeleştiren: Tefik Temelkuran, Üçdal Neşriyat, İstanbul s. 216-217.

- Tuncel, M. (1994). Doğubeyazıt. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. C. 9, İstanbul.
- Türkmen, Ö. S. (2016). *Asım Tarihinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (I. Cilt)*. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.
- Uzunçarşılı, H. İ. (2011). *Osmanlı Tarihi*, C. II, 10. Baskı, Ankara: TTK Yay.
- Yıldırım, A. (2013). *Devlet, Sınır, Aşiret: Nusaybin Örneği*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Antropoloji Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
YAYIN İLKELERİ VE YAZIM KURALLARI

GENEL İLKELER

1. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayın organı olan Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi uluslararası hakemli bir dergi olup yılda 4 sayı (İlkbahar, Yaz, Sonbahar, Kış) yayımlanır. Gerekli durumlarda bu sayıların dışında özel sayılar da yayımlanabilir.

2. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sosyal bilimlerin tüm alanlarıyla ilgili özgün bilimsel çalışmaları yayımlayan akademik bir dergidir. Bu amaçla dergiye gönderilen makalelerin daha önce başka bir yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekmektedir. Bilimsel toplantılarda sunulmuş olan bildirimler, bu durumun açıkça belirtilmesi koşuluyla kabul edilebilir.

3. Derginin yazı dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce, Arapça, Almanca, Fransızca ve Rusça gibi dillerde yazılan makaleler de kabul edilmektedir. Bu dillerin dışında yazılmış makalelerin kabulü Yayın Kurulunun kararına bağlıdır.

4. Dergiye gönderilen makale öz, abstract, atıflar, kaynaklar ve ekler dâhil en az 4.000, en fazla 8.000 kelime olmalıdır.

5. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne makale göndermek isteyen yazarların <http://www.yyusbedergisi.com/> adresine üye olarak makalelerini sisteme yüklemeleri gerekmektedir. Sistemde yazara/yazarlara ve makaleye ait bilgilere eksiksiz yer verilmelidir. Ancak makale sistem üzerinden hakemlere gönderildiği için sisteme yüklenen dosyada yazarın/yazarların kimliğini deşifre edici bilgiler yer almamalıdır. Makalenin hakem süreci tamamlandıktan sonra yazarla/yazarlarla ilgili bilgiler sistemden alınarak makaleye eklenecektir.

6. Makalenin, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin web sitesine gönderilmesi, yayımı için başvuru olarak kabul edilir ve yazının değerlendirme süreci başlatılır. Birden fazla yazarlı makalelerde, yazarların telif haklarını makaleyi sisteme yükleyen yazara devrettikleri kabul edildiğinden, Yayın Kurulu

yazarlardan tek tek telif hakları talebinde bulunmaz. Bu konuda sorumluluk, makaleyi sisteme yükleyen yazara aittir.

7. Hakemlerin, “Düzeltilmeler yapıldıktan sonra yayımlanabilir” raporu verdiği makalelerde, yazar/yazarlar tarafından gerekli düzeltmeler yapılmalı ve makale son şekliyle sisteme yüklenmelidir.

8. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, gönderilen yazılarda düzeltme yapmak, yazıları yayımlamak ya da yayımlamamak hakkına sahiptir.

9. Yayımlanması için Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi’ne gönderilen yazıların telif hakları dergiye devredilmiş olur. Dergi yönetiminden izin alınmaksızın başka bir yayın organında bu yazılar yayımlanamaz, çoğaltılamaz ve kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Ayrıca yazara/yazarlara telif ücreti ödenmez.

10. Dergide yayımlanan yazıların hukuksal, bilimsel ve etik sorumluluğu yazara/yazarlara aittir. Yayın Kurulu ve editöryal ekip kaynaklanması muhtemel herhangi bir yasal yükümlülük kabul etmez.

DEĞERLENDİRME SÜRECİ

11. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi’ne gönderilen makaleler, ilk olarak editör tarafından derginin yayın ilkeleri ve yazım kurallarına uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyen yazılar, gerekli düzeltmelerin yapılması için yazarına/yazarlarına iade edilir.

12. Derginin yayın ilkelerine uygun olan makaleler için değerlendirme süreci başlatılır. Yayın Kurulu üyelerinin görüşü doğrultusunda makale, ilgili alanda eser ve çalışmalarıyla bilinen iki hakeme gönderilir.

13. Yayın ilkelerine uygun olmayan makaleler hakeme gönderilmez.

14. Makalenin yayımlanabilmesi için hakemlerden olumlu rapor gelmesi şartı aranır. Böyle bir raporda göz önünde bulundurulacak bilimsel esaslar şunlardır:

- a. Araştırma yöntemi,
- b. Konu bütünlüğü,
- c. Bilimsel özgünlük,
- d. İlgili bilim dalının terim bilgisine hâkimiyet,
- e. Konuyla ilgili eski ve yeni çalışmaları görebilmek,
- f. Yararlanılan kaynaklarda uygunluk ve yeterlilik,
- g. Değerlendirme yapabilme ve sonuca ulaşabilme,
- h. Alanına katkı sağlama,
- i. Dil hâkimiyeti/anlaşılabilirlik, akıcılık.

15. Hakem değerlendirmesi sonucu iki olumlu rapor alan makaleler yayımlanmaya hak kazanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde makale, üçüncü bir hakeme gönderilir. Makalenin yayımlanıp yayımlanmaması üçüncü hakemin raporu doğrultusunda belirlenir.

16. Hakemlerden olumsuz rapor alan makaleler yayımlanmaz ve yazarına/yazarlarına iade edilmez.

17. Hakem ve yazarların isimleri karşılıklı olarak birbirinden gizli tutulur. Hiçbir koşulda hakemlere yazar adı gönderilmediği gibi, yazarlara da hakem adları açıklanmaz.

18. Yazarlar, hakemlerin ve Yayın Kurulunun eleştirisi, öneri ve düzeltme taleplerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler.

YAZIM KURALLARI

19. Yayımlanmak üzere Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne gönderilen makalelerin başında en az 150, en fazla 200 sözcükten oluşan Türkçe (Öz) ve İngilizce (Abstract) özet mutlaka bulunmalıdır. Özet içinde kaynak, şekil, çizelge vb. unsurlara yer verilmemelidir. Özeti altında en az 3, en çok 6 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

20. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar eğik harflerle, alıntılar ise eğik harflerle ve tırnak içinde yazılmalıdır. Gereksiz kopya karakter kullanılmamalıdır.

21. Makalede atıf sistemi olarak APA kullanılmalıdır. Metin içi kaynak gösteriminde dipnot kesinlikle kullanılmamalıdır. Sadece açıklamalar için dipnota başvurulmalı ve dipnotlar numaralandırılmalıdır.

22. İmla ve noktalama açısından, metnin gerektirdiği zorunlu haller dışında, Türk Dil Kurumunun güncel İmla Kılavuzu esas alınmalıdır.

23. Dergi sistemine yüklenen makaleler Microsoft Word programında hazırlanmalı aşağıdaki değerlere uygun bir biçimde düzenlenmelidir:

Kâğıt Boyutu	A4 Dikey
Üst Kenar Boşluk	2,5 cm
Alt Kenar Boşluk	2,5 cm
Sol Kenar Boşluk	2,5 cm
Sağ Kenar Boşluk	2,5 cm
Yazı Tipi	Times New Roman
Yazı Tipi Stili	Normal
Yazı Boyutu (Başlık ve Metin)	11
Yazı Boyutu (Özetler)	10
Yazı Boyutu (Dipnot)	9
Tablo-Grafik	10
Paragraf Aralığı	Önce 6 nk, sonra 0 nk
Satır Aralığı	Tek (1)

24. Microsoft Word programında bulunmayan bir yazı tipinin (font) kullanıldığı çalışmalarda, makale ile birlikte font dosyası da sisteme yüklenmelidir.

25. Makalelerde sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.

26. Makalenin başlığı BÜYÜK harflerle ve **koyu** yazılmalıdır. Makale içerisindeki diğer başlıklar ise koyu ve her bir kelimenin sadece ilk harfi büyük olmalıdır.

27. Makalenin sonunda kaynakça bulunmak zorundadır. Yararlanılan kaynaklar, yazar soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalı ve yazar soyadı ve adı küçük yazılmış bir şekilde düzenlenmelidir.

KAYNAKÇA OLUŞTURMA

Tek Yazarlı Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayım Yılı). *Kitap Adı*. Yayım Yeri: Yayın Evi.

İpekten, H. (1990). *Nâ`ilî Divânı*. Ankara: Akçağ.

Çok Yazarlı Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi., Soyad, Adın Baş Harfi. ve Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayım Yılı). *Kitap Adı*. Yayım Yeri: Yayın Evi.

Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2012). *Ekonomi Politikası*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çetişli İ., Çetin, N., Doğan, A., Gür, A., Karataş, C. ve Demir, Ş. (2007). *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ.

Çeviri Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayım Yılı). *Kitap Adı*. Çevirmenin Soyadı, Çevirmenin Adının Baş Harfi. (Çev.). Yayım Yeri: Yayın Evi.

Ferguson, N. (2009). *Paranın Yükselişi-Dünyanın Finansal Tarihi*. Pala, B. (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Editörlü Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi. (Ed.). (Yayım Yılı). *Kitap Adı*. Yayım Yeri: Yayın Evi.

Özbek, M. (Ed.). (2005). *Kamusal Alan*. İstanbul: Hil.

Editörlü Kitapta Bölüm

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayım Yılı). Bölüm Başlığı. Editör Adı (Ed.), *Kitap Adı* içinde (sayfa aralığı). Yayım Yeri: Yayın Evi.

Kejanlıoğlu, B. (2005). Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı. Meral Özbek (Ed.), *Kamusal Alan* içinde (s. 689-713). İstanbul: Hil.

Dergiden Tek Yazarlı Makale

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayım Yılı). Makale Başlığı. *Dergi Adı*, Cilt (Sayı), Sayfa Aralığı.

Özerhan, Y. (2016). Yerel Finansal Raporlama Çerçevesi Taslağındaki Ölçümleme Esasları Üzerine Bir Değerlendirme. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 18 (2), 307-336.

Dergiden Çok Yazarlı Makale

Soyad, Adın Baş Harfi., Soyad, Adın Baş Harfi. ve Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). Makale Başlığı. *Dergi Adı*, Cilt (Sayı), Sayfa Aralığı.

Ayrıçay, Y., Özçalıcı, M. ve Bolat, İ. (2017). Katılım Bankalarının Performanslarının AHP ve GIA Tekniklerinden Oluşan Bütünleşik Bir Sistem ile Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği. *Pamukkale Avrasya Sosyoekonomik Çalışmalar Dergisi*, 4(2), 54-69.

Elektronik Dergiden Makale

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). Makale Başlığı. *Dergi Adı*, Cilt (Sayı). Erişim Adresi.

Kardaş, F. ve Tanhan F. (2018). Van Depremini Yaşayan Üniversite Öğrencilerinin Travma Sonrası Stres, Travma Sonrası Büyüme ve Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, XV (I). Erişim: <http://efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/Cilt15/rpdabdyuefd01112017y.pdf>

Sempozyum/Kongre/Konferans/Bildiri

Soyad, Adın Baş Harfi. (Tarih). Bildiri Başlığı. *Sempozyum/Kongre/Konferans Adı* Tam Metni içinde (sayfa aralığı).

Bülbül, S. E. ve Baykal, K. B. (2017). Gri İlişkisel Analiz Yöntemi İle Hayat Dışı Branşlarda Türk Sigorta Sektörünün Değerlendirmesi. *3. Ulusal Sigorta Ve Aktüerya Kongresi* Tam Metni içinde (s. 1-9).

Yayımlanmamış Tez

Soyad, Adın Baş Harfi. (Tarih). Tezin Başlığı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans/Doktora Tezi). Kurum adı, Yer.

Ertuş, A. (2016). *Toplumcu Gerçekçi Türk Şiirinde Kadın İmgesi (1960-1980)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Ansiklopediler

Soyad, Adın Baş Harfi. (Tarih). Madde Başlığı. Ansiklopedi Adı içinde. (Cilt, sayfa aralığı). Yer.

Bergmann, P. G. (1993). Relativity. *The New Encyclopedia Britannica* içinde. (Cilt. 26, ss. 501-508). Chicago, IL: Encyclopedia Britannica.

Sözlükler

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). *Sözlük Adı*. Yayın Yeri: Yayın Evi. Gerrymander. (2003). *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary* (11. Baskı). Springfield, MA: Merriam-Webster's.

**REPUBLIC OF TURKEY
VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE
PUBLICATION PRINCIPLES AND SPELLING RULES**

GENERAL PRINCIPLES

1. The Journal of Social Sciences Institute, the media organ of Van Yüzüncü Yıl University the Institute of Social Sciences, is an international refereed journal and is published 4 issues (Spring, Summer, Autumn, Winter) annually. Special issues, except mentioned ones, may also be published when necessary.

2. Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute is an academic journal that publishes unique scientific studies on all areas of social sciences. For this purpose, the articles sent to the journal must not have been previously published in another publication or accepted for publication. Assertions provided at scientific meetings may be accepted provided that this is clearly indicated.

3. While the written language of the journal is Turkish, articles written in languages such as English, Arabic, German, French and Russian are also accepted. The acceptance of written articles except these languages depends on the decision of the Editorial Board.

4. Articles sent to the journal should be at least 4,000, at most 8,000 words, including preface, abstracts, citations, references, and attachments.

5. Authors who want to send articles to Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute should upload their articles to <http://www.yyusbedergisi.com/> by becoming a member. The complete information about the author/authors and articles must be included in the system. However, since the article is sent to the referees through the system, the file uploaded to the system should not contain any decryption information for the identity of the author(s). Information about the author/authors will be taken from the system and added to the article after the referee process is completed.

6. The submission of the article to the website of Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute is accepted as an application for publication and the evaluation process of the work is

started. In multi-authored articles, since it is assumed that the authors accept the transfer of copyrights to those who upload the article to the system, the Editorial Board does not request individual copyright rights from the authors. Responsibility in this respect belongs to the author who uploads the article.

7. In the articles that the referees report as "Can be published after making corrections", necessary corrections should be made by author/authors and the article should be uploaded to the system in its final form.

8. Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute reserves the right to edit, post, or not to post any articles submitted.

9. Copyrights of the articles sent to Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute for publication are transferred to the journal. These articles cannot be published, copied or used without reference in another media organ without permission from the journal administration. Also, copyright fee is not paid to author/authors.

10. The juridical, scientific and ethical responsibility of the articles published in the journals belongs to the author/authors. The Editorial Board and the team do not accept any probable legal liability.

REVIEW PROCESS

11. The articles sent to Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute are first reviewed by the editor in terms of compliance with the publication principles and the spelling rules of the journal. Noncompliant articles are returned to the author/authors for necessary corrections.

12. The peer review process is started for the articles that comply with the publishing principles of the journal. In accordance with the opinion of the members of the Editorial Board, the article is sent two referees that are well known for their studies and works with the related field.

13. Articles that don't comply with the publishing principles aren't sent to the referee.

14. In order to publish the articles, it is required to receive a positive report from the referees. Scientific principles to be considered in such a report are as follows;

- a) Research Methods
- b) Subject integrity
- c) Scientific originality
- d) The dominance of the terminology of the relevant discipline,
- e) To be able to see the old and new studies with the related topics
- f) Convenience and adequacy in the resources available
- g) To be able to evaluation and reach the result,
- h) Contribution to the field
- i) Language dominance / intelligibility, fluency.

15. After the peer review process of the referee, the articles receive two positive reports are deserved to be published. If one of the referee's reports is positive and the other is negative, the article will be sent to a third referee. The publication of the work is determined according to the third referee's report.

16. The articles receive the negative report from referees aren't published or returned to the author/authors.

17. The names of the referees and authors are mutually kept confidential. Under no circumstances is the name of the author sent to the referees, and the names of the referees are not disclosed to the authors.

18. The authors consider the criticism, recommendation and correction requests of the referees and the Editorial Board. If they disagree with them, they have the right to object to their reasons.

GUIDELINES

19. Articles sent to the Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute for publication should start with Turkish (Öz) and English (Abstract) abstracts consisting of minimum 150 and maximum 200 words. The Abstracts should not include elements such as source, shape, chart etc. Keywords including at least 3 words and at most 6 words should appear at the end of the abstract.

20. The parts that should be emphasized in the text should be written in italics and the quotations should also be written in italics and quotation marks. Bold characters should not be used unless required.

21. APA should be used as the citation reference system. The footnote should not be used in in-text citations. Footnotes should be referred only for explanations and footnotes should be numbered.

22. In terms of marking and punctuation, the current Imprint Manual of the Turkish Language Association should be taken as a basis, except in compulsory cases.

23. The articles uploaded to the journal system should be prepared in Microsoft Word and should be arranged in accordance with the following rules:

Paper Size	A4 Vertical
Top Edge Space	2,5 cm
Bottom Edge Space	2,5 cm
Left Edge Space	2,5 cm
Right Margin	2,5 cm
Font	Times New Roman
Font Style	Normal
Font Size (Title and Text)	11
Font Size (Abstracts)	10
Font Size (Footnote)	9
Table-Graphic	10
Paragraph Space	First 6 nk, Then 0 nk
Line Space	Single (1)

24. In the case of using a font unavailable in Microsoft Word, the font file must be uploaded to the system along with the article.

25. The articles should not include details such as page number, header, and footer.

26. The title of the article should be written in CAPITAL letters and **bold**. The other headings in the article should be bold and only the first letter of each word should be capitalized.

27. The bibliography must appear at the end. References should be arranged in alphabetical order according to surnames of all contributing authors, and surname and first name of the authors should be written in lower case letters.

CREATING BIBLIOGRAPHY

Single-Author Book

Surname, Initial of Name. (Publication Year). *Title of Book*. Publication Place: Publisher.

İpekten, H. (1990). *Nâ`ilî Dîvânı*. Ankara: Akçağ.

Multiple Author Books

Surname, Initial of Name., Surname, Initial of Name. and Surname, Initial of Name. (Publication Year). *Title of Book*. Publication Place: Publisher.

Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2012). *Economic Policy*. İstanbul: Remzi Publishing.

Çetişli İ., Çetin, N., Doğan, A., Gür, A., Karataş, C. ve Demir, Ş. (2007). *Turkish Literature in the Second Constitutional Monarchy Period*. Ankara: Akçağ.

Translated Books

Surname, Initial of Name. (Publication Year). *Title of Book*. Translator's Surname, Initial of Translator's Name. (Transl.) Publication Place: Publisher.

Ferguson, N. (2009). *The Ascent of Money: The Financial History of the World*. Pala, B. (Transl.). İstanbul: Yapı Kredi Publishing.

Edited Books

Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of the Chapter. Editor's Name (Ed.), *Title of Book* within (page range). Publication Place: Publisher.

Kejanlıoğlu, B. (2005). The Concept of Public Place in Media Studies. Meral Özbek (Ed.), *Public Place* within (p. 689-713). İstanbul: Hil.

Single Author Article from a Journal

Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of Article. *Journal Name*, Volume (Issue), Page Range.

Özerhan, Y. (2016). A Review on the Measurement Basis in the Local Financial Reporting Framework Draft. *The World of Accounting Science*, 18 (2), 307-336.

Journal Articles by Multiple Authors

Surname, Initial of Name., Surname, Initial of Name. and Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of Article. *Title of Journal*, Volume (Issue), Page Range.

Ayrıçay, Y., Özçalıcı, M. and Bolat, İ. (2017). Evaluation of Participation Banks' Performance with an Integrated System Resulting From AHP and GIA Technique: Turkey Sample. *Pamukkale Eurasia Journal of Socio-Economic Studies*, 4(2), 54-69.

Article from Electronic Magazine

Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of Article. *Title of Journal*, Volume (Issue), Accessed Address.

Kardas, F. and Tanhan F. (2018). An Investigation of Post-Traumatic Stress, Post-Traumatic Growth and Hopelessness Levels of University Students Experienced Van Earthquake. *YYÜ Education Faculty Journal*, XV (I). Accessed: <http://efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/Cilt15/rpdabdyuefd01112017y.pdf>

Symposium / Congress / Conference / Presentation

Surname, Initial of Name. (Date). Title of Presentation. *Symposium / Conference / Conference Name* Full Text (page range).

Bülbül, S.E. and Baykal, K.B. (2017). Evaluation of Turkish Insurance Sector in Non-life Branches by Using Gray Relational Analysis Method. *3rd National Insurance and Actuarial Congress* Full Text (pp. 1-9).

Unpublished Thesis

Surname, Initial of Name. (Date). Title of Thesis. (Unpublished Master/ Doctoral Thesis). Institution name, Location.

Ertuş, A. (2016). *Woman Image in Socialist Realistic Turkish Poetry (1960-1980)*. (Unpublished Doctoral Thesis). Van Yüzüncü Yıl University / Institute of Social Sciences, Van.

Encyclopedias

Surname, Initial of Name. (Date). Title of Article. Name of Encyclopedia Within (Volume, page range). Location.

Bergmann, P. G. (1993). Relativity. *The New Encyclopedia Britannica* Within. (Vol. 26, pp. 501-508). Chicago, IL: Encyclopaedia Britannica.

Dictionaries

Surname, Initial of Name. (Publication Year). *Dictionary Name*. Place of Publication: Publisher.

Gerrymander. (2003). *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary* (11th Edition). Springfield, MA: Merriam-Webster's.